

ქართული
ლიტერატურის
ისტორია

ექვს ტომად

მთავარი რედაქცია:

ბ. ლუთნიძე (მთავარი რედაქტორი), გ. აბზიანიძე,
ა.ლ. შარაშიძე, დ. ბუნაშვილი, ვ. კვიციანიძე.

კორნელი კეკელიძე

ქართული
ლიტერატურის
ისტორია

ტორი პიკველი

ძველი მწერლობა

28424-1

ტორის საკვლევი კოლექცია:

აღ. ბარამიძე (რედაქტორი), სთლ. ყუბანოვიძე, მას. ჩაქვანა.

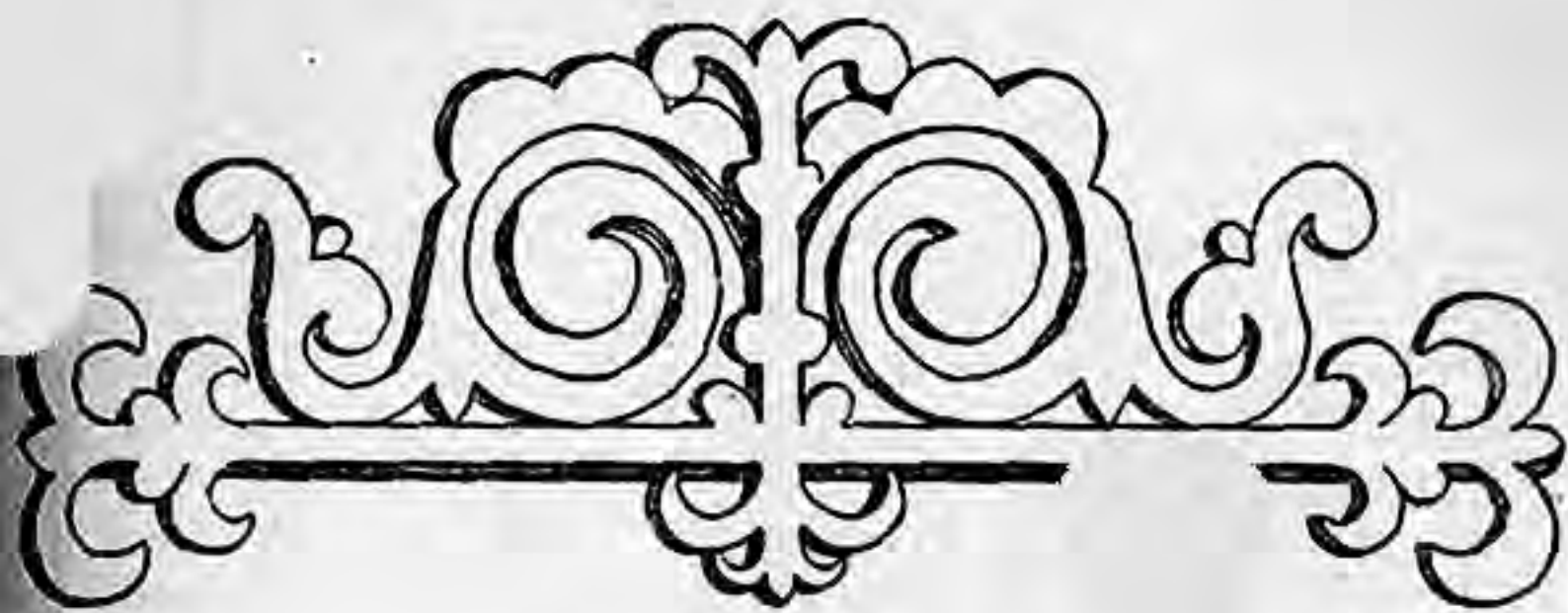
სახელმწიფო ბაზოციფილოზა

„საბჭოთა საქართველო“

თბილისი — 1960

L. 45485.

რედაქციისაგან

ლიტერატურა ქართული ხალხის სულიერი კულტურის უმნიშვნელოვანეს ნაწილს შეადგენს. მასში გვაფიოდ ასახულია ქართული ერის მრავალსაუკუნოვანი წარსული. მისი ნაფიქრ-ნააზრევი, მისწრაფებანი, იდეალები. ამასთანავე ქართულმა ლიტერატურამ დიდი როლი შეასრულა ჩვენი ხალხის ეროვნული დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლაში. თავისი შესანიშნავი მწერლობით ქართულმა ხალხმა გარკვეული წვლილი შეიტანა საკაცობრიო კულტურის ისტორიაში.

ასეთი მნიშვნელობის მიუხედავად, დღემდე არ მოგვეპოვება ქართული მწერლობის სრული თანმიმდევრული მეცნიერული კურსი. ამ ხარვეზის შევსებას ისახავს მიზნად «ქართული ლიტერატურის ისტორიის» ექვსტომეული, რომლის გამოცემას წინამდებარე ტომით იწყებს საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტი.

ექვსტომეული ემყარება ქართული ლიტერატურათმცოდნეობის მთელ ბონაპოვარს. იგი უპირატესად განკუთვნილია მკითხველთა ფართო საზოგადოებისათვის. ამიტომ იწერება შედარებით ადვილად ასათვისებელი ენით. თხრობა არ იტვირთება ვიწრო სპეციალური საკითხების მამოხილვით, ტექსტს არ ამძიმებს გრცელი სქოლიოები და შენიშვნები. ზომიერადაა მითითებული პირველ წყაროებსა და ძირითად სამეცნიერო კრიტიკულ ლიტერატურაზე.

ექვსტომეულის მომზადებასა და გამოცემას საერთო ხელმძღვანელობას უწევს მთავარი რედაქცია. აგრეთვე ყოველი ტომისათვის შექმნილია სარედაქციო კოლეგია, რომელიც უშუალოდ წარმართავს საჭირო სამეცნიერო-სარედაქციო მუშაობას.

ექვსტომეულის პირველი ტომი მოიცავს ძველ ქართულ სასულიერო მწერლობას,

მეორე ტომი — XII — XVIII საუკუნეების ლიტერატურას.

მესამე და მეოთხე ტომები — XIX საუკუნის მწერლობას 90-იან წლებამდე.

მეხუთე ტომი — XIX საუკუნეს 90-იანი წლებიდან XX საუკუნის ოციან წლებამდის, ხოლო მეექვსე ტომი — საბჭოთა ლიტერატურას.

ამ გამოცემის II—VI ტომებს ადგენს ავტორთა კოლექტივები.

წინამდებარე პირველი ტომი «ქართული ლიტერატურის ისტორიისა», რომელსაც საფუძვლად უდევს ჩვენი შრომა «ძველი ქართული მწერლობის ისტორია», მხედველობაში იღებს უკანასკნელ წლებში აღმოჩენილ ახალ ლიტერატურულ მასალებს: ხოლო იმ მასალებმა, რომელნიც ამდენხანაც იყვნენ ცნობილი, საკავშირის მინისტრის პარტიის ცენტრალური კომიტეტის ისტორიულ დადგენილებას (ლიტერატურათმცოდნეობის საკითხებზე) საფუძველზე მოითხოვეს ახალი მიდგომა, რომელმაც, რასაკვირველია, გამოვლინება ან შრომაშიც უნდა იპოვოს.

დღეს, პარტიის პირობებითა საფუძველზე, კატეგორიულად და მკვეთრად აღნიშნულია საჭიროება წარსული დროის კულტურულ-ლიტერატურული მემკვიდრეობის გამოვლინებისა და კრიტიკულად ათვისებისა. ვფიქრობთ, ამ მოთხოვნის შესრულებას და ცხოვრებაში გატარებას ოდნავ მაინც წინამდებარე შრომაც შეუწყობს ხელს, ამით ჩვენი წვლილიც იქნება შეტანილი საერთო. დიდსა და საპატიო საქმეში.

მართალია, ამ შრომას სკოლებშიაც იყენებენ, რადგან იმაში მოცემულია ის მასალა, რაც ვათვალისწინებელია სკოლის, განსაკუთრებით უმაღლესის. სასწავლო პროგრამით, მაგრამ ის არაა სასკოლო სახელმძღვანელო ამ საიტყვის ჩვეულებრივი, ვიწრო გაგებით, — მას რომ ასეთი დანიშნულება ჰქონოდა, სხვა გეგმითა და მოცულობით დაიწერებოდა¹. მას ისეთი მიზნები აქვს დასახული და ისეთი ფარგლები მოხაზული, რომელიც სასკოლო სახელმძღვანელოსათვის სავალდებულო არაა, ვინაიდან ეს უკანასკნელი მასალის შერჩევასა და დალაგებაში თავისი საკუთარი მიზნებიდან გამოდის. ეს კურსი არის ფართოდ წამოწყებული ისტორიულ-ლიტერატურული, უშუალოდ პირველ წყაროებზე დაყრდნობითი კვლევა-ძიებითი ხასიათის ნაშრომი, რომელმაც, შესაძლებლობის ფარგლებში, უნდა გაარკვიოს და დააზუსტოს ჯერ კიდევ გაურკვეველი საკითხები და მოამზადოს სასკოლო სახელმძღვანელოს შესადგენად ბაზა და საიმედო მასალა, ამასთან ერთად დააკმაყოფილოს მოთხოვნილებანი უმაღლესი და საშუალო სკოლის ლიტერატურის მასწავლებლებისა, ასპირანტებისა, მეცნიერების სხვა დარგის მუშაკებისა და საბჭოთა ინტელექციის დაინტერესებული წრეებისა.

ასეთი ხასიათი და მიზანდასახულობა შრომისა უნდა აპართლებდეს მის ორ მხარეს.

1. ამ კურსში ჩვენ ვჩერდებით, თავისთავად იგულისხმება, «მხატვრული ლიტერატურის» ნაწარმოებებზე. ესე იგი ისეთ თხზულებებზე, რომლებშიაც თავს იჩენს მხატვრული გაფორმების საშუალებანი. მაგრამ, ამასთან ერთად, ამა თუ იმ საზომით, ვებებით «მწერლობის» ისეთ ძეგლებსაც, რომლებშიაც

¹ ამ გეგმით და მოცულობით შრომა იგივეს ძველი ქართული სასკოლო მწერლობის ისტორია და ბარამიძის კრიტიკით დაწერალ წიგნში: «ქართული ლიტერატურის ისტორია» ტ. 1. 1954 წ., გვ. 193.

მატერული ელემენტი მოცემულია არა წამყვანი სახით, იგულისხმება პოლი-
ტიკური, ფილოსოფიური, თეოლოგიური, იურიდიული და სხვ. ძეგლები. ასე
ვიწყევით იმისათვის, რათა წარმოდგენილ იქნეს ძველი ქართული მწერლობა
მთელი თავისი მოცულობით. მართლაც, თუ სხვა უცხო ერისა და ქვეყნის
ლიტერატურის ისტორიაში, სხვა რომ არა ვთქვათ, ეპიგრაფიკულ მასალებ-
საც ეს ეთმობა ადგილი, რატომ ჩვენ არ უნდა აღვნიშნოთ ისეთი ძეგლები
მაჩვენებ, რომელნიც მაჩვენებელი არიან ჩვენი წინაპრების ინტელექტუალური
ინტერესებისა და მოთხოვნილებებისა, საზოგადოებრივი კულტურული წარ-
სუცლისა? ჩვენი მიზანია ფარდა ავხადოთ, რამდენი ძეგლებელია, ქარ-
თველების ძველ წერილობითს კულტურას და ვუჩვენებთ. დიდა ვრებს
კაპიტალისტური სამყაროდან, რომელნიც კულტურტრეგერების პრეტენზიებით
გამოდინდნენ და ახლაც გამოდიან, რომ შემოქმედებითი უნარი კულტუ-
რულ-ლიტერატურულ დარგში არასდროს არ შეადგენდა მათს მონოპოლიასა
და პროვილეგიას, რომ ისეთ პატარა ხალხს, როგორიც იყო ქართველობა,
არამცთუ მთლიანად აუთვისებია მოწინავე კულტურის მონაპოვარი, თავისი
საკუთარი წვლილიც შეუტანია მსოფლიო კულტურისა და ლიტერატურის სა-
განძურში.

2. თავისთავად იგულისხმება, ლიტერატურის ისტორიის ობიექტია «ორი-
გნაღური» ლიტერატურული ძეგლები, რომლებშიაც გამოვლინებულია ამა თუ
იმ ერის უნარი ლიტერატურული შემოქმედების დარგში. მაგრამ ეს ისტო-
რია მთლიანად გვერდს ვერ აუვლის ვერც ნათარგმნ ლიტერატურულ ძეგლებს.
არა საგანგებოდ, მაგრამ გზადაგზა, ამა თუ იმ ეპოქისა და ენის ლიტერა-
ტურის, ამა თუ იმ მწერლის შემოქმედების მიმოხილვისა, ისტორიკოსს
ნათარგმნ ლიტერატურაზეც უხდება შეჩერება. ვამსაკუთრებით ეს ითქმის
ძველი დროის საქრისტიანო-სასულიერო ხასიათის მწერლობის შესახებ. რო-
გორც ცნობილია, ქრისტიანობა საერთაშორისო რელიგიაა, თავდაპირველად
ბერძნულ-რომაულ სამყაროში აღმოცენებული და გავრცელებული, ამიტომ
მისი ლიტერატურა, რომელიც თავიდანვე ბერძნულ ენაზე შეიქმნა და რომელ-
შიაც აღბეჭდილია მისი დოგმები, მისი ფილოსოფია, მორალი, იურიდიუ-
ლი ნორმები, ლიტურგიკულ-საღვთისმსახურო წესები, სამოძღვრო ტრაქტატე-
ბი და აგიოგრაფიული მოთხრობანი, ყველა საქრისტიანო ქვეყნისათვის, რო-
გორც უნდოდა ზართლმადიდებელ ქრისტიან ერთა ოჯახში ჰქონოდა ადგი-
ლი, ს ა ვ ა ლ დ ე ბ უ ლ ო დ იყო მიჩნეული. აქედან დაიბადა საჭიროება და
აუცილებლობა მისი გადმოთარგმნისა თითოეული ქრისტიანი ერის ენაზე (თუ
რას ამისი შესაძლებლობა ჰქონდა), კერძოდ ქართულზედაც. რა მოცულობით
ითვალდებდნენ ამ ლიტერატურას, რას თარგმნიდნენ იქიდან და როგორ თარგმ-
ნიდნენ — მაჩვენებელი იყო ამა თუ იმ ერის კულტურული დონისა და პოტენ-
ციისა¹. ამ მიზეზის გამო არც ჩვენ შეგვეძლო გვერდი აგვევლო, ყოველ
შემთხვევაში, მნიშვნელოვანი ნათარგმნი ლიტერატურული ძეგლებისათვის.

¹ ნათარგმნი ლიტერატურის შესწავლის საჭიროების შესახებ იხ. ჩვენი «კითხვები ძვე-
ლი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან», ტ. V, გვ. 5-7.

რომელნიც, სხვა რომ არა იყოს, წარმოადგენენ აუცილებელ საშუალებას ძველი ქართული ლიტერატურული ენის შესასწავლადაც.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ეს შრომა დამყარებულია უშუალოდ პირველწყაროების შესწავლაზე. საჭირო ცნობები ამოღებულია თითქმის ყველა დღესდღეობით ცნობილი ხელნაწერიდან, ზოგ შემთხვევაში უშუალოდ. ზოგჯერ კი, როდესაც ეს შეუძლებელი იყო, სხვადასხვაგვარ აღწერილობათა და კატალოგების დახმარებით. საჭიროდ ვთვლით მოვიყვანოთ აქვე ხელნაწერების ჩვენებისას ზოგიერთი ნიშნის განმარტება.

A-ხელნაწერი — აღიანი საეკლესიო და უნივერსიტეტის ფონდისა (ხელნაწერთა ინსტიტუტი).

S-ხელნაწერი ყოფილი «ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების მუზეუმის» ფონდისა (ხელნაწერთა ინსტიტუტი).

H-ხელნაწერი ყოფილი «საქართველოს საისტორიო-საეთნოგოგაფიო საზოგადოების მუზეუმის» ფონდისა (ხელნაწერთა ინსტიტუტი).

Q-ხელნაწერი ხელნაწერთა ინსტიტუტის ახალი ფონდისა.

გ ე ლ ა თ. — ხელნაწერები გელათის მონასტრისა, რომლებიც დღეს ქუთაისის სახელმწიფო ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მუზეუმში ინახებიან და ე. ნ. კ. ო. ლ. ა. შ. ს. მიერ არიან აღწერილნი, ტ. I, 1953 წ.

ი ე რ უ ს ა ლ. — ხელნაწერი ჯვარის მონასტრისა პალესტინაში, რომელიც დღეს იერუსალიმის საპატრიარქო წიგნთსაცავის კუთვნილებას შეადგენს. ნომრები ამ ხელნაწერებისა ნაჩვენებია R. Blake-ს¹, პროფ. ა. ც ა გ ა რ ლ ი ს-ს² და ნ. მ ა რ ი ს-ს³ კატალოგების მიხედვით.

ა თ ო ნ. — ხელნაწერი ათონის ივერთა მონასტრისა, ავად. ნ. მ ა რ ი ს-ს, R. Blake-სა⁴ და ა. ც ა გ ა რ ლ ი ს-ს⁵ აღწერილობათა მიხედვით.

ს ი ნ. — ხელნაწერი სინას მთის მონასტრისა, ავად. ნ. მ ა რ ი ს-ს⁶, ი. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი ს-ს⁷, ა. ც ა გ ა რ ლ ი ს-ს⁸ და G. Garitte-ს⁹ აღწერილობათა მიხედვით.

¹ Catalogue des manuscrits de la Bibliothèque patriarcale grecque à Jérusalem. Paris, 1924.

² Сведения о памятниках грузинской письменности, в. II, 1889.

³ იერუსალიმის ქართული ხელნაწერების აღწერილობა. ე. მ. ბ. ტ. რ. ვ. ა. ლ. ს. რ. დ. ა. ც. ო. ლ. ა. შ. ს. მიერ, 1955.

⁴ Агиографические материалы по грузинским рукописям Ивера, т. I и II (ЗВОР-АО, XIII, 1901).

⁵ Catalogue des manuscrits géorgiens de la Bibliothèque de la Laure d'Iviron au mont Athos, Paris, 1931—1934.

⁶ Сведения о памятниках грузинской письменности, в. I, 1856. ათონის ხელნაწერთა ჩვენებისას ხშირად ორ №-ს ვხვარობთ, მაგალითად: 20/29, 2/63, 7/61 და სხვ. პირველი მათგანი აღნიშნავს Blake-ს კატალოგის №-ს, მეორე ც ა გ ა რ ლ ი ს-ს.

⁷ Описание грузинских рукописей Синайского монастыря, 1940.

⁸ სინას მთის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, 1947.

⁹ Сведения о памятниках грузинской письменности, вып. II, 1889.

¹⁰ Catalogue des manuscrits géorgiens littéraires du mont Sinaï. Louvain, 1956.

რედაქციისაგან

ლიტერატურა ქართველი ხალხის სულიერი კულტურის უმნიშვნელოვანეს ნაწილს შეადგენს. მასში მკაფიოდ ასახულია ქართველი ერის მრავალსაუკუნოვანი წარსული, მისი ნაფიქრ-ნააზრევი, მისწრაფებანი, იდეალები. ამასთანავე ქართულმა ლიტერატურამ დიდი როლი შეასრულა ჩვენი ხალხის ეროვნული დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლაში. თავისი შესანიშნავი მწერლობით ქართველმა ხალხმა გარკვეული წვლილი შეიტანა საკაცობრიო კულტურის ისტორიაში.

ასეთი მნიშვნელობის მიუხედავად, დღემდე არ მოგვეპოვება ქართული მწერლობის სრული თანმიმდევრული მეცნიერული კურსი. ამ ხარვეზის შევსებას ისახავს მიზნად «ქართული ლიტერატურის ისტორიის» ექვსტომეული, რომლის გამოცემას წინამდებარე ტომით იწყებს საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტი.

ექვსტომეული ემყარება ქართული ლიტერატურათმცოდნეობის მთელ მონაპოვარს. იგი უპირატესად განკუთვნილია მკითხველთა ფართო საზოგადოებისათვის. ამიტომ იწერება შედარებით ადვილად ასათვისებელი ენით, თხრობა არ იტვირთება ვიწრო სპეციალური საკითხების მიმოხილვით, ტექსტს არ ამძიმებს ვრცელი სქოლიოები და შენიშვნები, ზომიერადაა მითითებული პირველ წყაროებსა და ძირითად სამეცნიერო კრიტიკულ ლიტერატურაზე.

ექვსტომეულის მომზადებასა და გამოცემას საერთო ხელმძღვანელობას უწევს მთავარი რედაქცია. აგრეთვე ყოველი ტომისათვის შექმნილია სარედაქციო კოლეგია, რომელიც უშუალოდ წარმართავს საჭირო სამეცნიერო-სარედაქციო მუშაობას.

ექვსტომეულის პირველი ტომი მოიცავს ძველ ქართულ სასულიერო მწერლობას,

მეორე ტომი — XII — XVIII საუკუნეების ლიტერატურას,

მესამე და მეოთხე ტომები — XIX საუკუნის მწერლობას 90-იან წლებამდე,

მეხუთე ტომი — XIX საუკუნეს 90-იანი წლებიდან XX საუკუნის ოცდამდე წლებამდის, ხოლო მეექვსე ტომი — საბჭოთა ლიტერატურას.

ამ გამოცემის II—VI ტომებს აღგენს ავტორთა კოლექტივები.

წინამდებარე პირველი ტომი «ქართული ლიტერატურის ისტორიისა», რომელსაც საფუძვლად უდევს ჩვენი შრომა ძველი ქართული მწერლობის ისტორია», მხედველობაში იღებს უკანასკნელ წლებში აღმოჩენილ ახალ ლიტერატურულ მასალებს: ხოლო იმ მასალებში, რომელნიც ამდენხანაც იყვნენ ცნობილნი, საკავშირო კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის ისტორიულ დადგენილებათა (ლიტერატურათმცოდნეობის საკითხებზე) საფუძველზე მოითხოვეს ახალი მიდგომა, რომელმაც, რასაცვირვლია, გამოვლინება ამ შრომაშიც უნდა იპოვოს.

დღეს, პარტიის მითითებათა საფუძველზე, კატეგორიულად და მკვეთრად აღნიშნულია საქიროება წარსული დროის კულტურულ-ლიტერატურული მემკვიდრეობის გამოვლინებისა და კრიტიკულად ათვისებისა. უფიქრობთ, ამ მოთხოვნის შესრულებას და ცხოვრებაში გატარებას ოდნავ მაინც წინამდებარე შრომაც შეუწყობს ხელს, ამით ჩვენი წვლილიც იქნება შეტანილი საერთო, დიდსა და საბატის საქმეში.

მართალია, ამ შრომას სკოლებშიაც იყენებენ, რადგან იმაში მოცემულია ის მასალა, რაც გათვალისწინებულია სკოლის, განსაკუთრებით უმაღლესის, სასწავლო პროგრამით, მაგრამ ის არაა სასკოლო სახელმძღვანელო ამ სიტყვის ჩვეულებრივი. ვიწრო ვაგებით, — მას რომ ასეთი დანიშნულება ჰქონოდა, სხვა გეგმითა და მოცულობით დაიწერებოდა. მას ისეთი მიზნები აქვს დასახული და ისეთი ფარგლები მოხაზული, რომელიც სასკოლო სახელმძღვანელოსათვის სავალდებულო არაა, ვინაიდან ეს უკანასკნელი მასალის შერჩევასა და დალაგებაში თავისი საკუთარი მიზნებიდან გამოდის. ეს კურსი არის ფართოდ წამოწყებული ისტორიულ-ლიტერატურული, უშუალოდ პირველ წყაროებზე დაყრდნობული კვლევა-ძიებითა ხასიათის ნაშრომი, რომელმაც, შესაძლებლობის ფარგლებში, უნდა გაარკვიოს და დააზუსტოს ჯერ კიდევ გაურკვეველი საკითხები და მოაშხალოს სასკოლო სახელმძღვანელოს შესაძლებლად ბაზა და საიმედო მასალა, ამასთან ერთად დააყრდნობოს მოთხოვნილებანი უმაღლესი და საშუალო სკოლის ლიტერატურის მასწავლებლებსა, ასპირანტებისა, მეცნიერების სხვა დარგის მუშაკებისა და საბჭოთა ინტელიჯენციის დაინტერესებული წრეებისა.

ასეთი ხასიათი და მიზანდასახულობა შრომისა უნდა აპართლებდეს მის ორ მხარეს.

1. ამ კურსში ჩვენ ვჩერდებით, თავისთავად იგულისხმება, «მხატვრული ლიტერატურის» ნაწარმოებებზე, ესე იგი ისეთ თხზულებებზე, რომლებშიაც თავს იჩენს მხატვრული გაფორმების საშუალებანი. მაგრამ, ამასთან ერთად, ამა თუ იმ საზომით, ვეხებით ამწერლობისა ისეთ ძეგლებსაც, რომლებშიაც

1 ამ გეგმით და მოცულობით მოცემული ვაქვს ძველი ქართული სასულიერო მწერლობის ისტორია ა. ბარამიძის თანაავტორობით დაწერილ წიგნში: «ქართული ლიტერატურის ისტორია» ტ. 1, 1954 წ., გვ. 9 — 193.

1. ძველი მართული ლიტერატურის მნიშვნელობა და მისი შესწავლის მდგომარეობა

თითოეულ ერს, რომელსაც ისტორიულად უცხოვრია და კულტურული ზრდასა და განვითარების გარკვეულ საფეხურამდე მიუღწევია, თავისი საკუთარი მწერლობა შეუქმნია. მწერლობა, რომელშიაც აღბეჭდილია ამა თუ იმ ერის ყოფა, სულიერი ფიზიონომია, მისი აზრები, ფიქრები, გრძნობანი და განცდანი, მაჩვენებელია ამ ერის ისტორიული ცხოვრების პერიპეტეიებისა, მისი ღირებულებისა და შინაარსისა. ამიტომ ერის ისტორიული ცხოვრების და წარსულის შესწავლა სრულად და ამომწურავად არ იქნება, თუ გათვალისწინებული და შესწავლილი არაა მისი მწერლობის ისტორია. ასევე უნდა ითქვას, აქრძოდ, ქართული მწერლობის შესახებაც, რომელიც, მარქსისტული ლიტერატურათმცოდნეობის თვალსაზრისით, თავისი განვითარების პროცესში დღემდე სამ მთავარ ხანას წარმოგვიდგენს: ფეოდალურს, ბურჟუაზიულსა და სოციალისტურს (საბჭოურს).

ფეოდალური ხანის მწერლობა არის ის მწერლობა, რომელსაც ჩვეულებრივ ძველ მწერლობას ვუწოდებთ და რომელიც, მეხუთე საუკუნიდან დაწყებული, მეცხრამეტე საუკუნემდე გრძელდება. ეს მწერლობა შინაარსობლივად ორ შლიდარს და. მეცნიერული თვალსაზრისით, საინტერესო დარგს იძლევა: სასულიეროსა და საეროს. წინამდებარე პირველ ტომში მიმოხილულია სასულიერო მწერლობა, რომელიც მეთერთმეტე საუკუნემდე ერთადერთი დარგია, ხოლო მეთორმეტე საუკუნიდან მეცხრამეტემდე — ერთ-ერთი¹.

¹ ლიტერატურის ისტორიის აგებისას ლამაზად ცალკე სასულიერო და ცალკე საერო მწერლობაზე შეიძლება სვალდებულო არც იყოს. სვენ ამ ტერმინებს ვხმარობთ პირობითად, რამდენადაც პირველი შეიძლება საუკუნის მანძილზე საერო ხასიათის არცერთი ლიტერატურული ძეგლი არ შენახულა, ხოლო მომდევნო საუკუნეებში საერო მწერლობასთან ერთად სასულიერო საკმაოდ ძლიერ ნაკადს წარმოადგენს.

ძველი სასულიერო მწერლობის შესწავლას ორგვარი მნიშვნელობა აქვს:
ქ ა რ თ ვ ე ლ ო ლ ო გ ი უ რ ი და ზ ო გ ა დ - მ ე ც ნ ი ე რ უ ლ ი.

ყოველი ერი, რომელიც თავისი წარსულით, კერძოდ, ლიტერატურულით, დაინტერესებულია, სასულიერო მწერლობის ისტორიას შესაფერად გილს უთმობს თავისი მეცნიერული კვლევა-ძიების სფეროში. ასევე შეუძლია მოაქცეს ქართველსაც, რომლის მწერლობაში მეცხრამეტე საუკუნემდე, როგორც ვთქვით, სასულიერო მწერლობა ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ნაყადს გვაძლევს. მართალია, იდეოლოგია სასულიერო მწერლობისა, მისი სარწმუნოებრივი ინტერესები და ფილოსოფია, მისი მისტურ-ასკეტიკური სოფლმხედველობა და იდეალები, კლასობრივ წინააღმდეგობათა მორიგების სურვილი ჩვენთვის მიუღებელია, მაგრამ ეს კიდევ არ ნიშნავს, რომ ეს მწერლობა ყოველგვარ მნიშვნელობას მოკლებულია და ამიტომ მეცნიერული შესწავლისა და დამუშავების გარეშე უნდა დარჩეს. ასეთი ბიძგობა არ იქნებოდა მართებული. ერთი მხრით, იმით, რომ ის არის მწერლობა ქ რ ი ს ტ ი ა ნ ო ბ ი ს ა, რომელიც შემსახურებოდა ჩვენში ფეოდალური ურთიერთობის განვითარებასა და განმტკიცებას; ფეოდალიზმი კი, მონათმფლობელობასთან შედარებით, პროგრესული მოვლენა იყო. ქრისტიანობა აგრეთვე, გარდა იმისა, რომ, წარმართობასთან შედარებით, უფრო პროგრესული იდეოლოგია იყო, ხელს უწყობდა საქართველოს კულტურული კავშირის დაცვასა და განვითარებას ევროპის ქვეყნებთან¹. მეორე მხრით, ამა თუ იმ ეპოქის ლიტერატურის შეფასებისას ჩვენ ისტორიული თვალსაზრისით უნდა ვხელმძღვანელობდეთ და ვზომავდეთ მას არა იმისდა მიხედვით. რამდენად ის მისაღები თუ მიუღებელია ჩვენთვის, არამედ რამდენად უპასუხებდა ის იმდროის სოციალურ და ესთეტიკურ «დაკვეთას» და რამდენად პროგრესული იყო იგი თავის დროისათვის. ჩვენი დროის თვალსაზრისითაც რომ მივუდგეთ ძველ სასულიერო მწერლობას. დავინახავთ, რომ ამ მწერლობას აინტერესებს ისეთი აქტუალური თემებიც, როგორცაა პატრიოტიზმი, სახელმწიფოებრივი მშენებლობა, ტომობრივ-ეროვნული მთლიანობა, მოძალადეთა და დაპყრობელთა წინააღმდეგ, სამშობლოს დაცვის მიზნით, თავდადებული ბრძოლა, ვირობა-მამაცობა, ცოდნა-განათლების შექმნის საჭიროება. შემდეგ, მიუხედავად იმისა, რომ ქრისტიანობა თითქოს ვულგარულად უყურებს ამქვეყნიურ ცხოვრებას, მის მწერლობაში ჩვენ მკვეთრად გვესმის გამოძახილი კლასობრივი ბრძოლებისა, რომელნიც უმეტეს შემთხვევაში სარწმუნოებრივი იდეოლოგიის სამოსელში არიან გახვეულნი. ამ მხრივაც ეს მწერლობა ღირსია მეცნიერული ყურადღებისა: ის ჩვენ გვითვალისწინებს, რომ ჩვენი ძველი ცხოვრება არ მიმდინარეობდა «ერთიანი ნაკადით», რომ იმაში ადგილი ჰქონდა სოციალურ და პოლიტიკურ დაჯგუფებებს, აზრთა და შეხედულებათა სხვაობას, კულტურული ინტერესების შეჯახებას და ა. შ. ყოველივე ამას რომ თავი დავანებოთ, სასულიერო მწერლობამ, სხვათა შორის, მოაშხადა ნიადაგი, რომელზედაც აღმოცენდა საერო მწერლობა; მან დაამუ-

¹ ნ. ბერძენიშვილი, ი. ჯავახიშვილი, ს. ჯანაშია, საქართველოს ისტორია, ნაწილი I, ს. ჯანაშიას რედ., 1948 წ., გვ. 91.

შავა და ჩამოყალიბდა ის ზღიდარი, ყოველმხრივ დახვეწილი და მოხდენილი ლიტერატურული ენა, რომლის შემდგომი განვითარების საფუძვრზე დაიწერა შესანიშნავი «ვეფხისტყაოსანი» და მისი მომდევნო ბრილიანტები ქართული მხატვრული მწერლობისა. სასულიერო მწერლობის შეუსწავლელად ჩვენ ვერ გავითვალისწინებდით ქართული მწერლობის ისტორიასაც, თუ მწერლობის ისტორიად არ ჩავთვლიათ, როგორც ზოგიერთები სჩადიან, მხოლოდ საერო მხატვრული მწერლობის ისტორიას.

ზოგადი კულტურის ისტორიკოსებს, რომელნიც სასულიერო მწერლობის ისტორიის შესწავლასა და დამუშავებას სათანადო ყურადღებას აქცევენ, სჭირთ ერთი სენი, რომელსაც ცალმხრიობა ეწოდება. საქმე ისაა, რომ თავიანთი კვლევა-ძიების საგნად ისინი იხდიან უმთავრესად დასავლეთის — საბერძნეთ-რომის — ქრისტიანობასა და საქრისტიანო მწერლობას და შედარებით ნაკლებ ყურადღებას აქცევენ ქრისტიანული ხის აღმოსავლურ შტოს, რომელსაც ქართული ქრისტიანობა და სასულიერო მწერლობაც ეკუთვნის. თუ სხვა აღმოსავლურ ქრისტიან ერთა სასულიერო მწერლობას სამეცნიერო ლიტერატურაში მაინც ეთმობა პარაგრაფები და ხანდახან პატარა მონოგრაფიები, ქართული სასულიერო მწერლობა terra incognita-ს წარმოადგენს¹.

ასეთი უყურადღებობა მას არ უნდა დაემსახურებია. საქართველო კულტურის მხრივ დიდად საინტერესოა: აქ, ცხოვრების გარკვეულ სოციალურ-ეკონომიურსა და პოლიტიკურ-კულტურულ პირობებში, ჩამოყალიბდა ის თავისებური რელიგიური სისტემა, რომელსაც ქართული ქრისტიანობა ეწოდება და რომელიც აღბეჭდილია ქართულ ორიგინალურსა და ნათარგმნ საქულიერო-ლიტერატურულ ძეგლებში ქართულ ენაზე შემონახულა უმდიდრესი საუნჯე სასულიერო მწერლობისა, ხსეთი ნაშთები და თბზულებები, რომელთა დედნები დაკარგულია და მეცნიერებისათვის საძიებელნი გამხდარან. მთელი სიცხადით ეს მხოლოდ მეოცე საუკუნეში შეიგნეს. 1902 წელს აღმოსავლეთში, იერუსალიმსა და სინას მთაზე, იქაური ქართული ლიტერატურული ძეგლების შესასწავლად იმოგზაურეს აკად. ნ. მარმა და ი. ჯავახიშვილი²; 1903 წელს ნ. მარმა გამოსცა რუსულ ენაზე მოკლე წინასწარი ანგარიში ამ მოგზაურობის შესახებ². როდესაც ეს ანგარიში გაიცნო ძველი საქრისტიანო მწერლობის ისეთმა ავტორიტეტმა, როგორიც იყო ბერლინის უნივერსიტეტის პროფესორი ა. პარნაკი, პრუსიის მეცნიერებათა აკადემიის ორგანოში

¹ ამ მხრივ დამახასიათებელია შემდეგი მოვლენა: გერმანულ ენაზე გამოქულ მესამე კვლევი სერიის, «Die Literaturen des Ostens»-ის, მეშვიდე ტომში (Geschichte der christlichen Literaturen des Orients, Leipzig, 1909) წარმოდგენილია ასურული, არაბული, სომხური, კოტური და ეთიოპური ქრისტიანული მწერლობის ისტორია, ქართულის შესახებ კი ერთი სიტყვა არაა დამჩული. ალბათ მის გასამართლებლად და ბოდიშის მოსახდელად პროფ. ბრიკელ-შენიწავს: «Leider liess sich für die georgische Literatur kein sachkundiger und zugleich des Deutschen mächtiger Bearbeiter gewinnen».

² Предварительный отчет о работах на Синае, веденных в сотрудничестве с В. А. Дашаховым, и в Иерусалиме в поездку 1902 г. («Сообщения Палестинского Общества» т. XIV, ч. 2, 1903 г.).

შემდეგი სიტყვები მოათავსა: ამ ანგარიშიდან ნათლად ჩანს, რომ უძველეს ხალხთა უდიდეს ბერძნულ ქრისტიანულ ოჯახს ეკუთვნიან ქართველებიც. გამოჩნდებიან განა ჩვენში, გერმანიაში, ახალგაზრდა მეცნიერები, რომელნიც შეძლებენ შეისწავლონ ენა, მწერლობა და ისტორია ამ ხალხისა, რომელსაც თავისი ძველი კულტურით ძმური ნათესაობა ჰქონია ჩვენთან, და გაგვაცნონ ახლოს მისი საუნჯეო? ¹. ეს «საუნჯეო» ყველასთვის მნიშვნელოვანია იქამდის, რომ დღეს არ შეიძლება ძველი ლიტერატურის ისტორიიდან დამუშავება არცერთი საკითხისა, თუ სათანადო ანგარიში არ გაეწია ქართულ ლიტერატურულ ძეგლებს.

უცხოელების უყურადღებობა ჩვენი ძველი მწერლობისადმი აიხსნება იმით, რომ ბევრმა მათგანმა არ იცოდა ქართული ენა, თან ქართველებზედაც იმდენად ბუნდოვანი და ქედმაღლური წარმოდგენა არსებობდა, რომ არც სჯეროდათ ძველი ქართული მწერლობის არსებობა. რაც შეეხება ძველს, მეფის დროის, რუსეთს, ცარიზმის გამარჯვებელი პოლიტიკა ქართული ლიტერატურისა და წარსულის შესწავლას არ უწყობდა ხელს, რადგანაც დარწმუნებული იყო, რომ ასეთი შესწავლა ქართველთა შორის გამოიწვევდა ეროვნული თვითშეგნების გამოღვიძებას. მაინცდამაინც ბევრი რამ ამ დარგში არც ქართველ მკვლევართ და მეცნიერთ გაუკეთებიათ. ქართველი მეცნიერები მეცხრამეტე საუკუნეში უფრო სამოქალაქო ისტორიითა და მისი ძეგლებით იყვნენ დაინტერესებულნი და გატაცებულნი, ძველ მწერლობას, მით უმეტეს სასულიეროს ისინი იმდენ ყურადღებას არ აქცევდნენ. შეიძლება ეს იმითაც აიხსნებოდა, რომ ლიტერატურული ძეგლებით სარგებლობა, რაც *conditio sine qua non* არის ამ დარგში ნაყოფიერად მუშაობისა, დიდხანს ძნელი იყო ხელნაწერთა გაბნევისა და მათი სისტემატური კოლექციების უქონლობის გამო.

ნამდვილი პირობები ძველი ქართული ლიტერატურის მეცნიერულად შესწავლისათვის შეიქნა ცარიზმის დამხობისა და დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვების შემდეგ. ამას ხელს უწყობდა კომუნისტური პარტიისა და საბჭოთა ხელისუფლების ლოზუნგი გადასულ ეპოქათა კულტურულ-ლიტერატურული მემკვიდრეობის კრიტიკულად ათვისებისა და შესწავლის შესახებ; ამას ხელს უწყობდა კომუნისტური პარტიისავე ნაციონალური პოლიტიკა, რომელიც დიდ საბჭოთა კავშირში შემაჯავალ ყოველ ერს აძლევს თავისი წარსულისა და აწმყოს შესწავლის სტიმულს. ამას, დასასრულ, ხელს უწყობდა რევოლუციის შემდეგ ჩვენში ჩამოყალიბებული სხვადასხვა სამეცნიერო-კვლევითი ხასიათის დაწესებულება, სადაც ქართული ლიტერატურის ისტორიის შესწავლას წამყვანი ადგილი უკავია. ასეთებია: საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია, სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, პედაგოგიური ინსტიტუტები, სადაც იწვერთებიან და იზრდებიან ყადრები ამ დარგში მომუშავე პირებისაც, მუზეუმები და სიძველეთსაცავები, სადაც თავს უყრიან, ინახავენ და მეცნიერულად ამუშავენ ჩვენი დისციპლინისათვის საჭირო მასალას.

¹ Sitzungsberichte d. k. preussischen Akademie der Wissenschaften, XXIX, 1903.

როგორც არ უნდა იყოს მდგომარეობა წარსულში, სამართლიანობა მოითხოვს აღინიშნოს ის, რაც ამ ხაზით გაკეთებულა ამდენ ხანს, აღინუსხოს ეს ისტორიულ-ლიტერატურული მასალა მაინც, რომელიც შეუგროვებით და დაუტოვებიათ ჩვენს ძველ მწიგნობრებსა და ახალი დროის მეცნიერთა და მკვლევართ.

ამგვარი მასალა ჩვენ უძველესი დროიდანა გვაქვს; ჯერ კიდევ მეთექვსმეტე საუკუნეში კჰონიათ სინას მთის ქართველ მოღვაწეებს კატალოგი თავიანთი ლიტერატურული საგანძურისა, რომლის საშუალებით მკვლევარს შეუძლია ნაწილობრივ გაითვალისწინოს იმდროინდელი ქართული მწერლობის მდგომარეობა. ერთი ასეთი სამონასტრო კატალოგის ფრაგმენტი აღმოჩნდა ხელნაწერში № 92; ამ კატალოგში აღნუსხულია 22 სახელწოდება 52 ტომისაგან შემდგარი¹.

შეორე, ამგვარივე ხასიათის, დოკუმენტს წარმოადგენს ანდერძი იოანე ათონელისა, რომელშიაც ის ჩამოგვითვლის იმ თხზულებებს, რომელნიც, მისი ინიციატივითა და დახმარებით, უთარგმნია მის შვილს, ექვთიმე ათონელს². აქ აღნიშნულია 26 ლიტერატურული ძეგლი, თუმცა უნდა შევნიშნოთ, რომ ყველა ხელნაწერი ამ ანდერძისა ერთნაირად არ გადმოგვცემს ამ ნუსხას: ზოგი უმატებს და ზოგი აკლებს. ყველა, დღემდე ცნობილი, ცალი ამ ანდერძისა მომდინარეობს 1002 წელს დაწერილი ნუსხიდან, დიფერენციატია მათი დაწყებული ამ დროიდან.

ანალოგიური ხასიათის დოკუმენტს გვაძლევს ჩვენ მელქისედეკ კათოლიკოსის 1040 წლის გუჯარი, რომელშიაც ჩამოთვლილია 25 თავი წიგნი. რომელიც მას მოუპოვებია მის მიერ განახლებული და შემკობილი მცხეთის სვეტიცხოვლის ტაძრისათვის³. დოკუმენტი საყურადღებოა როგორც მაჩვენებელი იმ ნაბიჯისა, რომელიც ჩვენს მწერლობას წაუდგამს წინ მეთერთმეტე საუკუნის პირველ ნახევარში, თუმცა ზოგი რამ სიმართლეს არ უნდა შეესაბამებოდეს იმაში. მაგალითად, აქ აღნიშნულია, სხვათა შორის, «სახარების თარგმანი: მათესი, მარკოზის, ლუკასი და იოანეს თავისა». ამ დროს ქართულ ენაზე ცნობილი იყო ერთადერთი თარგმანება სახარებისა — იოანე ოქროპირისა. ექვთიმეს მიერ გადმოთარგმნილი. ოქროპირს კი, როგორც ცნობილია, მხოლოდ მათესა და იოანეს სახარების თარგმანება დაუწერია, ქართულადც მხოლოდ ესა გვაქვს, ასე რომ მარკოზი და ლუკა აქ რალაც გაუგებრობითაა შეტანილი.

შემდეგი ისტორიულ-ლიტერატურული ნაწყვატი მოგვეპოვება ჩვენ ექვ-

¹ Н. Марр, Предварительный отчет о работах на Синае, стр. 44—45; მისივე, Отношение грузинских рукописей Синайского монастыря, стр. 267—268.

² თ. გორდანიძე, ქრონიკები, I, 140—143; А. Цагарели, Сведения о памятниках грузинской письменности, иш. I, стр. 87—88.

³ თ. გორდანიძე, ქრონიკები, I, 182—184; II, 32—33. კ. კეკელიძე, მცხეთის დოკუმენტი XI საუკუნისა და მისი ცნობები ქართული მწერლობის შესახებ («ლიტერატურული მატანე», № 3—4).

თივე ათონელის ბიოგრაფიაში, რომელიც გიორგი მთაწმიდელის¹ მიერაა დაწერილი. გიორგი ჩამოთვლის ექვთიმეს შრომებს, თუმცა თვითონვე შენიშნავს, რომ მათი აღრიცხვაა კნინდა და შეუძლებელი არსოა. მართლაც, როგორც თავის ალაგას ნაჩვენები იქნება, გიორგის ნუსხა სრული არაა; პირველ ნაწილში ის დამყარებულია იოანე ათონელის შემოდასახელებულ ანდერძზე, მაგრამ ზოგიერთი საცილობელი ისტორიულ-ლიტერატურული საკითხის გადასაწყვეტად მეტად მნიშვნელოვანია.

ასეთივე ნაწყვეტი დაუტოვებია ჩვენთვის გიორგი მციარეს (ხუცესმონაზონს), რომელიც მისი მოძღვრის, გიორგი მთაწმიდლის, ბიოგრაფიაში გვაძლევს გიორგის შრომების ნუსხას². ჭვემით აღნიშნული იქნება, რომ ამ ავტორის ისტორიულ-ლიტერატურული ცნობები არც სრულია და არც უცთომელი, მაგრამ საყურადღებოა, როგორც პირველი ცდა გიორგის სამწერლო მოღვაწეობის გათვალისწინებისა და შეფასებისა.

საყურადღებოა სია იმ წიგნებისა, რომელნიც გრაგოლ ბაყურიანისძეს დაუდვია მის მიერ გაშენებულ პეტრიწონის მონასტერში; ეს სია მოღვაწილია მონასტრისადმი მიცემულ ტიპიკონში; იმაში ნაჩვენებია: 1) ექვსი სახარება (გამოკრებული და ოთხთავი. ამათგან ერთი «მრგულად წერილია»); 2) თარგმანება სახარებისა, იოანეს თავისა; 3) ღმრთისმეტყველი (გრიგოლი); 4) ითიკა ბასილ დიდისა; 5) მრავალთავი დიდი; 6) ცხოვრება წმიდისა სვიმეონისა; 7) ორნი წიგნი მაქსიმესნი (აღმსარებლისა); 8) ორი კლემაქსი; 9) ორი წიგნი «ღმრთისმშობლის ცხოვრებისა»; 10) სტოდიელი; 11) სათუეონი სამნი; 12) საგალობელი რვათა კმათაჲ; 13) სვინაქსარი; 14) სრული კურთხევანი; 15) ორი წიგნი «გამოკრებულნი პავლესნი»; 16) ეპანი; 17) ეკლესიის კურთხევა; 18) პარაკლიტონი ოთხთა კმათაჲ; 19) წიგნი ისაქისი; 20) იადგარი გამოკრებული; 21) დავითნი³. სია უმთავრესად ათონელების შრომას შეიცავს.

XVI საუკუნეში პავრატ ბატონიშვილს დაუწერია მოკლე პოლემიკური შრომა, რომელსაც ეწოდება «მოთხრობაჲ სჯულთა უღმრთოთა ისმაილიტთაჲ», სადაც ავტორი ასახელებს ზოგიერთ ქართველ მწერალს. რამდენად გამოსადეგია ავტორის ლიტერატურული ცნობები, ადვილი წარმოსადგენია იქიდან, რომ ექვთიმე ათონელს, გიორგი მთაწმიდელსა და ეფრემ მციარეს ის მაკმადის წინააღმდეგობის მწერლებადა თვლის. ეს მოთხრობა XVII საუკუნეში ლეჟსად გადაუყვებია იაკობ შემოქმედელს; იაკობს არავითარი ფაქტური დამატება შიგ არ შეუტანია. სამაგიეროდ XVIII საუკუნეში რომელიღაც ინტერპოლატორს ბავრატის შრომისათვის დაურთავს დამატება, რომელშიაც ის ბავრატის მიერ დასახელებულ მწერალთა შესახებ

¹ ათონის ივერიის მონასტრის 1074 წლის ხელნაწილი აღაპეზით, სავლესიო მუზეუმის გამოცემა, თბილისი, 1901 წ., გვ. 27—29; ამ გამოცემას შემდეგ ციტაციისას, ჩვენ აღნიშნაეთ ათონის კრებულის სახელით.

² ათონის კრებულის, გვ. 310 — 311.

³ M. Tarchniani, Typikon Gregorii Bacuriani, p. 74 (ქართული ტექსტი). Louvain, 1954

უფრო ნამდვილ ცნობებს იძლევა, თუმცა გიორგი მთაწმიდელს ის დავით აღმაშენებლის თანამედროვედა თვლის. XVIII საუკუნის მოღვაწეს ზაქარია გაბაშვილს ამ ინტერპოლაციაში შეუტანია თავისი ცნობები, ზოგიერთ შემთხვევაში მიუღებელი, როგორც, მაგალითად, ეფრემ მცირის მიერ დიდოსჯულის კანონის თარგმნა¹.

მეთვრამეტე საუკუნეში კათოლიკოსმა ანტონ პირველმა დაწერა, სხვათა შორის, თხზულება «წყობილ-სიტყვაობა», პლ. იოსელიანის მიერ გამოცემული თბილისში 1853 წელს. წიგნი შედგება მევიდე ნაწილისაგან და დაწერილია იამბიკოდ. ისტორიულ-ლიტერატურული თვალსაზრისით საყურადღებოა მეშვიდე ნაწილი, რომელსაც სათაურად აქვს: «თვს ქართულთა სიბრძნის-მოყუარეთა კაცთა მწიგნობართა». აქ ავტორს განუზრახავს მოგვცეს მოკლე მიმოხილვა ძველი ქართული მწერლობისა როგორც საეკლესიოსი, ისე საეროსი. ეს ნაწილი გაყოფილია 8 თავად; პირველ თავში მიმოხილულია 9 კათოლიკოსის სამწერლო მოღვაწეობა, მეორეში — რვა ეპისკოპოსისა, 3—7 თავებში — სხვადასხვა მამებისა, ბერმონაზვნებისა და სასულიერო პირთა, სულ ორმოცი კაცისა, მერვეში — საერო მწერალთა: მეფეთა, ბატონიშვილთა და სხვა დიდებულთა. მწერლები და მოღვაწენი ჩამოთვლილია უმთავრესად მეთვრამეტე საუკუნიდან ავტორის დრომდე; ავტორი მათ ახასიათებს სქოლასტიკურ-რიტორიკული იამბიკოებით და ზოგიერთ შემთხვევაში შრომასაც ასახელებს. აქ ჩვენ ბევრ ისეთ პირს ვხვდებით, რომელთაც, როგორც მწერლებს, სხვა წყაროდან არ ვიცნობთ. მართალია, ბევრი რამ ავტორს გარდამოცემისა და ზეპირსიტყვაობიდან შემოაქვს, ბევრი მისი ცნობა სიმართლეს არ შეესაბამება. მაგრამ, როგორც პირველი ცდა ისტორიულ-ლიტერატურული სისტემატიზაციისა, თხზულება საპატიოა.

მეთვრამეტე საუკუნის გასულს ჩვენს საეკლესიო მწერლობას ყურადღება მიაქცია ვენის უნივერსიტეტის პროფესორმა Fr. Alter-მა, რომელმაც 1798 წელს გამოსცა ვენაში თხზულება, «Ueber Georgianische Literatur». სადაც მან მოათავსა, სხვათა შორის, ნუსხა ქართული ხელნაწერებისა და წიგნებისა, რომელიც მაშინ რომსა და ვენაში იყო შეკრებილი. რასაკვირველია, ამ თხზულებაში ავტორი იმ დროს რაიმე თვალსაჩინოს ვერას მოგვცემდა, მით უმეტეს, რომ მან ქართული ენა არ იცოდა და სხვისი დახმარებით მუშაობდა, ამიტომ თხზულების უდიდესი ნაწილი (გვ. 26 — 118) დაკავებული აქვს ქართული ბიბლიის შედარებას ბერძნულს, სლავურსა და სომხურ ბიბლიასთან, და აქაც, ამ შემთხვევაშიაც, ხშირად დალატობს ქეშმარიტებას. რაც უნდა იყოს, ეს პირველი ხაზგადაღებული ევროპელთა დაინტერესებისა ჩვენი ლიტერატურული წარსულით.

მეცხრამეტე საუკუნის დამდეგს 1801 წელს, თავის დროისათვის საყურადღებო მიმოხილვა ძველი ქართული მწერლობისა მოგვცა ცნობილმა რუსმა

¹ Н. Марр. Из книги царевича Баграта о грузинск. переводах духовных сочинений и героической повести Дареджаниани, Известия Академии Наук, 1899 г., Февраль, т. X., № 2.

მეცნიერმა ე. ბოლხოვიტინოვმა შრომაში, რომელსაც ეწოდება «Историческое изображение Грузии в политическом, церковном и учебном ее состоянии (Петербург)». მიმოხილვა მოკლეა, არც თუ ყოველთვის ზუსტი. მაგრამ საინტერესოა, რომ ავტორმა, რომელმაც ქართული ენა არ იცოდა, მოახერხა იმ დროს რუსეთში მყოფ ქართველთაგან შეეკრიბა ის, რაც მან ვაღმოგვცა.

საკმაოდ მნიშვნელოვანი ღვაწლი ძველი ქართული მწერლობის წინაშე მიუძღვის თელავის სემინარიის ყოფილ რექტორს დავით მესხიშვილს (1745 — 1824 წ.), რომელსაც 1819 წელს შეუდგენია კატალოგი ძველი ქართული თხზულებებისა და მწერლებისა. ამ კატალოგში, რომელიც 1894 წელს დაბეჭდა პროფ. ა. ცაგარელმა («Сведения», III), მოცემულია სახელწოდება სამასამდე თხზულებისა და ავტორისა. ა. ცაგარელმა არ იცის; რომ ავტორი ამ კატალოგისა არის დავით რექტორი, ეს ცნობილი გახდა კატალოგის ავტორგრაფული ნუსხის აღმოჩენის შემდეგ¹. ეს ძველი აღნიშნავს არაერთ საყურადღებო ლიტერატურულ ფაქტსა და სახელს; მაგალითად, აქ ნათქვამია, რომ «ვისრამიანის» მთარგმნელი არის თავადი საათაბაგოელი², რომ არსებობდა თხზულება «დავით-საულიანი»³ და სხვ.

ჩვენამდე შენახულა ერთი თხზულება, რომელსაც სამეცნიერო ლიტერატურაში ეწოდება «მცირე უწყება ქართველთა მწერალთათვის». ეს თხზულება, რომელიც დაწერილია 1813—1828 წლებში იოანე ბატონიშვილის მიერ და შეადგენს მისი კალმასობის ნაწილს⁴, ჩვენ გვაძლევს საკმაოდ ვრცელს, სისტემატურად დაწყობილს, ცნობებს ქართველ მოღვაწეთა და მწერალთა შესახებ, უმთავრესად მეტერთმეტე საუკუნიდან მოყოლებული. თხზულება დაწერილია სხვადასხვა წყაროს მიხედვით, მაგრამ ყველაზე მეტად ავტორი სარგებლობს ანტონ კათოლიკოსის წყობილ-სიტყვაობით. მას ეს წიგნი წინ უდევს, იმავე რიგით აღნუსხავს მოღვაწეებსა და მწერლებს, ზოგჯერ პარაგრაფების სათაურსაც ისევე იწყებს. განსხვავდება ანტონის შრომისაგან იმით, რომ ის ხშირად მწერლის სახელთან მის ვინაობასაც აღნიშნავს და ნაშრომთა სიასაც იძლევა. თუმცა სწორედ აქ არის მისი სუსტი მხარე: მას თავის ნაშრომში შეპარვია თვალსაჩინო შეცდომები და მრავალი საეჭვო ცნობა. მაგალითად, თანახმად თავისი წყაროსა (ანტონი), ის ილარიონ ქართველის შესახებ ამბობს, რომ ილარიონი იყო აბარველი მთარგმნელი ელი-

¹ ტ. რუხაძე, ვინ არის 1810 წლის ძველი ქართული მწერლობის კატალოგის ავტორი? (გაზ. «ლიტერატურული საქართველო» 1940 წ., № 3).

² ა. ცაგარელს ხალხთა აქედან მომდინარეობს ეს ცნობა ზ. ჭიჭინაძის შრომაში «ქართული მწერლობა XII ს.», 1887 წ., გვ. 24), შეცდომით დაბეჭდილი აქვს დივიოთ საათაბაგოელი, ხელნაწერში კი, როგორც ტრ. რუხაძემ ვაჩვენა, ყოფილა თავადი საათაბაგოელი.

³ «დავით-საულიანის» შესახებ იხ. კ. კეკელიძის «ახალი ლიტერატურული წყაროები ლაშა ვიორგის ისტორიისა» (თბილისის სახელმწ. უნივერსიტეტის შრომები, XVI, 1940 წ., გვ. 105 — 106).

⁴ «კალმასობა», ტ. II, კ. კეკელიძისა და ა. ბარამიძის გამოცემა, 1948 წ., გვ. 162—214.

ნურის ენისაგან ქართულით, რომელ ამის ჯერეთ არავის ეთარგმნა საღმრთო წერილით», ანდა დიონისე არეოპაგელის თხზულებათა გადმოთარგმნას მიანერს იოანე პეტრიწს და სხვ. უფრო საყურადღებოა მეორე ნაწილი ამ შრომისა, რომელიც მთლიანად ავტორს ეკუთვნის და რომელშიაც მიმოხილულია მეთვრამეტე საუკუნის მეორე ნახევრის, ანტონ კათოლიკოსის დროიდან, და მეცხრამეტის დასაწყისის მოღვაწენი და მწერალნი. ეს ნაწილი დამყარებულია ავტორის მიერ შეკრებილ, ნახულ და გაგონილ ცნობებზე, რომელნიც, მართალია, არაიშვიათად ლეგენდური ელფერით არიან მოსილი, მაგრამ მაინც საინტერესო მასალას გვაძლევენ.

მეცხრამეტე საუკუნის 30-იან წლებში ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიული მიმოხილვის ცდა მოგვცა სოლომონ დოდაშვილმა (1805—1836 წ.). მისი შრომა, რომლის სათაურია «ძოკლე განხილვა ქართულისა ლიტერატურისა (ანუ სიტყვიერებისა)», დაიბეჭდა მაშინდელ ქართულ სალიტერატურო ეურნალში «სალიტერატურო ნაწილნი ტფილისის უწყებათა» 1832 წ. № 1 და 2. ავტორი განიხილავს ქართული ლიტერატურის ოთხ პერიოდს; პირველი პერიოდისათვის საგანგებო სახელი არ დაურქმევია, რუსთაველისა და თამარის ეპოქის შესახებ ამბობს: «ესე საქართველოსა შინა იწოდების ოქროვან საუკუნედო» — მომდევნო პერიოდის სახელია, მისი სიტყვით, «ზედდასხმანი გარეშეთა ბარბაროსთანი». ჩვენი «აღორძინების ხანა», მისი სიტყვით, არის «ეპოხა აღდგინებისა», რომელიც იწყება «ათხუთმეტსა საუკუნესა შინა». უმჯელესი პერიოდიდან ავტორი ჩერდება იოანე ქართველზე, რომელსაც აღარჩასე მეფის თანამედროვედა თვლის, და იოანე პატრიკ-ყოფილზე, რომელიც მას იოანე პეტრიწად მიაჩნია. ეფრემ შვირის მოღვაწეობას დოდაშვილი პეტრიწის შემდეგ სდებს და ა. შ. «ოქროვან საუკუნიდან» ის ლაპარაკობს მოსე ხონელის, სარგის თმოგველის, რუსთაველისა და ჩახრუხაძის შესახებ, ხოლო «აღდგინების ხანიდან» — თეიმურაზ I, ვახტანგ VI, ანტონ პირველსა და სხვებზე. ს. დოდაშვილის ამ შრომაში საყურადღებოა ცდა ძველი ქართული ლიტერატურის პერიოდიზაციისა, რომელიც მიღებულ იქნა შემდეგში ა. ცაგარლის მიერ და სხვადასხვა ვარიაციით ზოგადად მომდევნო ხანის სამეცნიერო ლიტერატურაშიაც მეორდება¹.

ცნობილია, რომ დიდად განათლებულმა თეიმურაზ ბატონიშვილმა თავის სიცოცხლეში შეადგინა მეტად მნიშვნელოვანი კოლექცია ქართული ხელნაწერებისა და ძველად დაბეჭდილი წიგნებისა, რომელიც, მისი გარდაცვალების (1846 წ.) შემდეგ, ნიკოლოზ I ბრძანებით, გადაეცა მეცნიერებათა აკადემიის სააზიო მუზეუმს. კატალოგი ამ კოლექციისა თავდაპირველად თვით თეიმურაზს შეუდგენია, ის პირველად გამოსცა აკად. მ. ბროსე², ხოლო მე-

¹ ნ. კ. კ. ან. ა. ძე, სოლომონ დოდაშვილი, 1893 წ. ავტორი ს. დოდაშვილის ზემოდასახელებულ შრომას უწოდებს «ისტორიული აღწერა რომელთაზე მწერალთა და რომელთაზე ამბავთა»-ს; ს. ხუციშვილი, «სოლომონ დოდაშვილის წერილები», შესავალი წერილი და შენიშვნებით, თბილისი, 1945 წ.

² Catalogue des livres géorgiens tant imprimés que manuscrits, anciens et modernes, 1838.

ორედ — პროფ. ა. ცაგარელმა¹; არც ერთი ამ გამოცემათაგანი სრული არაა. უფრო სრულად და ამომწურავად ეს კოლექცია ~~აღწერა~~ ~~თეიმურაზის~~ გარდაცვალების შემდეგ ვილაც კატალოგიზატორს². ამ უკანასკნელში მოცემულია აღწერალობა, მოკლე თუ შედარებით ვრცელი, 214 ხელნაწერისა და წიგნისა; მასალები კლასიფიცირებულია შინაარსის მიხედვით. ხელნაწერთა აღწერისას მოცემულია, ზოგიერთ შემთხვევაში, ანოტაცია თხზულების ავტორის, სათაურის, მთარგმნელის, მისი სადაფრობის და სხვ. შესახებ. ეს ცნობები ყოველთვის ზუსტი და ექვმიუტანელი არაა, ხშირად აქ მსხვილ შეცდომებთანა გვაქვს საქმე. მიუხედავად ამისა, ეს კატალოგი მაინც საყურადღებოა ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიის შესასწავლად.

როდესაც ლაპარაკია იმ პირთა შესახებ, რომელნიც ხელს უწყობდნენ ძველი ქართული ლიტერატურის შესწავლას, არ შეიძლება არ დავასახელოთ პეტერბურგის უნივერსიტეტის პროფესორი დავით იესეს ძე ჩუბინაშვილი. მის საკმაოდ მრავალრიცხოვან შრომათაგან ყველაზე პნიშენელოვანია ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიის თვალსაზრისით: 1) გამოცემა «ქართლის ცხოვრების» მეორე ნაწილისა, 2) «ვეფხისტყაოსნისა» და 3) განსაკუთრებით «ქრესტომათიისა», რომლის პირველ ტომში დაბეჭდილია, მთლიანად თუ ექსცერპტების სახით, მრავალი ძველი ძველი ქართული მწერლობისა. ამ «ქრესტომათიაში» მტკიცე საფუძველი დაუდო ძველი მწერლობის ძველთა მეცნიერულ შესწავლას, რამდენადაც ნაწილობრივ მაინც, ხელმისაწვდომი გახდა ისინი დაინტერესებულ პირთათვის.

უფრო სისტემატური მუშაობა ამ დარგში დაიწყო პლ. იოსელიანის დროიდან. მან გამოისცა მრავალი ძველი ტექსტი, როგორც, მაგალითად, ანტონ კათოლიკოსის წყობილ-სიტყვაობა, იონა გედევანიშვილისა და ტიმოთე გაბაშვილის მოგზაურობა და სხვ. ანტონის წყობილ-სიტყვაობას მან დაურთო ისტორიულ-ლიტერატურული ხასიათის სქოლიოები და შენიშვნები. თითოეული მწერლის ქვეშ ის უჩვენებს, თუ რა დაწერა ან მთარგმნა მან. აგრეთვე მრავალრიცხოვან წერილებსა, შენიშვნებსა და მონოგრაფიებში ის გზადაგზა მრავალ საისტორიო-სალიტერატურო ცნობას იძლევა, შავრამ ეს ცნობები ხშირად მცდარი და ყალბია, ავტორი უკრიტიკოდ იმეორებს იმ ლეგენდებსა და გარდამოცემათ ამა თუ იმ მწერლის შესახებ, რომლებიც ზეპარსიტყვაობით ცოცხლობდა თანამედროვე სამეცნიერო და სამწიგნობრო წრეებში, თხზულებათა და ხელნაწერთა განუხილველად; ამიტომ მისი ამგვარი ცნობებით სარგებლობა, წინდაუხედავად, სახიფათო და შეუძლებელია.

ჩვენი წარსულის დაულალავმა გველევარმა, აკადემიკოსმა M. Brosset-მა, რომლის ყურადღება განსაკუთრებით მიქცეული იყო ქართული საისტორიო მწერლობისაკენ, საკმაო დიდი დასდო საზოგადოდ მწერლობის ისტორიის დამუშავებასაც. იმდენად, რასაკვირველია, რამდენადაც ეს მის დროს შესაძლე-

¹ Сведения о памятниках грузинской письменности вып. III, 1894 г., 149—186.

² კატალოგი წიგნისაკეთისა თეიმურაზ ბატონიშვილისა, გამოცემა ს. იოსელიანის მიერ, თბილისი, 1948 წ.

ბელი იყო. ბროსე გულმოდგინედ კრებდა და აქვეყნებდა ცნობებს ხელნაწერების შესახებ, მათ მინაწერებს. მან თარგმნა და ევროპელთათვის ხელმისაწვდომი გახადა ზოგიერთი მნიშვნელოვანი ძველი ქართული მწერლობისა. მანვე მოგვცა პირველი სისტემატური ნუსხა ყველა, მის დრომდე ცნობილ, სასულიერო მწერლობის ნაწარმოებთა; მაგალითად, მან თარგმნა ილარიონ აფონელის კატალოგი ათონის ქართული ხელნაწერებისა, რომელიც 1867 წელს გამოსცა პარიზში ვ. ლანგლუამ (1837) წელს ბროსემ გამოსცა ქართული ენის გრამატიკა¹, რომელშიაც მოათავსა ნუსხა იმ დროს ცნობილი ქართული მწერლობის ძეგლებისა², ხოლო 1838 წელს დაბეჭდა ვრცელი კატალოგი ამავე ძეგლებისა, რომელიც მან შეადგინა სხვადასხვა კატალოგის მიხედვით³. რასაკვირველია, თავის შრომებში ბროსე გვაძლევს უფრო მასალას მწერლობის ისტორიისათვის, ვიდრე ისტორიას, თუმცა უნდა შევნიშნოთ, რომ მისი ისტორიული ლიტერატურული ცნობები ახლა ზოგ შემთხვევაში მოძველებულია და უკრიტიკოდ მიუღებელი⁴.

ბროსეს შემდეგ მნიშვნელოვანი ნაბოჯი ჩვენი მწერლობის წარსულის შესწავლის საქმეში გადადგა ალ. ცაგარელმა, რომელმაც გამოსცა «Сведения о памятниках грузинской письменности» სამ ნაწილად. ეს შრომა, რასაკვირველია, არ არის მწერლობის ისტორია. ის წარმოადგენს იმ დროს ცნობილ ქართულ ხელნაწერთა კოლექციების, განსაკუთრებით სინა-ათონ-იერუსალიმის, აღნუსხვას და მოკლედ აღწერას. ავტორი ბევრ მეცდომას უშვებს როგორც ხელნაწერთა და ცალკე თხზულებათა დასახელებაში, ისე მათი თარიღის გარკვევაში. ამიტომ ის ისტორიულ-ლიტერატურული დასკვნანი, რომელთაც ავტორი აკეთებს, უმეტეს ნაწილად, მიუღებელია, ყოველ შემთხვევაში უკრიტიკოდ⁵. როგორც უნდა იყოს, ცაგარლის შრომამ ნათელი მოპოვინა ჩვენი მწერლობის უძველეს ხანას, მან გამოამყვანა ქართველთა ინტენსიური ლიტერატურული შემოქმედება მახლობელი აღმოსავლეთის სხვადასხვა პუნქტსა და ცენტრში და დაამყარა ცნობები, რომელიც საფუძვლად დაედო შემდეგდროის მუშაკთა გამოკვლევებს, მოკლე შენიშვნებსა და მონოგრაფიებს⁶.

ღიღი ღვაწლი დასდო ქართული მწერლობის ისტორიის შემუშავებას ვანსვენებულმა თ. ეორდანიამ, რომელმაც თავისი ქრონიკების ორს წიგნში და სხვა თხზულებებში შეაგროვა ფასდაუღებელი ცნობები და ისტორიულ-ლიტერატურული ფაქტები, პირდაპირ ხელნაწერებიდან ამოღებული. განსაკუთრებით საყურადღებოა მისი «Описание рукописей Тифлисского Церковного Музея», ч. I—II, სადაც, მართალია, არასრული მეცნიერულ სიზუს-

¹ Eléments de la langue Géorgienne.

² Tableau raisonné de la Littérature Géorgienne.

³ Catalogue des livres géorgiens tant imprimés que manuscrits, anciens et modernes.

⁴ Bibliographie analytique des ouvrages de M. Brosset. 1837.

⁵ იხ. ნ. შარის შეფასება ა. ცაგარლის შრომისა, რომელიც შეიცავს ათონის ხელნაწერების აღწერილობას (Из поездки на Афон, ЖМН Пр., Март, 1897 г., გვ. 2).

⁶ თ. ქეცელია, ალ. ცაგარელი და ძველი ქართული ლიტერატურა. «ლიტერატურული ძიებანი», IV, 425 — 437.

ტით, მაგრამ სახელმძღვანელოდ აღწერილია №№ 800 საეკლესიო მუზეუმის¹ ხელნაწერებისა.

საყურადღებო მოვლენად ამ დარგში უნდა ჩაითვალოს ის შრომა აკად. ე. თაყაიშვილისა, რომელშიაც აღწერილია ხელნაწერები თბილისის მეორე საყურადღებო კოლექციისა, ეგრეთ წოდებული წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების მუზეუმისა². მაგრამ ამ ორტომიან შრომაში — «Описание рукописей Общества распространения грамотности среди грузин» — მოცემულია აღწერილობა მხოლოდ საერთო შინაარსის ხელნაწერებისა და საეკლესიო-სასულიერო ძეგლებს ის არ ეხება (შენიშვნები ასეთი ძეგლების შესახებ და თვით ძეგლები მას ცალკე აქვს პრავლად გამოცემული), რის გამო სასულიერო მწერლობის ისტორიკოსი იქ თავის მიზნებისათვის საჭირო მასალას ვერ იპოვის. ამ მხრივ, ამ შრომას რამდენადმე ავსებს დ. კარიჭაშვილის «კატალოგი ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების წიგნთსაცავისა», თუმცა აქ მიღებული სისტემის მეოხებით ხელნაწერთა შინაარსი მთლიანად ამოწურული არაა.

ძველი ქართული მწერლობის შესწავლის ასპარეზზე ბევრი უმუშავნია მ. ჯანაშვილსაც, რომლის შრომები გაფანტულია სხვადასხვა პერიოდულ გამოცემებსა და ცალკე სერიაში ნაშრომისა და ქართული მწერლობის სათაურით, აგრეთვე მესამე წიგნში «Описание рукописей Тифлисского Церковного Музея». ჯანაშვილი კითხულობს ძეგლებს, რომელთა შესახებ წერს, თვითონ ეცნობა მათ, იმათგან მოკყავს ამონაწერები და, თუ დასკვნა მისი ყოველთვის მისაღები არაა ხოლმე, ეს იმიტომ რომ ავტორის საზოგადო ისტორიულ-ლიტერატურული ერუდიცია თანამედროვე სამეცნიერო მოთხოვნილებას სავსებით ვერ აკმაყოფილებდა³.

ქართული მწერლობის ისტორიაში მუშაობდა ზ. კიკინაძეც, რომელსაც გამოუცია არაერთი და ორი ძველი ჩვენი ძველი ლიტერატურისა, თან მას უცდია სისტემატურადაც მიმოეხილა ეს ლიტერატურა. ამ მხრივ აღსანიშნავია შემდეგი მისი შრომები: «ქართული მწერლობა მეორე მეტე საუკუნეში», «ქართული მწერლობა მეცამეტე საუკუნიდან მეთექვსმეტე საუკუნემდე» და «ქართული მწერლობა XVII და XVIII საუკუნეში». საქმარისია ვთქვათ ამ წიგნაკების შეფასებისას, რომ მათ სკეპტიკურად უფურცებს თითქოს თვით ავტორიც, როდესაც შენიშნავს: «ამ ცნობების წერა მე მხოლოდ ჩემს ყმაწვილობაში შეკუთვნისო»⁴. მართლაცდა, მათი ხელში აღება შესაძლებელია მხოლოდ პრინცი-

¹ ყოფილი საეკლესიო მუზეუმში 1921 წელს გადაეცა მოსავლელად და საპატრონოდ თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტს, რომელმაც ის შოთაგასა უნივერსიტეტის სიძველეთა მუზეუმში: აქედან ის 1930 წ. გადავიდა საქართველოს მუზეუმში (ფონდი A).

² 1907 წელს შეიქმნა საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოება, რომლის მუზეუმში შეგროვდა საყურადღებო კოლექცია ხელნაწერებისა. როგორც ეს, ისე წერა-კითხვის კოლექცია, გადავიდა საქართველოს მუზეუმის შემადგენლობაში.

³ კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორიკოსები. მოსე ჯანაშვილი, «მნათობი» 1944, № 12, გვ. 84—96, აგრეთვე ცალკე კრებულში — «მოსე ჯანაშვილი».

⁴ ქართული მწერლობა XVII და XVIII საუკ., გვ. 3.

პული წინასწარი უნდობლობით მათდამი; ავტორი ამ წიგნაკებში გადმოგვცემს ისეთ სახელებსა და ფაქტებს, რომელთაც არავითარი გასამართლებელი საბუთი არ მოეპოვება. ძალიან ხშირად, როგორც ამ შრომის სხვა ადგილსაც იქნება ნაჩვენები, ავტორს, არამც თუ სხვადასხვა ნაწერში, ერთსა და იმავე წიგნაკში დიამეტრალურად ერთიმეორის საწინააღმდეგო ცნობები მოჰყავს და, რაც უფრო გასაოცარია, არსად ის წყაროებს არ აღნიშნავს, თუ საიდან მოაქვს ესა თუ ის ისტორიულ-ლიტერატურული ცნობა. ჩვენში იყვნენ ისეთი მკვლევარნი, რომელნიც სრულიად გულდამშვიდებით სარგებლობდნენ ამ წიგნაკებით; ასეთ მკვლევართა ჯგუფს ეკუთვნის, სხვათა შორის, განსვენებული ალ. ხახანაშვილიც.

ალ. ხახანაშვილს დიდი ღვაწლი მიუძღვის ქველი ქართული ლიტერატურის შესწავლის საქმეში. მის კალამს ეკუთვნის მთელი რიგი წერილებისა და საეურნალო სტატიებისა ამ ლიტერატურის სხვადასხვა საკითხის შესახებ ქართულ, რუსულ და ევროპულ ენებზე. მას გამოუცია არაერთი და ორი ძეგლი ქველი ქართული ლიტერატურისა, გამოუცია ისე, როგორც ეს შესაძლებელი იყო მის დროს. ის გამოდიოდა ხოლმე მეცნიერული მოხსენებებით ორიენტალისტთა ყრილობებზე როგორც რუსეთში, ისე საზღვარგარეთ. შედეგები მისი მრავალმხრივი და დაუღალავი შრომისა ამ დარგში მოცემულია მის ოთხტომიან თხზულებაში, რომელსაც ეწოდება «Очерки по истории грузинской словесности». პირველი სამი ტომი ამ შრომისა (1895, 1897, 1901 წწ.) მიძღვნილია ქველი ქართული ლიტერატურის ისტორიისადმი. მიუხედავად იმისა, რომ ეს შრომა თავის დროსაც ვერ აკმაყოფილებდა მკაცრ მეცნიერულ მოთხოვნილებას, მას, როგორც პირველ ცდას ქართული ლიტერატურის ისტორიის სისტემატური კურსისას, დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა: ამ შრომით ეცნობოდნენ ქართულ ლიტერატურას არა მარტო ქართველები, არამედ არაქართველებიც. თავდაპირველად, კარგახნის განმავლობაში, ის აკმაყოფილებდა ქართული სკოლის პირველ მოთხოვნილებასაც, ვინაიდან გადაკეთებულ იქნა სახელმძღვანელოდ, რომელსაც ეწოდებოდა: «ქართული სიტყვიერების ისტორია უძველესი დროიდან მეთვრამეტე საუკუნის გასულამდე» (1904, 1913, 1919 წწ.) და «ქართული სიტყვიერების ისტორია მეცხრამეტე საუკუნისა» (1913, 1917 წწ.).

ნაყოფიერი ხანა ქველი ქართულმწერლობის ისტორიის შესწავლისა დაიწყო ეგრეთ წოდებულმა პეტროგრადის სამეცნიერო სკოლამ აკად. ნ. მარის ხელმძღვანელობით. ნ. მარმა და მისმა მოწაფეებმა, უმთავრესად ლინგვისტური მოსაზრებითა და მიზნებით, ხელი მოჰკიდეს თვით პირველწყაროების, ესე იგი ლიტერატურული ძეგლების, შესწავლასა და გამოცემას. ამ მხრივ განსაკუთრებულ ენერგიას თვით ნ. მარი იჩენდა. მან შექმნა პეტროგრადის უნივერსიტეტსა და მეცნიერებათა აკადემიაში მთელი რიგი სერიებისა, როგორც მაგალითად: 1) «Тексты и разыскания по армяно-грузинской филологии», 2) «Bibliotheca Armeno-Georgica», 3) «Monumenta hagiographica Georgica», რომლებშიაც ათავსებდა და სხვებსაც ათავსებინებდა

ძველ ქართულ ტექსტებს; დააარსა სპეციალური ორგანო «Христианский Восток». რომელშიაც იბეჭდებოდა როგორც ტექსტები, ისე გამოკვლევანი ქართული მწერლობის ისტორიიდან. აკადემიის «Известия» და აგრეთვე «Записки Восточного Отделения Русского Археологического Общества» გულუხვად საჩვენებლობდნენ შარისა და მისი მოწაფეების ქართველოლოგიური შრომებითა და გამოკვლევებით. /

ქართული მწერლობის ისტორიის კვლევა-ძიება ნ. შარმა ტექსტების გამოცემით მყარ ნიადაგზე დააყენა. თავის უამრავ შრომებში, როგორც მსხვილ გამოკვლევებში, ისე მოკლე სტატიებში და შენიშვნებში, მან გაარკვია ბევრი საცილობელი და საკამათო საკითხი, წამოაყენა ახალი საკითხები და სულ სხვანაირად გააშუქა უკვე მიღებული და დამყარებული დებულებანი. მართალია, ბევრი რამ მისი შეხედულებებიდან ისტორიულ-ლიტერატურულ საკითხებში მოძველებულია, მაგრამ მისი მნიშვნელობა მაინც დიდია ქართული ლიტერატურათმცოდნეობის დარგში. არანაკლებ მნიშვნელოვანია მისი დვაწლი ქართულ ხელნაწერთა კატალოგიზაციისა და ცნობაში მოყვანის საქმეში: მან იმგზავრა ათონზე და უფრო ვრცლად და მეცნიერულად აღწერა იქაური ქართული ხელნაწერები, ვიდრე ეს იყო გაკეთებული მისი წინამორბედების მიერ. 1902 წელს მან, პროფ. ი. ჯავახიშვილთან ერთად, იმგზავრა სინაის მთაზე და პალესტინაში¹, სადაც ხელშეორედ აღწერა და, შეიძლება ითქვას, ზოგიერთ შემთხვევაში გადმოწერა კიდევ იქაური ქართული ლიტერატურული ძეგლები².

აკად. ივ. ჯავახიშვილმა «Христианский Восток»-ის პირველ ტომში მოათავსა სპეციალური შრომა შემდეგი სათაურით: «Материалы для истории грузинской патристической литературы» (стр. 6—29). მართალია, ეს შრომა არ ემყარება პირველ წყაროებს, ავტორს აღუჩნუსხავს საეკლესიო ლიტერატურის ძეგლები სხვადასხვა დარგისა იმ დროს არსებულ აღწერილობათა და კატალოგების მიხედვით. ამიტომ ის არც სრულია და არც სწორი ყოველთვის. — წყაროთა შეცდომები იმაშიაც გადასულა, — მაგრამ მნიშვნელოვანია როგორც პირველი ცდა და მოწოდება, განსაკუთრებით ქართული ენის უცოდანართადში, ჩვენი ძველი მწერლობის ისტორიის შესასწავლად. ი. ჯავახიშვილის შრომათაგან განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ჩვენი მიზნებისათვის მისი «ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა» (პირველი გამოცემა: 1916 წლისა, მესამე — 1945 წ.), რომელშიაც განხილულია, სხვათა შორის, ჩვენი ძველი ირიგინალური აგიოგრაფიის ძეგლები. მართალია, ეს ძეგლები განხილულია როგორც საისტორიო წყაროები, მაგრამ აქ ისეთი საკითხებიცაა აღძრული, რომელთაც ლიტერატურის ისტორიკოსიც ვერ აუვლის გვერდს. მე-

¹ Н. Марр, Описание грузинских рукописей Синайского монастыря, 1940. მისივე — იერუსალიმის ქართული ხელნაწერების მოკლე აღწერილობა, ე. მ. ბ. ბ. ვ. ვ. ე. ლ. ს. რედაქციით, 1955 წ.

² კ. კ. ე. ლ. ი. ძ. ე. აკად. ნ. შარი და ქართული ლიტერატურის ისტორია («მნათობი», 1946, № 11, გვ. 134—143).

ტად მნიშვნელოვანია ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიის შესასწავლად «სინის მთის ქართულ ხელნაწერთა აღწერალობა», რომელშიაც განსვენებულს მთლიანი სახით მოუცია ზოგიერთი მნიშვნელოვანი ტექსტიც კი. შრომა გამოვიდა მისი გარდაცვალების შემდეგ 1947 წელს. იმაში აღწერილია ნაწილი სინას მთის ქართული ხელნაწერებისა, მეორე ნაწილი აღწერილია ნ. მარის «Описание»-ში.

მეოცე საუკუნის მკვლევართა შორის, რომელნიც ძველი ქართული მწერლობით იყვნენ დაინტერესებული, უნდა დავასახელოთ აგრეთვე ს. გორგაძე, ერთ-ერთი შემკრები, ორგანიზატორი და აღმწერელი საისტორიო-საეთნოგრაფიო და ნაწილობრივ წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ბუზუშთა ფონდებისა. ის უფრო ისტორიკოსი იყო, მაგრამ ლიტერატურის ისტორიიდანაც მოეპოვება მრავალი მნიშვნელოვანი ნაკვეთი. საყურადღებოა განსაკუთრებით მისი გამოცემა, რომელიც იმდროინდელ მეცნიერულ სიმაღლეზე იდგა, ნემესიოს ემესელის თბულებების «ბუნებისათვის კაცისა» (1914 წ.). მან დაამზადა აგრეთვე კრიტიკული ტექსტი იოანე დამასკელის თბულების «წყარო ცოდნისა»-ს ეფრემ მცირესეული თარგმანისა, რომლის გამოცემა, სამწუხაროდ, მან ვერ მოასწრო. სასარგებლოა მისი «ფილოსოფიის მთავარი დარგები ქართულ მწერლობაში» («ჩვენი მეცნიერება» №№ 2—3, 4—5, 1923 წ.)¹.

მეოცე საუკუნეში, განსაკუთრებით პროფ. А. Нартак-ის მოწოდების შემდეგ, უცხოეთშიაც გაიღვიძა ინტერესმა ძველი ქართული მწერლობის მიმართ. აქაც გამოჩნდნენ მეცნიერები, რომელნიც უძველესი ხანის მსოფლიო ლიტერატურული ხარვეზების ამოვსებას ქართული მწერლობის დახმარებით ფიქრობენ და ამიტომ გულმოდგინედ სწავლობენ მას. ამ შპრივ განსაკუთრებულ ეხერგიას იჩენდა ბელგიელი ორიენტალისტი P. Peeters-ი, (გარდ. 1950 წ.), რომელიც ნაყოფიერად მუშაობდა აგიოლოგიის დარგში: ის თარგმნიდა ლათინურ ენაზე და იკვლევდა ეურნალში «Analecta Bollandiana» ქართულ აგიოგრაფიულ ძეგლებს როგორც ნათარგმნს (უმთავრესად ჩვენი გამოცემოდან — «Monumenta hagiographica Georgica», t. 1), ისე ორიგინალურს. მის მიერ გადათარგმნილი და დაბეჭდილია «ცხოვრება» და «წამება» რაყდენისა, შუშანიკისა, კონსტანტი კახისა, ილარიონ ქართველისა, სერაპიონ ზარზმელისა, გრიგოლ ხანძთელისა, ექვთიმე და გიორგი ათონელებისა.

მეორე უცხოელი მეცნიერი, რომელიც არანაკლებ ნაყოფიერ მუშაობას აწარმოებდა ძველი ქართული ლიტერატურის დარგში, იყო ამერიკელი ორიენტალისტი R. P. Blake, მოწაფე აკად. ნ. მარისა (გარდ. 1950 წ.), 1918-20 წლებში პროფესორი ახლადდაარსებული თბილისის უნივერსიტეტისა, შემდეგ კი პროფესორი პარვარდის უნივერსიტეტისა (აშშ). მის კალამს ეკუთვნის მეც-

¹ ჩვენ აქ არ ვლაპარაკობთ იმეთ მკვლევარებზე, რომელნიც ცნობილი არიან სასულიერო ლიტერატურის ძეგლთა სხვადასხვა მიზნით გამოცემებით და რომელნიც ღვსავე განავრცობენ მუშაობას; ამით რიცხვს ეკუთვნიან პირველ რიგში პროფ. ა. შანიძე, პროფ. ილია აბულაძე და სხვ.

ნიერული აღწერილობა ქართული ხელნაწერებისა პალესტინაში¹ და ათონზე², აგრეთვე სოლიდური გამოკვლევანი და გამოცემანი ბიბლიოლოგიისა³ და პატროლოგიის⁴ დარგში.

საზღვარგარეთ იწერება მოკლე სისტემატური მიმოხილვებიც ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან. ასეთებია: Fr. N. F i n c k, Die georgische Literatur; ეს არის ესკიზი, მოთავსებული ისეთ სერიოზულ სამეცნიერო გამოცემაში, რომელსაც ეწოდება «Die Kultur der Gegenwart» (1, 7, 1906 წ.). «Die orientalischen Literaturen»-ის განყოფილებაში (S. 299—310). პირველ ყოვლისა ყურადღებას იპყრობს, რომ ამ სერიაში, სადაც სხვა ერთა ლიტერატურას, თუ ტომები არა, ნახევარტომები მაინც აქვს დათმობილი, ქართული მწერლობა მხოლოდ 12 გვერდზეა მიმოხილული; ესეც დამახასიათებელია ქართველოლოგიის მდგომარეობისა უცხოეთის სამეცნიერო წრეებში. თავის ესკიზს ავტორი იწყებს ქართველთა ტომების ჩამოთვლით და მათი ურთიერთობის აღნიშვნით, მერე მიმოიხილავს თვით მწერლობის ისტორიას, რომელსაც ის ხუთ პერიოდებად აყოფს. პირველი პერიოდი (V—XI სს.), მისი სიტყვით, არის საეკლესიო მწერლობის ხანა, ხოლო სხვა პერიოდები ისე აქვს წარმოდგენილი, თითქოს მათში საეკლესიო მწერლობის ხსენება ქრებოდეს. ამ პირველ პერიოდში, ან საეკლესიო მწერლობის ხანაში, ვერც ერთ ძეგლს, გარდა სინას მთის 864 წლის მ რ ა ვ ა ლ თ ა ვ ი ს ა, ვერც ერთ მწერალს, გარდა ექვთიმე და გიორგი მთაწმიდლებისა, ვერც ერთ მიმართულებას, გარდა ბერძნულისა, რომელსაც ქართველები სომხების საშუალებით ითვისებდნენო, ავტორი ვერ ასახელებს. ასე რომ, საეკლესიო მწერლობის ისტორია ამ შრომაში ამოიწურება მხოლოდ ერთადერთი შიშველი ფაქტის აღნიშვნით, რომ ქართველებს ასეთი მწერლობა ჰქონიათ, და ჰქონიათ მარტო მეთერთმეტე საუკუნემდე. ჩვენ არ გამოვუდგებით სხვა პერიოდების დახასიათების აღნიშვნას, შევნიშნავთ მხოლოდ, რომ ეგრეთ წოდებულ დ ა ც ე მ ი ს ხანაში (XIII—XVI სს.)

¹ Catalogue des Manuscrits Géorgiens de la Bibliothèque patriarcale Grecque à Jérusalem («Orient Chrétien», 3 série, t. III (1923—4) et cet.).

² Catalogue des Manuscrits Géorgiens de la Bibliothèque de la Laure d'Iviron au Mont Athos («Orient Chrétien», 3 série, t. VIII (1931—2) et IX (1933—4). იხ. აგრეთვე «Catalogue of the Georgian Manuscripts in the Cambridge University Library».

³ ეს გამოცემანი, რომელნიც მოთავსებულია ჟურნალში «Harvard Theological Review», შემდეგია: 1) The Text of the Gospels and the Koridethi Codex (t. XVI, 3, 1923), 2) Ancient Georgian Version of the Old Testament (t. XIX, 1925; ეს არის გადმოცემა მისი რუსულად დაწერილი შრომისა — «О древне-грузинских версиях Ветхого Завета» («Извест. Кавк. Отд. Москов. Археол. Общест.», вып. VI Тифлис, 1921 г.), 3) The Georgian Version of Fourth Esdras from the Jerusalem Manuscript (t. XIX, 4, 1926), 4) The Caesarean Text of the Gospel of Mark (t. XXI, 4, 1928), 5) The Athos codex of the Georgian Old Testament და The Georgian Text of Fourth Esdras from the Athos MS. (t. XXII, 1, 1929), 6) იერუსალიმის ფრაგმენტები («Harvard Theolog. Rev.», t. XXV, 1932), 7) The Old Georgian version of the Gospel of Mark («Patrologia Orientalis», t. XX, fasc. 3, Paris, 1928), 8. Gospel of Matthew (იქვე, XXIV, fasc. 1, (1933), 9. უფასურად იმავე ორგანოში მას გამოუცია იოანეს საბარებაც.

⁴ «Epiphanius de Gemmis», London, 1934.

ავტორი ასახელებს ისეთ შრომებს, რომელთა მსგავსი ჩვენმა ისტორიამ არ აცის.

შემდეგ უნდა დავასახელოთ «Die georgische Literatur» პროფესორ A. Baumstark-ის («Die christlichen Literaturen des Orients», Sammlung Göschen, II, Leipzig, 1911, S. 99—110), რომელიც გაცილებით უკეთეს შთაბეჭდილებას ახდენს, ვიდრე Finck-ის დასახელებული შრომა. ეს შრომა წინმოიხილავს, მოკლედ, ქართულ მწერლობას დარგების მიხედვით და რამდენადმე დამყარებულია მეცნიერული ქართველოლოგიის უკანასკნელი დროის მიღწევებზე. თუმცა აქაც ვხვდებით ისეთ ცნობებს. თითქოს «განყოფისათვის ქართლისა და სომხეთისა» ეკუთვნოდეს არსენ იყალთოელს (S. 106), აქაც აღვლილი აქვს Finck-ის ზოგიერთ მცდარ ცნობას.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ «Littérature géorgienne chrétienne» სტრასბურგის უნივერსიტეტის პროფესორის J. Karst-ისა¹. ეს მოკლე მიმოხილვა (177 გვ.) შედგება ორი ნაწილისაგან; პირველში განხილულია საეკლესიო ლიტერატურა, მეორეში — საერო. საეკლესიო ლიტერატურა განხილულია 400—1150 წლების მანძილზე და გაყოფილია სამ პერიოდად (400—750, 750—975, 975—1150), მათი მოკლე დახასიათებით. აქვე დასახელებულია მსხვილი ლიტერატურული ფიგურები: ექვთიმე და გიორგი ათონელები, ეფრემ მცირე, არსენ იყალთოელი და იოანე პეტრიწი მათი ლიტერატურული შემოქმედრეობის აღნიშვნით. მერე მიმოხილულია საეკლესიო მწერლობის დარგები: ბიბლიოლოგია, აპოკრიფები, ეგზეგეტიკა, ლიტურგიკა, დოგმატიკა, აპოლოგეტიკა, საეკლესიო სამართალი, ასკეტიკა, პოპილეტეკა, აგიოგრაფია, ნათარგმნი და ორიგინალიური, აგრეთვე ფილოსოფია, ისტორია, გეოგრაფია და ასტრონომია. აგიოგრაფიულ დარგში ცალკე თავად გამოყოფილია ციკლი ლეგენდებისა: ქართული (ნინო, კოლაელნი, რაედენი), სომხურ-ქართული (შუშანიკი, გობრონი), სირო-მესოპოტამურ-ქართული (აბო, 13 ასურელი მამები) და ქართული დიასპორასი (პეტრე მაიუმელი, ექვთიმე და გიორგი ათონელები). საერთო ლიტერატურის მიმოხილვისას ავტორი ჯერ ლაპარაკობს სულხან-საბა ორბელიანისა და ანტონ კათოლიკოსის, აგრეთვე ვახტანგ მეექვსის შესახებ, შემდეგ თვალს ავლებს ისტორია-გეოგრაფიასა და იურისპრუდენციას, ამის შემდეგ იხილავს მხატვრულ ლიტერატურას: 1) XI—XIII საუკ. (აქ ლაპარაკობს «ბალავარის სიბრძნეზე»); ამირანდარეჯანიანი, ვისრამიანი, ვეფხისტყაოსანი; 2) დაცემის ხანა (XIII—XVI სს.); 3) რენესანსის ხანა (XVII—XVIII სს.): თეიმურაზ I, არჩილი, იოსებ თბილელი, ფაშვიბერტყაძე, გურამიშვილი, ბესიკი, საიათ-ნოვა, კალმასობა; 4) XIX—XX საუკუნეთა ლიტერატურა (ძალიან მოკლედ). წიგნს დართული აქვს ბიბლიოგრაფია, რასაკვირველია, არასრული. დასახელებულ თხზულებათაგან, ჩანს, ბევრი თვითონ არ უნახავს. მიმოხილვა შედგენილია ახალი სამეცნიერო ლიტერატურის გამოყენებით, ის თითქმის მთლიანად დამყარებულია პროფ. კ. ე. ე. ლ. ი. ძ. ს. ქართული ლიტერატურის ორტომიან ისტორიაზე. ავტორს ბევრი რამ ამ სამეც-

ნიერო ლიტერატურაში ვერ გაუგია, ამით აიხსნება ის უამრავი lapsus-ი ისტორიულ-ქრონოლოგიურ და ფაქტიური ხასიათისა, რომელსაც ადგოლი აქვს წიგნში. მიუხედავად ამისა, უცხოელ მეცნიერებს, რომელსაც ჩვენი მწერლობა აინტერესებს, ის მისცემს საკმაო წარმოდგენას ამ მწერლობის შესახებ და გაუადვილებს შემდეგ მუშაობას.

დასავლეთ ევროპაში ძველი ქართული მწერლობის შესწავლის ხაზით ნაყოფიერ მუშაობას ეწევა დღეს ლუვენის (ბელგიაში) უნივერსიტეტის პროფესორი ე. გარტი (G. Garitte). ის შედარებით კარგად ფლობს ძველ ქართულ ენას, კარგად ერკვევა ძველ ქართულ ტექსტებში და აჭკეყნებს მათ, ცალკეულ საკითხებზე გამოკვლევასთან ერთად, უმთავრესად შემდეგს სამეცნიერო ორგანოებში: Le Muséon, Analecta Bollandiana, Revue d'Histoire Ecclesiastique, Corpus scriptorum christianorum orientalium (scriptores Iberti) და სხვ.; არას ვამბობთ ცალკეულ მონოგრაფიულ ნარკვევებზე ქართულ-სომხური ფილოლოგიის დარგში¹. სხვათა შორის საინტერესოა ჩვენთვის მისი აღწერილობა სინას მთის ქართული ხელნაწერებისა², რომელშიაც ნამდვილი მეცნიერული სიზუსტით აღწერილია 37 ხელნაწერი. აქედან ნ. მარის შემდეგი ნომრები: 31, 32, 33, 42, 43, 44, 46, 50, 51, 52, 57, 58, 60, 62, 68, 71, 81, 85, 86, 91, ხოლო ი. ჯავახიშვილის: 6, 8, 11, 15, 16, 19, 22, 25, 29, 30, 35, 36, 38, 39, 78, 79, 97. სამწუხაროდ, ავტორს აუწერია მხოლოდ ბიბლიური, აგიოგრაფიული და პატრისტიკული ხელნაწერები. ლიტურგიკული და პიზნოგრაფიული გამოუტოვებია. ასე რომ ამ უკანასკნელთა ხაზით აღწერილობანი ა. ცაგარელის, ნ. მარის და ი. ჯავახიშვილისა კიდევ ძალაში რჩებაან.

შეორე მკვლევარი, რომელიც რომში მუშაობდა, არის მ. თარხნიშვილი. მას სამეცნიერო გამოცემლობაში, რომელსაც Corpus scriptorum christianorum orientalium ეწოდება, ქართული სექტორის ხელმძღვანელობა ებარა. მ. თარხნიშვილს მოეპოვება მრავალი ნარკვევი ქართველოლოგიის ცალკეულ საკითხებზე და სოლიდური გამოცემანი, როგორც, მაგალითად, Typikon Gregorii Pacuriani (Louvain 1954 წ.), ეამის წირვა იაკობისა და სხვ. ყველაზე მეტად საყურადღებო და მნიშვნელოვანია მისი შრომა, რომელიც 1956 წლის დამდეგს გამოვიდა შემდეგი სახელწოდებით: Geschichte der kirchlichen georgischen Literatur auf Grund des ersten Bandes der georgischen Literaturgeschichte von K. Kekelidze. Bearbeitet von M. Tarchnischvili in Verbindung mit Dr. Julius Assfalg. შრომა მისალმების ღირსია, რადგანაც ის, ნაწილობრივ მაინც, ავსებს საზღვარგარეთული მეცნიერების შეუწყნარებელ ხარვეზს ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიის ხაზით. ეს შრომა არის ოდნავ შემოკლებული თარგმანი ავად. კ. კეკელიძის პირველი ტომისა; მთარგმნელს ღლავ-აღლავ მოაქვს ამათუიბ საკითხის გამო თავისი

¹ M. Tarchnischvili, A propos des travaux de philologie géorgienne de M. Garitte, Le Muséon, t. LXVIII, 369-384 (აქ მოცემულია ზოგადი მიმოხილვა გარტის შრომებისა).

² Catalogue des manuscrits Géorgiens littéraires du mont Sinaï, Louvain, 1956. იბ. რეცენზია ამ შრომაზე J. Mollitor-ის Oriens Christianus-ში, 1957, B. 41, S. 147-148.

მოსაზრებანი, რომელნიც უმეტეს შემთხვევაში არ შეიძლება გამართლებულ იქნეს¹. როგორც უნდა იყოს, ეს შრომა მისცემს მკითხველს ზოგად წარმოდგენას ძველი ქართული ლიტერატურის დარგში, ხოლო მკვლევარს შეუქმნის ბაზას შემდგომი მუშაობისათვის. ამ მხრივ დასაფასებელია, რომ ავტორი ამა თუ იმ საკითხის განხილვისას აპარატში უჩვენებს საზღვარგარეთულ სამეცნიერო ლიტერატურას, რომელიც ჩვენთვის ყოველთვის ხელმისაწვდომი არაა.

უნდა აღინიშნოს, რომ საზღვარგარეთულ სამეცნიერო წრეებში დღეს საკმაოდ გაღვიძებულია ინტერესი ძველი ქართული ლიტერატურისადმი², რომელსაც ხელნაწერთა და ლიტერატურულ ძეგლთა რაოდენობით, შენახულობითა და ღირებულებით, ბევრი მწერლობა ვერ შეედრება.

წინამდებარე შრომას ჩვენ ვყოფთ, შესავლის გარდა, ორ უმთავრეს ნაწილად: პირველ, ასე ვთქვათ, პატროლოგიურ ნაწილში, ვიხილავთ, ქრონოლოგიური წესით, იმ მწერალთა ბიოგრაფიასა და ლიტერატურულ მოღვაწეობას, რომელნიც ცნობილი არიან ამა თუ იმ წყაროებით, ხოლო მეორეში მიმოხილულია თანდათანობითი განვითარება სასულიერო მწერლობისა, ქანრებისდა მიხედვით, როგორც ეს მიღებულია საზოგადოდ ამგვარ შრომებში. აქ მხედველობაში მიღებულია როგორც ის თხზულებანი, რომელთაც პირველ ნაწილში ვეხებით, აგრეთვე, უფრო ვრცლად და გამოწვლილვით, ისეთები, რომელთა ავ-

¹ ამ შრომის ხასიათის გათვალისწინებით, იმ სათაურის მაგიერ, რომელიც მისთვის მ. თარხნიშვილს მიუცია, უფრო სამართლიანი იქნებოდა შემდეგი:

K. Kekelidze — Geschichte der kirchlichen georgischen Literatur.

Übersetzung und Bearbeitung von M. Tarchnischvili ... გამოთქმა auf Grund იმდენად ზოგადია, რომ უცხო მკითხველი, რომელსაც კ. კეკელიძის ქართულად დაწერილი შრომა არ უნაბავს, ოდნავდაც ვერ გაერკვევა ამ Grund-ის მოცულობაში, ის ვერ გაერკვევა, რა ეყუთვნის ამ შრომაში ავტორს და რა ეყუთვნის მის მთარგმნელს; მან შეიძლება იფიქროს, რომ დედანში ყველაფერი ისეა, როგორც თარგმანში; არას ვაპბობ იმაზე, რომ მეცნიერული ვითარება შოთხობოდა მ. თარხნიშვილისაგან წინასწარ ნებართვა გამოეთხოვა ავტორისაგან მისი შრომის ამ ზომამდე და ამ საბით გამოეცნებოდა. (ამის შესახებ იხ. სხვათა შორის H. Vogt-ის რეცენზია მ. თარხნიშვილის თარგმანზე Orientalistische Literaturzeitung-ში 1957, Nr 11—12 S. 531—534 და J. Molitor-ის Oriens Christianus-ში 1957, Band 41, S. 145—148).

² რომელსაც ლაპარაკია ქართული მწერლობის ისტორიის შესახებ უცხო ენებზე, აღნიშნული უნდა იქნეს ერთი შრომაც, სახელდობრ — Die alt-christliche Literatur in der georgischen Überlieferung («Oriens Christianus», 1930—1932), რომელიც სიტყვა-სიტყვით თარგმანია პროფ. კ. კეკელიძის შრომისა უცხო ავტორები ძველს ქართულ მწერლობაში (თბილისის უნივერსიტ. შოამბე VIII, 1927 წ., 99—202). ის მცრე მასშტაბს «ორიგინალობა», რომელიც, ავტორების ჩამოთვლისას, მთარგმნელს გამოუჩენია ქართული აღფაბეტის რიგის უცხო აღფაბეტზე გადატანით და რამდენიმე შემთხვევაში ბიბლიოგრაფიის შევსებით, ვფიქრობთ, ნებას არ აძლევდა მის შრომისათვის წაეწერა: Dr G. Peradze, და ამით ის თავის საკუთრებად გამოეცნადებოდა. ძველი ქართული მწერლობის პრობლემებს უხებთან აგრეთვე შემდეგი მეცნიერები: A. Palmieri, Dr H. Goussen, Dr F. Conybeare, Prof. H. Jordan და აგრეთვე Th. Kluge, M. Briere, H. Schuchardt, N. Bonweisch, G. Deeters, Molitor J., M. Lang, მოკლე მიმოხილვა მოცემულია მ. თარხნიშვილის შრომაში: Kurzer Überblick über den Stand der georgischen Literatur forschung (Oriens Christianus, Band 37, 1953 და ა. გაშყრელიძის სტატიაში: ძველი ქართული მწერლობის შესწავლა უცხოეთში) თურნ. ცისკარია, 1957, № 2.

ტორნი ცნობილი არ არიან და რომელთაც ამიტომ პირველ ნაწილში ვერ შევხვებოდით. სასულიერო მწერლობის ისტორიის საზოგადო კურსებში, უმეტეს შემთხვევაში, ჩვენი შრომის მეორე ნაწილის შესატყვისს ვპოულობთ ხოლმე, პირველს, პატროლოგიურ-ბიოგრაფიულ ნაწილს, იქ არ აქვს ადგილი. მაგრამ საქმე ისაა, რომ რაც საზოგადო მწერლობის კურსებში შეიძლება საჭირო არ იყოს, ქართულისაში აუცილებელია: საზოგადო კურსებში ბიოგრაფიული მიმოხილვის შეტანა საჭირო არაა, ვინაიდან მწერალთა ბიოგრაფია და ბიბლიოგრაფია იქ ცალკე მონოგრაფიებსა და შრომებშია მდიდრად წარმოდგენილი, ქართულად კი ასეთი მონოგრაფიები არ არსებობს, ჩვენი ქველი მწერლების ბიოგრაფია არამცთუ დამუშავებული არაა მონოგრაფიულად, ჩვენ ბევრი მათგანის ვინაობა სრულიად არ ვიცით. ეს კიდევ ცოტაა, ჩვენი ქველი მწერლობის ბედნიერ მკვლევარს სრულიად ახალი, უცნობი მწერლის აღმოჩენაც კი შეუძლია, იმდენად დაუმუშავებელია ჯერჯერობით ჩვენი წარსული.

2. მართული ლიტერატურული ენა და დასაწყისი მართული ლიტერატურისა

სახელწოდება «საქართველო» ჩნდება არაუადრეს მეთერთმეტე საუკუნისა. ეს სახელი აღნიშნავს უკვე პოლიტიკურად და კულტურულად შედუღებულ სხვადასხვა ტომობრივს, ძმურად მონათესავე ერთეულს, როგორცაა: იბერები, მესხები, ქართვები, სვანები, ჭანები, მეგრელები და სხვ. ქართველური ტომება უძველესი დროიდან დანაწილებული ყოფილან სხვადასხვა მონათესავე ენად, დიალექტად და კილო-კავად. ამ ტომობრივმა და ენობრივმა ერთეულებმა, ეკონომიურ და კულტურულ-ისტორიულ ურთიერთობათა ნიადაგზე თანდათანობითი გაერთიანების პროცესში, საფუძველი ჩაუყარეს საერთო სახელმწიფოებრივი და ლიტერატურული ენის შექმნას. ამ შექმნის პროცესში ყველა ჩამოთვლილი ტომი დებულობდა მონაწილეობას, თითოეულს საკუთარი წვლილი შეჰქონდა ამ საქმეში¹, ზოგს მეტი, ზოგს ნაკლები.

უკანასკნელი წლების კვლევა-ძიებამ წამოაყენა ზოსაზრება, რომ უძველესი დროიდან, არაბთა ბატონობის განმტკიცებამდე ჩვენში (VII ს.), დასახლებული ქართველური ტომები გაერთიანებული იყვნენ იბერთა სამეფოში და ქართულ სახელმწიფოებრივ-ლიტერატურულ ენას საფუძველად ედო იბერული კილო; ამ ენაზე, ქრისტიანობის მიღებასთან დაკავშირებით, შექმნილა სასულიერო-საეკლესიო მწერლობა, რომელიც ჩვენამდე თუ შენახულა, არა უცვლელად, არამედ შემდგომში გადაკეთებულ-გადამუშავებული

¹ აკად. ნ. შარი, ქართველი ერივნება (გაღმთარგმნილი ვახუთი «Рассвет»-იდან 1905 წ., №№ 68, 69 და გამოცემული ქუთაისში 1905 წ.), გვ. 8—10; ა. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, I, თბილისი, 1913 წ., გვ. 4.

სახით. მეშვიდე-მერვე საუკუნიდან (ახალი წელთაღრიცხვით), სხვადასხვა პირობის გამო, დაწინაურებულა ქართული ტომი, რომელიც სათავეში უდგება იბერთა პოლიტიკურ-კულტურულ მემკვიდრეობას და საუკუნეებს უყრის იმ სახელმწიფოებრივ წარმონაქმნს, რომელსაც ქართლის სახელით ვიცნობთ¹. ამიერიდან სახელმწიფოებრივ-ლიტერატურულ ენად ხდება ის ენა, რომელსაც საფუძვლად უძევს ქართლური ან ქართული კილო².

როდესაც არ უნდა მომხდარიყო ქართლის სახელმწიფოებრივ ენად გახდომა, აღნიშნული მოვლენის შემდეგ ჩვენი ცხოვრების ზრდა-განვითარება მიისწრაფვის იმისაკენ, რომ ტომობრივი და ენობრივი ტერმინი ქართი ან უფრო სწორედ, ქართლი, გახდეს ნაციონალურ-კულტურულ ტერმინად და საქართველოდ იქცეს, ქართლის საერთო ლიტერატურულ ენად ქცევამ ეს პროცესი უფრო დააჩქარა. უეჭველია, გაცილებით უფრო ადრე შემოშავდა ის შეხედულება, რომელიც მერე, მეთავე საუკუნეში, მკვეთრად გამოთქვა გიორგი მერჩულმა: «ქართლად ფრიალი ქუეყანაჲ აღირაცხვის, რომელსაცა შინა ქართულითა ენითა ეამი შეიწირვის და ლოცვაჲ ყოველი აღესრულებიან»³, ესე იგი, საქართველო არის ის ტერიტორია, რომელზედაც წირვა-ლოცვა, საზოგადოდ ღვთისმსახურება, ქართულად სრულდება, ხოლო საეკლესიო-საღვთისმსახურო ენად ჩვენში ლიტერატურული ენა იყო ყოველთვის.

ქართულ ენაში, რომელიც სახელმწიფოებრივ-ლიტერატურულ ენად რჩება დღევანდლამდე, სხვადასხვა სოციალური. პოლიტიკური და კულტურული პირობების გამო, ხდება აუცილებელი ცვლილებები ლექსიკონში, ფონეტიკურში, მორფოლოგიურში და სინტაქსურში ხასიათისა. ერთ-ერთი ცვლილება, რომელიც ძველმა ქართულმა განიცადა, შემდეგში მდგომარეობს. სალიქრებელია, რომ 3-მეტობა, ესე იგი, პრეფიქსული ხმარება 3-სი ბმნებში არა მარტო თანხმოვანთა, არამედ ხმოვანთა წინაც, რომელიც თავა იჩენს ჩვენს სალიტერატურო ძეგლებში მეშვიდე საუკუნის გასულ კან თუ მერვის პირველი ნახევრიდან, დამახასიათებელი უნდა იყოს ქართლური კილოსა, ამით ის განირჩეოდა, უნდა ვიფიქროთ, მის დრომდე გაბატონებული იბერთლისიგან, რომელსაც, ალბათ, ახასიათებდა 2-მეტობა⁴. ეს 3-მეტობა დაახლოებით მეცხრე საუკუნიდან გადაშენების გზაზე დგება, ამ დროიდან 3 იყავებს იმ ადგილს, რა ადგილსაც მას ვხედავთ შემდეგი დროის კლასიკურ ტექს-

¹ ე. თაყაიშვილი, როლის შეიკვალა იბერთა სახელმწიფო ქართველთა სახელმწიფოდ? ცერან. მნათობია, 1948 წ. № 8, გვ. 89—103.

² ამ პრობლემას საბოლოოდ გადაწყვეტა ერთმეცნიერების საქმეა.

³ აგრეთვე ხანთელის ცხოვრება, გამ. ნ. შარისა, გვ. 207.

⁴ ე. თაყაიშვილი, როლის შეიკვალა იბერთა სახელმწიფო ქართველთა სახელმწიფოდ? მნათობია, 1948 წ., № 8, გვ. 91—94. 2-მეტობა რომ ერთი კილოს ეუთხილება, ხოლო 3-მეტობა მეორესი. ამ აზრს ა. შანიძეც იზიარებს (ათბილ. უნ-ტის მოკმეა, 111, 251).

ტებში¹. მეორე ცვლილება, რომელიც მიჯნად დაედო ძველსა და საშუალო ქართულს, თავს იჩენს XI — XIII საუკუნეში, საერო მხატვრული ლიტერატურის ჩამოყალიბებასთან დაკავშირებით. მესამე მნიშვნელოვანი ცვლილება ქართულ ლიტერატურულ ენაში გამოიწვია მეცხრამეტე-მეოცე საუკუნეში ევროპულ კულტურასთან უშუალოდ თუ რუსეთის მეშვეობით დაახლოებამ და ცხოვრების საერთო განახლებამ.

ყველაზე მეტად შესამჩნევ ცვლილება-განვითარებას ქართული ენა განსაკუთრებით ოქტომბრის დიდი სოციალისტური რევოლუციის ზეგავლენით განიცდის. ამ შემთხვევაში ჩვენ შეგვიძლია გავიმეოროთ ის, რასაც ი. სტალინი რუსული ენის შესახებ ამბობს: 30 წლის მანძილზე «შეიცვალა რამდენადმე რუსული ენის ლექსიკური შემადგენლობა, შეიცვალა იმ აზრით, რომ შეივსო ახალი სიტყვებისა და გამოთქმების მნიშვნელოვანი რაოდენობით, რომლებიც წარმოიშვნენ ახალი სოციალისტური წარმოების წარმოშობასთან, ახალი სახელმწიფოს, ახალი სოციალისტური კულტურის, ახალი საზოგადოებრიობის, მორალის გაჩენასთან დაკავშირებით, დასასრულ, ტექნიკისა და მეცნიერების ზრდასთან დაკავშირებით; შეიცვალა მთელი რიგი სიტყვებისა და გამოთქმების აზრი, რომლებმაც ახალი აზრობრივი მნიშვნელობა მიიღეს; ლექსიკიდან ამოვარდა გარკვეული რაოდენობის მოძველებული სიტყვები»².

განვითარების უძველეს საფეხურზე ეს საერთო ქართული ენა უაღრესად წმინდაა, და ვინც ამ ენას შეისწავლის, ის მცოდნე იქნება საზოგადო ქართული ლიტერატურული ენისა, რა ეპოქისაც უნდა იყოს ის, ვინაიდან შემდეგი ცვლილება მას ესმის იმ ცოცხალი ენის შემწეობით, რომელიც მან უკვე იცის. ისეთი განსხვავება, როგორსაც ჩვენ ვხედავთ ძველსა და ახალ ბერძნულს, სომხურს და სლავურ-რუსულ სალიტერატურო ენათა შორის, ქართულ მწერლობაში არ მოიპოვება. ამ ერთადერთ სალიტერატურო ქართულ ენაზე იწერებოდა, საჭიროების მიხედვით, როგორც საეკლესიო, ისე საერო თხზულებანი. ქართველებს არ აქვთ საეკლესიო ლიტერატურული ენა, როგორც, მაგალითად, რუსებს სლავური. მათ აქვთ მხოლოდ ორი საწერი ანბანი, ენა კი ერთი, როგორც, მაგალითად, ასურებს ძველად სამი სხვადასხვა საწერი ანბანი

¹ ბ-მეტობისა და მ-მეტობის შესახებ იხ. ი. ჯავახიშვილი, ახლადმოჩენილ უძველეს ქართულ ხელნაწერები («თბ. უნ-ტის მოამბე», II, 313 — 391); ა. შანიძე, ჰემეტობა აღიშის საბარებაში (იქვე, გვ. 417—424); მისივე, ჰემეტო ტექსტები და მათი მნიშვნელობა ქართული ენის ისტორიისათვის («უნ-ტის მოამბე», III, 354—388); მისივე, ხანშეტი პრავალთავი («უნ-ტის მოამბე», VII, 98—160); მისივე, ქართული ხელნაწერები გრაფში, ხანშეტი ლექციონარი («უნ-ტის მოამბე», IX, 310 — 353; მეორე გამოცემა—სურიაში «ძველი ქართული ენის ძეგლები», ნაკ. I, თბილისი, 1944 წ.); ს. ჯანაშია, კიდევ ერთ ნაშთი ხანშეტობისა თანამედროვე ქართულში («წელიწადული», I, 117—118).

² ი. სტალინი, მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, სახელგამო, 1950 წ. გვ. 4.

Handwritten text in a medieval script, possibly Gothic or similar, arranged in approximately 14 lines. The text is highly faded and difficult to decipher, but appears to be a continuous block of writing.

ქონდათ: ესტრანგელო, ნესტორიანული და იაკობიტური, მაგრამ ასურული სალიტერატურო ენა ერთი იყო¹.

ამრიგად, ქართული სალიტერატურო ენის განვითარებამ სამი პერიოდი იცის: ძველი, საშუალო და ახალი. ძველი ქართული ენა განსხვავდება ახლსაგან, მაგრამ არა იმდენად, რამდენადაც ძველი და ახალი ბერძნული, ძველი და ახალი სომხური, სლავურ-რუსული.

ასეთია საერთოდ წარმოშობა, ხასიათი და განვითარება იმ ენისა, რომელზედაც დამუშავებულა და შენახულა ქართული ლიტერატურა საზოგადოდ, კერძოდ ძველი ქართული მწერლობა.

ახლა უნდა დაისვას საკითხი: რა დროიდან შეიძლება დაწყებულ იქნეს ქართული მწერლობის ისტორია? ეს საკითხი დაკავშირებულია ქართული ანბანის წარმოშობის საკითხთან.

ჩვენ ორგვარი ანბანი გვაქვს: ხუცური და მხედრული; ამ ორი ანბანით არის წარმოდგენილი ყველა ჩვენი ძველი ლიტერატურული ძეგლი². ხუცური ანბანი თავის მხრივ ორნაირია: ასომთავრული და ნუსხური. უკანასკნელი, როგორც დღეს საბოლოოდ გარკვეულია პალეოგრაფიაში, პირველსაგანაა განვითარებული. მეათე საუკუნის გასულამდე ქართული ძეგლები უპირატესად ასომთავრულით იწერება, მეთერთმეტე საუკუნიდან, როდესაც მხედრულის ჩანასახი იჩენს თავს, ბატონობს ნუსხა ხუცური, რომლის ელემენტებს მეცხრე საუკუნეში ვხვდებით (სინას მთის 864 წლის «მრავალთავი»).

ჩვენში განმტკიცებული იყო ისეთი შეხედულება, თითქოს ხუცური ანბანი შექმნილი იყოს საგანგებოდ ხუცებისათვის, ესე იგი ეკლესიაში სახმარებლად, საეკლესიო მწერლობისათვის, ხოლო მხედრული — სამხედრო ან საერო დოკუმენტებისა და მწერლობისათვის. ასეთი შეხედულება უსაფუძვლოა. საქმე ისაა, რომ ჩვენმა ძველმა მწერლობამ ამგვარი საბელწოდება არ იცის, ტერმინი «ხუცური» ხმარებაში შემოსულა საკმაოდ გვიან, პირველად ის გვხვდება 1365 წლის ძეგლში. ის არ შეესაბამება არც ისტორიულ-ლიტერატურულ სინამდვილეს: ვისაც ძველ ქართულ მწერლობასთან საქმე ქონა, ვინც ამ მწერლობის ძეგლებს შეხებია, იმან იცის, რომ უძველესი დროიდან მოყოლებული, როგორც ხუცურის ბატონობისას, ისე მხედრულის

¹ აკად. ნ. შარი, ქართულთა ეროვნება (გადმოთარგმნილი ვახუი პავსეტიდან 1905 წ., №№ 68, 69 და გამოცემული ქუთაისში 1905 წელს), გვ. 8 — 10, 22 — 25; პრიტვიჯი, ქართული ერის ისტორია, I, 4. ტფილისი, 1913.

² ვამბობთ «მწერლობის» და არა «ლიტერატურის», რადგანაც «ლიტერატურა», ფართოდ გაგებული, ხალხურს, ზეპირპირკვიერებასაც გულისხმობს. ხოლო ასეთი ლიტერატურა განუერულია ქართველების არსებობასთან და მისი დასაწყისის ძეგლებს მიზანს არ შეადგენს.

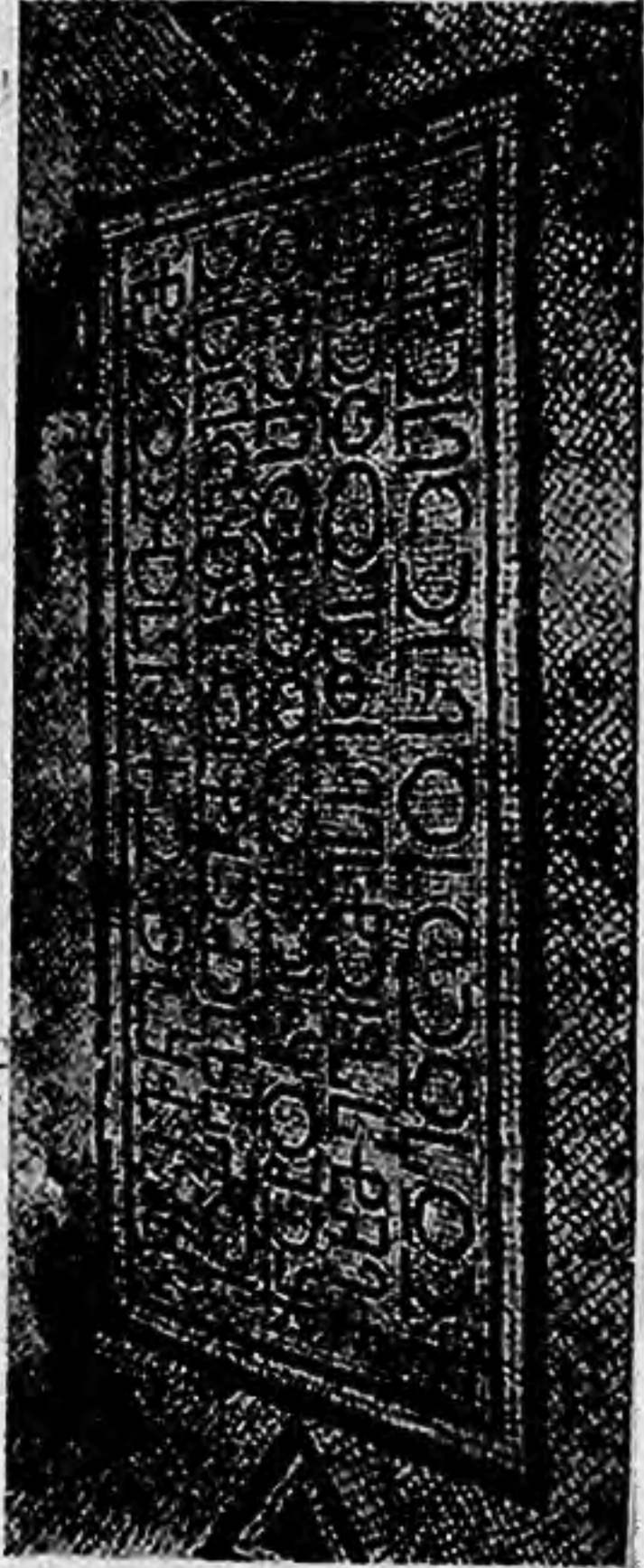
³ საქართველოში ხმარებაში ყოფილა აგრეთვე საიდუმლო, კრიპტოგრაფიული ანბანი სხვადასხვაგვარი სისტემისა; მაგრამ ამ ანბანით მთლიანი ძეგლები, რასაკვირველია, არ იწერებოდა (H. Marr, Один вид грузинской криптографии, «Христ. Восток», III, 205—207; ა. შანიძე, ქართული კრიპტოგრაფიის ახალი ნიმუშები, «საქ. მუხურის მოაზრება» I, 63—68). ვ. თაყაიშვილი, პარიზის ნაციონალური ბიბლიოთეკის ხელნაწერები, 1930, პარიზი.

032. II

1365
"d'ingefabob' bantob' fahf'ig'as (V. 6.)

032. III

reDluel ouDfocueq qouDreus emDofewuf (reDofuDeu) eadDzude

3 hr

6766/2

Մեծքուն շահի թոնաքանդակ (VI — VII ս.)

ჩამოყალიბების შემდეგაც (XI ს.) კარგა ხანს, ხუცურად უწერიათ არა მარტო ხუცური, ესე იგი საეკლესიო შინაარსის წიგნები, არამედ საეროც სიგელები, მატრიანეები და შხატვრული ნაწარმოებნიც. აგრეთვე მხედრულის გაჩენის შემდეგ იმით უწერიათ არა მარტო მხედრული, ესე იგი საერო ხასიათისა და შინაარსის წიგნები, არამედ საეკლესიო მწერლობის ძეგლებიც. და ასეთი ჩვეულება მეთვრამეტე საუკუნეში უფრო განმტკიცებულია: ანტონ კათოლიკოსი თავის თთუენს ან სადღესასწაულოს მხედრულით აწერინებს. ამრიგად, ტერმინი ხუცური და მხედრული სწორი არაა და იმ აზრს არ გამოხატავს, რა აზრითაც მას ხმარობდნენ.

ქართული ანბანის წარმოშობის საკითხს რთული და ხანგრძლივი ისტორია აქვს. ამ ანბანის პროტოტიპად თვლიდნენ ბერძნულს, არამეულს, ფალაურს, ავესტას, დევა-ნაგარას, სომხურს. მის წარმოშობას სდებდნენ სხვადასხვა დროს, დაწყებული მეშვიდე საუკუნით (ძველი წელთაღრი.) და გათავებული მეხუთით (ახალი წელთაღრი.). ამ საკითხს აკად. ი. ჯავახიშვილმა უძღვნა სპეციალური თავი «ქართული დამწერლობათმცოდნეობის ანუ პალეოგრაფიის» კურსში (1949 წ., გვ. 194—238), რომელშიაც ის იმ აზრს ავითარებს, რომ ქართული ანბანი წარმოშობილია ფინიკურ-სემური ანბანიდან არაუგვიანეს მეშვიდე საუკუნისა (ძველი წელთაღრი.). განსვენებულ მეცნიერს თავისი შეხედულება შიაჩნდა პიპოთეზად, რონლის სიმართლის გაპოკვევას ის მომავლისაგან მოელოდა (გვ. 228).

შემდგომი კვლევა-ძიება, მცხეთა-არმაზის გათხრების დროს აღმოჩენილი წარწერების გათვალისწინებით, მიმართულია იქითკენ, რომ ქართული დამწერლობა დაუკავშიროს არმაზის წარწერის ანბანს¹.

იმ პიპოთეზებიდან, რომელნიც ჩვენში თუ საზღვარგარეთ წამოუყენებიათ ქართული ანბანის წარმოშობის შესახებ, უფრო მისაღებია ის, რომელსაც ეს ანბანი ბერძნულისაგან გამოჰყავს². მართლაც, 1) საწერი იარაღის სახელი ქართულში ისეთივეა, როგორც ბერძნულში: კალამი — *χλαμαξ* (3 იოან. 13), მელანი — *μλαν* (2 იოან. 12, 3 იოან. 13, 2 კორინთ. III, 3), თვით სიტყვა წიგნი უნდა მომდინარეობდეს ბერძნულ-ლათინური *σῆμα* — *signum*-იდან, რაც ქართულ ნიშანს უდრის; ქართველებს გაუფართოებიათ მისი შინაარსი და ამ სიტყვით აღუნიშნავთ ბგერის გამომხატველი ნიშნებიც.

¹ გ. წერეთელი, არმაზის ბილინჯა 1941 წ. Эпиграфические находки во Мхете (Доклады на общем собрании Академии наук ССР, стран. 357—366, 1948 г.). Армянское письмо и проблема происхождения грузинского алфавита (Эпиграфика Востока, III, 59—71, 1949).

² ქართული ანბანის ბერძნულისაგან წარმოშობას იკავდნენ: საზღვარგარეთ ცნობილი პალეოგრაფი V. Gardthausen-ი, ჩვენში — ისტორიკოსები დ. ბაქრაძე და დ. კარიჭაშვილი.

ასოები. პართლაც, ასოს (παρταλα, συκβα) ქველს ქართულში ეწოდება წიგნი (რომ. II, 29, VII, 6, 2 კორინ. III, 6, 7), მერე კი ეს სახელი დარქმევია იმასაც, რასაც ბერძნები βιβλίον და βιβλιοθήκη -ს ეძახდნენ. 2) არცერთი სემური ალფაბეტი არ შეიცავს ხმოვან ასოებს, რომელიც ბერძნების მიერაა შემოღებული, ქართულს კი აქვს ისინი. 3) ხვენ ვკითხულობთ და ვწერთ არა მარჯვნიდან მარცხნივ, როგორც სემურშია, არამედ, მსგავსად ბერძნული-სა, მარცხნიდან მარჯვნივ. 4) ასოების რიგი და თანმიმდევრობა ქართულში ისეთია, როგორც ბერძნულში; პართლაც, ქართულ ანბანში ა-ნიდან მოყოლებული ქ-ანამდე, იგივე 24 (ან უკეთ 25, თუ მხედველობაში გვექნება ბერძნული ον, რომელსაც უდრის ქართული ოვ) ასო გვაქვს, ორი გამონაკლისის გარდა (ჲ, ჟ-ჲ, ჳ), რაც ბერძნულში, და იმავე თანმიმდევრობით, როგორც ბერძნულში. ბოლოში, ქ-ანის შემდეგ, ბერძნულის გაგრძელებად, მოთავსებულია სპეციფიკური, ბერძნულთან შედარებით, ქართული ბგერების გამოხატველი ნიშნები: ღ, ყ, შ, ჩ, ც, ძ, წ, ჳ, ხ, კ, ჯ, ჰ, ზ (თუმცა უკანასკნელი, შესაძლებელია შემოღებული იყოს როგორც შესატყვისი ბერძნული ანბანის უკანასკნელი ასო ა-ისა). სპეციფიკური ქართული ბგერაა აგრეთვე ა და შ, მაგრამ ისინი ატანილია საერთო ასოთა სვეტში, იმ ორი ბერძნული ასოს (ჲ, ჳ) რიცხობრივი მნიშვნელობის შესატყვისად, რომელნიც ქართულში არ მოიპოვებიან. 5) ქართულ ასოებს შემოუნახავთ უცვლელად არა მარტო თანმიმდევრობა ბერძნული ანბანის ასოებისა, ქ-ანამდე, არამედ მათი რიცხობრივი მნიშვნელობაც (ა და ე-ს შესახებ იხ. ზემოთ). ქ-ანის შემდეგ, რომელიც ბერძნულშია ც 600 აღნიშნავს, დანარჩენი ასეულებისა და ათასეულების აღსანიშნავად გამოყენებულია ანბანის ბოლოში მოქცეული სპეციფიკური ქართული ასოები. 6) ანბანის სადაურობის გამორკვევისას ასოთა შედარებითი მეთოდი არ ვარგა, ეს მეთოდი მეტად სუბიექტურია, მაგრამ, თუ მაინც დამაინც იმასაც მივმართავთ, როგორც ამას ზოგიერთი მკვლევარი სჩადის, და ქართული ასოების (იგულისხმება თავდაპირველი ასომთავრული) მოხაზულობას IV—V საუკუნე ბერძნული უნციალური ასოების მოხაზულობას შევადარებთ, ქართულს ბერძნულთან მეტი ნათესაობა აღმოაჩნდება, ვიდრე სხვა რომელამე ერის ასოსთან!

ამდენხან ჩვენ ვლაპარაკობდით ქართული ანბანის წარმოშობის, მისი პროტოტიპის შესახებ; ახლა, ამასთან დაკავშირებით, შეგვიძლია ვიკითხოთ: როდის მოხდა ქართული ანბანის შემოღება და რა დროიდან უნდა დავიწყეთ ქართული მწერლობის ისტორია? მეზუთე საუკუნემდე (ახალი წელთაღრიცხვ.) ქართულ ენაზე არ მოიპოვება არცერთი ლიტერატურული გინათუ ეპიგრაფიკული ძეგლი, ჯერ არ აღმოჩენილა არცერთი ქართული წარწერა არც დედამიწის ზედაპირზე, არც მის წიაღში. მცხეთა-არმაზის გათხრების შედეგთა მიხედვით შესაძლებელია ვიფიქროთ, რომ თავდაპირველად ქართველები თავიანთ საჭირთა იკმაყოფილებდნენ უმთავრესად არამეული და ბერძნული დამწერ-

¹ დამწერლობით ამის შესახებ იხ. კ. ვეჯეღიძე: ქართული ლიტერატურის ორი დღესასწაული. ვერც. კრებული, 1929 წ., №№ 5—6, 7.

ლობის საშუალებით. მეოთხე საუკუნის გასულს თუ მეხუთის დამდეგს, მას შემდეგ, რაც ჩვენში დაშვარდა ქრისტიანობა, ეს უაღრესად მწიგნობრული რელიგია, დაიბადა საჭიროება ნაციონალური ანბანისა და მწიგნობრობის შემოღებისა. როგორც არ უნდა იყოს, ლიტერატურულ ძეგლებზე დაშვარებულ ქართულ მწერლობის მეცნიერული ისტორია მხოლოდ მეხუთე საუკუნის დამდეგიდან შეგვიძლია დავიწყოთ.

პირველი უტყუარი ცნობა საქრისტიანო ლიტერატურული ძეგლების არსებობის შესახებ მეხუთე საუკუნეს ეკუთვნის. შემატიანე მოგვითხრობს, რომ არჩილ მეფის (422—432 წწ.) შვილის, პირდატის, მეუღლემ «საგდუხტ დედოფალმან გამოიკითხა სჯული ქრისტესი, რამეთუ ჭმარმან მისმან მოგუარნა კაცნი სჯულის მეცნიერნი და უთარგმნეს სახარება უფლისა ჩუენისა იესო ქრისტესიო»¹, უთარგმნეს, იგულისხმება, ან ქართულად, ან ქართულიდან. იგივე შემატიანე მოგვითხრობს შემდეგ იმასაც, რომ არჩილ მეფეს ეპისკოპოსად დაუსვამს ვინმე მობიდანი, რომელიც, თურმე «ფარულად სწერდა წიგნებსა ყოვლისა საცთურებისასა»². წერდა, რასაკვირველია, ქართულად, ვინაიდან მისი მიზანი იყო გავრცელება მაცთური მოძღვრებისა თავის სამწყსოში — ქართველთა შორის. აქედან, მაშასადამე, გასაკვირველი არაა, რომ მეხუთე საუკუნის ოთხმოციანი წლების დამდეგს ქართულ ენაზე დაწერილა ისეთი ორიგინალური თხზულება, როგორცაა «შუშანიკის მარტვილობა» იაკობ კურტაველისა. დასახელებული თხზულების დაწერამდე ქართულ მწერლობას ინტენსიური განვითარების გზა გაუვლია: ქართულ ენაზე ყოფილა როგორც ბიბლიური წიგნები ძველისა და ახალი აღთქმისა (იაკობის თხზულებაში მოხსენებულია «ევანგელე» — სახარება, «პავლე» — ეპისტოლენი, და «ასერგასნი ფსალმუნნი» — დავითნი), ისე პროტოტიპი იაკობის შრომისა, «მოწამეთა წიგნი», რომელიც მის თხზულებაშივეა მოხსენებული.

ამრიგად, მეხუთე საუკუნეში ქართული სასულიერო მწერლობა უკვე ექვმიუტანელი და უტყუარი ფაქტია³.

შეექვსე საუკუნის მეორე ნახევრიდან ჩვენ გვაქვს ესტატე მცხეთელის მარტვილობა, ხოლო მისი დასასრულიდან ცნობა სტეფანოზ პირველის შესახებ. როდესაც სტეფანოზს, შიომღვიმისათვის მამულების ჩამორთმევის გამო, მძიმე სენი ეწია, მან მოინდომა ცოდვის მონანიება და ამისთვის ამოუწოდა მწიგნობარსა თვსსა და უბრძანა მას, რათა დასწერნეს ორნი დაბანი, დაბათაგან სამეფოთა ურჩეულესნი; მერმე აღიღო კელითა თვსითა ქარტაი იგი და დადვა საფლავსა ზედა წმიდისა შიოსსა... და დაამტკიცა უკუე კელითაი წერილი იგი კელითა თვსითა და წარსცა ყოველსა შინა ქუეყანასა ქართლისასა»⁴. როგორც ვხედავთ, შეექვსე საუკუნის გასულს ჩვენში იწერე-

¹ ქართლის ცხოვრების მარიაპისეული რედაქცია, გვ. 120.

² ი. ქ. გვ.

³ ხვენი საკითხისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს ამ შემთხვევაში 493 წლის პოლანის ცნობილ წარწერასაც.

⁴ «საქართველოს სამოთხე», გვ. 258.

ბოდა სიგელით და სხვა დოკუმენტები, რისთვისაც საგანგებო თანამდებობაც კი ყოფილა მწიგნობრისა.

მეხუთე-მეექვსე საუკუნეში ქართული მწერლობის არსებობის დასამტკიცებლად უფრო მნიშვნელოვანია უცხოელთა მოწმობა, რომელიც გვაჩვენებს, რომ ქართველთა მწიგნობრობა ამ დროს არ იყო შინაური, ოჯახური მოვლენა და ფაქტი, არამედ მას იცნობდნენ სხვებიც, მახლობელი თუ დაშორებული ერებიც. ამ შემთხვევაში, პირველ ყოვლისა, უნდა დავასახელოთ მეხუთე საუკუნის გასულის ცნობა, რომელიც დაცულია ასურულ თხზულებაში «წიგნი ერთა და ქუეყანათათჳს». ამ თხზულებაში ვკითხულობთ: «სემის, ქამის და იაფეტისაგან წარმოიშვა 73 ერი, ტომი და ენა. მათ შორის არიან ისეთებიც, რომელთაც იციან წერა-კითხვა; 15 ერია ასეთი, სხვები კი არ განირჩევიან ველურებისაგან და დაძრწიან როგორც უგუნურნი პირუტყვნით». ამას ავტორი დასძენს: «წიგნის მცოდნენი არიან ასურელნი, ებრაელნი, ბაბლოვნელნი, სპარსნი, ელამიტელნი, მეგვიპტელნი, კუშიტები, ჰინდონი, ფინიკიელნი, იონელნი, ამორელნი, ალანნი, რომაელნი, სომეხნი, ტაონი, ქართველნი»¹.

მეექვსე საუკუნის პირველი წლებიდან ჩვენ გვაქვს სომხური ცნობა, რომელიც შენახულა ეგრეთ წოდებულ ეპისტოლეთა წიგნში; აქ ნათქვამია, რომ ქართველებს, სომხებს და ალბანელებს თავისი საკუთარი მწერლობა აქვთ (გვ. 51); აქედანვე ვტყობილობთ, რომ სპარსეთის მეფის კავადის დროს 506 წელს, ქართველებსა და სომხებს მოუხდენიათ საეკლესიო კრება, რომელსაც დასწრებია ქართლის კათოლიკოსი გაბრიელი. აქტები ამ კრებისა, ქალკედონის კრების დადგენილებათა უარისყოფელნი, დაწერილი ყოფილა ქართულ ენაზედაც (გვ. 182 — 184)².

ყველაზე საყურადღებო მოწმობა მეექვსე საუკუნის პირველი მეოთხედიდან ჩვენ გვაქვს ბერძნულ მწერლობაში, ასეთია საბა განწმედილის «ანდერძი», რომელიც მან დაუტოვა სიკვდილის წინ (532 წ.) თავის მოწაფეს და წინამძღვრობაში მემკვიდრეს მელიტეს. საბა იყო დამაარსებელი პალესტინაში უდიდესი ლავრისა, რომელშიაც თითქმის ყველა ქრისტიანი ერის წარმომადგენელი მოღვაწეობდნენ; უმეტეს ნაწილს ბერძნები შეადგენდნენ, მაგრამ მათთან ერთად, სხვათა შორის, ყოფილან აქ, როგორც მისი ბიოგრა-

¹ Scriptores Syri, I, III, s. IV. Chronica minora, p. 3. 352, 354, 357; Н. Марр. Грузинские приписки греческого Евангелия из Коринда, «Изв. Акад. Наук», 1911 г., стр. 218.

² Н. Марр, Исторический очерк груз. церквей, «Церков. Ведом.» 1907 г., № 3, прилож., стр. 116; И. Джавахов, История церковного разрыва между Грузиею и Армениею в начале VII в., «Известия Акад. Наук», 1908 г., стр. 443—444.

მეექვსე საუკუნის გასულს, როგორც «ეპისტოლეთა წიგნიდან» ჩანს, ქართლში გაჩაღებული ყოფილა წირვა-ლოცვა და ღვთისმსახურება ქართულ ენაზე. ქართლის კათოლიკოსს კირიონს მიწერბოწერა ჰქონია არა მარტო სომხეთის, არამედ იერუსალიმისა და რომის პატრიარქებთან¹. ასე რომ, რაც დრო გადიოდა, ქართული მწერლობა უფრო და უფრო მაგრდებოდა და იცილებდა ფებს. იმას სხვა ერებიც ვცნობოდნენ და აღიარებდნენ. მეცხრე საუკუნიდან ჩვენ გვაქვს ერთი ისეთი ცნობა, რომელიც ცხადყოფს, რომ ამ მწერლობის შესახებ შორეულ დასავლეთშიაც კი სცოდნიათ ცოტა რამ. სლოვენთა განმანათლებლის კონსტანტინეს (resp. კირილეს) ცხოვრებაში მოთხრობილია შემდეგი: როდესაც ის ვენეციაში იყო, რომში მგზავრობისას, შეიკრიბნენ მასთან ეპისკოპოსები, მღვდლები, ბერები და ჰკითხავდნენ მას: რა ენება ვაქვს შენ სლავებს მწერლობა შეუქმნა, როდესაც ღვთისმსახურება შეიძლება მხოლოდ სამ ენაზე—ებრაულზე, ბერძნულსა და ლათინურზეო? კონსტანტინემ უპასუხა: «Мы же народъ много знаемъ книги оумьюще и богоу славою въздающе кждо своимъ языкомъ: явъ же соуть си: армены, перси, а в а з г и, и в е р и, соугды, готфи, обри, турьси, козари, аравляне, египты и ины мнози»². ესე იგი: ჩვენ ვიცით ბევრი ერი, რომელთაც წიგნი იციან და ღვთისადმი დიდებას აღავლენენ თავისი საკუთარი ენით, ასეთებია: სომხები, სპარსნი, აბაზგები, იბერები, ზუგდები, გუთები, ობრები, თურქები, ხაზარები, არაბები, მეგვიპტელები და სხვანი მრავალნიო³. შეიძლება ამ მოწმობაში ჩვენ

¹ მეექვსე საუკუნეში, პროკოფი კესარიელის ცნობით, მწერლობა თითქოს ლაზებსაც ჰქონიათ; მათი დეპანების სიტყვით, ლაზებს შენახული ჰქონიათ ზვის წიგნები და ხელმეყრულება-პირობათა წერილები. რომელიც მათ იყავს სპარსელებთან დაუღვიათ (ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, 13, 253) არ მგონია, რომ აქ იგულისხმებოდეს ლაზების საკუთარი მწერლობა, საკუთარი ლაზური თუ ბერძნული, ამ ქართული ანბანით, უაქველია, აქ იგულისხმება ბერძნულსა და სპარსულ ენაზე დაწერილი ზვის პირობება და ხელმეყრულებანი, რომლებსაც ლაზებისათვის აჩვენებთ მნიშვნელობა ჰქონდა. ჩარც მვერულს, არც სვანურს, არც აფხაზურ ენაზე მწერლობა ჰქონდა არ ყოფილა. როცა ქრისტეანობა შემოვიდა ვერსში, აქ იგი ბერძნულ მწერლობას ხმარობდა» (ი. ბერძენიშვილი, ი. ჯავახიშვილი, ს. ჯანაშია, საქართველოს ისტორია, ნაწ. 1, 1948 წ., გვ. 118).

² Zivot sv. Konstantina resp. Cyrilla, P. S. Saizarik. Vrsaze 1858. стр. 21. строка 10—13; И. А. Лавров, Материалы по истории возникновения древнейшей славянской письменности («Труды Славян. Комиссии Академии Наук», 1, 30).

³ ასეთვე ახრი გატარებულია მე-16 საუკუნის სლავურ კრებულში: «Се ведите, яко на свете сем суть языкъ всехъ 72, половина правоверныхъ есть языкъ на свете: болгарини, грешни, сурьяки, и верни и руси: в техъ суть три книги правоверныхъ: грешки и болгарски и иверски» (Н. Тихонравов, Памятники отреченной русской литературы, II, 446. მერე ჩამოთვლილია სამოციქულო საყდრები: «место святого апостола Петра престоль фряжскии, место святого апостола Павла престоль арменскии, место святого апостола Фомы престоль Изореккии» стр. 447). სამხრეთ სლავურ მწერლობაში ქართველთა შესახებ კიდევ არის ცნობები: მე-15 საუკუნის სერბულ ხელნაწერში: «Се ведите братья на свету суть три царя, якоже есть на небе святая троица: царь во греческое, царство болгарское, царство иверское. Въ греческомъ отецъ, в Иверскомъ сынъ, въ

გვქონდეს გამოძახილი პ ტ ო ლ ე მ ე ო ს ი ს გეოგრაფიის ასურული რედაქციისა, მაგრამ საყურადღებოა, რომ იბერთა და აბაზგთა (ალბათ, იგულისხმება ერთი და იგივე ქართული მწერლობა) ¹ ლიტერატურა შორეულ სლავებისათვისაც უეჭველი ფაქტი ყოფილა ამ დროს.

—
 აბაზგთა

болгарском святой духъ» (стр. 440). XV საუკუნის ბულგარული ხელნაწერით სიბილა აწვე-
 ნებს 9 ნათესავს: «первый род словене, второй Иверн, третья еллини, рекше гръци»
 («Жур. Мин. Народ. Просв». 1875 г., Апрель, стр. 293).

¹ სხვა ნუსხაში ИВЕРИ-ს მაგივრად სწერია АВЕРИ (Н. Я. Ястребов, Сборник источников Кирилла и Мефодия, 1911 г.; ციტატი ამოღებულია «Seminarium Kondakovianum»-იდან, I, 301); ვინაა ეს «ავერი»? ამაზე პასუხს იძლევა რუსული Толковая Палата, რომელშიაც «ავერი» განმარტებულია ასე: авер, иже суть обози, авери арих собези — ესე იგი, აფხაზი — ივერიო (Повесть временных лет, II, 213).

8. პერიოდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიისა

ფეოდალური ხანის, ან ძველ ქართულ, ლიტერატურას თხუთმეტსაუკუნოვანი ისტორია აქვს; საჭირო და აუცილებელია გარკვეულ იქნეს განვითარების ეტაპები ამ მწერლობისა ან, უფრო ნათლად, პერიოდები მისი ისტორიისა. შეიძლება კი ლაპარაკი ფეოდალური ხანის ლიტერატურის პერიოდიზაციაზე, რამდენადაც ფეოდალური ხანა თვითონ წარმოადგენს ერთ გარკვეულ პერიოდს მთლიანი ქართული ლიტერატურის ისტორიაში? შეიძლება და აუცილებელიცაა. არსად, არცერთ ქვეყანაში, კერძოდ არც საქართველოში. ფეოდალიზმი გაქვავებული საბით არ გვევლინება, ფეოდალიზმსაც თავისი განვითარებისა და ცვალებადობის ეტაპები გააჩნია. მაშასადამე, ასეთივე ეტაპები შეიძლება ჰქონდეს მის ზედნაშენს — ლიტერატურასაც.

ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიის პერიოდებად დაყოფისას ჩვენ გამოსავალ პრინციპად ვიღებთ სოციალურ-ეკონომიურ ურთიერთობათა ევოლუციას ან, სხვანაირად რომ ვთქვათ, განვითარების ეტაპებს თვით ფეოდალური ფორმაციისას, რომლის ჩარჩოებში მიმდინარეობდა ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია. ამისდა შესაბამისად ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია ოთხ პერიოდად შეგვიძლია დავეყოთ.

პირველი პერიოდი

აღრინდელი ფეოდალიზმის ხანა

პირველი პერიოდი გრძელდება დღიდან მწერლობის დაწყებისა მეთუ საუკუნის ოთხმოციან წლებამდე. ეს არის დასაწყისი ხანა ჩვენი მწერლობისა, როდესაც ის ფეხს იდგამს, მტყიცდება და გარკვეულ სახეს ღებულობს ამ პერიოდში ქართული მწერლობის ასპარეზად გვევლინება აღმოსავ-

ლეთი საქართველო, დასავლეთი საქართველო ზოგად-ქართულ პოლიტიკურ-კულტურულ მშენებლობაში, გარკვეული მიზეზების გამო, ჯერ კიდევ ყოველ შემთხვევაში, VIII—X საუკუნემდე, აქტიურ მონაწილეობას ვერ იღებს. აღმოსავლეთ საქართველოში მეოთხე საუკუნის ნახევრიდან ფეხს იდგამს «აღმოსავლური», თავისი ტრადიციებით რომაულ-ბიზანტიურისაგან განსხვავებული, ნაკადი ქრისტიანობისა, რომელიც ასაზრდოებდა აღმოსავლეთის ქვეყნების — სირიის, სპარსეთის, სომხეთის, არაბეთის — ქრისტიანებს, მათთან ერთად ქართველებსაც. რადგანაც ქართული ქრისტიანობა და ის მწერლობა, რომელიც მის გავრცელებას, განმტკიცებასა და აყვავებას ემსახურება, თითქმის შეათე საუკუნის გასულამდე, აღმოსავლურ-ქრისტიანულ კულტურულ-ლიტერატურულ ტრადიციასთან იჩენს ნათესაობას. პირველი პერიოდის მწერლობას, ჩვეულებრივ, «აღმოსავლურ» ქრისტიანულ ტრადიციათა მატარებელ მწერლობას უწოდებენ. ამ მწერლობას მთელი თავისი მოცულობით, სამწუხაროდ, ჩვენამდე არ მოუღწევია. საქმე ისაა, რომ ამ პერიოდში ჩვენში ადგილი ჰქონდა გააფთრებულ ბრძოლებს, რომელნიც ულმობელად ნთქავდნენ დამარცხებული მხარის ლიტერატურულ პროდუქციას, ანდა, უკეთეს შემთხვევაში, გადაკეთება-გადამუშავების ობიექტად ხდიდნენ მას. ეს ბრძოლები სხვა დასხვა ხასიათისა იყო, სახელდობრ:

1. ბრძოლა ტომობრივი, სახელმწიფოებრივი და კულტურულ-ლიტერატურული ჰეგემონიისათვის.
2. სახალხო განმათავისუფლებელი ბრძოლა გარეშე მტრებისა და მოძალადეთა წინააღმდეგ, რომლის დროს ლიტერატურული ძეგლებიც იღუპებოდა.
3. ბრძოლა სოციალურ-კლასობრივი: ა) საზოგადოების დაბალი ფენებისა ფეოდალური და საეკლესიო-სამონასტრო ექსპლოატაციის წინააღმდეგ; ბ) სახელმწიფოსა და ეკლესიას შორის; გ) თეთრსა და შავ სამღვდელოებათა შორის.
4. ბრძოლა ეროვნული თვითმყოფობისა და კულტურული დამოუკიდებლობისათვის, რომელიც წითელი ზოლივით გასდევს მთელ ამ პერიოდს.
5. ბრძოლა წმინდა კონფესიური, დოგმატიკურ-ფილოსოფიური, რომელსაც აწარმოებდა ე. წ. «მართლმადიდებლობა» წარმართობისა და სხვადასხვა ქრისტიანული სექტის (არიანობა, ნესტორიანობა, ანტიქალკედონიტ-მონოფიზიტობა, პავლიკიანობა), აგრეთვე მაჰმადიანობის წინააღმდეგ.

რა პირობებში უხდებოდა ამ პერიოდში ქართულ მწერლობას ზრდა და განვითარება? ვგულისხმობთ სოციალურ-ეკონომიური და პოლიტიკური ცხოვრების პირობებს, აგრეთვე იმ კულტურულ გარემოცვას, რომელშიაც იმყოფებოდა ამ დროს ჩვენი ქვეყანა. ამ უკანასკნელს, კულტურული გარემოცვის საკითხს, ჩვენ ვერ ავსცდებით. რადგანაც ჩვენს ქვეყანას იზოლირებულად არ უცხოვრია არასდროს, მას ასეთი თუ ისეთი ურთიერთობა ჰქონდა სხვა მახლობელ თუ შორეულ, ქვეყნებთან, მისი კულტურა და ლიტერატურა იმყოფებოდა მოწინავე ერთა კულტურულ-ლიტერატურული ურთიერთზემოქმედების სფეროში.

მწერლობის დასაწყის ხანაში აღმოსავლეთი საქართველო საბოლოოდ გამოსული იყო გვაროვნული წყობილების გარსიდან; აქ არსებობდა მტკიცე პოლიტიკური ორგანიზმი, რომელშიც მკაფიოდ ჩანს სოციალური დიფერენციაციის ფესვები. მოსახლეობა ორ კატეგორიადაა გაყოფილი: საერონი და სამღვდელონი. საერონი არიან «აზნაურნი» და «უაზნონი». «აზნაურნი» წარმოადგენენ ბრძანებულთა, გაბატონებულ კლასს. მათ შორის განირჩევიან «აზნაურნი დიდებულნი» და, იგულისხმება, «აზნაურნი მცირენი». «უაზნონი» შეადგენენ დაბალ სოციალურ ფენებს, მბრძანებლობისა და ბატონობის ობიექტს. «სამღვდელონი» ან «სასულიერო წოდება», ფეოდალური საზოგადოებრიობის ისეთსავე გაბატონებულ ფრთას წარმოადგენდა, როგორსაც «აზნაურნი», განსაკუთრებით მისი მეთაური: «ეპისკოპოსთა თავი» ან კათოლიკოსი და ეპისკოპატი. ძირს, ქვედა საფეხურზე, აქ დგანან ხუცესნი და დიაკონნი, რომელთა მდგომარეობა დიდად არ განირჩეოდა «უაზნოთა» მდგომარეობიდან. «სამღვდელთა» მეორე ფრთას ეკუთვნოდა შავი სამღვდლოება ან ბერმონაზვნობა, რომელიც ჩვენში ჩნდება მეექვსე საუკუნიდან, და საუკუნეთა განმავლობაში იმდენად ძლიერდება, რომ მეცხრე-მეათე საუკუნეში საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ცხოვრების პეგემონის პრეტენზიებით გამოდის.

მწერლობის დასაწყის მომენტში იბერია ორ ნაწილად იყო (368 წლიდან) გაყოფილი; დასავლეთის სექტორი რომაელების პოლიტიკური გავლენის ზონაში იმყოფებოდა, ხოლო აღმოსავლეთის სექტორი, რომელსაც მეხუთე საუკუნის ოცდაათიანი წლებიდან დასავლეთის სექტორიც უერთდება, თანდათან ხდება ობიექტი სპარსეთის აგრესიული ზრახვებისა. მეხუთე საუკუნის დამდეგიდან, ბაკურ დიდის დროიდან, სპარსეთი თანდათან უქერს მას არტახებს, 532 წელს საბოლოოდ აუქმებს აქ მეფობას და თავის წარმომადგენლად «მარზპანს» ნიშნავს. სპარსელების ბატონობა ქართლში 643—645 წლებში შეიცვალა არაბთა და მათი «ამირას» ბატონობით, რაც მიმდინარე პერიოდის მიწურულში ყველგან კიდევ არ იყო მოსპობილი ჩვენში. შინაგანი მართვა-გამგეობის აპარატისათვის სპარსელებსა და არაბებს ხელი არ უხლიათ და ის ერისთავები, რომელნიც წინათ ამა თუ იმ ფეოდალურ ერთეულს — საერისთაოს განაგებდნენ, თავიანთ ადგილზე დარჩნენ. მხოლოდ, თუ წინათ ისინი ადმინისტრაციული პირები იყვნენ, ახლა მემამულეებად და თავიანთი ფეოდის — საერისთაოს სრულ ბატონ-პატრონად იქცნენ. ასე რომ, ეს ერისთავები შეიქნენ თავისებური მეფეები თავიანთ საბრძანებელში. ისინი ცხოვრობდნენ და ბატონობდნენ ერთმანეთისაგან განცალკევებით და დამოუკიდებლად, რაც, თუ გნებავთ, იქიდანაც ჩანს, რომ, არაბების შემოსევისას, თითოეული მათგანი ცალკე, როგორც სრული ბატონ-პატრონი თავისი სამფლობელოსი, მიდის არაბთა მხედართმთავართან და ხელშეკრულებას სდებს მასთან. ასე რომ, მეექვსე საუკუნიდან, ერთის ნაცვლად, აღმოსავლეთ საქართველოში იმდენი «სამეფო» გაჩნდა, რამდენიც წინათ საერისთაო იყო. მათ არაფერი საერთო ერთმანეთში არ ჰქონდათ გარდა ეროვნებისა, ენისა, სარწმუნოებისა, სპარს-არაბთა წინაშე ყმობისა და ურთიერთშორის დაუნდობელი პრძოლისა, როგორც ეს დამოწმებულია ისტორიკოსის შემდეგ სიტყვებში:

«იქმნა სიმრავლე მთავართა ქუეყანასა ქართლისასა და შეერიათ ბრძოლა, და შტერ იქმნეს ურთიერთას»¹. აღნიშნული ბრძოლისა და ბტრობის პროცესში, არაბთა დასუსტების ზეგავლენით. პერვე-მეცხრე და მეათე საუკუნეთა განმავლობაში. ამ ფეოდალურ საერისთაო-სამთავროთა შორის ჩამოყალიბდა ოთხამდე ცოტად თუ ბევრად მსხვილი უჯრედი, ესენია: 1) ქართლ-ველთა მეფის საბრძანებელი ტაო-კლარჯეთში, 2) ახეთის საქორიკოზო, 3) თბილისის ეპირატი და 4) აფხაზეთის სამეფო (დასავლეთი საქართველო). მეათე საუკუნეში იწყება პროცესი ამ ერთეულების გაერთიანებისა, რომელიც მთავარ ხაზებში დასრულდა ამ საუკუნის ოთხმოციანი წლების დამდეგისათვის «ქართლის» «საქართველოდ» ქცევით.

პირველი პერიოდი ქართული მწერლობისა მოდის, როგორც ვთქვით, სპარსთა და არაბთა ბატონობის ხანაზე. ეს ბატონები იმის ცდაში იყვნენ, რომ აქედან ხარკის სახით გაეტანათ ყველაფერი, რის გატანაც კი შეიძლებოდა. ისინი ოდნავადაც არ ფიქრობდნენ ხელი შეეწყობთ ქვეყნის საწარმოო ძალთა და ვაჭრობა-ხელოსნობის განვითარებისათვის. ეკონომიკაში ბატონობს კარხაეტილი, ნატურალური მეურნეობა, უმთავრესად მიწის დამუშავებაზე დამყარებული. თითოეული კუთხე ან საერისთაო-სამთავრო, რომელიც მეორისაგან დამოუკიდებელ ცხოვრებას ეწევა, ჰქმნის მხოლოდ იმას და იმდენს, რაც და რამდენიც მისთვისაა საჭირო. ყოველივე ამით აიხსნება, რომ ქვეყანა, განსაკუთრებით არაბების დროს, მოიცვა სიღარიბემ და გაჭირვებამ, რასაც ასე უსვამს ხაზს ამო თბილელის მარტვილობა.

ასეთი იყო ზოგადად სურათი ჩვენი ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიური და პოლიტიკური მდგომარეობისა პირველ პერიოდში. ამ «მდგომარეობამ» შექმნა შესაფერისი «შეგნება» — იდეოლოგია, სახელდობრ, რელიგიურ-მისტიკური იდეოლოგია, რომელმაც გამოხატულება საეკლესიო-სასულიერო სტილის ლიტერატურაში პოვა. რა იყო, უფრო კონკრეტულად. მიზეზი ამ პერიოდში რელიგიური იდეოლოგიის გაბატონებისა და აქედან მწერლობაში სასულიერო-საეკლესიო სტილის დამყარებისა? ამის მიზეზი იყო:

1. სასულიერო წოდების ძალა საზოგადოებაში, როგორც შედეგი მისი ძალისა ეკონომიკაში. თეთრი და შავი საზღვდელოება შეადგენდა ფეოდალური კლასის ცალკე ფრთას, რომელმაც უარესი გავლენა მოიპოვა საზოგადოებაში. ეკლესია წარმოადგენდა ეკონომიურად უძლიერეს ორგანიზაციას, მის ხელში თავმოყრილი იყო უზარმაზარი მამული. საეკლესიო-სამონასტრო მწიგნობრობა იმდენად მძიმე ყოფილა, რომ, როგორც სერაპიონ ბარბქელის «ცხოვრებიდან» ვგებულობთ, ზოგიერთ ადგილას შემამულეები და გლეხები სასტიკ წინააღმდეგობას უწევდნენ ბერებს. რომელნიც მონასტრის გაშენების მიზნით გამოიხილებოდნენ იქ. უმეფობის ხანაში ეკლესიას მეტოქე აღარაღინ ჰყავდა, რადგანაც ის უფრო მდიდარი და ძლიერი იყო, ვიდრე თითოეული ცალკე საერისთაო. საერისთაო, როგორც ვიცით, ამ პერიოდში

¹ ქართლის იხორბის მარიაპისეული ვარიანტი, გვ. 217.

მრავლად იყო ჩვენში. ეკლესია კი, როგორც ინსტიტუტი, ერთი; ამით აიხსნება, რომ ის არამცთუ ადვილად იგერიებს ერისთავთა შეტევას (სტეფანოზ I მეექვსე საუკუნეში), იერიშითაც კი მიდის მათი უფლება-ძლიერების წინააღმდეგ (გრიგოლ ხანძთელისა და სერაპიონ ზარზმელის დრო). ეკლესიის ზოგიერთი წარმომადგენელი იჭამდნენ ძლიერდებოდა, რომ ამა თუ იმ ადგილას ის მემამულე ერისთავის ფუნქციებსაც კი ითვისებდა; ასე, მაგალითად, მეცხრე საუკუნეში, როდესაც სამცხეში გიორგი ჩორჩანელის გარდაცვალების შემდეგ დიდი მღვლევარება დაიწყო, გიორგი მანუყვარელმა ქელთიღვა განგებაჲ სამცხისაჲ, დააწყნარა ყოველი საბრძანებელი თვისი, ვითარცა წეს იყო, და დაიპყრნა ყოველი მამული და ეკლესიანი პირველთა მათ მეშფოთეთანი.

2. გონებრივი ინტერესების შემოფარგვლა, როგორც შედეგი ეკონომიური და პოლიტიკური პარტიკულარიზმისა, როდესაც თითოეული ხევი ან საერისთავო განცალკევებულ შემოზღუდულ ერთეულს წარმოადგენდა, რომლის ზედაპირს არ არხევდა ფართო მასშტაბის სავაჭრო და საერთაშორისო ურთიერთობა, თავისთავად იგულისხმება, სარწმუნოებრივ ინტერესებს აქ წამყვანი ადგილი უნდა ჰქონოდა. ამას ხელს უწყობდა საწარმოო ძალთა პრიმიტიულობა, კუთხური წარმოება და კარჩაკეტილი, ნატურალური მეურნეობა.

3. მეცნიერული ცოდნის უქონლობა. მეცნიერული აზროვნება იმ საუკუნეებში, რომელთა შესახებ ლაპარაკი გვაქვს, ყველგან თითქმის მიძინებული იყო, ამიტომ არც ქართლში შეეძლო მას ფრთების გაშლა. ეს გარემოება კარჩაკეტილი, ნატურალური მეურნეობის პირობებში, ადამიანს ბუნების ძალთა მონადა ხდის. რომელიც მისთვის გაუგებარ ბუნების მოვლენებს უხილავი, ზეციური ძალის აღიარებამდე და მისი პრიმატობის ცნობამდე მიჰყავს.

4. გაბატონებული ფეოდალური კლასის, როგორც სასულიეროსი, ისე საეროსი, «სოციალური დაკვეთა» ყველაზე მეტ გამოხმაურებასა და გამართლებას მწერლობაში პოულობდა. ცნობილია, რომ რელიგია სანქციას უკეთებს იმ სოციალურ უთანასწორობასა და უსამართლობას, რომელზედაც დამყარებული იყო ფეოდალური საზოგადოებრიობა. ამ უთანასწორობის იდეოლოგიას სწორედ სასულიერო-რელიგიური მწერლობა ემსახურებოდა.

5. ქრისტიანული პროპაგანდისა და ქრისტიანული კულტის საჭიროებანი. ყველაზე ადრინდელი ლიტერატურული ძეგლების გაფორმება ქართულ ენაზე ვმთხვევა ჩვენში ქრისტიანობის გავრცელებას. ქრისტიანული დოგმები, მისი მორალი და კულტის კოდიფიკაცია მოცემულია ბიბლურ, პატროლოგიურ და ლიტურგიულ წიგნებში, რომელთა გადაღება ქართულ ენაზე და პოპულარიზაცია მხოლოდ მწიგნობრობის საშუალებით იყო უზრუნველყოფილი. მწერლობაც პირველ პერიოდში, რასაკვირველია, ამ მიზანსა და მოთხოვნილებას ემსახურებოდა.

6. მწერლობის მესვეურის, ინტელიგენციის კადრებს (მთარგმნელებს, ავტორებს, მკითხველებს) იძლეოდა საშრომდებლობა. რომლის მიზნებსა და საჭიროებას ემსახურებოდა პირველი სკოლები, ის სკოლები, რომელთაც თავისი პროგრამითა და მიმართულებით განათლება სარწმუნოებრივი გზით მიჰყავდა. მართალია, ინტელიგენციის კადრებს საერო ფეოდალური წრეც

იძლეოდა, შავრამ აქედან გამოხული მოღვაწენი იმავე საეკლესიო-სამონასტრო სწავლა-განათლების მატარებელი იყვნენ.

7. მორალური ავტორიტეტა ეკლესიისა, რომელიც მან მოიპოვა ამ პერიოდში, როდესაც იბერიამი მოისპო მეფობა და მასთან ეროვნული ხელისუფლება, ქვეყანა მრავალ პატარ-პატარა ფეოდალურ ერთეულებად დაიყო. ამ შემთხვევაში ეროვნული მთლიანობის სიბოლოდ და მატარებლად გამოდიოდა ეკლესია, რომელიც, სპარსთა და არაბთა ბატონობისას, ქრისტიანობის დროშის ქვეშ, ეროვნული ფიზიონომიის შენარჩუნებას ქადაგებდა (იოანე საბანისძე, გიორგი მერჩული და სხვანი).

8. საერთაშორისო კულტურულ-ლიტერატურული გარემოცულობა. იმ საქრისტიანო ქვეყნებში, რომლებთანაც ქართველებს კულტურული კავშირი ჰქონდათ ამ პერიოდში (ბიზანტია, სომხეთი, სირია), გაბატონებული იყო სასულიერო-საეკლესიო მწერლობა; რაც შეეხება არაქრისტიანულ ქვეყნებს, განსაკუთრებით არაბეთს. არაბულ ენაზე ქართველებს ამ ხანაში ქრისტიან არაბების ლიტერატურა იზიდავდა.

აღნიშნული პერიოდის ქართველების ცხოვრება, რაც უნდა კარჩაკეტილი ყოფილიყო და შემოზღუდული ფეოდალური საღრებით, სავსებით მაინც ვერ დააღწევდა თავს, ყოველ შემთხვევაში, მახლობელი ქვეყნების მაგისცემას და, ნებებით თუ უნებლიეთ, გამოეხმაურებოდა მას. ის მსოფლიო-ისტორიული მნიშვნელობის ამბები, რომელიც ამ დროს იშლებოდა აღმოსავლეთში, ჩვენს საზღვრებამდეც მოაღწევდა და თავისებურ გამოქაბილს პოუბდა აქ. ამის გათვალისწინებით მთელი პირველი პერიოდი ორ ხანად შეიძლება ვაყოფილ იქნეს.

ამ პერიოდის პირველ ნახევარს შეგვიძლია ვუწოდოთ იბერიული ხანა ქართული მწერლობისა, რომდენადაც ის ვითარდება იბერიის სახელმწიფოებრივ ფარგლებში და იბერულ კლოკავზე. ეს ხანა ფაქტიურად გრძელდება დაახლოებით მერვე საუკუნის ნახევრამდე. ამ ხანაში უფრო შესამჩნევია ქრისტიანულ სომხეთთან კულტურულ-ლიტერატურული კავშირი და ურთიერთობა ჩვენ ვიცით, რომ ჩვენში დამყარდა «აღმოსავლური ქრისტიანობა» და ჩამოყალიბდა ეკლესია იმავე აღმოსავლური ტიპისა, როგორც წინა აზიაში, კერძოდ მეზობელ სომხეთში, რომელთანაც მას აკავშირებდა ერთი და იგივე საეკლესიო წესები, ზნე-ჩვეულება და ტრადიციები.

ქართული საეკლესიო-საღვთისმეტყველო აზროვნება პირველ ხანებში იზიარებდა არქაიულ და ნესტორიანულ იდეოლოგიას. მერე სომხეთის ეკლესიასთან ერთად ის აუმხედრდება ქალკედონის კრების დოქოთიზიტობას და შეექვსე საუკუნის ნახევრამდე, სომხებთან ერთად, მტკიცე დაჩაჯად უღგას ანტიქალკედონურ ან მონოთეისტურ თეოლოგიას. შეექვსე საუკუნის ნახევრიდან, სხვადასხვა კულტურულ-ისტორიული პირობის ზეგავლენით, სომხეთსა და ქართლში იწყება პროცესი საეკლესიო ცხოვრების ნაციონალიზაციისა, რომელიც მეშვიდე საუკუნის დამდეგს (609 წ.) მთავრდება ამ ორი ეკლესიის ფორმალურად ერთიანობისგან დაშორებით. შავრამ ეკლესიათა ფორმალური დაშორებით არ წყდება ერთობა ლიტერატურული ტრადიციებისა, სომხეთის

ეკლესიაში განცალკევების შემდეგაც ძლიერი იყო ერთხნობით ქალკედონიტური ფრაქცია და მერვე საუკუნის ნახევრამდე ან, უფრო სწორედ, კათოლიკოსის იოანე ფილოსოფოსის სიკვდილამდე (728 წ.), იქ გვხვდება მთელი რიგი ქალკედონიტ-კათოლიკოსებისა, რომელნიც თავიანთ სააწყსოში კიდევ აღვივებდნენ ძველ ტრადიციებს. ამ ტრადიციების ნიადაგზე გრძელდება კულტურულ-ლიტერატურული კავშირი და ურთიერთობა ქართველებსა და სომხებს შორის. ამ პერიოდის პირველ ნახევარში ეს კავშირი ისტორიულად აუცილებელი იყო. მეხუთე საუკუნე, როდესაც ქართული სასულიერო მწერლობა დაიწყო, ის ხანაა, როდესაც იბერიისა და სომხეთისათვის გამწვავებული ბრძოლა წარმოებს სპარსეთსა და ბიზანტიას შორის. სპარსეთი ყოველ ღონეს ხმარობს, რათა ეს ორი ქვეყანა კულტურულად ჩამოაშოროს ბიზანტიას. ამით აიხსნება სპარსეთის მხრივ ქრისტიანობისათვის დევნა სომხებისა და ქართველებისა. სომეხ ისტორიკოსთა ცნობების თანახმად, სპარსელები სომხებს აიძულებდნენ სარწმუნოებრივ-ლიტერატურული კავშირი დაეჭირათ არა ბიზანტიელ, არამედ ირანელ ქრისტიანებთან; ისინი მათ ნებას არ აძლევდნენ ბერძნული ენა შეესწავლათ და ამ ენიდან თხზულებები გადმოეღოთ თავიანთ ენაზე. თავისთავად ცხადია, რომ ამასვე მოითხოვდნენ ისინი ქართველებისგანაც. ასეთ პირობებში მაშინდელ იბერიაში კიდევაც რომ ძლიერი ყოფილიყო ბერძნული საეკლესიო-ლიტერატურული ორიენტაცია, ის ხორცს ვერ შეისხამდა, ამიტომ ქართველები იძულებული იქნებოდნენ ლიტერატურული კავშირი და ურთიერთობა დაეჭირათ უმთავრესად მეზობელ სომხებთან და აღმოსავლეთის ქრისტიანებთან, კერძოდ ასურელებთან.

სომხურ მწერლობასთან კავშირი და ურთიერთობა იმაში გამოიხატებოდა, რომ ქართველები მათთვის საჭირო და საინტერესო წიგნებს ზოგიერთ შემთხვევაში სომხურიდან თარგმნიდნენ. ასეთ ძეგლებს, როგორც ირკვევა, ახასიათებს დედანთან ზედმიწევნითი სიახლოვე, ეს შეიძლება გადმოსაღებ თხზულებათა ხასიათითაც აიხსნებოდეს. პირველ რიგში ახლადმოქცეული ერისა და ახლადჩამოყალიბებული ეკლესიისათვის აუცილებელ საჭიროებას წარმოადგენდა «საღმრთო წერილი», ესე იგი ძველი და ახალი აღთქმის წიგნები ან ბიბლია. დადგენილია, რომ ბიბლიის მთარგმნელები, სხვა დედნებთან ერთად, სომხურ დედანსაც მიმართავდნენ.

სომხებთან კულტურულ-ლიტერატურული კავშირი ცალმხრივი როდი იყო: სომხებიც ისე თარგმნიდნენ ქართულიდან. როგორც ქართველები სომხურიდან. სომეხთა ფილოსოფოსის დავით უძლეველის (VI ს.) ცხოვრება და მოღვაწეობა ჩვენში ამისი მაჩვენებელია. ამის მაჩვენებელია ისიც, რომ სომეხთა ისტორიკოსი ლაზარე ფარპელი და მამიკონიანთა ოჯახის წევრები მეხუთე საუკუნეში იზრდებიან ქართლში აშუშა პიტიახვის კარზე. ყოველ შემთხვევაში, როგორც ქვემოთ იქნება ნაჩვენები, ამ დროს ქართულიდან გადაუღიათ სომხურად ვრცელი რედაქცია შუშანიკის მარტვილობისა. გარდა ამისა, სომეხთა ისტორიკოსის უხტანესის ცნობით, ქართლის კათოლიკოსს კირიონს (VI — VII სს.) უთარგმნიდნენ სომხურად რაღაც «წიგნები» თუ «წერილი» ოთხთა კრებათაჲ, რომელიც მას გაუგზავნია სომეხთა კათოლიკოსის აბრაამისათვის.

როგორც ზემონათქვამიდან ჩანს, კულტურულ-ლიტერატურული კავშირი და ურთიერთობა ამ დროს ქართველებს სირიელებთან ან ასურელებთანაც უნდა ჰქონოდათ. ასურულ ენაზე საქრისტიანო მწერლობა შედარებით ადრე დაიწყო. ძველი ათოქმის ბიბლიოთეკა წიგნები ასურულ ენაზე ითარგმნა, იმ ვასსირიელებულ ებრაელთათვის, რომელნიც ქედესამი ცხოვრობდავი. 135—140 წლების ახლო ხანებში 173 წლის მახლობლად ცნობილმა ტატიანემ შეადგინა თავისი ადიატესარონი ან ეკლექტიკური სახარება. 200 წლის ახლო ხანებში ითარგმნა «ოთხთავი», ხოლო მეხუთე საუკუნის ნახევარს, რაბულა ედესელის დროს, ეგრეთ წოდებული აქეშიტოა. მეოთხე-მეხუთე საუკუნეებში ასურული მწერლობა უკვე საკმაოდ მდიდარი და განვითარებული იყო¹. ქართულ-ასურულ ლიტერატურულ ურთიერთობას თავდაპირველად ადგილი ჰქონდა სირია-პალესტინის ქართულსა და არაქართულ სავანეებში. ვანბტეციცდა ის განსაკუთრებით მას შემდეგ, რაც ჩვენში სირიიდან მოვიდნენ ე. წ. «ათცამეტნი ასურელნი მამანი». ასურულიდან მომდინარე თხზულებანი ბევრი არ მოგვეპოვება და არ ვიცით, არ ვიცით, შეიძლება იმიტომაც, რომ ჯერ კიდევ საკმაოდ გარკვეული არაა ჩვენი ძველი მწერლობა ფილოლოგიურ-ლინგვისტურა მხრივ².

ამ ხანაში ჩვენს მწერლობას ბერძნულ მწერლობასთანაც ჰქონდა კავშირი, მიუხედავად იმისა, რომ ამ კავშირს, როგორც ზემოთ იყო ნათქვამი, სპარსელები მეტად აფერხებდნენ. ასეთი კავშირი შესაძლებელი იქნებოდა იმთავითვე, თუ სისტემატურად არა, სპორადულად მაინც. ჯალის შესახებ, მაგალითად ნათქვამია, რომ ის იყო მთარგმნელი ბერძნული ენიდანაცო. მეშვიდე საუკუნის დასაწყისიდან, ერთი მხრით, სომხეთისაგან ეკლესიურად ჩამოშორების გამო, მეორე მხრით — ერეკლე იმპერატორის ჩვენში იმიანობისა და სხვა კულტურულ-ისტორიულ პირობათა გამო, რომელთა შორის იმასაც ჰქონდა მნიშვნელობა, რომ მეექვსე საუკუნის გასულიდან მეზობელ სომხეთშიაც ელინოფილური მიმართულება დამყარდა, ქართველები ბერძნებს უახლოვდებიან და უფრო მეტად ეცნობიან.

ჯერ კიდევ მომდინარე საუკუნის დამდეგს რუსეთის სამეცნიერო აკადემიის სააზიო მუზეუმის მცველმა O. Lemm-მა გამოთქვა მოსაზრება, რომ ამ ხანაში ქართველებს, შესაძლებელია, კავშირი ჰქონოდათ კოპტებთან. ამ მოსაზრების სასარგებლოდ ის უჩვენებდა: 1) პალადი კელენეპოლისის Historia Lausiaca-ს კოპტურ თარგმანში ევაგრე პონტოელის შესახებ ნათქვამია, რომ ის იყო შვილი ერთი მღვდლისა იბერიიდან. 2) იაკობ დაქრილის (intercisis) კოპტურ მარტვილობაში არის ერთი ადგილი, სადაც

¹ C. Brockelmann, Die syrische und die christlich-arabische Literatur (Die Literaturen des Ostens in Einzeldarstellungen, B. VII, 2 Abteil. S. 1—66).

² სირიულიდან ნათარგმნი ყოფილა, როგორც ახლა ირკვევა ცხოვრება სვევიონ მესვეტის და ვფრანს ასურელს G. Garitte, Vies géorgiennes de S. Syméon syriac I anc en et de S. Ephrem, Louain, 1957). ამავე G. Garitte-ს ცნობით, სირიულიდან ნათარგმნია «ოთხთავი, მარტვიანო ხაზაშვიდელის თხზულება; «ბინანელისათვის და სიმდაბლისა» (ამის შესახებ კვერია)

ლაპარაკია პეტრე იბერის შესახებ. 3) «ცხოვრება» პეტრე ედესელისა, რომელიც მოთავსებულია არაბულ სვინაქსარში I Kilak-ის ქვეშ, არის «ცხოვრება» პეტრე იბერისა, რომელიც აქ შეცდომით ედესელად არის წოდებული. 4) ერთ კოპტურ ანდერძს ხელს აწერს ვილაც მღვდელი ნაბარნუგოს, რაც პეტრე იბერის საერისკაცო სახელი იყო. ამ მონაცემთა საფუძველზე Lemm-ი ფიქრობს, რომ ძველად ქართველებსა და კოპტებს შორის ახლო ურთიერთობა არსებობდა. ეს ურთიერთობა უნდა გაკვანძულიყო იერუსალიმში, სადაც ქართველებს ოდიდანვე ჰქონდათ თავიანთი მონასტრები. იქვე, მათ გვერდით, მოღვაწეობდნენ კოპტებიც, როგორც ეს ჩანს კოპტური წარწერებიდან იერუსალიმში¹. ყველაფერი ეს მაჩვენებელია ქართველებსა და კოპტებს შორის ზოგადი კულტურული ურთიერთობისა, რომელიც, იერუსალიმის გარდა, შეიძლება განაღებულყო თვით ეგვიპტეში, კოპტურ კულტურულ სამყაროში, სადაც პეტრე იბერს, როგორც მისი ბიოგრაფიიდან ვიცით, კარგად იცნობდნენ კოპტები. მაგრამ ამ მონაცემებით ქართულ-კოპტური ლიტერატურული ურთიერთობა ვერ დამტკიცდება. ამ მხრივ უფრო მნიშვნელოვანია წმინდა ლიტერატურული ფაქტები. მართალია, ამ მიმართულებით ძველი ქართული მწერლობა ჯერ შესწავლილი არაა, მაგრამ ზოგიერთი ფაქტი ახლაც შეიძლება ნაჩვენები იქნეს. პირველი: ქართულ ენაზე შემონახულია ერთი ლიტერატურული ძეგლი, რომელსაც ეწოდება «ცხოვრება და განგება ნისიმესი, რომელი იყო ასული მეფისა ეგვიპტისა»². ამ ძეგლის შესწავლამ ჩვენ მიგვიყვანა იმ დასკვნამდე, რომ მისი დედანი დაწერილია კოპტურ ენაზე, საიდანაც ის უნდა ეთარგმნათ ქართულზედაც³. მეორე ფაქტი: ქართულ ენაზე შენახულა აგრეთვე «წამება წმიდისა და ნეტარისა ფილეთეოსისა», რომლის დედანი, ჩვენი დაკვირვებით (ტექსტი დამზადებული გვაქვს გამოსაცემად), დაწერილია კოპტურ ენაზე, საიდანაც ის ნათარგმნი უნდა იყოს ქართულად.

ერთი სიტყვით, თუ კულტურული კავშირი კოპტებთან, განსაკუთრებით იმ ხანაში, როდესაც ქართლში მონოფიზიტობას ჰქონდა ადგილი, უტყუარი ფაქტია, შეუძლებელი მათ შორის არც ლიტერატურული კავშირი უნდა ყოფილიყო.

ამ ხანის ქართული ლიტერატურა ისე არ უნდა წარმოვიდგინოთ, თითქოს ის მხოლოდ თარგმანებით იკვებებოდა. მთარგმნელობასთან ერთად, რაც აუცილებელი იყო ახლად ჩამოყალიბებული საეკლესიო მწერლობისათვის, ადგილი ჰქონია საკმაოდ ინტენსიურს, როგორც ქვემოთ თავის ადგილას დავინახავთ. ორიგინალურ შემოქმედებასაც. მართლაც, მემატთანე გადმოგვცემს, რომ მეხუთე საუკუნეში ვინმე მობიდანის, რომელიც ატყობს მეფეს ეპისკოპოსად დაუსვამს, «სწერდა წიგნებსა ყოვლისა საცთურისასა». ვინც არ უნდა

¹ Oscar von Lemm, Iberica, Memoires de l' Akadémie d. sciences de St.—Petersbourg, VIII série, classe hist.—philolog. Vol. VII, № 6, 1905.

² გამოცემულია ჩვენ მიერ, კიბენი, ტ. I, 202—214.

³ Кекелидзе К. Эпизод из начальной истории египетского монашества, Труды Киевской Духовной Академии, 1911, г. февраль—март, სადაც მოცემულია რუსულ თარგმანი და გამოკვლევა ამ ძეგლისა.

იყოს ეს შობიდან, ერთი ცხადია: თუ ის წიგნებს წერდა, რასაცვირველია, ქართულად, ვინაიდან მისი მიზანი იყო მის სამწყსოში, ქართველთა შორის, მაკდური მოძღვრების გავრცელება. მეხუთე საუკუნეშივე იაკობ კურტაველს დაუწერია შესანიშნავი შრომა «მარტვილობა შუშანიკისა»¹. მეექვსე საუკუნეში დაწერილია ესტატე მცხეთელის მარტვილობა, ამავე საუკუნეში მოღვაწეობს გამოჩენილი პოლემისტი კირიონ კათოლიკოსი.

მეორე ნახევარი მიმდინარე პერიოდისა იწყება დაახლოებით იმ დროიდან, როდესაც ქართული საბელმწიფოებრიობის სათავეში, ზემონაჩვენები ჰაითოთუზით, ექცევა საკუთრივ «ქართლი» და ქართული მწერლობის ენას საფუძვლად ედება «ქართლური» ან «ქართული» კილო. ეს ხანა არის ეროვნული² ხანა ჩვენი მწერლობისა. ამ ხანაში დამუშავებული ლიტერატურული ძეგლები იმდენად არიან გამსჭვალული ეროვნული სულით და ხასიათით, რომ შემდეგი დროის, XI—XII საუკუნეთა, მწერლები მათ აღსანიშნავად ხშირად ხმარობენ ტექნიკურ ტერმინს — ქართული, მაგალითად — ქართული სახარება, ქართული დავითნი, ქართული კანონი და სხვა. ეს ხანა გრძელდება მერვე საუკუნის ნახევრიდან მეათე საუკუნის ოთხმოციან წლებამდე. ესე იგი, შეიცავს თითქმის 2¹/₂ საუკუნეს. აღნიშნულ ხანაში მძლავრად იფეთქა ქართველებში ეროვნულმა სულისკვეთებამ, ფრთები შეისბა ეროვნულმა თვითშეგნებამ. სომხებისაგან ეკლესიურად ჩამოშორება, რომელსაც ადგილი ჰქონდა მეშვიდე საუკუნის დასაწყისს, მოხდა, როგორც ცნობილია. სხვათა შორის, ეროვნულ-კულტურული იდეოლოგიის საფუძველზედაც. ქართველები ამიერიდან მიზნად ისახვენ თანდათანობით განთავისუფლებას აღმოსავლური საეკლესიო ტრადიციებისაგან. ამ ნიადაგზე წარმოიშვა გამწვავებული პოლემიკა სომხებთან, რომელსაც იქამდე მივიდა, რომ ქართველებმა წარსულშიაც კი უარყვეს ყოველგვარი კულტურულ-ეკლესიური ურთიერთობა სომხებთან და, წინააღმდეგ გაძეგებული აზრისა, საკუთარი, გრიგოლ პართელისაგან დამოუკიდებელი მისიონერაც კი წამოაყენეს ნინოს პიროვნებაში. მეორე მხრით, მათ ეკლესიურ-კულტურულად და თან ეროვნულადაც კატეგორიულად დაუპირისპირეს თავისი თავი ბერძნულ-ბიზანტიურ მსოფლიოსაც და ერთ-ერთი თავისი საუკეთესო წარმომადგენლის, იოანე საბანისძის, პირით თამამად გამოაცხადეს: «არა ბოლო თუ ბერძენთა სარწმუნოებამ ესე ღმრთისა მიერ მოიბოვეს, არამედ ჩუენცა, შორიელთა ამათ მკვდრთა... ამა ესერა ქართლისაცა მკვდრთა

¹ აქვე შეიძლება დასახელებულ იქნეს მეხუთე საუკუნის მოღვაწე საზღვარგარეთ, პალესტინაში, ერთ-ერთი მებაიოახტრე მონოფიზიტობისა, პეტრე იბერიელი ან ქართველი; მაქარია ჩიტოის ცნობით, ის იყო მწერალი, თუმცა ჩვენამდე არ შენახულა არც ერთი მისი ნაწარმოები არც ქართულ, არც სხვა რომელიმე ენაზე.

² საპიროდ ვთვლით შევნიშნით, რომ ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიის ძანძლზე სიტყვას აქრია, ეროვნულია ვხმარობთ პირობით, იმ ეთნიკური სუბსტრატის მნიშვნელობით, რომლისგანაც შემდეგ შეიქმნა ერი ი. ჰ. სტალინის გაგებით.

აქუს სარწმუნოებად და წოდებულ არს დედად წმიდათა, რომელთაზე თვთ აქა მკვდრთა და რომელთაზე უცხოთა, სხვთ მოსრულთა ჩუენ შორის ეამად-ეამად მოწამედ გამოჩინებულთა». ეს იყო მერვე საუკუნის გასულს, ხოლო მეათე საუკუნეში ქართული ენის შესახებ ქართველებმა შექმნეს ერთგვარი თეორია, რომლითაც ქართული ენა არამცთუ გასწორებულია ბერძნულთან იქამდის, რომ «ისინი ორნი დანი არიან, ვითარცა მარიაჲ და მართაჲ, და მეგობარნი», არამედ უპირატესობაც კი აქვს მას მინიჭებული შემდეგ სიტყვებში: «ყოველი საიდუმლოჲ ამასა შინა დამარხულ არს»; არამცთუ უპირატესობა, საერთაშორისო საქრისტიანო ენადაც კია აღიარებული ის, ვინაიდან, ქართველთა რწმენით, «დამარხულ არს ენაჲ ქართული დღედმდე მეორედ მოსლვისა უფლისა საწამებლად, რათა ყოველსა ენასა ღმერთმან ამხილოს ამით ენითაო»¹.

რამ შეუწყო ხელი აღნიშნულ ხანაში ქართველებში ეროვნული თვითშეგნების გაღვივებასა და გაძლიერებას? სამი უმთავრესი მიზეზი იყო ამისი. პირველ ყოვლისა, არაბთა აუტანელმა ბატონობამ და მონობის მძიმე უღელმთა ქართველები თავისი მდგომარეობის შესახებ დააფიქრა, სერიოზულად ჩაახედა თავის საკუთარ სულსა და გულში და დაანახვა, რომ ისინი დგანან ეროვნული გადაგვარების, დენაციონალიზაციის საშინელი კატასტროფის წინაშე, რომ ერთადერთი საშუალება ამ უბედურებისაგან თავის დაღწევისა არის საკუთარი ეკლესიის ფრთეთა ქვეშე ნაციონალურ-ქრისტიანული კულტურის გაღვივება. ასეთ რწმენას მისი განხორციელებისათვის თავდადებულნი მუშაყნიც გამოუჩნდებოდნენ, თუგინდ ისეთი, როგორიც იყო იოანე საბანისძე, რომლის თბზულებაში («მარტვილობა აბო თბილელისა») მთელი სიღრმე-სიგანითაა წამოყენებული მოსალოდნელი კატასტროფის საშინელება და აუცილებლობა გარკვეული საშუალებისა მისი თავიდან ასაცილებლად.

მეორე მიზეზი იყო პოლიტიკური ხასიათისა. არაბთა ბატონობისაგან დაჯინებულ-დაბეჩავებულნი, იქამდე, რომ მათი შიშით თავისთავს მეფეებსაც კი ვერ უწოდებდნენ, ქართლის ერისთავები მერვე საუკუნის გასულიდან თანდათან იმაგრებენ წელს, ფეხს იკიდებენ ტაო-კლარჯეთის კლდე-ციხეებში და მეცხრე საუკუნის გასულს ჯერ აქ აცხადებენ თავის თავს მეფედ, ხოლო მერე მუყაითად უდგებიან ეროვნულად დაკუწული სხეულის გათელებას და მეათე საუკუნის გასულისათვის თითქმის ამთელებენ მას. პოლიტიკურად გაძლიერებამ და გამოსწორებამ, რასაკვირველია, კულტურულ-ეროვნული მთლიანობის სარგებლიანობა შეაგნებინა ყველას და სამშობლოსათვის ყველა მოკირნახულე სამუშაო ასპარეზზე გამოიწვია.

მესამე მიზეზი იყო წმინდა საეკლესიო ხასიათისა, ჩვენ ვიცით, რომ მეშვიდე-მერვე საუკ. «ქართლის ეკლესია» მიიღტვის დასავლეთ საქართველოს თანამოძმეებისაკენ, რომელნიც ამდენ ხანს ბერძნულ-ბიზანტიურ ეკლესიის სფეროში და გამგებლობაში იყვნენ. აქედან აღმოსავლეთის ქართველები სდევნიან ბერძნულ ენას, ბერძნულ ვიწრო ეროვნულ კულტურას, შემოაქვთ და ავრცელებენ საკუთარს, ქართულ ენას, ქართულ ღვთისმსახურებას და ქართულ სა-

¹ ი. ი. ე-ზ. ო. ს. ი. ბ. ჯ. ქება ქართულსა ენას: А. Ц а г а р е л и, Сведения, II, стр. 61.

ეკლესიო-სამონასტრო წესებს. კულტურულ-ეროვნულად დასავლეთი საქართველო უფრო ადრე გაუერთიანდა აღმოსავლეთს, ვიდრე იერარქიულად და პოლიტიკურად ქართულ ღვთისმსახურებასა და ქართულ ენას თან მოჰქონდა ქართული პოლიტიკურ-კულტურული იდეალი, ასე რომ მეცხრე-მეათე საუკუნის მოღვაწენი პირდაპირ ამბობდნენ: «ქართლად უწოდებდნენ ალირეცხების, რომელსაცა შინა ქართულითა ენითა უამი შეიწირვის და ლოცვაჲ ყოველი აღესრულებსო»¹, ესე იგი საქართველო იქნა, სადაც ქართული ენა ისმის ღვთისმსახურებაში.

რამი გამოიხატა ეროვნული მიმართულება ამ ხანის სასულიერო მწერლობისა? პირველ ყოვლისა, რასაკვირველია, ორიგინალური მწერლობის განვითარებაში. არამცთუ წინა ნახევარში, როდესაც ქართული მწერლობა მხოლოდ იღვამდა ღებს, შეიძლება ითქვას, თვით კლასიკურ ხანაშიაც ვერ ვხედავთ ჩვენ ორიგინალური საეკლესიო მწერლობის ისეთ მძლავრ ზრდა-განვითარებას, როგორც VIII—X საუკუნეებში. ამ პერიოდში შემუშავდა პირველ ყოვლისა, ნაციონალური აგიოგრაფია, დაიწერა ცხოვრებანი ეროვნულ, ქართველ წმიდათა, რომელნიც მეათე საუკუნემდე მოღვაწეობდნენ. თუ რა ზომამდე მიაღწია ეროვნული აგიოგრაფიის განვითარებამ, სანიმუშოდ დავასახელებთ ორ ნაწარმოებს, ერთს ამ ხანის დასაწყისიდან—მარტვილობა აბო თბილელისა, იოანე საბანისძისა, და მეორეს დასასრულიდან—ცხოვრება გრიგოლ ხანძთელისა, გიორგი მერჩულისა. თამამად შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ასეთ სამაგალითო ნაწარმოებს, პირდაპირ მარგალიტს, მსოფლიო აგიოგრაფიის ისტორიაშიც იშვიათად შევხვდებით. აგიოგრაფიასთან ერთად შემუშავდა ეროვნული ეორტალოგიაც, დაწესებულ იქნა წმიდა ქართული დღესასწაულები ეროვნული წმინდანებისა და სხვადასხვა მოვლენის აღსანიშნავად და საღიღებლად, რომელნიც შეუტანიათ კალენდრებსა, მაგ., იოანე-ზოსიმისაში, და ლექციონარ-კანონებსა, როგორცაა იერუსალიმის განჩინება², და სხვადასხვა ლიტურგიულ წიგნში. ზოგიერთი, მსოფლიო ეკლესიის წიაღში უძველეს დროს აღმოცენებული დღესასწაული, რომელიც ამ დროისათვის უკვე სახეშეცვლილი ან პრაქტიკიდან გამოსული იყო, ქართველებს უცვლელად შეუნახავთ, თავისი ეროვნული სული ჩაუბერიათ მათთვის, რის გამო შემდეგი დროის, XI საუკუნიდან, მწერლებს, რომელთაც მათი წარმოშობა უკვე ნათლად აღარ გაეგებოდათ, ქართულ დღესასწაულებად მოუნათლავთ. ასეთაა, მაგალითად, ჯვარის დღესასწაული აღდგომის მეორე დღეს, რომელიც აღმოსავლეთის ეკლესიაში იოანე ოქროპირის დროს კიდევ ცხოველი იყო და მხოლოდ ერეკლე კეისრის დროს შეიცვალა. საქართველოში კის შემდეგაც განაგრძობდა არსებობას. დღესასწაული წმიდა გიორგისა 10 ნოემბერს, რომლის შესახებ გიორგი მთაწმიდელი შენიშნავს თავის სკნაქსარში: «წმიდანო მამანო, ამას დღესა დაღა-

¹ გიორგი მერჩული, ცხოვრება გრიგოლ ხანძთელისა, გვ. 301.

² К. Кекелидзе, Иерусалимский Канонарь, VI в., груз. версия, Тифлис, 1912 г.; მისივე, იოანე ქართველის კალენდარი, თბილ. უნივ. შრომები, XXIX, 1950.

ცათუ ბერძენნი წმიდისა გიორგისათვის არა დიად დღესასწაულობენ, არაჲც არს ყენებაჲ, რათა ჩუენ ვდღესასწაულობდეთ, რამეთუ ჩუენ პირველითგან ესრეთ გუაჭუს ჩუეულებად»¹. სატფურება იერუსალიმის ტაძრისა 13 სექტემბერს, რომელიც, თანახმად ევფერიას მოწმობისა, უდიდესი დღესასწაული იყო აღმოსავლეთის ეკლესიაში და რომელსაც X—XI საუკუნეში, გიორგი მთაწმიდლის სიტყვით, «საბერძენთისა ეკლესია არა დიად დღესასწაულობდა»², საქართველოში ძველებური ზემითა და ლიტურჯიკული ხასიათით სრულდებოდა. რაც აღბეჭდილია ამ პერიოდის საღვთისმსახურო წიგნებში. ასეთავე მამამთავართა (იოანე ალექსანდრიელის და მოდისტოს იერუსალიმელის) ხსენება ბზობის პარასკევს, რომლის შესახებ გიორგი მთაწმიდლის სვნაქსარი შენიშნავს: «ბერძულად აქა მღვდელთმოდღვართად არა არს, ქართულად კულა არს»³. როგორც იერუსალიმის განჩინებიდან ჩანს, ეს დღესასწაული წინათ ბერძნებისაც ყოფილა. მაგრამ შერე, დროთა ვითარებაში, მათ ის მიუტოვებიათ, ქართველებს კი შეუნახვეთ და თავის საკუთარ ქართულ დღესასწაულად მოუნათლავთ. ასევე უნდა ითქვას იოანე პახარებლის ხსენების შესახებ დეკემბრის 29-ს, რომელიც, სინას მთის ხელნაწერით № 1, ფურც. 44a, ქართულად მშაისს სრულდებოდა. აქლა, ამ ხანაში, ქართველებს, მიუხედავად იმისა, რომ მათ პქონდათ «განგებაჲ სახარებისაჲ ბერძულსა წესსა ზედა»⁴, შეუქმნიათ საკუთარი წესი და განგება სახარების საკითხავებისა, როგორც ეს ჩანს ხელნაწერთა ან დერძებიდან: «ესე წესი და განგებაჲ საბაწმიდისაჲ არს, ვის ქართული უნდეს, კანონსა ზიუდგეს და მისგან ისწავე»⁵. შეუდგენიათ აგრეთვე საკუთარი განყოფაჲ კანონთაჲ ან ფსალმუნთა, როგორც ეს ჩანს შემდგვი სიტყვებიდან: «განყოფაჲ კანონთაჲ სამად გალობასა შინა, სადა „დიდებაჲ“ ითქუმას, ესრჳთ ცან, ვითარ ქართველნი განყოფენ... ხოლო ვითარ ბერძულნი და იმრუსალიმელნი განყოფენ, ესრჳთ იხილე და ცან... და არიან რომელნიმე ერთფერად და სწორად იმრუსალიმელთაჲ და ქართველთაჲ კანონიკა და ფსალმუნთა»⁶. ამავე ხანაში დაუმუშავებიათ ქართველებს საკუთარი, ქართული, სისტემა წელთაღრიცხვისა, როგორც ეს ჩანს იოანე-ზოსიმეს სიტყვებიდან: «და არიან კულად წელნი ადაბისითგან ვიდრე ამაღლებამდე უფლისა ჩუენისა იესოვ ქრისტისა ზვლდ და შემდგომად მისა ვიდრე დღევანდელად დღემდე, ვითარ იგი იმრუსალიმელნი ითუალვენ სათუალავითა მზისადთა შზ და ვითარ ქართველნი ითუალვენ ჩიმი, და შეკრებით, ვითარ ქართველნი ითუალვენ ხვზბ, ხოლო იმრუსალიმელნი ესრე ითუალვენ შეკრებით წელთა ვიდრე აქამომდე ხვზბ ას და იბ წლითა წინათ ითუალვენ ქართველნი კორონიკონისა თავისა დაწყებასა ვისისაგანმე მოც-

¹ «Иерусал. Канонарь», стр. 283.

² К. Кекелидзе, Литургические грузинские памятники, стр. 232.

³ «Иерусалимский Канонарь», стр. 37.

⁴ სინას მთის ხელნაწ. № 19, ფურ. 262a.

⁵ «Иерусалимский Канонарь», стр. 37, прим. 1.

⁶ А 38, ფ. 251, 261; Ф. Жордания, Описание, I, стр. 32; «ქრონოგ», I, 93—94.

თუნებითაა¹; ანდა იმისავე შემდეგი სიტყვებიდან: დაესრულა ქორონიკონი, სრული ფლბ წელი, სათულავეთა ქართველთა და ბერძულთა... რომელი თვთ სათულავენი არიან, ქართულად არიან და რომელ ბერძულთა არიან ბერძულად არიან... და ქართულად ზედნადები მთოვარისა და ბერძულად... ქართულად [დასაბამითგან] ჯუარცუმამდე უფლისა ჩვენისა იესოვ ქრისტესა წელნი მფლდ...² მაგრამ ყველაზე მეტი თავისებურება და «ქართველობა» ჩვენს წინაპრებს ამ ხანაში ლიტურგიულ მწერლობაში გამოუჩენიათ. ცნობილია, რომ მთელი წლის მოძრავი ლიტურგიული მასალა მოთავსებულია ოთხ დიდ წიგნში, ესენია: 1) პარაკლიტონი ან ოკტოიხოსი, ან, როგორც ამ პერიოდის ძეგლები სახელსდებენ, ოხტაიხონი ან ოქტაიხონი³; 2) საღვთსაწაულო-თთუენი ან, ამ პერიოდის ტერმინოლოგიით: იადგარი⁴; 3) მარხუანი და 4) ზატიკი. სისტემა ამ წიგნებისა შემუშავებულია საბერძნეთში. მათში მოთავსებული მასალა შეთხზულია სხვადასხვა ჰიმნოგრაფის მიერ, ყველა მართლმადიდებელი თარგმნის ამ ჰიმნებს. ქართველებიც ასე მოქცეულან, მათ უთარგმნიათ თავიანთი ლიტურგიული საჭიროების დასაკმაყოფილებლად ყველა, ამ წიგნებში მოთავსებული, ჰიმნი, მაგრამ, ამავე დროს, სწორედ ამ მეორე ნახევარში, მათ განუზრახავთ და დაუწერიათ საკუთარი ორიგინალური ქართული ჰიმნები ამ წიგნებისათვის, ესე იგი, შეუთხზავთ საკუთარი ქართული ოკტოიხოსი, იადგარი, მარხუანი და ზატიკი. ამ არაჩვეულებრივს, ისტორიაში ერთადერთ მაგალითს, განსაკუთრებით თავი უჩენია მეათე საუკუნეში გრიგოლ ხანძთელის, მიქელ მოდრეკილის, იოანე მინჩხის, იოანე მტბვერის, სტეფანე ჭყონდიდელის, იოანე ჭონჭოზიძის და სხვა ჰიმნოგრაფთა კალმის ქვეშ. ძველ ხელნაწერებში, რომელთა შინაარსი მომდინარეობს აღნიშნული ხანიდან, ჩვენ გვხვდება: «აქებდითისანი ქართულნი», დასდებულნი სატფურებისანი მზგეფსისანი და სადაცა გინდინ იანბიკონი ქართულსა ანბანსა ზედა ძუელნი»⁵; ძუელნი საგალობელნი, რომელნიც ქართულს ან გადაქართულებულ ჰიმნებს აღნიშნავს სინას მთის ხელნაწერში № 75 ოცდაშვიდჯერ გვხვდება⁶. გვხვდება ისინი აგრეთვე A ფონდის ხელნ. № 596. ფ. 64, სადაც ისინი დაუპირდაპირებით სხუა ახალი ჰიმნებისათვის⁷. ერთი სიტყვით, ამ ხანაში ქართველები დადგომიან ღვთისმსახურების სრული გაეროვნების გზას, არა მარტო ენის მხრით, არამედ შინაარსითაც, მაგრამ შემდეგმა პერიოდმა ეს მიმართულება შეაყენა.

ეროვნული შეგნება ამ ხანის ქართველებისა გვდავანდება თარგმნის პროცესსა და ხასიათშიაც. ძველად ნათარგმნ თხზულებებში ქართველებს შეაქვთ

¹ M. Brossel, Etudes de chronologie technique, p. 6.

² სინას მთის ხელნაწ. № 38, ფ. 129b, 131a, 132—139.

³ სინას მთის ხელნაწ. № 3, ფ. 80a, 110.

⁴ სინას მთის ხელნაწ. № 1, ფ. 9a, 50b, 124a, 291b; № 5, ფ. 28b; К. Кекелидзе, Литургияч. груз. памятники, стр. XXV; მისივე, Иерусалимский Канонарь, стр. 329.

⁵ სინ. მთის ხელნ. № 1, ფ. 130a.

⁶ ოქცე, ფურც. 235b.

⁷ პარ. ოცდაგარლის კატალოგი № 25.

⁸ «Литургияч. груз. памятники», стр. 390.

საქირო შესწორებანი, თარგმნიან ახალს, მაგრამ არა მონურად, სიტყვა-სიტყვით, არამედ თავისუფლად და თავისებურად. ახალ მასალას ი-ინი უფარდებენ თავისი ეკლესიის შეხედულებასა და ტრადიციებს ან ავრცობენ მას ისეთი მასალით, რომელიც შემკვიდრებოთ კჳონდათ მიღებული ქველი დროიდან, ან ამოკლებენ და სცვლიან ადგილ-ადგილ. ამ გზით ზოგიერთ შემთხვევაში ქართველი მთარგმნელები იბლუოდნენ არა წმინდა თარგმანს რომელიმე თხზულებისას ამ სიტყვის ნამდვილი მნიშვნელობით, არამედ ახალ რეცენზიას ან რედაქციას ამ თხზულებისას. ამით აიხსნება ის გარეგნობა, რომ მეთერთმეტესა და შემდეგ საუკუნეებში ამ პერიოდში თავისუფლად ნათარგმნ თხზულებებს, საღმრთო წერილის ტექსტი იწნებოდა ის თუ სხვა რამ. უკვე ქართულს ექაბდნენ. ალბათ, იმატომ, რომ ისინი თანამედროვე ბერძნულს უკვე აღარ უდგებოდნენ. მაგალითად, გიორგი მთაწმიდელი მის მიერ ნათარგმნ დავითნს უპირდაპირებს ქართულთა დავითთა: ექვთიმე მთაწმიდელსო, შენიშნავს ის, «ქართულნი დავითნი თანაესხნანო»¹. ანდა ამ პერიოდში ნათარგმნი იერუსალიმის კანონი ან განჩინება მეთერთმეტე საუკუნეში უკვე ქართულ კანონად იყო მიჩნეული.

ენა ამ ხანაში დაწერილ თხზულებათა შემდგარა ბუნებრივი განვითარების გზაზე როგორც ფონეტიკურად და გრამატიკულად, ისე ლექსიკურად. ამიტომაცაა, რომ IX—X საუკუნეების ქართული ლიტერატურული ენა სამართლიანად ითვლება წმინდა, კლასიკური ქართულის ნიშნულად.

ეროვნული მიმართულება მწერლობისა ეროვნულ სექტანტობასა და კარდაბშელობას კი არ გულისხმობს. ქართველები თუ ამ ხანაში ეროვნული კულტურულ-ლიტერატურული შემოქმედების გზას დაადგნენ. ეს იმას არ ნიშნავს, რომ სხვა მეზობელ ერებს მათ ზურგი შეაქციეს და მათთან ყოველგვარი ლიტერატურული კავშირი შეწყვიტეს. პირიქით, ახლა უფრო გაესაძვირდა და გაფართოვდა მათი ურთიერთობა და კულტურული კავშირი სხვა ხალხებთან.

აღნიშნულ ხანაში ქართველებს კულტურულ-ლიტერატურული კავშირი და ურთიერთობა აქვთ სომხებთან. საქმე ისაა, რომ ტაო-კლარჯეთში, რომელიც მეცხრე საუკუნის ნახევრიდან ქართული მწერლობის ერთ-ერთ ძლიერ ცენტრად გახდა, მოსახლეობდნენ ქალკედონიტი სომხებიც. აი სწორედ ამ წრეში, სადაც სომხები და ქართველები ერთმანეთს პირდაპირ ხვდებოდნენ, განავრძობდა არსებობას სომეხ-ქართველთა ლიტერატურული ერთობა და კავშირი არა მარტო VIII—IX საუკუნეებში, არამედ მეათეშიც. მაგალითად, ჩვენამდე შენახულავინმე დაჩის წერილი, რომელიც მას მიუწერია მეათე საუკ. დამდეგს სტეფანე მტბევერისათვის და რომელშიაც ის აღწყებს თავის ადრესატს, რომ მან სომხურიდან გადმოიღო ეპიტანე კვიპრელის ფსალმუნების განმარტება².

შესაძინევი და საყურადღებოა ამ ხანაში ქართველების კულტურული ზეგავლენა ტაო-კლარჯეთის ქალკედონიტ-სომხებზე, რომელთა შორის იწყება

¹ ბ. ჯანაშვილი, ქართული მწერლობა, I, 109—111.

² თ. გორდანიძე, ქრინიკები, I, 100.

ქართველებთან კულტურული ასიმილაციის პროცესი. ეს გამოიხატება იმაში, რომ, პირველ რიგში თავისი საკუთარი საჭიროების დასაკმაყოფილებლად, ისინი თარგმნიან ქართულად სომეხ წმინდათა ცხოვრება-მარტვილობას. ახლა უთარგმნიათ ქართულად სომხურად დიონისე არეოპაგელის ავტობიოგრაფიაც².

უფრო შესაძინევი იყო ბერძნულ ლიტერატურასთან კავშირი და ურთიერთობა. ეს კავშირი იკვანძება როგორც საქართველოში, ისე საზღვარგარეთულ სამწიგნობრო ცენტრებში. ის გამოიხატება არა მარტო იმაში, რომ ქართველები ითვისებენ ბერძნული მწერლობის ახალ მიღწევებს, არამედ იმაშიც, რომ ბერძნულის მიხედვით ასწორებენ ძველ თარგმანებს, რომელნიც სომხური ენიდან მომდინარეობდნენ. ასეთი შედარება-შესწორების გზით წარმოიშვა «ახალა თარგმანი». ამ დროს უნდა ეკუთვნოდეს პროფ. აკ. შანიძის მიერ აღწერილი წერილის (სვანეთშია) მეთე საუკუნის იადგარი, რომელშიაც ზოგიერთ საგალობელთა დასაწყისი ბერძნულადაა მოყვანილი ქართული ტრანსკრიფციით, მაგალითად: «ტო კვრიო იესუ (Τὸ Κεφάλαιον Ἰησὺ), ტონ ბასილეონ» (Τὸν Βασίλειον), «ტონ თეოტოკონ მარიაშ» (Τὴν Θεοτόκην Μαρίας), «ტონ პანკოსმეონ» (Τὸν πανκόσμιον), «პართენიკი პანიჯური» (Παρθενική πανήγυρις), «შერუს ასქიტკონ ალითოს» (Χείρας ἀσκητικῶν ἀλιθῶν (?)», «დოქსა ენ უფსისა» (Δόξα τῆς ἁγίας), «ტისი პროსენენ» (?) და სხვ. ამ სათაურებს შერე ზიპყევა თვით ქართული ტექსტი საგალობელთა. ამავე მოვლენას რამდენადმე ადგილი აქვს აგრეთვე სინას მთის შეთესავე საუკუნის იადგარში № 1 (ი. ჯავახიშვილის აღწერილობით) და სინასავე სხვა ბელნიწერებში: «დია ნისტრას კათართენი სპევსოპენ» (№ 59), «ადეტე, «იდეტე» (იქვე) «ტო კვრიო ივს ჯენიონტოს» (64), «ტონ ექს ანარხო» (65), «ო ვნ არშო ანარხოს ლოგოსა» (65), «შერას ეკებტასასა» (65) და სხვ. ასე იქცეოდნენ, ალბათ, იმის აღსანიშნავად, რომ ეს საგალობლები პირდაპირ ბერძნულიდან და არა სხვა რომელიმე წყაროდან მომდინარეობს. ეს გარემოება რამდენადმე გამოწვეული იყო იმითაც, რომ ამ დროს, IX — X საუკუნეებში, წარმოებდა მწვავე ბრძოლა საეკლესიო-დოგმატიკური ხასიათისა ქართველთა და სომეხთა შორის. რაც აღვივებდა მათ შორის ურთიერთისადმი უნდობლობას ვინ იცის, რამდენა საყურადღებო ნაწარმოებო, ნათარგმნი და ორიგინალური. ბარბაროსულად დაიღუბა ამ დროს: ვინ იცის, რამდენად დაამახინჯეს ასეთი შეწამება-შესწორების პროცესში ძვირფასი ტექსტები, რომლებშიაც წარმოდგენილი იყო უძველესი ხანა წვენი მწერლობისა..

ამ ხანაში ქართული მწერლობა კავშირსა და ურთიერთობაში იმყოფება აგრეთვე ქრისტიანულ-არაბულ ლიტერატურასთანაც. არაბული ენის წინაშე, რომელიც ისლამთან ერთად გრცელდებოდა, თავი მოიდრეკა ყველა ადგილობრივმა დიალექტმა სირიასა, პალესტინასა და ეგვიპტეში. თუ სამღვ-

¹ ი. ლ. აბულაძე, ქართული და სომხური ლიტერატურული ურთიერთობა IX—X საუკ., 1944 წ.

² P. Peeters: Analecta Bollandiana. t. 37, p. 247.

დევლოებაში ეს დიალექტები კიდევ დიდხანს ცოცხლობდა, ყოველდღიურ ცხოვრებაში არაბულმა ენამ ბატონობა მოიპოვა. ვინაიდან ხალხი თანდათან იფიწყებდა სამშობლო ენას და არაბულად იწყებდა ლაპარაკს, სამღვდლოება იძულებული შეიქნა დათმობის გზას დადგომოდა: თუ მრევლს არ ესმოდა წირვა-ლოცვისა და საღმრთო წერილის ენა, ერთიცა და მეორეც უნდა შეეცაოთ მისთვის ახალ სალაპარაკო ენაზე—არაბულზე. ამხარად ქრისტიანულ-არაბული მწერლობა საქართველისა და აუცილებლობის პროდუქტია, იწყება ის არაუადრეს მერვე საუკუნისა¹. არაბული ენით, როგორც ლიტერატურულით, სარგებლობდნენ სხვადასხვა აღსარების, ქვეყნისა და მოღვმის ქრისტიანებთ: მართლმადიდებელნი, მონოფიზიტები, არაბები, ასურელები, კობტები და სხვები. არაბული საქრისტიანო მწერლობის ცენტრად ითვლებოდა სამას მონასტერი პალესტინაში და ეკატერინესი სინას მთაზე. არაბების ბატონობამ საქართველოში, მართალია, საგრძნობლად შეაჩუჩა ცხოვრების საფუძველი, მაგრამ ჩვენი ენა ვერ მოსპო და სამწერლო-საქრისტიანო ენად, რასაცვირველია, ვერ გახდა. ვინაიდან სამას ლავრაში და სინას მთაზე ქართველებიც მოღვაწეობდნენ და აქ ქართული ლიტერატურული ცენტრები იყო, არაბულ მწერლობასთან კავშირი აქ გაიკვანძა. ეს კავშირი გრძელდება მერვე საუკუნიდან მეათის დამლევამდე. გამოიჩატა ის შემდეგში: ქართველები დასახელებულ ცენტრებში გულმოდგინედ სწავლობდნენ არაბულ ენასა და წერა-კითხვას; სინას მთაზე, მაგალითად, ნ. მარმა იპოვა არაბული ამბანი ქართველთათვის, რომელშიაც თითოეული არაბული ასო ახსნაოდა შესატყვისი ქართული ასოთი. იქვე, სინას მთაზე, მოიპოვება არაბული ბელნაწერები. რომლებშიაც რვეულებს ვაკეთებულა აქვს ქართული ნუმერაცია. მეორე მხრით, იქვე აღმოჩნდა ქართული ბელნაწერები არაბული ნუმერაციითა და სიტყვებით, აგრეთვე არაბულ ენაზე წარწერებითა და მინაწერებით, რომელიც ქართველებს ვაკეთებიათ². საქირო შემთხვევაში ისინი ამ ენიდან თარგმნიდნენ ამა თუ იმ თბზულებსაც. განსაკუთრებით IX—X საუკუნეებში³. გადმოცემას არაბულ მწერლობასთან კავშირის შესახებ ჩვენ ვპოულობთ ბაგრატ ბატონიშვილის ისტორიულ-ლიტერატურულ დოკუმენტში, სადაც ნათქვამია, რომ ძველმა მთარგმნელებმა, დაუითმა და სტეფანემ, «გარღმთარგმნეს არაბთა ენისაგან საღმრთონი წიგნი მრავლითა შრომითათა⁴».

¹ Brockelmann. Die syrische und die christlich-arabische Literatur («Die Literaturen Ostens in Einzeldarstellung», B. VII, 2 Abt.), S. 67—75.

² Н. Марр, Предварительный отчет, стр. 33; Крещенке армян, грузин, абхазов Григорием, стр. 163; Плетенке Перусалма персами в 614 г., стр. 8.

³ დღეს სამეცნიერო ლიტერატურაში არაბულიდან ნათარგმნი თბზულება საკმაო რაოდენობითაა ცნობილი; მაგალითისათვის დავასახელებთ მარტვილობანი მიქელ საბაწვიდელსა, რომანოზ აბლსა, პანსოფი აღუქანდრიელსა და საბაწვიდელ მაშათა (796 წლ.), ცხოვრება ათანე ურსელისა და სხვ.

⁴ Н. Марр, Из книги царевича Баграта о грузинских переводах духовных сочинений, стр. 234, 239, 242.

მეორე პერიოდი

განვითარებული ან გაბრუნებული ფეოდალიზმი
(ფეოდალური მონარქიის ხანა)

მეორე პერიოდი გრძელდება მეათე საუკუნის ოთხმოციანი წლებიდან მეცამეტე საუკუნის ნახევრამდე. ეს არის ხანა ე. წ. «პატრიონური» ურთიერთობისა, რომელიც ქართული ფეოდალიზმის ასალ სტადიაში გადასვლას წარმოადგენს და რომელიც დამახასიათებელია ჩვენი იმდროინდელი პოლიტიკური და სოციალური ცხოვრებისა¹.

ამ პერიოდში დამთავრდა პრეტესი საქართველოს გაერთიანებისა და ძლიერი ფეოდალური მონარქიის ჩამოყალიბებისა, საქართველო წინა აზიაში შეიქმნა ერთ-ერთ მნიშვნელოვან სახელმწიფოდ, რომელმაც შესაფერისი ადგილი დაიკავა საერთაშორისო ოჯახში. მას პატივსაც სცემენ და ანგარიშს უწყვენ მეზობლები, მის შეწუხებას ადვილად ვეღარ ზედავენ მტრები. ქართველებმა შედარებით მოისვენეს გარეშე მტრებისაგან და შეუდგნენ შინაურ აღმშენებლობას. ამის გამო უმაგალითოდ წაიწია წინ სახალხო მეურნეობამ, ქვეყანა წელში მომაგრდა ეკონომიურად, განვითარდა ვაჭრობა და საქალაქო ცხოვრება, მიწათმოქმედება და ხელოსნობა. ღრმავდება ამავე დროს სოციალური დიფერენციაცია და წინააღმდეგობანი. მართალია, სახელმწიფო, რომლის შედგენილობაში ეკლესიაც შედიოდა, მატანებელი იყო უფრო მეტი ძალისა და საერო ფეოდალურა წრეები, რომლებზედაც ეყრდნობოდა ამ პერიოდში ჩამოყალიბებული ფეოდალური მონარქია, უფრო იწვევენ წინ და სასულიერო-ფეოდალურ ფრთას ჩრდილავენ, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ეკლესიამ ამ პერიოდში თავისი განვითარებისა და ძლიერების უმაღლეს წერტილს მიაღწია. ამისი მიზეზია: 1) ეკონომიური ბაზის განმტკიცება უამრავი მამულს, შეწირულებით თუ სხვა საშუალებით, ხელში ჩაგდებას გამო; 2) საბოლოოდ მოსპობა XI საუკუნის ნახევარში ანტიოქიისაგან საეკლესიო დამოკიდებულებისა; 3) პოლიტიკურ გაერთიანებასთან ეკლესიურადაც გაერთიანება მთელი საქართველოსი; 4) პოლიტიკური ცენტრალიზმის ჩამოყალიბებასთან ერთად ეკლესიური ცენტრალიზმის დამყარება პატრიარქის ტიტულის დამკვიდრებით XI საუკუნის ნახევარში, რითაც საქართველოს ეკლესია გვერდში ამოუდგა აღმოსავლეთის პატრიარქატებს; 5) «შეუვალობის» ინსტიტუტის განმტკიცება, რითაც, შეიძლება ითქვას, ეკლესია «სახელმწიფოდ სახელმწიფოში» იქცა; 6) მორალური «წმენდა» თავისი რიგებისა, რომელსაც ეკლესია აღდენდა ამ პერიოდის კრებებზე, განსაკუთრებით კი რუის-ურბნისისაზე.

საწარმოო ძალთა განვითარებამ, სახალხო მეურნეობის დაწინაურებამ, სოციალური ურთიერთობის გართულება-გაღრმავებამ და პოლიტიკური ცხოვრების უმაგალითო სიმაღლეზე ასვლამ გამოიწვია არაჩვეულებრივი აყვავება კულტურულ-ლიტერატურულ სფეროში. პოლიტიკურად განმტკიცებულმა,

¹ პატრიონური ურთიერთობის რაობა გარკვეულია აკად. ი. ჯავახიშვილის შრომებში: «ქართული სამართლის ისტორია», I—II და «ქართველი ერის ისტორია», II.

შიგნით მოწესრიგებულმა და ეკონომიურად გაძლიერებულმა ქართველებმა იპოვეს დრო სულიერი კულტურის განვითარებისათვის. და მართლაც, ამ პერიოდში ბაღრი მთვარესავით გადაიშალა მათი შემოქმედებითი ენერჯია როგორც ლიტერატურაში, ისე სულიერი ცხოვრების ყოველ დარგში. ჩვენი ლიტერატურის ამ პერიოდს სამართლიანად ეწოდება «კლასიკური» ხანა. საქმე ისაა, რომ სასულიერო-ლიტერატურული შემოქმედება, რომელიც უკვე პირველი პერიოდის გასულს სავსებით ფეხმომამგრებელია, გიგანტური ნაბიჯით მიდის წინ და, გამდიდრებული ახალი მიმართულებითა და ეანრებით, როგორცაა: მეტაფრასტიკა, ისტორია, ფილოსოფია, იურისპრუდენცია, პოეზია, თავისი განვითარების კულმინაციურ პუნქტს აღწევს ამ პერიოდში არა იმდენად ნათარგმნს, რამდენადაც ორიგინალურ ძეგლებში.

ამ პერიოდის ჩვენს საეკლესიო მწერლობას ახლო კავშირი და ურთიერთობა აქვს ბიზანტიურ მწერლობასთან. ეს კავშირი გამოიხატება არა მარტო იმაში, რომ ჩვენში ახლა უზვად შემოდის ახალი მიღწევები ბიზანტიური ლიტერატურისა, არამედ იმაშიც, რომ ძველ შრომებს, რომელნიც წინა პერიოდში სხვა წყაროებიდან შემოსულან ჩვენში, მაგრამ თავისუფალი, არა სიტყვასიტყვითი თარგმანით, ადარებენ ბერძნულ ტექსტს და იმის მიხედვით ასწორებენ. ის სიტყვები, რომელნიც ეფრემ მცირეს კერძო შემთხვევის გამო უთქვამს: «ბერძნებისა შვილის შვილსა. ნუუკუე და არა უეკუელსა, თვთ უეკვი და საკუთარი შვილი აღვირჩიეო!» — ეპოქის მთარგმნელობითი საქმიანობის ლოზუნგად იყო მიჩნეული: ბერძნული ტექსტი დედაა, ქართული თარგმანი, უშუალოდ ბერძნულიდან გადმოღებული, შვილია ბერძნულისა, ხოლო სხვა ენის საშუალებით — შვილიშვილი, შვილიშვილს კი ღვიძლი შვილი სჯობიაო. განსაკუთრებით კრიტიკულად უდგებიან ახლა სომხური ენიდან მთარგმნელობას. ჩვენ უკვე ვიცით, რომ წინა პერიოდის მეორე ნახევარში სიტყვასიტყვით მთარგმნელობას ყოველთვის არ პქონდა ადგილი ჩვენს მწერლობაში, უფრო ხშირად თავისუფლად გადმოსცემდნენ ხოლმე დედანს. ასეთი თარგმანი XI — XII საუკ. მწიგნობრებს არ აკმაყოფილებს, იმათ ის გარყვნილად მიაჩნიათ. სტლთ გამკაცრებლად სომხებსა სთვლიან; შეითხზა ლეგენდა, ვითომც ჩვენ იმთავითვე წმიდა და უზადო წიგნები გვქონდა, მაგრამ შერე სომხებმა გაგვირყვნეს ისინიო. ამ შეხედულების მკვეთრი გამომხატველია გიორგი ხუცესმონაზონი, გიორგი მთაწმიდელის ბიოგრაფი, რომელიც ამბობს: «დადაცათუ პირველითგანვე გუაქუნდეს წერილიცა და სარწმუნოებაჲ ქეშმარიტი და მართალი, გარნა ქუეყანაჲ ჩუენი შორს იყო ქუეყანისაგან საბერძნეთისა და, ვითარცა ღუარძლნი რაამე, დათესულ იყვნეს ქუეყანასა ჩუენსა ბოროტნი იგი თესლნი სომეხთანი, გულარძნილნი და მანქანანი, და ამის მიერ ფრიად გუევენებოდა: რამეთუ ნათესავი ჩუენი წრფელ იყო და უმანკო, ხოლო იგინი, რეცა მიზეზითა წესიერებისაჲთა, რეცა ცთუნებად გუაზმნობდეს, და რომელნიმე წიგნიცა გუაქუნდეს მათგან თარგმნილნი».

ახლა მიზნად დაუსახავთ ბერძნული დედანი ზედმიწევნითი სისწორით გადმოიღონ ქართულად. ქართული თარგმანის ბერძნულ დედანთან დაახლოება თანდათან ვითარდება. ათონის სკოლა ჯერ კიდევ ანგაოროს უწევს ძველ ქართულ ტრადიციებს: მამათბთაჲრო ამ სკოლისა, ექვთიმე მთაწმიდელი, წინა ეპოქის მთარგმნელთა სკოლას ეკუთვნის, თავის თარგმანებში ის ნახევრად მთარგმნელია და ნახევრად ორიგინალური მწერალი ექვთიმესთან შედარებით უფრო გაბედული ნაბიჯი გადადგა ამ საქმეში მეორე მთაწმიდელმა, გიორგიმ, თუმცა, მიუხედავად მისი აკრიბიისა, იმანაც ვერ გასწყვიტა ყოველგვარი კავშირი ძველ ქართულ ლიტერატურულ ტრადიციებთან. უფრო წაწია წინ ეს პროცესი შავი მთის სკოლამ და მისმა კანონმდებელმა ეფრემ მცირემ. ეფრემის მთარგმნელობითმა მოღვაწეობამ ქართულ საზოგადოებაში განხეთქილება გამოიწვია, ის ორ ბანაკად გაყო მან: ერთ მხარეზე იყვნენ ეფრემის თანამოაზრე პროგრესისტები, მეორეზე — კონსერვატორული პარტია. ძველი ტრადიციების მოთაყვანენი, რომელთაც ეფრემის მოღვაწეობა და ის ახალი მიმართულება, რომელიც მან მთარგმნელობაში დაამკვიდრა, იმდენად ეხამეშებოდათ, რომ მას ექვთიმესა და გიორგის უპატივცემულობას, მეტარობასა და მწვალებლობასაც კი სწამებდნენ¹. თუმცა, უნდა ითქვას, ეფრემიც არ იყო სრულიად თავისუფალი ქართული ტრადიციების ზეგავლენისაგან. ის ამბობს, რომ ვინაიდან ძველი თარგმანი ზებირად ვიცოდო. ახლად თარგმნისას უნებლიედ მეპარებოდა ტექსტში ძველი სიტყვები და ფრაზებიო. უკანასკნელი სიტყვა ქართული თარგმანის ბერძნულ დედანთან დაახლოების პროცესში ეკუთვნის ეგრეთ წოდებულ პეტრიწონულ სკოლას. რით იყო შეპირობებული ბიზანტიასთან სიახლოვე და კულტურულ-ლიტერატურული ურთიერთობა?

ბიზანტია იყო «მაღალი» და საერთოდ პროგრესული კულტურის მატარებელი ქვეყანა². აქ ჯერ კიდევ შეათე საუკუნეში თავი იჩინა ძლიერმა კულტურულ-საგანმანათლებლო მოძრაობამ, რომელმაც მეთერთმეტე საუკუნეში, კონსტანტინე მონომახის აკადემიისა და მის პროფესორთა ხელმძღვანელობით, ნამდვილი რენესანსის ხასიათი მიიღო. ამ მოძრაობამ გადმოხეთქა კონსტანტინოპოლისა და საკუთრივ ბიზანტიის საზღვრები და ეგრეთ წოდებული ქრისტიანი «ბარბაროსებიც» ჩართო და წააჩუქა. «ბარბაროსთა» ცოცხალი, შემოქმედი ძალები აღმოსავლეთიდან და დასავლეთიდან მიიღტვიან ბიზანტიაში, აქ ეზიარებიან მის კულტურას და საკუთარი წვლილი შეაქვთ ამ კულტურის ზრდა-განვითარებაში. ამ საერთო და საყოველთაო მოძრაობასა და გატაცებას ქრისტიანული საქაროველოც ვერ დაადწევდა თავს; თუ მეცხრე-მეათე საუკუნეში ის ბერძნებს უმთავრესად იმპერიის პერიფერიებზე ხედებოდა, ახლა, XI—XII საუკუნეებში, ათონის, პეტრიწონის და სხვა მონასტერთა მეოხებით, შეიქრა პარდაპირ

¹ Н. Марр, Иоанн Петрицкий, стр. 36 — 39.

² М. В. Левченко, Очерки по истории русско-византийских отношений, стр. 443 и др. 1956 г.

ბიზანტიის კულტურის ცენტრში, სადაც მან საკუთარი თვალით დაინახა ყოველივე ის, რაც ყველა ქრისტიან ერს აინტერესებდა მაშინ.

ამას თან დაერთო ის გარემოება, რომ აღნიშნულ პერიოდში პოლიტიკურად გაერთიანებულ და ძლიერ საქართველოში უაღრესად განვითარდა ერთგვანი თვითშეგნება და თავმომწონება. ეროვნული გათვითცნობიერების პროცესს, როგორც დავინახეთ, ადგილი ჰქონდა ჯერ კიდევ პირველი პერიოდის მეორე ნახევარში, რომელსაც ამის გამო ვუწოდებთ ეროვნული ხანა ჩვენი მწერლობისა. მაგრამ ამ პროცესის ხასიათი, მაშინდელთა შედარებით, ახლა სულ სხვანაირია. წინა პერიოდში ეროვნული თვითშეგნების გაღვიძების შედეგი იყო ის, რომ ქართველები, როგორც ვთქვით, დაღვნიან კულტურულ-ლიტერატურულ დამოუკიდებლობასა და სეპარაციის გზაზე, მეორე პერიოდში კი საქმემ სხვა მიმართულება მიიღო. ბერძნებსა და ქართველებს შორის ახლა დაიწყო ერთგვარი მეტოქეობა¹, რომლის გამოძახილი უფრო მკაფიოდ გვესმის ჩვენ ქართველთა საზღვარგარეთულ სამონასტრო ცენტრებში. შურითა და გესლით აღგზნებული ბერძნები არაერთხელ საშუალებასა და ხრიკებს არ ერიდებიან, რომ ქართველები აღნიშნული ცენტრებიდან გამოაძევიონ. მათ ისინი მედიდურად დაპყრობენ ზევიდან, როგორც ბარბაროსებს, და იქამდეც მიდიან, რომ მწვალებლებადაც კი თვლიან მათ. ეროვნულ-სარწმუნოებრივი თავმოყვარეობისა და სახელის დასაცავად ქართველებს უნდა დაერწმუნებიათ ბერძნები და სხვებიც, რომ ისინი, თუ განსხვავდებიან ბერძნებისაგან, მხოლოდ ეროვნებით, კულტურისა და სარწმუნოების მხრით კი არც ბარბაროსები არიან და არც, მით უმეტეს, მწვალებლები: მათ, როგორც ქრისტიანებს, იგივე რჯული უპყრიათ, იგივე საეკლესიო წესები, იგივე საღმრთო წერილი და საეკლესიო ლიტერატურა აქვთ, რითაც ასე ამაყობენ ბერძნები.

ვინაიდან ბიზანტიინიზმი ამ დროს საქრისტიანო ქვეყნებში ყველგან თავისებურ ამოდაღდა იყო გადაქცეული და კულტურისნობის მაჩვენებლად, ქართველთა გაღვიძებული ეროვნული თვითშეგნება თხოულობდა, რაც შეიძლება პეტად დაახლოებოდნენ ისინი ბიზანტიურ კულტურასა და მწერლობას. ამ დაახლოების პროცესშიც ქართველები შესამჩნევ აქტივობას იჩენდნენ, ისინი საგრძნობ წინააღმდეგობას უწევდნენ ბერძნულ იდეურ-პოლიტიკურ აგრესიას. იმასთან ერთად, უნდა გვახსოვდეს, რომ ქართულ-ბიზანტიური ლიტერატურული ურთიერთობანი ცალმხრივი არ ყოფილა. ქართულ მწერლობასაც ბევრი რამ საყურადღებო მიუცია ბიზანტიური მწერლობისათვის და თავისი წვლილი შეუტანია ამ მწერლობის ისტორიაში. ვაჩვენებთ ამას ზოგადად: 1) ქართულ ენაზე შენახულა ისეთი თხზულებები ბიზანტიური მწერლობისა, რომელთა ბერძნული დედნები დაკარგულია, მათა აღდგენა მხოლოდ ქართული თარგმანითაა შესაძლებელი; 2) ქართულ მწერლობაში შემონახულა ისეთი ცნობები ზოგიერთ ბიზანტიელ მწერალთა შესახებ, რომელნიც ავსებენ და

¹ ამის შეხებებ იხ. კ. ტეკელიძის «კულტურული დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლა» ანარქული ძველ ქართულ მწერლობაში, 1949 წ., გვ. 1-20.

სულ ახალ ასპექტში აშუქებენ ამ მწერლების ცხოვრებასა და შემოქმედებას; 3) ქართულ მწერლობას შემოუნახავს ცნობები ბიზანტიური მწერლობის ისტორიაში სრულიად უცნობი მწერლების შესახებ; 4) ზოგიერთი ნაწარმოები ბიზანტიური ლიტერატურისა ქართულ მწერლობაში გადმოსულა ისეთი ვარიანტებით, რომელნიც სხვა აზრსა და მნიშვნელობას აძლევენ ამ ნაწარმოებთ; 5) ქართველებმა შესძინეს ბიზანტიურ ლიტერატურას ქართულიდან გადათარგმნილი არა ერთი თხზულება, მაგალითად, «ბალავარი, აბუჯურა და სხუანი რომელნიმე»; 6) ქართველებს ბერძნულ ენაზე უწერიათ ორიგინალური თხზულებებიც, მაგალითად, ექვთიმე ათონელს დაუწერია ბერძნულად «წესი ბარტოლმეოფის ცხოვრებისა»¹.

ჩვენს საისტორიო მეცნიერულ მწერლობაში არის ისეთი შეხედულებაც, თითქო აღნიშნულ პერიოდში ქართული მწერლობის განვითარებაზე გავლენა ჰქონდა ლათინურ საეკლესიო მწერლობასაცო. უნდა შევნიშნოთ, რომ დასავლეთ საქრისტიანოსთან ურთიერთობის შესახებ ქართულ ენაზე ლეგენდები შეუთხზავთ საკმაოდ ადრე. წმიდა ნინოს შატბერდულ ცხოვრებაში ვკითხულობთ, რომ ნინოს მამამ ზაბულონმა მოაქცია ქრისტეს სჯულზე ბრანჯები, პატალონის ველზე მათი დამარცხების შემდეგ. ბრანჯები არის გაარაბებული ფორმა ფრანკებისა ან ფრანგებისა. ხოლო პატალონის ბრძოლა არის რეჰინისცენცია შალონის ბრძოლისა კამპანიაში 451 წელს². რასაკვირველია, ასეთი ლეგენდების შექმნა, თუგინდ სხვა ენებიდან გადმოკეთება, დასავლეთ საქრისტიანოსთან რეალური ნაცნობობის ნიადაგზე უნდა აღმოცენებულიყო. მართლაც, ბეექესე საუკუნეში ჩვენ იმის ნამდვილი საბუთი გვაქვს, რომ ქართველ და რომაელ ქრისტიანთა შორის მისვლა-მოსვლა უგუქველად წარმოებდა; ჩვენამდე მოაღწია პაპის გრიგოლ დიდის წერილმა, რომელიც მას მიუწერია ათლოციუს კრიონისათვის მის ერთ-ერთ დოკუმენტური ხასიათის შეკითხვაზე³. ეს მისვლა-მოსვლა და ურთიერთობა უფრო გავრცელებულა მეც-

¹ ქართული კულტურის სიმწიფე და ძლიერება, ბიზანტიელების გარდა, შესაძინევი გამხდარა ამ პერიოდში სომხებისათვისაც. ამ პერიოდის მწერულში საქართველოს ფარგლებში მოქცეული დიოფისტურა სომხური წრეებისათვის ვინმე სვიმეონს უთარგმნია ქართულიდან სომხურად ძველი რიგე თეოლოგიურ-ფილოსოფიური თხზულებებისა, სახელდობრ: ა) «კავშირნი ღმრთისმეტყველებითნია პრიცილ დიადოხოსისა, იოანე პეტრიწის კომენტარებითურთ»; ბ) «წყარო ცოდნისა», იოანე დამასკელისა, აბბენ ივალთოელის მიერ თარგმნილი; გ) «სიტყვის-გებათურათა მიმართ»; დ) «თაფნი სომეხთა წვალებასანი ოცდაათნია»; ე) ევსტრატე ნაიელის «ვანი ყოფისათვის ეკლესიათა» და ვ) იოანე სინელის ბოგრაფია და მისი «კლემასია». პეტრე გელათელის მიერ თარგმნილი. [იხ. აბუღაძე, რუსთაველის ხანის ქართულიდან ნათარგმნი ძველი სომხური მწერლობის ძეგლები, ენიშკის «მოამბე», III, 123—134; მისივე, მბიბარგონის ტრაქტატი «ქართველთათვის» და მისი ლიტერატურული წყაროები, თბილისის სახელმწ. უნივერსიტეტის შრომები, VII, 105—106; მისივე, Древневосточный перевод еще одного заматника грузинской философской литературы эпохи Руставели. «Сборник Руставели», 1938 г. стр. 129—137].

² Н. Марр. Деяния трех святых братьев — Сперенна, Еласина и Меласина, стр. 319—323.

³ ი. თამარაშვილი, ისტორია კალიკოსებისა ქართულთა შორის, გვ. 575—577.

რე საუკუნეში, როდესაც ცნობილმა ილარიონ ქართველმა იმოგზაურა დასავლეთ ევროპაში და ორ წელიწადს, ორი თავისი მოწაფით, თვით რომში ცხოვრობდა, სადაც ის ყველას აკვირვებდა თავისი ღვთისნიერი ცხოვრებით¹. ლათინებთან ქართველები დაახლოვდნენ განსაკუთრებით მიმდინარე პერიოდის დაშდევს ათონის მთაზე: ექვთიმეს მამის იოანეს სიცოცხლეში ათონის მთაზე მოვიდა ბერი პროთა ქუეყანისაჲ, რომელმაც აღაშენა მონასტერი წმ. ბენედიქტეს წესისა. ამ მონასტრის აშენებაში დიდი დახმარება გაუწიეს მას ქართველებმა, რის გამო ქართველი და ამ მონასტრის ბერები ძალიან დაუახლოვდნენ ერთმანეთს². პროფ. ნ. ბარსი, ითვალისწინებს — რა ასეთ პერსპექტივებს, ფიქრობს, რომ ტაო-კლარჯეთის წრე, საიდანაც გამოვიდნენ ათონის მოღვაწეები, წარმოადგენდა იმ ნიადაგს, რომელზედაც შესაძლებელი იყო ლათინთა ლიტერატურული გავლენა ქართველებზე³. როგორც უნდა ყოფილიყო ქართველ-ლათინთა ურთიერთობა, ყოველ შემთხვევაში, ისეთი დოკუმენტი ჩვენამდე არ შენახულა, რომელიც მოწმობდეს ლათინთა ლიტერატურულ გავლენას ქართველებზე. მართალია, ჩვენს ხელნაწერებში არის ორი ცნობა, რომელიც თითქო ამ გავლენის სასარგებლოდ ლაპარაკობს: გიორგი მთაწმიდელის დიდს სვნაქსარში შეტანილია დოროთეოზ ტვირელის თხზულება 70 მოწაფეთათვის, რომელსაც შემდეგი მინაწერი აქვს: «ესე სამგზის სანატრელმან და ყავლად შეუნიერმან დოროთეოს პრომს მყოფმან რომაელებრ მეტყუელითა წერილითა მოსაქსენებლად დაუტევა, რომლისაგან ჩუენცა შევკრიბეთ და ბერძენთა ენასა ვთარგმნეთ და საცნაურ ყოველთა ვყავთო»⁴; ამბობენ, რომ დოროთეოზის აღნიშნული თხზულება გიორგი მთაწმიდელს უთარგმნია ლათინურიდან ბერძნულად და მერე ქართულად⁵. ჯერ ერთი, აქ ლაპარაკია მარტო ბერძნულად თარგმნის შესახებ და არა ქართულად, თან ეს შენიშვნა იკითხება ამ თხზულების სლავურ თარგმანშიაც⁶; აქ ლაპარაკია არა გიორგი მთაწმიდელზე, არამედ ვიღაც ბერძენზე, რომელსაც ეს თხზულება ლათინურიდან ბერძნულად უთარგმნია და რომელსაც მიუწერია ეს შენიშვნა, შემდეგ გადმოსული ქართულსა და სლავურს თარგმანშიაც. მეორე: ათანასე ალექსანდრიელის თხზულების «აღსარებაჲ წმიდისა და უბიწოდისა ქრისტეანეთა სარწმუნოებისაჲს» ქართულ თარგმანს, რომელიც გიორგი მთაწმიდელს ეკუთვნის, დართული აქვს შემდეგი შენიშვნა: «ესე მართლისა სარწმუნოებისა აღსარებაჲ პრომთა წიგნისაგან გადმოვწერე: ვინ აღმოიკითხოთ, ლოცვა ყავთ გლახაყისა გიორგისათვის, რომელმან ესე ვთარგმნე». აქ თითქოს პირდაპირაა ნათქვამი, რომ ეს თხზულება გიორგიმ გადმოთარგმნა «პრომთა ენისაგან» ქართულად. მაგრამ ესეც გაუგებრობაა; პირველი ნახევარი შენიშვნისა: «ესე მართ-

¹ ქ. ქვიციანიძე, ნაწყვეტი ქართული ჰაგიოგრაფიის ისტორიიდან, თბილისის უნივერსიტეტის მოამბე, I, გვ. 38—67.

² ათონის კრებული, გვ. 30—31.

³ Деяние трех святых близнецов, стр. 306—307.

⁴ ხელნ. A, № 222, გვ. 609.

⁵ Ф. Жордания, Описание, II, стр. 245.

⁶ სოფიის წიგნსაცავის ხელნაწერი № 1345.

ლისა სარწმუნოებისა აღსარებაჲ პრომთა წიგნისაგან გადმოვწერე», დამოუკიდებელია, ის ეკუთვნის ბერძენ მწერალს, ხოლო მეორე ნახევარი — გიორგი მთაწმიდელს, რომელმაც მართლა გადმოიღო ის ბერძნულიდან. ამნაირად, ლათინურიდან ქართულად თარგმნას ამ პერიოდში ჩვენ არ ვიხიარებთ, ვინაიდან ჯერჯერობით ამისი საბუთები არაა აღმოჩენილი. ასეთ საბუთად ვერ ჩავთვლით მ. თარხნიშვილის მოსაზრებას, თითქოს პეტრე მოციქულის ლიტურგია ილარიონ ქართველის მიერ იყოს ნათარგმნი ლათინურიდან¹, ეს არაფრით დამტკიცებული არაა. რატომ უნდა ეთარგმნათ ის ლათინურიდან, როდესაც ცნობილი იყო ბერძნულ ენაზედაც?

მესამე პერიოდი

ფეოდალური მონარქიის დაცემის ხანა

მესამე პერიოდი, რომელიც პატრონჟურული ურთიერთობისა და მთელი სახელმწიფოებრიობის შერყევას ემთხვევა, გრძელდება მეცამეტე საუკუნის მეორე ნახევრიდან მეთექვსმეტის დასრულებამდე. ამ ხანას ჩვენ გამოვყოფთ ცალკე პერიოდად არა იმიტომ, რომ მას მიეცეს ჩვენი საეკლესიო მწერლობისათვის რაიმე ახალი მიმართულება და ახალი იდეები, გაემდიდრებოს ის ახალი და მნიშვნელოვანი ორიგინალური თუ ნათარგმნი ნაწარმოებებით, ანდა შეექმნას ახალი კულტურულ-ლიტერატურული ცენტრები, არამედ სულ საწინააღმდეგო მოვლენათა გამო: ეს არის პერიოდი სასულიერო მწერლობის დაკნინებისა და დაკეებისა. თუ ამ მწერლობის წინაპერიოდი იყო მისი ზრდა-განვითარების კლასიკური ხანა, ეს მესამე პერიოდი შეიქნა «კლასიკური» ხანა მისი დაქვეითებისა. ამ მოვლენის მიზეზად, რასაკვირველია, ვერ ჩავთვლით ჩვენ იმ გარემოებას, თითქოს წინა საუკუნეების კულტურულ-პოლიტიკურმა ზრდამ და განვითარებამ ქართველები ფიზიკურად და სულიერად მოქანცა, მათი შემოქმედებითი ენერგია ამოწურა და ზნეობრივად დასცა². ჯერ ერთი, არც ფიზიკურად, არც სულიერად ისინი არ მოქანცულან; ამას მოწმობს, სხვა არა იყოს, ის გარემოებაც, რომ ამ აუწერელ უბედურებას, რაც მათ თავს დაატყდათ გარეშე ბტერთა შემოსევით, ქართველები მამაცად და გმირულად იტანენ, თან ეროვნული დროშა იმდენად მაღლა უჭირავთ, რომ მათთან დამეგობრებას ეძებენ აღმოსავლეთის ძლიერი ბატონები და მათ პოლიტიკურ მნიშვნელობას ცნობენ ისეთ შორეულ ქვეყანაშიც კი, როგორც იყო ეგვიპტე. რაც შეეხება ზნეობრივად გაბრუნა-დაქვეითებას, ამ გარემოებას, ჩვენ ვფიქრობთ, უფრო უნდა შეეწყოს ხელი საეკლესიო-სასულიერო მწერლობის განვითარებით.

¹ Geschichte der kirchlichen georgischen Literatur, S. 39.

² А. Х а х а н о в, Очерки по истории грузинской словесности, вып. III, стр. 1. ეს დრეპერისებური შეხედულება, რომელიც ახლა ვაბათილებულია, თან შემოქმედებითი ენერგია ქართველებსა ამ პერიოდში არ ამოწურულა მილიანად. მართალია, მეორე მასშტაბით, მაგრამ ამ პერიოდშიც კეთდებოდა კულტურისა და მწერლობის დარგში ცოტა რამ. ამის შესახებ იხ. გ. კეკელიძის ქართული კულტურის ისტორიისათვის მიწოდებული ბატონობის ხანაში, «ვტიულება», II, გვ. 314—324.

სათვის, ყოველ შემთხვევაში ზოგიერთ დარგში, როგორცაა მორალურ-ასკეტიკური და პოპილეტარული. მწერლობის დაქვეითება-დაცემაში უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა, რასაკვირველია, პოლიტიკურ-საზოგადოებრივი და ეკონომიური ცხოვრების იმ აუტანელ პირობებს, რომელთა შედეგით, პირველ ყოვლისა, იძულებული იყვნენ ფიზიკური არსებობის შენარჩუნებისათვის ეზრუნათ და შემდეგ მწერლობის განვითარებისათვის. მეცამეტე საუკუნიდან საქართველოს განუწყვეტლივ აოხრებენ და ავერანებენ მონგოლები, XV საუკუნიდან ოსმალები. მათ გაანადგურეს ყოველგვარი ცენტრები მწერლობისა და სწავლა-განათლებისა. მესხეთი, ეს პირდაპირი აკვანი ჩვენი კულტურისა და მწერლობისა, გამაჰმადიანებისა და საქართველოდან ჩამოშორების გზაზე დგება. საქართველოში გარეშე მტრების თარეშმა და შინაურმა არევ-დარევამ სულ ერთიანად გაანადგურა საეკლესიო მწერლობის ცენტრები, რაც შეეხება საზღვარგარეთულ ცენტრებს, შექმნილი მდგომარეობის გამო, ისინიც დაეცნენ და დაკნინდნენ. ოსმალებმა მოსწყვიტეს საქართველოს არა მარტო ბიზანტია, არამედ ეს ცენტრებიც. მისვლა-მოსვლა საქართველოსა და ცენტრებს შორის ძალზე გაძნელდა და შესუსტდა, ახალი კადრები საქართველოდან ამ ცენტრებს აღარ ემატებოდა, ძველი მოღვაწეები კი თანდათან იხოცებოდნენ. ამას შედეგად მოჰყვა ის, რომ ზოგიერთ ამ ცენტრში ქართველები სულ გადაშენდნენ, როგორც, მაგალითად, შავ მთასა და სინაზე, ზოგიერთებში კი, როგორც ათონი და ჯვარის მონასტერია, იმდენად შემცირდნენ, რომ მეტოქეობას ვეღარ უწევდნენ ბერძნებს, რომლებიც თანდათან დაეპატრონენ მათ ნაჭირნახულევს.

აი, ჩვენი აზრით, ის მიზეზები, რამაც გამოიწვია ქართული საეკლესიო მწერლობის დაცემა აღნიშნულ პერიოდში. ვინაიდან ამ პერიოდში ახალი მაინცდამაინც აღარ იქმნებოდა, ლიტერატურული შემოქმედება უმთავრესად წინა დროის თხზულებათა გადაწერაში, სადაც კი ეს შესაძლებელი იყო, გამოიხატებოდა. ამის გამო ლიტერატურული ენა არც წინ წაწეულა და მაინცდამაინც არც წარყვნილა: ახლანდელი მწერლები, ძველ თხზულებებზე აღზრდილნი, ხშირად ამ თხზულებათა ენას ბაძავენ და მის თვისებებს იმეორებენ. ამით აიხსნება, რომ ზოგიერთ შემთხვევაში ეს ეპოქა გვაძლევს ჩვენ კლასიკური პერიოდის ნორმებით შესრულებულ ლიტერატურულ ძეგლებს.

როგორც ქვემოთ დავინახავეთ, რასაკვირველია, ამ ეპოქაშიაც იქმნებოდა თუ ითარგმნებოდა ახალი თხზულებანი, მაგრამ ისეთი მცირე მასშტაბით, რომ ეს ვერ ცვლის ამ პერიოდის იმ დახასიათებას, რომელიც ჩვენ წარმოვადგინეთ¹.

¹ თუ ამ ცნობებს დავუჯერებთ, რომელნიც მოყვანილია ზ. კიკინაძის წიგნში—*ქართული მწერლობა მეცამეტე საუკუნიდან მეთექვსმეტე საუკუნემდე* (თბილისი, 1885 წ.), უნდა ვიფიქროთ, რომ ქართული მწერლობა ამ პერიოდში არამცთუ დაქვეითდა, პირიქით, პროგრესის გზაზე დამდგარი. მაგრამ საქმე ისაა, რომ ეს ცნობები ეწინააღმდეგება არა მარტო ექვიპოტანელ ისტორიულ-ლიტერატურულ ფაქტებსა და ქრონოლოგიას, არამედ ერთიპირობისა. მაგალითად, არაერთი ცნობები არ შენახულა გუდემონ კათოლიკოსის (გვ. 2), ნიკოლოზ კათოლიკოსის (3), პიმენ სალოსის (3), ელიაე მთავარეპისკოპოსის (16), მიხეილ და არსენ კათოლიკოსების (16), მაყარი მღვდელმონაზონის, გიორგი არქიმანდრიტის (17), თევ-

მეოთხე პერიოდი

მოგვიანო ან ბაზონოზური ფორმალური
(ალორქინების ხანა)

მეოთხე პერიოდი იწყება მეთექვსმეტე საუკუნის დამლევიდან და გრძელდება მეცხრამეტე საუკუნის თითქმის ოცდაათიან წლებამდე. ამ პერიოდს ეწოდება ქართული მწერლობის ალორქინების ხანა, ვინაიდან, შედარებით წინა, დაცემის, პერიოდთან, მწერლობა გამოცოცხლებისა და წინსვლის გზას დაადგა. რამ გამოიწვია ეს გარემოება?

სანამ ამ საკითხზე პასუხს გავცემდეთ, საჭიროა, ზოგად ხაზებში მაინც, გავითვალისწინოთ ჩვენი ქვეყნის მდგომარეობა ამ ხანაში.

მეთექვსმეტე საუკუნეში საქართველო გამოდის გაყოფილი სამ სამეფოდ (ქართლი, კახეთი, იმერეთი) და ოთხ სამთავროდ (სამცხე-საათაბაგო, სამეგრელო, ათხაზეთი, გურია), რომელნიც ებრძვიან და ასუსტებენ ერთმანეთს. ამით სარგებლობენ სპარსეთი და ოსმალეთი, რომელთაგან პირველი აღმოსავლეთ საქართველოს აქცევს თავისი პოლიტიკური გავლენის სფეროში, ხოლო მეორე — დასავლეთ საქართველოს. ეს გარემოება, აქედან გამომდინარე შედეგებით, თავის დაღს ასევეს ქვეყნის მდგომარეობას. ამას თან ერთვის თავადების გაუმაძღრობა, თავაშვებულება, თვითნებობა, ერთმანეთისა და ცენტრალური ხელისუფლების გაუტანლობა. ყველაფერი ეს მძიმე ტვირთად დააწვა კისერზე მწარმოებელ კლასს, გლეხეაცობას, რომელიც გაება ბატონყმობის მწვავე და აუტანელ უღელში. მდგომარეობა ამ ხანაში ისეთი მძიმე და აუტანელი იყო, რომ ხშირად კითხულობენ: ანეთ პირობებში განა შეიძლება ლაპარაკი კულტურისა და მწერლობის ალორქინებებზე? ავიწყდებათ, რომ ხელოვნება და ლიტერატურა ყოველთვის ფეხდაფეხ არ მისდევს პოლიტიკური ცხოვრების აყვავებას თუ დაცემას. არ იღებენ

ლორე ეპისკოპოსის (21), აბრაამ კათოლიკოსის (22—23), ბასილ შთავარებისკოპოსის (23), საქარია კათოლიკოსის (26), დომენტი პირველის (26), მიხეილ ბერის (30), თსებ მიტროპოლიტის (30), დანიელ მღვდელმონაზონის (30), გერმანე ეპისკოპოსის (31), მელქისედეკ კათოლიკოსისა და ნიკოლოზ ბაგრატიონის (30) სალიტერატურო მოღვაწეობისა და მათი თხზულებების შესახებ. თუ მართლა არსებობდნენ ასეთი მწერლები, უკეთეს შემთხვევაში ისინი, შეიძლება ყოფილიყვნენ «გადამწერნი» ან შემკვეთელ-მომგებელნი მათ სახელთან დაკავშირებული თხზულებებისა, თუმცა დანამდილებით შეიძლება ითქვას, მომეტებული ნაწილი ასეთი თხზულებებისა არ იცის არც საზოგადო, არც ქართული საეკლესიო მწერლობის ისტორიამ, ვერძოდ, სელინის კრების (?) პეტაფრასტი» (გვ. 25). ზოგიერთი ამ პირის თხზულებას ავტორი სხვა ადგილას სხვებს მიაწერს, მაგალითად, ნიკოლოზ კათოლიკოსის მოგება სულსა» (გვ. 21) — მამა ეზეკიელს (მისივე, ქართული მწერლობა XI საუკუნისა, გვ. 25); ბასილ შთავარებისკოპოსის და მონა კანანელის და ანდრია მოციქულის ცხოვრებას» (გვ. 23) — გიორგი კვიციანიძის (ქართული მწერლობა XI ს., გვ. 29); აბრაამ ეპისკოპოსის «ბრწყინვალე კვირას» (22) — არსენ ბულმაისიძისძეს (გვ. 1). ყველა ამას თან ერთვის უცნაური ანაქონიზმები, მაგალითად, აბრაამ კათოლიკოსს, რომელიც «ცხოვრობდა მეცამეტე საუკუნეში», ავტორი მიაწერს, სხვათაშორის, წიგნს «ფლორენციის კრებისას» (გვ. 3), რომელსაც, როგორც ვიცით, ადგილი ჰქონდა 1438—1439 წლებში.

მხედველობაში, რომ «расцвет искусств и литературы далеко не всегда совпадает с расцветом политической жизни народа».

პოლიტიკური და საზოგადოებრივი ცხოვრების შესვეურება ფეოდალური კლასის საუკეთესო, პროგრესულმა ნაწილმა, რომელიც შექმნილ მდგომარეობას სერიოზულად უფიქრდებოდა, კრიზისის მიზეზად მიიჩნია ეროვნულ ძალთა დაქსაქსვა, მამაპაპეული ქრისტიანული კულტურის შესუსტება და მამა-დიანობის გაძლიერება, რაც ეროვნული გადაგვარების გზაზე აყენებდა ხალხს, და გლეხკაცობის შემამულეთაგან უსაზღვრო ჩაგვრა-ექსპლოატაცია. ამისდა შესაბამისად, აღნიშნული ნაწილი ფეოდალური საზოგადოებისა იწყებს ბრძოლასა და გზების ძიებას მდგომარეობის გაუმჯობესებისათვის; საქართველოს მთლიანობა, დამოუკიდებლობა და ეროვნული კულტურის დაწინაურება მისი მთავარი საზრუნავი საქმეა. ვახტანგ V-ისა და ვახტანგ VI-ის, აგრეთვე ერეკლე მეორის პოლიტიკა, საშინაო და საგარეო, მნიშვნელოვნად უწყობდა ხელს საქართველოს პოლიტიკურად გამოღვიძებას. შეგნებულ პირთა (ერეკლე მეორე აღმოსავლეთში, სოლომონ I დასავლეთში, ვიორგი სააკაძე და სხვ.) ბრძოლამ ურჩი ფეოდალების თავაშეებულების წინააღმდეგ. მათმა მზრუნველობამ ბატონყმობის სისასტიკის შერბილებისა და გლეხთა აუტანელი მდგომარეობის გაუმჯობესებისათვის, აგრეთვე ჭვეყნის საწარმოო ძალთა, ხელოსნობა-მრეწველობის, სოფლის მეურნეობის, საქალაქო ცხოვრებისა და ვაჭრობის განვითარებისათვის, შედარებით განამტკიცეს მატერიალური ბაზა ცხოვრებისა და ხელი შეუწევს სახალხო მეურნეობისა და ეკონომიკის წინ წაწევას იქამდე, რომ საქართველოში ამ დროს მყოფი ევროპელი მოგზაურებიც კი — არქანჯელო ლამბერტი, შარდენი და ტურნეფორი — საჭიროდ თვლიან ხაზი გაუსვან ამ გარემოებას. პოლიტიკურ-საზოგადოებრივი და ეკონომიური ცხოვრების გაუმჯობესებას არ შეეძლო არ გამოეწვია სამწერლო-საგანმანათლებლო საქმიანობის გაუმჯობესებაც.

მდგომარეობის გამოსწორებისათვის ბრძოლის ერთ-ერთ იარაღად იდეური საშუალებანიც იყო მიჩნეული; საჭირო იყო ამ საშუალებათა პროპაგანდა, რაც უნდა ეკისრა, პირველ რიგში, ლიტერატურას, სასულიეროსა და საეროს. ესეც ერთ-ერთი იმპულსი იყო მისი გამოცოცხლებისა და განვითარების გზაზე შედგომისა.

მწერლობის აღორძინებისათვის მნიშვნელობა ჰქონდა კულტურულ ფაქტორებსაც. მათ შორის პირველ რიგში უნდა აღინიშნოს საქართველოში წიგნის ბეჭდვის საქმის შემოღება და სტამბის გახსნა¹, რამაც გაამრავლა წიგნების რიცხვი, გაადვილა მათი შეძენა და ამით ხელმისაწვდომი გახადა ფართო მასებისათვის. შემდეგ უნდა დავასახელოთ სასკოლო საქმის გაუმჯობესება. ახლა მომრავლდა რიცხვი როგორც ელემენტარული, პირველდაწყებითი სკოლებისა, ისე საშუალო-სამეცნიერო სასწავლებელთა, რომელთაც შექმნეს მთელი თაობა მომზადებული ლიტერატურული მოღვაწეებისა. არა-

¹ საქმოდ მდიდარ ლიტერატურას ქართული სტამბის შემოღების შესახებ შეიძლება მივ-
ბატოს პატარა ცნობა, რომლის სათაურია «ასობას ოსტატია» გაზ. «კომუნისტი» 1957 წ. № 202.
შეად. ვ. შარდენიძე, პირველი სტამბა საქართველოში, 1959.

ნაკლებ მნიშვნელოვანია ახალი, რუსული, კულტურის თანდათანობითი შე-
მოქრა ჩვენში, რასაც უეჭველად უნდა მოჰყოლოდა ლიტერატურული ინტე-
რესების გაღვიძება.

აი, დაახლოებით ის პირობები, რომელთაც გამოიწვიეს ჩვენში ამ პერიოდ-
ში მწერლობის წინსვლა და აღორძინება, ვიმეორებთ, შედარებით იმასთან, რაც
გვქონდა წინა, დაცემის, პერიოდში. მართლაც, აღნიშნულ პერიოდში ქართველ-
ებში თავი იჩინა ძლიერმა კულტურულ-საგანმანათლებლო მოძრაობამ:
გამოცოცხლდა და გაუმჯობესდა სასკოლო საქმე, გაჩნდა ახალი ბუნე
და წყაროები ლიტერატურული მუშაობისა, შემოღებულ იქნა წიგნის ბეჭდ-
ვის ხელობა, საფუძველი დაედო ისეთ წიგნსაცავებს, როგორც იყო მცხე-
თისა და ანტონ კათოლიკოსისა, რომელთაგან უკანასკნელში 7000 ტომი ითუ-
ლებოდა¹, გაიზარდა წერა-კითხვის მცოდნეთა რიცხვი, განსაკუთრებით ქალთა
შორის, როგორც ამას ამოწმებს კაპიტანი ი ა ზ ი კ ი თ ა ვ ი თავის მოხსენებაში:
«Что же принадлежит до благородных женщин, они все писать умеют».
გაფართოვდა ლიტერატურულ მოღვაწეთა წრე: თუ წინათ საეკლესიო მწერ-
ლობას სათავეში მომეტებულ ნაწილად სამღვდლო-სასულიერო პირნი უდგ-
ნენ, ახლა ამ საქმეს ხელი მოჰკიდეს საერო პირებმაც და, რაც საყურადღე-
ბოა, სამეფო ოჯახისა და გვარეულობის წევრებმა, როგორც ბამაქაცებმა, ისე
დედაკაცებმა (მაკრინე, ერეკლე პირველის ასული) გამშვეინდა ლიტურგიული
მხარე საეკლესიო ცხოვრებისა, დამუშავდა და აყვავდა საეკლესიო გალობა,
განსაკუთრებით ეგრეთ წოდებული «ქრელი», რომელიც რუსულ კონცერტს
უდრის², გაიშალა და გაფართოვდა ასპარეზი ქართველთა საერთაშორისო
დამოკიდებულებისა, რამაც ხელი შეუწყო უცხო ენის მცოდნეთა გამრავლებას
და სხვადასხვა ხალხთან და ქვეყანასთან კულტურულად დაახლოებას. ეს მოძ-
რაობა მოედო ყველა წრეს, წოდებასა და მდგომარეობას საქართველოში, ვისმა
ნაკადმა გაღმოლახა საქართველოს საზღვრები და შახლობელ მეზობლებსაც
კი შეეხო. მაგალითად, ქართულიდან ითარგმნა სახარება სპარსულ ენაზე³.

¹ ერთი ცნობით, როდესაც ვახტანგ მეფემ თბილისის სტამბაში წიგნები დაბეჭდა პირ-
ველად, მან ისინი დაარიგა მთელ საქართველოში და სამთავროდ ხელნაწერები პოითხოვა;
ვახტანგმა შეაგროვა შრავალი ხელნაწერი, რომელთათვის სიონის მახლობლად აგებულ იქნა
წიგნსაცავი (იხ. «დროება» 1878 წ., № 111).

² Л. Сагарели, Сведения, III, стр. XXIV.

³ ამ დროს შექმნილა მთელი სკოლა მგალობლებისა, რომელნიც ავრცელებენ საეკლესიო
გალობას საქართველოს ყველა კუთხეში; განსაკუთრებით ცნობილი ყოფილან: გ ე რ ა
ნ ი მ ე მ ლ ე დ ე ლ მ ო ნ ა ზ ო ნ ი (შემდეგ არქიმანდრიტი), რომელსაც 500 «ქრელი» სკოდ-
ნი და გაუზრდია მთელი რიგი შეგარდებისა; მღვდელმონაზონი ლეონტი ს ი ლ ო ლ ი
შ ე ი ლ ი, ხუთასამდე «ქრელის» მცოდნე; ი ს ა ა ე ხ უ ც ე ს - ე ა ნ დ ე ლ ა ე ი, «მგალობლ-
ბათა სრული, რომელმან იცოდა «ქრელი» ათას ერთი, და სხუანი შრავალი» («კალმასობა», II,
194, 198, 199).

⁴ მეფე დავით იმამ-ყელი-ხანის მიერ (მ. კ ი ჭ ი ნ ა მ ე, ქართული მწერლობა XVII საუ-
კუნეში, გვ. 11). S ფონდ. ხელნაწერი № 16 შეიცავს ქართულად ტრანსკრიბირებულ სპარსულ
სახარებას, ის გადმოწერილია XVIII ს. დამდეგს იმ სპარსული ტექსტიდან, რომელიც გადმო-
თარგმნილია ყოფილა 1696 წელს არაბულიდან პოსეინ შაჰის დროს (მ. ხ უ ბ უ ა). ამ სახარების
წესაბეჭდ იხ. Н. Марр, Описание персидского четвероевангелия, ЗВОАО, т. III, в. IV.

1739 წელს სახარება ქართულიდან თურქულ ენაზედაც უთარგმნიათ¹. ახლა, ამ პერიოდში, ქართველებმა იცისრეს ოსურ ენაზე მწერლობის შექმნის ინიციატივა და უთარგმნეს ოსებს საღმრთო და საეკლესიო-მორალურ ხასიათის წიგნები მშობლიურ ენაზე. ასეთი მოძრაობა დაიწყო XVI საუკუნეში, XVII-ში ის უკვე ფაქტია, მერე თანდათან იზრდება და ძლიერდება, მისი ტალღები მეცხრამეტე საუკუნეშიც კი გადმოდის.

აღორძინება მწერლობაში გამოიხატა, პირველ ყოვლისა, იმაში, რომ ამ ეპოქის მწიგნობრებმა ქართულ მწერლობას მოაცილეს ის ფერფლი, რომელითაც დაფარა ის დაცემის ხანის წყვლიაღმა, და, ამნაირად, ხელი შეუწყვეს კლასიკური ლიტერატურის მითვლემილ ნაკვერცხალთა აღაპლაპებას. ახლა გულმოდგინედ დაეძებენ წინა პერიოდში ნათარგმნ თუ დაწერილ თხზულებებს და დაუღალავად იღებენ ბათვან პირებს². ამით აიხსნება, რომ აღნიშნული საუკუნეებიდან ჩვენამდე შენახულა ნუსხები ისეთი თხზულებებისა და ტექსტებისა, რომელნიც, თუ არა ამ გზით, ჩვენთვის სამუდამოდ დაკარგული იქნებოდა; ეს უნდა ითქვას განსაკუთრებით ბიბლიური ტექსტების (A 51, მოსკოვის გამოცემა) და ეგზეგეტიკურ-დოგმატიკური მწერლობის შესახებ. ტექსტებისა და ნუსხების დამზადების პროცესში შეიქმნა არა ერთი და ორი მნიშვნელოვანი საკალიგრაფიო სკოლა, ამათგან ყველაზე უფრო საყურადღებოა მ. ვ. ს. ხ. ი. შ. ვ. ი. ლ. თ. ა. სკოლა, რომლის საუკეთესო წარმომადგენლებად ითვლებოდნენ დეკანოზები: გრიგოლი, ალექსი, გიორგი, სოლომონი, დავით რექტორი და ტარასი არქიმანდრიტი. უფრო მძლავრად აღორძინების ნაკადმა თავი იჩინა ახალ თხზულებათა თარგმნაში და ორიგინალურ შემოქმედებაში. რა დარგიც უნდა ავიღოთ მწერლობისა, ყველგან ჩანან თავდადებული მუშაკნი, რომელნიც ამდიდრებენ მას სხვადასხვა ნათარგმნი თუ ორიგინალური თხზულებებით. განზდა მწერლობის ახალი დარგიც. ეგრეთ წოდებული ამოგზაჟრობანი წმიდა ადგილთა მოსახილველად და მოსალოცავად, რომელთაც ახასიათებს დაკვირვების ნიჭი და ერუდიცია. განსაკუთრებული ყურადღება აქვს მიქცეული საეკლესიო მწერლობის პოპულარიზაციას; ამ მიზნით ახალი თხზულებები უმეტეს შემთხვევაში ითარგმნება და იწერება უბრალო, მარტივი და ლიტონი ხალხური ენით. გამონაკლისს შეადგენს ანტონ კათოლიკოსი და მისი სკოლა, რომელმაც მოინდომა პეტრიწონული სკოლის ენის აღდგენა და გაბატონება, მაგრამ ამ მისწრაფებაში თანამედროვე საზოგადოებაში ძლიერი პროტესტი გამოიწვია და ფართო მასაში ხორცი ვერ შეისხა. პოპულარიზაციის მიზნითვე ახალი თხზულებები იწერება ძალიან ხშირად პოეტური ფორმით, ლექსად, ეგრეთ წოდებული ანბანთქების სახით. სარწმუნოებრივ-ზნეობრივი ელემენტითა და ტენდენ-

¹ საქართვ. ცენტრარქივის ხელნაწერი № 401. 1818 წლის 25 სექტემბერს თეიმურაზ ბატონიშვილს გამოუცხადა მადლობა იმისათვის, რომ მას ბიბლიური საზოგადოების კომიტეტისათვის შეუწირავს მის შიურ სპარსულად და თათრულად თარგმნილი დავითნი (კატალოგი თეიმურაზის წიგნისაცავისა, გამ. ს. იორდანიშვილისა, გვ. 79 — 80).

² ტრიფილე არქიმანდრიტს გადაუწერია თავისი ხელით 500-ზე მეტი წიგნი (კვლევასობა, II, 193).

ციით გამსჭვალულია მრავალი, თვით საერო ხასიათის, ნაწარმოები, რომლებითაც ასე მდიდარია აღორძინების ხანა.

ამ ეპოქის სასულიერო მწერლობაში უფრო ძლიერად გამოსკვივის ეროვნული მიმართულება, ვიდრე წინა პერიოდებში. ეროვნული ტენდენცია ასულდგმულება და ამოძრავებდა ხშირად ამა თუ იმ მოღვაწეს, უფრო კი უცხოეთში გადახვეწილს, როდესაც ის ასეთ სიტყვებს ამბობდა: «არ მომწყინდების თქუენთანა საუბარი, შ ქართველნო, სიბრძნისმოყუარენო; აღტეხილება მაქვს ნიჭად თქუენდა მოპართ შრომად, უბნობად, წერად, მოშაირობად, ამაღ. ვითარმედ მიყუართ ქეშმარიტებითა¹. ეროვნულმა მიმართულებამ თავი იჩინა:

1) კაპიტალურ საისტორიო თხზულებებში, რომლებითაც ასე მდიდარია ეს ეპოქა, განსაკუთრებით მეთვრამეტე საუკუნე²; 2) მამაპაპურ სიძველეთაღმი ყურადღებაში, რომელსაც იჩენენ საქრისტიანო აღმოსავლეთში მოგზაურნი (ტიმოთე, იონა, გიორგი ავალიშვილი და სხვ.) და საქართველოს განაპირებში ქრისტიანობის ისტორიის მიმომხილველნი³; 3) ნაციონალურ აგიოგრაფიაში: იწერება ახალი რედაქციები ძველ წმიდათა ცხოვრებისა, ითხზება ცხოვრება და მოქალაქობა ახალი, თანამედროვე მოწამეებისა, ვრცელდება ნუსხები აგიოგრაფიული ძეგლებისა; 4) ნაციონალურ საეკლესიო ჰიმნოგრაფიაში: ამ ეპოქაში გამოჩნდა მთელი რიგი ჰიმნოგრაფებისა როგორც სასულიერო, ისე საერო წრეებიდან, სამეფო ოჯახებიდანაც კი, რომელთაც დაწერეს ქართველ წმიდათა ახალი საგალობლები; ასე რომ ის ჰიმნები, რომლებითაც ამკობდა საქართველოს ეკლესია თავის ნაციონალურ წმიდანებს წინა ეპოქებში, ახლა, უმეტეს შემთხვევაში, შეიცვალა ახალ ავტორთა ნაწარმოებებით.

ჩვენ ზემოთაც აღვნიშნეთ, რომ ქართველთა საერთაშორისო კულტურულ ურთიერთობათა წრე ამ პერიოდში შესამჩნევად გაფართოვდა. ამას მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა მწერლობის ისტორიისათვისაც. ბერძნებსა და სომხებთან ტრადიციული ურთიერთობის გარდა, ქართული საეკლესიო მწერლობა განსაკუთრებულ კავშირს აბამს ახლა რუსულ მწერლობასთან.

მართალია, ბერძენთა სასულიერო-საეკლესიო ლიტერატურამ უკვე XIII — XV საუკუნეებში დაასრულა პროცესი თავისი ზრდა-განვითარებისა და ახლა ახალსა და ნოციერ საზრდოს აღარ იძლევა, მაგრამ, თანაბმად ტრადიციისა, საბერძნეთთან, როგორც ქრისტიანობის აყვანთან, ქართველები არ სწყვეტენ კავშირს არც ახლა. ახლაც, ამ პერიოდშიც, ისინი ხშირად დადიან ბერძნული აღმოსავლეთის მოსახილველად, სადაც ისინი უკვირდებიან

¹ ანტონ კათოლიკოსი, წინასიტყვაობა «კატეხიზმისი», სტროფი 828 «წყობილ-სიტყვაობისა».

² ფარსადან ვარგიჯანიძე, ვახტანგ მეფე და «სწავლულ კაცთა» კომისია, ვახუშტი ბატონიშვილი, სეხნია ჩხეიძე, პაპუნა ორბელიანი, ომან მდივანბეგი ბერბეულიძე.

³ ვინმე იოანე ჩხატარაელს 1698 წელს დაუწერია ქობულეთში ქრისტიანობის გავრცელების და მერე თათართან აღმოფხვრის ისტორია; ასეთივე შრომა დაუწერია 1725 წ. მახლობლად მონაზონს პეტრე ჩხატარაიშვილს, ტრაპიზონში აღზრდილს, რომელსაც ანტონ კათოლიკოსი უწოდებს «მესტიერეს და მეშაიერეს».

ადგილობრივ ზნე-ჩვეულებას, საეკლესიო ცხოვრებასა და მწერლობას. თვით ბერძნებიც მოდიან ჩვენში შეწირულების შესაყრებად თუ სხვადასხვა მისიითა და დავალებით. ზოგი მათგანი ხანგრძლივად რჩება საქართველოში, ქართულ ენას სწავლობს და საეკლესიო კულტურის დარგში შემაერთებელ ხიდად ხდება ქართველთა და ბერძენთა შორის. მაგალითად, მეთვრამეტე საუკუნის დამდეგს ჩვენში ყოფილა პამფილიის მიტროპოლიტი პართენი, რომელიც ბერძნულ ენას ასწავლიდა ბატონიშვილ თეიმურაზს¹ (შემდეგში ანტონ კათოლიკოსი) და ერეკლე პირველის ასულს მაკრინეს. ერეკლე მეორე მის დროს გამოცემული პარაკლიტონის ან დ ე რ ძ შ ი ამბობს, რომ ანტონ კათოლიკოსმა რუსეთში ყოფნისას ქართული პარაკლიტონი შეადარა ბერძნულ პარაკლიტონს, რომელშიაც სერობის საღვთისმშობლო კანონი არ არისო. «რომელნი ბერძენნი დროსა ჩუენსა იპყოფებოდენ, მათგან გუეუწყებოდა ესრეთ», რომ ბერძნებს საღვთისმშობლო კანონი, რვა ხმისა, ცალკე წიგნად აქვთ და პარაკლიტონში ის არ შეაქვთო. ჩვენ «ფრთად ვიმეცადინეთ მათდაში, რათამცა გვეხილვა, და, ვინამთგან დროსა ჩუენსა აქა მყოფთა ბერძენთა არა აქუნდათ» ეს წიგნი და ჩვენს ქვეყანაში არც წინათ ვის ეხილვა ესო, დატოვება ველარ გავბედეთ აღნიშნული კანონისა, რადგანაც ქართველები ღვთისმშობლის წილხვდომილნი ვართ, და პარაკლიტონში შევიტანეთო². აქედან ცხადია, რომ მაშინ ჩვენში ყოფილან განათლებული ბერძნები, რომლებთანაც წიგნების გამოცემისას ბჭობენ ჩვენი წინაპრები. ერთ-ერთ ასეთ პირს ერეკლე ასახელებს მის მიერ გამოცემულ ზატიკში. ის ამბობს ამ წიგნის ან დ ე რ ძ შ ი: «წიგნი ესე ზატიკი ბერძნულსა ზატიკსა ზედა შევაწამებინეთ წინაშე ჩუენსა თანდასწრებითა სამღუდელოჲსა კრებისა ჩუენისაჲთა ნათესავით ბერძენსა, სახელით იოანეს ქსიფილინოსსა, რომელიცა განსწავლულ არს თვისსა ენასა ზედა და ქართულსაცა შინა წერაღსა დაქელოვნებულიოჲ³. რასაკვირველია, ჩვენ ვერ დავიჯერებთ კათოლიკე მასიონერთა ცნობებს, თითქოს ქართველებს ამ დროს ისინი უთარგმნიდნენ ბერძნულ ლიტურგიკულ წიგნებსა და წესებს⁴: ამის ნებას, სხვა რომ არ იყოს რა, მათ არ მისცემდა სამისიონერო მიზანი და კონფესიური რწმენა. მაგრამ, ცხადია, რომ ბერძნებთან ამ დროს ქართველებს უფრო მჭიდრო ლიტერატურული კავშირი ლიტურგიკულ დარგში ჰქონიათ. საღვთისმსახურო წიგნებს, როგორც ერეკლე მეფის შემომოყვანილი სატყვებიდანაც დავინახეთ, ისინი აღარებენ ბერძნულ დედანს, ზოგიერთ რამეს ახლად თარგმნიან, როგორც, მაგალითად, მეთვრამეტე საუკუნის დამდეგს კ ვ ი პ რ ი ა ნ ე ს ა მ თ ა ვ ნ ე ლ მ ა ბერძნულიდან გადმოიღო კ უ რ თ ხ ე ვ ა ნ ი.. ანტონ კათოლიკოსი მღვდელმთავრის ქირო-

¹ პლ. იოსელიანი, წყობილსიტყვაობა, გვ. V—VI. ამ პართენიოსის შესახებ ცნობა შემონახულია ერთ სიგელში (თ. უო რ დ ა ნ ი ა, ქართლ-კახეთის მონასტრებისა და ეკლესიების ისტორიული საბუთება, გვ. 225—226).

² პარაკლიტონი, მოსკოვი გამოცემული 1861 წ., გვ. 280.

³ ზატიკი, თბილისში გამოცემული 1788 წ.

⁴ მ. თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობის ქართველთა შორის, გვ. 182, 184.

ტონის წესის წინასიტყვაობაში ამბობს: «ესე უკუე წესი გამორჩევისა და კელ-დასხმისა მღვდელთმთავრობითისა განიმართა ჩუენ მიერ წინადადებითა სა-ბერძნეთისა და რუსეთისა ეკლესიისაგან პურობილთა... განწესებათაგან... და ესრეთ უმჯობესისა აღმრჩეველმან ყოველი აღსარებაჲ სარწმუნოებისაჲ და ლოცვანიცა კელთდასხმითნი ბერძნულისაგან... ნათარგმანებსა შევაწყვენო»¹. ბერძნულიდან სხვა დარგებშიაც თარგმნიდნენ, მაგალითად: საეკლესიო სამარ-თალში, დასახელებული იოანე ქსიფილინოსი, დოგმატიკურში — «აღსარებაჲ მართლისა სარწმუნოებისაჲ» პეტრე მოგილასი², ისტორიულში — ბაგრატ სოლოლაშვილს «ხრონოგრაფი, — ისტორია დასაბამითგან სოფლისაჲთ», თეოდოსი მცირის მეფობის დასასრულამდე, გაიოზ რექტორს «წიგნი ალაპიტე კონსტანტინეპოლელ არქიდიაკონისა» და სხვ.

განახლდა და გაცხოველდა ამ პერიოდში, განსაკუთრებით მეთვრამეტე საუკუნეში, სომეხ-ქართველთა კულტურულ-ლიტერატურული ურთიერთობაც. ეს გამოიწვია, ერთი მხრით, სომეხთა გარკვეული წრეების მისწრაფებამ აღედგინათ თავისი ეროვნულ-პოლიტიკური მთლიანობა და დამოუკიდებლობა ქართველების, კერძოდ ერეკლე მეორის, დახმარებით; მეორე მხრით, სომეხ-თა სავაჭრო საქმიანობის გაძლიერებასთან დაკავშირებით, სარწმუნოებრივი პროპაგანდის გაძლიერებამ მათი მხრით ამ დროს ჩვენში. მოწინავე ქართვე-ლები საჭიროდ თვლიან შეისწავლონ სომხური ენა და ლიტერატურა, რათა მუდამ მზად იყვნენ ჯეროვანი პასუხის გასაცემად. ამ მიზნისათვის ისინი იყენებენ საქართველოში მცხოვრებ, თითქმის გაქართველებულ, სომხებს. ამათგან რამდენიმე პირი კარგადაა ცნობილი მეთვრამეტე საუკუნეში, მაგა-ლითად: 1) ზ ა ქ ა რ ი ა ვ ა რ თ ა პ ე ტ ი მ ა დ ი ნ ა შ ვ ი ლ ი, რომელიც იყო «ზედმიწევილი ფილოსოფოსი, ღვთისმეტყველი და მკურნალობისა კელოვნე-ბისაცა მეცნავი. ამან ასწავა მრავალთა ქართველთა და სომეხთა საფილოსო-ფოსო წერილნი და მან განუმარტა კ ა ვ შ ი რ ი ღ ვ თ ი ს მ ე ტ ყ ვ ე ლ ე ბ ი-თ ი, პორფირის ფილოსოფოსისა ხ უ თ ი კ მ ა და ს ა ზ ღ ვ რ ი ს ა წ ი გ-ნ ი, დავით უძლეველისა ფილოსოფოსისა მიერ ქმნილი, სხვათა და სხვათა მოწა-ფეთა»³; 2) ტ ე რ - ფ ი ლ ი პ ე ყ ა ი თ მ ა ზ ა შ ვ ი ლ ი, ესეც «ზედმიწევნი-ლი ფილოსოფოსი, მსგავსი ზემოქსენებულისა ვართაპეტისა; ამანაც მრავალნი მოწაფენი განსწავლნა და შეეწია რამოდენთამე წიგნთა თარგმანებათა შინა კა-თოლიკოსს ანტონი პირველს»⁴; 3) ტ ე რ - პ ე ტ რ ო ზ ა, «მსგავსი ზემოქსენე-ბულთა და მთარგმნელობასა შინაცა კარგი, რომელ შეეწია ამანაც კათოლი-კოსსა ანტონის თარგმანებასა შინა წიგნთასა». ამავე დროს იყვნენ «აგრეთვე კარგნი მთარგმნელნი სომხურისა ენისაგან ქართულად და კარგნი ღრამატიკოს-დოღმატიკოსნი ტერ-დავითა და ტერ-სამოელ»⁵. ქართველთა შორის გამოჩნდ-ნენ ამ დროს სომხური ენის კარგი მცოდნენი, რომელნიც თვალყურს ადევნებ-

1 Ф. Жордания, Описание, I, стр. 227.

2 А 529, 586, 239.

3 «კალმასობა», II, 204.

4 იქვე.

5 იქვე, 205.

დნენ სომხურ მწერლობას და ხელს უწყობდნენ ქართულ-სომხური ლიტერატურული ურთიერთობის განმტკიცებას. მაგალითად, მსაჯული მზეჭაბუკ ორბელიანი, რომელმაც თარგმნა სომხურიდან «პერიერმანია» არისტოტელესი¹; ეგნატე ონისიმეს ძე მარტყოფელი, პლატონ იოსელიანის მამა, რომელსაც ფილოსოფიის კურსი (იოანე დამასკელის დიალექტიკა და პროკლე დიადოხოსის კავშირი) ახსნით ასწავა დასახელებულმა მზეჭაბუკ ორბელიანმა²; დოსითეოზ ნეკრესელი, რომელმან «უწყოდა სომხური ენა კეთილად და გადმოიღო სომეხთა ენისაგან მიხითარ ბრძნისა რიტორება»³; გლაბა ნათიშვილი, «სომხურსა ენასა ზედა მიწევნილი, რომელმანცა გარდამოიღო სომხურისა ენისაგან სვიმეონ ჯულფელ ფილოსოფოსისაგან შემოკლებული კავშირი პროკლე დიადოხოსისა და სხუანიცა წერილნი»⁴. ქვემოთ, როდესაც ლაპარაკი გვექნება ანტონ კათოლიკოსის შესახებ, დავინახავთ, რომ ამ დროს თბილისში ერთგვარი მიმართულებაც კი დამყარებულა, რომელიც გატაცებული იყო, განსაკუთრებით ფილოსოფიაში, სომხურიდან ნათარგმნი თხზულებებით, უფრო კი სვიმეონ გარნელის ან ჯულფელის შრომებით, და მათ უპირატესობას აძლევდა ძველ თარგმანთა წინაშე, ისეთთა წინაშეც კი, როგორც იყო იოანე პეტრიწი. ანტონი იძულებული იყო ლიტერატურულადაც გაელაშქრა ამ მიმართულების წინააღმდეგ და, მიუხედავად იმ დავალებისა და პატივისცემისა, რომელსაც ის გრძნობდა ზოგიერთ სომეხ მთარგმნელთადმი, კიცხავდა მათ შრომებს, რასაკვირველია, ძველ თარგმანთა ad maiorem gloriam. სომხური ენიდან ანტონ კათოლიკოსმა ათარგმნინა «დრახტცანკალი» ან «სამოთხე საწადელი» კათოლიკოს ლაზარე ქუეკელისა, იმაში გატარებული აზრების დასარღვევად, აგრეთვე «საუნჯე» კირილე ალექსანდრიელისა; ანტონ ცაგარელმა — «ღმრთისმეტყულება შემოკლებითი». აღნიშნული პერიოდის სომეხ-ქართველთა ლიტერატურული ურთიერთობა იმაში კი არ მდგომარეობდა, რომ მართო ქართველები თარგმნიდნენ სომხურ წიგნებს, ამასვე ჩადიოდნენ სომეხებიც ჩვენამდე შენახულა დოკუმენტი, ანასტასი ანტიოქელის კატეხიზმო, რომელსაც ეწოდება «სიტყუაჲ კითხვა-მიგებითი საღმრთოაჲსა გულის ყოფისათვის». ამ თხზულებას შემდეგი მინაწერი აქვს: «წიგნი ესე კონსტანტინოპოლისს ქართველმან ვინმე მეცნიერმან ბერძენთა ენისგან სთარგმნა ქართულად ლიტონად» და მერე საქართველოს სომეხმა — სომხურად, რომელმაც თავის თარგმანში ბევრი თავისებურება შეიტანაო⁵.

უფრო ძლიერი და უფრო ცხოველი აღმოჩნდა ამ პერიოდში რუსულ-ქართული კულტურულ-ლიტერატურული ურთიერთობა. ერთმორწმუნე რუსებ-

¹ «კალმასობა», II, გვ. 203.

² იქვე, გვ. 201.

³ იქვე, გვ. 199.

⁴ იქვე, გვ. 195. ვინმე იოანე ჯენბეკური იორბელიანს და დავით მესხს 1712 წელს გადმოუთარგმნიათ სომხურიდან «წიგნი ლოცვათა განკითხვათასა. კლიტენი მზურგულელ ქმნილი, რომელნი განახუშენ გულისა კარსა, დაბუღსა ცოდვათა მიერ» (A 908).

⁵ S 2406, no 121 — 171.

ში ქრისტიანმა ქართველებმა დაინახეს ბიზანტიისა და მისი კულტურის, მისი მისიის მეგვიდრენი, ამიტომ ისეთივე სასობითა და რწმენით დაუწყეს მათ ცქერა, განსაკუთრებით მას შემდეგ, რაც კონსტანტინოპოლი დაეცა, როგორც ბერძნებს უცქეროდნენ წინათ. რუსეთისადმი ღრმა ერთგულებამ განსაკუთრებით თავი იჩინა მეთვრამეტე საუკუნეში, რუსების პოპულარობას ჩვენში ხელს უწყობდნენ განსაკუთრებით ის პირნი, რომელნიც რუსეთში გადასახლდნენ, ანდა იქ ცხოვრება უხდებოდათ სამსახურისა და სხვა რაიმე მიზეზით. ასეთებია, მაგალითად, მეფე არჩილი, ვახტანგ VI, ანტონ კათოლიკოსი, იოსებ სამებელი, მიტროპოლიტი რომანოზი, გაიოზ არქიდიაკონი, შემდეგ სემინარიის რექტორი და სხვანი. ისინი დაახლოებით ეცნობოდნენ რუსეთის ეკლესიურ მდგომარეობას, მის ტრადიციებს, მწერლობას და მერე, სამშობლოში დაბრუნებისას და თვით რუსეთშიაც, რუსულ მასალებს აქართულებდნენ. ისინი ცდილობდნენ გადმოენერგათ საქართველოში რუსული ტრადიციები, უფრო კი ლიტურგიკული. თარგმნიდნენ რუსულიდან როგორც ორიგინალურს (მაგალითად, გაბრიელ ჩხეიძეს 1707 წ. უთარგმნია დიმიტრი როსტოველის «წვერის პარსვა ან განსაზღვრება ხატებისათვის ღმრთისა და მსგავსებად კაცისა» — S 290), ისე ნათარგმნ თხზულებებს ყოველ დარგში¹, უკვე არსებულ ძველისძველ თარგმანებს ადარებდნენ რუსულ ტექსტს და იმის მიხედვით ასწორებდნენ. თუ წინათ XI — XII საუკ. ქართველები ცდილობდნენ თავისი ეკლესია ბერძენთა ეკლესიისათვის დაეახლოებიათ, ახლა, XVII — XVIII სს. მოღვაწენი ცდილობენ მას რუსული ფიზიონომია მისცენ. რუსეთში განმტკიცდა და გაიჩარხა ქართული სტამბა: 1705 წლიდან მოყოლებული მოსკოვის, მოზდოკის და პეტერბურგის ქართული სტამბებიდან გამოდის მრავალი წიგნი, საეკლესიო და საერო შინაარსისა, რომელთაც ბეჭდავენ, რასაკვირველია, რუსული წიგნების ყაიდაზე, და ამით ხელს უწყობენ რუსული გავლენის გაძლიერებას ჩვენს მწერლობაში. რუსულ სკოლებში, განსაკუთრებით მოსკოვის სლოვენურ-ლათინურ აკადემიაში და პეტერბურგის ალექსანდრე ნეველის სემინარიაში და აკადემიაში განათლებას იღებენ ქართველი სასულიერო და საერო პირნი. რომელნიც მერე გამოდიან რუსული გავლენის მდგარ დამცველად და ერთგულ მატარებლად ქართულ ლიტერატურაში. ჩვენში ხსნიან პირველდაწყებითსა და საშუალო სკოლებს რუსულ სკოლათა მიხედვით, განსაკუთრებით ცნობილია თბილისისა და თელავის სემინარია, რომლებშიც გადმოინერგა მოსკოვის აკადემიის სკოლასტიკა. სახელმძღვანელოს ამ სკოლებისათვის უმეტეს შემთხვევაში რუსულიდან თარგმნიდნენ. ერთი სიტყვით, ქართველ მოზარდ თაობას

¹ მაგ., თავად სარიდონ ზოლოტაშვილს, მოსკოვში ბატონიშვილებთან ვაზრდილს, XVIII ს. რუსულიდან უთარგმნია «თელემაკია» ფენელონისა, «დარღვევა იერუსალიმისა ტიტუსაგან» და «იღება კონსტანტინოპოლისა თურქთაგან» (A 293), თუმცა სხვა წყაროებით ორი უკანასკნელის თარგმნა მიეწერება ბერ პარფილე ბაგრატიონს, ანტონ კათოლიკოსის მხლებელს რუსეთში (И а г а р е л и, Свед., III, стр. 257), რომელსაც 1775 წ. ანტონ კათოლიკოსის ბრძანებით გადმოუთარგმნია თეოფანე პროკოპოვიჩის დისტორია თვის დაწყებისა და განხეთქილებისა შორის ბერძენთა და რომაელთა თვის გამოსვლისა სულისა წმიდისა» (S 4804).

აწვდიდნენ რუსეთიდან გადმოტანილ სულიერ საზრდოს და ბეჯითად ახორციელებდნენ ეკატერინე დიდის ლოზუნგს: *чтобы тело было грузинское, а душа русская*. რუსული გავლენა დაეტყო ქართულ ენას — ეტიმოლოგიას, სინტაქსსა და ლექსიკას — და არც შეიძლებოდა არ დატყობოდა, თუ გავითვალისწინებთ — რა პირობებში ხდებოდა ხშირად ქართულ-რუსული ლიტერატურული ურთიერთობა. ვალაპარაკით ამის შესახებ ანტონ კათოლიკოსი, რომელიც ერთ თავის შრომის წინასიტყვაობაში შენიშნავს: «მართალ არს და ცხად, ვითარმედ ქართულისა კიდე ენაჲ არა ვიცი და ვერცალა მივსწუეთ ენასა სლავენურსა უმკუეთრეს, და ნუუკუე თქუას ვინმე, ვითარმედ თუ ვითარ გადმოვიღე ესენი, მაგრამ უწყოდეს მან, ვითარმედ სლავენურისა თარგმანი მივანდევ გაბრიილს ხუცესსა, თარგმანსა ჩემსა, რომელმან დაღათუ არა უწყოდა ღრამმატიკა არცა სლავენური, არცლა ქართული, არამედ ღრამმატიკოსნი მყუეს რუსნი კლირიკნი ეკლესიისა ჩემისანი, რომელთა ახლად დაესრულათ სკოლაჲ სინტაქსისა... და ოტეც გაბრიილ, პრეოდჩიკი ჩემი, მეტყოდა რა ქართულად, დიდითა გამოძიებითა თითოსა ლექსსაჲცა ვკითხვდი ღრამმატიკოსთა მათ რუსთა თუ რომლისა სიტყვსა ნაწილი არს, და ეგრეთვე სიტყუასცა უმკაცრეს, ვითარმედ სიტყუა ესე ვითარ შეთხზულ არს და რაჲ არს ჰაზრი მისი და მათ მიერ გულის ხმა ვპყოდდი თარგმანებითა გაბრიილისათა, და ესრეთ დავსდებდი სიტყუათა და სიტყუათა შინა ლექსთაჲ¹. მეო, ამბობს ანტონი, «სახელისაჲცა ბრუნვისა ცუალებასა უფრთხოდი და ზმნისა დროთა, დროთა უკუე ვიტყვ წარსულთაჲცა, რომელნიცა სხუა და სხუა არიან, და არა რამე ცუალება ჰაზრთა სიტყვსათა იქმნების ცუალებითა მათითა, მე მათსაჲცა უფრთხოდი ცუალებასა, ვითარმედ ვითა სლავენურსა შინა იყო სითხზუესა, ეგრეთ ვმეცადინეობდ ჩუენთაჲცა შინა დადებად, თორე წარსულისა და ყოფადისა ზმნისა დროთა რამედლა ვსთქუა უცუალებლობისა მეცადინობა. მრავალგზის აწმყოსა სლავენურსა აქუნდის აღგილი, ჩუეულებისამებრ ენისა ჩუენისა წარსულისა, და დიდითარე კრძალულებითა ვსცუალვიდი მას. ხოლო მრავლობითსა და მხოლოობითსა უცუალებლად ვიპყრობდი, რომლითა ჰაზრსა სიტყვსასა ვნებასა არა შეამთხუევდის... ხოლო ნაკლსახელთა და მიმღეობათა აგრეთვე კრძალულებით ვიკმარებდ, ვითა ზმნათა და სახელთა სხუათაჲცა სიტყვს ნაწილთაჲმებრვე, თვნიერ ზმნისზედათა, რამეთუ სადაცა ზმნისზედა არს სიტყუასა შინა წერილსა სლავენურსა, ჩვენ შორის ხშირად აუშუერებს, აუგემურებს, აკდენს»². უფრო კი მეთვრამეტე საუკუნის მეორე ნახევრიდან გაჩაღდა ინტენსიური მთარგმნელობა რუსულიდან მწერლობის ყოველ დარგში და ამ მუშაობამ გასტანა თითქმის მეცხრამეტე საუკუნის ოცდაათიან წლებამდე, როდესაც ჩაქრა ლამპარი ძველი ქართული საეკლესიო მწერლობისა.

დასასრულ, უნდა შევჩერდეთ ერთ გარემოებაზე. 1902 წელს თბილისში გამოვიდა სქელტანიანი შრომა (844 გვ.) რომში მოღვაწე კათოლიკე მღვდლის ბიქელ თ ა მ ა რ ა შ ვ ი ლ ი ს ა «ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის

¹ ო. კ. კ. ე. ლ. ი. ძ. ვ. ანტონ კათოლიკოსის სალიტურალიკო მოღვაწეობიდან, გვ. 3—4, 7—8.

² ი. კ. ვ. ი. გვ. 7.

XIII საუკუნიდან ვიდრე XX საუკუნემდე, რომელიც თავისუფალი არაა კონფესიური ტენდენციებისაგან. ამ შრომაში ავტორი ეხება საკითხს, სხვათა შორის, იმის შესახებაც, თუ რა მნიშვნელობა ჰქონდა კათოლიკეთა მისიას ქართული ელტურისათვის, და იმ დასკვნამდე მიდის, რომ ე. წ. «აღორძინების» ხანის ქართული ელტურისა და მწერლობის განვითარება გამოწვეული იყო, თუ მთლიანად არა, მნიშვნელოვნად მაინც, კათოლიკე მისიონერთა მოღვაწეობით ჩვენში. რამდენადაც ამ შრომამ თავის დროს ხელი შეუწყო კათოლიკური მისიის საქმიანობის ისედაც იდეალიზირებული წარმოდგენის გაზვიადებას ჩვენში, საჭიროა განვიხილოთ საქმის ნამდვილი ვითარება.

ისტორია კათოლიკური მისიისა საქართველოში იწყება მეცამეტე საუკუნეში, რუსუდან დედოფლის დროიდან. ამ საუკუნიდან მოყოლებული ჩვენში მოდიან და ერთმანეთს ცვლიან სხვადასხვა ორდენის მისიონერები: დომინიკიანები, ფრანჩისკიანები, თეათინელნი და კაფუციანები, რომელნიც აარსებენ აქ საკუთარ ეპარქიას, იჩენენ საკუთარ ეკლესიებს, დაწესებულებებსა და იძენენ ქონებას. მისიონერების დახმარებით ქართველებს უნდოდათ დაეშახურებინათ რომის პაპების ყურადღება, ხოლო უკანასკნელთა საშუალებით — დასავლეთი ევროპის ხელმწიფეებისა, რომელთაგან ისინი შველას მოელოდნენ სპარსეთისა და ოსმალეთის წინააღმდეგ ბრძოლაში. მისიონერები, როგორც ცნობილია, ნამდვილად იყვნენ დახელოვნებული აგენტები დასავლეთი ევროპის კაპიტალისა და პოლიტიკურ-კოლონიური ექსპანსიისა აღმოსავლეთში, კერძოდ ჩვენშიაც. გვარისა და სახარების მატარებლებს უკან მოჰყვებოდნენ სხვადასხვა ჯურისა და პროფესიის მოგზაურები, რომელნიც, გარკვეული მიზნით, თავიანთ შემუარებას, მოხსენებებსა თუ შრომებში საგანგებო ინტერესს იჩენდნენ ჩვენი ქვეყნისა და მისი მდგომარეობის მიმართ. ასეთებია, მაგალითად, პეისონელი, შარდენი, ტურნეფორი და სხვები, თუგინდ შრომები ლაშბერტისა, პეტრე დელავალესი, პეტრე ავიტაბლესი, სილოსი, კლემენტი გალანოსი, ვერიხელისა და სხვ. ნდობისა და ყურადღების მოსაპოვებლად მისიონერები ცდილობდნენ დაახლოებოდნენ მოსახლეობას: დაბჯ ფენებს უმთავრესად საეკიპო და საქველმოქმედო დახმარებით, მშართველ წრეებს კი — მეფეებსა და დიდებულებს, პაპისა და ევროპის ხელმწიფეთა წინაშე გარეშე მტრების წინააღმდეგ სამხედრო-პოლიტიკური დახმარების მიზნით შეამდგომლობის დაპირებით.

თავისი საქმიანობის წარმატებისათვის მისიონერები ბეჯითად სწავლობენ ქართულ ენას და ცდილობენ ადგილობრივი მოსახლეობიდან მოაწადონ მათთვის საჭირო და გამოსადეგი კადრები. ამ მიზნისათვის მათ გამოიყენეს «პროპაგანდის კოლეგია» რომში, სადაც, სხვა აღმოსავლურ ენებთან ერთად, ქართულ ენასაც ჰქონდა დათმობილი ადგილი. ამ კოლეგიაში მისიონერები გზავნიდნენ მათ ქსელში გაბმულ ახალგაზრდებს, რომელნიც სწავლის დამთავრების შემდეგ სამშობლოში ბრუნდებოდნენ და კათოლიციზმის საქმეს ემსახურებოდნენ. ამათგან ცნობილი არიან ჩვენს წარსულში: ანტონ თუმანიშვილი, მეფისაშვილი, დავით ტულუყაშვილი, მამულაშვილი, ხარისკარაშვილი და სხვ. ქართული ენის უკეთ შესწავლისა და გამოყენების მიზნით მისი-

ონერები ადგენენ ქართულ-იტალიურ ანბანს, გრამატიკასა და ლექსიკონს, რომელთაც ბექდავენ, ნიკიფორე ჩოლოყაშვილის დახმარებით რომში 1629 წელს შექმნილ, ქართულ სტაბაში. ამ სტაბაში 1629 წელს სტეფანე პაულინიმ, იმავე ნიკიფორე ჩოლოყაშვილის დახმარებით, დაბეჭდა ქართული ანბანი და ქართულ-იტალიური ლექსიკონი. 1643 წელს მისიონერმა მარი მაჯიომ დაბეჭდა ქართული გრამატიკა, რომელიც მეორედ 1670 წელს გამოიცა. ქართული ენისა და გრამატიკის სახელმძღვანელო შეუდგენია აგრეთვე პატრ ანტონ ჯარდინასაც.

კონფესიური მოსაზრებით მისიონერებს ქართულ ენაზე უნდა შეექმნათ პაპისტური საეკლესიო მწერლობა. საჭირო აღმოჩნდა ისეთი თხზულებების დაწერა ქართულად, კათოლიკობაზე მოქცეულთა გასამტყიცებლად, ხოლო მოუქცეველთა მოსანადირებლად, რომლებშიაც განმარტებული იქნებოდა ქრისტიანობა კათოლიციზმის თვალსაზრისით. მართლაც, პერნარდე ნეპოლელს, რომელიც ათი წელიწადი მოღვაწეობდა საქართველოში მეჩვიდმეტე საუკუნის გასულს, გადმოუღია იტალიურიდან კარდინალ პელარმინოს «კატეხიზმო», რომელიც 1681 წელს დაუბეჭდავთ რომში. ამავე მეჩვიდმეტე საუკუნეში საქართველოში მყოფ პატრს ქრისტეფორეს დაუწერია ქართულად «სიტყვთა საღმრთო სიუუარულისა» და «განზრახვა ქრისტეს ვნებისათვის». მეთვრამეტე საუკუნის დამდეგს გადმოუღიათ ლათინურიდან თხზულება «მხურვალეებისათვის სარწმუნოებისა». გორელ დავით ტულუკაშვილს, პროკავანდის კოლეგიაში სწავლისას რომში, 1733 წელს გადმოუთარგმნია იტალიური ენიდან «საქრისტიანო მოძღვრება გინა წურთნა შეიღთა საიდუმლოთა ზედა», რომელიც პირველად დაიბეჭდა რომში მღვდელ ივანე ჯაგანანთის თაოსნობით 1741 წელს, ხოლო მეორედ 1797 წელს მღვდელ გრიგოლ ბალინანთის ზედამხედველობით. 1734 წელს მასვე უთარგმნია თომა კემფელის «მიბაძვა ქრისტესი» ოთხ წიგნად («ივერია» 1903 წ., № 137)¹. მეთვრამეტე საუკუნის ნახევარში ქართულად უთარგმნიათ «სარწმუნოების აღსარება», ხოლო მღივანბეგ იოანე ორბელიანს გადმოუღია «კლიტენი მხურვალეებისანი».

მისიონერთა და მათ მიერ მონადირებულ პირთა ასეთ მოღვაწეობასა და საქმიანობას არ ჰქონია და არც შეეძლო ჰქონოდა რაიმე პნიშენელოვანი გავლენა ქართული მწერლობის ზრდა-განვითარებაზე², ვინაიდან ყველაფერ ამას გასაუალი მხოლოდ გარკვეულ ვიწრო წრეში ჰქონდა, ფართო პოპულარობით ქართველთა შორის ის არ სარგებლობდა, მით უმეტეს, რომ პოლიტიკური იმედება, რომელთაც მისიონერთა საქმიანობაზე ამყარებდნენ ჩვენში. ეფემერული და უნიადავო აღმოჩნდა. მისიონერთა მოღვაწეობა მართლა ისე კი არ უნდა წარმოვიდგინოთ, როგორც მ. თამარაშვილს აქვს დახატული, თითქოს ისინი

¹ ჭეთაისის სახელმწიფო ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმი, № 572.

² ქართულ ენაზე დაწერა მხოლოდ ერთი პაპისტური თხზულება; ეს არის «სამოთხის კაჩი» საბასულხან ორბელიანისა.

არაერთი იდეურ წინააღმდეგობას არ ხვდებოდნენ საქართველოში თავისი ზრახვების განხორციელებისას. პირიქით, მათ მოღვაწეობას, პრაქტიკულსა თუ ლიტერატურულს, თავისებური რეაქცია გამოუწვევია ქართველთა შორის, მოვიგონოთ, მაგალითისათვის, ანტონ კათოლიკოსის საქმე და მათი არაერთგზისი განდევნა საქართველოდან. საბრძოლო პოლიტიკური მიზნით მათ წინააღმდეგ დაიწერა რამდენიმე მნიშვნელოვანი და საყურადღებო შრომა, რომელთა შესახებ ქვემოთ გვექნება ლაპარაკი; ესენია: «გრდემლი» ბესარიონ კათოლიკოსისა და რამდენადმე «მზამეტყუელება» ანტონ კათოლიკოსისა.

4. სწავლა-განათლებლისა და ლიტერატურის ცენტრები ძველ საქართველოში

იმ ფაქტორთა შორის, რომელნიც ხელს უწყობდნენ ძველი ქართული მწერლობის ზრდა-განვითარებას, მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა, რასაცვირველია, სკოლას, როგორც ისეთ დაწესებულებას, რომელიც, მონასტრებ-ეკლესიებთან, სამღვდელმთავერო კათედრებთან თუ სრულიად განცალკევებით, მუდამ აღვივებდა კულტურის ნაპერწყმს და ინახავდა ლიტერატურულ ძეგლებს ლაშქარს.

შემოვიდოდა თუ არა რომელიმე ერში ქრისტიანობა, მას თან მოჰქონდა ხოლმე საქრისტიანო სკოლებიც, მაშასადამე, უნდა ვიფიქროთ, ამ მოვლენას ჩვენშიაც ექნებოდა ადგილი. ჩვენმა ქვეყანამ ქრისტიანობა მიიღო და საქრისტიანო მწერლობა გააჩაღა სწორედ იმ დროს, როდესაც აღმოსავლეთის საქრისტიანოში, რომელსაც ქართული ქრისტიანობაც ეკუთვნოდა, გაბატონებული იყო ცნობილი ნიზიბინის სკოლა. მაშასადამე, თუ ჩვენში ამ დროს რაიმე სკოლა იყო, ის, უეჭველია, მოწყობილი იქნებოდა ნიზიბინის სკოლის ყაიდაზე, ხოლო ნიზიბინის სკოლის დამახასიათებელ თვისებას შეადგენდა პრაქტიციკში, რომელიც გამოიხატებოდა სასწავლო მასალის შერჩევაში: განყენებულ სისტემატურ ცოდნას, არც ფილოსოფიურს, არც თეოლოგიურს, იქ არ მიხედვდნენ. უმთავრეს სასწავლო საგნებად ითვლებოდა ეგზეგეტიკა, ისე იგი ბიბლიური ტექსტის შესწავლა და ახსნა-განმარტება, პოპილუტიკა ან ეკლესიაში საჯაროდ სწავლა-მოდღვრების წარმოება, ლიტურჯიკა ან ღვთისმსახურების შესრულება და საეკლესიო ვალობა. ერთი სიტყვით, ნიზიბინის სკოლაში და იმ სკოლებში, რომლებიც V—VII საუკუნეებში მრავლად იხსნებოდა მონოფიზიტურ-ნესტორიანულ ეკლესია-მონასტრებთან, მხედველობაში ჰქონდათ პრაქტიკული მიზნები: ქრისტიანული დამოძღვრა და ეკლესიის მსახურთა

მოზადება. ამით აიხსნება, რომ ამ სკოლებში სწავლობდნენ როგორც ბავშვები, ისე მოზრდილები და ხანში შესულნი. ვიმეორებთ, თუ ქართველთა შორის აღდროს, V—VII საუკუნეებში, სკოლები არსებობდა, ისინი, უეჭველია, მოწყობილი იქნებოდნენ ნიზიბინის სკოლის პროგრამაზე.

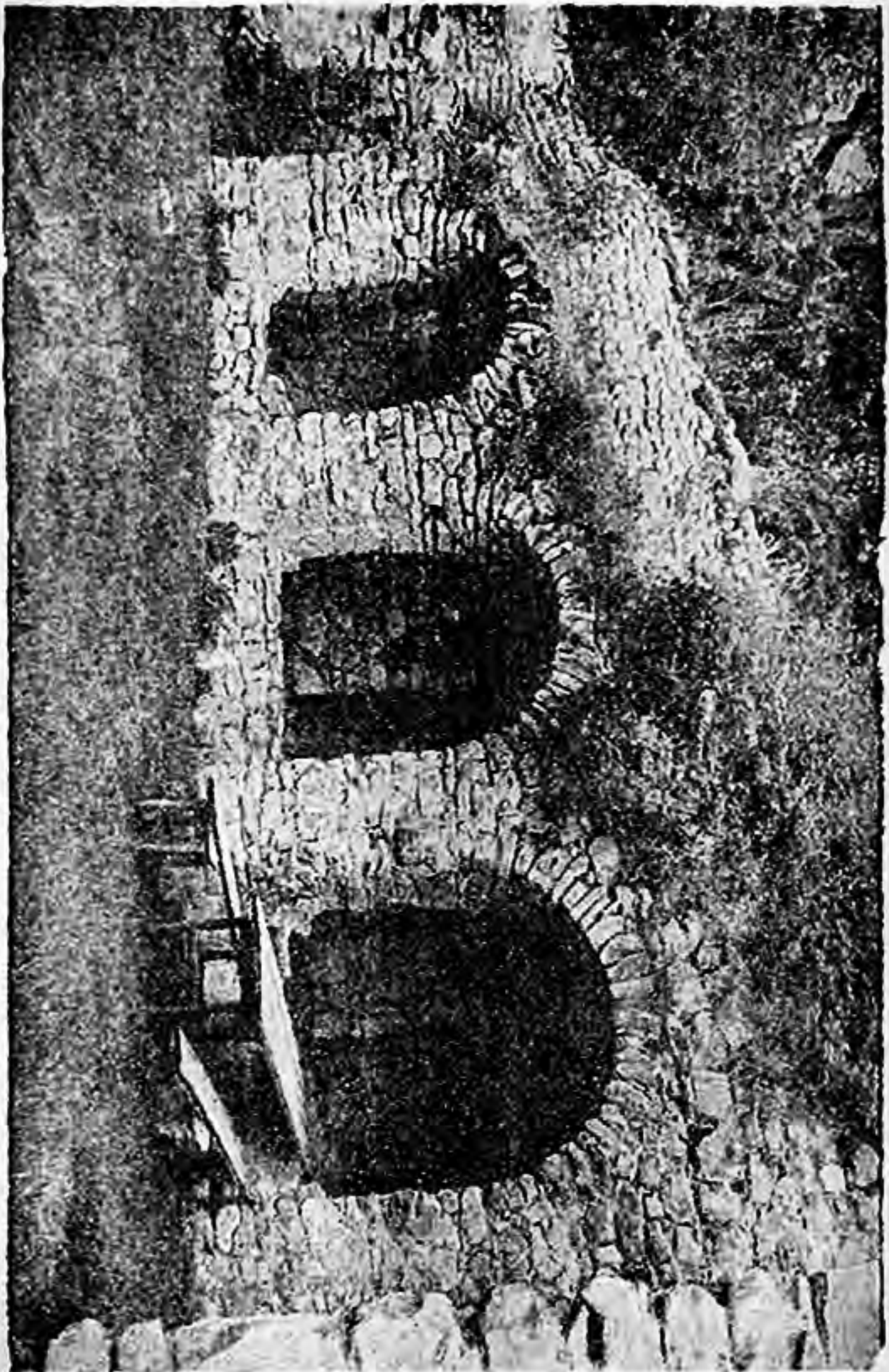
იყო თუ არა მაშინ ჩვენში სკოლები? სომეხ ისტორიკოსთა სიტყვით, საეკლესიო მწიგნობრის დაწყებასთან ერთად ჩვენში თითქოს სკოლებიც გაჩენილა. კო რ ი უ ნ ი ამბობს: მეფე ბაკურმა ჯერძანა ერთს, ქართული ენის მცოდნე კაცს, ჯ ა ლ ი ს, შეეკრიბა ბავშვები სხვადასხვა კუთხიდან, სადაც სხვადასხვა კილოცაზე ლაპარაკობდნენ, და ესწავლებინა მათთვის ერთი ენა, რომლითაც ქართველებმა ღვთის დიდება დაიწყესო», მოსე ხორენელის გადმოცემით, მეფე ბაკურისა და ეპისკოპოსის მოსეს ინიციატივით შეუგროვებიათ სწავლების მიზნით ყმაწვილები, რომელნიც ორ ჯგუფად გაუყვიათ (III, 54). ექვს გარეშეა, მაშინდელი ქართული სკოლები იყო ელემენტარული, პირველდაწყებითი, სადაც უპირველესად საღმრთო წერილს ასწავლობდნენ და ეკლესიის მსახურთ ამზადებდნენ. რაც შეეხება საშუალოს, და მით უმეტეს უმაღლეს სასულიერო სკოლას, ასეთი ჩვენში V—VII საუკუნეებში არ უნდა ყოფილიყო ეს, სხვათა შორის, სომეხ ისტორიკოსის უ ხ ტ ა ნ ე ს ი ს სიტყვებიდანაც ჩანს, რომლის ცნობით, ქართლის კათოლიკოსი კირიონი (VI—VII სს.) სწავლის დასამთავრებლად იძულებული გამხდარა წასულიყო მცირე აზიის ქალაქ ნიკოპოლში, სადაც 15 წელიწადი დაყო და საფუძვლიანი საღვთისმეტყველო განათლება შეიძინა.†»

ასეთივე პირველდაწყებითი ელემენტარული სკოლები ყოფილა ჩვენში პირველი პერიოდის მეორე ნახევარშიაც, თუმცა გარკვეული ცნობები მათ შესახებ არც ახლა მოგვეპოვება. ამ სკოლებში, როგორც გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებიდან ჩანს, ისწავლებოდა «ღავითი და კმითა სასწავლელი სწავლაჲ საეკლესიოჲ... და მწიგნობრობაჲ მრავალთა ენათაჲ და საღმრთონი წიგნი» (გვ. ბ). ილარიონ ქართველს მისი მოძღვარი ასწავლიდა «წიგნთა სულიერთა ან ღმრთის სულიერთა»¹. მაშასადამე, ამ სკოლებს ახლაც პრაქტიკული ხასიათი ჰქონდათ: სწავლობდნენ საღმრთო წერილსა და საეკლესიო-სამოძღვრო სწავლას, აგრეთვე გალობასაც, მაგალითად, გრიგოლ ხანძთელი შესანიშნავი მაგლობელი იყო. მაგრამ ამ პერიოდში, როგორც ჩანს, პროგრამა ცოტად თუ ბევრად გაფართოვებულა: გრიგოლმა, აღნიშნულ საგანთა გარდა, შეისწავლა «მწიგნობრობაჲ მრავალთა ენათაჲ, რის გამო ის მრავალთა ენათა წურთალ იყო» (გვ. ბ, 100) და აგრეთვე «სიბრძნეჲ იგი ამის სოფლისა ფილოსოფოსთაჲ» (იქვე). ესე იგი: მას შეუსწავლია უცხო ენები და ფილოსოფია, თუმცა, როგორც აგიოგრაფი შენიშნავს, ის «გარეშესა მას სიბრძნესა სოფლისასა ჰპასრობნ».

სწავლას ბავშვებს ამ უძველეს პერიოდში ძალიან ადრე აწყებინებდნენ. პეტრე მაიუშელს, მაგალითად, მისი ბიოგრაფის სიტყვით, რაც, ცოტა არ იყოს, ძლიერ ექვს ბაღებს, სამი წლისა დაუწყია სწავლა. ამ დროს ჩვეულებ-

¹ «ათონის კრებული», გვ. 71.

ստորը կտրուցը րօսըմբէրէ րառնմեհո

1 508 1

ბა ყოფილა, რომ თავიანთ შვილებს, უფრო დიდებულნი და დიდგვარიანნი, გაბარებდნენ ხოლმე გასაზრდელად. რა ედენ, პირველ მოწამის ცხოვრებაში სწერია, რომ მას, რა ედენს, «არწმუნეს ასული მეფისა აღსაზრდელად. რომელსა მამამძუძედ უბმობდეს დე დიდად რადმე პატივად ანიჭებდეს»¹. მამამძუძე პყლია აგრეთვე შუშანიკ დედოფალსაც²; ვრიგოლ ხანძთელი მიბარებული ყოფილა აღსაზრდელად თავისი მამიდის, ერისთავთ-ერისთავის ნერსეს შვილდის, სახლში («ცხოვრება», გვ. ბ-ბ). გაბარებულ ბავშვებს, რომელნიც სხვის სახლში იზრდებოდნენ, ეწოდებოდათ ძუძუს-მტე³, ესე იგი ბუბუს მოზიარე სხვა ბავშვებთან. მიბარებდნენ ბავშვებს აღსაზრდელად სასულიერო პირთაც. მაგალითად, ილარიონ ქართველი მისმა მამამ «მისცა სწავლად კაცსა ღირსსა და ღმრთის მოყუარესა, რომელი იყო დაბასა მისსა, სადა იყოფებოდა თვით იგი»⁴.

სასკოლო საქმე შესამჩნევად დაწინაურდა მეორე პერიოდში, მეათე საუკუნის გასულიდან, როდესაც ქართველებმა გაიციეს ბიზანტიური სკოლა ახლა ბევრი ქართველი, განსაკუთრებით დიდგვარიანი, დროებით ან სამუდამოდ სახლდება ბიზანტიაში და იქაურ სკოლებში იძენს ნამდვილ ბერძნულ სწავლა-განათლებას. მაგალითად, მეთერთმეტე საუკუნის დამდეგს გადასახლდა ვახე კარიჭისძე, რომლის ოჯახმა, საბერძნეთის სკოლებში აღზრდილმა, მოგვცა ისეთი შესანიშნავი მოღვაწე, როგორცაა ეფრემ მცირე ვიციით აგრეთვე, რომ ვითოგი მთაყმედელაა საქართველოდან წაიყვანა ბიზანტიაში 80 ყმაწვილი. მართალია, მას განზრახვა ჰქონდა ისინი ივერიის მონასტრის სამსახურისათვის აღეზარდა⁵, მაგრამ, უნდა ვიფიქროთ, მათგან არა ერთმა და ორმა მიიღო შესაფერისი განათლება მაშინდელი ბიზანტიის სკოლებშიაც. სომეხ ისტორიკოსის ვარდან დიდის ცნობით, დავით აღმაშენებელმა საბერძნეთში ვაგზავნა 40 ახალგაზრდა იქაურ სკოლებში სწავლის მისაღებად. დანამდვილებით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ კონსტანტინე მონომახის მიერ 1044—1047 წლებში დაარსებული აკადემია, რომელიც ბერძენთა რენესანსის კერად გადაიქცა, არა ერთ და ორ ქართველს იწყნარებდა თავის კვლევებში. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ის პირნი, რომელთაც მეთერთმეტე საუკუნეში სისტემატური სასკოლო განათლება მიუღიათ ბიზანტიაში, სწორედ ამ აკადემიაში გაიწვრთნენ; სხვათა შორის, აქ მიიღეს განათლება არსენ იყოლოთელმა და იოანე პეტრიწმა.

ისეთ სკოლას, როგორსაც აღვილი ჰქონდა ბიზანტიაში, თვით ქართველებიც აწყობენ როგორც საზღვარგარეთ, ბიზანტიაში, ისე საქართველოშიაც. პირველ რიგში აქ ჩვენ უნდა დავასახელოთ შესანიშნავი სემინარია პეტრიწონის ქართულ მონასტერში, რომელიც მღწასტერთან ერთად დააარსა 1083 წელს ვრიგოლ ბაგურიანისძემ და მოათავსა ნიკოლოზის ეკლესიაში. ოცდამეოთხე

¹ «საქარძე, სამოთხე», გვ. 171.

² «ღ. აბულაძის გამოც.», გვ. 43.

³ იქვე, გვ. 37.

⁴ «თინოს კრებული», გვ. 71.

⁵ იქვე, გვ. 328.

პარაგრაფი სამონასტრო წესდებისა შეეხება სწორედ ამ სემინარიას, სადაც განსაზღვრულია პროგრამა, შედგენილობა და მიზანი სემინარიისა. გამომცემელი ამ წესდებისა, L. Petit-ი, გულახდილად შენიშნავს: «ჩვენ აქა გვაქვს მეტად იშვიათი, შეიძლება, ერთადერთი მაგალითი ბიზანტიაში სემინარიის არსებობისა ამ სიტყვის თანამედროვე მნიშვნელობითო»¹. სკოლის პირველი გამგე და მასწავლებელი იყო ცნობილი იოანე პეტრიწი, რომელიც მისთვის სახელმძღვანელოებსაც კი ამზადებდა.

პეტრიწონის სკოლის ტრადიციების შემწყნარებლად და გამგრძელებლად საქართველოში გამოდის გელათის მონასტერი, განსაკუთრებით მას შემდეგ, რაც აქ გადმოსახლდა იოანე პეტრიწი. დაახლოებით რუის-ურბნისის კრების შემდეგ, განიზრახა რა ამეხება გელათის მონასტრის დიდი ეკლესიისა, დავით აღმაშენებელმა გადაწყვიტა შემოეკრიბნა «კაცნი პატიოსანნი ცხოვრებითა და შემკულნი ყოვლითა სათნოებითა, არა თვსთა სამეფოთა შინა ოდენ პოვნილნი, არამედ ქუეყანისა კიდეთა, სადღაცა ესმა ვიეთმე სიკეთე და სისრულე, სულიერითა და კორციელითა სათნოებითა აღსავსეობა, იძინა და კეთილად გამოიძინა, მოიყვანნა და დაამკვდრნა»², რათა იგი გამზდარიყო «მეორედ ათინად». და გელათი მართლაც რომ ათინად იქცა საქართველოში, როგორც ცენტრი სწავლა-განათლებისა და მწერლობისა. ტყვილად კი არ ამბობს მემბტიანე, რომ გელათი «აწ წინამდებაჲე არს ყოვლისა აღმოსავლეთისა მეორედ იერუსალიმად, სასწავლოდ ყოვლისა კეთილისა, მოძღურად სწავლულებისად, სხუად ათინად, ფრიად უადრეს მისსაო»³. ამ მონასტრის მეშვეობით ჩვენში შემოდითდა შესანიშნავი ფილოსოფიურ-თეოლოგიური ნაწარმოებები ქრისტიანული აზროვნებისა. აქვე, ექვს გარეშეა, მოწყობილი იყო სისტემატური სპეციალური სასწავლებელი, სადაც ადგილს პოულობდა თანამედროვე ბიზანტიის უმაღლესი სკოლის ტრადიციები.

ზარდა გელათისა, მეთერთმეტე-მეთორმეტე საუკუნეში, როდესაც საქართველომ თავისი პოლიტიკურ-კულტურული ზრდა-განვითარების უმწვერვალეს წერტილს მიაღწია, სკოლები იქმნებოდა სხვა პუნქტსა და კუთხეშიაც, მაგალითად, უმაღლესი აკადემია იყო აგრეთვე იყალთოში არსენ იყალთოელის მიერ დაარსებული, და, გადმოცემით, გრემშიც, მაგრამ უკანასკნელის შესახებ უძველესი წერილობითი მოწმობა ჩვენ არ მოგვეპოვება.

ჩვენს სკოლებში სწავლობდნენ იმ საგნებს, რომელნიც შედიოდნენ ე. წ. trivium-quadrivium-ის ციკლში, სახელდობრ: დიალექტიკას ან ფილოსოფიას, რომელიც გულისხმობდა ღვთისმეტყველებასაც (ფილოსოფოსი იყო იგივე თეოლოგი, თეოლოგი იგივე ფილოსოფოსი), რიტორიკას, გრამატიკას, არითმეტიკას, გეომეტრიკას, ასტრონომიასა და მუსიკას (ფართოდ—პოეზია). უმაღლეს სკოლაში ამასთანავე გადიოდნენ იურისპრუდენციასაც.

¹ Typikon de Grégoire Pacourianos pour le monastère de Pétritzos (Backovo) en Bulgarie, «Визант. Временник», XI (1904), прилож. № 1, стр. XV.

² ქართლის ცხოვრება, მარია ლელოელის ვარიანტი, გვ. 293—294;

³ იქვე, გვ. 295.

სწავლა-განათლებისა და მწერლობის საქმის წინ წაწევას, უეჭვილია
 ხელს უწყობდა მოძღვართ-მოძღვრის ინსტიტუტი, რომელიც, რამდენადაც არსებული მასალებით შეიძლება გათვალისწინებულ იქნეს, ამ პერიოდში უნდა წარმოშობილიყო. მოძღვართ-მოძღვარს სასულიერო პირი იყო. კარის გარიგების წარჩინებულ და ღიბხარისხოვან მონაზონთა ოთხეულში მას პირველი ადგილი უკავია, მას მეტი პატივი აქვს სხვა ეპისკოპოსებთან, წარმოიდგინეთ, თვით კათოლიკოსთან შედარებით: მეფე მას მეტის კრძალულებით ექცევა, ვიდრე კათოლიკოსსა და ქყონდიდელს. მოძღვართ-მოძღვარს, როდესაც ის გამოდის საღმე, თან ახლავს მოწაფეები. როგორც შენახული საბუთებიდანა ჩანს, მოძღვართ-მოძღვარი ცხოვრობს გელათში ეპისკოპოსის ხარისხით. ეს, ალბათ, იმიტომ, რომ უმაღლესი სასწავლებელი, რომელსაც ის უშუალოდ განაგებდა, ამ დროს გელათში იყო მწერე, საქართველოს დანაწილებას შემდეგ, მოძღვართ-მოძღვრის ინსტიტუტს სხვა სამეფოებსა და საშთავროებშიაც გაჩნდა. მაგრამ მისი ფუნქციები, რასაკვირველია, ისეთი ვერ იქნებოდა, როგორც მთლიანი საქართველოს მოძღვართ-მოძღვრისა, რომელიც, თანამედროვე ტერმინი რომ ვიხზართ, განათლების მინისტრი იყო სახელმწიფოში. ტერმინი მოძღვართ-მოძღვარი გვაჩვენებს, რომ ყოფილან ახავე დროს მოძღვარნიც ასე იწოდებიან, ალბათ, ის ოსტატები ან მასწავლებლები, რომელთა ხელში იყო სწავლა-აღზრდისა და განათლების საქმე. ის პატივი და ყურადღება, რაც დამსახურებული ჰქონდა მოძღვართ-მოძღვარს თავისი თანამდებობის ძალით, მაჩვენებელია იმისა, თუ რამდენად აფასებდნენ საქართველოში სწავლა-განათლებასა და სასკოლო საქმეს¹.

საქართველოში უძველეს დროიდან არსებობდა ინსტიტუტი მწერლისა და მწიგნობრისა, ბოლო მეათე საუკუნიდან მანაც, თუ უფრო ადრე არა, — მწერალთ მთავრისა² და მწიგნობართ-უხუცესისა, განსაკუთრებით მნიშვნელოვანა იყო ინსტიტუტი მწიგნობართ-უხუცესისა, რომელიც თავდაპირველად ერისკაცი იყო, მერე — სამღვდლო პირი: ჯერ უბრალო ბერმონაზონი, ხოლო 1102—1110 წლიდან — ქყონდიდელი მთავარეპისკოპოსი. მწიგნობართ-უხუცესი იყო უპირველესი ვეზირი სახელმწიფოში; თუმცა მისი ფუნქციები უმთავრესად სახელმწიფოებრივ-ადმინისტრაციული და საკანცელარიო ხასიათისა იყო, მაგრამ, ეტეს გარეშეა, იმას სწავლა-განათლებისა და სკოლის საქმეზედაც ექნებოდა უშუალო, პირდაპირი გავლენა. სხვა არა იყოს რა, მისი ხელქვეითი მწიგნობრები, რომელთა ხელში იყო მთელი სახელმწიფოს საქმისწარმოება, უნდა მომზადებულიყვნენ ამ თანამდებობისათვის უმთავრესად, რასაკვირველია, სკოლებში. მაშასადამე, მწიგნობართ-უხუცესისათვის უმნიშვნელო არ იქნებოდა ამ სკოლების ასეთი თუ ისეთი მდგომარეობა³.

¹ მოძღვართ-მოძღვრის შესახებ იხ. «ქელმწიფის კარის გარიგება», გამოც. ე. თ. ვ. ი. შვილისა, თბილისი, 1920 წ. გვ. XIX—XXIV.
² ათონის კრებული, გვ. 258.
³ მწიგნობართ-უხუცესის შესახებ იხ. ივ. ჯავახიშვილის მონოგრაფია: ქართული სამართლის ისტორია, წიგნი მე-2, გვ. 126—142.

მესამე პერიოდში, როდესაც საქართველოს დაუდგა შავი დღეები და თითქმის ყოველივე კულტურული ნამოქმედარი განადგურდა, სკოლის საქმეც, რა ფაქტა უნდა, შეფერხდებოდა თუმცა მოსპობით არ მოსპობილა¹. მაგრამ მეოთხე პერიოდში, აღორძინების ხანაში, ის კვლავ გამოცოცხლდა. ამას ხელს უწყობდა ის პირობები, რომლებმაც, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, გამოიწვიეს ჩვენში, საზოგადოდ, კულტურული რენესანსი. ჩვენში გამრავლდა რიცხვი ელემენტარული, პირველდაწყებითი სკოლებისა; ასეთი იყო, მაგალითად, თბილისში სიონის სკოლა იოსებ თბილელისა², კალოუბნის, ქაშვეთის, მეტეხის, ანჩისხატისა და ნეკრესის სკოლა დოსითეოზ ნეკრესელისა ერეკლე მეფის დროს. გაჩნდა საშუალო სასწავლებლებიც, ამ მხრივ უნდა დავასახელოთ, პირველ ყოვლისა, თბილისის სემინარია, გახსნილი უმთავრესად ანტონ კათოლიკოსის ინიციატივით³ ის გაუხსნიათ 1755 წლის დამდეგს⁴ და მოუთავსებიათ ანჩისხატის ტაძრის ეზოში «საეპისკოპოსოსა სახლსა შინა». შის პირველ რექტორად დაუნიშნავთ ფილიპე ყაითმაზაშვილი, როგორც ჩანს ანტონ კათოლიკოსის წერაილიდან, რომელიც მას მიუწერია ასტრახნის ეპისკოპოსის მეთოდისათვის გაიოზ არქიმანდრიტის საქმის გამო. ამ სემინარიაში ასწავლიდნენ «აზნაურთა და თავისუფალთა ცნობათა», სახელდობრ, აქ ისწავლებოდა: ლრამპატიკაჲ, პიტიკისა, ქელოვნებაჲ, რეტორიკაჲ, ლოდიკაჲ ბაუმესტერისა, ქუეთქუმელებანი (კატიგორიები) ძველისა სხოლასტიკოსისა არისტოტელესნი, მეტაფისიკაჲ ბაუმესტერისავე, ჭისიკაჲ სხუადასხუათაგან ჭილო სოფოსთა ქნნილი, ჭილოსოფიაჲ მორალი მისივე ბაუმესტერისა⁵. თბილისის მაგალითმა გამოძახილი პოვა კახეთში, სადაც ამ დროს მ ფობდა «სწავლის მოყუარე» და ერის კეთილდღეობისათვის თავდადებული ერეკლე მეორე. დოსითეოზ ნეკრესელი გადმოგვცემს, რომ ქ. თელავში «ირაკლიმ შეშხადა სხოლა თვისსა პალატსა შინა სახელსა ზედა წმიდისა მღდელმთავრისა ვასილ კესარიელისასა წელთა მეფობისა თვისისათა 14-სა, დასაბამითგან წელთა 7266⁶, ქრისტეს აქეთ 1758, თუესა ოკდომბერსა 26, ქსენებასა დიდისა მოწამისა დიმიტრისსა, დღესა კვრიაკესა, ეამსა მესამესა. იყურთხა ჩემ მიერვე, მდაბლისა ნეკრესელ ეპისკოპოსისა დოსითეოსისაგან, და შეკრიბნა ყრმანი საბრძანებელისა თვისისანი, ხოლო ყრმად ვიტყვ უმეცრების ძალით და არა პასაკით: რომელნიმე ეპისკოპოსნი, რომელნიმე მღდელნი და რომელნიმე ახალ მოსწავლნი ეკლესიის მსახურნი, და ინება განმარტებად კეთილმეცნობისა. იწყო სწავებად თვისთა და სხუათაცა ზემოთქმულთა მოსწავლეთა, რომელთა ინებეს

¹ ქ. კვციელიძე, ქართული კულტურის ისტორიისათვის პონოლოთა ბატონობის ხანაში (ფტილდებია, II, 314—324).

² შენდევ ასაკათოლიკოსო სკოლადა წოდებულ (ნ. ქიქინაძე, ქართული მწერლობა XVIII სუჯ., გვ. 32).

³ პ. კარბელაშვილი, იერარქია საქართველოს ეკლესიისა, გვ. 152—153.

⁴ Н. Пальмов, К сведениям о личности архидиакона Гагоза, впоследствии архиепископа Астраханского и Ставропольского, Христиан. Восток, т. II, стр. 45 — 46.

⁵ ხელნაწერში შეცდომით 7201 შის.

და ვტრფიალნეს სიბრძნის მოყუარებასა¹. როგორც ვხედავთ, ამ სკოლაში სრულწლოვანებიც კი სწავლობდნენ, მაგალითად, ანტონ ცაგერელ-ქყონდი-ღელი და დოსითეოზ ნეკრესელი. უკანასკნელი ამბობს: ერეკლემ «შემო-კრიბნა ყრმანი საბრძანებელისა თვისისანი და მეცა მდაბალი ვინმე ეპის-კოპოსი ნეკრესისა დოსითეოზ თანვედასებოდი მათ შეკრებილთა ბრძანებითა შეფისადათაო»². პირველი რექტორი ან ს ხ ო ლ ა პ ე ტ ი ამ სკოლისა იყო, დოსითეოზისავე მოწმობით, ზემოდასახელებული ფილიპე ყაითმაზაშვილი, რომელიც ერეკლეს თბილისიდან თელავში გადაუყვანია. ანტონ ცაგერელ-ქყონდიღელი გადმოგვცემს, რომ თბილისში «ვიხილენ მრავალნი წარმატებულად ხედვითთა შინა ფილოსოფოსობათა, რამეთუ ბრწყინვალესა ირაკლი მეორესა, დიდსა შეფესა, აღეგო სხოლაჲ ქალაქსა თელავს და მუნით წრთენილ იყვნენ; და ამასვე შეფესა მოებოვა სხოლაპეტად და მოძღურად სიბრძნისა პარმანთა მღვდელი ფილიპე, რომელი ღირს იყო ესევეითარსა მოძღურებისა პატივსა. და ამა მოძღურისა მიერ და ამის ერთისა რჩეულისა მოწაფისა ზაქარიაჲს მიერ მიიღო უღირსობეამანცა ჩემმა წვრთილებაჲ ხედვითთა შინა ფილოსოფოსო-ბათაჲ; აქედან ცხადია, რომ თელავის სკოლაში ფილოსოფიასაც გადიოდნენ და თანამედროვეთა თვალშიც თითქოს თბილისის სკოლაზე მაღლა მდგარა. დიდხანს არ უცოცხლია ამ სკოლას, მის ნანგრევებზე 1782 წლის 28 მაისს გაიხსნა, მოსკოვის სლავენურ-ბერძნულ-ლათინური აკადემიის ყაიდაზე, სემინა-რია, რომელშიაც ასწავლიდნენ გრამატიკას, რიტორიკას, ფილოსოფიას, მათემატიკასა და ღვთისმეტყველებას. ამ სემინარიის პირველი რექტორი იყო გაიოზ არქიმანდრიტი. სემინარია სახსარს სახელმწიფო ხაზინიდან და კერძო თანამდებობის პირთაგან ღებულობდა. სწავლის მოწესრიგების სამძიმე კისერ-ზე დააწვა კათოლიკოს ანტონ პირველსა და რექტორებს: გაიოზსა და დავით ალექსიძე-მესხიშვილს. ამათ გადმოთარგმნეს თუ შეადგინეს ყველა საქარო სახელმძღვანელო, რითაც დიდი სამსახური გაუწიეს მშობლიურ მეცნიერებას და სწავლა-აღზრდის საქმეს. თელავის სემინარიამ იარსება რუსების საქართ-ველოში შემოსვლამდე, მაშინ კი, 1801 წელს, იმასაც ბოლო მოეღო, როგორც ეს დამოწმებულია დავით რექტორის მიერ: «მას ეამსა რუსნი მოვიდეს, იმ-პერატორებასა ალექსანდრე პირველისასა, ძისა პავლე პირველისა იმპერატო-რისა, და სხოლა შეურაცხყვეს და სადა სახელი ღვთისა იქადაგებოდა, ჰყვეს ქვაბ ავაზაკთა, ხოლო მე პირადპირადნი განსაცდელნი შემამთხვივნეს და მრავალნი ბოროტნი მოაწივნეს ჩემზედა. რექტორი დავით, თვესა ივნისსა, ქორი-ნიკონსა უპთა» (1801 წ.)³.

1799 წლის 10 მაისს ბატონიშვილმა იოანემ თავის მამას, გიორგი მეფეს, მიართვა მოხსენება («წინადადებაჲ») სახელმწიფოში სხვადასხვა აუ-ცილებელი რეფორმის შესახებ, სადაც, სხვათა შორის, სკოლსა და განათლე-

¹ S 2564, გვ. 103 — 105.

² S 1137, გვ. 7 — 9.

³ კ. ხ ა ნ კ ი ძ ე, თელავის სემინარია და დავით რექტორი (ქუთაისის პედინსტიტუტის შრომებაჲ, ტ. VI, 1946, 63—73).

ბის შესახებაც არის ლაპარაკი. მოვიყვანთ შესაფერისს ადგილებს ამ მოხსენებებიდან:

«საშს ადგილს გაიმართოს სკოლა: ტფილისსა, გორსა და თელავსა შინა. მიეჩინოთ მუნ მცოდნენნი კაცნი, რათა ასწავლიდნენ სამეცნიეროსა სწავლასა და სამხედროსაცა, აგრეთვე ენებსა ამის მეურნედ იყოს განათლებისა მთავარი და ესე აძლევდეს რიგსა და ჯამაგირთა ოსტატებსა. ამა სასწავლებლებში მიუბარებოდნენ თავადაზნაუონი და პირველი მოქალაქეს შვილები. აგრეთვე იყოს ამაზედ მდბალი სასწავლებლები, დუქნები ან სახლები; იმას შინა ისწავლიდნენ მსახური კაცის შვილნი და მდბალ ვაჭართა შვილები, აგრეთვე გლეხისაც, ვის როგორად შეეძლოსთ. სასწავლებლებსა მას შინა სწავლობდნენ ქართულსა, სომხურსა, თათრულსა, რუსულსა და თუ შეიძლება, ბერძნულსა და ლათინურსაც. უკეთესი იქნების, ოსტატები ანუ მასწავლებელნი იყვნენ მეფის ხარჯითა, ხოლო მოწაფენი თავვით მშობელთ ხარჯითა, ვიდრე შემოსავალთ განვრცობადმდე. ესე სახედვე სასულიერო სასწავლებლები იყოს განწყესებით, და ამის მეურნეობა აქვდეს კათალიკოსს და სულიერს მთავარს¹.

იბეჭდებოდეს გაზეთი თვეში ორჯელ, აქედანაც იქმნება შემოსავალი და ბალხნიც შეეჩვევიან².

იყოს განათლების მოხელე, ესე იგი სკოლებისა, სხვა სასწავლებისა და სტანბების საქმეში, და ამასაც აყვანდნენ ხელქვეითნი³.

იყოს მხატვრების უფროსი და ესე დასდებდეს ფასსა ხატთა, სახეებთა, ფერადებთა და ვარაყთა, და ამის სიტყვით იმუშავებდნენ სხვიდამ მოსრულნი მხატვარნი და ეგრეთვე აქაურნი⁴.

წერილების საცავის სახლისათვის ანუ არხივისათვის იყოს დავთარხანა. ყოველი საქმე შემოსავალი, გასავალი, სასამართლო, უცხო მხრის საქმეები, იმათი პირები და თითონ ის ნამდვილებიც, რომელიც დასაშთენია, ინახებოდეს ნამდვილ გადაწერით შემოწმებით და რაოდენისამე კარგის კაცით დაიბეჭდებოდეს, და ამაზედ იყოს ერთი კარგი გვამი მიჩენილი თავისის მოხელეების მწერლებით⁵.

ბ ი ბ ლ ი ო ტ ი კ ი ს ა თ ვ ი ბ. აგრეთვე იყოს ბიბლიოთიკას სახლა. ყოველი საერო და საეკლესიო წიგნი, რაც შეიძლებოდეს, იქ იცვებოდეს. აგრეთვე სახეები და მაგალითები მხატრობებისა, შენებულებათა და სხვათა ხელოვნებათა. და ვისაც ენებოს, მივიდოდნენ და თავისის ხარჯით იქ გარდიწერდნენ და გარდაიღებდნენ სახეთა, რომ გარე ვატანიოთ წიგნი არ დაიკარგოს⁶...

როგორც ვხედავთ, სასკოლო-საგანმანათლებლო საქმე სწორსა და ურყევ გზაზე იყო დამდგარი XVIII საუკუნეში. ამას ხელს უწყობდნენ ისეთი მომზა-

¹ ხელნ. N 2155. «სჯულდება» თანე ბაგრატიონისა. გამოცემა ივ. სურგულაძისი, გვ. 27. Проф. А. Цагарелл, Сведения 1, стр. XXXVIII.

² «სჯულდება», ივ. სურგულაძის გამოცემა, გვ. 7.

³ იქვე, გვ. 12.

⁴ იქვე, გვ. 17.

⁵ იქვე, გვ. 56.

⁶ იქვე, გვ. 57.

დებული პედაგოგები, როგორც იყვნენ: იასტო ანდრონიკაშვილი, მის მიერ აღზრდილი თბილისის სკოლის მოძღვარი — იოანე კალოუბნელი და ნიკოლოზ ხელაშვილი, ზაქარია ლალაბანაშვილი, მოძღვარი კახეთის სკოლისა, გაიოზ რექტორი, დავით რექტორი¹ და სხვ. მაგრამ პოლიტიკური ვითარების შეცვლამ ეს გზა უკუაბრუნა და ქართულ სასკოლო-საგანმანათლებლო საქმეს სხვაგვარი უჩინა.

ასეთია მოკლედ ისტორია სკოლის საკითხისა ძველ საქართველოში. სკოლების გარდა საეკლესიო მწერლობის განვითარებისათვის ნიადაგს ჰქმნიდნენ და მის ზრდას ხელს უწყობდნენ მონასტრები, რომელნიც სამართლიანად არიან მიჩნეული ძველად კულტურულ-ლიტერატურული მოღვაწეობისა და შემოქმედების ნამდვილ ცენტრებად. საეკლესიო მწერლობა, როგორც ყველგან, ისე ჩვენშიაც, გაიზარდა ან მომწიფდა სწორედ მონასტრებში, ამიტომ საჭიროა გავარკვიოთ, სახელდობრ, რომელი მონასტერი უღვა სათავეში ამ საქმეს ჩვენში.

არავითარი საბუთი იმისა, რომ ჩვენში ეგრეთ წოდებული ათცამეტასურელ მამათა მოსვლამდე მონასტრები, ამ სიტყვის ნამდვილი მნიშვნელობით, ყოფილიყო, არ არსებობს. პირველად მონასტრები ჩვენში დააარსეს აღნიშნულმა მამებმა, ხოლო მათ მოღვაწეობას ჩვენ ვაკუთვნებთ მეექვსე საუკუნეს². ყოველ შემთხვევაში, მეშვიდე საუკუნეზე აღრე ეს მონასტრები ისე ვერ მოეწყობოდნენ და ვერც ჩამოყალიბდებოდნენ, რომ აქ შექმნილიყო მწერლობის განვითარებისათვის საჭირო პირობები, ქართველთა სამონასტრო ცენტრებს აღნიშნულ პერიოდში ჩვენ ვხედავთ უმთავრესად იქ, საიდანაც მათ ქრისტიანობა მიიღეს, სახელდობრ აღმოსავლეთის სხვადასხვა პუნქტში.

უახლოესი პუნქტი ქრისტიანული აღმოსავლეთისა, სადაც ამ დროს ქართველები სამონასტრო ცხოვრებას ეწეოდნენ, არის შაგი ანუ სპევირგელი მთა, ანტიოქიის მახლობლად, სირიაში. ამ დროს იქ მოღვაწეობდა სვიმეონ მესვეტე (გარდ. 596 წ.), რომლის სახელი დაკავშირებულია ქართულ ეკლესიის ისტორიასთან. ეს ის სვიმეონია, რომლის დროს ჩვენში მოსულა ერთი ნაწილი «ათცამეტასურელ მამათა». სვიმეონთან, როგორც მისი ბიოგრაფიიდან ვგებულობთ, ხშირი, მასობრივი მისვლა-მოსვლა ჰქონიათ ქართველებს, რომელთაგან ბევრი იქვე, მის მონასტერში, რჩებოდა საბერძნეთის მოღვაწეობისათვის³. სვიმეონის დედის, მართას, ცხოვრებიდანაც ჩანს, რომ ქართვე-

¹ კალმასობა II. 191, 192, 201, 202.

² კ. კეკელიძე, საკითხი სირიელ მოღვაწეთა ქართლში მოსვლის შესახებ. «თბილ. უნივერ. შრომები», VI, გვ. 82 — 107, «ეტიუდები» I, გვ. 19 — 50.

³ K. Kekelidze, Monumenta hagiographica Georgica, I. I, p. 260—261, 283—284, 286, 338; მისივე, Историко-агиографические отрывки. «Христ. Восток», т. II, 193—197.

ლები ამ მონასტერში დიდ როლს თამაშობდნენ¹. მაგრამ სვიმეონის სავანე ამ ეპოქაში ქართველთა სამწერლობო ცენტრად ვერ ჩაითვლება, ვინაიდან არ არსებობს არავითარი საბუთი იმისა, რომ ამ დროს აქ საზოგადოდ რაიმე ლიტერატურული მუშაობა წარმოებდა.

მეორე პუნქტი ქრისტიანული აღმოსავლეთისა, სადაც ამ დროს ქართველები მოღვაწეობდნენ, არის პალესტინა.

ქართველთა სამონასტრო კოლონიზაცია პალესტინაში მეხუთე საუკუნიდან იწყება. პეტრე მათუმელის (V ს.) ცხოვრებაში სწერია, რომ პეტრემ იერუსალიმში დალაშქრა სახლი სასტუმროდ ქალაქსი შინა და განუსვენებდა მომავალთა ძმათა ქართველთა და ბერძენთაო². მას აუშენებია აგრეთვე მონასტერი, რომელსა «პრქვან ქართველისა მონასტერი»³. შეიძლება, ეს მონასტერი იყოს ის იბერთა მონასტერი, რომელიც, ლაზების მონასტერთან ერთად, პროკოპი კესარიელის თქმით, იუსტინიანე დიდს განუახლებია VI საუკუნეში⁴.

მეექვსე-მეშვიდე საუკუნეში პალესტინაში, ბეთლემში, ქართველებს კქონიათ მონასტერი თეოდორე ტირონის სახელობისა, რომელიც მოზაიკებით შეუქციათ ამა ანტონისა და ვინმე იოსიას (იხ. ზემოთ გვ. 39 შენ.). ამ მონასტერს ბომ არ გულისხმობს სვიმეონ საკვირველთმოქმედის დედის, მართას, ბიოგრაფი, როდესაც მოგვითხრობს შემდეგს: «სამნი მონაზონნი ქართველნი იერუსალიმით მოვიდეს მონასტრად წმიდისა [სვიმეონისა], რომელთაგან ერთი, სახელით ანტონი, მღვდლობისა პატივითა შემოსილი იყო და მამასაბლისი მონასტრისა პატიოსნისა და წინამძღუარი ძმათა სიმრავლისაა»⁵. ექვს გარეშეა, რომ ქართველები მრავლად მოღვაწეობდნენ ისეთ შესანიშნავ ლავრებში, როგორც იყო ხარიტონის, ექვთიმეს, თეოდოსისა და საბა განწმედილის ლავრები, სადაც ყველა ქრისტიანი ეროვნების წარმომადგენელთ ვხედავთ. განსაკუთრებით ეს უნდა ვთქვათ საბა განწმედილის ლავრის შესახებ: აქ რომ ქართველთა ელემენტი საკმაოდ თვალსაჩინო იყო, ეს ცხადია საბას ანდერძის იმ მუხლიდან, რომელიც ჩვენ უკვე მოვიყვანეთ ზემოთ (გვ. 39). დასახელებულ სავანეთაგან, მართალია, საბას მონასტერი მნიშვნელოვანი კერა იყო საქრისტიანო მწერლობისა არა მარტო ბერძნულ, არამედ სხვა ენებზედაც, მაგრამ ჩვენი მწერლობა მაინც აქ არ დაწყებულა. ამას ჩვენ ვამბობთ არა იმიტომ, რომ ჩვენამდე არ შენახულა ისეთი ძეგლები, რომელთა შესახებ შეიძლებოდეს თქმა, რომ ისინი ნათარგმნი და დაწერილია საბას ლავრაში ჩვენი მწერლობის ისტორიის დასაწყის ხანაში, არამედ შემდეგი მოსაზრებითაც. ჯერ ერთი, იმთავითვე, მწერლობის შემოღები-

¹ «Acta Sanctorum», Maii V, 418—425; Н. М а р р, Агиографические материалы по грузин. рукоп. Иверн, I, 36—44.

² ნ. მარის გამოც., გვ. 14—15.

³ იქვე, გვ. 16—17, R. R a a b e, Petrus der Iberer, S. 46.

⁴ «De Aedificiis», V, 9, M i g n e, PG. I, 77, c. 521. ქართველთა შესახებ პალესტინაში იხ. R. J a n i n, Les Géorgiens à Jérusalem (Echos d' Orient XVI, p. 32—38, 211—219, 1931).

⁵ «Acta Sanctorum» Maii V, p. 418; Н. М а р р, Агиографические материалы по грузин. рукоп. Иверн, I, 38.

სას ქართველებს, უნდა ვიფიქროთ, შეძლება არ ექნებოდათ გამოეყოთ კულტურულ-ლიტერატურული ძალები საზღვარგარეთული პუნქტებისათვის. მეორე, ქრონოლოგიურადაც ეს შეუძლებელი იქნებოდა: საბამ თავისი მონასტერი დააარსა 483 წელს, ქართველები აქ მოვიდნენ არაუადრეს მეხუთე საუკუნის უკანასკნელი წლებისა, ვინაიდან, ჩვენ ვიცით, პირველი უცხოელი, რომელიც აღმოსავლეთიდან შეეფარა ამ სავანეს, იყო სომეხი იერემია თავისი ორი მოწაფით, პეტრეთი და პავლეთი, ეს კი მოხდა 491 წელს. მეხუთე საუკუნის გასულისათვის კი, როგორც დავინახეთ, ქართული მწერლობა უკვე ფაქტია: 476—483 წლებში ქართულ ენაზე იწერება ორიგინალური თხზულება, შუშანიკის მარტვილობა, საიდანაც ჩანს, რომ საღმრთო წერილი უკვე კარგახანი თარგმნილია ქართულად ცხადია, მაშასადამე, რომ ეს მუშაობა ჩვენშივე შესრულებულა და ის ქართული წიგნები, რომელთაც გულისხმობს ზემოთყვანილი «ანდერძი» საბასი, ქართველ ბერებს სამშობლოდან მოუტანიათ საბას ლავრაში. ასე რომ, შეგვიძლია ვთქვათ, ქართული მწერლობა როგორც დაწყებულია ჩვენში, ისე პირველი პერიოდის პირველ ნახევარში ჩვენშივე მუშავდებოდა და ვითარდებოდა. შეგვიძლია დაახლოებით ვაჩვენოთ კიდევაც ის რაიონი, სადაც დაიწყო და სადაც ვითარდებოდა თავდაპირველად ჩვენი მწერლობა; ეს არის, მტკვრის სამხრეთით, ის სომხითი (ქართულად), გუგარქი (სომხურად), ან გოგარენე (ბერძნულად), სადაც ქრისტიანობამ უფრო ადრე მოიცილა ფეხი და სადაც ეპიგრაფიკული მასალები გვაძლევენ იმ ხანმეტექსტებს (ჯვარის მონასტერი და ბოლნისის სიონი), რომლებიც დამახასიათებელია ბიბლიური პალიმფსესტებისათვის, თავდაპირველი ჩვენი მწერლობის ამ უძვირფასესი ძეგლებისათვის. ალბათ ეს მწერლობა თავდაპირველად ვითარდებოდა კერძო პირთა, უფრო მეფე-მთავართა და ეპისკოპოსთა, კარზე, აგრეთვე ღირსშესანიშნავ ტაძართა გარშემო, ხოლო შემვიდეს საუკუნიდან, როდესაც განმტკიცდა სამონასტრო ცხოვრება, მონასტრებშიაც.

თუ პირველი პერიოდის პირველ ნახევარში ქართველები აღმოსავლურ ქრისტიან ქვეყნებთან იყვნენ დაკავშირებული, მეორე ნახევარში მათ პირი იბრუნეს დასავლეთისაკენ, ესე იგი ბიზანტიისაკენ, და აქაც გაიჩინეს სამონასტრო ცენტრები. ამ მხრივ მნიშვნელოვანი როლი უთამაშნია ილარიონ ქართველს, რომლის სახელთან დაკავშირებულია ორი ქართული მონასტრის შექმნა ბიზანტიაში (ერთია ოლიმპის ან ულუპოს მონასტერი მცირე აზიის ბითუნიისში) სადაც ილარიონი მოსულა 864 წელს. ოლიმპის მთავრე ქართველებს ქონდათ სამი ეკლესია: ქუაბი ან ეკლესია წმიდისა ღვთისმშობლისა, კობჰან-დამიანე და ლავრა კრანია. მეორე მონასტერი, რომელიც ილარიონის სახელთანაა დაკავშირებული, არის «ქართველთა მონასტერი კრემანასა», იმპერატორ ბასილდის მიერ აშენებული 876 წელს ილარიონის ნაწილთა დასასვენებლად. ამ მონასტერში გაჩაღებული იყო ქართული მწერლობა. ამას მოწმობს მრავალი ძეგლი აქ გადაწერილი, რომელიც ჩვენამდე შენახულა, აგრეთვე ექვთიმე მთაწმიდლის ცხოვრება, სადაც ნათქვამია, რომ ექვთიმემ, რომელმაც კარგა ხანს დაყო ოლიმპზე, თავის მამასთან.

იოანესთან, ერთად, ულუმბოსა და სამეუფოსა ქალაქსა, ჰრომანას, რამდენიმე თბზღლება თარგმნაო¹.

არც აღმოსავლეთთან შეუწყვეტიათ ქართველებს კავშირი ამ ნახევარში. კერძოდ, საბას ლავრას სწორედ ახლა მოუპოვებია ის მნიშვნელობა, რომლითაც ის ცნობილია ჩვენი მწერლობის ისტორიაში, მართლაც, VIII—X საუკუნეებში აქ, შეიძლება ითქვას, დულდა ქართველების ნამდვილი ინტენსიური ლიტერატურული შემოქმედება/ უმეტესი ნაწილი ამ უძველესი ხელნაწერებისა, თარიღიანისა თუ უთარილოსი, რომელნიც დღეს სინას მთაზე ინახება განსაკუთრებით, ამ ხანაშია დაწერილი და ნათარგმნი სწორედ საბას ლავრაში. ის რედაქცია საღმრთო წერილისა, რომელიც საბაწმიდურად აა ცნობილი, ამ ხანაში წარმოიშვა საბას ლავრაში. ამ დროს უნდა შემუშავებულიყო აქ ის ხელიც, რომელსაც საბაწმიდურს უწოდებენ ჩვენი ძველი ძეგლები. გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებებიდან ჩვენ ვგებულობთ, რომ ქართველებს საბას ლავრასთან განსაკუთრებით მჭიდრო კავშირი მეცხრე საუკუნეში მქონიათ: აქედან გრიგოლმა მოატანია საბაწმიდისა ვანგებამა, აქ წმინდასა ამას ადგილსა საბაწმიდასა, ყოფილა ამ დროს გრაგოლის ორი მოწაფე, არსენი და მაყარი, რომელთაგან უკანასკნელს გადაუწერია 864 წლის მრავალთავი². ქართველთა ლიტერატურული მუშაობა აქ არ შეწყვეტილა მეთერთმეტე საუკუნემდე, როდესაც პალესტინაში გაშენდა ახალი ცენტრი ჩვენი მწერლობისა, ეგრეთ წოდებული ჯვარის მონასტერი.

აღნიშნულ პერიოდში ქართველებს მეორე ცენტრიც მქონდათ პალესტინაში, ეს იყო ხარატონის ლავრა, ეგრეთ წოდებული ძველი ლავრა ან, როგორც ბერძნები ეძახდნენ, *Παλαιά Λαύρα*; აქედან წარმოდგა ტერმინი პალავრელი, ესე იგი პალეა ლავრელი ან ძველი ლავრის მოღვაწე³. პალავრას ჩვენი მკვლევარნი ეძებდნენ ხან ტაოში⁴, ხან ქართლში⁵. მართალია, თითქოს ქართლშიაც ყოფილა ასეთი სახელწოდების მონასტერი, მაგრამ მას ჩვენი მწერლობის ისტორიაში არავითარი მნიშვნელობა არ მქონია. პალესტინის პალავრაში გადაწერილია X საუკუნეში ერთ-ერთი, სინას მთაზე დაცული, აგიოგრაფიული კრებული № 11⁶. აქვე უნდა იყოს გადაწერილი იმავე საუკუნეში სვიმეონ მგალობლის მიერ თევდორე პალავრელის ცხოვლებით სინას მთაზევე შენახული იადგარი⁷; 968 წელს იოანე საფარელს აქ გადაუწერია იოანე ოქროპირის ცხოვრება⁸.

¹ ა. კეკელიძე, ნაწყვეტი ქართული აგიოგრაფიის ისტორიიდან, თბილისის უნივერსიტეტის მოამბე, I, გვ. 64—65.

² ცხოვრება, გვ. 1—11, მბ—მდ. გრიგოლ ხანძთელმა ახლად ამოწმებულ უბეს მონასტერში შამასხლისად დააყენა იერუსალიმიდან მოსული აღარითონი, რომელსაც აქუნდეს ყოთალი წიგნია (გვ. 38), უკველა, იქვე, იერუსალიმში, შეძენილი.

³ თ. გორდანიას ქრონიკები, I, 188.

⁴ Brosset Rappor. XII, 86.

⁵ ქართლის ცხოვრება, I, 221.

⁶ აღ. ცაგარლის კატალოგი № 50.

⁷ აღ. ცაგარლის კატალოგი № 67.

⁸ სინას მთის ხელ. № 72, ა. ცაგარლის კატალოგი.

მეორე მნიშვნელოვანი პუნქტი ქრისტიანული აღმოსავლეთისა, სადაც ქართველთა სამწერლო-საგანმანათლებლო ცენტრი ღვივოდა ამ ხანაში, არის სინას მთა. ქართველთა სამონასტრო კოლონია, ამ სიტყვის ნაძღვინო მნიშვნელობით, აქ გაჩენილა არაუადრეს მეათე საუკუნის ნახევრისა ეს კოლონია პირდაპირი გაფრთხილება პალესტინის, უფრო კი საბას მონასტრის, ქართველთა მოღვაწეობისა საქმე ისაა, რომ პალესტინის მონასტრები, განსაკუთრებით საბასა და ხარიტონის ლავრა, IX—X საუკუნეებში მეტად შეავიწროეს არაბებმა, ისინი არა ერთხელ აუოხრებიათ მათ და მათი მოღვაწენიც ამოუყლეს. სინას მთა კი, როგორც მივარდნილი კუთხე, შედარებით უფრო მოსვენებული იყო, ამიტომ, ჩანს, ქართველები ნაწილობრივ აყრილან და საბას ლავრიდან სინას მთაზე გადასახლებულან, სადაც მათ საკუთარი ეკლესიებიც კი აკონიანთ. გაცხარებული ლიტერატურული მუშაობა აქ მეათე საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში ღვივოდა. ვინაიდან სინას მთა, როგორც განცალკევებული და განშორებული პუნქტი, მტრების შემოსევისა და აოხრებისაგან შედარებით უზრუნველყოფილი იყო, აქ შენახულა უძველესი ჩვენი თარიღიანი და უთარილო ხელნაწერები. სინას მთაზე შემუშავებულა საგანგებო ხელიც, რომელსაც სინას მთის ხელი ეწოდება, ეს მეტად ლამაზი და მოხდენილი მრგვალი ხელია. უნდა შევნიშნოთ, რომ აქ გადაწერას უფრო მისდევდნენ: წერდნენ არა მარტო ქართულ ხელნაწერებს, არამედ ბერძნულსაც და არაბულსაც; ეს იქიდან ჩანს, რომ ბევრ იქაურ ბერძნულ-არაბულ ხელნაწერს ქართული პაგინაცია აქვს. მომეტებული ნაწილი აქაური უძველესი ხელნაწერებისა საბას ლავრიდანაა გადმოტანილი. საზოგადოდ ჩანს და ირკვევა, რომ სინასა და პალესტინის, საბას ლავრის, ქართველ მოღვაწეთა შორის ხშირი და მტკიცე მისვლა-მოსვლა და ურთიერთობა წარმოებდა. სინას მთაზე პალესტინიდან გადადიოდნენ ქართველი მოღვაწენი, როგორც, მაგალითად, მიქელ კათამონელი (სინ. ხელ. № 9) და კვირიკე სოხასტერელი (№ 16). აქ, პალესტინაში, ამზადებდნენ სინას მთისათვის სხვადასხვა საჭირო ხელნაწერებსა და წიგნებს. მეათე საუკუნის მოღვაწეთა შორის აქ ცნობილია: იოანე-ზოსიმე, კვირიკე მიძნაძორელი, ბერის დათუას შევირდი, ეზრა მღვდელმონაზონი და მესვეტე. ბერი კვირიკე სოხასტერელი, გაბრიელი, მიქელი, გიორგი, თეოდორე ჰკუდელელი, იოანე კუმურდოელი, გიორგი იწელი, ბასილი, იოსები, მაკარი და სხვ. ყველა ესენი იღებდნენ ამა თუ იმ მონაწილეობას ხელნაწერთა გამრავლებაში: ერთს ეკუთვნის თაოსნობა, მეორე შოულობს საწერ მასალას, მესამე წერს, მეოთხე თარგმნის, მეხუთე ყდას უკეთებს წიგნებს, მეექვსე ასურათებს მათ და ა. შ.

↑ უფრო მნიშვნელოვანი ლიტერატურული ცენტრები ამ ხანაში ჩვენთვის საქართველოში გვაქვს, სახელობრ, ტაო-კლარჯეთის მხარეში, ამ მხარეში სამონასტრო ცხოვრების მეთაურად შეიქნა გრიგოლ ხანძთელი თავისი მოწაფეებით, რომელთაც უკაცური და უდაბური ქვე-

ყანა გადაქციეს აყვავებულ კუთხედ. ეს მხარე დასახლებული ყოფილა ძველიდანვე ქართველთა მოდგმის ხალხით: ჭანებითა და მეგრელებით. VI—VII საუკუნეებში აქ, როგორც ქალკედონიტულ ქუეყანაში, თავი შეუფარებიათ სამშობლოდან დევნილ ქალკედონიტ-სომხებს, რომელთაც გაუშენებიათ აქ რიგი მონასტრები, სადაც ეულტურულ-შემოქმედებითსა და ლიტერატურულ მოღვაწეობას ჰქონდა ადგილი. მერვე საუკუნის პირველ ნახევარში, შურვან ყრუს შემოსევით, ეს მხარე სულ ერთიანად აოხრდა, ამას თან დაერთო ხოლმეობა, რომელმაც მუსრი გაავლო მცხოვრებლებს¹. ამით იხსნება, რომ, როდესაც გრიგოლ ხანძთელი მოვიდა აქ, «მას უამსა სხუად მონასტერი არა შშნ იყო მათ ქუეყანათა, აზნიერ ოპიზონა, და არცა მსოფლიონი ერისკაცნი ახლვიდეს ახლად შშნებისათვის მათ ქუეყანათაჲსა; რამეთუ კლარჯეთს და ტაოთა შინა და შავშეთს და ყოველთა მათ მახლობელთა ქუეყანათა მცირედნი იპოვებოდეს დაშშნებულ ტყეთა შინა ადგილ-ადგილ»². ამ უბედურებისა და აოხრების დროს დაკუმულა და დაშრეტილა აქ არსებული მონასტრები. როდესაც გრიგოლი მოსულა აქ, მხოლოდ ერთადერთი მონასტერი ყოფილა, ოპიზა, აღნიშნული უბედურების შემდეგ, სხვებთან ერთად ეს მონასტერიც მიუტოვებიათ, დარჩენილა აქ ერთი პატარა ეკლესია იოანე ნათლისმცემლისა. მერვე საუკუნის ორმოცდაათიან წლებში აქ დამკვიდრებულან ქართველები და მონასტერი იოანე ნათლისმცემლის სახელზე განუახლებიათ. სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრებაში ნათქვამია, რომ «აღეშენა წმიდაჲ და დიდი უდაბნოჲ ოპიზაჲ მონაზონთა მიერ, რომელთა ეწოდებოდა ამონა, ანდრია, პეტრე და მაცარიო»³. გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში ნაჩვენებია სახელები ოპიზის პირველი სამი მამასაბლისისა: სამოელ, ანდრეა და გიორგი. გიორგის დროს მოსულა აქ გრიგოლი, მაშინ იქ «იყვნეს ძმანი მცირედნი შეკრებულ ქრისტეს სიყვარულისათვის, ვინაჲთგან პოვნილ იყო წმიდაჲ ივი მცირე ეკლესიაჲ წმიდისა ნათლისმცემლისაჲ»⁴. ოპიზა იქცა ტაო-კლარჯეთის სამონასტრო ცხოვრების კერად. აქ მოღვაწეობდნენ მიქელ პარეხელი, გიორგი მანყვერელი. მეცხრე საუკუნეში ეს განუახლებია აშოტ ორბელიანის ძეს გუარანს, რომელიც «დამარხეს ოპიზას, მეორედ მისგან აღშენებულსა»⁵. ოპიზა იყო ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ცენტრი ქართული მწერლობისა, აქ გადაწერილა ბევრი საყურადღებო ძეგლი ამ პერიოდის და შემდეგი დროის მწერლობისა. მაგალითად, აქ გადაწერილია, სხვათა შორის, 913 წელს ეგრეთ წოდებული ოპიზის საბარება.

¹ ეს იყო, აღბათ, 746 — 7 წლის ხოლმე, რომელმაც სულ ამოგლიტა სამხრეთ საბერძნეთისა და კონსტანტინოპოლის მცხოვრებნი და რომელიც იქიდან, მცირე აზიის გზით, აღბათ, ზენშიაც შემოვიდა (A. Васильев, Лекции по истории Византии, т. I. Петерб., 1917 г., стр. 224).

² «ცხოვრება», გვ. 10.

³ ს. კეკელიძის გამოც., გვ. 150.

⁴ «ცხოვრება», გვ. 3.

⁵ ძველი ცხოვრება, მარტო თხოვითის იქიდან, გვ. 225.

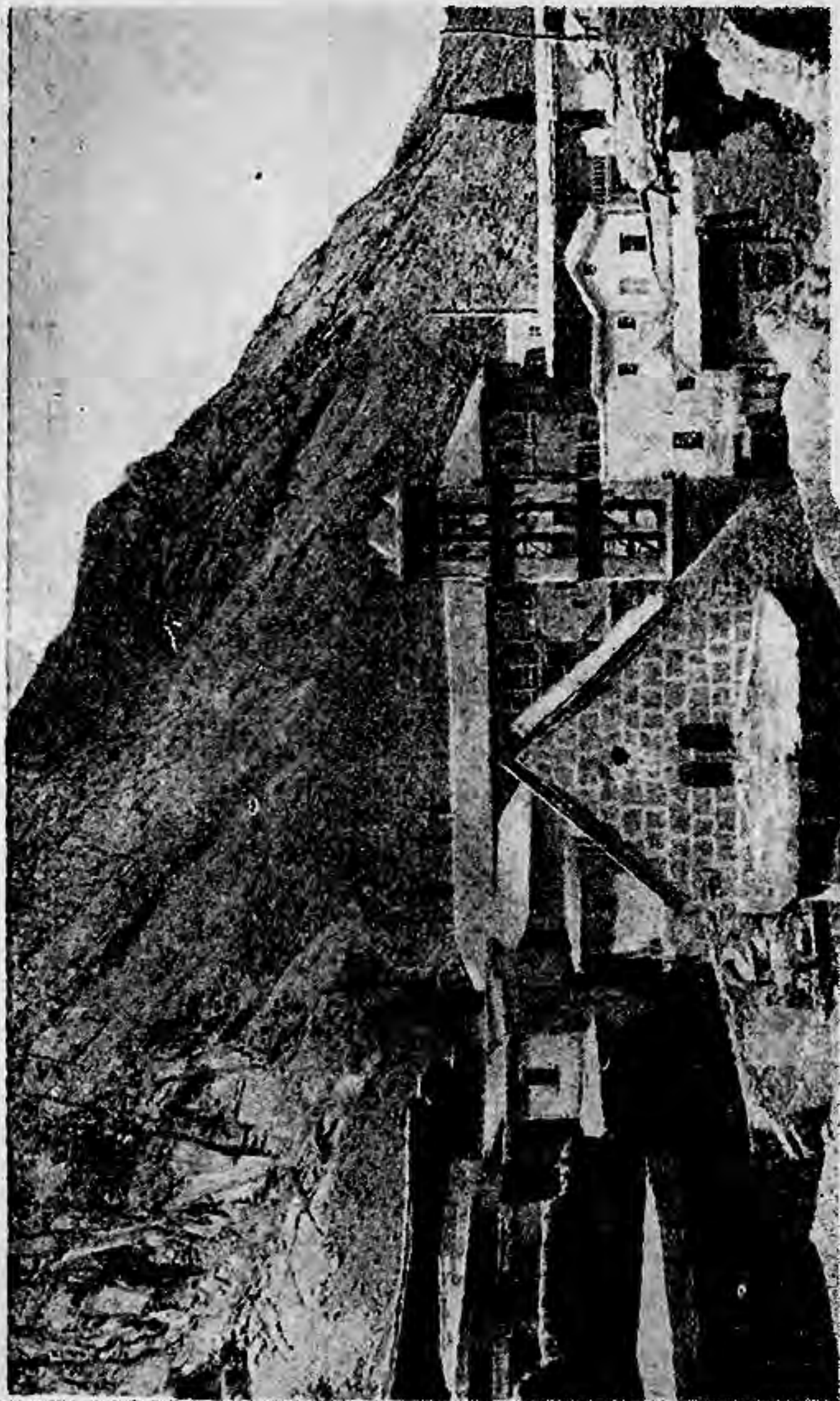
გრიგოლ ხანძთელმა¹ ააშენა ხუთი მონასტერი: სამი მამათა და ორი დედათა. ამათგან მწერლობის ისტორიისათვის ყველაზე მნიშვნელოვანი იყო შატბერდი. შატბერდი აშოტ ერეკლესი «აგარაკად ხანძთასა» განაჩინა (გვ. 118). აშოტის სიკვდილის შემდეგ გამეფდა მისი ძე ბაგრატ. გრიგოლი მივიდა მასთან და უთხრა: «ამას ვითხოვ შენგან: არს აშოტ ერეკლესისა შეწირული აგარაკი ხანძთას და იქმნების კეთილად მონასტრად; უყუეთუ მიბრძანოს მეფობამან შენგან, აღვაშწნო სადიდებელად ღმრთისა და საცხორებელად სულისა შენისა... მაშინ სიხარულით უბრძანა ბაგრატ ერეკლესი მან შტნებად მისი და მისცა ყოველივე საქმარი საშწნებელად» (გვ. 119 — 120). გრიგოლმა აქ გააშენა დიდებული მონასტერი ღვთისმშობლის სახელზე (გვ. 120) და «შეაერთნა ორივე იგი უდაბნონი (ხანძთა და შატბერდი) ერთად შენაწევრებულნი და შემტყიცებულნი ძმობრივსა ზედა საყუარულსა» (გვ. 120). ბაგრატმა ამის შემდეგ მოუწოდა გრიგოლს და «უბრძანა ადვილნი მარჯუენი აგარაკად შატბერდსა, და ყოველი, რაჲცა უქმდა, მისცა მისთვის სრულიად საშწნებელად» (გვ. 120). შატბერდი ერთი უდიდესი ცენტრი იყო ხვენი ძველი მწერლობისა, აქ გადათარგმნილა და გადაწერილა ბევრი მნიშვნელოვანი ძეგლი, რომელნიც სამართლიანად ამკობენ ჩვენს სიძველეთსაცავთ. აქაურ ძეგლებიდან ჩვენამდე შენახულა: ცნობილი შატბერდის კრებული (S 1141), 973 წლის აბლო ხანებში გადაწერილი; ეგრეთ წოდებული ქაღისის საბარება, 897 წელს გადაწერილი; ჯრუჭის საბარება 936 წლისა², პარხლის საბარება 973 წლისა, იოანე ბერაძის მიერ გადაწერილი³, უდაბნოს მონასტრის მრავალთავი X საუკ. და სხვ.

არაბულნი მნიშვნელობა ქონია ხვენი ძველი მწერლობისათვის აგრეთვე იმხანს. ის, გრიგოლ ხანძთელის ბიოგრაფიით, აღუშენებია სომხის ქალკედონიტ კათოლიკოსს ნერსეს (VII ს.), მაგრამ არაბთა შემოსევის გამო დაქვრივებული» (გვ. 120). ეს ქვრივობა გრძელდებოდა «წელიწადთა მრავალთა», მაგრამ გრიგოლის დროს «ქუალად იქმნა სულიერი ქორწილი და მეორედ აღეშენა (გვ. 120) ის ნეტარისა საბა ან საბანის მიერ, რომელიც იყო «დედის დისწული» გრიგოლისა (გვ. 120). გრიგოლს საბა წაუყვანია იერუსალიმში, იქიდან დაბრუნებისას, როდესაც მათ «მოიწინეს» იმხანს, «გამოეცხადა ღმრთისა მიერ ნეტარისა გრიგოლს და ღირსსა საბას იმხანისა პირველი დიდებულებად... და ეუწყა, ვითარმედ ქუალად განახლებად არს პირველებრ კელითა საბანისითა, და ეცნობა გზადცა მისავალად, რამეთუ მის ქამისა კაცთაგან მიუვალ იყო ადვილი» იგი (გვ. 120). გრიგოლმა მისცა საბას ხანძთის მონასტრიდან «ორნი ძმანი» (გვ. 1, 120) და მან ხელი მიჰყო იმხანის განახლებას, «ქორციელად მოღუთაწებითა ღმრთისა მსახურთა მეფეთაათა» (გვ. 120). თუმცა იმხანში ეპისკოპოსი თქდა, მაგრამ ის ამავე დროს მონასტრადაც ითვლებოდა. იქ გაჩაღებული ყოფილა მწერლობა ეს იქიდანაც ჩანს, რომ

¹ თ. გორდონი, ქრონიკები, I, 89.

² იქვე 33-94-95.

³ S. 1147.

ԿՈՏԱՆԻ ՄԱՐԿԱՆ ԵՐԱՊԱՆԱԿԱՆ ԳՐԱԹԱՎԱԿԱՆ ԿԱՄԱՐԱՆ

ტსერეტის მონასტერი

ხელნაწერი მრავალთავი A 95 დაწერილია დედითა იშხნისაძითა, ესე იგი მისი დედანი იშხანს ყოფილა დაწერილი. მეათე საუკუნის უკანასკნელ წლებში ილარიონ იშხნელს გადაუწერინებია აქ ისააკ ასურელის თხზულებანი¹.

გრიგოლ ხანძთელის დროსვე აშენებულია აგრეთვე წყაროსთავის მონასტერიც. ის აუშენებია დავით მიძნაძორელის მოწადეს ილარიონს, რომელიც მერე «კათოლიკოზ იქმნა მცხეთას» (გვ. ლა). წყაროსთავი, რომელიც აშენებული ყოფილა მაცხოვრის სახელზე², მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა ჩვენი მწერლობის ისტორიაში, თუმცა მომეტებული ნაწილი აქ გადაწერილი ხელნაწერებისა, რომელთა შესახებ ცნობები შენახულა, მეორე პერიოდს ეკუთვნის.

გრიგოლ ხანძთელისავე ცხოვრებიდან ვგებულობთ, რომ მის დროს ყოფილა მონასტერი ტბა, რაც ტბეთს უდრის (გვ. ა), სადაც ზაქარიას, ანჩელ ეპისკოპოსს, რამდენიმე სასწაული შეუსრულებია. ამოტკუხმა (გარდ. 918 წ.) ტბეთი გახადა საეპისკოპოსო კათედრად, მაშასადამე, ესეც იმის საბუთია, რომ მონასტერი იქ მანამდეც ყოფილა. ტბეთის ეპისკოპოსთა და სხვა პირთაგან, რომელნიც ხელს უწყობდნენ აქ მწიგნობრობის აყვავებას, ცნობილი არიან: პირველი მტბევეარი სტეფანე, რომელმაც აღწერა გობრონის ან მიქელის ცხოვრება; დავით ტბელი, რომელიც მოხსენებულია მიქელ მოდრეკილის საგალობელში; იოანე, თანამედროვე მიქელ მოდრეკილისა, ცნობილი პიმნოგრაფი; მეორე იოანე, აკვილა, შაორის მოწამეთა ცხოვრებაში მოხსენებული 1002 წ.; საბა — 1028 წ.; ეფრემ მცირის თანამედროვე ანტონ ტბელი³ და პავლე ტბელი, რომელსაც XII ს. გადაუწერინებია სახარება⁴. აქ გადაწერილ ხელნაწერთაგან ყველაზე საყურადღებოა ეგრეთ წოდებული ტბეთის სახარება 995 წლისა.

მეცხრე საუკუნის გასულს თუ მეათის დაძდეგს აშენებულია მონასტერი ოშხი ან ოშკი, რომელიც თორთომის ხეობაში იმყოფება თორთომის ციხის მახლობლად. ის აშენებულია ადარნასე კურაპალატის მიერ (881—923 წწ.), რომელმაც ააგო აგრეთვე შესანიშნავი ბანას ტაძარი მდინარე ოლთისზე. დ. ბაქრაძის აზრით, რომელსაც პროფ. ა. ცაგარელი და თ. ყორღანიანიც იზიარებენ, ოშკის ლავრა იოანე ნათლისმცემლის სახელისა იმყოფება ათონზე, ივერიის მონასტრის მახლობლად. ეს აზრი შემცდარია: ათონზე მართლა პქონდათ ქართველებს იოანე ნათლისმცემლის ტაძარი, მაგრამ ის ოშკად არახოდეს ცნობილი არ ყოფილა. ეს ეკლესია ქართველებმა ააშენეს აქ ბარდა სკლიაროსის დამარცხების, ესე იგი 979 წლის შემდეგ⁵, ხოლო ოშკში გადაწერილი ხელნაწერები ჩვენ გვხვდება 977 და 978 წლებშიაც. ასეთებია: შესანიშნავი, ერთადერთი ცალი უძველესი ჩვენი ბიბლიისა, რომელიც

¹ A 35; თ. ყორღანიანი, ქრონიკები, I, 91.

² იქვე, I, 234.

³ იქვე, I, 114.

⁴ «Материалы по Археологии Кавказа», вып. XII, стр. 155—156.

⁵ ათონის ცრებული, გვ. 12—13.

გადაწერილია ორ წიგნად გიორგი, ბიჭელი და სტეფანეს მიერ 978 წელს; სამოთხე ან ლიმონარი იოანე მოსხისა, ოქროპირისა და ეფრემ ასურის ქადაგებათა კრებულით, იოანე და სტეფანე დეკანოზის ხელათ გადაწერილი 977 წელს; იოანე ოქროპირის ცხოვრება, გადაწერილი იოანე ჩირაქის ხელით 977 წელს¹.

[მეათე საუკუნეში გაშენებულია შესანიშნავი ხახულის ღვთისმშობლის მონასტერი, რომელიც იმყოფება თორთომის წყლის მარცხენა ნაპირზე სოფელ ხახულს ან ხახულს. ვახუშტი ამბობს, რომ ეს მონასტერი ააშენა ორმოცდაშვიდე მეფე დავითმაო. ბროსეს აზრით, ეს ის დავითია, რომელიც მეფობდა 876—881 წლებში, მაგრამ მემატეანის სიტყვით, აქ იგულისხმება დავით კურაპალატი, რომელმაც ბაგრატ მესამე იშვილა; «ამან აღაშენა მონასტერი და საყდარი ღმრთისა წმიდა ეკლესია ხახულისაო»². ხახულს დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ჩვენი მწერლობის ისტორიაში. ხახულის მოღვაწეთაგან განსაკუთრებით ცნობილია ბაგრატ მესამის დროიდან (X—XI სს.) იოანე ხახულელი, რომელსაც გადაუწერია კირილე ალექსანდრიელის მოძღვრებანი³ და თებერვლის თთუენი⁴. ეს ის იოანე უნდა იყოს, რომელსაც მჭევრმეტყველებისათვის ოქროპირი ეწოდა.

გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში ნათქვამია, რომ ხანძთას მოვიდა გრიგოლთან მისი მეგობარი მიქელ მიძნაძორელი, რომელიც «ეძიებდა მარტოდმყოფობასა და პოვა თავისა თვისისა სამკვდრებელი ბერთისა პარესთა», სადაც დაეშვიდრა იგი (გვ. ლზ—ლყ). მაშასადამე, ბერთას მონასტერიც დაახლოებით გრიგოლ ხანძთელის დროს აშენებულა, ის იყო მოსაზღვრე ოპიზის მონასტრისა⁵. აქ გადაწერილ ხელნაწერთაგან დღეს ცნობილია ბერთას სახარება, რომელიც გელათის მონასტერშია დაცული (№ 41, დღეს ქუთაისის საისტ.-საეთნოგრ. მუზეუმში).

მეათე საუკუნეში უნდა იყოს აშენებული პარხალის იოანე ნათლისმცემლის მონასტერი ლაზისტანის ან პონტოს მთაგრებილის აღმოსავლეთის კალთაზე, ჭოროხის ხეობაში⁶, სადაც ინტენსიური მწერლობა წარმოებდა. აქ გადაუწერიათ «დედითა იშხნისაჲთა» მრავალთავი № 95 (ხელნაწერთა ინსტიტუტის ფონდი A). პარხალისათვის იოანე ბერაჲს შეუწირავს მის მიერ შატ-ბერდში 973 წ. გადაწერილი სახარება, რომელიც დღეს პარხლის სახარების სახელითაა ცნობილი⁷.

¹ დ. ბაქრაძე, ისტორია საქართველოსი, გვ. 245—246; თ. ეორდანიძე, ქრონიკები, I, 107—109.

² ქართ. ცხოვ., მარამ დედოფლის ვარიანტი, გვ. 237.

³ ჯვრის მონასტრის ხელნაწერი № 123 (ცაგარლით), № 151 (ბლექიით).

⁴ ჯვრის მონასტრის ხელნაწ. № 35 (ცაგარლით).

⁵ თ. ეორდანიძე, ქრონიკები, I, 171.

⁶ Д. Бакрадзе, Кавказ в древних памятниках христианства, стр. 119—120.

⁷ «Материалы по Археологии Кавказа», вып. XII, стр. 139—151; თ. ეორდანიძე, ქრონიკები, I, 94—95.

ტაო-კლარჯეთის მონასტრებს უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდათ ჩვენი მწერლობის ისტორიაში; აქ დუღდა ლიტერატურული შემოქმედება. ასე რომ, უდიდესი ხაწილი იმ საგანძურისა, რაც ჩვენ მოგვებოდა მეცხრე-მეათე საუკუნიდან, შექმნილა ამ მონასტრებში. აქ ჩამოყალიბდა ტაო-კლარჯეთის საგანგებო სალიტერატურო სკოლა, ეროვნულ ნიადაგზე აღმთკუნებული, რომელმაც შეიმუშავა თავისი საკუთარი გრამატიკა, ენა, ხელი და მიმართულება ქართველთა შემოქმედებითი ენერგია იმდენად გაიზარდა ამ მონასტრებში, რომ ტაო-კლარჯეთის საზღვრებში ის ვეღარ დაეტია, ამიტომ მან გადაღაბა ეს საზღვრები, გამოვიდა თავის კალაპოტიდან და ფართო ნაკადით გადავიდა მცირე აზიის სხვადასხვა პუნქტში და მერე ათონის ნახევარკუნძულზე, სადაც მან შექმნა ჩვენი მწერლობის ახალი ცენტრი ივერიის მონასტრის სახით. ათონის სამონასტრო და სალიტერატურო წრე თავდაპირველად წარმოადგენდა ვეებერთელა ტაო-კლარჯეთის საეკლესიო ხის ერთ შტოს. ივერიის მონასტერი პირველ ხანებში იკვებებოდა ტაო-კლარჯეთიდან მომდინარე ტრადიციებით.

მეორე პერიოდში საზღვარგარეთული ცენტრებიდან საბას ლავრამ პალესტინაში დაკარგა თითქმის ყოველგვარი მნიშვნელობა, არა ბარტო ქართველებისათვის, არამედ სხვა ქრისტიანებისათვისაც, ვინაიდან ის გავრანებული იყო არაბთა გამუდმებული თავდასხმისა, ძარცვა-გლეჯისა და მოღვაწეთა უღმობლად ქლეტისაგან.

(4) სინას მთაზე ქართველები ამ ეპოქაშიც განაგრძობენ მოღვაწეობას, დავით აღმაშენებელმა აქ, ქორების მთაზე, ააგო ახალი ეკლესია და სფნაყები ქართველ მოღვაწეთათვის, თამარ დედოფალი უხვ შეწირულებას უგზავნიდა აქაურ ქართველებსა და მათ სავანეებს, და მხოლოდ XV—XVII საუკუნეებში მიატოვეს ქართველებმა აქაურობა, როდესაც საქართველოშიც და აღმოსავლეთშიც, ოსმალთა მეოხებით, ისეთი პოლიტიკური სიტუაცია დაშუქდა, რომ მათი აქ დარჩენა შეუძლებელი შეიქნა. თვით კონსტანტინოპოლში, სადაც ამდენ ხანსაც მოღვაწეობდნენ ქართველები, მაგალითად, ქრომანასა და ხორას მონასტრებში, რამდენიმე ახალი ცენტრი გაიჩინეს მათ ამ პერიოდში. მაგალითად, ჩვენ გვხვდება ლიტერატურული ძეგლები, რომელნიც გადაწერილი თუ ნათარგმნია აღმართისმშობლის მონასტერსა ტრიანფლიუსს¹ და მონასტერსა წმიდისა გიორგისასა მანგანას². უფრო საყურადღებოა ამათგან მანგანას გიორგის მონასტერი. ის დააარსა იმპერატორმა კონსტანტინე მონომახმა შემდეგ პირობებში: კონსტანტინეს ჰყავდა ფავორიტიკი სკლირენა, რომელიც მან ვერ მოიშორა მაშინაც კი, როდესაც გამეფდა. ავიდა

¹ თ. გორდანიძე, ქრონიკები, I, 228—229.

² იქვე, გვ. 237.

თუ არა ტახტზე, მან გამოიწვია სკლირენა ბიზანტიაში და დაასახლა ვინმე კინიგის სახლში. რომ რაიმე, თითქოს პატივსადები, მიზეზი გაეჩინა სკლირენასთან მისასვლელად და მის სანახავად, კონსტანტინემ აქ დაიწყო სასახლის შენება და ხშირად დადიოდა, ვითომცდა მუშაობისათვის თვალყურის სადევნებლად. ცოტა ხნის შემდეგ გეგმა გაფართოვდა: სამეფო სასახლის გარდა ახლა აქ ააშენა ტაძარი და მონასტერი, მონასტერთან — სხვადასხვა დაწესებულება, როგორც ქსენონი, მოხუცთა და გლახაკთა თავშესაფარი, და, ბოლოს, 1044—1047 წლებში, უმაღლესი სკოლა, რომელსაც აკადემია ეწოდებოდა. ამ აკადემიამ დიდი როლი ითამაშა ბიზანტიაში სწავლა-განათლების საქმის მოწესრიგებაში, მას მნიშვნელობა ჰქონდა ქართველებისათვისაც. საქმე ისაა, რომ ის ქართველები, რომელნიც ბიზანტიაში მიდიოდნენ უმაღლესი სწავლის მისაღებად, შედიოდნენ სწორედ ამ აკადემიაში, სადაც მეთერთმეტე საუკუნეში ბრწყინავდა მთელი რიგი შესანიშნავი პროფესორებისა, როგორც, მაგალითად, მიქაელ ფსელოსი, იოანე ნომოფილაქსი და სხვები. აქ მიიღეს განათლება: არსენ იყალთოელმა, რომელმაც აქვე თარგმნა ანატასი სინელის წინამძღოლური, იოანე პეტრიწმა და ყველა იმათ, ვინც ბიზანტიაში სისტემატურ სასკოლო განათლებას ეზიარა მეთერთმეტე საუკუნეში. უეჭველია ამ მონასტერსა და აკადემიაში ლიტერატურულ მოღვაწეობას, არსენის გარდა, სხვა ქართველებიც ეწეოდნენ. ყოველ შემთხვევაში ისინი ითვისებდნენ იმ ტრადიციებს, რომელიც აქ იყო გამეფებული.

ამავე დროს ქართველების სამონასტრო და, უნდა ვიფიქროთ, სამწერლო კოლონია ყოფილა კვიპრეს კუნძულზე. ჩვენ ვიცით აქ «ქართველთა მონასტერი ელია», resp. «გალია», სადაც გადაწერილია დავითნიის თარგმანი. ეს მონასტერი განუახლებია თამარ დედოფალს¹.

უკველაზე უფრო მნიშვნელოვან და მსხვილ საზღვარგარეთულ ცენტრებად ამ პერიოდში სამართლიანად უნდა ჩავთვალოთ ივერიის მონასტერი ათონის მთაზე, სვიმეონ საკვირველ მოქმედის საჯანო შავ მთაზე, ანტიოქიის მახლობლად, ჯვარის მონასტერი პალესტინაში და პეტრიწონის მონასტერი მაკედონიაში. ამ მონასტრების გაშენება შესაძლებელი გახდა და გამოწვეული იყო ჩვენი ქვეყნის დაწინაურებასა და პოლიტიკურად აყვავებასთან დაკავშირებით. საზღვარგარეთული მონასტრები, რომელნიც გაშენებული იყვნენ ბიზანტიური სწავლა-განათლებისა და საღვთისმეტყველო-საეკლესიო მწერლობის ყველა უმთავრეს ცენტრში, სადაც ისინი სრული ავტონომიით სარგებლობდნენ. საშუალებას აძლევდნენ ქართველებს უფრო ადვილად ედევნებიათ თვალყური მაშინდელი განათლებული კაცობრიობის წარმატებისათვის და კვალდაკვალ მიჰყოლოდნენ მას².

ათონის ივერიის მონასტერი, ათონის ივერიის პორტაიტისის დეთისმშობლის მონასტერი აშენებულია მეათე საუკუნის გასულს, 980—983 წლებში, ტაო-

¹ ქართლის ცხოვრება, მარამ დედოფლ ვარაუდი, 495; შუალ. თ. ქორდანიძე, ქრონიკები, I, 128, 130—131

² ი. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, III, 1949 წ., გვ. 314.

კლარჯეთის სავანეთა მოღვაწეებისაგან. მისი დამაარსებელი, ბარდა სკლიაროსის დამმარცხებლის, თორნიკეს წარსაგებელით, არის იოანე, ხოლო ორგანიზატორი — მისი შვილი ექვთიმე ათონელი და, მის შემდეგ, გიორგი მთაწმიდელი. იოანე იყო სამცხიდან, დიდი ოჯახის შვილი¹. მას ცოლად ჰყოლია ბიზანტიის იმპერატორთაგან მიღებული და პატივცემული ვილაც აბუჰარბის ქალი². იოანეს ექვთიმე მთაწმიდლის ბიოგრაფი ასე ახასიათებს: «იყო მამამ ჩუენი იოანე მშობელთა და პაპათაგან დიდებული და წარჩინებული და საჩინო მთავართა შორის დავით კურაპალატისათა, მკნე და ახოვანი და განთქმული წყობათა შინა. მაღალი და შუენიერი ქასაკითა და აგებულებითა გუამისაჲთა, და ბრძენი და გონიერი გონებითა და გულისხმის ყოფითა და სავსე შიშითა ღმრთისაჲთა და ყოვლითავე კეთილისა საქმითა, და ფრიად საყუარელი და საყუარაი კეთილად ქსენებულისა დავით კურაპალატისაჲ»³.

როდესაც ალი ქრისტეს სიყვარულისა მთელი თავისი სიძლიერით აენტო მის გულში, იოანემ მიატოვა სახლი, დიდება, ქონება-სიმდიდრე, ცოლ-შვილი და ნათესავეები და ჩუმად წავიდა «ლავრასა დიდებულსა ოთხთა ეკლესიასა», სადაც იქაურ მოღვაწეთაგან, მოსე და გელასისაგან, ფარულად ბერად აღიკვეცა. აქ მან დაყო «ყამ რაოდენიმე» მორჩილებასა შინა, და «ვინამთგან იწყო განცხადებად საქმემან მისმან», მიატოვა აქაურობა და გადასახლდა ულუმბოს მთაზე მცირე აზიაში, სადაც ქართველები კარგა ხანია მოღვაწეობდნენ. აქ ის ერთ მონასტერში «ყამთა არამცირედთა» ჯორთა მსახურების ღვაწლს ეწეოდა, ამიტომ ის ცნობილია ხარტულარის სახელით. აქ მან მოიყვანა თავისი უმცროსი შვილი ექვთიმე და «შემდგომად რაოდენისავე ყამისა, ვინამთგან განითქუა სახელი მისი და პატივსა უყოფდეს ბერძენნი და ქართველნი», გადავიდა ათონის მთაზე და დაემკვიდრა ლავრასა დიდისა ათანასესსა, რომელიც დედით იყო ლაზი და რომელმაც ის დიდი პატივითა და სრყვარულით მიიღო. ცოტა ხნის შემდეგ აქ მოვიდა ცნობილი თორნიკე, რომელიც მან ბერად აღკვეცა იოანეს სახელით. მას მოყვნენ სხვებიც, ახე რომ, ქართველთა რიცხვი აქ იმდენად გადიდდა, რომ შეუძლებელი შეიქნა მათი ათანასეს ლავრაში მოთავსება, ამიტომ უკანასკნელის რჩევით და ლოცვა-კურთხევით მათ ლავრის მახლობლად ააშენეს იოანე მახარებლის ეკლესია და სენაკები ქართველ ძმათათვის. რამდენიმე ხნის შემდეგ ბარდა სკლიაროსი აუ-

¹ ე. თაყაიშვილი მას აკავშირებს გენეალოგიურად სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრებაში მოხსენებულ გიორგი ჩორჩანელთან («Археологические экскурсии. по местам и заметки», вып. 1, стр. 32—33), მაგრამ ეს გაუგებრობაა, წარმომდგარი იქიდან, რომ მან ზარზმის წარწერებში მოხსენებულ ბერს იძიებები, ვითომცდა წინაპრები იოანე ათონელისა. შეცდომით მიიღო გიორგი ჩორჩანელის შემკვიდრებად მისი დის ლატაკრი-თეოდოსის სახით. სამუშაოდ, ეს შეცდომა გადმოვიდა ზოგიერთ ჩვენ ნარკვევშიაც.

² «ათონის კრებული», გვ. 7.

³ იქვე, გვ. 5. თუმცა დავით კურაპალატის გამეფებას იოანე არ უნდა მოსწრებოდა, ის მანამდის წახულა მონასტერში (იხ. ამის შესახებ ჩვენ ი სტატია: იხ. ექვთიმე ძველ ქართულ მწერლობაში, კრებ. «ჩვენი მეცნიერება», № 2—3, გვ. 106, შენიშვნა 4).

ჯანყდა ბიზანტიის მცირეწლოვან იმპერატორებს, ბასილსა და კონსტანტინეს, რომელთაც დახმარებისათვის, იოანე-თორნიკეს საშუალებით, დაეთოჯრაბალატს მიმართეს. დავითმა გამოგზავნა 12000 მხედარი თორნიკეს მეთაურობით, როგორც გამოცდილი და ახოვანი მხედართმთავრისა, რომელმაც სძლია ბარდას და ხელთ იგდო დიდი ნადავლი. ნაწილი ამ სიმდიდრისა, ათონზე მობრუნებისას, იოანე-თორნიკემ შეწირა ათანასეს ლავრასა და ბერძენთა სხვა მონასტრებს, ხოლო ნაწილი მისცა იოანეს და ააშენეს ქართველებისათვის საგანგებო მონასტერი. რომლისა ჰაეროვნებაჲ და შუენიერებაჲ უაღრეს ქებისა აღმატებულა იყო. ასე რომ, ათონის მთაზე «დალაკათუ ფრიაღნი იყვნენ მონასტერნი, გარნა მსგავსი მისი არა იპოებოდა, და არა ხოლო მთასა, არამედ სხუათაცა მრავალთა აღვილთაჲ¹. დაბაარსებლებმა განიზრახეს ამ მონასტერში მართო ქართველები ყოფილიყვნენ და ბერძნები არ შეეშვათ. მაგრამ დაბალი სამსახურისათვის, როგორცაა მეზღვაურობა, მევენახეობა, მზარეულობა, ხაბაზობა, მეჯორეობა და სხვ., ქართველები ვეღარ იშოვებს და ბერძნები მოიწვიეს. რაც დრო ვადიოდა, ბერძენთა რიცხვი თანდათან მრავლდებოდა მონასტერში, რომელმაც თავისი სიმდიდრითა და მშვენიერით მათ ხარბ გულში აღძრა სურვილი ქართველების გაბეჭებისა აქედან და მისი ხელში ჩაგდებისა. თავის განზრახვის სისრულეში მოსაყვანად მათ ამოიჩიეს მომენტო, როდესაც მესამე წინამძღვარი მონასტრისა, ვიორგი ვარაზვაჩე, რომელმაც განსაკუთრებით გაამრავლა ბერძნები აქ, გარდაიცვალა მოსოვატს ექსორციზაში ყოფნისას. სადაც ის გაგზავნეს პოლიტიკურ შეთქმულებაში მონაწილეობისათვის. ბერძნები სამჯერ დაესხნენ თავს მონასტერს, გაძარცვეს ის და მოინდომეს სრულიად განედევნათ პატრონნი აქედან. ასე რომ ქართველები იძულებული შეიქნენ არა ერთხელ მიეპართათ თხოვნით იმპერატორებისათვის. მოკიქულებს გზავნიდნენ საქართველოშიც და საქმეში რევდნენ ქართველ მეფეებს. რომელნიც შესაფერ დიპლომატიურ შეამავლობას ძრავდნენ ხოლმე. ამჟამად მონასტერი გადააჩინეს, მაგრამ ისინი ვრძნობდნენ, რომ ბერძნები მათ მოსვენებას არ მისცემდნენ. ამიტომ სვიმეონ წინამძღვრის დროს მათ დაწერეს მოსაკსენებელი, რომელშიც აღნიშნეს ისტორია მონასტრის აშენებისა, ქართველების უცილობელი უფლებები ამ მონასტერზე და წყევალ-გუება შეუთვალეს იმ ქართველებს, რომელნიც ოდესმე მოინდომებდნენ ან ხელს შეუწყობდნენ, ნებით თუ უნებლიეთ, აქ ბერძნების გამრავლებას, ქართველების დაჩაგვრას და მათ მონასტრიდან გამოძევებას. ვერც ამან გაჭრა. ბერძენთა რიცხვი აქ მაინც იზრდებოდა; განსაკუთრებით მეცამეტე საუკუნის გასულიდან, როდესაც საქართველოს პოლიტიკური ძლიერება თანდათან ძირს ეშვება, ქართველთა რიცხვი აქ შესამჩნევად კლებულობს, მათში ფებს იკიდებს უთანხმოება და უწყესობა, ასე რომ კონსტანტინოპოლის პატრიარქის კალისტეს დადგენილებით. მეთოთხმეტე საუკუნის ნახევარში, მონასტერში წინამძღვრად და საპასუხისმგებლო თანამდებობაზე ქართველებს უკვე აღარ ნიშნავენ. ამიერიდან, თუმცა ბატონ-პატრონად მონასტრისა ათვლებიან

¹ ათონის კრებულო, გვ. 65.

Fig. 13

ქართველები და საქართველოს მეფენი და მთავარნი მას მატერიალურ დახმარებას უწევენ, მაგრამ ფაქტიურად ბერძნები სკარბობენ. მეცხრამეტე საუკუნეში, როდესაც საქართველო, როგორც დამოუკიდებელი პოლიტიკური და საეკლესიო ერთეული, მოისპო, ბერძნებმა საბოლოოდ გამოდევნეს ამ მონასტრიდან ქართველები, რომელთაც სამოციან წლებში ნება მისცეს დამკვიდრებულიყვნენ მახლობლად მონასტრისა იოანე მახარებლის სკიტში, მაგრამ ახლა, არც ისე დიდი ხანია, იჭიდანაც გამოაძევეს ისინი და საბოლოოდ დაეპატრონენ ჩვენ წინაპართა ნაჭირნახულევს.

ასეთია მოკლედ ისტორია ამ შესანიშნავი სივანისა, რომელიც მუდამ მატარებელი იყო ქართული ეროვნული იდეისა საბერძნეთში და რომელიც გადაიჭყა იმ წყაროდ, საიდანაც ჩვენში უხვად მოდიოდა მოწინავე კულტურის ნაყალი. თუ ქართული მწერლობა უაღრესად განვითარდა მეთერთმეტე-მეთორმეტე საუკუნეში, ეს ივერიის მონასტრის მეოხებითაც, სადაც თავმოყრილი იყო ქართველთა საუკეთესო კულტურული ძალები, რომელთაც მიზნად დაისახეს გაეცნოთ თავიანთ თანამემამულეთათვის დასავლეთის ლიტერატურული სიმდიდრე და მემკვიდრეობა. აქ ითარგმნა და გადაიწერა მომეტებული ნაწილი იმ ლიტერატურული განძეულობისა, რომლითაც სამართლიანად ამაყობს ჩვენი ძველი მწერლობის ისტორია. აქ, ათონზე, შეიქმნა და ჩამოყალიბდა განსაკუთრებული სალიტერატურო, საგრაამატიკო და საკალიგრაფიო სკოლა, რომელმაც წარუშლელი კვალი დატოვა ჩვენს წარსულში. ერთი ხიტყვით, არც ერთ სამონასტრო დაწესებულებას ისეთი მნიშვნელობა არ ჰქონია ჩვენი მწერლობისა და კულტურის ისტორიაში, როგორიც ათონის ივერიის მონასტერს, უიშისოდ ჩვენი კულტურის ისტორიას, შეიძლება სხვა სახე და ხასიათი მიეღო¹.

შავი მთა. ქართველთა სამონასტრო კოლონია შავ მთაზე, სვიმეონ საკვირველმოქმედის მონასტერში, ანტიოქიის მახლობლად, აღნიშნულ ხანაში. არაშტოუ არ შესუსტებულა, უფრო განვითარდა, განსაკუთრებით მეთერთმეტე საუკუნეში, რასაც უეჭველია, ხელს უწყობდა ის გარემოება, რომ 969—1084 წლებში აქ კვლავ ქრისტიანთა ბატონობა დამყარდა.

როგორც გიორგი მთაწმიდლის ბიოგრაფიიდან ვგებულობთ, მეთერთმეტე საუკუნის ნახევარში აქ ყოფილა სამოცამდე ქართველი მოღვაწე. რომელნიც ბერძნებს აუთვალისწუნებიათ და მათი, სხვადასხვა ხრიკით, მონასტრიდან გამოძევება განუზრახავთ². სვიმეონის მონასტერში ქართველებს ჰქონიათ თავისი ეკლესიაც, რომელსაც ისინი თორნი ედ უწოდებდნენ, ხოლო ბერძენნი — მოდად. ა. ე. თუ სხვა ახლომახლო პუნქტში, მათ უმოღვაწეიათ საყუთარ თუ უცხოელთა მონასტერში. როგორიცაა: კასტანა, სადაც 1091 წლის მახლობლად წინამძღვრად ყოფილა ეფრემ მცირე; კალიპოსი, სადა მეთერთმეტე საუკუნის მეორე ნახევარში მოღვაწეობდა არსენ კალიპოსელი;

¹ ქ. ქვიციანიძე, ათონის ლიტერატურული სკოლის ისტორიიდან, თბილ. სახელმწიფო უნივერსიტეტი, VI, გვ. 139—160; მისივე, ვტბულები, II, 218—236.

² ათონის კრებულა, გვ. 312—316.

ვარლამის, მამისა ეზრამისი, სადაც ეფრემ მცირეს უთარგმნია ფსალმუნთა განმარტება; ალექსანდრიის მონასტერი, «უდაბნო ლერწმის ხევისა ზღვის პირსა, რომელ არს დასასრულსა შავთა მთისასა, მახლობელად სელევკიისა»¹; თუალთა მონასტერი და სხვ. აქ, აღნიშნულ სავანეებში, მოღვაწეობდნენ ლიტერატურულ ასპარეზზე გიორგი მთაწმიდელი, მისი მოძღვარი და მოწაფე, რომელთაც აგრეთვე გიორგი ერეკათ, თეოფილე, ტარსუს მიტროპოლიტი, ეფრემ მცირე და მისი თანამშრომელნი და სულიწამდგმელნი — ანტონ ტბელი, საბა სულამსძე თუბარელი, ეფრემ დიდი ოშკელი, გაბრიელ მღვდელი, სტეფანე ქუეველი, იოანე ფარნაველი, იოანე მთავარაძე, კვირიკე ალექსანდრიელი, არსენ კალიპოსელი და სხუეები, რომელთა ნახულები გვხვდება ამ დროს გადაწერილ და ნათარგმნ თხზულებებში. ქართველებს მჭიდრო კავშირი ჰქონდათ აჭაურ, ადგილობრივ ბერძნულ-ასურულ-არაბულ ლიტერატურულ წარებთან. მაგალითად, ეფრემ მცირეს შეგობრული განწყობილება ჰქონია ცნობილ ნიკონ შავშთელთან, რომელმაც დაწერა შესანიშნავი ტაქტიკონი, და იოანე დამასკელის ცხოვრების არაბული ვერსიის ავტორ მიქაელთან. ქართველების განკარგულებაში ყოფილა თეოდორე პატრიარქის მიერ სვიმეონწმიდას დაარსებული წიგნსაცავი, რომელშიაც ეფრემის დროს 420 წიგნი ყოფილა. ამასთანავე მათ ცხოველი კავშირი ჰქონდათ პალესტინისა და განსაკუთრებით ათონის ქართველ მოღვაწეებთან მაგალითად, გიორგი მთაწმიდელს მისი მოძღვარი, გიორგი შეყენებულ, აქედან გზავნის ათონზე სალიტერატურო მოღვაწეობისათვის. გიორგის შერეც არ შეუწყვეტია კავშირი შავ მთასთან, ის ორჯერ მოვიდა აქ ათონიდან, ათონისა და შავი მთის მწერალნი გაფაციცებით აღევნებდნენ თვალყურს ერთიმეორის სალიტერატურო მოღვაწეობას, უგზავნიდნენ ერთმანეთს თავიანთ ნაწარმოებებს და, ერთგვარი ვთიჯის დასაცავად, ცდილობდნენ რაც უკვე ნათარგმნი იყო ერთ ადგილას, მეორე ადგილას არ გადათარგმნილიყო ნებით თუ უნებლიეთ². აქ, შავ მთაზე, შემუშავდა განსაკუთრებული ლიტერატურულ-გრამატიკული სკოლა, რომლის იდეოლოგიად ითვლებოდნენ ეფრემ მცირე და ბერი იოანე ფარნაველი³. ამ სკოლამ თვალსაჩინო კვალი დატოვა ხვეწს მწერლობაში. მეცამეტე საუკუნეში შავ მთაზე კიდევ არსებობდა ქართული მონასტერი, მაგრამ მას შემდეგ, რაც სირია თურქებმა დაიპყრეს და ანტიოქია პატარა გაქვადიან ქალაქად იქცა, ხოლო ტაძარ-მონასტერი დანგრეულ-გავერანებულ იქნა, ქართველებიც იბულებული შეიქნენ იქაურობა სამუდამოდ მიეტოვებიათ.

გვარის მონასტერი პალესტინაში. მეცხრე-მეათე საუკუნეში საბას ლავრა და მისი მკვიდრნი ძალიან შეაფიწროეს არაბებმა, აქ ცხოვრება და მოღვაწეობა გაძნელდა, ამიტომ ქართველთა რიცხვი ამ ლავრაში შესამჩნევად შემცირდა: ქართველებმა აირჩიეს უფრო მყუდრო და მიუვალი კუთხე მართლმადიდებელი აღმოსავლეთისა, სინას მთა, სადაც მეათე საუკუნის მეორე ნა-

¹ თ. ეოტი დანიძე, ქრონიკები, I, გვ. 208—209. A 845, ლ. 297ბ.

² იქვე, გვ. 224.

³ იქვე, გვ. 218.

ხევარში დაემკვიდრნენ და თან გადაიტანეს საბას ლავრიდან როგორც სამონასტრო ტრადიციები, ისე იქ დამუშავებული და გადაწერილი წიგნების დიდი ნაწილი.

მეთერთმეტე საუკუნის პირველ ნახევარში მდგომარეობა ცოტათი გაუმჯობესდა; არაბებმა თავისი პოლიტიკა პალესტინის ქრისტიანებისადმი, კერძოდ და განსაკუთრებით მონასტრებისადმი, რამდენადმე შეცვალეს, ასე რომ აქ შესაძლებელი გახდა სამონასტრო ცხოვრება. ამ გარემოებას უნდა გამოეწვია, ჩვენი აზრით, ქართველთა ჯვარის მონასტრის გაშენება აქ მეთერთმეტე საუკუნის სწორედ პირველ ნახევარში. ამ მონასტრის დაშენებელი იყო ვინმე პროხორო, რომელიც იყო შავშეთის ქვეყნიდან. ბავშვობაში ის დაემკვიდრა კლარჯეთის მონასტერში წყაროს თავში, სადაც მოღვაწეობდა მისი ძმა. როდესაც პროხორო წამოიზარდა და განისწავლა საკმაოდ, ის აკურთხეს დიაკვნად და მერე ბერად აღკვეცეს და მღვდლადაც აკურთხეს. ამის შემდეგ ის წავიდა პალესტინაში და დაემკვიდრა საბას ლავრაში, სადაც მან დაყო წელნი მრავალნი ყოველგვარ მორჩილებაში. მერე, ექვთიმე ათონელის ბრძანებით, მან იწყო შენება მახლობლად იერუსალიმისა, დასავლეთ კერძო მისა, სავანისა, «რომელსა უწოდიან ჯუარისა მონასტერი». აქ მან შემოკრიბა ოთხმოცამდე ძმანი, უზრუნველყო ისინი ყოველივე სახმარით. განუჩინა მათ «წესი და კანონი მონასტრისაჲ მსგავსადვე წმიდისა საბამს ლავრისა» და მერე «ფრიადისა შრომისა და სიბერისაგან» მოუძღვრებულნი გარდაიცვალა დღესა კვირიაკესა 12 თებერვალს¹. მონასტრის შენება პროხორეს დაუწყია ექვთიმე მთაწმიდლის ბრძანებით, მაშასადამე, მეთერთმეტე საუკუნის პირველი მეოთხედის გასულს მაინც ერთი ქართული ხელნაწერის მიწოდებით, რომელიც აქაა გადაწერილი, 1042 წლისათვის მონასტრის შენება თითქოს დამთავრებულია², მაგრამ, ჩვენ ვიცით, რომ 1056 წლის გასულს, როდესაც გიორგი მთაწმიდელი პალესტინაში იყო, «ნეტარი მამა პროხორე მამინ ოდენ ჯუარის მონასტერსა აშენებდა»³. უნდა ვიფიქროთ, რომ 1042 წელს დასრულებული იყო მთავარი ტაძრის შენება, ხოლო რაც შეეხება მის მორთვასა და სენაკების აგებას. ეს 1056 წელსაც არ იყო სავსებით დასრულებული, ასე რომ ეს მონასტერი შენდებოდა 1025—1060 წლებში. მაშასადამე, გარდაცვლილა პროხორე მეთერთმეტე საუკუნის სამოციან წლებში, სახელდობრ, 1066 წ., ვინაიდან 12 თებერვალი კვირა დღეს მოდიოდა 1066 წ. მონასტრის აშენებაში მას მატერიალურ დახმარებას უწევდა მეფე ბაგრატ მეოთხე და განსაკუთრებით დედამისი მარიაში, რომელმაც მას გიორგი მთა-

¹ თ. გორდანიი, ქრონიკები, II, გვ. 523—524; А. Цагарели, Памятники грузинской старины в св. Земле и на Синае, стр. 89—111; პროხორეს ცხოვრება გამოხედ. ყიფშიძემ («Известия Кавказского историко-археологического Института в Тифлисе», II, 58—60).

² ბრიტანეთის მუზეუმის Addit. 11281; იხ. ჩვენს — Жизнь и подвиги Иоанна, католикасы урхайского, «Христ. Восток», т. II, вып. 3, стр. 308—310.

³ «ათონის კრებული», გვ. 309.

წმიდლის ხელით დიდი შეწირულება გაუგზავნა¹. თავდაპირველად, სანამ მონასტრის შენება დამთავრდებოდა, საჭირო წიგნებს ამ მონასტერს სწორავდნენ ათონის, კალიპოსის და სხვა მონასტერთა მოღვაწენი, მერე კი თვით ჯვარის მონასტერში გაჩაღდა ლიტერატურული მუშაობა. რომელიც უფრო სხვის მიერ დამზადებულ თხზულებათა გადაწერაში გამოიხატებოდა, ვიდრე დამოუკიდებელ თხზვაში. ქართული მწერლობა ჯვარის მონასტრისა, ხასიათითაც და შინაარსითაც, გაგრძელებაა ათონისა და საბას ლავრის ლიტერატურისა. ხელის სილამაზით აქაური ძეგლები, მართალია, ათონისა და საბას ლავრის ძეგლებს ვერ შეედრებიან, მაგრამ მაინც ძალიან ბაძავენ მათ და რამდენიმე მეტად საყურადღებო ნიმუშს გვაძლევენ. როგორც უნდა იყოს, მეთერთმეტე საუკუნიდან მოყოლებული მეცხრამეტემდე, როდესაც აქ შეწყდა ქართული ელემენტი და სავანე ბერძენთა ხელში გადავიდა, ჯვარის მონასტერი იყო უმთავრესი ცენტრი პალესტინაში ქართული მწერლობისა.

ჯვარის მონასტრის გარდა აღნიშნულ პერიოდში პალესტინაში ქართველები სამწერლო ასპარეზზე მოღვაწეობდნენ სხვა მონასტრებშიც. მაგალითად, ძეგლებში მოხსენებულია შემდეგი მონასტრები: კ ა პ კ ა თ ა, აშენებული მეთერთმეტე საუკუნეში დედოფალთა მართა და ბორენას მიერ, დ ე ლ ტ ა ვ ე ლ თ ა ქალების მონასტერი, წ მ ი დ ა ა დ დ გ ო მ ა, დ ე დ ა თ ა მ ო ნ ა ს ტ ე რ ი დ ე რ თ უ ფ ა², კ ა ტ ა მ ო ნ ი ს მ ო ნ ა ს ტ ე რ ი, გ ე თ ს ი მ ა ნ ი ა და სხვები. აულ პალესტინაში ქართველებს ჰქონიათ ოცამდე სავანე-მონასტერი, რომელშიაც მეცხრამეტე საუკუნის დამდეგიდან სულ ერთიანად გაქრა ქართველთა ხსენება³.

პეტრიწონის მონასტერი. საზღვარგარეთულ ცენტრთა შორის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ქართული მწერლობის ისტორიაში პეტრიწონის მონასტერს. ის გაშენებული იყო ბულგარეთში, სოფელ პეტრიწოში ან ბაჩკოვოში, სხვანაირად ვასილიკოსში, რომელიც მდებარეობდა ქ. ფილიპოპოლის მახლობლად, ჩრდილოეთით მდინარე ჩეპელიარზე. ვინაიდან სოფელს პეტრიწო ერქვა, მონასტერმა მიიღო სახელი პეტრიწონი (Πετριστεμονή), ხოლო მისმა მოღვაწეებმა — პეტრიწონელი ან, მარტივად, პეტრიწი. ეს მონასტერი აუშენებია 1083 წელს მეთერთმეტე საუკუნის ბიზანტიის ისტორიაში კარგად ცნობილ გ რ ი გ ო ლ ბ ა კ უ რ ი ა ნ ი ს ძ ე ს. ამის შესახებ ცნობები დაუტოვებია ან ა კ ო მ ნ ი ნ ა ს³, რომელიც მას სომხადა თვლის, თუმცა თვით გრიგოლი მონასტრის ტიბიკონში ან წესდებაში თავისთავს ქართველს უწოდებს და მონასტერს, რომელიც მან მხოლოდ და მხოლოდ ქართველთათვისა ააშენა.

¹ ათონის კრებულთა, გვ. 309.

² Н. Марр, Антиох Стратиг — Пленение Иерусалима персами в 614 году, стр. 63, прим.; თ. გ ო რ დ ა ნ ი ა, ქრონიკები, II, გვ. X; კ. კ ე ე ლ ი ძ ე, ქართველ ქალთა კულტურულ სავანე-მონასტრებში ცხოვრობდა საუკუნეთა მახლობელ აღმოსავლეთში, ენციკლოპედია «საბაძე», ტ. XIII, 107—118.

³ Alexiades, lib. II, 4.

ეძახის ქართველთა ან ივერიელთა მონასტერს (μονή των Ἰβηρίων), ეს გაუგებრობა გაქრება, თუ მხედველობაში მივიღებთ, რომ ვრიგოლ ბაკურიანისძე, პროფ. ნ. მარის მოსაზრებით, იყო გაქართველებული ქალკედონიტი¹. გრიგოლის მამა დიდი კაცი იყო, მას ორი ვაჟი ღარჩა, გრიგოლი და ასპაზი², და რამდენიმე ქალი, რომელნიც მალე დათხოვდნენ. დედამ თავისი სიმდიდრე შვილების აღზრდას მოანდომა. ასპაზიმ მიიღო ბიზანტიის კარის მაგისტრობა და 1083 წელს, როდესაც გრიგოლი მონასტერს აშენებდა, ის უკვე გარდაცვლილი იყო. გრიგოლმაც მეტად სახელოვანი კარიერა შექმნა: განათლებული, ენერგიული და ჭკვიანი, ის ბედს დაეძებდა სომხეთში, საქართველოსა და სირიაში. ბოლოს მივიდა კონსტანტინოპოლს და საყუთარი მეცადინეობითა და ენერგიით აღემატა და გაწდიდრდა. იმპერატორის მიხეილ დუკას (1071—1078) და ნიკიფორე ბოტანიატის (1078—1081) დროს ის იყო ქ. ყარსის დუკად სომხეთში, არზრუმსა და მაკედონიის სმოლენაში. ამ დროს ის მოსულა ბანაში გიორგი მეფესთან და ამისცა მას კარის ციხე-ქალაქი და მისი მიმდგომი ქუეყანა³. იმპერატორმა აღექსი კომენენმა, რომლის განეფებას გრიგოლმა 1081 წელს დიდად შეუწყო ხელი. დანიშნა ის «დასავლეთის დომესტიკად», რომლის მოვალეობას შეადგენდა ბიზანტიელთა ჯარის ხელმძღვანელობა იმპერიის ევროპულ თემებში. ის დიდ დახმარებას უწევდა აღექსის მტრებთან ბრძოლაში და 1086 წ. გმირულად დაიღუპა პეტენეგებთან ბრძოლაში ველჩატოვოს მახლობლად. იმ დიდი ღვაწლისათვის, რომელიც გრიგოლსა და მის თანამემამულეთ მიუძღოდათ ბიზანტიის იმპერიის აღმოსავლეთისა და დასავლეთის საზღვრების თავგანწირულ დაცვაში, იმპერატორებმა მას დაუმტკიცეს ოქრობეჭდულით სოფელი პეტრიწო, სადაც მან, როგორც მიღებული იყო ბიზანტიის დიდ მოხელეთა და დიდებულთა შორის, მოხუცებულებად, 1083 წელს, ააშენა მონასტერი. თავისი და თავისი საყვარელი ძმის ასპაზის ძვლების განსასვენებლად და უზრუნველყო იგი უძრავი-მოძრავი ქონებითა და ყოველივე სახმარით. მთავარი ტაძარი მონასტრისა აშენებული იყო ღვთისმშობლის მიძინების, ხოლო სხვა ორი პატარა—იოანე ნათლისმცემლისა და მთავარმოწამის გიორგის სახელზე. 1084 წელს ამ მონასტერს დაუწერა წესდება ან ტიპიკონი, რომელიც შედგენილი იყო კონსტანტინოპოლის ერთ-ერთი ვინმე ყოვლადწმიდის მიერ აშენებულის, მონასტრის (μονή Παυλίου) ტიპიკონის მიხედვით. ეს ტიპიკონი, რომელშიაც განსაზღვრულია ამ მონასტრის მკვიდრთათვის სავალდებულო წესები, დაწერილი იყო ბერძნულად, ქართულად და თითქოს სომხურადაც. ამდენ ხანს ცნობილი იყო მისი

¹ Н. Марр, Аркаун, монгольское название христиан, в связи с вопросом об армянах халкедонитах, Петерб., 1905 г., стр. 17—24.

² ეს ასპაზი შეიძლება იყოს ის აბაზ ბაკურიანისძე, რომელსაც ათონის ივერიისათვის შეუწირავს პარაკლიტონი (ათონ. ხელნ. № 24, ფ. 192, კატალოგი Blake-ის, გვ. 139).

³ ქართლის ცხოვრება, მარიაშ დედოფლის ვარიანტი, გვ. 281.

მხოლოდ ბერძნული ტექსტი, რომელიც გამოსცა 1904 წელს Louis Petit-მა. მონასტერი აშენებული იყო ქართველთათვის ან სხვა ტომის ბერებისათვის, რომელთაც ქართული ენა და წერა-კითხვა იცოდნენ. გამონაყლისს აქედან ბერძნები შეადგენდნენ. მათ შესახებ გრიგოლი პირდაპირ წერს (თ. 24. § 88): «გირჩევთ ყველას, მონასტრის მკვიდრო, და დაეინებით მოვითხოვ, რომ ჩემს მონასტერში არ იქნეს მიღებული არასოდეს ბერძენი მღვდელი თუგინდ ბერი, გარდა ერთი ნოტარისა (საქმის მწარმოებელი), რომელიც ადგილობრივ არქონტებს აცნობებს ხოლმე წინამძღვრის გადაწყვეტილებას». ეს იმიტომ, ამბობს ის, რომ მე გამოცდილებით ვიცი, რომ ავერაგი ბერძნები, ძალადობას, მტაცებლობასა და ანგარებას მიჩვეულნი, სარგებლობენ ხოლმე სხვა ეროვნების, კერძოდ ქართველი ბერების. გულწრფელობითა და სიმარტივით და იტაცებენ მათ მონასტრებს, აყენებენ შიგ თავიანთ წინამძღვრებს და, ამა თუ იმ მიზეზით, აცხადებენ მათ თავის საკუთრებად». ალბათ, გრიგოლს მხედველობაში ჰქონდა, სხვათა შორის, ათონისა და შავი მთის ბერძენი ბერების ოინები და მათი ცდა ქართველთა მონასტრების დაპატრონებისა. მონასტერი, რომელიც არ ემორჩილებოდა არც ერთ ადგილობრივ საეკლესიო და საერისკაცო ხელისუფალს, იყო კინოვიალური, შედგებოდა 50 ბერისაგან, რომელნიც კტიტორის, გრიგოლის, სიკვდილის შემდეგ, თვით ირჩევდნენ წინამძღვარს. მონასტერთან დაარსებული იყო სემინარია, რომლის შესახებ ლაპარაკია წესდების 31 პარაგრაფში (98). აქ ნათქვამია: «დაგვიდგენია, რათა უწვეურულვაშო ბავშვები მოთავსებულ იქმნენ წმიდა ნიკოლოზის მონასტერში, მახლობლად ციხისა, სადაც მათ აკმევენ, ასმევენ და ერთი ვინმე მოხუცებული მღვდელთაგანი, საესე სათნოებითა და ცოდნითა, უხელმძღვანელებს და ასწავლის საღმრთო წერილს... ამ მოხუცებულ მღვდელს უნდა ჰყავდეს არა ნაკლებ ექვსი ბავშვისა, რომელთაც დიდი მონასტერი მისცემს საზრდოსა და ტანსაცმელს. ისინი უნდა დარჩნენ იქ. სანამ სრულიად არ გაიწვრთნებიან და სამღვდლო ხარისხისათვის არ მოემზადებიან. როდესაც წამოიზრდებიან და წვერს გაუშვებენ, ღირსი მღვდლობისა უნდა განწესებულ იქნეს მღვდელმოქმედად მონასტერში ხოლო რომელნიც მღვდლობის ღირსად არ აღმოჩნდებიან, ისინი სრულიად გაძევებულ უნდა იქნენ (სემინარიიდან), თუმცა ექვსზე ნაკლები მოწაფე აქ არასოდეს არ უნდა იყოსო». თუ მხედველობაში მივიღებთ, რომ ეს სემინარია აშადებდა მღვდლებს მონასტრისათვის, რომელშიაც შესვლა შეეძლოთ მხოლოდ ისეთებს, ვინც ქართული ენა და წერა-კითხვა იცოდა, სწავლა ამ სემინარიაში, უეჭველია, ქართულ ენაზე წარმოებდა. უნდა ვიფიქროთ, რომ თავდაპირველად ამ სემინარიის სასწავლო-საპროგრამო საჭიროებას აკმაყოფილებდნენ მანგანის აკადემიიდან გამოსული ქართველი

¹ «Византийский Временник», т. XI, 1904 г. ახლანაკ გამოცემულ იქნა ქართული ტიპოგრაფია, რომელიც სომხური ტექსტის შესახებ არას ამბობს. ქართული ტექსტი, ლათინური თარგმანით, გამოსცა მ. თარხნიშვილმა 1954 წ. Corpus scriptorum christianorum orientantium, vol. 143, Scriptores Iberici, t. III. Typikon Gregorii Bacuriani (ქართული ტექსტი), L. IV (ლათინური თარგმანი).

მოდვაწენი. ყოველ შემთხვევაში ჩვენ გვაქვს საბუთი ვიფიქროთ, რომ აქ მოღვაწეობდა ფილოსოფოსი იოანე, მისი პირველი რექტორი, რომელმაც ამ მონასტრისაგან მიიღო სახელი პეტრიწი.

აი, ეს პეტრიწონის მონასტერი გახდა ერთ-ერთ უმთავრეს ცენტრად ჩვენი მწერლობისა, განსაკუთრებით მეთერთმეტე-მეთორმეტე საუკუნეში. 1189 წელს ის გაძარცვეს და დაარბიეს ჯვაროსნებმა, მაგრამ ქართული ელემენტი აქ მეთოთხმეტე საუკუნის დაშლემდეც იყო¹. აქ ჩამოყალიბდა განსაკუთრებული სალიტერატურო სკოლა, რომელსაც ჩვენ ვუწოდებთ პეტრიწონულ სკოლას და რომელმაც შემოიტანა ჩვენში ელინოფილური მიმართულება. განსაკუთრებული უურადლება ამ სკოლაში მიქცეული ჰქონდა განყენებული დოგმატიკური და ფილოსოფიური ხასიათის თხზულებათა დამუშავებას, რამაც ხელი შეუწყო ქართული ფილოსოფიური ენისა და ტერმინოლოგიის შექმნას. ამ სკოლამ შექმნა მთელი ეპოქა ჩვენს მწერლობაში, მეტად მნიშვნელოვანი და საყურადღებო.

ჩვენ ჩამოვთვალეთ თითქმის ყველა მნიშვნელოვანი საზღვარგარეთული ცენტრი, სადაც აღნიშნულ ეპოქაში ქართული მწერლობა ღვიოდა. თვით საქართველოშიაც იყო ამ დროს ისეთი პუნქტები, რომელნიც მწერლობის განვითარებას თვალსაჩინოდ უწყობდნენ ხელს. ამ მხრივ შეიძლება აღინიშნოს ტაო-კლარჯეთის ის მონასტრები, რომელნიც ასეთ როლს თამაშობდნენ ჩვენში წინა ეპოქაში. ეს მონასტრები — ხახული, შატბერდი, ხანძთა და სხვ. — ახლაც განაგრძობენ არსებობას, თუმცა, უნდა ითქვას, მათი მნიშვნელობა, როგორც ლიტერატურული ცენტრებისა, შესამჩნევად შემცირდა ამ შემთხვევაში გავლენა იქონია საქართველოს პოლიტიკურმა ვითარებამ: მეთერთმეტე საუკუნიდან სცენაზე გამოვიდნენ სელჯუკიანები და ქართველთა სხვა მტრები. თუგინდ ბერძნებიც, რომელთაც განუწყვეტელი ომიანობა ჰქონდათ ამ საუკუნეში ქართველებთან. მათი მახვილი, პირველ ყოვლისა, გულში ხვდებოდა ტაო-კლარჯეთის მხარეს, ამან კი აქაური მონასტრები, მეცხრე-მეათე საუკუნესთან შედარებით, დააქინა სულიერადაც და მატერიალურადაც. მაშასადამე, წაართვა მათ ის, რაც აუცილებელია ნაყოფიერი ლიტერატურული მუშაობისათვის. მეორე მიზეზი უფრო კულტურული ხასიათისაა. როგორც ვიცით, მეათე საუკუნის გასულს ათონზე დაარსდა ახალი ცენტრი, ივერიის მონასტერი, რომლის მოღვაწენი და მოქმედნი უმთავრესად ტაო-კლარჯელები იყვნენ. ყველა ცხოველი და ნაყოფიერი ძალა აქედან, ამ მხარიდან, მიიღტვის ათონზე, რის გამო აღგილობრივი მონასტრები თუ სრულიად არ დაცარიელდა. ყოველ შემთხვევაში, კულტურული ძალებით ძალიან გაღარიბდა. ამიტომ ის ინტენსიური ლიტერატურული მუშაობა, რომელიც IX—X საუკუნეებში წარმოებდა ტაო-კლარჯეთის მონასტრებში, მეთერთმეტე საუკუნიდან გადადის ათონზე. ტაო-კლარჯეთში აზიერიდან ჩვენ გვესმის წარსული

¹ А. Цагарели, Сведения, III, стр. XII—XIII. 1311 წელს შეუწირავს იმ ქართულ მხარეთისმშობლის ხატი, როგორც ქართული წარწერიდან ჩანს. იხ. Архим. Иона, Бачковский монастырь, София, 1950 г., В. Николаев, Дата ва типика уставована Грвгорием Бакурмали ва неговото грузинской кописе, София, 1951 г.

დიდების გამოძახილი და ისიც მხოლოდ სხვაგან ნათარგმნ და შეთხზულ ძეგლთა გადაწერაში.

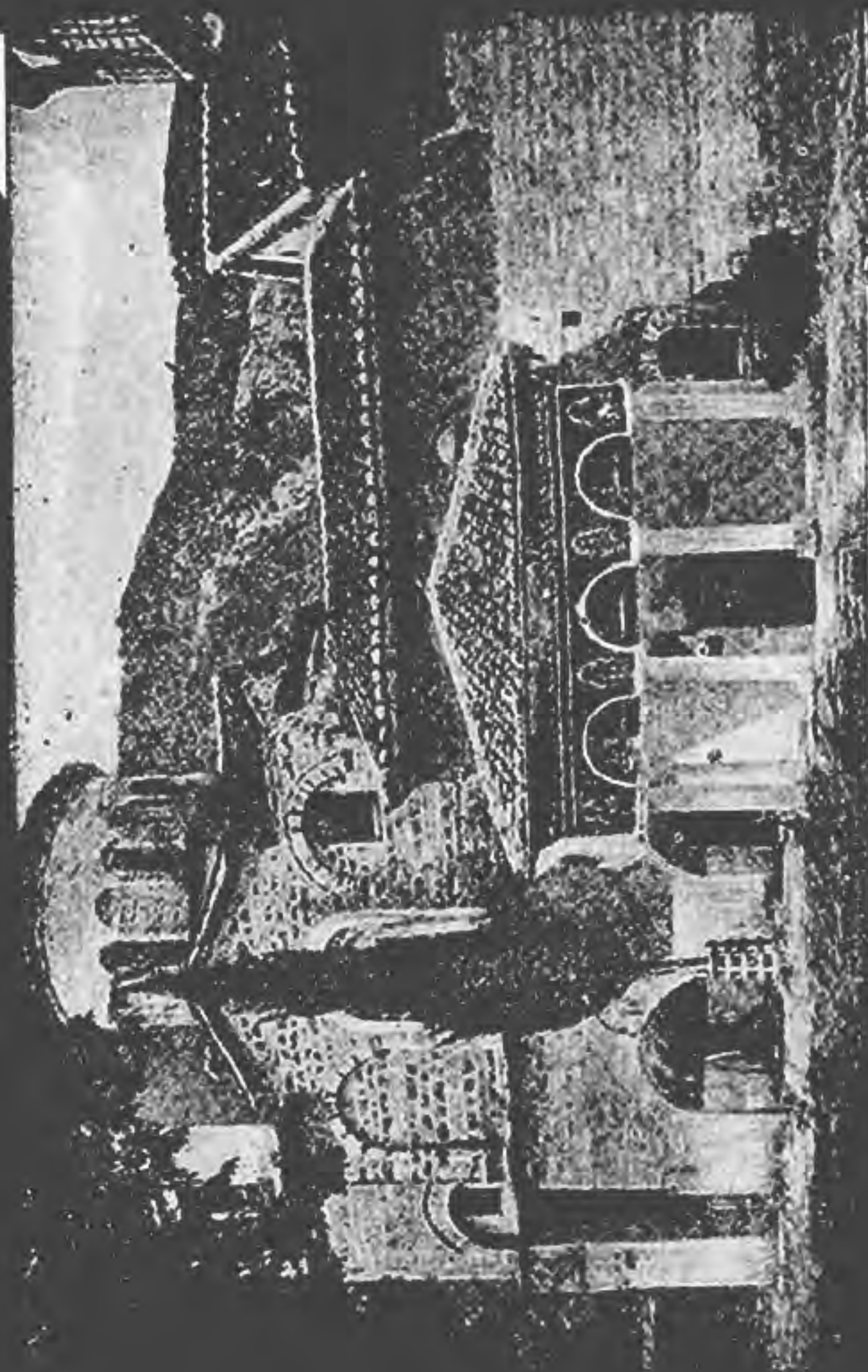
მეთორმეტე საუკუნის დამდეგს საქართველოში ჩნდება ახალი სალიტერატურო ცენტრი, რომელმაც დიდი როლი ითამაშა ჩვენი მწერლობის ისტორიაში ეს არის დიდებული გელათის მონასტერი, რომელიც დავით აღმაშენებელმა ააგო, რუის-ურბნისის კრების ახლო ხანებში, ამბობს მემატიაზე, დავითმა ამოიკონა აღშენება მონასტრისა და დაამტკიცა, რომელიცა გამოარჩია მადლმან საღმრთო მან ადგილსა ყოვლად შუენიერსა და ყოვლითურთ უნაკლულსა, რომელსა შინა მერმე ცაჲ გარდაართბა, ტაძარი ყოვლად წმიდისა ღმრთისშობელისა, რაბამ რამე აღმეტებული ყოველთა წინანდელთა ქმნილობათა, რომელიც ზესთა ჰმატს შუენიერებასა ყოველთასა... და მუნვე შემოიკრიბნა კაცნი პატროსანნი ცხოვრებითა და შემკულნი ყოვლითა სათნოებითა, არა თვსთა სამეფოთა ოდენ შინა პოვნილნი, არამედ ჰუეყანისა კიდეთა: სადაცა ესმა ვიეთმე სიყეთე და სისრულე, სულიერითა და კორციელითა სათნოებითა აღსავსეობა, იძინა და კეთალად გამოიძინა, მოიყვანნა და დაამტკიცდრნა»¹. და იგი დაწწწინამდებარე არს ყოვლისა აღმოსავლეთისა მეორედ იერუსალემად, სასწავლოდ ყოვლისა კეთილისა, მოძღუარად სწავლულებისად, სხუად ათინად, ფრიად უადრეს მისსა, საღმრთოთა შინა წესად, კანონად ყოვლისა საეკლესიოჲსა შუენიერებისად»². ამნაირად, დავით აღმაშენებელს გელათი განათლების ცენტრად გაუხდია საქართველოში, იგი მას დაუარსებრა ამოძღუარად სწავლულებისა, სხუად (ან მეორე) ათინადა ქართველთათვის. გელათი საქართველოსათვის გამხდარა აკადემიად. მსგავსად ათინის აკადემიისა, ამიტომ იმ დროის მეხოტბენი უწოდებენ მას ელადს: «ვნატრი ელადსა, თვით მას გელათსა, სად რომ დაკრძალვენ წმიდათ სხეულთა»³. ამ მონასტერმა, როგორც მემატიაზეც ამბობს, იმთავითვე შემოიკრიბა თავის ყდლებში საუკეთესო კულტურული ძალები როგორც საქართველოდან, ისე საზღვარგარეთიდან. ამიტომ, საკვირველი არაა, რომ ის მართლაც ათინის აკადემიას დაემსგავსა ქართველებისათვის. აქ დაინთო ლამბარე ლიტერატურული შემოქმედებისა, რომელიც საესებით არ ჩამჭრალა საქართველოსათვის ბედძავ დროსაც კი, როგორცაა XIV—XV საუკუნეები. ამ მონასტერში პოვბდა გამოძახილს ლიტერატურული მოძრაობა, რომელიც განსაყუთრებით ათონსა და პეტრიწონის მონასტერში ღვიოდა. გვაქვს საფუძველი ვიფიქროთ, რომ პეტრიწონის მონასტერში, სხვადასხვა პირობის გამო, მეცამეტე საუკუნიდან შესუსტებულმა ლიტერატურულმა მოღვაწეობამ ვაგრძელება პოვა სწორედ გელათის მონასტერში, სადაც გადმოტანილ იქნა ყველა იქაური ლიტერატურული ტრადიცია. აქ ითარგმნებოდა შესანიშნავი ფილოსოფიურ-თეოლოგიური ნაწარმოებნი ქრისტიანული აზროვნებისა, რასაც ხელს უწყობდა საგანგებოდ აქ შექმნილი სპეციალური სასწავლებელი — აკადემია.

¹ ქართლის ცხოვრება, მარტომ დედოფლის ვარიანტი, გვ. 293—294.

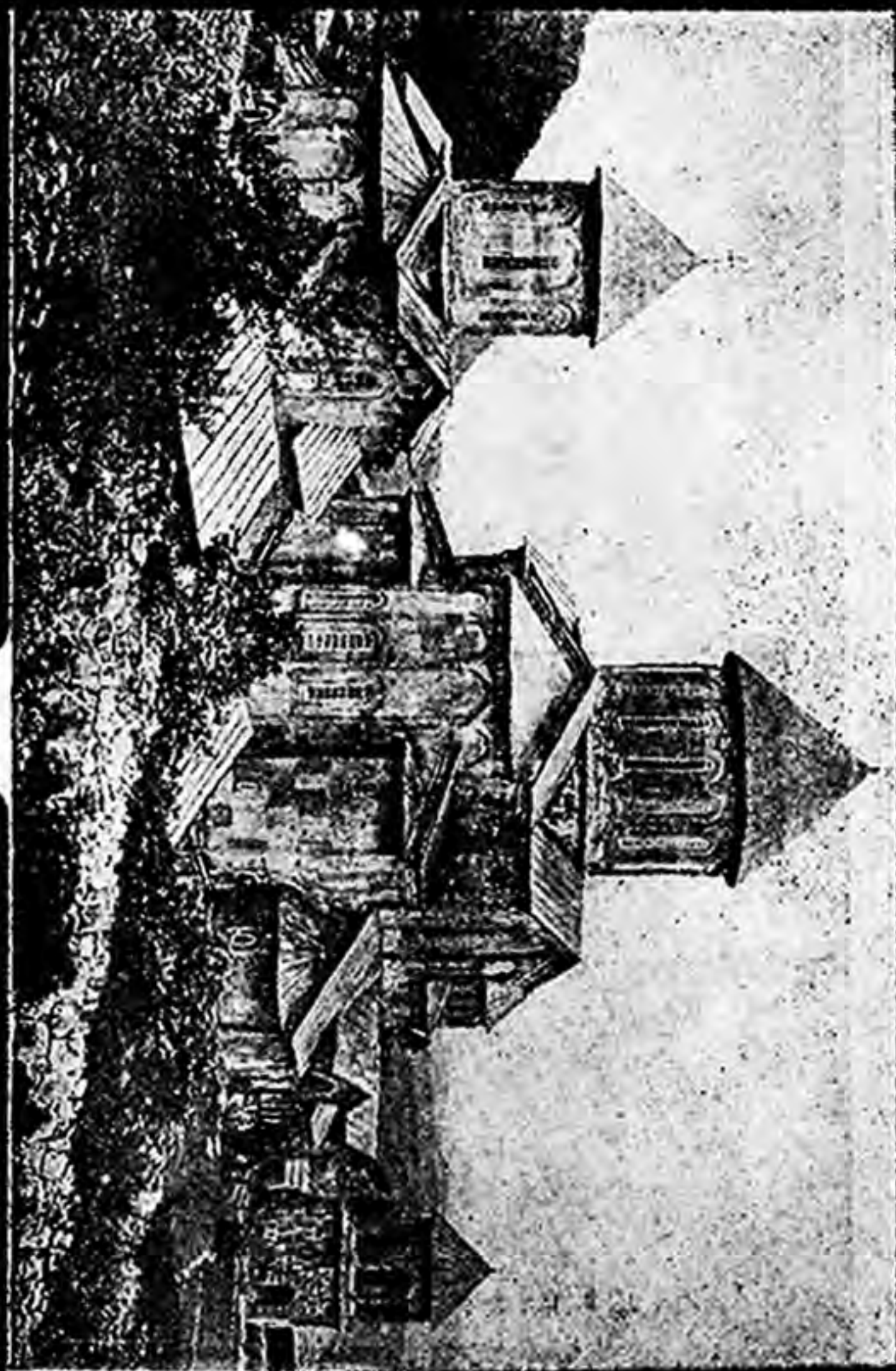
² იქვე, გვ. 295.

³ Н. Марр, Древне-грузинские охотлисы, стр. 24, 105.

006. IX

Колоннада (скульптурные украшения)

მესამე პერიოდში ახალ ცენტრებსა და ახალ ლიტერატურულ კერაზე ლაპარაკი აღარ გვიხდება: ახლა უმეტესსა და უკეთეს შემთხვევაში აქა-იქ, სადაც მოახელთებენ, წინა დროის თხზულებათა გადაწერაში პოულობენ ნუგეშსა და საქმეს.

რაც შეეხება უკანასკნელ, მეოთხე, პერიოდს ჩვენი მწერლობისას, ამ პერიოდში ჩვენ არ შეგვიძლია ჩავთვალოთ მონასტრები საეკლესიო მწერლობის მნიშვნელოვან ცენტრებად არც შიგ საქართველოში, არც საზღვარგარეთ. შინაური მონასტრები, წინა ეპოქაში განადგურებულნი, ვერ გამოკეთდნენ ამ პერიოდში იმდენად, რომ მათ შესძლებოდათ გაეჩაღებიათ თავიანთ კედლებში გარდასულ ბრწყინვალე ქამთა საგანმანათლებლო მოღვაწეობა; ისიც საკმაო იყო, რომ აქა-იქ არსებულ თხზულებათა გადაწერას ახერხებდნენ, ამ მხრივ ყველაზე მეტი ღვაწლი მიუძღვის დავით გარეჯელისა და გელათის მონასტრებს.

ასეთი მუშაობა გელათში განსაკუთრებით მეთექვსმეტე საუკუნეში ყოფილა გაჩაღებული ორი კათოლიკოსის ხელმძღვანელობითა და მეთაურობით; ესენია: ევდემონ I ჩხეტიძე (1560—1578) და ექვთიმე I საყვარელიძე (1579—1612). ევდემონი მეტად ენერგიული კაცი ყოფილა, მან მოხატა და გაამშვენა გელათის მონასტერი და, ვინაიდან «ფრადი სურვილი აქუნდა ეკლესიათა და საღმრთოთა წერილისათვის», გადააწერინა მრავალი საეკლესიო წიგნი, კერძოდ, იოანე ქსიფილინოსის შესანიშნავი აგიოგრაფიული კრებულის ორი წიგნი¹. უფრო მეტად მოტრფიალე ყოფილა ლიტერატურული ძეგლებისა ექვთიმე საყვარელიძე. ამ მხრივ მას მშვენივრად ახასიათებს გელათის ერთ-ერთი ბელნაწერის ანდერძი, სადაც ნათქვამია: «ქეშმარიტად იქირვოდა საღმრთოთა წერილთა წიგნთა წმიდათა წერასა და ამკობდა პატიოსანთა საყდართა კახეთით, ქართლით, იმერეთით, ოდიშით და გურიით და დასდებდა დიდროანსა და პატიოსანსა ყოვლითურთ შემკობილსა წიგნებსა, და ჩუენ გვბოძებდა მათსა აღალსა მათითა კონდაკითა ნაშოებსა საქონელსა მრავალსა და აურაცხელსა და არა დასცხრებოდა საღმრთოჲსა სურვილისაგან და ყოველსა წელიწადსა შინა ოთხ-ოთხისა, სამ-სამისა და ორ-ორისა მწერლითა გვაწერინებდა და გუაშრომებდაო»². მისი ბრძანებით გადაწერილ გელათის ხელნაწერთაგან ჩვენამდე შენახულა, სხვათა შორის, იოსებ ფლაბიოსის «მოთხრობანი იუდაებრივისა სიტყუადასაბამისანი» (№ 10), უზარმაზარი კომპლექტიკური კრებული (№ 8), იოანე ქსიფილინოსის კრებულის ორი ტომი (№ 1, 2), მეტაფრაზების კრებული (Q 39) და ე. წ. მარტვილური გულანი (Q 87).

რაც შეეხება საზღვარგარეთულ მონასტრებს, აღნიშნული პერიოდის დასაწყისს ქართველების საკუთრებად ნომინალურად ითვლებოდა ჯვარის

¹ იბ. ხელნაწ. ამ მონასტრისა (დღეს ქუთ. მუზეუმის) №№ 4, 5.

² აილ. ხიონაწ. № 10, ო. 1.

მონასტერი პალესტინაში და ივერიისა ათონზე, მაგრამ მეცხრამეტე საუკუნის დამდეგს ამათშიც ამოიფხვრა ქართველთა სახელი და მათ საბოლოოდ უცხოთესლნი დაეპატრონენ. ამ პერიოდის მწერლობა აღორძინდა მეფე-დიდებულთა სასახლეებში და კათოლიკოს-ეპისკოპოსთა სენაკებში. მწერლობა, რასაკვირველია, ინტენსიური მონასტერთა კედლებიდან გამოვიდა და კერძო პირთა ხელსა და სახლში გადავიდა.

ნაწილი პირველი

1. იაკობ ცურტაველი

მეხუთე საუკუნის პირველ მეოთხედში ქართლში ცნობილი ყოფილა ვილაც ჯადი ან ჯადა, სომხური და ბერძნული ენებიდან მთარგმნელი. სამწუხაროდ, არც ვინაობა, არც ლიტერატურული შრომები მისი ჩვენ არ ვიცით, ასე რომ უძველეს მწერლად, რომლის ნაწარმოები ჩვენამდე შენახულა, უნდა მივიჩნიოთ იაკობ ცურტაველი; მას დაუწერია აგიოგრაფიული თხზულება, რომელსაც ეწოდება «წამებაჲ წმიდისა შუშანიკისი დედოფლისაჲ»¹.

თხზულებაში ნაჩვენებია ის მომენტი ჩვენი ცხოვრებისა მეხუთე საუკუნეში, როდესაც ირანის შაჰები, თავისი აგრესიული პოლიტიკური ზრახვების განსახორციელებლად ქართლში, ეძებენ აქაურ ფეოდალთა შორის საჭირო აგენტებს, რომელნიც შეძლებდნენ ძირი გამოეთხარათ მშობლიური ქვეყნის დამოუკიდებლობისათვის. ამგვარი ტენდენციის ფონზე თხზულებაში ისტორიულად გადაშლილია მწვავე დრამა, რომელსაც ადგილი ჰქონია ქვემო ქართლის ერთ-ერთი პიტიახშის ოჯახში.

შუშანიკი იყო ასული სომეხთა სპასპეტის ან მხედართმთავრის ვარდიანისა, რომელიც ცნობილი ისტორიული პირია, მამიკონიანთა საგვარეულოდან, სომეხთა კათოლიკოსის საპაე დიდის შვილიშვილი. ტარონიდან. ის ცოლად ჰყოლია ქართლის პიტიახშს ვარსკენს. რომელიც, ქრისტიანი იყო. ვარსკენი წასულა სპარსეთში და «რადთამცა სათნო ეყო მეფესა» სპარსეთისასა, ცეცხლთაყვანისმცემლობა მიუღია შაჰს, თანახმად მისი თხოვნისა, ცო-

¹ მ. საბინინი, საქართველოს საზოგადოება, გვ. 181—192; ს. ვორგაძე, იაკობ ხუცესი — წამება წმიდისა შუშანიკისი, ქუთაისი, 1917 წ.; ი. ლ. აბულაძე, იაკობ ცურტაველი, 1938 წ.; ს. ყუბანეიშვილი, ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, I, გვ. 34—44. К. Кекелидзе, Памятники древнегрузинской агиографии, стр. 7—28, 1956, 8. ძველი ქართ. ლიტ. ისტორია, ტ. I

ლად მიუცია მისთვის დასული მეფისად, რომელიც, სომხური რედაქციით, იყო სიდდერი მისი. ვარსკენს შაჰისათვის სიტყვა მიუცია, «ბუნებითს» ცოლს, ესე იგი შუშანიკს, და შვილებსაც, მოვაჭყევო. როდესაც შუშანიკმა გაიგო ეს, მიატოვა მეუღლის სარეცელი და სასახლეში თავისთვის, განცალკევებულად, და აწყობ ცხოვრება. ვარსკენმა ამით თავი შეურაცხყოფილად მიიჩნია, თან თავისი განზრახვაც, შუშანიკის მოჭყევა, ვერ განახორციელა, ამიტომ სამჯერ აუტანელი ფიზიკური შეურაცხყოფა მიაყენა მას და ციხეში ჩასვა. ციხეში შუშანიკმა დაყო ეჭვსი წელიწადი და მეშვიდე წელს, დიდი ღვაწლისა და მოთმინებისა-ვან ძალაშიხდილი, გარდაიცვალა იქვე, ცურტავს.

ყოველივე ეს აუწერია არამც თუ უბრალო თანამედროვესა და თანადახვდომილს, არამედ სასახლესთან მეტად დაახლოებულს და ამასთან შედარებით მომზადებულ პირს, იაკობს, რომელიც იყო კარის მღვდელი და მოძღვარი შუშანიკისა. იაკობი ერთი იმ პირთაგანი იყო, რომელიც ერთ წამსაც კი არ მოშორებია თავის სულიერ შვილს აუტანელი წამებისა და გაჭირვების დროს, მასთან იყო სასახლეშიც და მას ვარეც, ეკლესიაშიც და, შეძლებისამებრ, ციხეშიაც. ის ანუგეშებდა და ამხნევებდა შუშანიკს, ის უაძვებდა მას როგორც ფიზიკურ, ისე სულიერ ტანჯვას. ამ კაცს, როგორც დაახლოებულს და შუშანიკის ცხოვრების ინტიმურ მხარეთა მცოდნეს, უკისრია მისი ღვაწლისა და მოთმინების აღწერა. პიტიახში ვარსკენი ჯერ არ დაბრუნებულიყო სასახლეში სპარსეთიდან, სადაც მან ცეცხლთაყვანისმცემლობა მიიღო, როდესაც იაკობი, რომელიც წინასწარ გრძნობდა, თუ რა მოხდებოდა ცოლ-ქმარს შორის, მივიდა შუშანიკთან და უთხრა მას: «ღუაწლსა დიდსა შესლვად ხარ დედოფალო», ამიტომ მაუწყე ყოველივე შენი თავგადასავალი, «რამთა ვუწყოდი და აღწერო შრომად შენით». აქედან ნათლად ჩანს, რომ იაკობს შუშანიკის წამების აღწერა არ უკისრია ვისიმე წინასწარი შეკვეთითა და თხოვნით¹, ამის მზადებასა და თადარიგს ის ჯერ კიდევ ღვაწლისმძლე დედოფლის სიცოცხლეშივე შედგობია.

თხზულება რომ იაკობის მიერაა დაწერილი, ეს ჩანს თვით შრომიდან, სადაც ავტორი პირველი პირით ლაპარაკობს თავისთავის შესახებ: «და მეცა, ხუცესი დედოფლის შუშანიკისი, თანა ვპყვანდი ეპისკოპოსსა მას», «ხოლო მე ვიჯჳმენ აღრე და მივიწიე დაბასა», «შუშანიკ მრჭუა მე... და მე ვარჭუ მას», «მოვიდა ყმაჳ ერთი და თქუა: იაკობ მანდა არსა? და მე ვარჭუ ვითარმედ: რაჳ ვინებს? და მან მრჭუა: უწესს პიტიახში. და მე დამიკვრდა თუ რაჳსა მე მიწესს ამას ვამსა, და მივისწრაფე და მივედ. და მან მრჭუა მე: უწყია ხუცესს»

ბიოგრაფიული ცნობები იაკობის შესახებ არ მოგვეპოვება; ვიცით მხოლოდ, რომ ის იყო კარის ხუცესი ან მღვდელი, მოძღვარი შუშანიკისა, რომელიც მისი ბედით ძალიან დაინტერესებული იყო. ყოველ შემთხვევაში, სიკვდილის წინ ის მის თავს აბარებს სახლს ეპისკოპოსს აფოცს: «შეგვედრა მე, კაცი ცოდვილი და გლახაკი» აფოცსაო, «ამბობს იაკობი (ილ. აბულაძის გამოც., XVIII, 3—4). როგორც ასეთს, თან ცნობილ იმ დროს მწერალს, მას

¹ როგორც ს. გორგოლაძე იტყობა, გვ. 25.

შეეძლო თვალსაჩინო საეკლესიო კარიერა გაეყვებოდა. საფიქრებელია, რომ შემდეგში ის დადგენილ იქნა ცურტავის ეპისკოპოსად 506 წლის დვინის კრების მონაწილე ქართველ ეპისკოპოსთა რიცხვში აღნიშნულია ცურტავის ეპისკოპოსი იაკობი, როგორც მეხუთე მღვდელმთავარი ამ კათედრისა აფოკის შემდეგ ადამიანი, რომელიც მეხუთე საუკუნის ოთხმოციან წლებში კარის მღვდელი იყო, 506 წლისათვის უკვე შესძლებდა ეპისკოპოსობის ხარისხის მიღებას (შეად. ილ. ა ბ უ ლ ა ძ ე, გვ. 060).

საფიქრებელია, რომ იაკობს, როგორც განათლებულსა და მომზადებულ პირს, შუშანიკის მარტვილობის გარდა, კიდევ დაეწეროს რაჲე. ყოველ შემთხვევაში, ამის საბუთს გვაძლევს ჩვენ თვით დასახელებული მარტვილობა, რომელიც იწყება, როგორც იტყვიან, ex abrupto: «და აწ დამტკიცებულად ვითხრა თქუნა. გამოდის, თითქოს ეს მარტვილობა გაგრძელებას შეადგენს რომელიღაც სხვა ნაწარმოებისას. ამასვე გვაფიქრებინებს წინადადებაც: «შუშანიკი იყო ამოშიში ღმრთისად, ვითარცა იგი ვთქუთ, სიყრბითგან თვისით». არსად თხზულებაში არ მოიპოვება ცნობა შუშანიკის ღვთისმოშიშობის შესახებ ბავშვობაში. ცხადია, ავტორს სადღაც, რომელიღაც ნაწარმოებში, წინათაც ჰქონია ლაპარაკი შუშანიკის შესახებ. ეს წინადადება და აგრეთვე სიტყვები: «და აწ დამტკიცებულად ვითხრა თქუნ აღსასრული წმიდისა და ნეტარისა შუშანიკისა», საფუძველს აძლევს აკად. ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ს იფიქროს, რომ იაკობის შენახული შრომა წარმოადგენს მეორე ნაწილს — შუშანიკის აღსასრულის პომთხრობელს, — ხოლო პირველი ნაწილი, რომელშიც ლაპარაკი იქნებოდა მისი ბავშვობის შესახებ, ავტორს ამ შემთხვევაში განგებ არ მოუყვანიო¹. შეიძლება ეს ასეც იყოს, თუმცა აგიოგრაფიული მწერლობის ტრადიციას ასეთი დანაწილება ერთი მთლიანი ნაწარმოებისა არ სჩვევია. უფრო საფიქრებელია, რომ პირველი ნაწილი რაიმე მიზეზით დაიკარგა შეიძლება უფრო ახლოს ვიქნეთ სიმართლესთან, თუ ვიფიქრებთ, რომ იაკობს დაწერილი ჰქონდა რაღაც ისტორიული შრომა, რომელშიც შუშანიკის შესახებ გაცვრით იყო ლაპარაკი, ისე, როგორც გაცვრით იხსენიებს მას მემატიანე². ვინაიდან ასეთი გაცვრითი მოხსენება ღირსშესანიშნავი პიროვნების მოწამებრავა აღსასრულისა მაშინდელ ეკლესიურად მოაზროვნე და განწყობილ საზოგადოებას ცნობისმოყვარეობას უღიზიანებდა, იაკობმა მერე ცალკე, საგანგებოდ ან დამტკიცებით, როგორც თვითონ ამბობს, აღწერა მისი მარტვილობა³.

როგორც აღწერილი ამბების თვითმხილველსა და თანამედროვეს, იაკობს თავის თხზულებაში შეუტანია ცნობები იქ მოხსენებულ პირთა ვინაობის შე-

¹ ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა. გამოც. 2, გვ. 25.

² ქართ. ცხოვრება, მარიაშ ღვთისმშობლის ეპიკრიტი, გვ. 188.

³ საფიქრებელია, რომ მას, როგორც თანამედროვეს, აღწერილი ჰქონდა ვახტანგ გორგასალის შესახებ რაღაცა ვარსკენ პიტიახშიც გარკვეულ რაღაც თამაშობა შესაძლებელია ეს, დღეს დამტკიცებული, შრომა ერთ-ერთ წყაროდ ჰქონდა ვახტანგის მემატიანეს თავის ისტორიულ თხზულების დაწერისას. რასაკვირველია, ამას ჰქვენ ვამბობთ არა დავინებთ, არამედ, როგორც ხაპოთებს.

სახე, აღუნიშნავს მათი სახელები, თუმცა სპარსთა მეფის სახელი, ალბათ, შემდეგდროის გადამწერთაგან, მოთხრობაში ახლა გამოტოვებულია. მას დასახელებული აქვს აგრეთვე მოქმედების ყველა ადგილი, რითაც ჩვენი ისტორიული გეოგრაფიის შესწავლას ის თვალსაჩინო სამსახურს უწევს. ზოგიერთი პუნქტი ისეთი სიცხველითა და ნიშანდობლობით აქვს აღწერილი, რომ უკეთესს საგანგებო აღწერილობაშიაც კი ვერ მოვიტხოვდით. მაგალითად, იმ ადგილის ბუნებას, სადაც შუშანიკი იტანჯებოდა, ის ასე აგვიწერს: «ეჟამსა ზაფხულისასა ცეცხლებს შემწუელი იგი მკურვალეებად მზისად, ქარნი ხორშაკნი და წყალი მავნებელი, რომლისა მკვდრნიცა მის ადგილისანი, სავსენი სენითა, წყლითა განსივებულნი და განყვითლებულნი, დაწრეტილნი და დამშრალნი და დამღიერებულნი, ჩარადოვანნი, პირმსივანნი და დღემოკლედ ცხოვრებულნი; და მოხუცებულნი არავინ არს მათ ქუეყანათა». ავტორს შეუძლია თავისი თბულება ქრონოლოგიური ცნობებითაც, როგორც, მაგალითად, ვარსკენის სპარსეთს გამგზავრება, სპარსელების ომიანობა პუნებთან, შუშანიკის ტანჯვის დასაწყისი და ეტაპები, მისი ციხეში ყოფნა, გარდაცვალება და ხსენების დღის დაწესება. მას წარმოუდგენია ამ შრდმაში ცოცხალი სურათი მაშინდელი ჩვენი ყოფა-ცხოვრებისა, ჩვენი უძველესი კულტურულ-სარწმუნოებრივი ვითარება, სოციალურ-პოლიტიკური წყობილება, საეკლესიო ორგანიზაცია და კერძო საოჯახო ცხოვრება. ასე რომ, ამ მხრივ მისი შრომა არ ეტევა საეკლესიო მიზნით დაწერილი, ისიც აგიოგრაფიული, თბულების ჩარჩოებში და წმინდა ისტორიულ-ბელეტრისტული პროზის ხასიათი აქვს კილო მოთხრობისა გამსჭვალულია თავიდან ბოლომდე გულწრფელობით. უშუალოდითა და ბუნებრივობით: ავტორი ერთნაირი მიუდგომლობით გვიხატავს ჩვენ დადებითსა და უარყოფითს (გადაქარბებული ასკეტიზმისაც კი) მხარეებს ყველაფრისა და ყველასას, ვისაც და რასაც კი ეხება ის თავის თბულებაში. მოთხრობის ბუნებრივი მიმდინარეობა, რომელმაც არ იცის არც თემისაგან მოულოდნელი გადახვევა აგიოგრაფიული ქანრის თბულებებისა, არც გრძელი ტრაფარეტული ლოცვები და სასწაულთა აღწერილობანი, ღრმა ფსიქოლოგიური ანალიზი და მოხდენილი, ლაკონიური ენა მოთხრობისა ამჟღავნებს ავტორის უდავო ლიტერატურულ უნარიანობასა და მხატვრულ გემოვნებას. უკანასკნელი ნათლად ჩანს, თუ გნებავთ, ისეთი სახეებისა და მეტაფორა-შედარებებიდან, როგორიცაა: ვარსკენმა «უეჟამოდ ნაყოფნი ჩემნი მოსთულნა, და სანთელი ჩემი დაშრიტა, და ყუავილი ჩემი დააქნო, მუენიერებად სიკეთისა ჩემისად დააბნელა და დიდებად ჩემი დაამდაბლა.» ნიჭიერი ხელოვანის მიერაა მოხაზული შემზარავი სურათი შუშანიკის ცემა-ტანჯვისა და ციხეში ყოფნისა, რომელსაც უფრო აძლიერებს დმატლიცა იგი წყლულთა მათზედა მისთა დასხმული, რომელ იგი აღილო კელითა თვისითა და უჩუენებდა იაკობს.

ავტორის მიზანია განმტკიცება ქრისტიანობისა და სამშობლოსადმი, რომელსაც აწვეთა აგრესიულად განწყობილი ირანი, ერთგულებისა და სიყვარულის გრძნობისა. ის ხაზს უსვამს იმ თანაგრძნობას, რომელსაც იწვევს ადამიანის გულში მოწამებრ დაწვეული შუშანიკისა, და იმ ზიანს, რომელიც

ღამსახურა ვარსკენის ჯალათობამ, პოლიტიკურ-სარწმუნოებრივმა ჩენეგატობამ და სამშობლოს ღალატმა. ჩემს, როგორც ღრმად მოჩუქუნე ქრისტიანს, სჯერა, რომ თუ ამ ქვეყნად არა, იქ, საიჭიოს, მაინც მოეღება ბოლო მამაკაცისა და დედაკაცის უთანასწორობას. ვინაიდან იქ «არა არს რჩევად მამაკაცისა და დედაკაცისა», იქ შე (შუშანიცმა) და მან (ვარსკენმა) «ხწორი სიტყუად ვთქუათ წინაშე» ქრისტესა.

| **ტბზულება დაწერილია** მეხუთე საუკუნეში, მაგრამ, სახელდობრ, როდის? ამისათვის საჭიროა გავარკვიოთ შუშანიცის წაპების თარიღები. ს გ ო რ გ ა ძ ი ს აზრით, რომელსაც მხარს უჭერს აკად. ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი ც, შუშანიცი გარდაიცვალა 472 წლის 17 ოქტომბერს: ის ციხეში ჩასვეს მეფის პეროზის ბერვე წელს (466), აქ მან დაყო ექვსი წელი და აღესრულა. მამასაღამე, 472 წელსაო. მაგრამ სომხური სვინაქსრის სინქრონოლოგიურა ცნობით¹, შუშანიცი გარდაცვლილა 474-ბ წლებში. აქ უფრო დაახლოებული ვართ სინამდვილესთან. საჭმე ისაა, რომ თბზულებაში ნათქვამია: «და არს დასაბამი ტანჯვათა მათ წმიდისა შუშანიცისათა თთუესა აწისისასა, ბერვესა თთვასა და დღესა ოთხშაბათსა. და ეჟულად ტანჯვად ვარდობისა თთუესა ათცხრამეტსა, და აღსრულებად მისი თთუესა ოკდონბერსა ათჩდმეტსა, საცხენებელსა წმიდათა მათ და სანატრელთა მოწამეთა კობზან და დამიანწსთა». აქ საყურადღებოა შემდეგი გარემოება: ორჯერ ნახპარია ძველი ქართული სახელწოდება თვისა — აწისი, ვარდობა, — ერთხელ კი რომაული — ოკდონბერი. ყოველ ექვს გარეშეა, ამ უკანასკნელ შემთხვევაშიაც თავდაპირველ დედანში იყო ქართული სახელწოდება ს თ უ ლ ი ს ა მ ა. ამისი კვადი დარჩენილა ქართული ტექსტიდან მომდინარე სომხურ რედაქციაში, სადაც შუშანიცის აღსასრული დაღებულა 17 ქ ა ლ ო ც ს. «ქალოც» სიტყვასიტყვითი თარგმანია ქართული «სთულისა». მამასაღამე, შემდეგი დროის გლოსატორს თუ რედაქტორს სახელწოდება «სთულისა» შეუცვლია მის დროს ხმარებული სახელით «ოკდონბერია»².

| ჩვენ შეგვიძლია გავარკვიოთ კიდევაც, თუ როდის უნდა მომბდარიყო ასეთი შეცვლა. ვფიქრობთ, არაუადრეს მეათე საუკუნისა: შუშანიცის გარდაცვალების თარიღს — «ათჩდმეტსა ოკდონბერსა» — მიმატებული აქვს გლოსა: «საცხენებელსა წმიდათა მათ და სანატრელთა მოწამეთა კობზან და დამიანწსთა». ეს გლოსა მეცხრე-მეათე საუკუნეზე ადრე არ შეიძლებოდა გაკეთებული ყოფილიყო, ვინაიდან კობზან და დამიანწს ხსენება 17 ოკდონბერს მხოლოდ მეცხრე-მეათე საუკუნიდან ჩნდება, მანამდე ის სხვა თვეებში იყო დაღებული. ამრიგად, თვეთა სახელები თბზულებაში ყველგან ძველი ქართული ყოფილა.

¹ ი ლ ა ბ უ ლ ა ძ ი ს გ ა მ ო ც ე მ ა, გვ. 63.

² ეს მას იმიტომ ზედუნია, რომ, ლიტურგიული მიზნით, საჭირო იყო შუშანიცის გარდაცვალება თანამედროვე საზოგადოებისათვის მისთვის გასაგებ ენაზე აღნიშვნა; «აწისობა და ვარდობისა», როგორც თვეები შუშანიცის ტანჯვისა, მას არ შეუცვლია, ვინაიდან ლიტურგიული თვალსაზრისით მათ მნიშვნელობა არ ქონდათ.

და ეს ბუნებრივიცაა: თვეთა რომაული სახელები მეხუთე საუკუნეში არამც თუ ჩვენში, კონსტანტინოპოლის კანცელარიებშიც კი მოულოდნელია! |

შუშანიკის ტანჯვა-წაპება დაწყებული «თთუესა აპნისისა რვასა, დღესა ოთხშაბათსა». «აპნისი» აქ უდრის ზუსტად, უმეტნაკლებოდ, იანვარს, ხოლო რვა აპნისი — რვა იანვარს², რვა იანვარი კი ოთხშაბათ დღეს მოდიოდა 469 წელს. ვარსკენი სპარსეთს წასულა პეროზის მერვე, ე. ი. 467 წელს, მობრუნებულა იქიდან, უნდა ვიფიქროთ, 468 წლის უკანასკნელ თვეებში, და აპნისის ან იანვრის რვას პირველად უწამებია შუშანიკი. მეორედ უტანჯნია ის «შეშდგომად აღვსებისა ზატიკსა, დღესა ოთხშაბათსა», ესე იგი 469 წლის აღდგომის ორშაბათს, 14 აპრილს (ვინაიდან 469 წელს აღდგომა 13 აპრილს მოდიოდა), და ციხეში ჩაუსვამს ის. ციხეში შუშანიკმა დაყო ექვსი სრული წელიწადი (469 წლის 14 აპრილიდან 475 წლის 14 აპრილამდე). ამ ხნის განმავლობაში ის დასნეულდა და, «ვითარცა მეშვდე წელი დადგებოდა», ესე იგი იმავე 475 წლის «სთულის» თვის ჩვიდმეტს გარდაიცვალა კიდეც ჩვიდმეტი «სთულისა», ესე იგი ოქტომბრისა, ვინაიდან «სთველი» აქაც ოქტომბრის ზუსტ შესატყვისადაა აღებული, 475 წელს მოდიოდა პარასკევ დღეს³. ეს რომ ასეა, იქიდან ჩანს, რომ შუშანიკის ხსენება დაუწესებიათ. როგორც ამაზე ქვემოთ გვექნება ლაპარაკი, არა იმავე დღეს, პარასკევს არამედ ხუთშაბათს. რატომ? იმიტომ, რომ იმდროინდელი ეორტალოგიური პრაქტიკით, პარასკევ დღეს (აგრეთვე ოთხშაბათსა და კვირას) არ შეიძლებოდა წმინდანთა ხსენების დაწესება; თუ მათი აღსასრული ამ დღეს მოხდებოდა, ხსენება წინაღობით, ესე იგი ხუთშაბათს იქნებოდა ხოლმე დადგენილი. |

თავისთავად ცხადია, რომ თხზულება დაწერილია შუშანიკის გარდაცვალების შემდეგ (აქ აღწერილია მისი სიკვდილი და დასაფლავება). ისიც ცხადია, რომ დაწერილია იგი ვარსკენის სიკვდილამდე, რომელსაც ადგილი ჰქონდა 484 წელს⁴, წინააღმდეგ შემთხვევაში ავტორი უეჭველად აღნიშნავდა მის არაბუნებრივ სიკვდილს, თუ სხვა მოსაზრებით არა. როგორც ღვთისაგან მისდა საშაგიეროს მიგებას უკეთურებისათვის მაინც მით უმეტეს, რომ ასეთ «მიგებას» ის თხოულობს შუშანიკის პირით, რომელსაც ათქმევიანებს: ვარსკენს «მიაგოს უფალმან», რადგანაც მან ესა და ეს მიყო მეო. აშნაირად, შუშანიკის მარტვილობა იაკობ ცურტაველის მიერ დაწერილი უნდა იყოს 476—483

¹ Проф. В. Болотов, Христианск. Чтение, Журналы Совета Петерб. Академии за 1896—7 гг., стр. 256—7.

² ავტორი მიმდევარია ე. წ. ინდიკტური წელიწადისა, რომლის პირველი თვე, ძველი ქართული სახელწოდებით «ახალწლოსა», სკვდენბერს უდრიდა უმეტნაკლოდ. იმ დროს ჩვენში ყოფილან მიმდევარნი მეორე სისტემისაც, რომლითაც წელიწადი იწყებოდა აგვისტოს თვით (ე. ე. ე. ე. ე. ე. ძველი ქართული წელიწადი, თბილ. სახელმწ. უნივერ. შრომები, ტ. XVIII, 1941, გვ. 1—28).

³ თხზულების ცნობა: «და დღე ხუთშაბათი იყო, რომელსა განვაწესეთ საქსენებელი წმიდისა შუშანიკისა», უნდა გავიგოთ როგორც დღე მისი ხსენებისა, დღესასწაულისა, და არა გარდაცვალებისა.

⁴ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, I², 221.

წლებში, მაშასადამე, ის ზართლაც უძველესი ძეგლია ქართული ორიგინალური მწერლობისა.

არსებობს მეორე, მოკლე რედაქცია შუშანიკის მარტვილობისა, რომელიც ათონის ივერიის მონასტრის XI საუკუნის დამდგვის ერთ-ერთ ხელნაწერში (№ 57) აღმოაჩინა ნ. მარმა¹ და გამოსცა ა. ხახანაშვილმა². ეს რედაქცია გადმოთარგმნილი ყოფილა სომხურიდან არა უგვიანეს 940 წლისა³. იმ რედაქციიდან, რომელიც დაბეჭდილია «სოფერქ ჰაჟაკანქის» მეცხრე ტომში (გვ. 49—55). სომხური დედანი ამ მოკლე რედაქციისა გადმოკეთებული ყოფილა ვრცელი რედაქციიდან⁴. ხოლო ეს უკანასკნელი გადმოკეთებულია იაკობის შრომიდან⁵. ასე იყო წარმოდგენილი მეცნიერებაში აქამდე ურთიერთობა ქართულ-სომხური ტექსტებისა!

1935 წელს ბელგიელმა ორიენტალისტმა P. Peeters-მა გამოაქვეყნა შრომა «Sainte Sousanik, Martyre en arméno-géorgie», რომელშიაც მან მოგვცა ლათინური თარგმანი, ვრცელი გამოკვლევით, შუშანიკის მარტვილობის ქართული და სომხური ტექსტებისა. ამ შრომაში ავტორი ცდილობს დაამტკიცოს, რომ ქართული ტექსტი ფსევდოეპიგრაფიულია⁶ ის არ ეკუთვნის შუშანიკის თანამედროვე იაკობს მას საქმე ასე აქვს წარმოდგენილი: სომეხ-ქართველთა საეკლესიო განხეთქილების, ესე იგი მეშვიდე საუკუნის, შემდეგ ქართველებს იმის დასამტკიცებლად, რომ შუშანიკი ქართველი წმინდანია, დაუწერიათ პირველი მარტვილობა მისი, რომელიც მალე დაკარგულა. ამის საპასუხოდ სომეხებმა დაწერეს დღეს ცნობილი ვრცელი რედაქცია შუშანიკის მარტვილობისა, რომლის მიზანია დაამტკიცოს, რომ შუშანიკი სომეხია და სომეხთა წმინდანი. ქართული ფსევდოეპიგრაფიული, იაკობის სახელით ცნობილი, მარტვილობა შუშანიკისა დაიწერა 940 წლის შემდეგ, გასაბათილებლად, ერთი მხრით, სომხურიდან 940 წელს თარგმნილი მოკლე სვინაქსარული რედაქციისა, მეორე მხრით, შესაძლებელია, უბტანესის საისტორიო შრომისაც, რომლებშიაც მოცემულია ქართველებისათვის შეუწყნარებელი ცნობა შუშანიკის სომეხობის შესახებ. ამ ფსევდოეპიგრაფიულ შრომას, ამბობს მკვლევარი, რომელსაც ვერ უპოვია გამოხმაურება ვერც საისტორიოსა და ლიტურგიკულ მწერლობაში. ვერც ძველ ქართულ კალენდარში, ვერც «იერუსალიმის განჩინებასა» და მის გადამუშავებაში, ვერც შატბერდის სტიხირარსა და სავალობლებში, შემოუნახავს ზოგიერთი ისეთი ცნობა, რომელიც სომხურ რე-

¹ «Из поездки на Афон», ЖМНП. Март, 1899 г.; მისივე. Агиографические материалы, I, 64.

² Материалы по грузинской агиологии, стр. 49—51; ილ. აბულაძე, მარტვილობა შუშანიკისა, გვ. 49—53.

³ P. Peeters: Analecta Bollandiana, t. 53, fasc. III—IV, p. 299; ნ. შიტიკო არაუგვიანეს VIII საუკუნისა.

⁴ «სოფერქ ჰაჟაკანქა», ტ. IX, გვ. 10—47; ილ. აბულაძის გამოკვლევით, მოკლე სვინაქსარული რედაქცია წინ უსწრებს ვრცელს (იაკობ სურტაველი, გვ. 634).

⁵ ივ. ჯავახიშვილი, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, გამოც. 2, გვ. 20—23.

⁶ «Analecta Bollandiana», t. 53, fasc. I—II და III—IV, 1935.

დაქციაშიც არის, ის აგრეთვე ამცლავნებს, რომ სომხური რედაქცია ატარებს ქართულზე რაღაც დამოკიდებულების კვალს. ასეთია, მაგალითად, არევა სიტყვებისა: «გამოდევნა» და «გამოდენა» (fasc. I—II, p. 17, not. 3), «სახლი» და «სახელი» (p. 21, not. 1) და სხვ. (p. 20, not. 3, p. 23, not. 3). ამას ყველაფერს Peeters-ი ხსნის იმით, რამ, როგორც ფსევდოდაკობის შრომაში, ისე სომხურ რედაქციაში გამოყენებულია პირველი ქართული, დღეს დაკარგული, რედაქცია შუშანიკის მარტვილობისა (fasc. III—IV, p. 304). /

ყველაფერი ეს აგებულია მგეტი რომ არ ვთქვათ, სრულ გაუგებრობაზე. ჯერ ერთი, არაა მართალი, ვითომც იაკობის შრომა არ პოულობდეს გამოხმაურებას ძველ ქართულ ლიტერატურაში, შუშანიკს ჩვენი ძველი ლიტერატურა იცნობს, და კარგადაც იცნობს¹. მეორე — ფსევდოდაკობისა და სომხურ რედაქციის საერთო ადგილები, აგრეთვე კვალი სომხურის ქართულზე დამოკიდებულებისა, ახსნილია იმით რომ ვითომცდა ორივენი სარგებლობენ პირვანდელი ქართული რედაქციით. მაგრამ, თუ ეს რედაქცია ჯერ კიდევ 940 წლამდე დაიკარგა, როგორ ისარგებლებდა იმით 940 წლის შემდეგ ფსევდოდაკობი? მესამე — არსაიდან არ ჩანს, რომ ფსევდოდაკობს თავისი შრომა დაეწეროს იმ აზრის გასაბათილებლად, რომ შუშანიკი სომეხია და სომეხებთან დამოკიდებულება აქვს. პირიქით, ის ხაზგასმით ამბობს, რომ შუშანიკი «იყო ასული ვარდანისი, სომეხთა სპაძეპეტისაჲ». მასალის ერთობა და დამოკიდებულებას კვალი მაჩვენებელია იმისა, რომ სომხური ვრცელი რედაქცია მომდინარეობს იაკობის შრომიდან პირდაპირ, რომ არ ყოფილა არავითარი დღეს დაკარგული, ქართული შუალედი რედაქცია, ასე რომ პრიორიტეტი ყოველშრივ იაკობის შრომას ეკუთვნის. ამის მაჩვენებელია, პირველ ყოვლისა, დეტალები ნაწარმოებისა: ა) ქრონოლოგიური: ვარსკენის სპარსეთს გამგზავრება პეროზის შერეე წელს, აღნიშვნა შუშანიკის სამგზის ტანჯვის დროისა — 8 აპნისს, აღდგომის ორშაბათს, 19 ვარდობისას; ბ) გეოგრაფიული: ქუეყანა პერეთისა — საზღვარი ქართლისა, უდი — სასაფლაო ვარსკენის დედისა, შუშანიკის წამების ადგილის ბუნების ზედმიწევნითი აღწერილობა; გ) ყოფაცხოვრებითი: ქალისა და კაცის ერთად პურის ქაბა, მზითევის უკან დაბრუნება, ციხის რევიმას აღწერალობა შეუძლებელია, ეს დეტალები გადმომთარგმნელს, იაკობს, შეეთხზას, გამოტოვება კი მათი თარგმნის პროცესში ქართულიდან სომხურად სავსებით დასაშვებია. ამის მაჩვენებელია შემდეგ ზემოაღნიშნული ცხოველი ტონი მოთხრობისა; ეს ტონი უფრო უდგება უშუალოდ მთქმელს, ვიდრე მთარგმნელს. დასასრულ, ქართულ რედაქციაში არსად ნაციონალური კვალი არ ჩანს: სომხური თავიდან ბოლომდე გაუღენთილია ნაციონალური

¹ იხსენიებს მას კირიონი სომეხებთან მიწერი-მოწერაში, «მოტყევიან ქართლისაჲ», ვახტანგ გარეჯანლის ისტორიკოსი, არხენ დიდი საფარელი, მიქელ მორტუალი, იოანე-ზოსიმეს სვინაქსარი, პარზის ნაციონალურა ბიბლიოთეკის ვერსია «იერუსალიმის განჩინებისა» და თვით იერუსალიმის განჩინებაჲ ჩვენი ეპოქეშით, მხოლოდ აქ ხელნაწერში სტრიქონი ვადქრალი ყოფილა და აბლა იკითხება: «ქსენებაჲ კოზმანისი, რომელი ქართლს იწამა», თავდაპირველად კი იკითხებოდა ასე: «ქსენებაჲ კოზმან-დამიანეთაჲ და შუშანიკისი, რომელი სართლს იწამა».

ტენდენციით. ეს მიუთითებს იმაზე, რომ იაკობის შრომა დაწერილია სომეხ-ქართველთა საეკლესიო ცხოვრებაში ნაციონალიზაციის პროცესის დაწყებამდე, ხოლო სომხური ამის შემდეგ, უფრო სწორად, მათ შორის მომხდარი განხეთქილების შემდეგ.

ეს რომ ასეა იაკობის შრომა რომ მართლაც სომეხ-ქართველთა საეკლესიო ერთობის ხანაშია დაწერილი, შემდეგიდან ჩანს: 1) დღესასწაულები მოძრავია: შუშანიკის ხსენება დაუწესებიათ არა მისი აღსასრულის დღეს, არამედ ხუთშაბათს; ასეთი პრაქტიკა ჩვენში სწორედ აღნიშნულ ეპოქაში იყო მიღებული და ის მდგომარეობდა იმაში, რომ მოწამეთა და წმინდანთა სახსენებელი თვის რიცხვთან კი არ იყო დაკავშირებული, არამედ შეიღებულს დღესთან. ასე, მაგალითად, მირიანის დროს «დააწესეს დღესასწაული ძღვევით შემოსილისა ჯუარისაჲ აღვსებისა ზატიკისა ზატიკსა, დღესა კვრიაკესა» («Описание», II, 795), ანდა: «მარტვილისა უკუანა ზატიკისა, დღესა ოთხშაბათსა» (იქვე და იოანე-ზოსიმეს კალენდარი); «და განაწესეს დღესასწაული ნეტარისა აბიბოსისი მებუთესა ზატიკსა, დღესა კვრიაკესა»¹; «პირველსა ხუთშაბათსა შემდგომად ამაღლებისა—ღვით გარეჯელისა»²; «პირველსა ოთხშაბათსა შემდგომად ამაღლებისა—დოდო გარეჯელისა»³; კვრიაკესა მესამესა ზატიკთა—მცხეთის ჯუარისაჲ (იოანე-ზოსიმეს კალენდარი); «მესამესა ზატიკსა, დღესა შაბათსა, წმიდისა ნინომსია» (იოანე-ზოსიმეს კალენდარი). 2) ბიბლიური ტექსტის არქაულობა და თავისებურება: პავლე მოციქულის აზრა, რომელიც გამოთქმულია I კორინ. VII, 15-ში. აქ ოდნავი ცვლილებითაა გადმოცემული: «არა დამონებულ არს ძმაჲ, გინა დაჲ, არამედ განეყენენ». 3) ლიტურგიკულმა პრაქტიკამ ჯერ კიდევ არ იცის ჰომნოგრაფიული ელემენტი, ის ფსალმუნების გალობითა და კითხვით ამოიწურება; შუშანიკის დაკრძალვის ღამეო, ამბობს იაკობი, «განვითიეთ და დავითის ქნართა ყოვლად-ძლიერსა ღმერთსა და ძესა მისსა, უფალსა ჩუენსა იესუ ქრისტეს, ვადიდებდით». ასეთი იყო საქრისტიანო პრაქტიკა მეექვსე საუკუნემდე⁴.

იაკობის შრომა ერთ-ერთი უძველესი ძეგლია ქართული ორიგინალური მწერლობისა, მაგრამ ეს იმას კი არ ნიშნავს, რომ ჩვენამდე თბზულება შენახულია იმ სახით. რა სახითაც ის ავტორის ხელიდან გამოვიდა. ძეგლს ზოგიერთი ცვლილება განუცდია: 1) როგორც ნათქვამია, თბზულებას თავში უნდა აკლდეს; 2) გადაწერის პროცესში გამოტოვებულია სპარსეთის მეფის პეროზის სახელი⁵; 3) აღწერილობა შუშანიკის მესამედ წამებისა, რომელსაც, თბზულებით, «ვარდობის» თვეში ჰქონია აღგილი, ეს აღწერილობა სომხურ ტექსტს შემოუნახავს⁶; 4) მოთხრობა ვარსქენის შვილის წყალში დახრჩობის

¹ «ს.ქართვ. სამოთხე», გვ. 216.

² იქვე, გვ. 265.

³ იქვე, გვ. 292.

⁴ К. Кекелидзе. Перусалимский Канонарь VII в., стр. 322.

⁵ თუ ზოგიერთ ხელნაწერში ფრაგმენტი სიტყვისა მრ... პეროზის სახელს არ შეიცავს (იხ. ილ. აბუ ლადის გამოც., გვ. 3, სტრიქ 6).

⁶ ილ. აბუ ლადის გამოც. გვ. 35—36.

შესახებ, რომელიც უტყუარი ამბის შთაბეჭდილებას ახდენს, ესეც სომხურ ტექსტში გადარჩენილა¹; 5) შეცვლილია სახელწოდება «სთულისა» ოკლონ-ბრად; 6) მიმატებულია გლოსა ყოზმან და დამიანეს შესახებ; 7) ექვი არაა, თბზულებამ ენობრივადაც იცვალა სახე, ყოველ შემთხვევაში, იმაში აღარ ჩანს კვალი «ხანმეტობისა», რომელიც მეხუთე საუკუნის თბზულებისათვის დამახასიათებელი უნდა ყოფილიყო. /

3. შიო მღვიმელი

შიო იყო მოწაფე იოანე ზედაზნელისა; თანახმად იმ ცნობებისა, რომელიც მოცემულია მის «ცხოვრებაში»², ის იყო შვილი შეძლებულ, ღვთისმსახურ «აზნაურთა», რომელთაც ის აღზარდეს მრავლითა მოღვაწეებითა და ასწავეს მას ყოველი წერილი ძუელი და აბალი და თარგმანებაჲ მათი» (გვ. 71). როდესაც შიო 16 წლის შეიქნა, მის გულში თავი იჩინა ასკეტიკურმა სულისკვეთებამ, ამიტომ, როდესაც 20 წლის გახდა, მივიდა იოანესთან მის მონასტერში და გამოუძღვარა მას ეს სულისკვეთება როდესაც მისი მშობლები მონასტერში დამკვიდრდნენ, შიოს საშუალება მიეცა თავისი სურვილი სისრულეში მოეყვანა, მივიდა ხელმეორედ იოანესთან და ბერად აღიკვეცა მის სავანეში. ოცი წლის მოღვაწეობის შემდეგ აქ ის, იოანესა და სხვა 11 მოწაფესთან ერთად, ქართლში წამოვიდა (გვ. 78—79). აქ ის კარგი ხანს მოღვაწეობდა იოანესთან ერთად ზედაზნეში, მერე გადავიდა სარკინეთს (მცხეთის მახლობლად) და იქ დააარსა თავისი საკუთარი სავანე, რომელსაც ეწოდა შიო მღვიმელის მონასტერი, რადგანაც უკანასკნელი წლები ხანგრძლივი თავისი ცხოვრებისა აქ მან მღვიმეში გაატარა ასეთია ზოგად ბაზებში ცხოვრება და თავგადასავალი შიოსი.

როდის მოვიდა შიო ქართლში? ამოქცევად ქართლისადს³, მემატიანეს⁴ და თვით «ცხოვრების» მონაცემთა⁵ მიხედვით, როდესაც შიო ქართლში მოვიდა, აქ მეფედ ყოფილა ფარსმანი, ხოლო კათოლიკოსად ევლავიოსი. ჩვენ რომ გვჭონდეს უცილობელი და ზედმიწევნით გარკვეული სია და ქრონოლოგია ქართლის კათოლიკოსებისა და მეფეებისა, დასმული საკითხის გადაწყვეტა ადვილი იქნებოდა. მაგრამ ვინაიდან გერჯერობით ეს არა გვაქვს, თან უცილობელი არც ისაა, რომ ამ დროს მართლა არსებობდნენ მეფე ფარსმანი და კათოლიკოსი ევლავიოსი, ამ ცნობას ვერ დავეყრდნობით და სხვა გამოსავალი წერტილი უნდა ვეძიოთ. ასეთია, ჩვენი აზრით, შემდეგი ადგილი შიოს «ცხოვრებისა». როდესაც შიო და მისი თანამგზავრები სირიიდან ქართლისაკენ წამოვიდ-

¹ ილ. აბულაძის გამოც. გვ. 23.

² ილ. აბულაძე, ასურულ მოღვაწეთა ცხოვრების წიგნთა ძველი რედაქციები, გვ. 64—143.

³ Такашвили Е., Описание рукописей, II, стр. 723.

⁴ ქართლის ცხოვრება მარიაშისველი რედაქციისა, გვ. 187.

⁵ გვ. 81, 106—109.

ნენ, «ამათ უამთა აღსრულ იყო დიდი მნათობი სვმიონ საკვრველთმოქმედი მთასა საკვრველსა, გარნა არადა სუეტსა ზედა, არამედ თორნესა შინა მჯდომარე იყო, და ნეტარმან იოანე და მოწაფეთა მისთა იხილეს იგი და ლოცვაჲ მისი მოიღეს» (გვ. 81). დღეს გარკვეულია, რომ სვიმეონ მესვეტე, სვეტზე ასულამდე, «თორნეში» იჯდა 541—551 წლებში¹. რადგანაც იოანე და რამდენიმე მისი მოწაფე, მათ შორის შიოც, გამოექცნენ სირიაში მონოფიზიტების 540 — 542 წლების დევნულებას, შიოს მოხელა ჩვენში უნდა დავდოთ 543 წელს². რადგანაც შიო ამ დროს 40 წლის იყო, დაბადებული ის შეექვსე საუკუნის პირველ წლებში.

შიო დიდა ხნის განმავლობაში უვლიდა თავის მონასტერს, სადაც ჯერ კიდევ მის სიცოცხლეში თავი მოეყარა ორი ათას ბერს (გვ. 113). ის მუდმივ და შეუწელებლივ ასწავლიდა და მოძღვრიდა თავის მოწაფეებს, ის მათ უთვალისწინებდა ასკეტის ნამდვილ იდეალს. ამან გამოიწვია მისა ლიტერატურული საქმიანობა, ვინაიდან მისი სწავლა-მოძღვრება წარმოებდა არა ზეპირი მხოლოდ სიტყვით, არამედ დაწერილითაც. ეს დამოწმებულია თვით მის «ცხოვრებაში». «ქმანი», ნათქვამია აქ (გვ. 131), თხოვდნენ მას «რათა მისცნეს მათ სწავლანი მის მიერნი, რათა აღმოიკითხვიდნენ იგინი დღეთა შინა კვრიაკეთა». ეს ნიშნავს: ბერები თხოვდნენ შიოს მისცეს მათ «სწავლანი მის მიერნი», ესე იგი, არა სხვისი, არამედ საკუთარი, ორიგინალური, მისცეს იმისათვის, რომ მათ იკითხონ, იგულისხმება — დაწერილი, ისინი. როგორ მოექცა შიო ამ თხოვნას? «ხოლო აღუწერა მათ ნეტარმან შიო ას სამეოცი თავი სწავლაჲ ყოვლად შეუწიერი და ტკბილი, რომლითა განისწავლებოდეს ყოველნი იგი კრებულნი მარადის და ირწყუებოდეს, ვითარცა ნერგნი ღმრთივ-სულიერნი წყაროთა სამოთხისაჲთა და აღორძნდებოდეს ნაყოფითა კეთილთა საქმეთაჲთა» (გვ. 131). ამ გზით წარმოშობილა 160 თავისაგან შემდგარი შრომა. ეს შრომა, რასაკვირველია, იყო ასკეტიკურ-მისტიკური შინაარსისა და ხასიათისა, ამგვარი ხასიათის «სწავლას» მოითხოვდა მისგან მისი აუდიტორია. საყურადღებოა, რომ ეს შრომა დაყოფილი ყოფილა თავებად, როგორც ჰყოფდნენ ხოლმე თავიანთ შრომებს ასკეტიკური მწერლობის სხვა წარმომადგენელნიც: ეფრემ ასური, დაადოხოს ფოტიკელი, ნილოს სინელი, თალასე მონოზონი და სხვ.³ ჩვენამდე არ შენახულა ისეთი კრებული ასკეტიკურ-მისტიკური მწერლობისა, რომელიც შიოს სახელს ატარებდეს. იქნება ის იმალეობდეს ასეთი მწერლობის იმ ამოუწურავ და ჯერ შეუსწავლელ ძეგლებში, რომელიც დაგროვილია მუზეუმებსა და ხიბველეთსაცავებში. მაგრამ ჩვენ შესაძლებლობა გვაქვს ზოგადი წარმოდგენა მაინც ვიქონიოთ შიოს ასკეტიკისა და მისტიკის შესახებ, რადგანაც მის «ცხოვრებაში» მოყვანილია საკმაოდ ვრცელი მოძღვრება მისი (125—128, განსაკუთრებით 131—138 გვ.), რომელიც ალბათ ანარეკლია მისი წერალობითი

¹ ა. კეკელიძე, საკითხი სიბიელ მოღვაწეთა ქართლში მოხელის შესახებ (ტბილელი ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, ტ. I, გვ. 37).

² იქვე, გვ. 38

³ ა. კეკელიძე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, I, 517 — 523

შრომისა. ამ მოძღვრების მთავარი თემაა: უქმ-სიტყვაობა, სიკვდილის მოლოდინი, სიმდაბლე-მორჩილება, უბოვარება, ანგარება, სიყვარული, ლოცვა, ტირილი, სოფლისაგან განშორება, მარხვა, სიწმიდე სხეულისა და გონებისა, წარმავლობა ამა სოფლისა, ღვთის სასჯელი. ავტორი არ აყენებს განყენებულ საკითხებს ასკეტიკისას, მისი «სწავლა» უფრო პრაქტიკული ხასიათისაა და მიზნად ისახავს შეაგნებოს «ახალნერგ ქუეყანაში» ახლად ფეხადგმული სამონასტრო ცხოვრების წარმომადგენლებს ძირითადი პრინციპები ამ ცხოვრებისა.

შიოსაგან დარჩენილა ორი პიმნოგრაფიული ნაწარმოებიც. ესაა ორი «ოხითაჲ». ერთი მათგანი მიმართულია ღვთისმშობლისადმი და განმსჭვალულია ღრმა ლირიზმით. მას, შიოს ანდერძის თანახმად, გალობდნენ ხოლმე ღვთისმშობლის ტაძარში ლიტანიით შესვლისას. მეორე «ოხითაჲ» წარმოადგენს ვედრებას სამებისადმი დაიცოს მონასტერი ბარბაროსთა შემოსევისა და ყოველივე გასაჭირისაგან. ამ ნაწარმოებს დაჰკრავს იერი მსოფლიო კრებათა ტრიოდოლოგიური ტენდენციებისა¹

3. კირიონ კათოლიკოსი

მეექვსე საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში იწყება სომეხ-ქართველთა შორის ეკლესიური განხეთქილება², რომელიც 607—609 წლებში დამთავრდა ამ ორი ეკლესიის ერთიმეორისაგან ფორმალური ჩამოშორებით. ამ ჩამოშორებას ადგილი ჰქონდა ქართლის კათოლიკოსის კირიონის დროს. ქართულ წყაროებში კირიონი კარგად ცნობილი არაა, სამაგიეროდ სომხურ წყაროებს³ საკმაო, თუმცა არაობიექტური, ცნობები შემოუნახავს მის შესახებ.

კირიონის საერისკაცო სახელი ყოფილა სვიმეონი. პირველდაწყებით სწავლა მას მიუღია თავის სამშობლოში, ჯავახეთში, სოფელ სკუტრის სკოლაში, ხოლო დაუმთავრებია სწავლა საბერძნეთში მცირეაზიის ქალაქ კოლონიაში, რომელიც მდებარეობდა მდინარე ლიკუსზე, ქ. ნიკოპოლის მახლობლად. აქ კირიონს დაუყვია 15 წელიწადი და საფუძვლიანი ელინისტური განათლება მიუღია. სწავლის დამთავრების შემდეგ ის დაბრუნებულა ქალაქ ღვინში სომხის კათოლიკოს მოსესთან, რომელსაც ის დაუნიშნავს მონასტრის კატეხიზატორად და შემდეგ ეპისკოპოსად უკურთხებია. მისი ეპისკოპოსობის მეხუთე წელს ქართლის მთავარმა დეპუტაცია გაუგზავნა მოსეს თხოვნით, რათა მას გამოეძებნა ქართლის ეკლესიისათვის, რომელიც იერარქიულად მის ვამგებლობაში იყო, ახალი საკათოლიკოსო პირი, ვინაიდან ადგილი თავისუ-

¹ ეს ორი ნაწარმოები დაბეჭდილია მ. ი. ნ. გ. ო. რ. ო. ვ. ვ. ა. ს. მიერ: ძველი ქართული სასულიერო პოეზია, ვ. იუბილე.

² მიზეზები ამ განხეთქილებისა ვარკვეულია აკად. ი. ჯავახიშვილის მიერ: «История церковного разрыва между Грузией и Арменией в начале VII в.» («Известия Академии Наук», 1908 г., стр. 433—446, 511—536).

³ წიგნი ეპისკოპოსთა და ისტორია უხტანესისა, X საუკ. შეად. ნ. აკინიანის სომხურ ენაზე დაწერილი შრომა, «კირიონ, იბერთა კათოლიკოსი», ვენა, 1910 წ.

ფალი იყო. კირიონზე უკეთეს კანდიდატს მოსე ვერ იშოვნოდა და ამიტომ ქართლის კათოლიკოსად ის იყო არჩეული, — მოგვითხრობს უხტანესი. რადგან კირიონა აღზრდილი იყო საბერძნეთში დიოფიზიტურ ტრადიციებზე, რომელთაც ქართლში, პოლიტიკურ მიზეზთა გამო, უკვე სიმპათიები მოეპოვებოდა ამ დროს, ის ქართლში შემოსვლის შემდეგ გადაუდგა სომხურ მონოფიზიტობას; ამის გამო დაიწყო ქართლის ეკლესიასა და სომხებს შორის ცილობა და მწვავე მიწერ-მოწერა, რასაც საბაბი მისცა ცურტავის ეპარქიაში სომეხ ეპისკოპოსის მოსეს მაგიერ ისეთი ადამიანის დანიშვნამ, რომელმაც სომხურიც იცოდა და ქართულიც, იქაური შერეული მრევლის მოთხოვნილებათა თანაბრად დასაკმაყოფილებლად. ეს მიწერ-მოწერა შენახულია სომხურად. მართალია, კირიონის ყველა წერილი არ შეუნახავთ სომხებს, მაგრამ შენახულებიდანაც ნათლად ჩანს, რომ კირიონი განათლებული და ენერგიით სავსე ადამიანი ყოფილა¹. ის მედგრად იცავდა ქალკედონის კრების ქრისტოლოგიას და ამით საქართველოს ეკლესიის თვითმყოფადობასაც, როგორც პენტარქიული თეორიის მიმდევარი (ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 179), კირიონი მუხლს იყრიდა ხუთი პატრიარქის ავტორიტეტის წინაშე, ყველაზე მეტად კი იერუსალიმის. მას მიწერ-მოწერა ვჭონდა იერუსალიმის პატრიარქის გარდა რომის პატრიარქთანაც ამ მწვავე საკითხის გამო. რომის პაპს ის სხვათა შორის, ნესტორიანთა შესახებაც შეკითხვები ჩვენამდე შენახულა საბასუხო წერილი პაპის ვრიგოლი დიდისა². ერთი სიტყვით, კირიონი პირველი ქართველი მწერალია, რომელსაც დამოუკიდებელი პოლემიკა უწარმოებია ნესტორიანობა-მონოფიზიტობასთან, თუმცა მისი ქართული თხზულებები ჩვენამდე არ შენახულა, მაგრამ წერილებიდან ნათლად ჩანს, რომ ის დიდი პატრიოტიკა, რომელიც მედგრად იცავს სამშობლოს ინტერესებს სომხებთან კამათისა და ცილობის პროცესში.

4. მარტვირი საბაწმინდელი

ქართულ ენაზე შენახულა ერთი თხზულება ასკეტურ-მისტრიკური შინაარსისა, რომელსაც ეწოდება «სინანულისა და სიმდაბლისათვის». ერთ-ერთ ხელნაწერში, რომელშიაც ეს თხზულება შენახულა და რომელიც მე-13 საუკუნეშია გადაწერილი, ნათქვამია, რომ ის ეკუთვნის მარტვირი საბაწმინდელს. «რომელიც ქართველი იყოვო» (A 625). ამ შენიშვნის საფუძველზე თხზულებას ორიგინალურ ქართულ ნაწარმოებად თვლიან³. მაგრამ აბლა G. G.

¹ შენახულია სომხურ ენაზე ოთხი დოკუმენტური შინაარსის წერილი (ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 166—167, 170—171, 178—179, 185—188).

² მ. თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, გვ. 575—577. Epistolarum liber IX, p. 132, Epist. 61. P. Ewald—L. Hartmann, Gregorit I. Papa' registrum epistolarum, Tomus II, pars I, 324—327 (Monumenta Germaniae Historica—Epistolae I—II, Berolini 1891—1893).

³ ვ. კეკელიძე, მარტვირი ქართველი და მისი შრომა «სინანულისა და სიმდაბლისათვის», აღტერ. ძეგლები, III, 361—313).

ritte-სა და A. Halleux-ის მიერ გამოითქვა მოსაზრება, რომ ავტორი ამ შრომისა ყოფილა მარტვირი საჰდონა, ნესტორიანი ეპისკოპოსი ბექგარმაის დიოცეზისა, სირიელი მწერალი მეშვიდე საუკუნის პირველი ნახევრისა. მას დაუწერია თხზულება Perfection; ქართული შრომა წარმოადგენს ექსცერპტს სირიული შრომის მეორე ნაწილის VII—XII თავებისას¹. შეიძლება ეს ასეც იყოს და ქართული ნაწარმოები მართლაც ექსცერპტულ თარგმანს წარმოადგენდეს სირიული თხზულებისას, ჩვენ ეს გარემოება ხელს არ შეგვიშლის მოვიხსენიოთ ის ქართული მწერლობის ისტორიაში და მარტვირი ქართველი, საბაწმიდელი, თავისი სეხნიას, მარტვირი საჰდონას, მთარგმნელად აღვიაროთ, ქართულ-სირიული ლიტერატურული ურთიერთობის დასახასიათებლად VI—VII საუკ. ეს იქნებოდა მეტად მნიშვნელოვანი წერილობითი ფაქტი. მაგრამ შეიძლება კი უყოყმანოდ გაზიარებულ იქნეს ეს შეხედულება? ზოგიერთი რამ საეჭვო და დამაფიქრებელია აქ. 1. ცნობა იმის შესახებ, რომ თხზულება დაწერილია ქართველის მიერ შემთხვევითი არაა; ის ეკუთვნის მე-13 საუკუნეს. როდესაც ფრანგები, სომხები და მაჰმადიანები პალესტინაში ქართველებს წმიდა ადგილებსა და მამაპაპეულ სიძველეებს ეცილებოდნენ და ართმევდნენ. თავისი უფლებების განსამტკიცებლად ქართველები გულმოდგინედ ჰკრეფდნენ ცნობებს პალესტინაში მომუშავე წინაპრების შესახებ, რომელთაც «წმიდა ქვეყანაში» ასეთი თუ ისეთი კვალი დაუტოვებიათ. მათ შეეძლოთ ამ შემთხვევაში მოეძებნათ ცნობა მარტვირი ქართველის საბაწმიდელის შესახებაც. 2. სირიელი მოღვაწის თხზულების შესატყვისი ნაწილი, P. Bedjan-ის გამოცემით², მოიცავს 157 გვერდს (262—419); ამათგან ქართველის მიერ ექსცერპტირებულია 52 გვერდამდე, დანარჩენი 105 გვერდი ხელუხლებელია. თუ ქართული თხზულების ხასიათს გავითვალისწინებთ, აგრეთვე მის აღნაგობასაც, ასეთი შეფარდება მოულოდნელია; ქართული შრომა არ სტოვებს აქა-იქ ამოკრეფილი და შეკოწიწებული ნაწარმოების შთაბეჭდილებას, ის მთლიანი, გამართული და მწყობრად ჩამოსხმული თხზულებაა. 3. მარტვირი ქართველი იყო მონაზონი. სირიელი ავტორი კი ეპისკოპოსი. 4. ქართველი მარტვირი იყო საბაწმიდელი, წმიდა, სირიელი ავტორი კი ბექგარმაის დიოცეზიდან, ნესტორიანი. 5. ძნელი დასაჯერებელია, რომ ქართველებს მეშვიდე საუკუნეში ეთარგმნოთ, თუგინდ ექსცერპტულად, ნესტორიანი ავტორის თხზულება; თქმა იმისა, რომ მათ არ იცოდნენ ავტორის ვინაობაო, შეუძლებელია, რადგანაც ცნობილია, რომ ბრძად ისინი არადერს არ თარგმნიდნენ. 6. ისიც არაა გამორიცხული, რომ ორივეს ერთი და იგივე წყარო გამოეყენებინოს.

ერთი სიტყვით, საკითხი არც ისე ადვილად წყდება. როგორც უნდა იყოს, ვიცნობთ თუ არა ამ თხზულებას ორიგინალურ თუ ნათარგმნ ძეგლად, ენის მი-

¹ Le sermon géorgien du moine Martyrius et son modèle syriaque. Muséon, t. LXIX, p. 243—312.

² S. Martyr, qui est Sahdona, quae supesuit omnia, Paris et Leipzig, 1902.

ხედვით ის ერთ-ერთი აღრინდელი, არა უგვიანეს მეშვიდე საუკუნის ნახევრისა, ძველია ქართული მწერლობისა¹.

6. გრიგოლ დიაკონი

გრიგოლი პირველი ქართველი ისტორიკოსია ამ სიტყვის ნამდვილი მნიშვნელობით. «მოქცევაჲ ქართლისაჲ»-ს ტელიშურ ვერსიაში, ეჭ. სადაც ლაპარაკია მცხეთაში ნინოსა და მირიანის დროს ჯვარის აღმართვის შესახებ, ავტორი შენიშნავს: «ვითარცა სწერია გრიგოლ დიაკონის მცირესა მას, მოკლედ აღწერილსა, წიგნსა ქართლისა მოქცევისასაო» (E. Такайшвили, Описание рукописей, II, 714). აქედან ჩანს, რომ გრიგოლ დიაკონს დაუწერია ქართლის მოკლე მოქცევა. ვინ იყო ეს გრიგოლ დიაკონი, არ ვიცით.

გრიგოლის შრომა, თუ მთლიანად არა, ფრაგმენტული სახით უნდა გვქონდეს ნინოს შატბერდული «ცხოვრების» მე-14 თავში (ტელიშურ ვერსიაში ის არ მოიპოვება), რომელსაც ეწოდება «აღმართებაჲ პატიოსნისა ჯუარისა მცხეთისაჲ და მერმე კულად გამოჩინებაჲ» (Описание II, стр. 793—798). ამ თავს წინ უძღვის იაკობის მიერ დაწერილი მე-13 თავი (787—793) «პატიოსნისა ჯუარისათვის», რომელშიაც ლაპარაკია სამი ჯვარის, მათ შორის მცხეთისაც, აღმართვის შესახებ. ეს ორი სხვადასხვა ავტორის ნაწარმოებია, ისინი მატარებელნი არიან მცხეთაში ჯვარის აღმართვის შესახებ სხვადასხვა ტრადიციისა. მე-13 თავი იწყება მოულოდნელად წინა მოთხრობასთან კავშირის გარეშე: «და იყო რაჟამს შოეკუეთა ხმ იგი ცხოველისმყოფელისა ჯუარისაჲჲ, საღ დმოეკუეთა», რა პარობებში, ვის მიერ ან ვისი ინიციატივით, უცნობი რჩება. ხე მოჭრესო, ნათქვამია აჭ, 25 მარტს, 37 დღის შემდეგ, პირველ მაისს, იმისგან გამოსჭრეს სამი ჯვარი და შვიდ მაისს აღმართეს ისინიო: ერთი მცხეთას, ერთი თხოთს და ერთი უჯარმოს. მე-14 თავში კი უბრალოდ და გარკვეულადაა ნათქვამი: «და იყო, რაჟამს მოიქცა ყოველი ქართლი» საბერძნეთიდან მოსულმა სამღვდელოებამ მირიანს ურჩია აღმართა მას ჯვარი. ვაგზავნილმა ხურობებმა მოძებნეს შესაფერისი ხე, მოსჭრეს ის და გამოთალეს მისგან, ნაჩვენები ნიმუშის მიხედვით, ერთი და არა სამი ჯვარი, რომელიც აღმართეს ბორცვზე, მცხეთის მახლობლად, არა შვიდ მაისს, არამედ «დღესა კვრიაყესა აღვსებისა ზატიკისა ზეტისა».

¹ დაწერილებით იხ. კ. კეკელიძე, მარტვირი ქართველი და მისი შრომა «სინანულისა და სიმდაბლობათვის» (ლიტერ. ძეგლები, III, 261—313), აქ გამოცემულია ტექსტიც. მეორედ ის გამოცა ილ. აბულაძემ (მამათა სწავლანი, გვ. 166—182). შესაძელ G. Garitte-მ (Muséon, I, LXIX, p. 243—312). უნდა აღვნიშნოთ ერთი ფაქტი. G. Garitte თავის გამოცემაში (p. 244) ამბობს, რომ კ. კეკელიძე მარტვირი საჩუქილელს აიგივებს მარტვირი კომპანტიანოპოლიელთან, რომელსაც შიო მღვიმელის «ცხოვრება» დაუწერიაო საკვირველია თუ საიდან ამოიღო მან ასეთი ცნობა. ჩვენ ასეთი რამე არც ვგეოტყვამს და არც დაგვიწერია არასდროს. ეს არის აზრი არა ჩვენი, არამედ მ. თარხნიშვილისა (Geschichte der kirchlichen georgischen Literatur, S. 88, 109). რაც, როგორც შიო მღვიმელის მეტაფრასული «ცხოვრების» მიმოხილვისას დავინახავთ, სიმართლეს არ შეესაბამება.

გრიგოლის მოთხოვნა უფრო ძველი ჩანს. 1) ავტორმა არ იცის სახელი ქართლის განმანათლებლისა — ნინო, ის მას უწოდებს, თანახმად უძველესი ტრადიციისა, «ტყუეს». 2) აქ ნახშირია უძველესი ლიტურგიულ-ეორტალო-გიური ტერმინი — «აღვსებისა ზატიკისა ზატიკსა». 3) შერჩენილია არქაული ფორმა ზმნისა, მაგალითად, მივლენედ, აღიღებედ, შეამთხუევედ, მოვლენედ, ილოცვედ, მისცემედ, არიედ, ხაღიედ, განიკუნებიედ. მაგრამ ყველაფერი ეს არ ნიშნავს, რომ ნაწარმოები ისე ძველია, როგორც ზოგიერთს ჰგონია.

ს. კ ა კ ა ბ ა ძ ი ს აზრით, გრიგოლი არის მეოთხე საუკუნის მეორე ნახევრის მწერალი, 380—400 წლებში მას დაუწერია ჯერ ბერძნულად და მერე ქართულად «მცირე მოქცევაჲ ქართლისაჲ», რომელიც თავის შედგენილობით და სიმარტივით წინ უსწრებს რუფინოზის მიერ დაცულ მოთხოვნასო (ესაისტორიო ძიებანი», გვ. 64—72). ჯერ ერთი, «მოქცევაჲ ქართლისაჲს» თხრობა, რუფინოზის თხრობასთან შედარებით, არ არის უფრო მოკლე და მარტივი. მეორე — საეჭვოა, რომ მეოთხე საუკუნეში ჩვენში ყოფილიყოს მწერლობა, და ისიც იმდენად განვითარებული, რომ გრიგოლის შრომის მსგავსი ნაწარმოები დაწერილიყოს. მ. თ ა რ ხ ნ ი შ ვ ი ლ ი ს სიტყვით, რადგანაც მცხეთის ჯვარის შესახებ მოთხოვნა უნდა ცოდნოდა სომხის მწერალს ფილონ ტირაკს (686 თუ 696 წ.), გრიგოლის შრომა შედგენილი უნდა იყოს არაუგვიანეს მეშვიდე საუკუნის მეორე ნახევრისა, შეიძლება მეხუთე საუკუნეშიცო¹. ეს ძალიან ზოგადი და ნებისმიერი დათარიღებაა: მეშვიდე საუკუნიდან რატომ უნდა ვაღმოვიდეთ უთუოდ მეხუთეში და არა, ვთქვათ, მეექვსეში? მცხეთის ჯვარის შესახებ, რომელიც უდიდესი პოპულარობით სარგებლობდა არა მარტო ქართველთა შორის, არამედ სომხეთშიაც, უეჭველია, არსებობდა არაერთი და ორი თქმულება, რომელთაც, გამორიცხული არაა, იცნობდა ფილონიც. მაშასადამე, ფილონი ვერ გაამართლებს ნაჩვენებ დათარიღებას.

გრიგოლის შრომა ესაკითხავია მცხეთის ჯვარის დღესასწაულისა (A 144), რომელიც დადებულია დიერუსალიმის განჩინებაშია ან კანონარში. როდესაც კანონარი ჩამოყალიბდა ქართულად და იმაში მცხეთის ჯვარის დღესასწაული შეიტანეს. საჭირო შეიქნა «საკითხავიც» ამ დღესასწაულისა, კანონარი კი დამუშავდა ქართულად არაუადრეს მერვე საუკუნის ნახევრისა. ამისდა მიხედვით, გრიგოლის შრომა დაწერილი უნდა იყოს დაახლოებით მერვე საუკუნის ნახევარში. მაშასადამე, გრიგოლიც ამდროის მოღვაწედ უნდა ჩაითვალოს.

გრიგოლი ეკუთვნის იმ მწერალთა ჯგუფს, რომელნიც წარმომადგენელნი არიან წმინდა ეროვნული პიმართულებისა VIII—X საუკუნეთა ქართულ მწერლობაში. ეჭვი არ არის, შატბერდულ-ჰელიშტრი «ქართლის მოქცევის» რედაქტორს თუ ავტორს გრიგოლის შრომიდან, მცხეთის ჯვარის აღმართვის გარდა, სხვა ცნობაც ექნება ჩასესხები, მაგრამ დღესდღეობით იმაში ძნელია გამოყოფა იმისი, რაც გრიგოლს ეკუთვნის².

¹ Geschichte der kirchlichen georgischen Literatur, S. 87. 88.

² ს. ყ უ ბ ა ნ ე ი შ ვ ი ლ ი, გრიგოლ დიაკონა და მანა თხზულება. «ლიტერატურულ ძიებანი», 11, 1945 წ., გვ. 311—324.

6. იოანე საბანისძე

მერვე საუკუნის გასულს თბილისში აწამეს ერთი გაქრისტიანებული არაბი, აბო. ხალიფა მანსურის წინაშე დააბეზლეს ქართლის ერისთავი ნერსე, ის დაიბარეს ბაღდადში და 772 წელს ციხეში ჩასვეს. როდესაც გამეფდა მანსურის ძე შაჰდი, იმან ნერსე გაათავისუფლა და თბილისში გამოისტუმრა. ნერსეს თან წამოჰყვა არაბი აბო, რომელმაც სურნელებისა და საცხებელთა შემზადება იცოდა. აქ მან ზედმიწევნით გაიცნო ქრისტიანობა და ქრისტიანთა ზნე-ჩვეულება. ნერსე იძულებული შეიქნა ქართლი მიეტოვებია და თავისი ამალით, რომელიც 300 კაცისაგან შედგებოდა, გამგზავრებულიყო ხაზარგოს. მას თან გაჰყვა აბოც. აქ მან ნათლისღება მიიღო. აქედან ნერსე გადავიდა აფხაზეთს, ესე იგი დასავლეთ საქართველოში, სადაც მისი ოჯახობა იმყოფებოდა. მას აბოც თან წაყვა. იქიდან ნერსესთან ერთად დაბრუნდა თბილისს, სადაც არაბებმა ის ამირასთან დააბეზლეს, რომ «მამული სჯული» მიატოვა და ქრისტიანობა მიიღო. აბო დაიბარეს, ბევრს ეცადნენ გადმოეზიარებიათ, მაგრამ ვერას გახდნენ. ამიტომ, 785 წლის 27 დეკემბერს ის ჩასვეს საპყრობილეში, რომელშიაც მან დაყო ათი დღე. 786 წლის 6 იანვარს ის გამოიყვანეს ციხიდან და «კართა ზედა წმიდათა ორმოცთა მარტვრთა ეკლესიისათა» თავი მოჰკვეთეს, მერე მისი გვამი დაუდევს ურემს, მიიტანეს ადგილსა, რომელსა ეწოდება «საგოდებელი», გადაასხეს ნავთი და დაწვეს, ხოლო ძვლები გაახვიეს ცხერის ტყავში და მტკვარში ჩაყარეს. აბოს მოწამებრივ — ღვაწლს ღრმა შთაბეჭდილება მოუხდენია თანამედროვეებზე და ამიტომ ძალიან ადრე, არაუგვიანეს მერვე საუკუნის გასულისა, მისი მარტვილობა აღუწერიათ კოდევაც. ეს თხზულება გამოსცა პირველად მ. ს ა ბ ი ნ ი ნ შ ა¹. მეორედ — პ. კ ა რ ბ ე ლ ა შ ვ ი ლ შ ა², მესამედ — პროფ. კ. კ ე კ ე ლ ი ძ ე მ³.

7 ავტორი ამ მარტვილობისა არის ვინმე იოანე საბანისძე⁴, რომელიც თანამედროვე და თვითმხილველი, ამასთან დაახლოებული მეგობარი ყოფილა აბოსი. ეს, სხვათა შორის, ჩანს შემდეგი მისი სიტყვებიდან: «მეშინის მე დადუმებად, რომელ სანატრელითა მით ქრისტეს მიერითა სიყუარულითა შემიყუარე მე, ვიდრე იყავდა სოფელსა ამას ჩუენსაო». ამ საქმისათვის მას ხელი მიუყვია შემდეგ პირობებში: თანამედროვე ქართლის კათოლიკოსს სამოელს (780—790 წწ.) აღძვრია სურვილი, «რათა დაიწეროს სანატრელი ამისიცა მარტვრობაჲ, ვითარცა პირველთა ქრისტეს მოწამეთაჲ და დაიდვას იგიცა წმიდასა კათოლიკე ეკლესიასა შინა მოსაქსენებლად ყო-

¹ «საქართველო», სამოთხე, გვ. 333—350.

² გამოცემა საეკლეს. მეზ. კომიტეტისა № 3, 1899 წ.

³ აღრინდელი ფეოდალური ქართული ლიტერატურა, გვ. 7—96; უკანასკნელად ის დაბეჭდა ს. ყ უ ბ ა ნ ე ი შ ვ ი ლ შ ა (ქრესტომათიაჲ, I, 55—71). იხილ. აგრეთვე რუსული თარგმანი თხზულებისა, რომელიც კ. კ ე კ ე ლ ი ძ ე ს ი ე ლ თ ვ ნ ი ს: Памятник древнерусской агиографической литературы, стр. 31—60, 1956 г.

⁴ სიბ. მთის ბელნაწერში № 11 მას ეწოდება იოანე საბანეანი (ი. კ ა ე ა ხ ი შ ვ ი ლ ი ს აღწერილობა, გვ. 29).

9. ძველი ქართ. ლიტ. ისტორია, ტ. I.

ველთა, ვინ იყვნენ შემდგომად ჩუენსა» ამ საქმეს, მისი რწმენით, შეასრულებდა მხოლოდ იოანე საბანისძე, რომლის «წაღიერებაჲ ღმრთისმშახურები-სათვის, ღმრთივმიმადლებული მეცნიერებაჲ საღმრთოთა წიგნთაჲ და გულსმოდგინებაჲ კეთილთა საქმეთა მოღუაწებისათვის უწყოდა» ან იცოდა სამოელმა. ამიტომ მას გაუგზავნა ხსართან მღვდლის ხელით მისთვის ეპისტოლე, რომელშიაც, შენიშნავს რა: «შენ თვთ უწყი ახლისა ამის მოწამისა სანატრელისა ჰაბოძსი, რომელი დღეთა მათ შინა ჩუენთა იმარტვლა მეოხად ჩუენდა და ყოვლისა ამის სოფლისა ჩუენისა ქართლისათვის», სთხოვს მას: «გელ ყავ სრულიად გამოთქუმად ჭეშმარიტად ვითარ იყო და ვითარ შენ თვთ უწყი და აღწერე მარტვრობაჲ წმიდისა მოწამისა ჰაბოძსი და აღწერილი ჩუენ მოგვძღვანე». იოანეს, თანახმად ეპისტოლისა, დაუწერია შეკვეთილი თხზულება, რომელიც გაუგზავნია სამოელისათვის. მას თან დაურთავს საპასუხო წერილი, რომელშიაც ის მაღლობასა სწირავს სამოელს ასეთი საპატიო დავალებისათვის და შენიშნავს, რომ, თუმცა ეს საქმე ჩემს ძალ-ღონეს აღემატებოდა, მაგრამ ვერ გავბედე ურჩობა და, მსგავსად ჭინჭველისა, რომელიც თავისთავზე უდიდეს ტვირთს შიიდებს ხოლმე ზურგზე და მიათრევს, ხელი მოვჭკიდდე ამ საქმეს და აღვწერე უღირსისაგან გონებისა ჩემისა შემოკლებული მარტვრობაჲ, ჭეშმარიტი და უტყუარი, წმიდისა მოწამისაჲ. ამნაირად, იოანე საბანისძეს ეს თხზულება დაუწერია სამოელ კათოლიკოსის შეკვეთითა და თხოვნით. ვინ იყო ეს იოანე, არ ვიცი. იმისი თქმაც არ შეგვიძლია დანამდვილებით, სასულიერო პირი იყო ის თუ საერო. სამოელის წერილში ერთი ადგილია: «მშვდობაჲ იყავნ შენ ზედა და ყოველთა სახლისა შენისა კრებულთა», რომელიც კომენტარებს თხოულობს. «სახლისა შენისა კრებულთა» შეიძლება გავიგოთ ისე, რომ სამოელს სახეში ჰყავს იოანეს ოჯახის წევრები, მისი ცოლ-შვილი. შეიძლება ისეც გავიგოთ, რომ «სახლად» ის უწოდებს «მონასტერს» და «კრებულად» მის ბერ-მონაზვნებს. მაშასადამე, პირველ შემთხვევაში იოანე იგულისხმება როგორც ოჯახის მამა, მეორეში — როგორც წინამძღვარი მონასტრისა. მაგრამ, თუ მხედველობაში მივიღებთ იმ გარემოებას, რომ სამოელი ისეთი შორიდებით, კრძალვითა და პატივისცემით მიმართავს იოანეს, რომელსაც ის უწოდებს «უფალს, სულიერად შვილად წმიდისა კათოლიკე ეკლესიისა და საყუარელსა თვისსა», როგორითაც ის სასულიერო პირს, და მით უმეტეს ბერს, არ მიმართავდა, უფრო ახლოს ვიქნებით სინაოთლესთან, თუ იოანე საბანისძეს ჩვენ მივიღებთ იმ დროს ყველასგან ცნობილ, განათლებულ საერო პირად, რომელიც «საღმრთოთა წიგნთა მეცნიერი» ყოფილა.

იოანე მართლაც რომ განათლებული და ნიჭიერი კაცად ყოფილა... ამას ნათელპყოფს აღნიშნული მისი თხზულება, რომელიც წარმოადგენს არა შაბლონურ აგიოგრაფიულ ნაწარმოებს, რომელიც სავსეა საღმრთო წერილის ტექსტებით, განყენებული ასკეტიკურ-მორალური და რელიგიურ-დოგმატიკური მსჯელობით, არამედ გარკვეული გეგმით დაწერილ მხატვრულ ნაწარმოებს, რომელშიაც ავტორს იმდენად არ აქვს მიზნად აბოს პიროვნება და გვისურათხატოს, მისი თავგადასავალი და გასამართლება-მარტვილობა გვიამბოს, რამდენად თვალწინ ვადაგვიშალოს აზრი და მნიშვნელობა აბოს მარ-

ტვილობისა იმდროინდელ ქართველთათვის და მაშინდელი საქართველოს ცხოვრების ყოველი მხარე: პოლიტიკურ-სოციალური, სარწმუნოებრივ-ზნეობრივი და ეკონომიური. თავისი აზრის ცხოველსაყოფად ავტორი აქა-იქ პოეტურ სურათებსა და შედარებას მიმართავს ხოლმე, მაგრამ აქაც ხასტიკ ზომიერებას იცავს და ყველაფერს მარტივად და გულწრფელად გვიშლის თვალწინ.

თხზულება ოთხი თავისაგან შედგება: პირველი თავია «ღმრთისმსახურთა და მარტვლთმოყუარეთა კრებულისათვის თნობაჲ და მოძღურებაჲ და ახლისა ამის მოწამისა ქსენებაჲ». ეს არის შესავლის მსგავსი ნაწილი, რომელშიაც ავტორი, აღნიშნავს რა, თუ როგორი ცვალებადობა და რყევა დაიწყო არაბთა ბატონობის გამო ქართლში, მოუწოდებს მსმენელთ—ყური დაუგდონ მის სიტყვებს და გაითვალისწინონ პიროვნება იმ აღამიანისა, რომელიც «უცხო უცხოთა სჯულითა მოვიდა და ქრისტესა ღმერთსა ჩუენსა შეემეცნა», იმ ქრისტეს, რომლის სხვადასხვა სახელს, ესე იგი მოძღვრებასა და მესიანურ მნიშვნელობას ის განმარტავს და წარმოადგენს «წამებათა წიგნთაგან საწინადაწარმეტყუელოთა და მოციქულთა ქადაგებისაებრ და წმიდათა სახარებათა წერილთა და ნეტართა მამათა მოძღუართა მიერ განსაზღვრულ სარწმუნოებას». მეორე თავი — «ქართლად შემოსლვაჲ და ნათლისღებაჲ წმიდისა ჰაბომსია» — მოგვითხრობს აბოს ქართლად შემოსულას, მის გადასვლა-გადმოსვლის ნერსე ერისთავთან ერთად საქართველოს ერთი კუთხიდან მეორეში და მის მიერ ქრისტიანობის მიღებას. მესამე თავი — «წამებაჲ წმიდისა ჰაბომსია» — აგვიწერს აბოს გასამართლებასა და წამებას. მეოთხე თავი — «ქებაჲ წმიდისა მოწამისა ჰაბომსია» — წარმოადგენს აბოს შესხმას ან ხოტბას, რომელშიაც ავტორი აზოგადებს თავის აზრებს და ცდილობს გაარკვიოს მნიშვნელობა და სიდიადე აბოს ღვაწლისა და მარტვილობისა.

როდესაც ავტორს ხელი მიუყვია ამ თხზულების წერისათვის, იმას განუზრახავს ისეთი უბრალო და იმ დროს ჩვეულებრივი ფაქტი, როგორიც იყო აბოს მარტვილობა, გამოეყენებია დიდი და მნიშვნელოვანი მიზნების მისაღწევად. ქართლი არაბების უღელ ქვეშ აუტანელ მდგომარეობაში იყო: პოლიტიკურად დამონებული და უფლებააყრილი, ეკონომიურად დაჩაგრული და გალატაკებული ქართველები სულიერ გადაგვარების გზაზე დადგნენ. ისინი ირყეოდნენ, «ვეითარცა ლერწამნი ქართაგან ძლიერთა», შეითვისეს ზნეჩვეულება არაბთა ან, როგორც ავტორი ამბობს, «აღვერიენით ერსა უცხოისა, შჯულით განდგომილსა ქრისტესაგან. ხათესავსა საწუთრომსა ამის მოყუარესა, თესლსა ურწმუნოსა ძისა ღმრთისასა, სარწმუნოებისა ჩუენისა მაგინებელსა, რომელთაგან ვისწავენით საქმენი მათნი და ვპმონებდით გულისთქუმასა გულთა ჩუენთასა მიბაძვებითა მათითა». ერთი სიტყვით, რჯულის შერყევამ ქართველები ეროვნულად შეარყია ერთგნების გადასარჩენად, ავტორის აზრითა და შეგნებით, საჭირო შეიქნა სარწმუნოებრივი გრძნობის ვალვივება და გაძლიერება, საჭირო შეიქნა სარწმუნოებრივი შეაზღუდლის ამართვა ქართველთა და მაქმადიანთა შორის. ამიტომ ის ხაზს უსვამს იმ გარემოებას, რომ აბო რომელსაც ქართველებთან არაფერი საერთო ეროვნულად არ ჰქონია, რომელსაც შეეძლო დიდი პატივი და სიმდიდრე დაემსახურებია ქრისტიანობის

უარყოფისათვის, მტკიცედ დგას ქრისტიანობაზე და საკუთარი სისხლის დანთხევით იცავს ახალ რწმენას. ეს მაშინ, როდესაც ქართველები, რომელთა ქრისტიანობას ამ დროს ხუთასი წლის ისტორია ჰქონდა, ლერწამივით ირყეოდნენ და მაჰმადიანობისაკენ იხრებოდნენ. ასეთ კონტრასტით ავტორს სურდა ვაედვიანებია თავის თანამემამულეებში სარწმუნოებრივი გრძნობა და შეგნება ქრისტიანობის უპირატესობისა მაჰმადიანობის წინაშე, უნდოდა ნიადაგი განემტკიცებია ეკლესიისათვის, რომლის წიაღში, ის დარწმუნებული იყო, შესაძლებელი იქნებოდა ეროვნების გადარჩენა. ავტორს მიზნად ჰქონდა არა მარტო გადარჩენა ეროვნებისა არამედ გაღვიძებაც და გაძლიერებაც ეროვნული გრძნობისა. ეკლესიურ-ეროვნული თვითშეგნება ქართველებისა ჯერ კიდევ სპეკიალად გაღვიძებული არ ყოფილა. კერძოდ, ქართველ წმინდანებს იმდენი ყურადღება და პატივი არ ჰქონიათ დამსახურებული, რამდენიც მსოფლიო ეკლესიისას ავტორს უნდა დაუმტკიცოს თანამემამულეებს, რომ ამო ნამდვილი მარტვილია, რომ მისი სახით ქართლს მოევლინა ისეთი მფარველი და შუამდგომელი ღვთის წინაშე, როგორც ჰყავდა სხვა ეკლესიას. მაშასადამე, ქართული ეკლესია არათრით არ ჩამოუვარდება სხვებს, თუგინდ ბერძნების ეკლესიასაც. ჩვენ ბერძნებზე ნაკლები არა ვართ, «რამეთუ არა ხოლო თუ ბერძენთა სარწმუნოებად ესე ღმრთისა მიერ მოიპოვეს, არამედ ჩუენცა, შორიელთა ამათ მკვდრთა... ამა ესერა ქართლისაცა მკვდრთა აქუს სარწმუნოებად და წოდებულ არს ღებად წმიდათა, რომელთაჲ თვთ აქა მკვდრთა და რომელთაჲ უცხოთა სხვთ შოსრულთა, ჩუენ შორის ეამად-ეამად მოწამედ გამოჩინებულთა ქრისტე იესუმს მიერ, უფლისა ჩუენისაჲ. ამნაირად, იოანე საბანისძე, შეიძლება ითქვას, პირველი ქართველი მწერალია, რომელმაც მკვითრი ეროვნული ღმრთეების გამოვიდა მწერლობაში და რომელმაც ქართული ეროვნულ-ეკლესიური თეორია წამოაყენა ჩვენში.

თბზულებში საუცხოოდაა დასურათბატებული, როგორც ზემოთ შევნიშნეთ, ქართლის პოლიტიკური, საზოგადოებრივი, ეკონომიური და სარწმუნოებრივი მდგომარეობა მერვე საუკუნეში და არა მარტო ქართლს, არამედ მისი მეზობელი ქვეყნებისაც, როგორც, მაგალითაჲ, ხაზარეთის, ოსეთის და განსაკუთრებით აფხაზეთის — რასაკლებს საქართველოსი. ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ ამ თბზულებას საზოგადოდ მეცნიერებაში იშვიათი ყურადღება აქვს დამსახურებულია.¹ ✕

¹ Акад. В. Васильевский. Русско-Византийские отрывки. Жизнь Иоанна Готфского, «Журн. Мин. Нар. Просвещ.», 1877 г., стр. 121 — 125; К. Schultze, Das Martyrium des heiligen Abo von Tiflis, Texte und Untersuchungen, N. Folge XIII. 4; აკად. ი. ჯავახიშვილი, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, გამოც. 2, გვ. 39—52. დაწვრილებითა ანალიზი თბზულებისა იხ. პრიოდ. კ. ქვევცილის გამოცემაში.

7. სეითი

იმ მწერალთა შორის, რომელნიც ცნობილი არიან ჩვენი მწერლობის პირველ პერიოდში, საპატიო ადგილი უნდა დაეთმოს სეითს. სეითი 1798 სეთ, აქედან სმთ < სეით < სეით, არის მოღვაწე მერვე საუკუნის მეორე ნახევრისა ან მეცხრის პირველი ნახევრისა. ეს ის დრო იყო, როდესაც ქართულ მწერლობაში საფუძველი ეყრებოდა იმ აგიოგრაფიულ კრებულს, რომელიც ცნობილია «მრავალთავის» სახელით და რომელიც შეიცავს წმინდათა ცხოვრების უძველესს, გადაუკეთებელ რედაქციას, ეგრეთ წოდებულ «კიმენს». ეს კრებული საუკუნეთა განმავლობაში თანდათან ივსებოდა და ფართოვდებოდა და მხოლოდ მეათე საუკუნის გასულს მიიღო მან ის სახე, როგორცაც ის წარმოდგენილია შედარებით სრულსა და დამთავრებულ ნუსხებში: ათონისაში № 57, ხელნაწერთა ინსტიტუტის A 95 და სხვ.¹ საფუძველი ამ კრებულისათვის დაუდგია, უნდა ვიფიქროთ, სეითს. არავითარი ბიოგრაფიული ცნობები მის შესახებ ჩვენ არ მოგვეპოვება, ვიცით მხოლოდ, რომ ის მოღვაწეობდა იერუსალიმში, უეჭველია, საბას ლავრაში, და მუშაობდა აგიოგრაფიულ დარგში. მართლაც, სინას მთაზე შენახულა კრებული მის მიერ გადმოღებული აგიოგრაფიული ტექსტებისა, რომელიც გადაწერილია მეათე საუკუნეში «პალავრას კელითა პავლშსითა». ამ კრებულის ფურც. 240a-ზე დარჩენილია ასეთი შენიშვნა: «ითარგმნა იერუსალშმს კელითა სეთ თარგმანისაჲთა»². ამ სეითს ჩვენ ვთვლით პირველი პერიოდის მეორე ნახევრის მწერლად იმიტომ, რომ მისი ტექსტები ჩვენ გვხვდება თითქმის ყველა ცნობილ «მრავალთავში», რომელნიც მეცხრე-მეათე საუკუნეს ეკუთვნიან და რომლებშიაც ზოგიერთი ტექსტი სეითისა უკვე სხვა, უფრო ახალი, რედაქციითაა წარმოდგენილი. საყურადღებოა, რომ სეითს უმეტეს ნაწილად გადმოუღია იმ წმინდათა ცხოვრებანი და მარტვილობანი რომელნიც მოღვაწეობდნენ იმპერატორ დეოკლიტიანემდე, უფრო კი რომელნიც მის დროს მისი ბრძანებით ეწამნენ. უნდა ეთარგმნოს სეითს ბერძნული ენიდან, ამას მოწმობს: 1) ბერძნული ფორმები საკუთარი სახელებისა: დიოკლიტიანოს, დიონისიოს, კორნელიოს, ლეონტიოს, მაქსიმიანოს, კლავდიოს, ლიკინიოს, თეტიმოს, ფილაგრიოს, თალალეოს, მანიბიოს, სტეფანია (ქალი), აგათონანგელოს; 2) ცალკე სიტყვები, როგორც, მაგალითად: სტრატიოტი, მყურკუმებელი; 3) მთელი ფრაზა ბერძნულ ენაზე ქართული ტრანსკრიპციით: «დიქსა სოჯა თეოს». შეიძლება ზოგიერთი ტექსტი არაბულიდანაც იყოს ნათარგმნი, მაგალითად, 3,14³. გადმოუღია სეითს სულ, აღნიშნული ხელნაწერით, 25 აგიოგრაფიული ტექსტი: 1) წმიდისა მენა ფრიგიელისა (11 ნოემბერს), 2) წმი-

¹ ილ. აბუ ლაძე, მრავალთავი, ენიმკი-ს «მოამბე», XIV, 1944 წ., 241—244.

² ეს კრებული აღ. ცაგარლის კატალოგში აღწერილია № 50 ქვეშ, ხოლო აქად. ივ. ჯაფარიძის აღწერილობაში ის № 11-ით არის აღნიშნული.

³ კ. კეკელიძე, ანტიკის გადანაშთი ძველ ქართულ მწერლობაში, ენიმკი-ს «მოამბე», ტ. IV, გვ. 117; Peeters: *Analecta*, t. 39, p. 285—286.

დათა და კეთილად მძლეთა მოწამეთა გურია, სამონა და აბიზოსი¹ (15 ნოემბერს), 3) წმიდათა მოწამეთა ევსტრატისი, ევქუსანტისი, ევგენისი, ორესტისი და მარდარისი (13 დეკემბ.)², 4) წმიდისა ფოკასი³, 5) წმიდისა მარინაასი (17 ივლისს)⁴, 6) წმიდისა ანასტასიაასი (22 ოქტომბ.)⁵, 7) წმიდისა დომენტისი (8 ნოემბ.)⁶, 8) წმიდისა პანტელემონისა (27 ივლისს)⁷, 9) საკვირველმანი წმ. ნიკოლოზისი (6 დეკემბ.), 10) წმ. პეტრე ალექსანდრიელისა (25 ნოემბ.), 11) წმ. იგნატი ანტიოქელისა⁸, 12) დიონოსიოს აფენელ ეპისკოპოსისა⁹, 13) წმ. ევგენიაასი¹⁰, 14) კიდევ ევგენიაასი¹¹, 15) წმ. საკვირველმოქმედთა კვროსისი, იოანესი და სამთა ქალწულთა (31 იანვ.)¹², 16) წმ. ლეონტისი (18 ივნისი)¹³, 17) წმ. მოწამეთა ძავლე, ბილოს, თეონ, ირონ და მოყუასთა მათთა (2 ივლისი)¹⁴, 18) წმ. ათანასი კოლიზმელისა (19 ივლისს)¹⁵, 19) წმ. თალაღოს, თოტიმოს, ასტერი და ფილაგრიოსისა (20 მაისი)¹⁶, 20) პოვნა წმ. ანანია, აზარია და მისაელისი, 21) წმ. ბიქტორისი და სტეფანია დედაკაცისა¹⁷, 22) წმ. ხერგისა და ბაქოზისი (7 ოქტომბ.)¹⁸, 23) წამება წმ. 45 მოწამეთა ნიკოპოლელთა¹⁹, 24) წმ. აგათანგელე დამასკელისა (7 თებერვ.)²⁰, 25) წმ. ილარიონ დიდის პალესტინელისა.

8. გრიგოლ ხანძთელი

მერვე საუკუნის გასულს და მეცხრის პირველ ნახევარში მოღვაწეობდა გრიგოლ ხანძთელი, რომელმაც საფუძველი ჩაუყარა ტაო-კლარჯეთის ქართულ ბერ-მონაზვნობასა და სამონასტრო ცხოვრებას, ააშენა რამდენიმე მონასტერი, სხვათა შორის — ხანძთის საკანე, საიდანაც მან მიიღო სახელწოდება ხანძთელი. გრიგოლი ქართლელი იყო, თან დიდი კაცის შვილი: ქართლის ერისმთავრის ნერსეს ცოლს ძმისშვილად ხვდებოდა. ის აღუზრდიათ ნერსეს კარზე, მის სასახლეში. სწავლა-აღზრდის საქმეს თვით ნერსეს ცოლი ხელმძღვანელობდა. ბავშვმა შესანიშნავი გულისხმიერება გამოიჩინა, მან «მსწრაფლ დაისწავა დავითი და კმითა სასწავლელი სწავლად საეკლესიოდ სამოძღუროდ ქართულსა ენასა შინა... და საღმრთონი წიგნნი ზეპირით²¹ მოიწუართნა», თან მან «მწიგნობრობაჲცა ისწავა მრავალთა ენათაჲ». ასე რომ, ვინაიდან ის ამრავალთა ენათა წურთილ იყო და მრავალმოსწავლმ, ადვილად მოგზაურობ-

¹ არის ხელნაწერთა ინსტიტუტის A 95. ² A 95, ათონ. ხელნაწ. № 50 (H. M a p p A r c h o r a f. მ ა თ ე რ ი ა ლ ე რ ი, I, 6) სხვა რედაქცია. ³ არის სინ. ხელნაწ. № 52 («XV ს. წიგნთა», T. II, ვ. 1) და ათონისაში № 57 (H. M a p p, A r c h o r a f. მ ა თ ე რ ი ა ლ ე რ ი, I). ⁴ A 95, სინ. № 52. ⁵ A 95 სხვა რედაქცია. ⁶ სინ. № 52. ⁷ არის ბოდლეს ხელნაწერში («Analecta Bollandiana, I. XXXI») და სინ. № 52. ⁸ A 95. ⁹ A 95, ათონ. № 57. ¹⁰ A 95, ბოდლ. № 24. ¹¹ A 95, ბოდლ. A 25. ¹² A 95, ათონ. № 57. ¹³ A 95, სინ. № 52, ათონ. № 57, ბოდლ. ¹⁴ A 95. სინ. A 52, ბოდლ. ¹⁵ A 95, სინ. № 62, ბოდლ. ¹⁶ ათონ. № 57, სინ. № 62. ¹⁷ სინ. A 62. ¹⁸ A 95. ¹⁹ A 95, სინ. № 62, ბოდლ. ²⁰ სინ. № 62, გამოცემულია («XVIII ს. წიგნთა», IV, ვ. 3).

²¹ მართლაც, მას ზეპირად მოჰყავდა ციტატები, სხვათა შორის, ეფრემ ასურის, ვრიგოლ ღვთისმეტყველისა და კირილე ალექსანდრიელის თხზულებათაგან.

დათა და კეთილად მძღვთა მოწამეთა გურია, სამონა და აბიბოსი¹ (15 ნოემბერს), 3) წმიდათა მოწამეთა ევსტრატისი, ევქუსანტისი, ევგენისი, ორესტისი და მარდარისი (13 დეკემბ.)², 4) წმიდისა ფოკასი³, 5) წმიდისა მარინაასი (17 ივლისს)⁴, 6) წმიდისა ანასტასიაასი (22 ოქტომბ.)⁵, 7) წმიდისა დომენტისი (8 ნოემბ.)⁶, 8) წმიდისა პანტელემონისა (27 ივლისს)⁷, 9) საკვირველებანი წმ. ნიკოლოზისი (6 დეკემბ.), 10) წმ. პეტრე ალექსანდრიელისა (25 ნოემბ.), 11) წმ. იგნატი ანტიოქელისა⁸, 12) დიონოსიოს ათენელ ეპისკოპოსისა⁹, 13) წმ. ევგენიაასი¹⁰, 14) კიდევ ევგენიაასი¹¹, 15) წმ. საკვირველმოქმედთა კვროსისი, იოანესი და სამთა ქალწულთა (31 იანვ.)¹², 16) წმ. ლეონტისი (18 ივნისი)¹³, 17) წმ. მოწამეთა პავლე, ბილოს, თეონ, ირონ და მოყუასთა მათთა (2 ივლისი)¹⁴, 18) წმ. ათანასი კოლიზმელისა (19 ივლისს)¹⁵, 19) წმ. თალალეოს, თოტიმოს, ასტერი და ფილაგრიოსისა (20 მაისი)¹⁶, 20) პოვნა წმ. ანანია, აზარია და მისაელისი, 21) წმ. ბიქტორისი და სტეფანია დედაკაცისა¹⁷, 22) წმ. სერგისა და ბაქოზისი (7 ოქტომბ.)¹⁸, 23) წამება წმ. 45 მოწამეთა ნიკოპოლელთა¹⁹, 24) წმ. აგათანგელე დამასკელისა (7 თებერვ.)²⁰, 25) წმ. ილარიონ დიდის პალესტინელისა.

8. გრიგოლ ხანძთელი

მერვე საუკუნის გასულს და მეცხრის პირველ ნახევარში მოღვაწეობდა გრიგოლ ხანძთელი, რომელმაც საფუძველი ჩაუყარა ტაო-კლარჯეთის ქართულ ბერ-მონაზვნობასა და სამონასტრო ცხოვრებას, ააშენა რამდენიმე მონასტერი, სხვათა შორის — ხანძთის სავანე, საიდანაც მან მიიღო სახელწოდება ხანძთელი. გრიგოლი ქართლელი იყო, თან დიდი კაცის შვილი: ქართლის ერისმთავრის ნერსეს ცოლს ძმისშვილად ხვდებოდა. ის აღუზრდიათ ნერსეს კარზე, მის სასახლეში. სწავლა-აღზრდის საქმეს თვით ნერსეს ცოლი ხელმძღვანელობდა. ბავშვმა შესანიშნავი გულისხმიერება გამოიჩინა, მან «მსწრაფლ დაისწავა დავითი და კმითა სასწავლელი სწავლაჲ საეკლესიოჲ სამოძღუროჲ ქართულსა ენასა შინა... და საღმრთონი წიგნნი ზეპირით²¹ მოიწუართნა». თან მან «მწიგნობრობაჲცა ისწავა მრავალთა ენათაჲ». ასე რომ, ვინაიდან ის «მრავალთა ენათა წურთილ იყო და მრავალმოსწავლჴ», ადვილად მოგზაურობ-

¹ არის ხელნაწერთა ინსტიტუტის A 95. ² A 95, ათონ. ხელნაწ. № 50 (H. M a p p A r n o გ რ ა ფი, მ ა თ ე რ ი ა ლი, 1, 6) სხვა რედაქციას. ³ არის სინ. ხელნაწ. № 52 («Xpist. Bost.», т. II, вып. 1) და ათონისაში № 57 (H. M a p p, A r n o გ რ ა ფი, მ ა თ ე რ., 1). ⁴ A 95, სინ. № 52. ⁵ A 95 სხვა რედაქციას. ⁶ სინ. № 52. ⁷ არის ზოდლეს ხელნაწერში («Analecta Bollandiana», 1, XXXI) და სინ. № 52. ⁸ A 95. ⁹ A 95, ათონ. № 57. ¹⁰ A 95, ბოდლ. № 24. ¹¹ A 95, ბოდლ. A 25. ¹² A 95, ათონ. № 57. ¹³ A 95, სინ. № 52, ათონ. № 57, ბოდლ. ¹⁴ A 95, სინ. A 52, ბოდლ. ¹⁵ A 95, სინ. № 62, ბოდლ. ¹⁶ ათონ. № 57, სინ. № 62. ¹⁷ სინ. A 62. ¹⁸ A 95. ¹⁹ A 95, სინ. № 62, ბოდლ. ²⁰ სინ. № 62, გამოცემულია («Xpist. Bost.», IV, вып. 3).

²¹ მართლაც, მას ზემოთ მოქყავდა ციტატები, სხვათა შორის, ეფრემ ასურის, გრიგოლ დვთისმეტყველისა და კირილე ალექსანდრიელის თხზულებათაგან.

ჰიმნოგრაფებისა, რომელნიც იადგარში იხსენებიან, და რაც ამ გამოყოფის შემდეგ დარჩა, ის გრიგოლის კუთვნილებად უცვნია (გვ. 771). ამ გზით ასეთი საკითხის გარკვევა შეუძლებელია: ვინ იცის, ჩამოთვლილთ გარდა, რომდენი ანონიმი ჰიმნოგრაფის ნაწარმოებია ამ კრებულში, რომელნიც, თუ ამ გზას ვაყვებით, გრიგოლის შრომად უნდა მივიჩნიოთ? ამ გზის მკდარობა შემდეგი მაგალითიდანაც ჩანს: მკვლევარს გრიგოლის ნაწარმოებად მიუჩნევია ერთი «ლექსი», რომელსაც, მისი სიტყვით, ენათესავენ ნ. ბარათაშვილის «ჩემი ლოცვის» ზოგიერთი სტრიქონი; ეს ლექსია «სოფლისა ზღუაჲ აღძრულ არს» (გვ. 614). სინამდვილეში კი ეს ლექსი ნათარგმნია ბერძნულიდან, ის ამოღებულია კვირადლის კანონიდან, ხმა VI, გალობა ნ, ირმოსი და ღვთისმშობლიანი. ესევე უნდა ვთქვათ არაერთ სხვა საგალობელთა შესახებ, რომელნიც ბერძნულის თარგმანს წარმოადგენენ და მკვლევარს გრიგოლისათვის მიუკუთვნებია.

ერთი სიტყვით, ღღეს ჩვენ არ მოგვეპოება საშუალება, რომ გრიგოლის ლიტერატურული მემკვიდრეობა ზუსტად გავარკვიოთ¹. თავის მონასტრისათვის გრიგოლს მიუცია კ ტ ი ტ ო რ უ ლ ი ტ ი პ ი კ ო ნ ი, რომელიც შეუდგენია საბაწმიდის წესის საფუძველზე. მას, როგორც ტაო-კლარჯეთის სალიტერატურო სკოლის ფუძემდებელს, დიდი ღვაწლი მიუძღვის ქართული მწერლობის ისტორიაში. როგორც უნდა იყოს, გრიგოლმა აღზარდა მთელი რიგი მოწაფეებისა, რომელნიც ლიტერატურული ინტერესებით იყვნენ გატაცებულნი. ერთ მათგანს, ვინმე მაკარი ს, პალესტინაში, საბას ლავრაში, 864 წელს გადაუწერია შესანიშნავი შ რ ა ვ ა ლ თ ა ვ ი, რომელიც ღღეს სინას მთაზე ინახება. მთელ თავის მოღვაწეობაში გრიგოლი გვევლინება თავდადებულ და შეგნებულ მოძრედ გროვნიული მთლიანობისა და ტაო-კლარჯეთში ახლად აღმოცენებული ეროვნული ხელისუფლებისა, რომელიც, მისი შეგნებით, საეკლესიო-სამონასტრო ინსტიტუტის მორალურ გავლენის ქვეშ უნდა იმყოფებოდეს.

9. არსენ დიდი საფარელი

ცნობები არსენ დიდის შესახებ მოცემულია გრიგოლ ხანძთელის «ცხოვრებაში». არსენი იყო სამცხიდან, შვილი დიდი ფეოდალის მირიანისა. როდესაც ის ექვსი წლის შეიქნა, მირიანის სახლში გამოიარა გრიგოლ ხანძთელის ორმა მოწაფემ, თეოდორემ და ქრისტეფორემ, რომელნიც ჩუმად აფხაზეთს, ესე იგი დასავლეთ საქართველოში, მიდიოდნენ იქ მონასტერთა გასამწენებლად. მირიანისა და მისი მეუღლის თხოვნით ბერებმა ბავშვი «შემოსეს სამოსლითა მოწესეთაჲთა», ესე იგი ბერად აღკვეცეს, და არსენი დაარქვეს. მერე, როდესაც თეოდორე და ქრისტეფორე გრიგოლ ხანძთელმა წამოიყვანა აფხაზეთიდან, მათ გამოუარეს მირიანს და თან წამოიყვანეს პატარა არსენი, რომელსაც გზაზე შემოუერთეს კიდევ ერთი ბავშვი, შემდეგში ე ფ რ ე მ დ ი დ ი, აწყურის ეპისკოპოსის სამცხეში. მონასტერში ბერებმა პროტესტი განაცხადეს

¹ ამის შესახებ დაწერილებით იხ. კ. კ ე ე ლ ი ძ ი ს წერილი — ახალი შრომა ძველი ქართული პოეზიის შესახებ, «ლიტერ. ძიებანი», ტ. XI.

ბავშვების მოყვანის გამო, ვინაიდან ეს აკრძალული იყო სამონასტრო წესდებით. მაგრამ გრიგოლმა ამას უწოდა პირველი და უკანასკნელი გამონაკლისი და ბავშვები ჩააბარა აღსაზრდელად თეოდორესა და ქრისტეფორეს, რომელნიც განცალკევებულად ცხოვრობდნენ სენაკში. როდესაც არსენი წამოიზარდა, მამამისს, საეკლესიო და სამღვდელმთავრო კრების დაუკითხავად, მძლავრობით, მხოლოდ სამცხის ერისკაცთა დახმარებითა და რამდენიმე ეპისკოპოსის თანადგომით, კათოლიკოსად დაუდგენია ის. ეს იყო საეკლესიო კანონების დარღვევა, ამიტომ ქართლის ეპისკოპოსებს ჩოჩქოლი დაუწყიათ, მათ მეთაურად გამოსულა ეფრემ დიდი, აწყურის ეპისკოპოსი. არსენთან ერთად აღზრდილი; მათთვის ძნარი დაუჭერია მამფალს გუარამ დიდს, რომელსაც ამ ინციდენტის გამოსარკვევად ჯავახეთში საეკლესიო კრება მოუწვევია. კრებაზე არსენის საქმი არასასურველად ვათავდებოდა. გრიგოლ ხანძთელი რომ არ ჩარეოდა შიგ: იმან არწმუნა ეფრემს, გუარამს და სხვებს, რომ თვით ღმერთს უბრძანებია არსენის კათოლიკოსობა «სისრულისა მისისათჳს». თუმცა, მართალია, არაკანონიერი გზით, ამიტომ შეარიგა ისინი არსენს და მისი კათოლიკოსად დადგინება დაამტკიცებინა კრებას. არსენი კათოლიკოსობდა 27 წელს (860—887). გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებიდან ვგებულობთ, რომ ამოტკუროპალატის გარდაცვალების წელს (836 წ.). როდესაც არსენი მონასტერში მოიყვანეს, ის 6 წლის იყო. მამასადამე, დაბადებულა (830) წ., ვინაიდან ეპისკოპოსად დადგენის კანონიერი ასაკი 30 წელიწადი იყო, კათოლიკოსად ეკურთხებოდა ის არა უადრეს 860 წლისა. მართლაც, ამ წლის ახლო ხანებში უნდა დაეპყრა გუარამსაც ჯავახეთი, სადაც მან კრება მოიწვია არსენის საკითხის გამო. გარდაიცვალა ის, მამასადამე, 887 წელს და «ღირსად ცწოდა დიდი არსენი. ქართლისა კათოლიკოსი და მცხჭრისა გვრგვნი»¹, ვინაიდან «საყდარი მამათმთავრობასაა შეამკო სრულიად და შეიმკო მადლითა»².

აი, ამ არსენ კათოლიკოსს მივაწერთ ჩვენ ერთ ისტორიულ-პოლემიკურ თხზულებას, რომელსაც ეწოდება: «თქმული წმიდისა მამისა ჩუენისა არსენისაჲ, მცხეთელ კათოლიკოსისაჲ, რომელი იყო სანახებთაგან სამცხისთა საფარით, განყოფისთჳს ქართლისა და სომხითისა». ეს თხზულება, რომელიც ორი ხელნაწერითაა ჯერჯერობით ცნობილი (A 691, 735). გამოსცა თ. ქორდანიამ³ ის ეხება ქართველ-სომეხთა სარწმუნოებრივი ურთიერთობისა და განხეთქილების ისტორიას და აზრად აქვს გამოარკვიოს: ვინ უღალატა ქეშმარიტ აღსარებას, გრიგოლ განმანათლებლის მიერ დანერვილს სომხეთსა და ქართლში, სომხებმა თუ ქართველებმა, და რამ გამოიწვია ეს ღალატი. თხზულება იწყება აღსარებით, ან მრწამსით, რომელიც შემოკლებული განმეორებაა ნი-

¹ ცხორება გრიგოლ ხანძთელისა, გვ. ძბ. მ. თარხნიშვილი, რომელიც ამოტკუროპალატის გარდაცვალებას სდებს არა 836 წელს, როგორც ეს ახლა გარკვეულია. არამედ ძველებურად 826 წ., არსენის კათოლიკოსობას უჩვენებს 850—877 წ. (Geschichte der kirchlich-georgisch. Literatur, S. 99).

² ცხორება გრიგოლ ხანძთელისა, გვ. 801.

³ ქრონიკები 1, 313—332. დიდი ნაწილი მისი დაბეჭდა G. Garrille-მ თავის Natio de rebus Armeniae, Louvain 152.

კია-კონსტანტინოპოლის ს ი მ ბ ო ლ ო ს ი მერე ავტორი მოგვითხრობს «ვითარ-
განდგეს სომეხნი მართლისა სარწმუნოებისაგან» და თან დასძენს: «განყოფაჲ
სომეხთაჲ ქართლისაგან უეჭველად აღვწერეო». დედააზრი თხზულებისა არის
ის, რომ სომეხებს თავდაპირველად იგივე სარწმუნოება ჰქონდათ, რაც ბერძ-
ნებს, მაგრამ მერე სპარსეთმა, პოლიტიკური მოსაზრებით, რათა მათ შორის
შუაგედელი აემართა, მოსთხოვა მათ დაეტოვებინათ ბ ე რ ძ ე ნ თ ა ა ნ მ ე ლ ქ-
თ ა შჯული და მიეღოთ ა ს უ რ თ ა ა ნ ი ა კ ო ბ თ ა მ. ამნაირად, სომეხები იძუ-
ლებული შეიქნენ ელატნათ მამაპაპეული შჯულისათვის და გამდგარიყვნენ
მართლისაგან სარწმუნოებისა, რაც გრიგოლ განმანათლებელსა და საპაქ კათო-
ლიკოსს წინასწარ ჰქონდათ მოსწავებელი განცხადება-ხილვაშიო. არსენ კა-
თოლიკოსი სომეხებს ბრალსა სდებს არა მართო ჰეშმარიტი სარწმუნოებისაგან
განდგომაში, არამედ იმაშიაც, რომ საეკლესიო დამოუკიდებლობაც უკანონოდ
მოიპოვეს, წინააღმდეგ გრიგოლ განმანათლებლის ანდერძისა «უკუნისამდე
არა განშორებად კესარია[მს] ეკლესიისაგან კელდასხმაჲ ეპისკოპოსისა სომ-
ხითისაჲო». მესამე ბრალდება სომეხების წინააღმდეგ ეს არის მ ა ნ ა ს კ ე რ-
ტ ი ს კ რ ე ბ ი ს დადგენილებანი, რომელნი «არა ესწავა წმიდათა კრებათაგან
პირველთა» და საღმრთო წერილიდან. სახელდობრ — უცომოს ან ბალარჯის
დაკანონება და წყალგაურეველი ღვინის ხმარება ევქარისტიამი. განდგომილე-
ბა სომეხეთისა «მართლისა სარწმუნოებისაგან», არსენის თეორიით, დაწყებუ-
ლა მეფე პეროზიდან (459—484) და დასრულებულა მანასკერტის კრებაზე
(726 წ.). არსენი კვალდაკვალ იკვლევს ამ ხნის განმავლობაში აღნიშნულ
გ ა ნ დ გ ო მ ი ლ ე ბ ი ს პერიპეტეებს, ასე რომ, ნამდვილად რომ ვთქვათ,
არსენის შრომა წარმოადგენს ისტორიას არა «განყოფისათვის ქართლისა და
სომხეთისა», როგორც სათაურშია აღნიშნული, არამედ «განყოფისათვის» ან.
უკეთ, «განდგომისათვის» სომეხთა მართლმადიდებლობისაგან, რომელიც 726
წელს დასრულდა მანასკერტის კრებაზე.

მართლა არსენ საფარელია ავტორი ამ თხზულებისა? ეს საკითხი მით
უფრო საყურადღებოა, რომ გამომცემელი ამ თხზულებისა, თ. ყ ო რ დ ა ნ ი ა,
მას მიაწერს არსენ ვ ა ჩ ე ს ძ ე ს, რომელსაც სახელდება მეათე საუკუნის კა-
თოლიკოს არსენ მეორედ.

ს. კ ა კ ა ბ ა ძ ი ს აზრით, ავტორი ამ თხზულებისა არის დღემდე უცნობი
კათოლიკოსი მეშვიდე საუკუნის გასულისა არსენი¹. მთავარი არგუმენტი
შესაძლებელია:

1. თხზულებაში დასახელებულია ექვსი მსოფლიო კრება, მეშვიდის ხსე-
ნება კი არაა (გვ. 44). ეს ფაქტი არგუმენტად არ გამოდგება, რადგანაც მე-
შვიდე მსოფლიო კრება ხშირადაა ხოლმე აღუნიშვნელი გაცილებით უგვი-
ანესი დროის ძეგლებში; ასე, მაგალითად, მას არ იხსენიებს ქართული რედაქ-
ცია იაკობის ჟამის წიგნისა, რომელიც XI საუკუნის დამდეგს ეკუთვნის;

¹ «საისტორიო ძიებანი», თბილისი, 1924, გვ. 28—55.

არ იხსენიებს მას არც ბერძნული რედაქცია ამ ჟამისწორვისა, ეგრეთ წოდებული მესინის (X ს. გასულის), არც როსანის ნუსხა მისი (XI ს. გასულისა) ¹.

2. თბზულება მოგვითხრობს სომხეთის ეკლესიის ამბებს ისრაელ კათოლიკოსამდე (გარდ. 673—677 წწ.), რომელმან «განასხნა» და «განაბნივნა» იოანე მაღორგომელის მოწაფენი «აქა და იქი ქალაქთა და სოფელთა საცთურად ყოველთა კაცთა ვიდრე დღეინდელად დღედ და მოაქამომდე». მაშასადამე, არსენი თითქოს მოსწრებათა იოანეს მოწაფეებსო (გვ. 53). მაგრამ ფრაზა «ვიდრე დღეინდელად დღედ და მოაქამომდე» ძველ ძეგლებში ყოველთვის არ არის თანამედროვეობის აღმნიშვნელი, ესეთი სიტყვებით აღინიშნება ხოლმე ისეთი ამბებიც, რომელნიც საუკუნეებით არიან დაშორებული იმ ფაქტს, რომელზედაც ლაპარაკია.

3. არსენი თავის შრომას ისრაელ კათოლიკოსზე არ შეწყვეტდა, არამედ განაგრძობდა მას, ყოველ შემთხვევაში, მოიხსენიებდა 726 წლის, იოანე კათოლიკოსის დროის, მანასკერტის კრებასო (გვ. 43). საქმე ისაა, რომ თბზულებაში მოხსენებულია იოანე კათოლიკოსიც და მანასკერტის კრებაც, რომელმაც «წყლისა რთვაჲ და პურისა ცომი გააშორა წმიდასა საიღუმლოსა და ბილარჯი დაუწყო» («ქრონიკები», I, 323). მართალია, ეს მოთხრობა თავის ადგილას არაა თბზულებაში, მაგრამ მოთხრობათა თანამიმდევრობის დარღვევა და აღრევა დამახასიათებელია ამ თბზულების ავტორისა თუ დღეს ცნობილი ნუსხის გადამწერისა.

სათაურში ამ თბზულების ავტორად დასახელებულია კათოლიკოსი არსენი, «რომელი იყო სანახებთაგან სამცხისთა საფარით». აქ ჩვენ არ შეგვიძლია ვიგულისხმოთ არც არსენ I. მეათე საუკუნის კათოლიკოსი, არც, მით უმეტეს, არსენ ბულშაისიმისძე, მეცამეტე საუკუნის მამამთავარი, ვინაიდან, წინააღმდეგ შემთხვევაში—1) ავტორს მოხსენებული ექნებოდა X—XIII სს. კრებებიც, რომელნიც სომეხ-ქართველთა სარწმუნოებრივ ურთიერთობას ეხებოდა, კერძოდ, ღრტილისა არტანუჯში, დავით აღმაშენებლისა და თამარ მეფის დროისა; 2) იქ მოხსენებული იქნებოდა უხტანესის თბზულება, რომელიც იმავე თემას არკვევს, რასაც არსენისა; 3) ქართველთა განმანათლებლად გრიგოლ პართელი კი არ იქნებოდა დასახელებული, არამედ წმიდა ნინო და მოციქულები, ვინაიდან მეათე საუკუნიდან ჩვენში უკვე არსებობდა თქმულება წმ. ნინოსა და მოციქულთა ქადაგების შესახებ საქართველოში. ავტორი თბზულებისა არის კათოლიკოსი არსენ I დიდი, რომელიც, როგორც ვიცით, მართლაც სამცხის რაიონიდან იყო. მაშასადამე, თბზულება დაწერილია მეცხრე საუკუნის მეორე ნახევარში. თბზულებაში მოხსენებულია უნიონალური კრებები იუსტინიანე მეორის, მავრიკი კვისრისა და ერეკლე იმპერატორის დროისა. მოხსენებულია აგრეთვე მანასკერტის კრებაც, რომელზედაც, როგორც ვიცით, ირჩეოდა გერმანე პატრიარქის წინადადება (ბერძნებთან შეერთების საკითხი), მაგრამ არაფერია ნათქვამი პატრიარქი ფოტისა და ზაქარია

¹ К. Кекелидзе, Литургич. грузинские памятники в отечественных книгохранилищах и их научное значение, Тифлис, 1908 г., стр. 4.

კათოლიკოსის დროის Schirachavensis კრების შესახებ. მაშასადამე, თხზულება დაწერილია 862 წლის ახლოს¹.

რა მიზანი ჰქონდა არსენის, როდესაც ამ თხზულებას წერდა? მეშვიდე საუკუნის დამდეგს ქართველები და სომხები ეკლესიურად საბოლოოდ ჩამოშორდნენ ერთმანეთს. მას შემდეგ დაიწყო პაექრობა და ცილობა მათ შორის ამ განშორების მიზეზის და თვით სომეხ-ქართველთა სარწმუნოების შესახებ. განშორების მიზეზად ქართველები სომხებს თვლიდნენ, სომხები კი ქართველებს. საჭირო შეიქნა ისეთი თხზულება, სადაც თავმოყრილი იქნებოდა საჭირო მასალა ამ საკითხის გასარკვევად, რათა ამ მასალით ესარგებლა ყველას, ვისაც სომხებთან პაექრობა მოუბდებოდა. ასეთმა საჭიროებამ განსაკუთრებით თავი იჩინა მეცხრე საუკუნის დამდეგს, როდესაც სომხეთში სასტიკი ბრძოლა წარმოებდა ქალკედონიტთა და ანტიქალკედონიტთა შორის. ამ ბრძოლის გამოძახილმა მოაღწია თვით საქართველომდეც, სადაც მას უფრო გამოეხმაურებოდა ტაო-კლარჯეთი. ვინაიდან ეს იყო მაშინ თავშესაფარი სომეხ-ქალკედონიტებისა, აქ უფრო ხშირად ხვდებოდნენ ერთმანეთს წარმომადგენელი სომეხ ანტიქალკედონიტებისა და ქართველ-სომეხ ქალკედონიტებისა. აი, ამ უკანასკნელმა გარემოებამ, უეჭველია, აიძულა არსენ კათოლიკოსი, რომელიც სამცხე-ტაო-კლარჯეთიდან იყო, დაეწერა ისეთი თხზულება, სადაც დასახელებული თემა საკმაოდ გარკვეული იქნებოდა და რომელიც საჭირო სახელმძღვანელო შეიქნებოდა ქართველებისა და სომეხ-ქალკედონიტებისათვის ანტიქალკედონიტებთან ბრძოლაში. თხზულება მკვეთრი გამომხატველია იმ მწვავე იდეოლოგიურ ბრძოლებისა, რომელთაც ადგილი ჰქონდათ ჩვენში ამ დროს.

ავტორი თავის წყაროებს არ ასახელებს, მაგრამ, როგორც აკად. ივ. ჯავახიშვილმა გამოარკვია უკვე², მას ხელთა ჰქონია ქართული, ბერძნული და, უფრო კი, სომხური წყაროები³. სომხური წყაროებიდან მას უსარგებლნია, კერძოდ, ქართველ-სომეხთა განყოფილის დროინდელი მიწერ-მოწერით (წიგნი ეპისტოლეთა) და აგრეთვე ლაზარე ფარპელის ისტორიით, ვინაიდან ლაზარეც, როგორც არსენი, სპარსელების პოლიტიკას უსვამს ხაზს ქართველ-სომეხ-აღბანელთა სარწმუნოებრივ შევიწროებაში. მომეტებული ნაწილი მისი სომხური წყაროებისა ქალკედონიტური ფრაქციიდან მომდინარეობს და ამიტომ არსენის შრომაში აღებულ საკითხი სრული ობიექტურობით ვერ არის გაშუქებული.

ტექსტი თხზულებისა ძალზე დამახინჯებული უნდა იყოს. განსაკუთრე-

¹ Mansi, Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio, t. XV, p. 639—641.

² ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, გამოც. II, გვ. 67—72.

³ Dr. H. Goussen-ი შენიშნავს, რომ ამ თხზულებას, რომელსაც ის, თანახმად თ. ეთრდანიასი, შეათვ საუკუნის არსენს მიაწერს, ბევრი რამ საერთო აქვს Combefl-ის მიერ გამოცემულ «Historia haeresis Monotheitarum» (Nov. Ausluar II, p. 272) და მიქაელ დიდის «ქრონიკასთან» (Die Georgische Bibelübersetzung, «Oriens Christianus», 6 (1906), S. 315).

ბით შერყვნილია ქრონოლოგიური თანამიმდევრობა; შეიძლება ამით აიხსნებოდეს, რომ მასში მრავალი ანაქრონიზმია:

1. არკადი კეისრისა (395—408) და არშაკ მეფის (392—396) დროს, ესე იგი 395 — 6 წელს, ბერძნებმა სომხებს დახმარება არ აღმოუჩინეს სპარსელების წინააღმდეგ პრძოლაში და ამიტომ განუდგნენ მათ სომხები და შეუერთდნენ სპარსელებსაო («ქრონიკები», გვ. 314—315); ნამდვილად კი ეს განდგომა მოხდა 450 წელს. სომხებმა იეზდიგერდის წინააღმდეგ შემწეობა სთხოვეს თეოდოსი მცირეს, ის დაპირდა, მაგრამ მისმა მოადგილემ მარკიანემ, სპასპეტის ანატოლისა და ასური ელვარიანის რჩევით, უარი უთხრა მათ; ეს იყო მიზეზი ბერძენთაგან განდგომისა (ე ღ ი შ ე ვ ა რ დ ა პ ე ტ ი, III, 117—121).

2. პეროზ მეფემ (458 — 464) სომხებს გამოუგზავნა 9 კაცი მწვალებელი, მათ შორის იყო ს ე ვ ე რ ო ზ ი ც რომელთაც თან ჰქონდათ წიგნი ი ვ ლ ი ა ნ ე ჰ ა ლ ი კ ა რ ნ ა ს ე ლ ი ს ა და ფ ი ლ ო ქ ს ე ნ ი ს ა ო (გვ. 316). სევეროსი და ფილოქსენი არიან მოღვაწენი შეექვესე საუკუნისა, ისინი მართლმადიდებლობას განუდგნენ 522 წლიდან. იმავე დროისაა ივლიანე ჰალიკარნასელიც.

3. როდესაც პეროზს სომხებისაგან მოუთხოვია ან სჯულის გამოცვლა ან გადასახლება, მაშინ კათოლიკოსად იყო ნერსე, რომელსა ეწოდა მეჯინ ან შუა (გვ. 316), ესე იგი ნერსე მეორე (524—533); სხვა ადგილას კი ამ ნერსეს ის თვლის ხვასრო I-ის (577—579) თანამედროვედ (გვ. 322—323).

4. ამ ნერსეს არსენი თვლის ქართლის კათოლიკოსის კირიონის თანამედროვედ და ამ დროს ქართველ-სომეხთა ეკლესიური ცილობის დამწყებად (გვ. 319—320).

5. ხ ა ჩ ე ც ა რ ი და ა ლ ა ჯ ო რ ი სომხებში შემოიღო, ამბობს არსენი, კათოლიკოსმა ნერსე მეჯინმა, და ეს შემოღება თითქოს მომხდარა დვინის პირველ კრებაზე 527 წ. (გვ. 316—318), მაგრამ სხვა ადგილას აღნიშნავს (გვ. 323), რომ ეს მოხდა დვინის მეორე კრებაზე (551 წ.).

6. ნამდვილად ხაჩეცარი შემოღებულია მეხუთე საუკუნის გასულს¹, ხოლო ალაჯორი უძველესი აღმოსავლეთის მარხვაა რომლის ფესვები შორეულ წარსულში უნდა ვეძიოთ.

7. წყალშეურეველი დვინო ზაარებისათვის შემოიღო იოანე კათოლიკოსმა მანასკერტის კრებაზე 726 წ. (გვ. 323), ნამდვილად კი ამას, როგორც სომეხთა პრაქტიკის განმასხვავებელ მოვლენას, აღნიშნავს მეექვსე მსოფლიო კრების (692 წ.) აქტები.

მეორე თხზულება, რომელიც არსენს დაუწერია, არის «ცხოვრება და მარტვილობა ა ბ ი ბ ო ს ნ ე კ რ ე ს ე ლ ი ს ა». ეს დამოწმებულია ამ თხზულების მეტაფრასულ რედაქციაში, რომელიც გამოცემულია მ. ს ა ბ ი ნ ი ნ ი ს მიერ². აქ სათაურში ვკითხულობთ: «თქმული არსენი დიდისა, ქართლისა კათო-

¹ ებ. კ ა რ ა პ ე ტ ი, ზ ხ ტ ე ჯ ა ს ლ ა თ ი, გვ. I.XXIII—I.XXV.

² «საქართველო. ხამოთხეა», გვ. 213—216; უძველესი ხელნაწერი, რომელშიაც ის დეფაქტურად და თდნავი ცვლილებით შენახულა, არის A 832.

ლიკოსისაჲ». აკად. ი. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ე ი ლ ს არსენის შრომად მიაჩნია საბინინის მიერ გამოცემული რედაქცია, ამიტომ სიტყვებში «ვითარცა წერილ არს წიგნსა მას წამებისა მისისა» (გვ. 216), ის ხედავს VI — VII საუკუნეებში დაწერილ წიგნს, რომელიც არსენის გამოუყენებია¹, მაგრამ საბინინის მიერ გამოცემული რედაქცია არ შეიძლება არსენის შრომა იყოს: 1) ის წმინდა მეტაფრასული ჟანრის ნაწარმოებია, ამ ჟანრის ყველა დამახასიათებელი თვისებით, არსენის დროს კი, მეცხრე საუკუნეში, მეტაფრასული მიმართულება არ არსებობდა. 2) არსენს მეცხრე საუკუნეში არ შეეძლო ეხმარა ტერმინები — «ივერია» და «საქართველო», რომელნიც მეთერთმეტე საუკუნეზე ადრე არ გვხვდება ქართულ მწერლობაში. არსენის თავდაპირველი შრომა შეიცავდა არა მარტო წამებას აბიბოსისას, არამედ, როგორც მეტაფრასტი ამბობს, სხვა მრავალ «საქმეთა, შრომათა და ღუაწლთა» მისთა, მაგრამ შენიშნავს მეტაფრასტი, «სხუათა მათ ყოველთა ვერ ძალშიც მოქაენებად» (გვ. 216). ამიტომ ის პირდაპირ მიუთითებს მკითხველებსა და მსმენელებს «წიგნსა მას წამებისა მისისასა», არსენის შრომას, რომელიც მის დროს, ჩანს, კიდევ არსებობდა. არსენის შრომა ძირითადად გადარჩენილია სიტყვებს შუა: «დაეპყრა ქართლი მეფესა სპარსთასა» (გვ. 213) და «და დაფლეს ადგილსა მას დიდებითა დიდითა» (გვ. 215). ამ ნაწილშიაც ცეცხლთაყვანისმცემლობის წინააღმდეგ მიმართული პოლემიკა (გვ. 215) მეტაფრასტის წვლილია. არსენის შრომაში გამოყენებული ყოფილა მის დროს უკვე არსებული, დიოფანტიურ ბრძმედში გადაღლებული, ტენდენციური სამონასტრო ცნობები ასურელ მამათა შესახებ. ის შეიცავდა ცნობებს აგრეთვე აბიბოსის სამისიონერო მოღვაწეობისა და იმ პოლიტიკური ცვლილების შესახებ ქართლში, რომელსაც ადგილი ჰქონდა მეექვსე საუკუნის უკანასკნელ ათეულში.

10. ღ ა ჩ ი

ჩვენამდე შენახულა «თარგმანებაჲ დავითის ფსალმუნებისაჲ»² ე პ ი ფ ა ნ ე კ ვ ი ბ რ ე ლ ი ს ა, რომელიც ვადმოუღია სომხურიდან ვინმე დ ა ჩ ი ს. ვინ არის ეს დაჩი, ჩვენ არ ვიცით. მაგრამ ერთი ცხადია, რომ ის არის მოღვაწე მეცხრე საუკუნის გასულისა და მეათის დასაწყისისა. ეს იქიდან ჩანს, რომ თავისი შრომა მას გაუგზავნია ს ტ ე ფ ა ნ ე მ ტ ბ ე ვ რ ი ს ა თ ვ ი ს, რომელიც, როგორც თავის ადგილას გვექნება ლაპარაკი, დადგენილ იქნა პირველ ეპისკოპოსად აშოტ კუხის მიერ (გარდ. 918 წ.) დაარსებული ტბეთის კათედრისა. ამ შრომასთან ერთად დაჩის გაუგზავნია სტეფანესთვის წერილი, რომელშიაც ის მოიკითხავს სტეფანეს და ეუბნება, რომ დიდი ხანია მინდოდა შენი ხილვა, მაგრამ, სხუათა შორის, სიშორისაგან ვერ მოვახერხე ესო. მაშასადამე, ის ტბეთიდან სადღაც მოშორებით ყოფილა. მეო, ამბობს, «მრავალყამითგანა»

¹ ქართველი ერის ისტორია, I 3, 332—385. სამწუხაროდ, ამ დაუსაბუთებელ შეხედულებას ჯერ კიდევ კვიცს მიმდევრები.

² S 1141, გვ. 515—518.

ვეძებდი ეპიფანე კვიპრელის მიერ აღწერილ «ფსალმუნთა თარგმანებას», მაგრამ ქართულ ენაზე არ აღმოჩნდა ისო. ბერძნულ ენაზე, მართალია, ვპოვე, მაგრამ ის ზემთვის აღმოჩნდა «წყარო მიუწდობელი», ვინაიდან «ვერ შეუძლე ცნობაო». ამის შემდეგ ხელში ჩამივარდა ეს თხზულება «სომხურითა ენითა დაწერილი, სრულიად მითვე ბერძნულითა განგებითა და მითვე რიცხვთა, და შემშურდა სომეხთათვისო». მე სომხური ენა ვიცოდი და შემეძლო ამ ენიდან გადმოთარგმნა. მაგრამ შემეშინდა ამისი: საჭმე ისაა, რომ, თუ წიგნი ერთხელ უკვე თარგმნილი, მეორედ მისი გადმოთარგმნა «დიდი ბრალბაჲ» არს, ვინაიდან მეორედ თარგმანებელი «წინააღმდეგობად გამოჩნდების» პირველი თარგმანისაო. და მხოლოდ მაშინ, როდესაც დაერწმუნდი, რომ ქართულად ეს თხზულება ჯერ გადმოთარგმნილი არ იყო, შევეუდექი მის თარგმნას. ეპიფანეს განუმარტავს 150 ფსალმუნი, ამიტომ მისი შრომა მეტად დიდი გამოდგა მე, უცალობის გამო, ვერც შევიძლებდი მთლად მის გადმოქართულებას და არც ვიცოდრ—ელირებოდა ეს თუ არა, ამიტომ 150 ფსალმუნიდან «მეცირული გადმოვთარგმნე»: «შვდნი ხოლო გამოშხუშმან, რომელ არს აღმოთქუენი ოდენ სრულიად». ამ ჩემს შრომას გიგზავნი შენ «განსაკითხავად». თუ «რამზე არაღირსია» აღმოჩნდეს, დაწვი ის, ხოლო თუ მოგეწონოს, «განსრულებაჲ» მისი სიწმიდემან შენმან იცისროსო. ამასთან ერთად, ის აღნიშნავს, თუ რა ღირსება აქვს ეპიფანეს დასახელებულ შრომას¹. მართლაც, ხელნაწერში მოყვანილია თარგმანება არა ყველა 150 ფსალმუნისა, არამედ მხოლოდ 15-ისა: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 9, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 67. აქედან «აღმოთქუნა-ის ჯგუფის, ესე იგი მეშვიდე კანონის» ფსალმუნები მთლიანად, შვიდი ფსალმუნის (44—50) შემადგენლობით გადმოუღია მას, დანარჩენი ჯგუფები ან კანონები არამთლიანად: პირველი კანონიდან გადმოუღია 6 ფსალმუნი (1—6), მეორედან—ერთი (9), მეცხრედანაც ერთი (67)². აქვე მოყვანილია მეორე წერილი დაჩისა, რომელიც მას მიუწერია პროველი ეპისკოპოსის ანტონისათვის³. ეს პატარა, მაგრამ რიტორიკული, ენაწყლიანი წერილი ცხადპოფს, რომ დაჩი განათლებული კაცი ყოფილა და ურთიერთობა ჰქონია ლიტერატურულ მეცენატებთან, როგორიცაა სტეფანე მტბევაი და ანტონ პროველი, რომელსაც ის რაღაცას «სწირავს»⁴.

11. ვიოჯი შაწვერელი და სტეფანე მტბევაი

მეცხრე საუკუნის გასულსა და მეათის დამდეგს ლიტერატურული მოღვაწეობით ცნობილი ყოფილა რამდენიმე პირი, რომელიც მოხსენებულია გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში. ვიოჯი შაწვერელი, გრიგოლ ხანძთელის

¹ «Описание», II, стр. 640—641; თ. შორდანიძე, ქრინიკები, 1, 99—102.

² ილ. აბულაძე, ქართული და სომხური ლიტერატურული ურთიერთობა (IX—X ს.), გვ. 0182—0193, 197—199.

³ «Описание», II, 644.

⁴ კ. კეკელიძე, კულტურულ-ისტორიული მნიშვნელობა უჩველესი ქართული დავითანს ტერმინოლოგიისა და ტექნოლოგიის თავისებურებასა, ვტიულები, 111, 120—126, 1955 წ.

ბიოგრაფი, ამბობს: «რამეთუ ვპგონებდ ცხოვრებისა ამის დაწერად ბრძენთაგან და სრულთა მამათა, რომელნიცა იყვნეს უამთა ჩუენთა: დიდი სოფრონი, სანატრელი მამაჲ, შატბერდისა ეკლესიისა განახლებით აღმამშენებელი და უკუნისამდე გვრგვნი მისი. და ღმერთშემოსილი მამაჲ ილარიონ პარეხელი და ქრისტეს მღვდელმოდღუარნი ღირსნი გიორგი მაწყუერელი ეპისკოპოსი და სტეფანე მტბევარი ეპისკოპოსი პირველი, და სხუანი მსგავსნი მათნი. და ვითარცა მათ ნეტართა დაიძინეს, მაშინლა რეცა განმელგმა უცებსა ამას და ფრიად ცოდვილსა კელყოფად და აღწერად ცხოვრებაჲ და სასწაულნი ესე, რომელ აწ გესმენ» (გვ. ნბ). ეს ისეთი ცნობილი და განთქმული მწერლები ყოფილან, რომ, გიორგი მერჩულის რწმენით, ისეთი მნიშვნელოვანი პირის ბიოგრაფიის დაწერა, როგორც იყო გრიგოლ ხანძთელი და ისეთი მსხვილი ფაქტის აღწერა, როგორც იყო კლარჯეთის უღაბნოთა აღშენება, სწორედ მათ შექმენოდათ და მათ შეეძლოთ. აქედან ჩანს, ამ პირთ მართლაც იცნობდნენ, როგორც აგიოგრაფიულ-ისტორიულ ნაწარმოებთა ავტორებს, თუმცა, სამწუხაროდ, სოფრონი შატბერდელისა და ილარიონ პარეხელის შესახებ არავითარი ცნობა ჩვენ არ მოგვეპოვება. დანარჩენი ორი, გიორგი მაწყუერელი და სტეფანე მტბევარი, ცნობილი პირნი არიან.

გიორგი მაწყუერელის შესახებ ცნობები მოიპოვება სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრებაში. გიორგი მაწყუერელს მიუწოდებია ბასილ ზარზმელისათვის უმთავრესი ცნობები სერაპიონის შესახებ. ბასილი ამბობს: «ყოველნი ესე სასწაულნი და საქმენი, რომელნი იგი პირველ ეპისკოპოსობისა და უკუანადსკნელ ეხილვნეს, მოწითხრნეს პირმან მან უტყუელმან, გიორგის ვიტყვ მაწყუერელსაო». მეორე აღვილას ის შენიშნავს: «ხოლო მოგუეთხრა ესე არა თუ უჩინოთა ვიეთმე მიერ კაცთა, არამედ ფრიად საჩინოთა და ბრწყინვალეთა, ვიტყვ უკუე გიორგის, ეპისკოპოსისა მაწყუერელსა, რომელი იგი აღმოსცენდა ქევისაგან შუარტყლისა, მშობელთაგან წარჩინებულთა და ღმრთისმოშიშთა; ხოლო აღიზარდა იგი განთქმულსა მას უღაბნოსა ოპიზას». გიორგი მაწყუერელი მეტად დაახლოებული ყოფილა სერაპიონ ზარზმელთან, ის მის დასაფლავებასაც დასწრებია და მისი ცხოვრების დაწერისათვისაც ბეული შეუწყვია საჭირო მასალების მიწოდებით. იმას აწყურის კათედრა დაუჭერია გიორგი ჩორჩანელის გარდაცვალების მეოთხე წელს, როდესაც გიორგის გვარში და სახლელულობაში, საერთოდ მთელ სამცხეში, დიდი მღვლვარება, მტრობა და ნათესავთა შორის მკვლელობა იყო გამეფებული გიორგის შემკვიდრებობითი საკითხის გამო. «და კელთიდვა რა განგებაჲ სამცხისაჲ», ამბობს ბასილ ზარზმელი, მან «დააწყნარა ყოველი საბრძანებელი თვისი, ვითარცა წეს იყო, და დაიპყრა ყოველი მამული და ეკლესიანი პირველთა მათ მეშფოთეთანიო». გიორგი მაწყუერელი უნდა გარდაცვლილიყოს მეათე საუკუნის პირველ მეოთხედში¹. აი, ეს გიორგი მაწყუერელი ცნობილი მწერალი ყოფილა, თუმცა მის თხზულებათაგან ჩვენამდე არაფერი შენახულა, ყოველ შემთხვევაში ჯერ აღმოჩენილი არაა.

¹ გ. კეკელიძე, აღრიხლელი ფეოდალური ქართული ლიტერატურა, გვ. 120—21.

უფრო ცნობილია, როგორც მწერალი, სტეფანე მტბევარი. ეს არის ზეცხრე საუკუნის გასულისა და მეათის პირველი მეოთხედის მოღვაწე. როდესაც აშოტ ერისთავთა-ერისთავმა, რომელსაც ზედმეტ სახელად კუხი ერქვა, ტბეთის საეპისკოპოსო საყდარი დააარსა, მის პირველ ეპისკოპოსად სტეფანე დასვა, მაშასადამე, მეათე საუკუნის დასაწყისში, ვინაიდან აშოტ კუხი გარდაიცვალა 918 წელს. სტეფანე მართლა რომ სახელგანთქმული და ნაყოფიერი მწერალი ყოფილა. იმას, როგორც ჩანს, აინტერესებდა საეგზეგეტიკო მწერლობა, ვინაიდან, როგორც უკვე აღვნიშნეთ ზემოთ, დაჩის თავისი თარგმანი ეპიფანე კვიპრელის ფსალმუნთა განმარტებისა «განსაკითხავად», ესე იგი სარედაქციოდ და საცენზუროდ მისთვის გაუგზავნია; თან დაურთავს წერილი, რომელშიაც, აღნიშნავს რა «ღმრთივმოცემულსა მისდა სიბრძნესა», თხოვს მას: «უკუეთუ ჯერ არს განსრულებამ, სიწმიდემან შენმან განასრულენო»¹. უფრო კი სტეფანე ცნობილი ყოფილა როგორც აგიოგრაფი. ეს ჩვენ ვიცით არა მარტო გიორგი მერჩულის ზემოამოწერილი სიტყვებიდან, არამედ იმ თხზულებიდან, რომელსაც ეწოდება, «წამებაჲ წმიდისა მოწამისა გობრონისი, რომელი განიყვანეს ყუელის ციხით»².

914 წელს საქართველოსა და სომხეთს შემოესია არაბთა სარდალი აბუ ლ-კასიმი, რომელმაც საშინლად გაანადგურა ორივე ქვეყანა. მოკლა და ძელზე ჩამოკიდა სომეხთა მეფე სუმბატი. ამ დროს აბულ-კასიმმა ალყა შემოარტყა ყუელის ციხეს, რომელშიც იმყოფებოდნენ აზნაურნი და მათ შორის ერთი მთავარი, რომელსაც მიქელი ერქვა, ხოლო ზედნართაულად გობრონი. ის დაიჭირეს და მიჰგვარეს აბულ-კასიმს, რომელმაც მას მოთხოვა მაჰმადიანობის მიღება. გობრონმა უთხრა: «შენს საბრძანებელში ბევრი ქრისტიანია, რომელნიც ერთგულად გემსახურებიან შენ, მეც მიმსახურე, როგორც გენებოს, მხოლოდ ქრისტეს უარისყოფას ნუ მომთხოვო; მაგრამ მისი არ ისმინეს და თავი მოჰკვეთეს 914 წელს. ამისი მარტვილობა აუწერია სტეფანე მტბევარს, როგორც თვითონ ამბობს, აშოტ კუხის ბრძანებით, მაშასადამე, 914—918 წლებში. მარტვილობა მაინცდამაინც გრძელი არაა, მაგრამ ისიც, რაც არის, მომეტებულ ნაწილად, წარმოადგენს გრძელ საღვთისმეტყველო ტრაქტატს, რომელიც საღმრთო წერილის ტექსტებითა და განყენებული მსჯელობითაა შეზავებული. ავტორის თვალსაზრისი საეკლესიო პროვინციულურია: მისი აზრით, უცხო და გარეშე მტრის შემოსევა, ომიანობა და ქვეყნის აწიოკება ღვთის რისხვაა და შურისძიება ადამიანთა უკეთურების გამო. მაგალითად, სომხეთის მოოხრებას აბულ-კასიმისაგან სტეფანე იმით ხსნის, რომ «მიწა იგი სომხითისა ამპარტავან და მკვდრნი მისნი ცუდად მზუაობრ, ანგარ, ლალ და ცოდვისმოყუარე, ამპარტავან, უწყალო, უყუარული და ყოფლითა უკეთურებითა სავსე, რომელსა შინა არა იპოვა თავისა მისადრეკელი ქრისტესი, რომელთათვის ქრისტე ცუდად მოკულა» (გვ. 394).

¹ თ. ქორდანია, ქრონიკები, I, 99—101; Описание рукоп. Общества грамот., II, стр. 641.

² «საქართველოს სამოთხე», გვ. 393—400; ს. ყუბანეიშვილი, ქრესტომათია, I, 80—85.

ეს თხზულება ტიპიური ნიმუშია იმ ლიტერატურულ ნაწარმოებთა, რომლებიც მეთე საუკუნიდან გაჩნდა ჩვენში და რომლებიც სომხები-სადმი ეროვნულ-სარწმუნოებრივი ხაზით სიმშვიდესა და ლოიალობას ვერ იჩენდა. მართლაც, თუ სომხების ის დახასიათება, რომელიც ამოვწერეთ, პოლემიკური თავგამოდებით არაა ნაკარნახევი, განა სტეფანე ვერ ხედავდა, რომ აბულ კასიმმა ქართველებს, რომელნიც, სტეფანეს შეხედულებით, აღნიშნულ უარყოფით თვისებებს მოკლებული არიან, არანაკლები უბედურება დააყენა? მიუხედავად ასეთი ტენდენციისა, ეს თხზულება საყურადღებო ნაწარმოებს წარმოადგენს. იმდროინდელი პოლიტიკური ვითარება სტეფანეს თქმცა მოკლედ, მაგრამ ცხოველად და მკაფიოდ აქვს დახატული. არაბების შემოსევა, მათი რიცხვი, შეიარაღება, ციხის ალყის შემორტყმა და ქრისტიანების ხოცვა-ჟლეტა, უკანასკნელთა გასაჰირი, რომელიც იქამდე მიდიოდა, რომ ისინი, «ვითარცა მკალნი მოსჭამდეს ფურცელსა ხეთასა და მწუხანილოვანსა ქუეყანისასა» (გვ. 396), — ყველა ეს ისე ცხოველდაა აღწერილი, რომ საუკეთესო ისტორიკოსსაც კი შეშურდება. ამით აიხსნება ისიც, რომ ჩვენი მემკვიდრე, როდესაც აბულ-კასიმის შემოსევას მოგვითხრობს, უჩვენებს სწორედ გობრონის მარტვილობას¹, რომელიც ნამდვილი მათიანეა ქრისტიანთა დევნისა, შემუსვრისა და აკლებისა საქართველოში მეთე საუკუნის დამდეგს არაბთა ძალმომრეობის შედეგად.

12. ბასილ ზარზმელი

მეცხრე საუკუნის მეორე ნახევარში სამცხეში მტკიცე საფუძველი ჩაეყარა სამონასტრო ცხოვრებას. ამ საქმის მეთაური და სულისჩამდგმელი იყო სერაპიონი, რომელმაც ააშენა ზარზმაში მონასტერი. დაახლოებით მეთე საუკუნის პირველ მეოთხედში ზარზმაში წინამძღვრობა მიუღია სერაპიონის ძმისშვილს, ბასილს, რომელსაც ჯერ კიდევ წინამძღვრობამდე დაუწერია თავისი ბიძის ცხოვრება². მართალია, ეს უკანასკნელი, დღევანდელი მისი სახით, არ არის ბასილის ხელიდან გამოსული ნაწარმოები, ის წარმოადგენს ბასილის შრომის მეტაფრასულ გადაკეთებას, რომელიც მესრულებულია არაუადრეს XI საუკუნისა, მაგრამ, საბედნიეროდ, გადამკეთებელს, ყოველ შემთხვევაში შინაარსის მხრივ, ცხოვრებაში ბევრი ცვლილება არ შეუტანია. ასე რომ, ამ გადამეტაფრასებული ნაწარმოებითაც შესაძლოა ნამდვილი, უტყუარი წარმოდგენა ვიქონიოთ ბასილის შრომის შესახებ.

1950 წლის «მნათობში» (№ 7) დაიბეჭდა პ. ი ნ გ ო რ ო ყ ვ ა ს ნარკვევი, რომელშიაც ის ცდილობს დაამტკიცოს, სხვათა შორის, რომ სერაპიონის ცხოვ-

¹ ქართლის ცხოვრება, მარიამ დედოფლის ვარიანტი, გვ. 227.

² ცხოვრება სერაპიონისა იპოვა და გამოცა მ. ჯ ა ნ ა შ ვ ი ლ შ ა (ქართული მწერლობა, II, თბილისი, 1909 წ., გვ. 1 — 46). მეორე მისი გამოცემა ეკუთვნის კ. კ ე კ ე ლ ი ძ ე ს (ადრინდელი ფეოდალური ქართული ლიტერატურა, თბილისი, 1935 წ., გვ. 99—184). ამ გამოცემიდან ის შემოკლებით გადაბეჭდა ს. ყ უ ბ ა ნ ე ი შ ვ ი ლ შ ა (ქრესტომათია, I, 86—98). К. Кекелидзе, Памятники древнегрузинской агиографии, стр. 63 — 101, 1956 г.

რებაში მოთხრობილია არა მეცხრე-მეათის, არამედ მეექვსე-მეშვიდე საუკუნეთა ამბები და თვით ცხოვრება დაწერილია მეშვიდე საუკუნეში (გვ. 138—151). ჩვენ არ გამოვუდგებით ამ დებულების წვრილმანების განხილვას, არც შეფასებას მისი არგუმენტაციისას, რომელიც მდგომარეობს, უფრო ხშირად, სიტყვებში: «როგორც გაირკვა, როგორც ირკვევა, როგორც ჩანს». თუმცა ნაჩვენები არაა ხოლმე ყოველთვის, საიდან ირკვევა ან ჩანს ის, რასაც ამტკიცებს ავტორი. შევჩერდებით ამ დებულების მხოლოდ მთავარ საყრდნებზე. აქედან:

1. ცნობა იმის შესახებ, რომ მეხუთე საუკუნეში, ვახტანგ გორგასლის მეფობაში, აშენებული იქნა ოპიზის მონასტერი. მკვლევარს მოჰყავს ვახტანგის ისტორიიდან ასეთი ცნობა: «ხოლო, ერისთავმან არტავაზ ალაშენა ციხე არტანუჯისა და მონასტერი, რომელ არს ოპიზისა, და სამი ეკლესიანი». უნდა გვახსოვდეს, რომ სიტყვები — რომელ არს ოპიზისა — იკითხება ვახტანგის ისტორიის მხოლოდ ერთ, ქალაშვილისეულ, ნუსხაში, რომელშიაც ეს სიტყვები, თუ მხედველობაში მივიღებთ, რომ არც ერთ სხვა ნუსხაში იმათ ადგილი არ აქვთ, უნდა მიჩნეულ იქნეს გლოსად რომელიღაც სხვა დროის რედაქტორის თუ გადამწერისა, რომელიც შემდეგი მოსაზრებიდან გამოდიოდა: თუ ამ ციტატაში ნაჩვენებია სახელი ციხისა და სამი ეკლესიისა, რატომ მონასტრის სახელიც არ უნდა ყოფილიყო ნაჩვენებში, და მან თვით «უჩვენა» ის. სამეცნიერო ლიტერატურაში დიდი ხანია გარკვეულია, რომ საქართველოში მონასტრები ჩნდება მხოლოდ მეექვსე საუკუნიდან, ვახტანგის ისტორიაში, რომელსაც არა ერთი საეკვო და ლეგენდური ცნობა შემოუნახავს, არაა გასაკვირი ისეთი ცნობა, ვირომც ჩვენში მეხუთე საუკუნეში მონასტერი აშენებულიყო.

2. სერაპიონის ცხოვრების სიტყვები: «ალეშენა რა წმიდა და დიდი უდაბნო ოპიზა... ამისა შემდგომად მოვიდა მუნით მიქელ და ალაშენა მცირე ეგუტერი, რომელსა პარეხ უწოდიაან». მკვლევარს ჰგონია, რომ სიტყვებში — ალაშენა რა წმიდა და დიდი უდაბნო ოპიზა — იგულისხმება აშენება მისი მეხუთე საუკუნეში, რაც, როგორც დავინახეთ, სიმართლეს არ შეესაბამება. ნაპლვილად კი აქ ნაგულისხმევაა აღდგენა ან მეორედ აშენება ოპიზისი (დაახლოებით მეცხრე საუკუნის ნახევარში) იმ ნგრევა-რღვევისაგან, რომელიც მან, კლარჯეთის სხვა სავანეებთან ერთად, არაბთა შემოსევის დროს განიცადა.

3. ცნობა იმის შესახებ, რომ თითქოს მიქელ პარეხელი იყო მოწაფე შიო მღვიმელისა. ეს ცნობა ეკუთვნის არა ბასილ ზარზმელს, არამედ მისი შრომის მეტაფრასტს, რომელიც ცხოვრობდა, თბზულების მიხედვით, არაუადრეს მეოთხრემეტე საუკუნის ნახევრისა. თუ რამდენად კომპეტენტურია ეს უკანასკნელი, იქიდანაც ჩანს, რომ სერაპიონის, მეექვსე საუკუნის მოღვაწის, თანამედროვეთ მიაწერს ციტატას მეშვიდე საუკუნის მიწურულში (688 წ.) დაწერილი თბზულებიდან (ცხოვრება გრიგოლ აკრაკანტელისა).

4. არანაკლებ მნიშვნელობას ანიჭებს მკვლევარი მიქელ პარეხელის პიროვნებას, რომელიც მოხსენებულია როგორც სერაპიონის, ისე გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში: ესენი სხვადასხვა პირიან, ამბობს ის, ბასილ ზარზმელის

მიქელი მოღვაწეა მეექვსე საუკუნის მეორე ნახევრისა, ხოლო გიორგი მერჩულის — მეცხრისაო. რა საბუთები არსებობს ამის სასარგებლოდ?

ა) გიორგი მერჩულის მიქელი შეეშეთიდან იყო, ხოლო ბასილის ქართლიდანო (გვ. 146). არსაიდან არ ჩანს, რომ ის ქართლიდან იყო (ის გარემოება, რომ მიქელი თითქოს მოწაფე იყო შიო მღვიმელისა, დაუშვათ ეს მართალია, კიდევ არ ნიშნავს, რომ ის უთუოდ ქართლელი იყო და ქართლიდან შოვიდა ოპიზაში), ისე, როგორც არც ერთი წყაროდან არ ჩანს, რომ სამცხის ფეოდალი მირიანი, რომელიც გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში იხსენიება, არის შთამომავალი გიორგი ჩორჩანელის შემკვიდრის (სერაპიონის ცხოვრებით) მირიანისა (გვ. 148), ეს ყველაფერი ამ იმე მოგონილია.

ბ) ბასილი ზარზმელის მიქელს ჰყავს მრავალი მოწაფე, გიორგი მერჩულის მიქელი კი არის მარტოდმყოფი, ანახორეტი, დაყუდებული, მას შეგირდები არ ჰყავსო (გვ. 143 — 146). ეს არაა ფაქტობრივად სწორი: გიორგი მერჩულის მიქელს ჰყავს მოწაფეები; აქ ნათქვამია: «მიქელმა მოწაფეა თვისი მიავლინა მამისსა ვრიგოლისსა და აუწყა ყოველი». «ეშმაკი იგლოვდა ფრად, რამეთუ ხედვიდა წმიდათა კაცთა განმრავლებითა უამინათვისისა შემოკლებასა» მიქელის პარეხშიო.

გ) როდესაც ბერად შედგებოდნენ ხოლმე, სახელს იცვლიდნენ, ახალ სახელად იღებდნენ მონასტრის დამაარსებლის სახელს. მაგალითად, ზარზმა დაარსებული იყო სერაპიონის მიერ, ამიტომ ამ მონასტრის მოღვაწეთა შორის სახელი სერაპიონი ხშირად გვხვდება. ანალოგიურ მოვლენასთან გვაქვს საქვე მიქელ პარეხელის ხაზითაცო, — ამბობს მკვლევარი (გვ. 149). ზარზმის სერაპიონების მაგალითი გასაგებია, ისინი სერაპიონის მიერ დაარსებულ მონასტერში იღებდნენ ალბათ ბერობას; გიორგი მერჩულის მიქელ პარეხელი პარეხის მონასტერში ხომ არ აღკვეცილა ბერად, მან ბერობა მიიღო მიძნაძორში, აქედან ხანძთას მისულა და ამის შემდეგ გადასულა პარეხში (აქ მას სახელი არ შეუცვლია), ასე რომ, აქ არავითარი ანალოგია არაა. მკვლევარის გადმოცემით, არსებობდნენ ორი მიქელ პარეხელი, ორი მათი მოწაფე ბასილი, ორი პავლე მამასახლისი, ეს შემთხვევითი დამთხვევაა სახელებისაო (გვ. 142). ამგვარი შემთხვევითობითი მოსაზრებით რომ ვიხელმძღვანელოთ, მთელი ისტორია შემთხვევითი ფაქტების კონგლომერატად უნდა მივიჩნიოთ.

დ) ალბათ ასეთი შემთხვევითი ხასიათის ფაქტად თვლის მკვლევარი იმასაც, რომ დიდად განსწავლულ გიორგი მაწყვერელს ჩვენ ვხედავთ როგორც სერაპიონის (მან მისცა ბასილს მასალა თავისი შრომისათვის), ისე გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაშიც. მართალია, მკვლევარი რატომღაც გვერდს უვლის ამ პირს, მაგრამ ერთხელ მაინც გაკვირთ შენიშნავს, რომ სერაპიონთან დაარსებული ყოფილა გიორგი მაწყვერელიო (გვ. 138). გაგვაჩნია კი საბუთები იმის დასამტკიცებლად, რომ მეექვსე საუკუნეში არსებობდა ისეთი მძლავრი და მნიშვნელოვანი საეპისკოპოსო კათედრა, როგორც სერაპიონის ცხოვრებაშია წარმოდგენილი აწყურის კათედრა? ეს უკანასკნელი არ ჩანს არც ვახტანგ გორგასლის მიერ დაარსებულ კათედრათა შორის, არც 506 წლის საეპისკოპო-

სო ეპარქიათა შორის (ეპისტოლეთა წიგნი), სხვა წყარო კი ამისათვის არ მოიპოვება.

5. მართალია, ცხოვრებაში არაა ხსენება არც არაბების, არც ქართველთა მეფის, არც გრიგოლ ხანძთელისა, მაგრამ უნდა გვახსოვდეს, რომ silentium ყოველთვის არაა argumentum. შუშანიკის მარტვილობაში არაა ხსენება ვახტანგ გორგასლისა, ნუთუ ამიტომ უნდა ვიფიქროთ, რომ იმ დროს ის არ არსებობდა?

ერთი სიტყვით, დამტკიცება იმისა, რომ სერაპიონის ცხოვრებაში მოთხრობილია არა IX—X, არამედ VI—VII საუკუნეთა ამბები და თვით ცხოვრება დაწერილია VII საუკუნეში, პ. ინგოროყვას საბუთებით ყოველად შეუძლებელია. ამის წინააღმდეგ ლაპარაკობს ის გარემოებაც, რომ ცხოვრებაში საუბარია ფერისცვალების ხატის შესახებ. ფერისცვალების დღესასწაული რ აგვისტოსი, როგორც ეორტალოგის ისტორიიდან ვიცით, აღმოსავლეთში ფეხს იკიდებს საყოველთაოდ მერვე საუკუნიდან, ხოლო კონსტანტინოპოლში იმპერატორი ლეონ ბრძნის (886—912) დროიდან¹. თან ეს ხატი პავლეს დროს, როგორც მესამე მამასახლისი იყო ზარზმაში სერაპიონის შემდეგ, დაუსვენებიათ ეკლესიაში და, როგორც მისი წარწერიდან ვგებულობთ, 886 წელს შეუმკიათ. სერაპიონი გარდაიცვალა, გვარწმუნებენ, მეშვიდე საუკუნის პირველ ნახევარში. მესამე მამასახლისი კი მის შემდეგ 886 წელსაც ცოცხალია; ნუთუ ეს, თუ შემთხვევის თეორიით არ ვიხელმძღვანელებთ, შესაძლებელია?

სერაპიონი იყო კლარჯი. მის მშობლებს, რომელნიც ადრე გარდაცვლილან, დარჩათ სამი ვაჟი: სერაპიონი, იოანე და ერთიც უფროსი, რომლის სახელი მოხსენებული არაა. ოპიზის მონასტრის ერთ-ერთ მიღვაწეს, მიქელს, აუშენებია სავანე პარეხი, სადაც იმას თავი მოუყრია მოწაფეთათვის: მიქელთან მისულა სერაპიონი თავისი ძმით იოანეთი და ბერად შემდგარა. ხოლო უფროსი ძმა სოფლად დარჩენილა და ცოლშვილს მოჰკიდებია. მიქელმა ჩვენებაში ბრძანება მიიღო, რომ მას სამცხეს გაეგზავნა სერაპიონი და იოანე და იმ ადგილას, რომელიც სასწაულებრივ გამოეცხადებოდა მათ, მონასტერი აეშენებია. მართლაც, სერაპიონი და იოანე წამოსულან ოთხ სხვა ბერთან ერთად, თან წამოუღიათ ფერისცვალების ხატი და მოსულან ბერას ჯუარს, სადაც შეჩერებულან «ხევა უტყვისა, ადგილსა ძინძედ წოდებულსა». ვინაიდან აქ არც სასწაული გამოეცხადა მათ, არც იმ ადგილის პატრონთ მოინდომეს, რომ აქ მონასტერი გაშენებულიყო, ისინი გადავიდნენ საბრძანებელში მთავრის გიორგი ჩორჩანელისა. «რომლისა ტაძარი მცნ იყვნეს სანახებსა ჩორჩანისა და ხანაუისასა». ბერის ძებნის შემდეგ მათ პოვეს ადგილი ზარზმად წოდებული, და აქ, თვით გიორგი ჩორჩანელის გულმზურვალე მატერიალური და ზნეობრივი დახმარებით, სამი წლის განმავლობაში ააშენეს პატარა ეკლესია, რომელშიაც დაასვენეს ფერისცვალების ხატი. მალე აქ გაჩაღდა მონასტერი, რომლის ცხოვრებას თვალყურს ადევნებდა მიქელ პარეხელი. სერაპიონის გარდაცვალების შემდეგ წინამძღვ-

¹ Проф. В. Болотов: «Христиан. Чтение», 1883 г., ч. II, стр. 64.

რობა მიიღო გიორგიმ, ხოლო გიორგის შემდეგ მიქელმა, რომლის დროს დაიწყო შენება ახალი სამონასტრო ტაძრისა, რომელიც დამთავრდა შემდეგი წინამძღვრის — პავლეს დროს. პავლეს შემდეგ წინამძღვრობა მიიღო სერაპიონის უფროსი ძმის, რომელიც სოფლად დარჩა, შვილმა, სახელით ბასილმა, რომელიც ზარზმაში მოსულა სერაპიონის გარდაცვალების შემდეგ; მან განამშვენა სერაპიონის სამარხი და განაწესა იქ ყოველწლიური ხსენება სერაპიონისა 29 ოქტომბერს.

აი, ამ ბასილს აღუწერია თავისი ბიძისა და ზარზმის მაშენებლის, სერაპიონის, ცხოვრება, რომელშიაც გადმოუცია ცნობები არამცთუ სერაპიონის დროისა, არამედ მისი სიკვდილის შემდეგ, თვით მის, ბასილის, დრომდე. ბასილის ავტორობას ანტიკებს თვით ცხოვრების ერთი აღგილი, სადაც ნათქვამია: «რამეთუ თვთ დასწერს ბასილი, რომელმან ცხოვრებამ ესე წმიდისამ აღწერა», ანდა — «მე ბასილი, ძმისწული წმიდისა სერაპიონისა... მივიწიე... ვიხილე... ჯელვჰყავ და შევჰმზადე...», ცხოვრებაში არც ერთი თარიღი არაა აქ აღწერილი ამბების გამოსარკვევად, მაგრამ მისი შინაარსისა და გრიგოლ ხანძთელის «ცხოვრების» მონაცემთა მიხედვით ირკვევა, რომ სერაპიონს მოღვაწეობა დაუწყო 850 წლის ახლო ხანებში, ზარზმა აღშენებია 861—868 წლებში, ხოლო გარდაცვლილა ის არაუადრეს 900 წლისა. სერაპიონის «ცხოვრება» მის ძმიშვილს ბასილს, რომელსაც წინამძღვრობა მიუღია პავლეს შემდეგ (დაახლ. 916—926 წწ.), დაუწერია დაახლოებით მეათე საუკუნის მეორე ათეულის მიწურულში, ოციოდე წლით ადრე, ვიდრე გრიგოლ ხანძთელის «ცხოვრება» დაიწერებოდა¹. ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ გრიგოლის შესახებ აქ ხსენება არ არის. მართალია არც გრიგოლ ხანძთელის «ცხოვრება» იხსენიებს სერაპიონის «ცხოვრებას», მაგრამ ეს აიხსნება, ალბათ, იმით, რომ ავტორს, გიორგი მერჩულს, როდესაც ის თავის თხზულებას წერდა, ჯერ კიდევ არ ცოდნია, წაკითხული არ ჰქონია სერაპიონის ცხოვრება. საკმარისია ისიც, რომ გიორგი მერჩულს კარგად სცოდნია სერაპიონის ცხოვრების ერთი უმთავრესი მოქმედი პირი, — გიორგი მაწყვერელი, მის დროს უკვე კარგა ხნის მკვდარი, რომლის შესახებ ის ერთგვარ საყვედურსაც კი გამოთქვამს, რომ მას არ აღუწერია გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება.

ბასილი ზარზმაში მოსულა, როგორც ვთქვით, სერაპიონის გარდაცვალების შემდეგ. ცნობები, საზოგადოდ მასალა თავის თხზულების დასაწერად, იმას სხვადასხვა წყაროდან უნდა ამოედოს, სახელდობრ: 1) ცნობებს სერაპიონის ჩამომავლობაზე, მშობლებზე, ძმებზე, პატარაობასა და ჰაბტუკობაზე ბასილი გაიგონებდა ან მამის ან სხვა თავისი საგვარეულოს წევრისაგან. 2) ყველაფერი ის, რაც სერაპიონის გარდაცვალების შემდეგ გაკეთებულა ზარზმაში, ბასილს საკუთარი თვალთ ექნებოდა ნანახი, ხოლო ის, რაც მის დროს მოხდა და გაკეთდა იქ, პირდაპირ მის მიერაა აღწერილი. 3) ბევრი მასალა მოუწოდებია მისთვის თავის დროს ცნობილსა და გამოჩენილს გიორ-

¹ დაწვრილებით ამის შესახებ იხ. კ. კეკელიძის გამოცემაში, გვ. 109—121.

გი მაწყვერელს: «ყოველნი ესე სასწაულნი და საქმენი, რომელნი იგი პირველ ებისკოპოსობისა და უეუანამსკენელ ეხილვნეს — ამბობს: ის — მომითბრნეს პირმან მან უტყუელმან, გიორგის ვიტყვ მაწყუერელსა»; ანდა: «ხოლო მოგუეთხრა ესე არა თუ უჩინოთა ვიეთმე შიერ კაცთა, არიშედ ფრიად საჩინოთა და ბრწყინვალეთა, ვიტყვ უკუე გიორგის ებისკოპოსსა მაწყუერელსა».

4) უსარგებლია მას აგრეთვე მიქელ პარეხლის ცხოვრებით, რომელიც ამ უეანასკენელის მოწაფეებს დაუწერიათ და რომლიდანაც მას ამოღებული უნდა ჰქონდეს ცნობები მიქელის შესახებ; იქიდანვე იქნება ამოღებული ცნობები სერაპიონისა და მისი მოწაფეების პარეხიდან ზარზმას წარგზავნის შესახებ.

5) ცნობები სამონასტრო ადგილის ძეგლის შესახებ ბასილისათვის მიუწოდებია სერაპიონის თანმხლებელ ერთ-ერთ მმათაგანს, რაც იქიდანაც ჩანს, რომ საუბარი პირველი პირითაა მოყვანილი. ზარზმის პირველი ეკლესიის აგების ამბავიც, დაწვრილებით ნაამბობი, ბასილისათვის უნდა გადაეცა დამსწრე მონაწილე ძმას.

ის მასალა, რაც ბასილს ხელთა ჰქონია თავისი შრომის დაწერისას, საკმაოდ სანდო ყოფილა, ამიტომ ეს შრომა სამცხე-საათაბაგოს უძველესი ისტორიის შესასწავლად ფასდაუდებელია. აქ მშვენივრად არის აღწერილი ზარზმის მიდამოების ბუნება და მოსახლეობა, ზარზმის აგების ამბავი, გიორგი ჩორჩანელის სამფლობელო და სანადირო დაწესებულებანი, გიორგის სათნოიანი ხასიათი, უფრო მნიშვნელოვანია ეს ძეგლი, რასაკვირველია, ამ მხარეში სამონასტრო და საეკლესიო ცხოვრების შესასწავლად: თხზულებაში აღნიშნულია რამდენიმე მნიშვნელოვანი მონასტრის (ობიზა, ზარზმა, პარეხი, ზანავი, იოანე წმიდა) არამცთუ სახელი, არამედ მოკლე ამბავიც. ცხოვრება მნიშვნელობას მოკლებული არაა ჩვენი მწერლობის ისტორიის შესასწავლადაც, ვინაიდან აქედან ვგებულობთ, რომ არსებობდა მიქელ პარეხლის «ცხოვრება», აღწერილი მის მოწაფეთაგან. აქედანვე ვგებულობთ ჩვენ ვინაობას გიორგი მაწყვერლისას, რომელიც, როგორც გიორგი მერჩულის ცხოვრებიდან ჩანს, ცნობილი მწერალი ყოფილა¹. თხზულებაში კარგადაა დასურათხატებული სამცხის სოციალურ-პოლიტიკური ვითარება: ქვეყნის ბატონ-პატრონად და გამგედ ითვლებიან დიდებული ფეოდალები, როგორც, მაგალითად, გიორგი ჩორჩანელი და მისი მემკვიდრეები. ავტორს მოუცია მკვეთრი სურათი ფეოდალური ცხოვრების ანომალიებისა, რომელიც საგვარეულო-მემკვიდრეობითს ნიადაგზე წარმოიშვებოდა ხოლმე (გიორგი ჩორჩანელის დის ოჯახი). აქ ისიც აღნიშნულია, რომ ასეთი არეუ-დარევის დროს ქვეყნის მეთაურობასა და ხელმძღვანელობას ეკლესიის წარმომადგენელიც კი კისრულობდა ხოლმე (გიორგი მაწყვერელი). თხზულებაში, მართალია მკრთალად, საზოგადოების დაბალი ფენები, გლეხობაც კია გამოყვანილი. ეს გლე-

¹ დაწვრილებითი ანალიზი თხზულებისა იხ. კ. ქვეყნის გამოცემაში, გვ. 125—137; მისივე «ხეც» ტერმინისათვის სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრებაში, «საქ. მეცნ. აკად. მოამბე», ტ. V, № 3, 1944 წ., გვ. 353—355.

ხოდა თავგამოდებით ებრძვის სამონასტრო მიწათმფლობელობასა და ექსპლოატაციას, ამიტომ ძალადობასაც კი ხმარობს ბერებზე, რათა მათ საშუალება არ მისცეს მის მიერ დაკავებულ ადგილზე მონასტერი გააშენონ. ასეთ წინააღმდეგობას, როგორც ამავე თხზულებიდან ჩანს, ზოგიერთი ფეოდალიც კი უწყევდა მონასტრებს. ერთი სიტყვით, თხზულება საყურადღებო ძეგლია, რომელშიაც გამოხმაურებას პოულობს ჩვენი ქვეყნის იმდროინდელი კლასობრივი ბრძოლები.

X18. ზიოზბი მერჩული

ზემოთ ჩვენ არაერთხელ დაგვისახელებია შესანიშნავი პოლვაწე VIII—IX სს. გრიგოლ ხანძთელი, რომელმაც საფუძველი ჩაუყარა ტაო-კლარჯეთის კოლონიზაციას ამ მხარეში სამონასტრო ცხოვრების გაჩაღებითა და აყვავებით. გარდაიცვალა გრიგოლი, როგორც უკვე აღვნიშნეთ მის ბიოგრაფიაში, 102 წლისა, 861 წელს. მისი გარდაცვალებიდან 90 წლის შემდეგ, მაშასადავე, 951 წელს, ხანძთის მონასტრის პოლვაწეს, ვინმე გიორგი მერჩულს, როდესაც ხანძთაში წინამძღვრად ყოფილა თეოდორე, ამ უკანასკნელისა და მისი ძმის იოანეს დახმარებით, დაუწერია გრიგოლის ცხოვრება, რომელსაც ეწოდება: «მრომაჲ და მოლუაწებაჲ ღირსად ცხოვრებისაჲ წმიდისა და ნეტარისა მამისა ჩუენისა გრიგოლისი არქიმანდრიტისაჲ, ხანძთისა და შატბერდისა აღმაშენებელისაჲ, და მისთანა პრავალთა მამათა ნეტართაჲ». 958—966 წლებში ეს ცხოვრება განუახლებია, შეიძლება თვით ავტორის დახმარებითა და ხელმძღვანელობით, ბაგრატ ერისთავთერისთავს რამდენიმე სასწაულის ჩართვით, რომელიც წინათ თხზულებაში არ ყოფილა¹. გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება პირველად, 1845 წ., აღმოაჩინა ნიკოლოზ ჩუბინაშვილმა. ხოლო მეცნიერულად გამოსცა აკად. ნ. მარმა².

ეს თხზულება, მიუხედავად იმისა, რომ მას ფაბულური მთლიანობა აქვია, ერთი უშესანიშნავესი ნაწარმოებია ძველი ქართული მწერლობისა. მას თამამად შეგვიძლია ვუწოდოთ არასცთუ აგიოგრაფიული, თუგინდ ისტორიული, არამედ სიტყვაკაზმული ნაწარმოები, ისეთი უნარითა და მეთოდითაა ის დაწერილი. ბკითხველს აქ ხიბლავს ენისა და სტილის ვირტუოზობა, ფართო ისტორიული პერსპექტივები, სიუჟეტების რეალისტური და დრამატული განვითარება, ცოცხალი და სულწარმტაცი ფერადებით ბუნების სურათთა დახატვა და ბუნების კულტი, ერთგვარი თაყვანისცემა და გალმერთება მისი, რაც ძველი დროის, და ისიც ეკლესიურ, ნაწარმოებში იშვიათად გაჩიობა. აქ ჩვენ ვხედავთ სურათის სისწორე-სიმართლითა და დეტალურად აღწერას.

¹ ეს ბაგრატის «გულისხმისყოფითა ქებული», ამავე დროს ყოფილა «საღმრთოთა წიგნითა შეთქმბული და შემკრებელი», ესე იგი ბაბლიოფილი, მეცენატი და, შეიძლება, ლიტერატორიც.

² Георгий Мерчул, Жизнь Григория Хандзтийского. «Тексты и разыскания по армяно-грузинской филологии» кн., VII, Петерб., 1911. მეორედ ეს თხზულება გამოსცა ს. ყუბანეიშვილმა («ძველი ქართული ლიტერატურის კრესტომათია», I, 93—156), მესამედ — ბ. ინგოროყვამ 1949 წ.

ასეთია გარეგანი, ლიტერატურული ფორმა და ღირსება ამ თხზულებშია. რაც შეეხება მის შინაარსს, ამ მხრივ ის წარმოდგენს საყურადღებო ისტორიას არა მარტო საქართველოს ეკლესიისას მერვე-მეცხრე საუკუნეებში, კერძოდ ბერ-მონაზვნობისას საქართველოს შინაშე, ტაო-კლარჯეთში, არამედ პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიური ცხოვრებისასაც¹. პოლიტიკური მხრით, ამ თხზულებით, დასავლეთი საქართველო ბერძნების ხელშია. აქ. აფხაზეთში. ზის მეფე, რომელიც ბიზანტიის იმპერატორის უზენაეს პროტექტორატს განიცდიდა. აღმოსავლეთი საქართველოს ერთი ნაწილი არაბთა ხელშია. არაბთა ხალიფის წარმომადგენელი, ამირას სახელით, თბილისში ზის. შინაურ საქმეებში, რომელთაც ადგილობრივი ერისთავნი განაგებენ, ის არ ერევა, თუმცა ამ ერისთავთა ბედ-იღბალი იმის ნებისა და სურვილის ასრულებათა და მოცილებული. სამხრეთ-დასავლეთი საქართველო, ტაო-კლარჯეთი, — მათგან თავისუფალია. ცხოვრებაში წარმოდგენილია ის მომენტი პოლიტიკური ყოფისა, როდესაც საქართველოში იდუა ეროვნული მთლიანობისა გაღვივებულა და შედგომიან კიდევაც საქართველოს გაერთიანებისათვის ზრუნვასა და საქმეს, რომელიც დაწყებულა ტაო-კლარჯეთიდან, აქაური მამულებისა და ყურაპალატების თაოსნობით. საქართველოში უკვე ფეხი მოუდგამს კულტურულ-ეროვნული ერთობის იდეას, უმთავრესად ეროვნული ეკლესიის წიაღში, რაც შემდეგ სიტყვებშია გამოხატული: «ქართლად ფრიადი ქუეყანაა აღირაცხების, რომელსაცა შინა ქართულითა ვნითა ეამი შეიწირვის და ლოცვაა ყოველი აღესრულების, ხოლო კვრიელესონი ბერძულად ითქუმის» (გვ. მთ). ის მხარე, საიდანაც ეს მოძრაობა დაწყებულა, ტაო-კლარჯეთი. გრიგოლ ხანძთელის დროს, როდესაც ის იქ მისულა, განადგურებული და გაუშენებელი ყოფილა, ვინაიდან მურვან ყრუს შემოსევასა და რბევა-წვას თან დართვია ეამიანობა, რომელსაც მუსრი გაუვლია მცხოვრებთათვის. მცირე რიცხვი იმათი, რომელიც კი გადაარჩენილიყო, მთებში იმალებოდა და იხიზნებოდა. გრიგოლის მისვლით, როდესაც აქ აყვავდა სამონასტრო ცხოვრება, მხარეც დასახლებულა და თანდათან აშენებულა.

უფრო ვრცლად არის წარმოდგენილი ამ თხზულებაში საქართველოს საეკლესიო მდგომარეობა. პირველად საქართველოს ეკლესია აქ გამოყვანილია როგორც ერთი მთლიანი ეროვნული და დამოუკიდებელი ორგანიზმი, რომელიც თავით განაუებს თავისთავს და არავის, არც ერთი უცხო პატრიარქის ბატონობას არ განიცდის და არ გრძნობს. ეკლესიის სათავეში დგას მამათმთა-

¹ თუმცა გიორგი შერჩულს ერთი ისტორიული ხასიათის lapsus-ი მოსვლია. ის ამბობს: «ძველი ხანძთისა ეკლესიაა არსენი კათოლიკოსმან აკურთხა» (გვ. მთ). სტრ. 165—6). ეს შეუძლებელია: ხანძთის ძველი ეკლესია დასრულდა აშოტ ყურაპალატის სიკვდილამდე, დაახლოებით მაშინ, როდესაც არსენი 1—6 წლისა იყო: ვერ აკურთხებდა ის ვერც ახალ ეკლესიას, რომლის შენება დაიწყო აშოტ კესმა. რომელიც გარდაიკვალა 918 წ. (გვ. ლბ. სტრ. 19—20), და დაასრულა შისმა მეტევიდრემ გურგენმა (გვ. ზლ. სტრ. 38). მეორე lapsus-ი: გრიგოლი არქიმანდრიტად დაიდვინა ბაგრატის დროს (ლბ, 1—6); ამავე დროს ის არქიმანდრიტად გამოცავს მას აშოტის დროსაც (აშ, 5 — 13).

ვარი—კათოლიკოსი, რომელსაც ირჩევს კრება, შემდგარი საერო და სამღვდლო წევრებისაგან, როგორც მამაკაცთა, ისე დედაკაცთაგან. საეკლესიო ცხოვრებაში ბატონობს, საზოგადოდ, კრებითი პრინციპი, რომლის ხელშეუხებლობას შედგრად იცავენ ეკლესიის წარმომადგენელი.

დამოკიდებულება ეკლესიასა და სახელმწიფოს შორის თითქოს კეთილგანწყობილებითია: ეკლესია არ ერევა წმინდა სახელმწიფო საქმეებში, ის მხოლოდ მტკიცე დარაჯად უდგას ახლადფეხადგმულ სახელმწიფოს განმტკიცება-გამაგრებას და შეუბრალებლად ამხელს ყველას, თუგინდ მეფესაც. იინც კი ზნეობრივ პრინციპს დალატობს. აღნიშნული მიზნით ამ სახელმწიფოს უზენაეს წარმომადგენელს, მეფეს, ბიბლიური წარმოშობილობის შარავანდედითაც კი მოსავეს. მართლაც, გრიგოლ ხანძთელი ეუბნება აშოტ კურაპალატს: «დავით წინააღმართმეტყუელისა და უფლისა მიერ ცხებულისა შვილად წოდებულ კელმწიფეო!» (გვ. იზ, სტრ. 3—4)¹. მეფე-დიდებულნი თავის მხრივ უზრუნველყოფენ ეკლესია-მონასტრებს უხვი შეწირულებით, მაგრამ ეს გარემოება ხელს არ უშლის მწვავე კონფლიქტებისა და ბრძოლის არსებობას მეფე-დიდებულთა და ეკლესია-მონასტერთა წარმომადგენლებს შორის. პირველები ერევიან საეკლესიო საქმეებში (მოვიგონოთ არაენის არჩევა კათოლიკოსად), მეორენი წინააღმდეგებიან ასეთ ტენდენციას და თავის მხრით ცდილობენ თავისი გავლენის ქვეშ იყოლიონ ისინი და ჰეგემონები გახდნენ ზნეობრივად მაინც. მართლაც, ეკლესია ნებას არ აძლევს მეფესა და საეროთ სარწმუნოების საქმეში ჩაერაონ. გრიგოლ ხანძთელი პირდაპირ ეუბნება გუარამ მამთალს: «პირველთა მათ წმიდათა მამათა შეკრებასა ეპისკოპოსთა და წინამძღუართა წესისათა მონაზონთა თანა იყვნეს პირველნი მორწმუნენი მეფენი, არა თუ მათთანა შჯულისა მოძღურებასა იკადრებდეს, არამედ შჯულის გამოძიებასა მათსა იკითხიან და ითხოიან სიტყვსა გამოცხადებად... არა ბრძანებულ არს ერისკაცისაჲ ვითარმცა ეპისკოპოსთა და... მამათა განსაგებელსა შჯულისმოძღურებასა იკადრებდა გინა ახალსახიობასა შიილებდა» (გვ. მზ), ესე იგი შჯულის გამოძიება ან საეკლესიო კანონების დასხვა ერისკაცის საქმე არაა, თუგინდ ის მეფეც იყოს: «დალაკათუ სამართლად საგონებელ იყოს, არამედ შჯულისა და მღვდელმოდღუართა შეურაცხებაჲ არსო»

¹ თუ ეს სიტყვები მართლა გრიგოლისაა და არა ავტორის, გიორგი მერჩულისა, ბავრათიონთა წარმომდინარეობა ებრაელთა მეფის — დავით წინასწარმეტყუელისაგან, ჩვენში ჯერ კიდევ აშოტ კურაპალატის დროს ცოდნიათ: ამიტომ უარყოფილი უნდა იქნეს J. Marguet-ის მოსაზრება. რომ ეს შეხედულება პირველად გაჩნდა შაჰ-ბავრატუნის შემდეგ, ესე იგი არა უადრეს მეცხრე საუკუნის გასულისა, დაახლოებით «ქართველთა მეფის» აღაჩნასე დავითის ძის დროიდანთ («Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge», S. 403). აქედ. ნ. შარი სწორედ ვერ თარგმნის ამ ადგილს: «Властитель, сын пророка Давида и господа помазанника, нареченный имя, Христос бог да даст тебе в наследие царствне свое», (рус. перевод, стр. 96, строка 37—38). უნდა ითარგმნოს ასე: «властитель, нареченный сыном Давида, пророка и помазанника божья, Христос бог да даст...».

(გვ. მზ) ¹. რაც უნდა «ახალი რამე კეთილი წესი ერისკაცებან» მოიგონოს ან «იხილოს რამე კეთილი წესი» იერუსალიმსა და სხვა წმიდა ადგილებში, ისეთი წესიც კი, «რომელ ქრისტიანობასა შეუენოდის და ჩუენ შორის არა იყოს», ანდა «წიგნთაგან წმიდათა გულისხმა იყოს», მაინც იგი «თავით თვსით ერსა უსწავლელსა» არ უნდა «აუწყებდეს», არამედ უნდა გაჩუმებული იყოს, «უმჯობეს დუმილი არსო». მაგრამ თუ «დუმილი ვერ ძაღედვას», მაშინ «აუწყოს თვსსა ეპისკოპოსსა და, თუ ჯერ იყოს, მან ასწაოს, თვსით ქადაგებდესო», ხოლო ვინც თვითონ, ეპისკოპოსოდ, თანამოძმეთ აუწყებს და შეშორებს ახალ რამეს, თუნდაც კეთილს, იგი «უფლისა წინააღმდეგობთა თანა დაისჯოსო» (გვ. მწ). ბერებს მედიდურად ეჭირათ თავი მეფეების წინაშეც, «გეშაირიტნი მონაზონნი ქუეყანასა ზედა არავისსა კელმწიფებასა ქუეშე არიანო», — ამბობდა გრიგოლი (გვ. ქე). როდესაც საბა იშხნელი კუროპალატმა წერილით თავისთან მიიწვია, ის არც თვითონ წავიდა, არც პასუხი გაუგზავნა. ასე რომ, გაგზავნილმა მეფეს მოახსენა: «არა პნებავს კაცსა მას... მოსლვამ აქაო» (გვ. ქი) — ლ). ხოლო, როდესაც გრიგოლის საშუალებით კუროპალატმა იგი მიიყვანა და უსაყვედურა — «ჯერ არს კელმწიფეთა შორჩილებათა», მან მედიდურად უთხრა: «დიდებულო მეფეო, შენ ქუეყანისა კელმწიფე ხარ. ხოლო ქრისტე ზეცისა და ქუეყანისა და ქუესკნელთაჲ, შენ ნათესავთა ამათ მეფე ხარ. ხოლო ქრისტე ყოველთა დაბადებულთაჲ; შენ წარმავალთა ამათ ეამთა მეფე ხარ, ხოლო ქრისტე საუკუნოჲ მეუფე... უფრომს შენსა ჯერ არს სმენამ სიტყუათა მისთაჲ, რომელმან ბრძანა, ვითარმედ ვერვის კელმწიფების მონებაჲ ორთა უფალთაჲ»-ო (გვ. ლ).

ეკლესიის წიაღში ამ დროს დასმული ყოფილა საკითხი თეთრ და შავ სამღვდელოებას, ესე იგი ბერ-მონაზონთა და მსოფლიო მღვდელთა, შორის დამოკიდებულების შესახებ. აგიოგრაფი მედიდურად უყურებს მსოფლიოთა ეკლესიის, ესე იგი სამრევლო ეკლესიების მსახურთ და მხოლოდ ბერები მიაჩნია პატივისცემის ღირსად. თვით გრიგოლ ხანძთელიც კი ეპისკოპოსობას «ქორციელ დიდებად» თვლიდა (გვ. მ), ამიტომ მან იმაზე უარი თქვა, ვინაიდან, მისი შეხედულებით, «მსოფლიოთა მათ წმიდათა საყდართა

¹ აქ გამოთქმული აზრები ძალიან გვაგონებს შინაარსს იმ წერილისას (21), რომელიც მედიოლანის ეპისკოპოსს ამბროსის (IV ს.) მიუწერია იმპერატ. ვალენტინიანე მეორისათვის. იმპერატორი იწვევდა ამბროსის საეკლესიო საქმეების გამო გამოცხადებულიყო სიმპეტრიკო კონსისტორიაში, რომელშიაც მსაჯულებად იყვნენ, იმპერატორის თანმჯდომარეობით, ერისკაცები. ამბროსი სწავს იმპერატორს: «სად გავიწილა, მოწვალეო ხელმწიფე, რომ სარწმუნოებას საქმეში ერისკაცები ეპისკოპოსთა მსაჯულად გამოდაოდნენ? იეთუ ეპისკოპოსები ერისკაცთაგან უნდა განისწავლებოდნენ? გამოდის — ერისკაცი მსაჯულობს და ეპისკოპოსი მას უსმენს! ნუთუ ვინმე უარყოფს, რომ სარწმუნოების საქმეში იმპერატორები კი არ არიან ეპისკოპოსთა მსაჯულები, არამედ ეპისკოპოსები ქრისტიანი იმპერატორებისა, აი, ლმერთი იზამს, და წამოიზღებო, მაშინ შენ თვითონ შეიგნებ. თუ რა თვისი აქვს იმ ეპისკოპოსს, რომელიც თავის სამღვდლო უფლებას ერისკაცს ფებებზე უფენს, მაშა შენი იტყოდ: ხოლმე: მვე არ შემწვენის ეპისკოპოსთა მსაჯული ვიყოვო, შენ კი ამბობ: მვე უნდა განესაჯო ისინო». არა, მე არ გამოცხადდები კონსისტორიაში, ეს მე არ შემეძლია!»

არა უმრწემეს არიან წმიდანი უდაბნოთა ეკლესიანიო» (გვ. მ). მთელ თხზულებას აზის ბეჭედი ბერობის იდეალიზაციისა.

ცხოვრებაში წარმოდგენილია ინტიმური მხარეებიც VIII—IX საუკუნე ქართული ცხოვრებისა. კლარჯეთის მოღვაწეთა ბიოგრაფიაში მოტანილია ეპიზოდები, რომელნიც გვიხატავენ იმ ეპოქის რეალური ცხოვრების საოჯახო მხარეს. «ცხოვრებაში» შეტანილია ქართული ფეოდალური ცხოვრების თავიანთურად დამუშავებულ რომანული ელემენტი, რომელიც მერე განვითარდა რომანტიკული ფანჯრის საერო ლიტერატურულ ძეგლებში. ასეთია, მაგალითად, ეპიზოდი აშოტ კურაპალატისა და ადარნასეს საყვარელთა შესახებ, ასეთია აშბაჯი მამა ზენონის დის მიჯნურობისა. ამ რომანულ ნაწილში ავტორი არჩევს ქალისადმი ორგვარ სიყვარულს: წუთიერს, წარმავალს, კაცობრივსა და სამარადისოს, წარუვალს, თუმცა ის უკანასკნელსაც უარყოფითად ეკიდება. ამნაირად, სხვათა შორის, ამ თხზულებაშიც ვპოულობთ ჩვენ იმ ნიადაგს, რომელზედაც მერე, XI—XII სს. აღმოცენდა განსაკუთრებული კულტი, კულტი სიყვარულისა და ქალის გაღმერთებისა.

ცხოვრება საყურადღებოა აგრეთვე ჩვენი საეკლესიო იწერლობის ისტორიის შესასწავლადაც. ვინაიდან აქ გაცვირით აღნიშნულია, თუ რას სწავლობდნენ მაშინდელი ქართველები, და მოხსენებულია ზოგიერთი თხზულება, რომელიც მაშინ ქართულ საზოგადოებაში ცნობილი ყოფილა. გრიგოლ ხანძთელის შესახებ ნათქვამია: «ხოლო გულისხმიერობაჲ სწავლისაჲ გასაკვრვებელი იყო ფრიად, რამეთუ მსწრაფლ ხოლო დაისწავლა დავითი და კმითა სასწავლო სწავლაჲ, საეკლესიო საპოძღუროჲ ქართულსა ენასა შინა ყოველი დაისწავლა და მწიგნობრობაჲცა ისწავა მრავალთა ენათაჲ, და საღმრთონი წიგნი ზეპირით მოიწურთნა, ხოლო სიბრძნესა იგი ამის სოფლისა ფილოსოფოსთაჲ ისწავა კეთილად» (გვ. ბ). მაშასადამე, უკვე იმ დროს ღებულობდნენ არა მარტო საეკლესიო, საღვთისმეტყველო სწავლა-განათლებას, არამედ საერო, ფილოსოფიურსაც. სხვადასხვა თხზულების შორის მოხსენებულია: «დაბეჭდულნი» წიგნი ძველისა და ახლისა სჯულისანი, «დაუბეჭდველნი» წიგნი წმიდათა მოძღუართა თქმულნი აღურაცხელნი (გვ. ლთ). იადგარი საწელიწდომ, თხზულებანი ეფრემ ასურისა, გრიგოლ ღვთისმეტყველისა, განძი კირილე ალექსანდრიელისა, ცხოვრება ბაგრატ ტავროპენიელისა (გვ. ძმ). აქვე მოხსენებულია მეცხრე-მეათე საუკუნის რამდენიმე მწერალი, რომელთაგან თანამედროვენი გამოვლინდნენ გრიგოლ ხანძთელის ბიოგრაფიის აღწერას: სიფრონ შატბერდელი, ილარიონ პარეხელი, გიორგი მანყვერელი და სტეფანე მტბევარი (გვ. ნბ). ავტორი იცნობს იბოლიტე რომაელის თხზულების «დავითისათვის და გოლიათისათვის განმარტების» ქართულ თარგმანს, საიდანაც მას ციტატი მოაქვს¹. იცნობს ის აგრეთვე იოანე ოქროპირის «ცხოვრების» ქართულ თარგმანს. საიდანაც მას ამოღებული აქვს ერთი ადგილი².

¹ ე. ვაკელიძე. ციტატი იბოლიტე რომაელიდან გიორგი მერჩელის შრომაში, «საქმუნ. აკადემიის შობბე», ტ. IV, № 3, 1913 წ., გვ. 269—272.

² ილ. აბულაძე, ქართული წიგნები იოანე ოქროპირის ცხოვრებისა და მისი გამოცხილი ქართულ მწერლობაში, ენიშკიას ამოაშბე, XIV, გვ. 69.

გიორგი მერჩული ჰიმნოგრაფიუც ყოფილა: მიქელ მოდრეკილის კრებულში მოთავსებულია მუხუთე ხმის აღდგომის კანონი, რომელსაც აწერია: «უცხონი მერჩულიულნი»¹. მერჩულიულნი, ალბათ, გიორგის ავტორობას აღნიშნავს, თუმცა შესაძლებელია ამ ტერმინით «მერჩულისებური» ფორმა იგულისხმებოდეს.

პ. ინგოროყვა (გიორგი მერჩულე, გვ. 844—856), გიორგი მერჩულს მიაწერს საგალობელთა ორ ჯგუფს: საგალობელნი სამარადისონი რვა-ხმანი და საგალობელნი აღვსებისანი რვა-ხანი, საყრდენი ამ მოსაზრებისა მყარი არაა: მერჩულიული მართო გიორგის არ გულისხმობს, ასეთი ჰიმნები მიქელ მოდრეკილსაც ჰქონია, რაც შეეხება ალიტერაციულ ფორმას, ჯერ უნდა დამტკიცდეს, რომ ის მართლა გიორგის შემოღებულია და სხვა ჰიმნოგრაფი მას არ ხმარობს. საერთოდ სიტუთხილეა საჭირო ამის გარკვევისას თუ რა ეკუთვნის გიორგი მერჩულის კალამს. პ. ინგოროყვა მას აკუთვნებს, მაგალითად, საგალობელს «ნუ მტირ მე, დედაო, რაა ეამს მიხილო მე, ძე შენი, საფლავსა დებული» (გვ. 855); ნამდვილად კი ის ბერძნული ჰიმნია (მეცხრე ირმოსი დიდი შაბათის ცისკრისა). არ ეკუთვნის მას, როგორც დავინახავთ, არც «ქებაჲ ქართულისა ენისაჲ». ✠

14. კათოლიკოსი არსენ II

საქართველოს ისტორიაში ცნობილი არიან ეგრეთ წოდებული ასურელი მამები, რომელნიც ჩვენში მოსულან მეექვსე საუკუნეში შუამდინარიდან. მათ დიდი ღვაწლი დასდეს ქართლის ეკლესიის გაძლიერებას კერპთაყვანისმცემლობასთან ბრძოლაში, აგრეთვე სამონასტრო ცხოვრების და მისი ორგანიზაციის დამყარება-ჩამოყალიბებას. ამ მოღვაწეებს დაუმსახურებიათ დიდი ყურადღება, ნდობა და პატივისცემა თანამედროვე ქართველებში. ამიტომ მოსალოდნელი იყო, რომ მათი ცხოვრება აღიწერებოდა და შთამომავლობას სახსოვრად დარჩენოდა². მართლაც, ჩვენამდე მოუღწევია იოანე

¹ პ. ინგოროყვა, ძველი ქართული სასულიერო პოეზია, გვ. 81—81ზ.

² «სირიელ მოღვაწეთა» საკითხს ჩვენ ვიკვლიებით სპეციალური მონოგრაფია (საკითხი სირიელ მოღვაწეთა ქართლში მოსვლის შესახებ. «უნივერსიტ. მოამბე» VI, 1926 წ.), რომელშიაც ვამტკიცებთ, რომ ეს მოღვაწენი ეროვნებით იყვნენ ქართველნი, სარწმუნოებით კი — მონოფიზიტები. ისინი გამოქცნენ სირიაში მონოფიზიტობის დევნას და ჩვენში მოვიდნენ სხვადასხვა დროს. ამ მონოგრაფიას გამოეხმაურა ჯერ გ. ფერაძე «Die Anfänge des Mönchtums in Georgien», Gotha, 1927), მერე ივ. ჯაფარიშვილი («ქართველი ერის ისტორია», I², გვ. 324—347). ფერაძის შრომას, რომელიც აგებულია სრულ გაუგებრობაზე, ახასიათებს ქართული ენისა და წყაროების უკოდინარობა და ისტორიული ფაქტების ევკლებეყოფა. მაგალითად, იერუსალიმი რომ პატრიარქ ილიას გარდაცვალების შემდეგ, კერძოდ, 520 წელს, მონოფიზიტების ხელში არ ყოფილა, როგორც ამას ავტორი აღნიშნავს, საკმაო გადაიკითხოთ საბა განწმედილის «ცხოვრებაში» ილიას შემკვიდრების, იოანეს (516 — 524) და პეტრეს (524—544), დროის ამბები. ავტორს იმის სურვილიც არ ემჩნევა ყოველთვის, რომ სხვის ნათქვამს ჩაუკვირდეს; მაგალითად, ჩვენი დებულების საწინააღმდეგოდ ის აღნიშნავს, რომ აბკეტიკური მიმართულება დამახასიათებელი იყო არა მარტო მონოფიზიტებისათვის, არამედ სხვებისთვისაცო, თუმცა ჩვენ ვლამარაყობთ არა ჩვეულებრივ აბკეტიზმზე, არამედ ამ ექსცენტრულ, პირდაპირ ფსიქო-პათოლოგიურ მიმართულებაზე, რომელიც, სპეციალისტ-

ზედაზნელის, შიო მღვიმელის, დავით გარეჯელისა და აბიბოს ნეკრესლის სრულსა და ვრცელ ცხორებას, აგრეთვე ისე წილკნელის, იოსებ ალავერდელისა და ანტონ მარტყოფელის ცხორების სვინაქსარულ, შემოკლებულ რედაქციას. აღნიშნული ცხორებანი და სვინაქსარული საკითხავები გამოცემულია მ. საბინინის «საქართველოს სამოთხეში», ისინი წარმოადგენენ ეგრეთ წოდებულ მეტაფრაზებს. იბადება საკითხი: იყო თუ არა ძველი, «ლიტონად და მარტივად» აღწერილი გადაუყეთებელი ცხორება აღნიშნული მამებისა? თვით ეს მეტაფრაზული რედაქციები მოწმობენ, რომ ასეთი ძველი რედაქცია მართლაც ყოფილა თავის დროს. იოანე ზედაზნელის ცხორების შესავალში სწერია¹, რომ ზედაზნის უდაბნოს წინამძღვარს მიქაელს იმ კაცისათვის, ვისთვისაც მას შეუყვებითა იოანეს ახალი ცხორების აღწერა, გაუგზავნია «ქარტა წულილი», რომელშიაც აღწერილი ყოფილა «საქმენი მამისა ჩუენისა ზედაზნელისანი», ხოლო საბინინის გამოცემაში ასეთ სიტყვებს ვკითხულობთ: «უწინარეს აღმწერელთა ცხოვრებისა მისისათა» («საქ. სამოთხე», გვ. 195); აბიბოს ნეკრესლის ცხორებაში სწერია: «ვითარცა წერილ არს წიგნსა მას წამებისა მისისასა» (გვ. 216); იოსებ ალავერდელისაში — «მიტარულ იქმნა ცხოვრებაჲ ამის ნეტარისაჲ და არლარა სადა იპოვა ესმთა ჩუენთა» (გვ. 218); დავით გარეჯელისაში — «უკუეთუ ვინმე პირველ და ძუელ ოდესმე აღწერილსა მოქალაქობასა ამის ღირსისასა მიხედვიდეს, ნუ დაუკრდების ესრეთ სიმარტივით აღწერაჲ» (გვ. 266). რას წარმოადგენდა ეს ძველი რედაქცია, შენახულა თუ არა ის, ან ვინ იყო მისი ავტორი?

ასეთი ძველი რედაქცია უნდა გვქონდეს ჩვენ ხელნაწერთა ინსტიტუტის ოთხ ხელნაწერში — №№ 199, 707, 832 და 833 (ფონდი A), რომელნიც ნაწილებია ერთი და იმავე ხელნაწერისა. ეს ხელნაწერი გადაწერი-

ბის ცნობით, დამახასიათებელია მონოფიზიტური ასკეტიზმისა არა გამოჩაყლისის სახით, არამედ როგორც სისტემა. ჩვენს შეკითხვაზე — რად უნდა ესწავლა შიოს ასურელი, თუ ის ასური იყო, ავტორი გვიპასუხებს კონტრ-შეკითხვით: რად უნდა ესწავლა მას ქართული, თუ ის ქართველი იყო? თუმცა ჩვენ ნათქვამი გვაქვს, რომ აგიოგრაფს, რომელიც დარწმუნებული იყო იმაში, რომ შიო ასური იყო და არა ქართველი, შეეძლო ეთქვა, რომ მან ქართული შეისწავლაო მაგრამ როგორ უნდა ეთქვა მას, რომ შიომ ასურმა ასურელი ენა შეისწავლაო? რაც შეეხება ივ. ჯავახიშვილს, ის არ იზიარებს ჩვენს მოსაზრებას ამ პირთა მონოფიზიტობისა და ქართველობის შესახებ უმთავრესად იმიტომ, რომ X—XI საუკუნეთა ძეგლებში ისინი სირიელებად და მართლის რჯულის, — დიოფიზიტობის, აღმსარებლად არიან წარმოდგენილი, ეს კედევაც რომ ასე იყოს («მართალი რჯული» ყოველთვის დიოფიზიტობას არ უდრის). მკვლევარმა ანგარიში უნდა გაუწიოს ჩვენ მიერ კატეგორიულად ხაზგასმულ ფაქტს, რომ ამ ძეგლებში, საუკუნეთა განმავლობაში წარმოებული კონფესიური ბრძოლებისა და დუღილის შედეგად, საქმის ვითარება ტენდენციურად შეცვლილი და შეკეთებულია, რომ ეს ძეგლები თვითონ თბოულობენ კრიტიკულ მიდგომასა და გაცხრილვას. ჩვენ უნდა გვახსოვდეს, რომ, მაგალითად, პეტრე მაიუშელის მონოფიზიტობის შესახებ მისი ქართული «ცხოვრება» არას ამბობს, მაგრამ ნამდვილად, როგორც ცნობულია სხვა წყაროებიდან, ის ბელადი იყო მონოფიზიტობისა. ასევე უნდა ითქვას სირიელ მოღვაწეთა შესახებაც.

¹ ი. აბულაძე, ასურულ მოღვაწეთა ცხოვრების წიგნთა ძველი რედაქციები, გვ. 4, 6, 1955 წ.

ლია მეცამეტე საუკუნის ხელით, და, სხვათა შორის, ქართველ წმინდანთა ცხოვრებას შეიცავს. აქ არის, მაგალითად, ცხოვრება შემდეგი მამებისა: იოანე ზედაზნელისა, ისე წილკნელისა და შიო მღვიმელის (№ 199), დავით გარეჯელისა (№ 199) და აბიბოს ნეკრესლისა (№ 832). იოანე ზედაზნელის ცხოვრებას შემდეგი სათაური აქვს: «ცხოვრებამ და მოქალაქობამ წმიდისა მამისა ჩუენისა იოანე ზედაძნელისამ (sic) და მოწაფეთა მისთამ, რომელთა განანათლეს ქუეყანამ ესე ჩრდილოეთისამ, ხოლო აღწერა არსენი ქართლისა კათოლიკოსმან სარგებელად რომელნი ისმენენ» (№ 199, გვ. 18). მართლაც, აქ ჩვენ გვაქვს «ცხოვრება» არა მარტო იოანესი, არამედ «მოწაფეთა მისთამ»: შიო მღვიმელისა და ისე წილკნელისა. მოხსენებულნი არიან და თითო-ოროლა ცხოვრება მოტანილია სხვა მოწაფეთა შესახებაც. მართალია, შიო მღვიმელის ცხოვრება თითქოს გამოყოფილია, მას სინგურით სათაურიც აქვს წითლად წარწერილი: «ცხოვრებამ და მოქალაქობამ ღირსისა მამისა ჩუენისა შიომისი და ევაგრესი», მაგრამ მექანიკურად, ნამდვილად კი ორგანიულ და განუყოფელ ნაწილს შეადგენს იოანეს ცხოვრებისას. ნაწარმოები იწყება იოანეს ბიოგრაფიით, აღნიშნულია მისი სამშობლო, მოღვაწეობა მისი ჯერ «თვსსავე ქუეყანასა», მერე განშორებულ უდაბნოში, სადაც მან «განიზრახა წარსლვამ უცხოებად», როგორ წამოვიდა ქართლს, მოიწია მცხეთას, დაეშენა ზედაზნის, როგორ გაგზავნა აქედან მოწაფენი საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში, «რომელნიმე კახეთით, რომელნიმე კუხეთით, ხოლო სხუანი ზენასოფლით, ხოლო ნეტარი დავით გარესჯისა უდაბნოსა და სხუანი გარემო ქალაქსა ჩუენსაო». მერე ჩამოთვლილია იოანეს სასწაულები და ამის შემდეგ ნათქვამია: «ხოლო აწ ნეტართა მოწაფეთა მისთათვს ვიტყოდეთ, რომელნი განათლდეს მადლითა საღმრთოთათა და სხუანიცა განანათლნეს და მონასტერნი აღაშენნეს, რომელნი ვიდრე აქამომდე ჰვიან, და კურნებანი იქმნებიან, რომელთამ თვთოეულად მოთხრობამ ვერ ძალგვცს. ერთმან მოწაფეთაგანმან, სახელით თათა, ქუეშე ძირსა მის შთისასა აღაშენა მონასტერი, რომელსა შინა განმრავლდეს მონაზონნი და ყოველთავე წესიერებითა იქცეოდეს, ხოლო სხუანი შემდგომად ამისსა მოვიკსენნეთ» (№ 199, გვ. 288). მერე ამას მისდევს შიოს ცხოვრება: მოთხრობილია, როგორ დაემკვიდრა შიო მცხეთის მახლობლად «ქუაზსა შინა», როგორ იპოვა ის ევაგრემ, აღნუსხულია მისი სასწაულთმოქმედებანი და მერე ნათქვამია: «ხოლო ჯერ არს მოვიკსენოთ ერთი მოწაფეთაგანი წმიდისა იოანესი სახელით ისე». მოთხრობილია, როგორ მისდა უნებურად, «შეიპყრა იგი წმიდამან მამათმთავარმან კათოლიკოსმან» და აკურთხა წილკნის ეპისკოპოსად, როგორ «მიჰმართა მან ჩრდილოეთ კერძო, რამეთუ ჯერეთ მოუქცეველ იყვნეს და მტკიცედ ეპყრა კერპთმსახურებამ», და როგორ სასწაულთმოქმედებდა ის. ამ დროს იოანეს მოუნდომებია თავის მეგირდების მიმოხილვა, მისულა წილკანში ისესთან, იქ მიუწვევია შიოც, აღნუსხულია სასწაული ჭიქის შესახებ, აგრეთვე შიომ რომ ხელის გულზე ნაკვერცხალი დაიდო, რომელსაც საკმეველი დაასხა. აღნიშნულია ისიც, თუ როგორ მოიყვანა ისემ ქსნიდან წყალი თავის საყდრამდის. ამის შემდეგ მოთხრობილია, როგორ მიიღო შიომ ნებართვა იოანესაგან დაყუდებისა, როგორ და-

ეყუდა და როგორ მოღვაწეობდა საშინელ მღვიმეში. მერე შენიშვნაა: «ხოლო მოძღვრისა მისისა იოანესთვის ვიტყოდითო» და მოთხრობილია — როგორ გარდაიცვალა, სად დაასაფლავეს ის, წინააღმდეგ მისი სურვილისა, რა მოხდა ამის გაბო და როგორ გადაასვენეს აქედან მის სავანეში. მერე მოკლედ მოხსენებულისა იოანეს სხვა მოწაფეები, ვინ სად დაემკვიდრა და სად ააშენა მონასტერი. ასეთია მოკლედ შინაარსი ამ ნაწარმოებისა.

ეს ნაწარმოები უნდა იყოს ის პირვანდელი «კიმენური» თხზულება, რომლის ნიადაგზე მერე შეუქმნიათ მეტაფრასული ცხოვრება. ეს უკანასკნელი, მეტაფრასული ცხოვრება, ორი რედაქციით არის დღეს ცნობილი. პირველი, უფრო ადრინდელი, ვრცელი თეოლოგიურ-ფილოსოფიური პასაჟებით დამძიმებული, შემოუნახავს «ქართლის ცხოვრების» ანა დედოფლისეულ ხელნაწერს, ხოლო მეორე, რომელმაც კანონიკური ხასიათი მიიღო და მრავალი ხელნაწერთაა შემონახული (დაბეჭდილია «საქართველოს სამოთხეში») ¹. «კიმენურ» რედაქციაში მოცემულია ფაქტობრივი მასალა და ჩონჩხი მეტაფრასულისა (ს ა ბ ი ნ ი ნ ი ს რ ე დ ა ქ ც ი ი თ). რიტორიკული ელემენტი, მიხვევ-მოხვევა, გრძელი ლოცვები, მოსაზრებანი და ასკეტიკურ-მორალური მსჯელობანი აქ შედარებით მცირე მასშტაბითაა მოცემული. განსაკუთრებით მოკლედ წარმოდგენილია შიოს ცხოვრება: ყველაფერი თავიდან იმ ადგილამდე, სადაც ნათქვამია, რომ შიო «წარგმართა დასავლით კერძო მცხეთისათა» და დაჯდა ქუაბშიო («საქ. სამოთხე», გვ. 219—228), აქ გამოტოვებულია. აგრეთვე გამოტოვებულია თხრობა იმის შესახებ, თუ როგორ «ძიება ყვეს მეფემან და შთაფართა» ევაგრესთვის და ეპიზოდი ფარსმანის შესახებ (გვ. 235—238), გამოტოვებულია შიოს გრძელი მოძღვრებაც მოწაფეთადმი (გვ. 246—249). იოანე ზუღაშნელის ცხოვრებაში შედარებით უფრო ვრცელადაა გადმოცემული სასწაული სვეტიცხოველის აღმართვის შესახებ, და აქ, სადაც დათვისა და სხვა მხეტთა დამორჩილებათა ლაპარაკი, ქადაგებისებური ტენდენციური მოძღვრებაა; ასეთივე მსჯელობაა შიოს ცხოვრებაშიაც, სადაც მოთხრობილია ეპიზოდი ვირის შესახებ.

თხზულება, როგორც სათაურშია აღნიშნული, «აღწერა არსენი ქართლისა კათალიკოსმან». ვინ იყო ეს არსენი? ს. კაკაბაძის აზრით, რომელმაც გამოსცა ეს ძველი რედაქცია ან, მისი ტერმინოლოგიით, არქეტექები ასურელ მამათა ცხოვრებისა ², დაწერილია 680—700 წლებში არსენი პირველის მიერ, ხოლო მეტაფრასული რედაქცია, მ. საბინინის მიერ გამოცემული, არსენ მეორის მიერ 903—910 წლებში ³. ჯერ ერთი, საეჭვოა და პრობლემატური 680—700 წლებში არსენ კათალიკოსის არსებობა, ეს არც ერთი წყაროთი ცნობილი არაა; მეორე — ყოვლად შეუძლებელია ეს არქეტექები, სტილის მი-

¹ მეტაფრასული რედაქციები განხილული იქნება ამ შრომის მეორე ნაწილში.

² «ასურელ მამათა ცხოვრებათა არქეტექები», თბილისი, 1928 წ. მიუხედავად იმისა, რომ ამ არქეტექების შესახებ ჩვენ დაწერილებით გვექონდა ლაპარაკი მის გამოცემამდე («ქართული ლიტერატურის ისტორია», I, 1923 წ., გვ. 154—6; უნივერსიტეტის «მოამბე», ტ. VI, გვ. 82—86); ს. კაკაბაძეს ისე გამოჰყავს, თითქოს ისინი მის მიერაა პირველად აღმოჩენილი.

³ იქვე, გვ. 14 და 17.

ხედვით, მეშვიდე საუკუნეს მივაკუთვნოთ, მით უმეტეს, რომ იქ გამოყენებულია ნინოს შატბერდული «ცხოვრება»¹, რომელიც, ყოველ შემთხვევაში, მეშვიდე საუკუნის ძველი არაა. რაც შეეხება მეტაფრასულ რედაქციას, მისი დაწერა 903 — 910 წლებში მით უფრო შეუძლებელია. აღნიშნულ წლებში ჩვენში მეტაფრასული «ცხოვრების» დაწერა წარმოუდგენელია, რადგანაც მეტაფრასული მიპართულება ბიზანტიაშიც კი, საიდანაც ის ჩვენში გადმოვიდა, მხოლოდ 982 წლიდან იწყება; მით უმეტეს, რომ, მაგალითად, დავით გარეჯელის მეტაფრასული ცხოვრება სავსეა ეგრეთ წოდებული პეტრიწონიზმებით, რომელიც ჩვენს ლიტურატურაში მეთერთმეტე საუკუნის მეორე ნახევრიდან ჩნდება².

იოანე ზედაზნელის მეტაფრასულ «ცხოვრებას» დართული აქვს შემდეგი შენიშვნა: «შემდგომად ოთხას ოთხისა (ანა დედოფლის ვარიანტით — ო ც ი ს ა: წლისა გამოიციტხა და გამოიძია წმიდამან მამამან ჩუენმან არსენი, ქართლის კათოლიკოსმან» ცხოვრება მისიო (ხელნაწ. ინსტიტ. ფონდი A, № 170, გვ. 23). ჩანს, ის რედაქცია, რომელიც საფუძვლად დადებია მეტაფრასულს, დაწერილი ყოფილა არსენი კათოლიკოსის მიერ შემდგომად ოთხას ოთხის (თუ ოცის) წლისა იოანეს ქართლში მოსვლიდან. იოანე თუ მეექვსე საუკუნის, როგორც დღეს გამოანგარიშებულია, ორმოციან წლებში მოვიდა ჩვენში 404 — 420 წელიწადი შოდის შეათე საუკუნის მეორე ნახევარში, და მართლაც ამ დროს ქართლში იყო კათოლიკოსი არსენ II (955—980 წწ.), კაცი განათლებული და მწიგნობარი³.

¹ ასურელ მამათა ცხოვრებათა არქეტიპები, თბილისი, 1928 წ. გვ. 20.

² ასეთი დათარიღება როგორც არქეტიპებისა, ისე მეტაფრასული რედაქციისა, გამოწვეულია იმ ბრმა ნდობით, რომელსაც მკვლევარი უცხადებს, ერთი მხრით, ზედაზნელ მამათა მეორე მხრით, ამოქცევად ქართლისაის» ბოლოში მოთავსებულ კათოლიკოსთა სიას. ყალბა დაა გამოანგარიშებული ასურელ მამათა ქართლში მოსვლისა და ცხოვრების თარიღებიც მას ჰგონია, რომ დავით გარეჯელი შევირდია იოანე ზედაზნელისა, მამასადაშე, ის იოანესთან უნდა მოსულიყო ქართლში და მისი ცხოვრება იოანეს ცხოვრების შემდეგ უნდა დაწერილიყო (ჯერ მოძღვრის ბიოგრაფია უნდა დაეწერათ, მერე შევირდისო). აბიბოსის წამება, მისი სიტყვით, 571 წლამდე უნდა მომხდარიყო და არა შემდეგ, რადგანაც 571 წლიდან, გურგენის აჯანყების შემდეგ, რომელსაც აღვილო 571 წელს ჰქონდა, ქართლი ბიზანტიელების ხელში იყო (გვ. 16; შეად. მისივე წერილი «საისტორიო კრებულში», I, თბილისი, 1928 წ., გვ. 127). ეს დამსაშვები არაა რადგანაც ჩვენ ვიცით ზემოთაღნიშნული ფაქტებიდან, რომ მეექვსე საუკუნის ოთხმოციან წლებში ქართლში იკრება სასანიანთა სიქის ფულები, რომელთაგან ზოგიერთს ამ გურგენის სახელი აწერია. მეორე მხრით, ისტორიულად ცნობილია, რომ 591 წელს ხოსრო შაჰმა მავრიკი იმპერატორს დაუთმო დიდი ნაწილი ქართლისა ქალაქ თბილისამდე. გურგენის აჯანყება 571 წელს და მისი კონსტანტინოპოლს გამგზავრება, რასაც თეოფანე ბიზანტიელი მოგვითხრობს. უეჭველად იმის მანვენებელი არაა, რომ სპარსელები 571 წელს აიბარგნენ ქართლიდან და მათი აღვილი იქ ბიზანტიელებმა დაიკავეს.

³ ს. კ ა კ ა ბ ა ძ ე უარყოფს საზოგადოდ მიღებულ აზრს არსენ II-ის 955—980 წლებში კათოლიკოსობის შესახებ, რადგანაც 964 წლის თმოგვის წარწერა კათოლიკოსად თითქოს გაბრიელს იხსენიებს («საისტორიო კრებულში», I, 124—125; ასურელ მამათა ცხოვრებათა არქეტიპები», გვ. 7. შენ. 3). ნამდვილად კი ის წარწერა, რომელსაც ს. კ ა კ ა ბ ა ძ ე ვულისწამობს,

არსენის, უნდა ვიფიქროთ, ხელთა ჰქონდა რაიმე წერილობითი წყარო, როდესაც ის თავის შრომას შეუდგა: წარმოუდგენელია, რომ ოთხი საუკუნის განმავლობაში რამე არ ჩაწერილიყო ამ მამათა შესახებ. სხვა არა იყოს რა. ამას გვაფიქრებინებს ბასილ კათოლიკოსის სიტყვები, რომელიც ამბობს, რომ შიო მღვიმელის სასწაულები «თითოსახედ, სხუათა და სხუათა მოსაქსენებელთა შინა ჩემ მიერ პოვნულ არსო» («საქ. სამოთხე», გვ. 253). მაშ, ყოფილა სხვადასხვა მოსახსენებელი, მატთანე და წერილობითი ცნობა ამ მამათა ცხოვრებისა და მოღვაწეობის შესახებ. რომელიც «გამოუყითხავს და გამოუძეგია» კათოლიკოსს არსენის თავის შრომისათვის¹.

ხელნაწერში A 199 ცალკე მოთავსებულია აგრეთვე «ცხოვრება და მოქალაქობა წმიდისა მამისა ჩუენისა დავით გარესჯელისა». ასე რომ, ის არ შეადგენს ნაწილს იოანეს ცხოვრებისას. შესავსად შიოს ცხოვრებისა. ესეც საბინინის გამოცემასთან შედარებით მეტად მოკლე რედაქციაა: დასაწყისი საბინინის გამოცემისა («საქ. სამოთხე», გვ. 265—269) აქ

ბროსეს. ვინმე კალისტრატესა და როსტომაშვილის ჩვენებით. არის არა თმოგვისა. არამედ ემბერდოს ტაძრისა ჯავახეთში, თან 964 წლის წარწერაში ხსენებდა არაა გაბრიელისა აი ეს წარწერა. რომელიც მოთავსებულია სამხრეთის კედელზე. სტოაში. თაღქვეშა ქვაზე: «შეწვენიოა ღმრთისაათა იოანე ეპისკოპოსმან დადვა საძირკველი ამის ეკლესიისაჲ კელთა ჩემ ცოდვილისა სეკრისაათა (9) ლეონ მეფისაჲმ. ადიდენ ღმერთმან. ქორონიკონსა რჰჲ თუესა შაისა დღესა შაფათსა ა შოთარისასა ერისთობასა ზვამსა ესე ბალაქარი შენ დაიდვა. ქრისტე შეეწიე შონსა შენსა ამის» (H. P. POCOMON, Ахилеалакенин уезд и археологическом отделеионии. стр. 84; შეად. Brossel. Voyage archéolog. Rapport. I, p. 167; კალისტრატე: «ივერია» 1891 წ., № 239). როგორც ვხედავთ. აქ გაბრიელ კათოლიკოსი არსად არ ჩანს. ის წარწერა. სადაც ს. კაცაბაძეს გაბრიელ კათოლიკოსის სახელი ეწვევნება. მოთავსებულია სხვა ადგილას. თვით თაღის ქვაზე, და იკითხება ასე: «ქ. სახელითა ღმრთისაათა შე ვერემ ეპისკოპოსმან დადვე აღაჲდ გაბრიელ კან ესე ყუელიერისა პარასკევია ქრისტე შეიწილუ სული გაბრიელ კანა» (H. P. POCOMON, стр. 86—87; Brossel, p. 168; კალისტრატე: «ივერია» 1891 წ., № 239). ამ წარწერის შესახებ უნდა შევნიშნოთ: 1) მას თაბილი ქორონიკონის ან სხვა სახით არ უზის. მაშასადამე. არ გვაქვს საბუთი ვთქვათ, რომ ის 964 წლისაა: 2) გაბრიელ კან ბროსე კითხულობს როგორც Gubriela. კალისტრატეს ის წაუკითხავს როგორც «კათალიკოსისა». ასეთი წაკითხვა გაუგებრება თ. უ. რ. დ. ა. ნ. ა. ა. ც. («ქრონიკები», I, 78. შენ. 156). რომელსაც ის თმოგვის წარწერად მიუჩნევია), ნამდვილად კი აქ ჩვენ გვაქვს «გაბრიელ ემბერდოელისა». ესე იგი გაბრიელ ემბერდოს ეპისკოპოსის და არა კათალიკოსის სახელი, როგორც ეს ჩანს ამავე ემბერდოს ტაძრის სხვა წარწერებიდან: «სახელითა ღმრთისაათა შე გაბრიელ (ბ'ლ) ეპისკოპოსმან დადვე აღაჲდ ბზობის პარასკევი მღზნს დღესასწაული წმიდათა მღდელთა» (POCOMON, стр. 87). ანდა: «სახელითა ღმრთისაათა შე გაბრიელ (გბლ) ეპისკოპოსმან დადვე აღაჲდ დღე ეგნატესი ვილგოთელისა» (POCOMON, стр. 89); 3) აქ კიდევაც რომ იგულისხმებოდეს კათოლიკოსი გაბრიელი, ის მედრებშია მოხსენებული. მას აღას უჩენენ. მაშასადამე. ეს წარწერა, მით უმეტეს. 964 წლის წარწერა, მისი თანამედროვე ვერ იქნებოდა.

¹ აბლაზან პროფ ილ. აბულაძემ გამოისცა ანასეული «ცხოვრება» იოანესი (სურელ მოღვაწეთა ცხოვრების ძველი რედაქციები, 1955 წ.) და გამოთქვა მოსაზრება, რომ ანა დედოფლისეული «ცხოვრება» წარმოადგენს უფრო ძველ რედაქციას, რომლის უბრალო შემოკლება გამოცემულია «არქეტიპად» წოდებულში. ეს შეხედულება ჯეროვნად დასაბუთებულად ვერაა (ამის შესახებ იხ. ჩემი შრომა «ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან», ტ. I, გვ. 44—50, 1956 წ.).

სულ არ არის. ცხორება იწყება პირდაპირ იმით, თუ როგორ დამკვიდრდნენ დავითი და ლუკიანე პარეზში ან გამოქვაბულში; ამის შემდეგ გადმოცემულია ყველა ფაქტი საბინინის გამოცემისა ბუბაქარის შვილის განკურნებამდე, აქ კი ცხორება წყდება დანარჩენი ფურცლების დაკარგვის გამო. ამ რედაქციაში არაა გრძელი, მიხვეულ-მოხვეული ადგილები, ლოცვები და ის ენაწყლიანობა, რასაც ადგილი აქვს საბინინის გამოცემაში. ვისი დაწერილია ეს მოკლე. უეჭველია თავდაპირველი, რედაქცია, ამისი თქმა ძნელია. ერთი კი ცხადია, რომ კათოლიკოსს არსენ 11 არ გკუთვნის: ენა აა ცხორებისა უფრო ძველია, ვიდრე არსენისა. მაგალითად, აქ ჩვენ ვხვდებით შემდეგ სიტყვებს: «და მწყერმარკილი უწყმა» (გვ. 158), საბინინისაში — «მანანა უწყმა» (გვ. 270), «პარეზი» (ხშირად) «ქუბის ან გამოქვაბულის» მაგიერ, «ფაჩარი» (გვ. 155) «ფაფარის» მაგიერ, «იმსტვრვიდეს» (გვ. 157) «აცვიდეს» მაგიერ, «ყრმა იგი კოჭლი ბლუნვით მავალი» (გვ. 160) და სხვ. დავით გარეჯელის ცხორება, ჩანს, დაუწერია ვიღაც სხვა ავთოგრაფს უფრო ადრე. ვიდრე არსენ კათოლიკოსს სხეებისა.

ამ ძეგლების მიზანია, გაგვაცნონ, როგორ იყიდებდა ღებს ჩვენში სამონასტრო ცხოვრება და მონასტრები, რომელნიც გახდნენ კულტურულ-განმანათლებელ ცენტრებად. ამასთან ერთად, ისინი გვითვალისწინებენ იმ დაუნდობელ კონფესიურ-იდეოლოგიურ ბრძოლებს, რომელთა შედეგად ძველად დაწერილი თხზულებანი და თქმულებანი ძირფესვიანად იცვლებოდა შემდეგში და ახალი რედაქციით გამოდიოდა. საქმე იქამდე მისულა, რომ მონოფიზიტი მოღვაწეები დიოფიზიტებად უქცევიათ და გამოუცხადებიათ.

15. ბასილი საბაწმიდელი

მეათე საუკუნის სინას მთის ხელნაწერში № 65 (ნ. მარი) მოთავსებულია «ძუელნი ქართულნი» საგალობელნი საბა განწმედლის სახელობისა, რომელთა აკროსტიხად მოცემულია სახელი «ბასილი», ეს ორიგინალური ქართული საგალობლებია. მაშასადამე, ბასილი ქართველი ჰიმნოგრაფია, პალესტინაში მოღვაწე. შეიძლება თვით საბას ლავრაშიც. რადგანაც ამ საგალობლებს «ძუელნი» ეწოდება. ისინი მეათე საუკუნეს ვერ გადმოსცილდებიან, ამიტომ ბასილი მეათე საუკუნემდელი მწერალი უნდა იყოს. უფრო საფიქრებელია მეცხრე საუკუნისა. საბას სახელობის დასდებელნი გამოსცა ნ. მარმა¹, თუქცა მან აკროსტიხი ვერ შენიშნა აქ. ნაწყვეტი კი პ. ინგოროვამ. რომელმაც მათში თავისებური პოეტური საზომი დაინახა², ფუჟკა პრეფერირი, ქსეთი საზომში მათ არ გააჩნია. გარდა სტროფული რეფრენისა, რომელიც პროზითს ჰიმნებსაც აქთ ხოლმე ხანდახან. ამ ჰიმნების დაწერისას ავტორს გამოუყენებია საბა განწმედლის «ცხოვრება», რომელიც ქართულად მეშვიდე საუკუნეში უნდა იყოს გადმოთარგმნილი³.

¹ Описание грузинских рукописей синайского монастыря, стр. 149—152.

² გიორგი მერჩულე, გვ. 732—733, 0100—0101.

³ 4 ძველი ძეგ. კომენი 11; 117—219.

იოანე-ზოსიმე

იმ ხელნაწერთა მიხედვით, რომელნიც უმთავრესად სინას მთაზეა დაცული, ჩვენ შეგვიძლია გავითვალისწინოთ ლიტერატურული მოღვაწეობა ერთი ადამიანისა, რომელიც სათავეში ედგა ქართველების საზღვარგაოეთულ სამონასტრო კოლონიას მეთავე საუკუნეში. ეს ადამიანი, მის მიერ დამუშავებული ძეგლების «ანდერძში», წოდებულია იოანე დ, თუმცა ხშირად ის ჩვენ გვხვდება ორმაგი სახელითაც: «იოანე-ზოსიმე» ან «იოანე ფრიად ცოდვილი ზოსიმე»¹. ჩანს, ერთი ამ სახელთაგანი იყო საერისკაცო, ხოლო მეორე — საბერძნონაზვნო. თავის სახელს იოანე ერთხელ კრიპტოგრაფიულადაც აღნიშნავს. მაგალითად, ერთ-ერთ მის მიერ გადაწერილ «დასდებულთა» წიგნში (№ 2. ფურც. 185ა ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი ს აღწერილობით) ის შენიშნავს: «ქრისტე, შეიწყალე რბშშ», რაც პროფ. ა. შ ა ნ ი ძ ი ს მიერ აღმოჩენილი კრიპტოგრაფიული სისტემით², ნიშნავს იშწნე. იოანე უბრალო ბერი ყოფილა, მღვდლის ხარისხი მას არ ჰქონია, ყოველ შემთხვევაში არსად. არც ერთ მინაწერში და «ანდერძში», სადაც აღნიშნულია მისი თანამშრომლების სახელები და ხარისხი, ის მღვდლად მოხსენებული არაა, ამიტომ ის თავისუფალი ყოფილა ისეთ თანამდებობათაგან, როგორცაა მოძღვრობა, დეკანოზობა, მამასახლისობა, და მთელი თავისი დრო და ძალა ლიტერატურული მოღვაწეობისათვის შეუწირავს. რამდენადაც ის სულიერი ძალითა და ენერჯით აღსავსე ყოფილა, იმდენად ფიზიკურად სუსტი და მანკიერი: ხელნაწერთა «ანდერძებში» ის უჩივის თვალნაკლოვანებასა, ხაშმსა³ და მოხუცებულობას. მართლაც, 956 წელს გადაწერილ ძეგლში იოანე ამბობს: «ფრიად ხაშმსა და თუალმორილებითსა დამიხსრეკიან წიგნი ესეო»⁴; 978 წლის «ოთხთაჟში» შენიშნავს: «დიად ხაშმმან და ბრშამან და დიად უღონოჰან» დავხბრიკე ესო (№ 15 — 8); ამასვე იმეორებს 979 წლის სახარებაშიაც (№ 38 — 12), აგრეთვე 982 წლის «კანონში»: «დავხბრიკე კელითა ჩემითა ფრიად ცოდვილისაჲთა წიგნი ესე კანონი დღეთა ოდენ ბოროტად მოხუცებისა ჩემისათა დიად ხაშმან და ბრშამან მრაველითა ჳირითაო»⁵. 983 წელს ის ამბობს, რომ ეს სახარება (№ 9) შეიმო-

¹ პროფ. ალ. ც ა ვ ა რ ე ლ ს ამ სახელებში ორი პიროვნება დაუნახავს და ამიტომ სინას მთის ხელნაწერთა კატალოგში მათ ასე აღნიშნავს: «იოანე, ზოსიმე» (№ 9) ან «იოანე და ზოსიმე» (№№ 12, 37, 83).

² ქართული კრიპტოგრაფიის ახალი ნიმუშები, «საქართველოს მეზეუმის შთამბე», № 1, გვ. 65.

³ «ხაშმი» საბას განმარტებით «ხორცთა დამარღვიველ სენს» აღნიშნავს. დღეს ამ სიტყვით აღნიშნავენ ცეცხლს. შალარიას. «ანდერძებში» ხაშმი ნახმარია, partic. pass.-ის მნიშვნელობით.

⁴ № 34 ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი ს აღწერილობით და № 19 ა. ც ა ვ ა რ ლ ი ს ა. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი ს აღწერილობის №№-ები ცაგარლისას არ უდგება. ამიტომ ჩვენ იმ ხელნაწერს, რომელიც ორივეს აქვს აღწერილი, აღნიშნავთ ორმაგი №-ით, სადაც პირველი მაჩვენებელი იქნება ჯავახიშვილისა, ხოლო მეორე ცაგარლისა. მაგალითად, № 34 — 19.

⁵ А. Цагарели, Сведения, II, стр. 67—68. უკანასკნელი სიტყვები ა. ცაგარელს შეეცდომით ასე წაუკითხავს: «დიდხანმან და ბრშამან მართლითა ჳირითა».

ხა «დღეთა ოდენ უგუნურად და ბოროტად მოხუცებისა ჩემისათაო»¹. მით უფრო საკვირველია, რომ ფიზიკურად სუსტი იოანეს მოღვაწეობა ასეთი ხანგრძლივი ყოფილა: დღეს ცნობილ ხელნაწერებში, რომელნიც მას დაუწერია, სულ აღჩინდელი 949 წელს ეკუთვნის (ლენინგრადის საჯარო წიგნსაცავისა). ხოლო უგვიანესი—987 წელს (№ 20—64). როგორც ზემოთაც დავინახეთ, იოანე ჯერ კიდევ 956 წელს უჩივის თვალების სისუსტეს, ასე რომ, შეგვიძლია ვთქვათ, დაბადებულა ის, დაახლოებით, მეათე საუკუნის დასაწყისს (თვალის სისუსტე ლიტერატურულად მომუშავე კაცს 40—50 წლებშიაც დაეწყება), გარდაცვლილა კი ღრმად მოხუცებული 987 წლის ახლო ხანებში, ვინაიდან ამ წლის შემდეგ მის სახელს უკვე ვერსად ვხვდებით.

იოანეს ლიტერატურული მოღვაწეობა ორ პერიოდად განიყოფება: პირველ პერიოდში ის მოღვაწეობს პალესტინაში, საბა განწმენდილის ლავრაში. ამ პერიოდიდან ჩვენ ვიცით მისი სამი ხელნაწერი: ერთი 949 წლისა², მეორე — «საგალობელნი» 954 წლისა (№ 26 ი. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი ს აღწერილობით) და მესამე — «იაღგარი» 956 წლისა (№ 34—19). ამავე პერიოდს უნდა ეკუთვნოდეს «იაღგარი» საწელიწდოა (№ 1 ივ. ჯავახიშვილის აღწერილობით) მისი შინაარსისა და შედგენილობის მიხედვით. მეორე პერიოდში იოანეს ვხედავთ უკვე სინას მთაზე, სადაც ალბათ, გარდაიცვალა კიდევ. 956 წლიდან მოყოლებული, როდესაც მას საბას ლავრაში დაუწერია «იაღგარი» № 34—19, 973 წლამდე ჩვენ აღარ ვხვდებით მასი ნაშრომი; 973 წელს «მონასტერსა მაყლოვანსა» სინაზე მას «შეუმოსია» ერთი წიგნი (№ 55)³. უნდა ვიფიქროთ, რომ, როდესაც მეათე საუკუნის სამოციანი წლების გასულს საბაწმიდის ლავრიდან სინას მთაზე გადასულა ქართულ მოღვაწეთა კოლონია, იმაში იოანე-ზოსიმეც ყოფილა; მასთან ერთად ამ კოლონიაში ყოფილან კიდევ, სხვათა შორის, გიორგი, გაბრიელი და ბასილი, რომელთა სახელებს ვხვდებით ჩვენ როგორც საბას ლავრაში გადაწერილ «იაღგარში» (№ 34—19), ისე სინას მთაზე 974—987 წლებში დამუშავებულ ხელნაწერებში (№№ 8, 12, 17, 30, 53, 81, 83, 92 ა. ც ა გ ა რ ლ ი ს კატალოგით). მათთან ერთად უნდა ყოფილიყვნენ აგრეთვე კვირიკე და მიქაელიც.

იოანეს მწიგნობრულ-ლიტერატურული მოღვაწეობა მრავალმხრივი და მრავალფეროვანი ყოფილა. მისი მოღვაწეობის ერთ-ერთ ძვირფას თვისებად უნდა ჩაითვალოს ის გარემოება, რომ თითქმის ყველა ხელნაწერისათვის, რომელთანაც რაიმე დამოკიდებულება ჰქონია, მას დაურთაეს «ანდერძი», რომელშიაც აღნიშნულია თარიღი (ქართული და ხშირად უცხოურიც) წიგნის გადაწერისა თუ «შეუმოსისა», ავტორის თანამშრომელნი და სინას მთის მოღვაწენი. ამ «ანდერძთა» მიხედვით იოანე ჩვენ გვევლინება როგორც: 1) «გან-

¹ А. Цагарели, Сведения, II, стр. 58.

² დღის ინახება ლენინგრადის საჯარო წიგნსაცავში და აღწერილია M. Brossel-ის მიერ («Études de chronologie technique. Mémoire de l'Académie des sciences», t. XI, № 13).

³ А. Цагарели, Сведения, II, стр. 70. თითქმის პირველი შრომა მისი სინას მთაზე უნდა იყოს ხელნაწერი № 53, რომელიც დათარიღებულია 972 წლით, მაგრამ ქვეყნის გაჩენიდან თარიღი უჩვენებს 977 წელს (ibid., стр. 75).

მაცხოვრებელი» ტექსტისა, ესე იგი გადასული და წაბლალული ადგილების აღმდგენელი; 2) «შემოსელი» ან «შემკინძველი» და უღის გამკეთებელი როგორც ახალი წიგნებისა, ისე ძველად გადაწერილებისა (№№ 9, 53, 55, 69, 70, 71, 73, 83 ა. უ ა გ ა რ ლ ი თ); 3) «შემკვეთელი» და «მოშვებელი» ამა თუ იმ წიგნისა (№№ 6, 71) და 4) «დამჩხრეკი» ან «მჩხრეკელი», ე. ი. გადაწერი ტექსტისა, (№№ 11, 17, 30, 53, 64, 81, 92 ა. უ ა გ ა რ ლ ი თ და №№ 1, 20 ი. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი თ). საყურადღებოა, რომ იოანე, რომელმაც ყარგად იცოდა ბერძნული ენა, მთარგმნელობას არ მისდევდა. ხელნაწერები, რომელნიც აღნიშნავენ მის მიერ «დამჩხრეკილ» ან გადაწერილ, «შემოსილ» და შეკვეთილ შრომებს, ერთხელაც არ უჩვენებენ, რომ მას მთარგმნოს რამე¹. გადასაწერ თხზულებათა შერჩევისას იოანეს ინტერესები უფრო ბიბლიური და ლიტურგიკული ტექსტებას ვარშემო ტრიალებს.

რასაკვირველია, მხოლოდ ამით არ ამოიწურება მისი სამწერლო მოღვაწეობა, ის ამავე დროს ორიგინალურ მუშაობასაც აწარმოებდა. ორიგინალური მისი შემოქმედება გამოიხატება, პირველ ყოვლისა, სხვადასხვაგვარ კრებულთა შედგენაში უკვე არსებული თხზულებებიდან არა მარტო პრაქტიკულ მოთხოვნილებათა და საჭიროებათა დასაკმაყოფილებლად, არამედ მეცნიერული მოსაზრებითაც. ამ მხრივ საყურადღებო და დაძახასიათებელია «საგალობელნი იადგარნი, რომელსა შინა წერილ არიან დღესასწაულნი ყოველნი ახალნი და ძუელნი სრულიად, და ჟამნი ათორმეტნი სრულიად ქართულად და საბაწმიდურად, და ქორონიკონი სრულიად» (№ 34—19). ამ კრებულს, რომელიც იოანეს დაუწერია საბას ლავრაში «მეცნიერისა კაცისათვის», ორი თარიღი აქვს: წმინდა ქართული — დასაბამითგან ხ³შ³ = 956 (6560 — 5604) და ბერძნული — «ქორონიკონი რა» = 5508 + 780 + 160 — 5492 = 956. შინაარსი მისი, როგორც სათაურიდანაც ჩანს, მეტად მრავალფეროვანია. ის თავისებურ ენციკლოპედიას წარმოადგენს, რომელსაც განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს აგიოლოგიისა და ლიტურგიკის ისტორიისათვის საზოგადოდ და ქართულისათვის კერძოდ. მეცნიერული ხასიათი იოანეს რედაქციული მუშაობისა მდგომარეობს იმაშიც, რომ თანამედროვე რედაქციასთან ერთად მას მოჰყავს უკვე ხმარებიდან გამოსული «ძუელი» რედაქცია ტექსტისა, შაგალითად, საგალობლებისა, მოჰყავს საგალობლები «ქართული» და «ბერძნული», აკროსტიქები ქართულისა და ბერძნული ანბანის რიგზე, აღნიშნავს ძველსა და ახალ დღესასწაულებს, აგრეთვე ლიტურგიკულ წესებს სპეციალურად ქართულ, ბერძნულ-კონსტანტინოპოლურ, იერუსალიმურ, საბაწმიდურსა და სინას მთისას. მის დროს აღმოსავლეთის პრაქტიკაში მიღებულ წმინდა აღდგომის «კანონში», რომელიც ჩვენ მიერაა გამოცემული², შეაქვს ქართული ელემენტი და ქართული პრაქტიკით გამოწვეული ცვლილებანი და სხვ. ერთი სიტყვით, ის მუშაობს როგორც მეცნიერი არქეოლოგი, რომელსაც ამავე დროს თვალწინ უდგას თანამედროვე ეროვნული მიზნები და საჭიროებანი.

¹ რასაკვირველია, თუ ტერმინი «დამჩხრეკი» მთარგმნელობასაც არ ნიშნავს.

² К. Кекелидзе, Иерусалимский Канонарь VII века, Тифлис, 1912 г.

იოანეს ლიტერატურული შრომის ასეთი ხასიათი უფრო ნათლად ჩანს წმინდა ორიგინალურ ნაწარმოებებში, რომლებშიაც გამოსკვივის ცხოველი პატრიოტული გრძნობა საზღვარგარეთ მომუშავე შეგნებული და იდეური მამულიშვილისა. ამ მხრივ, პირველ ყოვლისა, უნდა დაეასახელოთ «ქება ქართულისა ენისაჲ» ან «ქართულისა ენისათვის», რომელიც მოთავსებულია სინას მთის ხელნაწერებში №№ 12, 71, 83¹. აზრი ამ თხზულებისა შემდეგია: მიუხედავად იმისა, რომ ქართული ენა, ბერძნულთან შედარებით დღეს «მდაბალი და დაწუნებულია», ლაზარესავეით «დამარბული» და «მძინარე», ის «შემკული და კურთხეულია»; ის ისეთივე «მეგობარი» ან თანასწორია ბერძნულისა, როგორც მეგობრებიც იყვნენ ნინო და ელენე, რომელთაგან ერთმა უქადაგა საბარება ქართველებს, ხოლო მეორემ—ბერძნებს, ისინი «დებია», როგორც მართა და მარიამი. ქართულ ენას ბერძნულთან და სხვებთან უპირატესობაც აქვს: მეორედ მოსვლისას მაცხოვარი ამ ენაზე განიკითხავს და ამხილებს მსოფლიოსო, როგორც ჩანს, იოანეს მალლა ექირა ღროშა ეროვნული თვითშეგნებისა და ღირსებისა. ის, მსგავსად იოანე საბანისძისა, თამამად უპირისპირებს ერთიმეორეს ქართულსა და ბერძნულ კულტურას და პირველს უპირატესობასაც ანიჭებს მეორის წინაშე. არ შეგვიძლია არ აღვნიშნოთ ამასთანავე ისიც, რომ იოანე არ ყოფილა მაინცდამაინც ღრმად მკოდნე მისგან შექებული ქართული ენისა: კლასიკური ნორმები ძველი ქართული ენისა მის მიერ გადაწერილ ძეგლებში საკმაოდ შერყვნულია; ტექსტი სავსეა სხვადასხვაგვარი ვულგარიზმებით და სიტყვები ხშირად დამახინჯებულია. უკანასკნელი შეიძლება მისი თვალების სისუსტითაც აიხსნებოდეს; ალბათ, გადაწერისას ის კარგად ვერ არჩევდა ტექსტს და ერთი სიტყვის ან ასოს მაგიერ მეორესა წერდა.

მეორე შრომა იოანესი, რომელიც მოთავსებულია უკვე დასახელებულ კრებულში № 34 — 19), ფურც. 25a — 33b, არის «კრებაჲ თთუეთაჲ წელიწდისათაჲ». ეს არის ერთგვარი კალენდარი, რომელშიაც აღნიშნულია არა მარტო წმინდათა ხსენება, არამედ მარხვებიც, მათი დასაწყისი და დასასრული, აგრეთვე — როდის შესრულდება ღამისთევა, «სპირინი», ესე იგი მწუხარი და ეამისწირვა. ეს კალენდარი დიდად მნიშვნელოვანია პალესტინის სხვადასხვა მონასტრისა და წმინდა ადვილის გასაცნობად და შესასწავლად. ის შეიცავს ცნობებს მონასტრების წინამძღვართა და კტიტორთა, მათი აღვილმდებარეობისა და ისტორიის შესახებ, საერთოდ ძვირფას მასალას წარმოადგენს პალესტინის ტოპოგრაფიის, აგიოგრაფიისა და ლიტურგიკის შესასწავლად. ავტო-

¹ А. Сагарели, Сведения, II, стр. 61, გამოცემულია, აღდგენილი სახით, პ. ბნ-გოროყვას მიერ (ტურნ. «კავკასიონი», № 1 — 2, თბილ., 1924, გვ. 269. მისივე ვიორგი შერჩულე, გვ. 746—753). ეს «ქებაჲ» რომ იოანეს ეკუთვნის და არა ვიორგი შერჩულს, ამის დამადასტურებელია, სხვათა შორის, ქართულ-ბერძნული წელთაღრიცხვის შედარება, მათ შორის არსებული განსხვავების აღნიშვნით (ციფრი 92, ნაცულად 96-ისა, არის შექანიკურად გად-მოტანილი დაბოლოვება პანოდორეს 5492-წლიანი სისტემისა), რომლითაც ასე დაინტერესებულ იყო სწორედ იოანე (ე. ე. ე. ლ. ი. ძე, როდისაა გადაწერილი ჯადიშის საბარება? თბილ-უნივ. შოამბე, II, გვ. 392—397).

რი, იოანე, წერს: «ესე კრებანი (Συναξαριστοι) ოთხითა დედითა დამიწერიან: თავად კანონისაჲთა და საბერძნეთისაჲთა და იერუსალიმისაჲთა და საბაწმიდისაჲთა»-ო. მაშასადამე, მას ხელთა კჳონია ოთხი წყარო: კალენდარი კონსტანტინოპოლისა, იერუსალიმისა, საბაწმიდისა და თვით «კანონი», ესე იგი წმიდასაფლავის კანონი ან განჩინება. რომელიც ჩვენ გამოვეყით¹. მართლაც, ამ კალენდრის «ქაენებანი» თითქმის სულ შეტანილია დასახელებულ «კანონში» ან განჩინებაში, რომელშიაც ისინი კალენდართან შედარებით უფრო დამახინჯებულან. კალენდარში ქართული წმინდანებიცაა შეტანილი, მაგალითად: აბო თბილელი (7 იანვ.), მეფე არჩილ ქართველი (15 იანვ.), კათოლიკოსი მამაჲ (3 მაის), მანგლისის ჯვარი (20 მაის), შუშანიკ დედოფალი (17 ოქტომბ.), «ყოველნი წმიდანი მოწამენი ქართლს შინა» (11 დეკემბ.), მცხეთის ჯვარი (ხატიკის მესამე კვირიაკეს და მარტვილის შემდეგ ოთხშაბათს). იმ კალენდართა შორის, რომელნიც დღესდღეობით ცნობილია მეცნიერებაში, იოანეს კალენდარს უმნიშვნელოვანესი ადგილი უნდა დაეთმოს².

მესამე შრომა იოანესი, რომელსაც არანაკლები მნიშვნელობა აქვს, არის «ცნობისათვის და უწყებისა ჳეშმარიტად, რომელი მოგუებობა ჩვენ მოძღუართა მიერ განსაზღვრებულად, გამოძიებისათვის ქართა და წელთა, თთუეთა და დღეთა, მცხრალისათვის და დღის საძიებელისა, შვიდეულისათვის და ნაკთა, მთოვარისა ზედნადებისათვის და ხუთეულისათვის და ეჭუსეულისა»³. ეს შრომა მოთავსებულია დღეს ლენინგრადის საჯარო წიგნსაცავში დაცულ ხელნაწერში, რომელიც გადაწერილია იოანეს მიერ, ქართული ანგარიშით, დასაბამით: ხჳნბ წელსა, ქრონიკონსა რამთ, ესე იგი 949 წელს, ხოლო პანოდორესებური სათვალავით — დასაბამითგან ხჳმბ წელსა, ქრონიკონსა ნზ, ესე იგი 949 წელს⁴. იგივე შრომა ენდა იყოს მოთავსებული იოანეს მიერვე 956 წელს «მოგებულსა და დანხრეკილსა კრებულში (№ 34—19, ფურც. 196b—202a), აგრეთვე 970 წლის სახარებაში (№ 38—12, ფურც. 132a—139b). ეს არის პასქალისტური შრომა, რომელშიაც გარკვეულია ყველა ის საკითხი, რაც სათაურშია ჩამოთვლილი, რასაკვირველია, თანამედროვე ბიზანტიური წყაროების მიხედვით. მაგრამ ჩვენთვის უფრო საყურადღებოა ავტორის ქრონოლოგიური სისტემა. პირველ ყოვლისა, ავტორი თვლის «დასაბამითგან» ან «აღამისათგან» ჯუარცუჳამდე უფლსა» ან «ვიდრე აჳალღებამდე», როგორც ამას ვხედავთ ნინოს შატბერდულ-ჳელიშურ ცხოვრებაში და ზოგიერთ სხვა ძეგლშიაც. 5534 წელს, ხოლო, თუ მის სათვალავს გადავიტანთ ჩვეულებრივ სისტემაზე, ქვეყნის გაჩენიდან ქრისტეს დაბადებამდე ის თვლის 5500 წელს, მაშასადამე, მის-

¹ К. Кекелидзе, Иерусалимский Канонарь VII в., Тифлис, 1912 г.

² Н. Марр, Предварительный отчет, стр. 41—42. პირველად გამოისა ივ. ჯავახიშვილმა («სინის შორს ქართულ ხელნაწერთა აღწერალობა», გვ. 202—226), ხოლო მეორედ, შესწორებული სახითა და გამოკვლევით, კ. კეკელიძემ (თსუ «შრომები», ტ. XXXIX, 1950 წ., გვ. 23—76), მესამედ გარიტმა.

³ M. Brosset, Etudes de chronologie technique, p. 2—9.

⁴ გაუგებარია, ამ თარიღებისათვის რატომ ბრძოს არ მიუქცევია ყურადღება და ქველის დაწერა 941—965 წწ. მიუკუთვნებია.

დევს იულიოს აფრიკელის ალექსანდრიულ სისტემას. მეორე მხრივ, ამ სისტემასთან ერთად იოანე აღნიშნავს «ქართველთა სათვალავს», რომელიც, მისი სიტყვითა და თარიღებით, «ას ათორმეტითა წლითა წინააღმდეგ» ითვლის. მაშასადამე, ქართველთა სათვალავს ავტორი უპირდაპირებს პანოდორე ალექსანდრიელის სისტემას, რომელთან შედარებით მართლაც 112 წლის განსხვავებას გვაძლევს ქართული ანგარიში¹ (5604—5492). თუ მხედველობაში მივიღებთ, რომ პანოდორეს სისტემა მართლაც ყალბ საფუძველზეა აგებული², გასაგები იქნება იოანეს სიტყვები, რომელიც ამ განსხვავებას «ვიპისაგანვე მოცთუნებითი» სისტემას ეძახის. მიუხედავად ასეთი ქრონოლოგიური აკრიბიისა, იოანეს შეცდომებიც მოსდის: თარიღი «დასაბამითგანა» და ქორონიკონი ხანდახან ერთიმეორეს არ უდგება მის «ანდერძებში», მაგალითად, № 53 (ა. ც ა გ ა რ ლ ი თ).

დასასრულ, უნდა დავასახელოთ ერთი ლექსი იოანესი, რომელიც მოთავსებულია ზემოხსენებულ კრებულში (№ 34—19, ფ. 208a) და იკითხება ასე:

ბუნდნი იგი ზეცისანი შენ, წმიდასა, განწყობითნი გივალობენ: მე უღირსი შეგივრდები,
რათა ვიყო მათთანავე შენგან უძაბ,
 ესე შესხმად სულიერი, შენ მიერვე მოცემული კაცთა მიერ მოღვაწეთა ფრიად სიბრძნით
გამოთქმით, შეიწირე ჩემ მიერცა, კაცთ მოყუარმ,
 მრთა მიერ ბრწყინვალეთა ღმრთისა კაცთა, სასურველთა სიღრმითა მით გულისადათა.
სათნოდ ღმრთისა შეკრებული, ვითარცა რაჲ მარგალიტი ურიცხვსა
სასყიდლისა, ჩუენ მოგვეცა, მორწმუნენო,
 რათა ჩუენცა ვიხარებდეთ შეუნიერად, დატკობილნი კმათა მათთა სიბრავლითა,
ვალობითა ბრწყინვალითა, შესხმითა მით წმიდათადათა,
რომლითაცა იდიდები შენ, სახიერო
 ზანგვმრავლე, ქველის-მოქმედ, განძი ესე სულიერი, მოცემული შენმიერი,
ძალსა მისსა მყვენ მიმწოდომელ, რათა არა იყოს ჩუენდა აუბ:
 იხარებლით მოძღურებითა სულიერად შესხმისადათა. ³ კრებულთა მსწავლეულთაო,
ურთიდეთ რაჲ სიტყუათა მათ ვალობითა კმევანითა,
რომელთაგან იდიდების კაცთმოყუარე ღმერთი ჩუენი:

კიდურწერილობა ან აკროსტიქი ორივე მხრივ, მარჯვნივ და მარცხნივ იძლევა სახელს ბმწმრბმ. ამ «გეორგის» აკად. ნ. მარო თელის ავტორად იამბიკოსი, რომელშიაც ის ხედავს საერო პოეზიის ჩანასახს³. ავტორი ამბობს, რომ ეს ი ა დ გ ა რ ი ა ნ ჰიმნების კრებული, რომელიც მას გადაუწერია, წარმოადგენს «სულიერ შესხმას», ფრიად სიბრძნით გამოთქმულს ღვთის შთაგონებით კაცთა მიერ მოღვაწეთა; ქართულ ენაზე ეს «სულიერი შესხმა» ან ჰიმნები შეკრებილია ორთა მიერ კაცთა, რათა ჩვენცა ვიხარებდეთ მითო, და თხოვა

¹ ა. კ ე ვ ე ლ ი ძ ე, როლისაა გადაწერილი პაღისის სახარება? «თბილ. უნივერსიტეტის შოაშბე», II, 393—395.

² Проф. В. Болотов, Лекции по истории древней церкви, I, 94—95.

³ Н. Марр, Предварительный отчет, стр. 40.

ღმერთს—მისცეს ქართველებს ძალი მათ მისაწდომად ან გასაგებად. როგორც აკროსტიქიდან ჩანს, ლექსი იოანეს დაუწერია ვილაცა გიორგის სახელობაზე თუ სახელით, და ამიტომ ბოლოში დაურთავს ასეთი შენიშვნა: «სახელად გეორგი, ძმად ჩემი». შეიძლება ეს ის გიორგია, რომელიც იოანესთან ერთად მოღვაწეობდა საბას ლავრაში და რომელიც სინას მთაზედაც განუყრელადაა მასთან სიკვდილამდე, ანდა ერთი ამ ორ პირთაგანია, რომელთაც შეუგროვებიათ იოანესთვის ეს ჰიმნები. პროფ. პ. ბერაძემ ამ იამბიკოში აღმოაჩინა ნიმუში რვაპარცვლიანი ლექსისა ან 16-პარცვლიანი შაირის ჩანასახი, რომელიც გამოსცა კიდევ (საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის «მოამბე», IV, № 6, 591) ¹.

17. გრიგოლ ოშკელი

ოშკის ლავრაში, რომელიც მეთუ საუკუნის ქართული მწერლობის პირველხარისხოვან ცენტრად ითვლებოდა, უნდა ემოღვაწოს იმ გრიგოლს, რომელიც ოშკელის სახელითაა ცნობილი ჩვენს ლიტერატურაში. სამწუხაროდ, არავითარი ცნობა მისი პიროვნებასა და სამწერლო მოღვაწეობის შესახებ ჩვენ არ მოგვეპოვება. ის, რაც ჩვენ ახლა ვიცით მის შესახებ, მომდინარეობს ეფრემ მცირისაგან, ხოლო ეფრემს ეს ცნობა მიღებული ექნებოდა, უნდა ვიფიქროთ, მისი უფროსი თანამედროვის, თანამშრომლისა და ხელმძღვანელის. ეფრემ დიდისაგან, რომელიც აგრეთვე ოშკელი იყო. ეფრემ ოშკელი თუ თვით არ მოსწრებია გრიგოლს, ყოველ შემთხვევაში, უფრო ახლო იდგა მის ეპოქასთან, ამიტომ მისი ცნობა, როგორც ცოცხალი ტრადიციის გამოშატველი, ნდობის ღირსად უნდა აქნეს მიჩნეული. ეფრემ მცირეს გადმოუთარგმნია გრიგოლ ღვთისმეტყველის თხზულებანი და ერთი თხზულებისათვის, რომელსაც ეწოდება «ევნომიანოსთა მიმართ და ღმრთისმეტყუელებისათვის», ასეთი შენიშვნა დაურთავს: «ლოცვა ყავთ, წმიდანო და ქრისტეს მოყუარენო, ეფრემისათვის თარგმანისა, რომლისა მიერ მეორედ ითარგმნა ესე საკითხავი; რამეთუ ნეტარისა გრიგოლ ოშკელისა მიერ სომხურისაგან თარგმნილი ესოდენ ვპოვე. ხოლო მე სომხურისა წილ ბერძნულისაგან კუალად მეორედ ვიძულე თარგმნად, რამეთუ სომეხისა შეილსა და ბერძენისა შვილისშვილისადა, ნუუკუე და არა უეკველსა, თვთ უეკვი და საკუთარი შეილი აღვირჩიე» (ფონდი A, № 292, ფურც. 314). მართლაც, ხელნაწერთა ინსტიტუტის № 87 (ფონდი A) ჩვენ გვაქვს აღნიშნული საკითხავი გრიგოლ ღვთისმეტყველისა (გვ 771—784), მაგრამ სხვა რედაქციით, და ამიაზე მიწერილია, რომ ის ეკუთვნის გრიგოლ ოშკელს. გრიგოლის თარგმანს აქ შემდეგი სათაური აქვს: «საკითხავი სამხილებელი არიანოსთა და ევნომიანოსთა ბოროტადუწესობებისაჲ, რომელნი იგი მოსწრადე იყვნენ წვალეებისაებრ თქსისა ცთომილად ღმრთისმეტყუელებად და წინაშე ურწმუნოთა საშჯელსა კყოფდეს მართლმადიდებელთა თანა და უღირსთა და ქაბუკთა კაცთა მღდელად და ეპისკოპო-

¹ ს. ყუბანეიშვილი, ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, I, 329.

სად კვლთა დაასხმიდეს და სხუასა მრავალსა უწესობასა იქმოდეს, რომელთაცა აძხილა წმიდამან გრიგოლი». ეფრემ მცირის ზემოამოწერილი სიტყუებიდან ჩვენ ვგებულობთ, რომ გრიგოლს სომხური სკოდნია და ღვთისმეტყველის აღნიშნული საკითხავი სომხურიდან უთარგმნია, ამასთან ის სასულიერო ხარისხის მატარებელი ყოფილა, ალბათ, ერთ-ერთი ძმთაგანი იქნებოდა ოშკის ლავრისა. წინააღმდეგ შემთხვევაში, ის რომ ერისკაცი ყოფილიყო, როგორც ზოგიერთებსა ჰგონიათ, ეფრემი მას ნეტარს არ უწოდებდა. გრიგოლ ოშკელი დაინტერესებული ყოფილა თავისი თანამოსახელისა და მფარველის, გრიგოლ ღვთისმეტყველის, თხზულებებით და ამიტომ, საფიქრებელია, სხვა საკითხავებსაც გადმოთარგმნიდა ის ამ ღვთისმეტყველისას. ყოველ შემთხვევაში სხვადასხვა ხელნაწერში ჩვენ გვაქვს ერთი შრომა გრიგოლ ღვთისმეტყველისა, რომელსაც ვერ მივაკუთვნებთ გრიგოლ ღვთისმეტყველის ვერც ერთ ქართულად მთარგმნელს — ვერც ექვთიმე ათონელს, ვერც დავით ტბელსა და ვერც ეფრემ მცირეს, და რომელიც ენითა და სტილით გრიგოლ ოშკელის თარგმანს უფრო უახლოვდება. ესაა «ქებაჲ და შესხმაჲ ნეტარისა კესარიოს ძმისა თვისისაჲ»¹. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ეს საკითხავიც გრიგოლ ოშკელის ნათარგმნი უნდა იყოს.

(7) 18. იოანე მინჩხი

იოანე მინჩხი ეკუთვნის იმ პირთა ჯგუფს, რომელთაც ხელი შეუწყვეს ქართული ჰიმნოგრაფიის აყვავებას მეათე საუკუნეში. ბიოგრაფიული ცნობები მის შესახებ ჩვენ არ მოგვეპოვება, ვიცით მხოლოდ, რომ ის იყო მოღვაწე მეათე საუკუნის პირველი ნახევრისა, თანამედროვე გიორგი მეფისა. სინას მთის ერთ-ერთ ხელნაწერში მოთავსებულია «გალობანი წმიდისა გეორგისანი, თქუმულნი ნეტარისა მინჩხისანი»², რომელთაც შემდეგი შენიშვნა აქვთ თანდართული: «ხოლო ესე გალობანი მას კარგსა გეორგი მეფესა, დიდსა, დიდითა ვედრებითა აღუწერებინან მინჩხისადა». დახასიათება გიორგი მეფისა იმ ზოგადი ეპითეტებით, რომელიც აქა გვაქვს, შეიძლება უფრო შეეფერებოდეს საქართველოს მეფეს გიორგი პირველს (1014 — 1027), მაგრამ ამ უკანასკნელის მეფობა მინჩხისათვის მეტად ნაგვიანებია. ამიტომ ამ მინაწერში ჩვენ ვგულისხმობთ აფხაზთა მეფეს გიორგის, რომელიც, მემატიანის სიტყვით, «იყო სრული ყოვლითა სიკეთითა, სიმკნითა და ახოვნებითა, ღმრთისმოყუარე იყო უმეტეს ყოველთა, მაშენებელი ეკლესიათა, მოწყალე გლახაკთა, უბუი და მდაბალი და ყოველითა კეთილითა სათნოებითა სრულია»³. აქ შეიძლება ერთი საკითხი დაიბადოს: რით აიხსნება, რომ მიქელ მოდრევილის საგალობელში, რომელიც შედგენილია 978—988 წლებში, მინჩხის მრავალრიცხოვანი ჰიმნებიდან მხოლოდ ოთხია შეტანილი? რასაკვირველია, არა იმით, რომ ის ჰიმნები მინჩ-

¹ A 87, გვ. 785—824; S 1696.

² № 2, ფ. 3ა—4ს ივ. ჯავახიშვილის აღწერილობით.

³ ქართლის ცხოვრება, მარიამ დედოფლის ვარიანტი, გვ. 229.

ხისა, რომელნიც მიქელის კრებულში არ მოყვნენ, ამ კრებულის შემდგეაა დაწერილი და, შაასადაჲე, მისხსი თუათე საუკუხის გასულის ან მეთერთმეტის დასაწყისის (გოორგი პირველის დროის) მწერალიც, არამედ იბით, რთა იოანე მინჩხი მოღვაწეობდა და ხერდა სინას მთაზე, რის გამო, შესაძლებელთა, მიქელს, რომელიც საქართველოში აგროვებდა ნასალას თავის კრებულისათვის, ამ კრებულის 'ედგენისას, ოთხის გაოდა, სხვა პიშნები სახლვარჯარეთელი მოღვაწის, მინჩხისა, ჯეო ხელთ არა პქონდა.

უძეტესი ნაწილი მინჩხის პიშნებისა შენახულთა სინას მთის ხელნაწერებში № 2, 5, 75, 77 (ივ. ჯავახიშვილის აღწერილობით). ზოგ სათაგანს აწერია: «მინჩხნი, მინჩხიასნი, თუთანი, თუთანი არიან მინჩხნი». ასეთი საგალობელი, რა თქმა უნდა, იოანე მინჩხისაა უცილობელად. მაგრამ არის ისეთი პიშნებიც, რომელთაც აწერია «მინჩხურნი». ეს ტეოიბი, ალბათ, ითავე მსიშვნელობისა და შინაარსისა, როგორც ზემოთ აღნიშნული «მეჩ.ჩულიულნი», და აღსიასაკ ისეთ პიშნებს, რომელნიც იოანე მინჩხის საგალობლების ფორმისაა. ეს საგალობლები ზოგი პროზითაა დაწერილი, ზოგი კი ითაბიკოთი. ითბიკოთი დაწერილი პიშნები მოთავესებულთა მიქელ მოდრეკილის კრებულში¹. ესეებია: ორი ჯგუფი «ფიდიის აღდგომის დასდგელთა», ესეათე — მეფის თეოდოსი დიდისა (379—395 წ.), რომელიც წმინდანთა აღიარებული (ხაგნება: ძისი მსკლვარივ 17 ითვეოსთა დადგაული, ხოლო «იეოუსალიძის განხინებაში» და იოთაე სიფელის «კალეიდათი», როგორც მინჩხის კარკეოსი — 19 ითვარს), და მეოთხე — ექვთიმე დიდის, პალესტიხელისა (გაქ დ. 473 წ.), რომლის ხაგნება, მინჩხითაც, 20 ითვარსთა დადებული. უკანასკნელი ორი ჯგუფი ს.გალობელი (თეოდოსისა და ექვთიმესი) წარმოადგენენ, უძეტესთა, ფრაგმენტს ითვრის თვის პიშნოლოგიური კრებულისას, რომელიც, ალბათ, ჩვენსდღე არ შენახულთა. ამ ჯერ აღმოჩენილი არაა. სინას მთის ხელნაწერებში დატული პიშნებიდან უნდა დავსახელოთ: უკვე ზემოთაღნიშნებული წმიდა გიორგის საგალობლები, გიორგი მეფის თხოყსით აღწერილები, რომელნიც არიან «თავედსი», ესე იგი აკროსტიქული, და იტყვიან: «წმიდათ გეორგი, შეეწიუ გეორგი მეფესა წინაშე მეფეთა მეფისა და აღიდგ». საგალობელთა ხელნაწერში ბოლო დაკარგულით, აკროსტიქი თაედება სიტყვა «წინაშე»-ზე. ხელნაწერში № 26 (ს. მარის აღწერილობით) მოთავესებულთა «საგალობელი ფერისცელებისანი» მინჩხისანი (ფ. 75), ხოლო ხელნაწერებში № 5, 75 — დიდმარხვის ეგრეთ წოდებულ წინაშარბოლ კვირთაეთა (მეზვერისა და ფარისევის უძლების შვილის, ხორციელისა და ყველიერის). ყოველ შემთხვევაში, № 26-ის ფ. 262 იწყება «არაჯვოთთა». ესე იგი მეზვერისა და ფარისევის კვართაის საგალობელით. ხელნაწერში № 77 დარჩენილთა საგალობლები დიდმარხვის 1, 2, 3, 4, კვირთაეთებისა, როგორც ჩანს, იოანე მინჩხს უწერია საგალობლები მთელი წლისა იმ გეგმაზე, რა გეგმაზედაცთა ავბატული საეკლესიო წელიწადი იერუსალიმის კანონში. ჯერ «ზამთრის კანონი», 20 დეკემბრიდან აპრილამდე (ამისი ფრაგმენტი თეოდოსისა და ექვთიმეს საგა-

¹ ვ. იხვარიკვა. ძველი ქართული სასულიერო პოეზია, გვ. იბ-ლმ.

ლობები), და დიდმარხვის პერიოდი, მერე — «ზაფხულის კანონი», რომლის ნაშთად უნდა ჩაითვალოს ორა საგალობელი აღდგომისა ზატიკის პერიოდისა, აგრეთვე წმ. გიორგისა და ფერისცვალების ჰიმნები თთუენიდან, ამავე კატეგორიას ეკუთვნის, ალბათ «დასდებელი წმიდისა მამისა ჩუენისა შიომასი», რომელიც იოანესავე სახელითაა შენახული¹. იოანეს ჰიმნებს ახასიათებს ღრმ. პატრიოტული გრძნობა და, როგორც ეს შეუნიშნავს აკად. ნ. შარსაძე², სუბიექტივობა, გულწრფელობა და უაღრესი სიმარტივე, რომელიც შორსაა ჩვეულებრივი ჰიმნოგრაფიული ენაწყლიანობისაგან. მისი ჰიმნები გაპოეტეზულია აკად. ი. ჯავახიშვილის მიერ³.

10. იოანე მტბევარი

იოანე მტბევარი ან ტბეთის ეპისკოპოსი მეათე საუკუნის ჰიმნოგრაფთა ჯგუფს ეკუთვნის. ტბეთის სავანე, მეათე საუკუნეზე გაცილებით ადრე დაარსებული, აშოტ კუხს (გარდაიცვ. 918 წ.) საეპისკოპოსო კათედრად გაუხდია და პირველ ეპისკოპოსად აქ სტეფანე მტბევარი გაუმწესებია. ჩანს, ლიტერატურული ტრადიციები ტბეთში საკმაოდ ძლიერი ყოფილა, ვინაიდან ტბეთიდან გამოსულა არა ერთი და ორი ცნობილი საეკლესიო მწერალი, რომელთა რიცხვს იოანეც ეკუთვნის. იოანე მეათე საუკ. გასულის მწერალია. ის ჯერ ტბეთის ეპისკოპოსად ყოფილა და მერე მაწყვერლობა მიუღია. ამას ჩვენ ვგებულობთ ტბეთის სახარების მინაწერიდან: «ქრისტე, აღიდგე იოვანე მამათაგარი, პირველ მტბევარი და აწ შენ მიერ მაწყვერელ ეპისკოპოსი. დაიწერა საყდარსა შინა ტბეთისასა, ქორონიკონსა სიმი»⁴. აქედან ჩანს, რომ 995 წელს იოანე უკვე მაწყვერელი ყოფილა. სხვა ბიოგრაფიული ცნობა მის შესახებ ჩვენ არ მოგვეპოვება. ტბეთის სახარების ბოლოსიტყვაობიდან, რომელიც პროფ. აკ. შანიძეს გაურჩევია, ვგებულობთ მხოლოდ იმას, რომ მის მშობლებს ეწოდებოდა არსენი და მარიამი. ვიცით ისიც, რომ 1002 წელს, როდესაც დაუწერიათ შაორის მონასტრის წმინდათა ცხოვრება, იოანე ცოცხალი ყოფილა, ვინაიდან აქ ვკითხულობთ: «და მეცა ცოდვილი იოვანე მტბევარი, ამის წიგნისა უცბად მიწრეველი, შემიწყალე»⁵. შეიძლება ითქვას, რომ ის განათლებული კაცი ყოფილა. თავისი ღირსშესანიშნავი ჰიმნები, რომელნიც მიქელ მოღრეკილის კრებულშია მოთავსებული, იოანეს დაუწერია მტბევრობისას. ამას ამტკიცებს ის, რომ ეს ჰიმნები წარწერილია იოანე «მტბევარის» სახელით და თან მოქცეულია 978 — 988 წლის ძეგლში. ხოლო მაწყვერელად ის გამხდარა 995 წლის ახლო ხანებში, შეიძლება მას მაწყვერლობაშიაც ეწეროს, მიქელის კრებულის შედგენის შემდეგ, მაგრამ ჯერ იმის მეტი, რაც ამ

¹ პ. ინგოროყვა, ძველი ქართული სასულიერო პოეზია, გვ. ბაბ—ბაბ.

² Н М а р р, Предварительный отчет, стр. 39.

³ «სინის მთის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა», გვ. 145—165. იხ. აგრეთვე ს. ყუბანეიშვილის «ქრესტომათიაში», I, 329—333.

⁴ თ. ეორდანი, ქრონიკები, I, 111—112.

⁵ დ. ბაქრაძე, საქართველოს ისტორია, გვ. 249.

კრებულშია, ჩვენ არა ვიცით რა მიქელის კრებულში შენახულია 15 ჯგუფი საგალობელ-დასდებელთა (პ. ინგოროყვა, ძველი ქართული სასულიერო პოეზია, გვ. მვ — რნა) ¹. ამათგან მხოლოდ ერთია 12-პარცელიან იამბიკოდ დაწერილი: 23 დეკემბერს წინაღღესასწაული შობისა და ხსენება იოსებ პართლისა (გვ. ნმ—აზ). ერთ საგალობელს აკროსტიქი აქვს: «ქრისტეს შობასა შევამკობდეთ ერთო» (გვ. მ—შ). ამ 15 ჯგუფთაგან ერთი არის «აღდგომისა» (გვ. რმბ—რნ), რომელშიაც შეტყულია ქრისტეს აღდგომა. ის წარმოადგენს ოქტოიხოსის მეორე ხმის საგალობელს, 14 ჯგუფი ჰიმნებისა შეამკობს სხვადასხვა დღესასწაულს 21 დეკემბრიდან მოყოლებული 28 იანვრამდე. ჩანს, იოანე მტბევეარსაც ძველებური ტიპის სტიქირარის დაწერა განუზრახავს. ესენია: 1) დეკემბრის 21 — კრება სამწყსოსი, წინამოსწავება შობისა, წინაღღესასწაულობა და სახელით ხსენება ძველისა სჯულის მამამთავართა (გვ. მვ—ნმ); 2) დეკემბრის 23 — წინაღღესასწაულობა შობისა და ხსენება იოსებ პართლისა (გვ. ნმ—აზ); 3—4) დეკემბრის 24 — ქრისტეს შობის წინაღღესასწაული (გვ. აზ—აძ, აძ—მვ); 5) დეკემბრის 25 — კრება ბეთლემს, შობა უფლისა (გვ. მვ—შ); 6—7) იანვრის 1 — ბასილი ნეოცესაოიელისა (გვ. შ—შშ, ლშ.—რბ); 8) იანვრის 3 — კრება იორდანეს ენკენიასა იოანე ნათლისმცემლისასა, ნათლისღება უფლისა (გვ. რბ—რმ); 9) იანვრის 20 — წმ. ევთიმესნი (გვ. რმ—რპ), რომელიც შეამკო იოანე მინჩხმაც; 10) იანვრის 23 — წმ. კლიმისა (გვ. რპ—რპშ); 11) იანვრის 25 — გრიგოლ ღვთისმეტყველისა (გვ. რპშ—რლდ); 12) იანვრის 27 — იოანე ოქროპირისა (გვ. რლდ—რლშ); 13—14) იანვრის 28 — ყოველთა მამათა შეუღაბნოეთა (გვ. რლშ—რმბ, რმბ—რმბ).

ღრმა ღვთისმეტყველება, ფილოსოფიურ-თეოლოგიური სპეკულაცია, პოეტური აღმაფრენა და ლამაზი სტილი, დასრულებულ-ჩამოყალიბებული ენა, — აი, ღამახასიათებელი თვისება იოანე მტბევეარის ჰიმნებისა, აგრეთვე ტბეთის საბარების იმ ბოლოსიტყვაობისაც, რომელიც ზემოთ მოვიხსენიეთ.

(12) (22) ზი. მიქელ მოდრეკილი

ქართულ ორიგინალურ ჰიმნოგრაფიულ შემოქმედებას უმწვერვალეს განვითარებაზე მიუღწევია მიქელ მოდრეკილის ხელქვეით. ეს არის ერთი უდიდესი და უნიკიერესი ჰიმნოგრაფი, რომელსაც დაუტოვებია ჩვენთვის არამცთუ თავისი შესანიშნავი საგალობლები, არამედ მთელი უზარმაზარი კრებული, რომელშიაც მოთავსებულია სხვა ავტორთა ჰიმნებიც, როგორც ორიგინალური, ისე ნათარგმნი. ეს კრებული მას შეუდგენია 978 — 988 წლებში², ამის შესახებ მიქელი ამბობს: «შეწევნითა დიდადსახიერისა ღმრთისაძთა მე, გლახაკმან და ფრიად უღებებით ცხორებულმან, ლელგათა სოფლისათა დანთქმულმან და სიმბიითა ბრალთა სიმრავლისაძთა დაღონებულმან, მიქელ მოდრეკილმან ვიღუაწუ და უზეშთაეს უძღურისა ძალისა ჩემისა შრომად ვა-

¹ ჩამდინივე ნაწარმოები იხ. ს. ყუბანეიშვილის «ქრესტომათიაში», 1, 334—337.

² S 425.

ჩვენე და შევკრიბენ საგალობელნი ესე წმიდისა აღდგომისანი, რომელნი ეპოენ ენითა ქართველთაჲთაჲ მეხურონი: ბერძნულნი და ქართულნი, სრულნი ყოვლითა განგებითა, წესისაჲმბრ საეკლესიოჲსა: უფალო დაღატყვაჲთა, ოხითითა, მოიხილითა და აქებდითითა ძლიერად და სიწმიდით და სიშართლით სისწორითა კილოჲსაჲთა და უცთომელობითა ნიშნისაჲთა»¹. მეორე ადგილას: «შეწევნითა ღმრთისაჲთა, რომელი იგი არს მიზეზი ყოვლისა კეთილისაჲ, შე გლახაკმან მიქელ მოდრეკილმან, ძმისწულმან ღმერთშემოსილისა მამისა დავითისაჲმან, ვილუაწე და ყოვლით კერძო შრომაჲ ვაჩუენე ეზეშთაჲს ძალისა ჩემისა და ფრიადითა ხარკებითა და გულსმოდგინედ ძიებითა შევკრიბენ ძლისპირნი ესე ყოვლით კერძოვე, რომელნი ეპოენ ენითა ქართველთაჲთაჲ მებურნი: ბერძნულნი და ქართულნი, სრულნი ყოვლითა განგებითა, და დავწერენ წმიდაჲსა ამას წიგნსა შინა»². მიქელს არამცთუ შეუკრებია ეს ორიგინალური და ნათარგმნი ჰიმნები თვენისა და ოკტოიხოსისა, არამედ «დაუნიშნავს» კიდევაც, ესე იგი გალობის ნიშნები მოუწერია მათთვის.

ვინ იყო ეს მიქელი და რას ნიშნავს მოდრეკილი? «მოდრეკილი» უნდა ნიშნავდეს დაუუღებულს, მამასადაჲმე, მიქელი ბერი ყოფილა. განსვენებულნი თ. უორდანიჲ ამტკიცებს, რომ მიქელ მოდრეკილი იყო მოღვაწე შატ-ბერდისა, ძმა მარიაჲმის, იოანე-თორნიკესა და იოანე-ვარაზვაჩეს დედისა, ესე იგი — ბიძა თორნიკესი და იოანესი და დიდდღის ძმა ექვთიმესი³. ძნელი დასაჯერებელია, რომ მიქელ მოდრეკილი იყოს ბიძა თორნიკესი და იოანესი. ვინაიდან 978—988 წლებში, როცა მიქელს თავისი კრებული დაუწერია იოანე და თორნიკე ღრმად მოხუცებული იყვნენ (თორნიკე 985 წელს «სიბერესა შინა» გარდაიცვალა კიდევ), და რაღა უნდა ყოფილიყო მაშინ მათ დედის ძმა, ეს ხომ რაღაც წარმოუდგენელია? უორდანიას ეს შეცდომა მოუვიდა იმიტომ, რომ ოშკის სამოთხის «ანდერძი», რომელიც ორი პირისაგანაა დაწერილი, იოანე-თორნიკესა და მიქელ მოდრეკილის დისწულის — დავითისაგან, ერთ პირს, დავითს, მიაწერა მან. ჩვენ გვგონია, რომ სიშართლესთან ახლოს ვიქნებით, თუ ვიფიქრებთ, რომ მიქელ მოდრეკილი არის ის მიქელი. ძე იოანე-ვარაზვაჩესი და ძმა ექვთიმე ათონელისა, რომელიც 978 წელს ოშკის ლავრაში ჩანს და რომელიც მოხსენებელია ათონის ბიბლიის ანდერძში ამნაირად: «მიქელ ძე ვარაზვაჩესი, დიდი სიტყბოებაჲ მიჩუენეს ამის წიგნის შრომასა». შეიძლება, მიქელი არის ერთ-ერთი გადამწერი ათონის ბიბლიისა, რომელსაც ეკუთვნის 12 წინასწარმეტყველთა წიგნის გადაწერა, როგორც ეს ჩანს სიტყვებიდან: «აქამდე გიორგისი, აქამთგან მიქაელისი წალმართ» (წინ) და «აქამდე მიქაელისი, რომელსა ცთომილ ვიყო, ღმრთისაჲს შემინდვეთ და ლოცვასა მომიკსენეთ»⁴.

ექვთიმესა და ამ მიქელს ჰყოლიათ დაი, რომელსაც ორი შვილი შეძენია:

¹ პ. ინგოროვიძე, ძველი ქართული სასულიერო პოეზია, გვ. 660—661.

² თ. უორდანიჲ, ქრონიკები, I, 112.

³ იქვე, გვ. 108—109.

⁴ R. P. Blake, The georgian Text of fourth Estras from the Athos MS, «The Harvard theological Review», XXII, I, 1929 წ., გვ. 46, 48, 50.

იოანე ბერაძე, გადამწერი ნატპერდის კრებულისა, და დავითი, ერთ-ერთი ავტორი ოშკის სამოთხის «ანდერძისა». ამნაირად, მიქელ მოდრეკილი არის ოშკის მოღვაწე, ძმა ექვთიმე ათონელისა, და ამით აიხსნება, რომ მისი კრებულის 491 გვერდის ქვემო არშიაზე სწერია: «უფალო, შეიწყალე ევთვიმე ცოდვილი მწარედ». ის არის, ალბათ, უფროსი ძმა ექვთიმესი.

მიქელ მოდრეკილის ჰიმნები¹ შინაარსის მხრივ ორგვარია: ერთია საღვთისმეტყველო, რომლითაც ის შეაქებს ამა თუ იმ დღესასწაულს ან წმინდანს, როგორც ეროვნულს, ქართულს, ისე საზოგადოს. მომეტებულ ნაწილად იმას დაუწერია ჰიმნები ისეთი დღესასწაულებისა, რომელიც მოთავსებულია შობის წინაღვთისმეტყველის (21 დეკემბერი) და ნათლისღების განტეკების (20 იანვარი) შუაში, სახელდობრ: 1) დეკემბრის 24 — შობის წინაღვთისა, 2) იანვრის 1 — ბასილი დიდისა, 3) იანვრის 6 — აბო თბილელისა (2 ჯგუფი) და ნათლისღებისანი, 4) იანვრის 6 — ნათლისღებისანი (7 ჯგუფი), 5) იანვრის 17 — ანტონი დიდისა, 6) იანვრის 22 — ყოველთა წმიდათა ძველისა და ახლისა შჯულისა, სულ 14 ჯგუფი საგალობელია. ამათ გარდა, მიქელს შეუთხზავს თავისი საკუთარი პარაკლიტონი, სწორედ ის ნაწილი ამ წიგნისა, რომელიც საბერძნეთში ცნობილია ოკტოიხოსის სახელით, ესე იგი — საგალობელი აღდგომისა ან კვირიაკის დღისანი, რვა ჯგუფისა, რვა ხმათა მიხედვით. მართალია, ეს წიგნი მეცხრე-მეათე საუკუნეში უკვე ნათარგმნი იყო ქართულად და მისი საგალობელი, როგორც «ბერძნულნი», მიქელ მოდრეკილის კრებულშიაც არის მოთავსებული, მაგრამ, ჩანს, ისინი ქართველებს არ აკმაყოფილებდნენ და აპიტომ მიქელს თვით განუზრახავს შეთხზვა ამგვარი წიგნისა. მიქელის საგალობლები მდიდრადაა შემკული სხვადასხვა აკროსტიქით და რამდენიმე პათგანი იამბიკოთიც არის დაწერილი, მაგალითად, მესამე ხმის აღდგომის დასდებელი დაწერილია იამბიკოდ, რომელშიაც «ყოველსა მუქლსა ა შეტყუებაა აქვს: შ ჯერ იბ»². ხოლო 6 და 8 ხმის ყველა დასდებელი და მესამის «უფალო დადატყუავსი», აგრეთვე დასდებელი ნათლისღებისანი (გვ. ტპბ) და «კანონი» მისი (გვ. ტშთ) დაწერილია არა სტრიქონთა, არამედ მუხლთა ან სტროფების შეფარდება-შეხადლებით. მიქელის საგალობლებს თითქმის ყველას აქვს მიქელის სახელი ზედწარწერილი, ზოგს პირდაპირ მიქელი, ზოგს კიდევ სიმბოლურად, რიცხობრივ. მაგალითად, იანვრის 22 — «დასდებელი თქუმული ორმეოცისა, ათისა, ექუსასისა, ერთისა, ხუთისა და ოცდაათისა», აგრეთვე მესამე ხმის აღდგომის კანონს (გვ. ტამ) და ნათლისღებისას (გვ. ტპბ). ეს რიცხვები რომ ასოებით გამოვხატოთ, მივიღებთ: 40=მ, 10=ი, 600=ქ. 1=ა, 5=ე, 30=ლ, ანუ მიქაელ³. რაც შეეხება მიქელის ჰიმნებს, როგორც ლიტერატურულ ნაწარმოებს, ისინი პოეტური აღზაფრენითა და საღვთისმეტყველო სპეკულა-

¹ გამოცემულია პ. ინგოროყვას მიერ: ძველი ქართული სასულიერო პოეზია, გვ. რამ—ტმ; ს. უუბანეიშვილი, ქრესტომათია, I, 337—342.

² პ. ინგოროყვა, ძველი ქართული სასულიერო პოეზია, გვ. ტამ—ტმ.

³ იქვე, გვ. XII. ეს გამოფრულია პირველად პ. კარბელაშვილის (ქართული საერო და სასულიერო-კლოები, გვ. 44, 1899 წ.) და არა პ. ინგოროყვას მიერ (ძველი ქართული სასულიერო პოეზია, გვ. XII).

ციის სიღრმე-სიღიადით, აგრეთვე სტილიის სილამაზითა და მოხდენილობით. არაჩვეულებრივ მოვლენად შეიძლება ჩაითვალოს ჩვენს ძველ მწერლობაში და ამ მხრივ ისინი თუ არ სქარბობენ, ჩამოვარდნით მაინც არ ჩამოუფარდებიან იოანე მტბევეარის და სხვა ჰიმნოგრაფთა საგალობლებს.

21. ეზრა

ეზრას სახელით მიქელ მოდრეკილის კრებულში შენახულია ერთი საგალობელი, 20 იანვრისა, ექვთიმე დიდის, პალესტინელის, სადიდებლად. ამ საგალობელს აკროსტიქი აქვს დართული. რომელიც იკითხება: «ქრისტე, ადიდე საურმაგ და ძეი მისი შირეან, ამენ»¹. ალბათ, ეს საურმაგი და შირეანი არიან შექვეთელნი ამ საგალობლისა. შეიძლება აქ იგულისხმებოდეს გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში მოხსენებულ «ეზრა, ღირსი, ანჩელი მამათმთავარი ეპისკოპოსი, დიდებულთა აზნაურთა დაფანჩულთა შვილი» (გვ. 40). ის იყო თანამედროვე ბაგრატ ერისთავთა-ერისთვისა, რომელიც, სუმბატის ქრონიკით, გარდაიცვალა 966 წელს, ყოველ შემთხვევაში, ცხადია, რომ ეს ეზრა მეათე საუკუნის მწერალია და, მამასადამე, ის არ არის უღირსი ეზრა, რომელსაც მეთერთმეტე საუკუნეში შეუთხზავს ექვთიმეს მამის, იოანეს, სადიდებელი კანონი².

22. იოანე ჭონჭოზისძე

იოანე ჭონჭოზისძე არის მწერალი ტაო-კლარჯეთის სალიტერატურო სკოლისა. თუმცა ბიოგრაფიული ცნობები მის შესახებ ჩვენ არ მოგვეპოვება, მაგრამ, ცხადია, ისიც მეათე საუკუნის მოღვაწეა, ვინაიდან მისი საგალობელი მოთავსებულია მიქელ მოდრეკილის კრებულში. ეს არის «გალობანი ქრისტეს ნათლისღებისანი და პაბო ისმაიტელყოფილისა ქართველისანი», რომელნიც იამბიკოთია დაწერილი. საგალობელი შედგება 28 მუხლისაგან, რომლებშიც რვა-რვა სტრიქონია, ხოლო თითოეულ სტრიქონში განსაზღვრული რაოდენობა «შეტყუებისა» ან მარცვლებისა³.

23. კურდანაძე

ჩვენ არ ვიცით, ვინ არის ეს კურდანიძე, რომლის სახელს იძლევა აკროსტიქი ან კიდურწერილობა «უფალო ღალატყავ»-ის საგალობლისა, რომელიც მიქელ მოდრეკილის კრებულშია მოთავსებული მეშვიდე ხმის აღდგო-

¹ პ. ინგოროყვა, ძველი ქართული სასულიერო პოეზია, გვ. 656—666; ს. ყუბანეიშვილი, ქრესტომათია, I, 344—346.

² ეს კანონი მოთავსებულია 1074 წელს გადაწერილ ხელნაწერში, A 558; «ათონის კრებული», გვ. 191—196.

³ პ. ინგოროყვა, ძველი ქართული სასულიერო პოეზია, გვ. 400—401; ს. ყუბანიშვილი, ქრესტომათია, I, 346—348.

შას დასდებელთა შორის¹. ვგონებ, რომ კურდანაჲ არის ავტორი ამ საგალობლისა და მწერალი არაუგვიანეს მეათე საუკუნისა, წინააღმდეგ შემთხვევაში მისი შრომა მიქელის კრებულში ვერ მოხვდებოდა.

24. ფილიპე

სინას მთის მეათე საუკუნის ორ ხელნაწერში (№№ 59, 64) შენახულა ცამეტსტრიქონიანი იამბიკო, რომელიც დაწერილია 16-მარცვლიანი სილაბურ-ტონური საზომით. იამბიკო ამასთანავე რითმიანია — ყველა სტრიქონი ასო ო-ნით თავდება. აკროსტიქი ან კიდურწერილობა იამბიკოსი გვაძლევს «ფილიპე ბეთლემში», მაშასადამე, ავტორი ამ იამბიკოსი არის ვილაც ფილიპე, რომლის შესახებ ჩვენ არაფერი ვიცით. იამბიკო შეასხაძს ღვთისმშობელსა და მისგან ბეთლემის ბაგაში განხორციელებულს. მნიშვნელობა ამ იამბიკოსი უმთავრესად იმაში მდგომარეობს, რომ საეკლესიო პოეზიის დარგში ის წინამორბედია შოთა რუსთაველის 16-მარცვლიანი სილაბურ-ტონური საზომისა. პირველად ეს იამბიკო გამოსცა აკად. ნ. მარმა², ხოლო მეორედ — პ. ინგოროყვა³.

საყურადღებოა ერთი ლეგენდა, რომელიც ჩაწერილია ს. გერგეტში 1945 წელს. ის ასე იწყება: «ფილიპე ბეთლემში იყო. განდევნილად ცხოვრობდა ბეთლემში...»⁴. რამდენადაც ამ ლეგენდაში მოხსენებულია «მთაწმიდელი», ის მეთერთმეტე საუკუნეზე ადრე არ უნდა იყოს გაჩენილი. შეთხზულია ის, უნდა ვითქვით, ამ იამბიკოს ნიადაგზე, ჩადგანაც იამბიკო, როგორც ვთქვით, გვაძლევს აკროსტიქს «ფილიპე ბეთლემში».

25—26. სტეფანე სანანოღისძე და ღვთისმშობელი

ძველი ქართული მწერლობის ისტორიაში ჩვენ ვხვდებით ერთად და განუყრელად ორ სახელს: ღვთისმშობელი და სტეფანეს. «ძუელსა წიგნსა შინა მიხილავს მე, ზაქარია მოძღუარსა, და მისგანით გადმომიწერიეს: მრავლით ეამითგან უწინარეს ეფთიმი და გიორგი, წმიდათა მამათა მთარგმნელთა, ღვთისმშობელი და სტეფანე, ქართველთა გვარისანი, იერუსალიმს მოიწინეს და მუნ შეემეცნეს ელინთა ენაშუობასა: და პირველად მათ გადმოთარგმნეს რაოდენნიმე საეკლესიონი წიგნნი ბერძნულისაგან ქართულად და არაბთა ენსაგანცა სამართონი წიგნნი გადმოიღეს მრავლითა შრომითა»⁵. ეს ამონაწერი, რომელიც

¹ პ. ინგოროყვა, ძველი ქართული სასულიერო პოეზია, გვ. რაფ — რამ.

² Вступительные и заключительные строфы Витязя в барсовой коже Шоты из Рустава, «Тексты и разыскания по армяно-грузинской филологии», кн. XII, Петерб., 1910 г., стр. LVI.

³ პ. ინგოროყვა, ძველი ქართული სასულიერო პოეზია, გვ. ტაფ.

⁴ ნ. მახათაძე, ი. ქავჭავაძის «განდევნილს» ფოლკლორული წყაროება, გვ. 230—31.

⁵ Н. Марти, Из книги царевича Баграта о грузин. переводах духовных сочинений..., «Известия Акад. Наук», т. X, № 2, стр. 264.

არაფერს არ გვეუბნება იმის შესახებ, თუ ვინ იყვნენ დავით და სტეფანე, როდის «მოიწინეს» იერუსალიმს და, სახელდობრ, რომელი საეკლესიო და საღმრთო წიგნები თარგმნეს, ეკუთვნის მეთვრამეტე საუკუნის შწიგნობარს, მოძღვარს ზაქარია გაბაშვილს. მეთექვსმეტე საუკ. მოღვაწე, ბატონიშვილი ბაგრატი, თავის შრომაში, რომელსაც «მოთხრობაა სჯულთა უღმრთოთა ისრაიტელთაჲ»¹ ჰქვია, ამბობს: «იყვნეს უკუე უწინარეს ნოქამედისა კაცნი წმიდანი და სასწაულთმოქმედნი, ნათესავით ქართველნი, დავით და სტეფანე... რომელნი წარვიდეს იერუსალიმს... და გვითარგმნეს ჩუენ წიგნები ყოველი ბერძულისაგან ქართულად»². როგორც ვხედავთ, არც ბაგრატი და არც იაკობ მუხომედიელი (გარდაიცვ. 1712), რომელმაც ლექსად გამოთქვა ბაგრატის შრომა³, არ გვაძლევენ გარკვეულ ცნობას დავით და სტეფანეს ქრონოლოგიის შესახებ. ამით აიხსნება, რომ აკად. ნ. მარს terminus post quem მათი მოღვაწეობისა გადააქვს ხან ნეშვიდე საუკუნეში⁴, ხან მერვე-მეცხრეში⁵, ხან მეათეში⁶. უფრო გარკვეულ და უტყუარ მასალას ამ საკითხის გასაშუქებლად ჩვენ მეთერთმეტე-მეთორმეტე საუკუნეში ვპოულობთ. ეფრემ მცირე ერთ თავის შრომაში მოგვითხრობს, რომ სვიმეონ ლოლოთუტის მეტაფრაზებიდან ქართულადაც «ითარგმნეს მცირედნი, ვითარ იგი არს წმიდისა არტემისა და კრიტელთაჲ და ელევთერისი, რომელნი უთარგმნიან წმიდასა მამასა ჩუენსა დავით ტბელსა... ეგრეთვე სანატრელსა სტეფანეს სანანოასძესა უთარგმნია საკითხავი დაუჯდომელთაჲ და ცხოვრებაჲ თეოქტისტე ლეზველისაჲ და სხუანიცა»⁷. რუის-ურბნისის ძეგლისწერაში ნათქვამია: «ღირსთა მამათა ჩუენთა დავით ტბელისა და სტეფანე სანანოასძისა საუკუნომცა არს ქსენებაჲ და ეუოთიკუაჲ მათი»⁸. მიქელ მოდრეცილის საგალობელშიაც ვხვდებით ჩვენ სტეფანე სანანოასძისა და დავით ტბელის სახელებს ერთად⁹. ცხადია, ძ უ ე ლ ნ ი თარგმანნი, დავით და სტეფანე, არიან დავით ტბელი ან მტბევარი, ეპისკოპოსი ტბეთისა, და სტეფანე სანანოასძე, რომელნიც თანამედროვენი ყოფილან და ამიტომაც ერთად იხსენიებიან. სტეფანე სანანოასძე არის ცნობილი სტეფანე, ჰყონდიდის ეპისკოპოსი, როგორც ეს ჩანს მიქელ მოდრეცილის საგალობლის ერთი შინაწერიდან: «ქ. სტეფანე ჰყონდი[დლის]ა, ნეტარისანი სანანოას ძისანი»¹⁰. თვით სახელწოდებანი — ტბელი, resp. მტბევარი, და ჰყონდიდელი ნათელყოფენ, რომ სტეფანესა და დავითს უნდა ეცხოვრათ და ემოღვაწნათ არაუადრეს მეათე საუკუნისა. ჩვენ შეგვიძლია უფრო დაახლოებით განვსაზღვროთ მათი ცხოვრების დრო. ექვ-

¹ Н. Марр. Из книги царевича Баграта о грузин. переводах духовных сочинений... «Известия Акад. Наук», т. X, № 2, стр. 239.

² იქვე, გვ. 242.

³ იქვე გვ. 341, შენ. 1.

⁴ Из поездки на Афон. «Журн. Мин. Нар. просв.», Март, 1899 г., стр. 5.

⁵ «Агиографические материалы по груз. рукоп. Иверы», II, 106; ამ უკანასკნელ შემთხვევაში ის თარგმანებათა ვნითა და სტილით ხელმძღვანელობს.

⁶ A 90, გვ. 312b—313a.

⁷ შ. საბინიანი, საქართველოს სამოთხე, გვ. 330.

⁸ თ. ცორციანი, ქრონიკები I, 113—114.

⁹ იქვე, გვ. 113; პ. ინგოროყვა, ძველი ქართული სასულიერო პოეზია, გვ. 66ა.

თივე მთაწმიდელი გიორგი ბერის ერთ-ერთ შეკითხვაზე უპასუხებს: «ეესევი პამფილელის წიგნი... ქართულად ვისმე უთარგმნია... და სიცოცხლესა ნეტარისა მამისა იოანესსა მოეწერა ქართლით სტეფანე ეპისკოპოსსა ჭყონდიდისასა და ეკითხა, ვითარმედ შესაწყნარებელ არსა?»¹ შეკითხვას აძლევენ იოანე მთაწმიდელს, უპასუხებენ მამა და შვილი [ჩუენ მიუწერეთ]. ჩანს, სტეფანე სანაზოაძე და მასთან ერთად დავით ტბელიც იოანე ათონელის თანამედროვენი ყოფილან². მამ იმათი სამწერლო მოღვაწეობის დროდ მეათე საუკუნის მეორე ნახევარი უნდა მივიჩნიოთ. ამას მოწმობს მათი თარგმანებათა ენაც, რომელიც მეტად მსუბუქია და თვალსაჩინო არქაიზმებს მოკლებული. უფრო დაახლოებით, მათ უმოღვაწეიათ მეათე საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში. მართლაც, თუ ეფრემის მოწმობით, მათ სვიმეონ ლოლოთეტის მეტაფრასებიც თარგმნეს ავტორისავე სიცოცხლეში, თავისთავად ცხადია, ისინი ყოფილან თანამედროვენი სვიმეონის მეტაფრასული მოღვაწეობისა, რომელიც, როგორც ახლა მტკიცედ დასაბუთებულია, 982 წელს დაიწყო³.

სტეფანესა და დავითს უთარგმნიათ უმთავრესად აგიოგრაფიული ნაწარმოებნი, თუმცა სტეფანეს შეუთხზავს ორიგინალური ჰიმნებიც, რომელნიც მიქელ მოდრეკილის კრებულშია მოქცეული. კერძოდ, სტეფანეს დაუწერია ორი დასდებელი: ნათლისღებისა და წმიდისა მოწამისა ჰაბოაძისი⁴, აგრეთვე სტეფანე პირველმოწამისა — რითმოვანი, რომლის აკროსტიქი იძლევა სახელს სტეფანე⁵. ხოლო უთარგმნია მას საკითხავი დაუჯდომელთაჲ, ეგრეთ წოდებული აკათისტო, რომელიც დიდმარხვის მეხუთე კვირიაკის შაბათს იკითხება⁶, ცხორებაჲ თეოქტისტე ლეზველისაჲ (10 ნოემბერი, S ფონდი, № 384, გვ. 597—612), აგრეთვე, როგორც ერთი მინაწერიდან ჩანს, — «წმიდათა შორის მამისა ჩუენისა გრიგოლ ნოსელისაჲ შესხმაჲ წმიდისა სტეფანე პირველმოწამისაჲ» (გელ. № 5, ფ. 503 b — 514 a); ესენი ყველა მეტაფრასული რედაქციისაჲ. ჩამოთვლილთ გარდა, მას «სხუანიცა» უთარგმნია, როგორც ეფრემ მცირე ამბობს. მაგრამ რა და რომელი, ცნობები ამის შესახებ ჯერჯერობით არ მოგვეპოვება. დავით ტბელის აგიოგრაფიული შრომები ორ ჯგუფად განიყოფება: ერთი ძველი, კი მ ე ნ ი ს რედაქციის, ცხორებათა თარგმანი: ცხორებაჲ და მოქალა-

¹ მ. საბინინი, საქართველოს სამოთხე, გვ. 432—435; მ. ჯანაშვილი, საუნჯე მეათე საუკუნის, გვ. 29—30.

² როგორც თავის ადგილას დავინახეთ, თუ მიქელ მოდრეკილი, ძმისწული ღმერთშემოსილისა მამისა დავით ტბელისა (თ. ორდანიას კრონიკები, I, 112), მზა იყო ექვთიმესი, დავითი ყოფილა მშა თოლოსიკუასი და იოანე-ვაოანევიკუასი.

³ Б. Кекелидзе, Симеон Метафраст по грузинским источникам, «Труды Киев. Акад.», 1910 г., февраль, стр. 9.

⁴ პ. ინგოროყვა, ძველი ქართული სასულიერო პოეზია, გვ. 65ა—65ბ.

⁵ იქვე, გვ. 65ა—65ბ.

⁶ გელ. ხელ. № 8, ფ. 140 b—147; A 5, 140, 162, 272; გელათ. № 2, ფ. 275—282; Q 762, 47—72. მ. ჯანაშვილი, К Материалам по истории и древностям Грузии и России, Тифл. 1912 г., стр. 107—145.

ჭობაჲ ნეტარისა მართაჲსი, წმიდისა სვეონის დედისაჲ¹, ცხოვრებაჲ და მოქალაქობაჲ წმიდისა და ნეტარისა მამისა ჩუენისა ბარლაამ მოლუაწისაჲ, რომელი იყო მთასა კავკასსა², ცხოვრებაჲ და საკვრველებანი წმიდისა და ნეტარისა მამისა ჩუენისა გრიგოლი ეპისკოპოსისაჲ, აკრაკანთელთა ქალაქისაჲ, რომელ არს სიკილიისაჲ³. მეორე — მეტაფრასული რედაქციისა: წამებაჲ წმიდისა და დიდისა მოწამისა არტემისა⁴, წამებაჲ წმიდათა და ყოვლადქებულთა ათთა ქრისტეს მოწამეთა, რომელნი კრიტეს იწამნეს⁵, წამებაჲ წმიდისა მღუდელმოწამისა ელეფთერიისი⁶. დავითს უთარგმნია აგრეთვე რამდენიმე თხზულება გრიგოლ დეთისმეტყველისა, სახელდობრ: 1) შესხმა და წამებაჲ წმიდისა მღუდელმოწამისა კვპრიანესი⁷, 2) შესხმა დიდებულისა მოწამისა დიმიტრისი⁸, 3) შესხმა და ქებაჲ თავისა დისა ლორლონიასი⁹, 4) განდგომილისა ივლიანესთვს ძეგლის აღწერაჲ და განქიქებაჲ უმჯულოებათა მისთა¹⁰, 5) მიზეზი პონტოდ სივლტოლისა მისისაჲ და მოქცევისათვს მიერ, კუალად სიტყვს გებაჲ ხუცად კურთხევისა მისისაჲ¹¹, 6) სწავლაჲ, რომელიც ასე იწყება: «მოვედით ძმანო ჩემნო საყუარელნო და ვისწრაფოთ სათნოყოფად ღმრთისა...» (S ფონდი, № 1696), 7) თქუმული ბორგნეულთა მწვალებელთა ეგნომიოს და ნავატ ფილოსოფოსის მიმართ¹², 8) თქუმული თავისა მამისა გრიგოლისა და ერისა მის ანძიანძორისა მიმართ ეამსა მას, ოდეს ევედრნეს მას, რათა თავს იღვას წინამძღურობაჲ და ღუწაჲ ანძიანძორისა საყდრისაჲ¹³, 9) თქუმული ებისკოპოსთა მათ მიმართ ეგვიპტით მომავალთა და ერთა¹⁴, 10) ებისტოლე პირველი კლიდონიოს ხუცისა მიმართ¹⁵, 11) თქუმული თავისა მამისა გრიგოლის და დიდისა ბასილის მიმართ, ოდეს ებისკოპოსად აკურთხეს იგი სასიმოსა საყდარსა¹⁶, 12) თქუმული მათდა მიმართვე მასვე

¹ ათონ. ხელნ. № 55; A 42; H. M a r p. Агиографическае материалы по груз. рукоп. Ивора, I, 36—46; Ф. Иордания, Описание рукописей Тифл. церков. музея, I, 149. P e e t e r s-ის აზრით ეს «ცხოვრება», რომელშიაც ქართველები შექმბულნი არიან, ქართველის მიერ უნდა იყოს დაწერილი (Orient et Byzance, B. H. Seiler, 1950, ა 16.)

² ათონ. ხელნ. № 55; H. M a r p. Агиографич. материалы. II, 109—144. ეს «ცხოვრებაც», პეტეტერსის აზრით, ქართველის მიერ უნდა იყოს დაწერილი (Miscelan. historica Alberti de Meyer, 1946, S. 380—389, Louvain).

³ Проф. В. Бенешевич, О древнем Иерусалимском списке груз. Минеи-Четьей, «Христианский Восток», т. I, вып. I, стр. 67; S 384, გვ. 771—856.

⁴ ოქტ. 20, გელ. № 4, ფ. 485—510.

⁵ დეკ. 23, A 90, გვ. 239—242; გელ. № 5, ფ. 391—395.

⁶ დეკ. 15, A 90, გვ. 207—222.

⁷ A 1, 87; S 383; სააზ. მუზ. Georg. № 149.

⁸ A 16, 87; S 1696; H 351.

⁹ A 16, 87; S 383; სააზ. მუზ. Georg. № 149.

¹⁰ A 16, 87, 262; S 383.

¹¹ A 87; S 383, 1696.

¹² A 87; S 383.

¹³ A 87; S 383; სააზ. მუზ. Georg. № 149.

¹⁴ A 87; S 383; სააზ. მუზ. Georg. № 149.

¹⁵ S 383, 1696; სააზ. მუზ. Georg. № 149.

¹⁶ A 87; S 383; 1696; სააზ. მუზ. Georg. № 149.

ეპისა¹. სამ უკანასკნელ თხზულებას თანდართული აქვს დავითის მიერ ნათარგმნი «თარგმანებაჲ ძნიად გულისხმის საყოფელთა სიტყუათაჲ», რომელიც ეკუთვნის საეკლესიო მწერლობაში ცნობილს ვრიგოლის თხზულებების ერთ-ერთ კომენტატორს. 13) «თავისა თვისისა მიმართ და შათა მიმართ, რომელნი იგი იტყოდეს: ჰნებავს და პსურის მას კონსტანტინოპოლისა საყდარი»². დავითისა და სტეფანეს დამსახურებას სამშობლოს წინაშე, ჩანს, თანამედროვენი დიდად აფასებდნენ, ამით აიხსნება, რომ რუის-ურბნისის კრება მათ სახელებს საგარგებოდ უსვამს ხანს.

27. იოანე ბოლნელი

ბიოგრაფიული ცნობები იოანეს, ბოლნისის ეპისკოპოსის, შესახებ არ შენახულა, ვიციტ მხოლოდ, რომ ის იყო თანამედროვე მეფის ბაგრატ მესამისა (980—1014), მამასადავზე, მწერალი მეათე საუკუნის გასულისა და მეოთხთმეტის დასაწყისისა. დაახლოებით მეათე საუკუნეს მიუთითებს დიდმარხვის კვირიაკეთა სათვალაეი, რომელსაც იოანეს ქადაგებებში ვპოულობთ. სწორედ ამ დროს, სხვადასხვა წყაროთი, ცნობილია ჩვენში ვინმე იოანე ხახულელი, რომელსაც, როგორც მკვერმეტყველ მქადაგებელს, თანამედროვენი «ოქროპირს» უწოდებდნენ. პალესტინაში, ჯვარის მონასტერში, ინახება X—XI სს. ორი ხელნაწერი³, ამ იოანესაგან გადაწერილი. ექვთიმე მთაწმიდლის ბიოგრაფიაში შენახულა ცნობა, რომ, როდესაც ექვთიმემ წინამძღვრობას თავი დაანება (1019 წელს), მასთან სამოდვაწეოდ მოვიდა, სხვათა შორის, ეს იოანე ხახულელი («ათონის კრებული», გვ. 62). შესაძლებელია ვიფიქროთ, რომ იოანე ბოლნელი და იოანე ხახულელი ერთი და იგივე პირია, რომელიც წინათ ბოლნისის ეპისკოპოსად ყოფილა, მერე ხახულის კათედრა მიუღია და 1019 წლის მახლობლად კათედრისათვის თავი დაუწებებია და ათონზე გადასახლებულა. ეს მით უფრო საფიქრებელია, რომ იოანე ბოლნელი შესანიშნავი მქადაგებელი ყოფილა, მას შეშენის სახელი ოქროპირი, სხვა მქადაგებელი კი ამ დროს წყაროებში არა ჩანს. შეიძლება ამით აიხსნებოდეს ის გარემოებაც, რომ იოანე ბოლნელის ქადაგებანი შენახულა, სხვათა შორის, ათონის ივერიის მონასტრის X—XI სს. ხელნაწერში № 80⁴.

ბოლნისში ნაპოვნია თითქოს იოანე ბოლნელის საფლავის ქვა სათანადო წარწერით, რომელიც X საუკუნისად არის მიღებული (ლ. მუსხელიშვილი, ბოლნისი, გვ. 337 — 338). აქედან ასკვნიათ, რომ იოანე ბოლნისში გარდაიცვალა. ჯერ უნდა სათანადოდ დამტკიცდეს, რომ საფლავისქვის წარწერა უთუოდ X საუკუნისაა და ის უეჭველად ჩვენს იოანე ბოლნელს გულისხმობს.

პ. ინგოროყვას ლიტონი განცხადებით, იოანე მეცბრე საუკუნის მეორე ნახევრის მოღვაწეა («ქართული მწერლობის ისტორიის მოკლე მიმოხილვა»),

¹ S 383, 1696. სააზ. მუზ. Georg. № 149.

² S 383. სააზ. მუზ. № 149.

³ პროფ. ა. ცაგარლის კატალოგი №№ 35, 123.

⁴ ა. ცაგარლის კატალოგი, ბლექიტი № 11.

ხოლო მ. თარხნიშვილის სიტყვით (Geschichte der kirchlichen georgischen Literatur, S. 590), ის მეშვიდე საუკუნის ბეორე ნახევარს ეკუთვნის; ანგარიშგასაწევი მოსაზრება ამის სასარგებლოდ მას არ მოჰყავს. მხოლოდ ერთ ადგილას შენიშნავს ის (S. 382, Anm. 4): მეათე საუკუნის ხელნაწერი A 95 შეიცავს გამოუკლებლივ უძველეს ტექსტებს, იმაში მოთავსებულია იოანე ბოლნელის ქადაგებანიც, მაშასადამე, ეს უკანასკნელი უძველეს დროშია აღმოცენებულიო. არაა სწორი, რომ ამ ხელნაწერში გამოუკლებლივ უძველესი ტექსტებია მოთავსებული; აქ ჩვენ გვაქვს (გვ. 1117—1158) მარტვილობა ევსტრატის, აქესენტის, ევგენის, ორესტის და მარდარისა, რომელიც სვიმეონ ლოლოთეტის მეტაფრასს წარმოადგენს და ქართულად ექვთიმე ათონელის მიერაა გადმოთარგმნილი 1005 წლის შემდეგ. A 95 გადაწერილია XI ს. პირველ მეოთხედში (კ. კეკელიძე, ეტიუდები III, 199), ესე იგი, იმ ხანაში, რომელსაც ჩვენ იოანე ბოლნელს ვაკუთვნებთ.

დღემდე ცნობილ სხვადასხვა ხელნაწერში შენახულა ცამეტი ორიგინალური ქადაგება იოანე ბოლნელისა, ამთგან თორმეტი გამოცემულია მ. ჯანაშვილის მიერ¹. ესენია: ქადაგება ხორციით ალების ცვირიაკისა, დიდმარხვის 1 — 7 ცვირიაკეთა, ახალი ცვირიაკისა და «ღვინის მსმელთა და მომთვრალეთათვის». ათონის ხელნაწერში, რომელიც მ. ჯანაშვილს ხელთ არა ჰქონია, პირველი და ორი უკანასკნელი ქადაგება არაა, სამაგიეროდ აქ ორი სხვა ქადაგებაა რომელიც ჯანაშვილის ხელნაწერებში არ მოიპოვება: ქადაგება ფერისცვალებისა (ათონ. № 89, გვ. 151 — 153) და ენკენიისა — 13 სექტემბერს (იქვე, გვ. 178—182). ჯანაშვილის გამოცემაში მეოთხე ცვირიაკისათვის დადებულია იოანე ოქროპირის ქადაგება «უძღვებისა შისტვის შვილისა» (გვ. 32—47), ათონის ხელნაწერში ამის მაგიერ მოყვანილია სხვა ქადაგება იოანე ბოლნელისა, რომელიც ასე იწყება: «მოვედით საუუარულნო და ისმინეთ...» (გვ. 220 — 222). იოანეს ქადაგებანი მოთავსებულია სინას მთის ხელნაწერში № 44². მერვე ცვირიაკის ქადაგება (გვ. 75—78) ეკუთვნის არა იოანე ბოლნელს, არამედ იოანე ოქროპირს. უეჭველია, იოანეს სხვა ქადაგებანიც ექნებოდა დაწერილი, მაგრამ ისინი ჩვენამდე არ შენახულა, ყოველ შემთხვევაში ჯერ აღმოჩენილი არაა. იოანე ბოლნელის ქადაგებანი რამდენადმე იოანე ოქროპირის ქადაგებებს უახლოვდება თავისი ზოგადი ხასიათით. ეს ქადაგებები წარმოადგენს სახარების ტექსტის განმარტებებს მსგავსად ოქროპირისა; განმარტებულია, უშეტეს ნაწილად, «დასაწყისი» ლუკასა და მათეს სახარებიდან, რომელიც ამა თუ იმ ცვირიაკეს იკითხება საეკლესიო კალენდრით. იოანეს პოშილექტიურ-ეგზეგეტიკური ნეთოლი, როგორც იოანე ოქროპირისა, არის ალევგორიული, მორალური და, ზოგიერთ შემთხვევაში, ფილოლოგიური.

ყურადღებას იპყრობს შამხილებელი ტონი ზოგაერთი მისი ქადაგებისა, მაგალითად, მღრიდრისა და მთვრალი კაცის შესახებ.

¹ იოანე ბოლნელ ეპისკოპოსის ქადაგებანი». საეკლ. მუზ. გამოცემა № 14. თბილ., 1911 წ.

² Н. Марр, Описание груз. рукописей Синайского монастыря. № 44, 0-გარ. 29 (G. G a r i l l e-მ არ იცის, რომ აქ იოანეს ქადაგებანია, Catalogue, p. 163—165).

X 28. ექვთიმე მთაწმიდელი

ათონის სალიტერატურო სკოლის მამამთავარი და ჩვენი კულტურული წარსულის ერთი უდიდესი პიროვნება, რომელმაც განსაკუთრებული კვალი დატოვა ქართული მწერლობის ისტორიაში, არის ექვთიმე მთაწმიდელი ან ათონელი¹. ცნობები ექვთიმეს შესახებ ჩვენ მოგვეპოვება საგანგებოდ დაწერილ ბიოგრაფიაში, რომელიც გიორგი მთაწმიდლის კალამს ეკუთვნის და ნამდვილ ისტორიულ ნაწარმოებს წარმოადგენს, სადაც დოკუმენტურადაა აღწერილი ათონის ივერიის მონასტრის აშენების ამბავი იოანესა და ექვთიმეს მიერ, მათი ცხოვრება და მონასტრის თავგადასავალი მეთერთმეტე საუკუნის პირველ ნახევარში². როგორც ბიოგრაფიიდან ჩანს, ექვთიმე სულ უმცროსი შვილი ყოფილა იოანესი და, როდესაც იოანე, მისი მამა, ბერად აღკვეცილა, ის მცირეწლოვანი დარჩენილა. ექვთიმეს საერისკაცო სახელი ჩვენამდე არ შენახულა. როდესაც იოანეს ოჯახი მიუტოვებია და ბერად შემდგარა «დადებულსა ლავრასა ოთხთა ეკლესიისათა», მისი ცოლ-შვილი წაუყვანიათ თავისთან მის სიმამრს აბუჰარბსა და ცოლისძმებს. ამ დროს ბერძენთა იმპერატორმა დავით კურაპალატს დაუთმო «ზემონი ქუეყანანი» და «მძევლად აზნაურთა შვილნი ითხოვნა მისგან» («ათონ. კრებული», გვ. 6). ამ მძევალთა შორის მოხვედრილა იოანეს მცირეწლოვანი შვილი ექვთიმე, რომელიც იოანეს სიმამრსა და ცოლისძმებს კონსტანტინოპოლს წაუყვანიათ. ამ დროს იოანე ოლიმპის მთაზე იყო. როდესაც ეს მან გაიგო, წავიდა კონსტანტინოპოლს, პირადად ინახულა სიმამრი და ცოლისძმები, რომელთაც დიდი საყვედური უთხრა ასეთი გულქვაობისა და «ობლისადმი» უყურადღებობისათვის და, იმპერატორების ნებართვით, შვილი უკან დაიბრუნა და ოლიმპის მთაზე მოიყვანა. აქ მან ასწავლა მას «პირველად ქართული სწავლაჲ და მერმე ბერძულად განსწავლა ყოვლითავე სწავლულებითა სრულებით» (გვ. 25). თავდაპირველად ბავშვობაში ექვთიმე ქართულად თავისუფლად ვერც კი ლაპარაკობდა თურმე. «ძნიად უბნობნ ქართულადო», — ამბობს იოანე, მამამისი, და «ამის პირისათვის ფრიად მწუხარე ვიყავო» (გვ. 26). საჭირო შექმნილა, ბიოგრაფის სიტყვით, თითქოს ღვთისმშობლის სასწაულთმოქმედებითი გამოცხადება ექვთიმეს ავადმყოფობისას, რომ «აეხსნა» მისთვის ენა, ქართულად მეტყველი, და მართლაც, «მიერიდან», გვამცნობს იოანე, სიტყვა ქართული «დაუყენებლად, ვითარცა წყაროდ, აღმოდინ პირისაგან მისისა უწმიდეს ყოველთა ქართველთასაო» (იქვე).

¹ კ. ავტელიძე, ათონის ლიტერატურული სკოლის ისტორიიდან, «თბილ. სახელმწ. უნივერსიტეტის შრომები», VI, გვ. 145. შეად. მისივე, ვტიუდები, II, გვ. 218—236. ახლად გამოთქმული მოსაზრება მ. ბერძნიშვილისა, რომელიც უარყოფს ვარაუდებს მამობას («ისტორიის ინსტიტუტის შრომები», I, 239—249), მეტ დასაბუთებას მოითხოვს.

² გამოცემულია მ. სიბინინის მიერ, «საქართველოს სამოთხეში», გვ. 401—432; «ათონის კრებულში», გვ. 1—62 და 1946 წ. ი. ჯავახიშვილის დადგენილი ტექსტი კ. შინიძის მიერ ბერძნულ ენაზე ექვთიმეს «ცხოვრება» მოთავსებული ყოფილა ათონის ივერის მონასტრის ბერძნულ ხელნაწერებში № 347, 453, როგორც ეს ს. ლამპროსის კატალოგიდან ჩანს.

რასაკვირველია, ეს ეპიზოდი ექვთიმეს ბიოგრაფიაში შეტანილია მკითხველთა დასაჯერებლად, რომ, თუ ღვთისმშობლის საგანგებო, სასწაულთმოქმედებითი საქმეში ჩარევით არა, ექვთიმე ვერ ავიდოდა წარმატების იმ სიმაღლეზე, რომელზედაც მან «ალაყუავა ენამ ჩუენი და ქუეყანამ თარგმანებითა წმიდათა წერილთადათა და ყოველნივე განაკვრნა, რამეთუ ეგვეთარი თარგმანი არღარა გამოჩინებულ არს ენასა ჩუენსა და ვპკონებ თუ არცალა გამოჩინებად არს» (გვ. 3, 26—27). ყოველ შემთხვევაში, ცხადია, რომ ბავშვობაში მას ბერძნული ენა მართლაც უფრო ეხერხებოდა, ის მას პატარაობიდანვე შეუსწავლია საფუძვლიანად და ამით იხსენება, რომ ის არამცთუ ბერძნულიდან თარგმნიდა შეუღარებლად, მისი ბიოგრაფის სიტყვით, ქართულიდანაც კი თარგმნიდა ბერძნულად. ოლიმპის მთიდან იოანე, როგორც ვიცით, თავისი შვილით და რამდენიმე მოწაფით გადასახლდა ათონის მთაზე და ათანასე დიდის ლავრაში დაემკვიდრა; ეს მოხდა 965 წელს¹. აქედან ჩვენ შეგვიძლია დაახლოებით მაინც გავარკვიოთ ექვთიმეს დაბადების დრო. დ. ბ ა ქ რ ა ძ ი ს გამოანგარიშებით, რომელსაც იზიარებს თ. ე ო რ დ ა ნ ი ა ც («ქრონიკები», 1, 124—125), 1028 წელს, როდესაც ექვთიმე გარდაიცვალა, ის იყო 65 წლისა, მაშასადამე, დაბადებულია 963 წელს. მაგრამ საქმე სხვანაირად წარმოგვიდგება, თუ მხედველობაში მივიღებთ შემდეგს: იოანემ რომ შიატოვა «მეუღლე და შვილნი და ლავრასა დიდებულსა ოთხთა ეკლესიათასა შევიდა» (გვ. 6), ექვთიმე მაშინ, როგორც ვთქვით, დაბადებული იყო და, მეტი თუ არა, ერთი ან ორი წლის მაინც იქნებოდა, ოთხთა ეკლესიათა ლავრაში იოანემ დაყო «ეამ რაოდენიმე ლუაწლითა ძლიერიითა მორჩილებასა შინა» (გვ. 6). აქედან ის წავიდა და «მთასა ულუმბომასასა მიიწია და მონასტერსა ერთსა შინა ეამთა არამცირედთა ჯორთა მსახურებისა ლუაწლი ახოვნად თავს იდგა» (იქვე). აქ მაშინ გაიგო, რომ მის სიამაშრსა და ცოლისძმებს ექვთიმე მძევლად გაუგზავნიათ ბიზანტიაში კეისრის კარზე. ის წავიდა კონსტანტინოპოლს, შვილი უკანვე დაიბრუნა და ოლიმპზე მოიყვანა, «ხოლო შემდგომად რათღენისამე ეამისა, ენამთგან განითქუა სახელი მისი და პატივსა უყოფდეს ბერძენნი და ქართველნი, შეუძნდა საქმე ესე და ამის პირისათვის... მთაწმიდას მოვიდა ლავრასა დიდისა ათანასესსა» (გვ. 7). აქედან უნდა ვიფიქროთ, რომ ამ დროს ექვთიმე, მეტი თუ არა, ათი წლის მაინც იქნებოდა. ასე რომ, ის დაბადებული უნდა იყოს 955 წლის ახლო ხანებში². ათონზე მოსვლის შემდეგაც განაგრძობდა, უეჭველია, იოანე თავისი შვილის ზრდა-განვითარების შესახებ ზრუნვას. როდესაც ექვთიმე საკმაოდ წამოიზარდა და ქართულსა და ბერძნულში იმდენად დახელოვნდა, რომ თარგმნას შესძლებდა, მაშამ უთხრა მას: «შვილო ჩემო! ქართლისა ქუეყანამ დიდად ნაკლულოვან არს წიგნთაგან

¹ Порфирий Успенский, История Афона, т. III, стр. 105 ათანასეს ლავრა დაარსებულია 963 წელს (Ph. Meyer, Die Haupturkunde für die Geschichte der Athosklöster, S. 24).

² უფრო დაწვრილებით ამას შესახებ იხ. კ. კ ე ვ ე ლ ი ა ც ე, ორი ექვთიმე ჯერ ქართულ წყურლობაში, ჟურნ. «ჩვენი მეცნიერება» № 2—3, გვ. 103—106.

და მრავალნი წიგნნი აკლან, და ვხედავ, რომელ ღმერთსა მოუმაღლებია შენ-
და; აწ ილტაწე, რათა განამრავლო სასყიდელი შენი ღმერთისაგან, და იგი,
ვითარცა იყო ყოველსავე ზედა მორჩილ, მოსწრაფედ შეუდგა ბრძანებასა
მისსა და იწყო თარგმნად» (გვ. 26). ლიტერატურული მოღვაწეობა ექვთიმეს
975—7 წლებში უნდა დაეწყო, ვინაიდან ჩვენამდე შენახულა ერთი მისი შრო-
მა, აპოკალიპსის იოანე მახარებლისა და თარგმანება
მისი ანდრია კესარიელისა. 978 წელს ეინჰე საბას ხელით გადაწერი-
ლი¹. უმეტესი ნაწილი თავისი თარგმანებისა ექვთიმეს შამის სიციცბლეში შე-
უსრულებია. დაამთავრებდა თუ არა რომელიმე შრომას, მყისვე მის ნუსხას
დაეით კურაპალატს გაუგზავნიდა ხოლმე საქართველოში (გვ. 27). 1005 წელს, მა-
მის სიკვდილის შემდეგ, ექვთიმე შეიქნა წინამძღვარი ივერიის მონასტრისა. ამ
თანამდებობაში ის ჩააბა პრაქტიკულ სამონასტრო საქმიანობაში, მას კისერზე
დააწვა ზრუნვა არამტყუ ქართველთა ივერიის, არამედ ბერძენთა მონასტრე-
ბისაც, უიშისოდ მთაწმიდის არც ერთი მონასტრის საქმე არ კეთდებო-
და. თუმცა ყველა ამასთან ის «შრომისა თარგმანებისასა არა დააცადებდა,
არცა სცემდა განსვენებასა თავსა თვისსა, ათამედ ყოველადვე იჭირვინ და ლა-
მეთა ათევენ: ჩამეთუ უფრომსნა წიგნნი ლამით სანთლითა უთარგმნიან ტრი-
ადისა უცალოებისაგან და საურაეთა» (გვ. 30), შავრამ ასეთმა პრაქტიკულმა
საქმიანობამ შაინც დადი გავლენა იქონია მისი ლიტერატურული მუშაობის
ინტენსივობასა და ნაყოფიერებაზე. მისი მეგობრები და თანამშრომლები² ხე-

¹ თ. უორდანიია, ქრონიკები, I, 122. ბასილი დიდის სწავლანი უთარგმნია ექვთიმეს
977 წელს (ათონ. ხელნაწ. 49. ცაგარლით. 32 ბლეიკით, გვ. მისი კატალოგისა 150—155).
შეად. მ. თარხნიშვილის Die Anfänge der Schriftstellerischen Tätigkeit des hl.
Eulymius und der Aufstand von Bardas Skleros (Oriens Christianus Band 38, 1954).

² ექვთიმეს ბევრი გულითადი მეგობარი ჰყავდა ათონზე. ასეთები იყვნენ: იოანე გრძე-
ლისძე, არსენი ეპისკოპოსი ნინოწმიდელი, ღირსი იოანე ხაბულელი ოქროპირი და შვილი
მისი იოანე, ნეტარი ბერი გრიგოლი, ახალი ამბაჰმ სტუმოის მოყვარე, და ზაქარია მირდა-
ტისძე, არსენი და სხუანი მობაძენი მათნი (გვ. 62), როგორც მაგალითად, თუოფანე ხუცესი,
«რომლისა მიშართ თადი სიყუარული ქმონდა შამისა ეფთჳშეს, ჩამეთუ სიყრშითგან აქა
(ათონზე) აღზრდილ იყო... და იყო მღვდელი იგი სწავლელი ფრიად და კელოვნებით მწერალი
წიგნთა საღმრთოთაჲ, რომლისათჳს წამებდა შამია ეფთჳშე, ვითარმედ უფროას ათასბოჲასისა
დრაკენისა უწეროან წიგნნი მონასტრისანი შინა და გარე» (გვ. 56—57). განსაკუთრებით და-
ახლოებულნი ყოფილან ექვთიმესთან არსენი ნინოწმიდელი და იოანე გრძელისძე, ესენი მო-
ღვაწეობდნენ ლავრასა შინა ოთხთა ეკლესიათასა იოანესთან ერთად, უკანასკნელის აქედან
წასვლის შემდეგ ისინი გადასულან კერძოთა პონტოასათა და დამკვიდრებულან ერთ კარ-
გად მოწყობილ მონასტერში (გვ. 31). როდესაც იოანემ ივერიის მონასტერი დაშენა, მან მოი-
პატიოა იქ თავისი მეგობრებიც, რომელთაც მხოლოდ მეორე წელს მოაღწიეს აქ (გვ. 22). აენე-
ნი დიდად თანამეწიფე ექმნეს წმიდასა შამისა ზუნენსა ეფთჳშეს თარგმანებასა შინა წმიდათა
წერილთასა და მომლონე და მობაძეგ წმიდათა სათხოებათა მისთა იქმნეს და მრავალნი
წიგნნი ეკლესიისანი ეამსა სიბერისასა თვისთა კვლითა აღწერნესთა. — ამბობს ვიორგი მთაწმიდ-
ლის ბიოგრაფი (ათონის კრებ., გვ. 301). და მართლაც, ჩვენამდე შენახულა ჩამდენიმე ოხზე-
ლება ექვთიმეს მიერ ნათარგმნი, რომელიც ამით გადაეწერათ (ერთი მათ მიერ გადაწერილი
ხელნაწერი მოთავსებულია საქართვე. მუზ. A 1103). არსენისა და იოანე გრძელისძეს ანტონ
კათოლიკოსი «წიგნთა» ან «წერალთა» თარგმნის უწოდებს («წუობილსიტყუაობაჲ», 669,
698), თუმცა ის არ უჩვენებს — რა წიგნები თარგმნის მათ. მ. იოსელიანი აღნიშნავს მათ

დავდნენ, რომ ექვთიმე «მიზეხითა მრავალფერთა ზრუნეათაათა დაეზრწეოდა თარგმანებისაგან წმიდათა წერილთაჲსა» (გვ. 56), ამიტომ მათი თხოვნით, 14 წლის წინამძღვრობის შემდეგ, მამასადაჲ, 1019 წელს, ექვთიმემ მამასახლისობას თავი დაანება, «თჳსსა სენაცსა დაჯდა და წიგნთა საღმრთოთა თარგმანებასა შეუღგა» (იქვე). გარდაიცვალა ღვაწლმოსილი მამა 1028 წლის 13 მაისს და გულწრფელად დატირებულ იქნა ყველასაგან, ვინც კი იცნობდა მას და ვისაც საქმე ქონია მასთან. შემდეგში შეუღგენით მისი სახელობის საგალობელნი: ბასილ ათონელს, ზოსიმე ათონელს, ბასილ ბავრატის ძეს (H 1710, ფ. 67 — 70), გიორგი ათონელს (H 1710, ფ. 64—66), ანტონ I კათოლიკოსს (მის საღვთისწაულოში).

ექვთიმეს ლიტერატურულ მოღვაწეობაში საყურადღებოა, რომ ის არა მარტო ბერძნულიდან თარგმნიდა ქართულად, არამედ, როგორც მისი ბიოგრაფი ამბობს, მან ქართულიდანაც ბერძნულად «რ ა ო დ ე ნ ნ ი მ ე წ ე რ ი ლ ნ ი» და მათ შორის «ბ ა ლ ა ქ ვ ა რ ი ა» და «ა ბ უ კ უ რ ა მ ა» (გვ. 4) გადათარგმნა. ჩვენ უკვე ვთქვით, რომ ექვთიმემ იმდენად საფუძვლიანად იცოდა ბერძნული ენა, რომ მას მართლაც შეეძლო ეთარგმნა ესა თუ ის თხზულება ბერძნულად. მიუხედავად ამისა, ცნობა «ბალაქვარისა» და «აბუკურას» შესახებ იმდენად საყურადღებოა, რომ საჭიროა იმაზე საგანგებოდ შეჩერება.

დავიწყოთ ბალაქვარიანი.

რა თხზულებაა ეს ბალაქვარიანი?

ეს არის აგიოგრაფიულ-მოხარული და ასკეტურ-დოგმატური ხასიათის თხზულება, რომელიც წარმოადგენს ბუდას ცხოვრების საქრისტიანო მოთხრობად გადმოკითვებას, არისტოტელის ამოლოგიის გამოყენებით¹. გამოყენებულია აგოეთვე ზოგიერთი სხვა წყაროც, როგორც, მაგალითად, ცხოვრება არტემისა, მარტინიანესი, ტროფიმესი, ფილიპე პერაკლიელისა და «სამეფო ქარტა ანუ ტომარია ალაპიტე კონსტანტინოპოლელისა (VI ს.)². ის შედგება ინდოეთში ქრისტიანობის გავრცელების ამბავს. მეუდაბნოე პალაქვარმა მოაქცია ინდო-

მეორე ვადმოთარგმნილ თხზულებათაც, სახელობრ, არსენის ეთარგმნა: 1) ღვთისმეტყველება დამსკელისა, 2) წიგნი გრიგოლ ნოსელისა და 3) მეტაფრასნი და საგალობელნი წმიდათანი: ხოლო იოანე გრძელისძეს: 1) დარღვევა მამადიანთა სარწმუნოებისა, 2) შეიღთა მსოფლიოთა კრებათათვის, 3) ისტორია ეკლესიური თეოდორიტესი არა სრულად და 4) საგალობელნი კახონის ივერიისა ღვთისმშობლისა (იქვე). ეს ცნობა მტკნარი სიკეთეა: არც არსენის და არც იოანე გრძელისძეს არც ერთი აქ აღნიშნულ თხზულება არ ეთარგმნა, მათი მოარგმნელები თითქმის ყველანი ვიცით, აქ უბრალო არევაა ლიტერატურული ფაქტებისა. ასეთივე ღარსებას წყარო ქონია ხელთ თ ე ი მ უ რ ა ზ ბ ა ტ ო ნ ი მ ე ი ლ ს ა ც, რომელიც თავისი წიგნსაყვეის კატალოგში ამბობს: «დღამატეა, ღვთისმეტყველება იოანე დამსკელისა... თარგმნილი... არსენი ნინოწმიდელ ეპისკოპოსისა და იოანე გრძელისძისაგან» (A. Παπαρη, Συναξια, III, 149). ექვევლია, თუიმერაზს სახეში აქვს დ ო ლ მ ა ტ ო ნ ი, ვადმოთარგმნილი არსენი ვაქსიძისაგან ეიწმე იოანე [რატეულის] დახმარებით: არსენ ვაჩხსძე მას არსენ ნინოწმიდელად მიუღია, ხოლო იოანე რატეული — იოანე გრძელისძედ.

¹ I. A. Robinson, Texts and Studies, 1891, 1893; K. Krumbacher, Geschichte der byzantinischen Literatur, S. 887—888, 2 Aufl.

² P. Peeters, La première traduction latine de «Barlaam et Josaph» et son original grec, «Analecta Bollandiana», t. XLIX, fasc. III—IV, p. 276—312; F. L. Wolff, The Apology of Aristides, «Harvard Theological Review» XXX, 233—247, 1937 წ.

ეთის მეფის შვილი იოდასაფი, ხოლო იოდასაფმა თავისი შამა, წინათ ქრისტიანობის მღვდელი, აბენესი, აგრეთვე როგორც თავისი, ისე შამის ქვეშევრდომნი. ქართული რედაქციის ეს სახელები ბერძნულში წარმოდგენილია შემდეგი სახით: აბენესი — აბენირ, ბალაპვარი — ვარლაამ, იოდასაფი — იოასაფ. ორი უკანასკნელის — ვარლაამისა და იოასაფის — ხსენება, როგორც ინდოეთის განმანათლებლებისა, აღმოსავლეთის ეკლესიაში 19 ნოემბერსაა დადებული.

ეს «სულთამარგებელი» სასულიერო რომანი, თავისი მომხიბლავი, საინტერესო ფაბულითა და ღრმააზროვანი იგავეებით, საშუალო საუკუნეებში ძალიან გავრცელებული და პოპულარული იყო, ის თათქის ყველა საქრისტიანო მწერლობის ენაზეა თარგმნილი, კერძოდ ქართულზედაც¹.

როგორც დღეს მეცნიერებაში დადგენილია, ბუდას ცხოვრების ფალაური თუ არაბული რედაქცია, მოხვედრილი ქრისტიანთა წრეში, გადაკეთებულა ქრისტიანულ რომანად ერთ-ერთი ქრისტიანული მწერლობის ენაზე. რომელ ენაზე დამუშავდა ეს პირველი ქრისტიანული რედაქცია რომანისა, ჯერჯერობათ მეცნიერებაში საბოლოოდ დადგენილი არაა. ჩვენ გასარკვევი გვაქვს წარმოშობა როგორც ბერძნულის, ისე ქართული რედაქციისა.

ბერძნულ ენაზე შემონახულა მხოლოდ ერთადერთი რედაქცია ამ რომანისა, რომელიც თავს იჩენს ბერძნულ ლიტერატურაში არა უგვიანეს მეოთხთმეტე საუკუნის პირველი მეოთხედისა². ამ რედაქციის წარმოშობას მეტად რთული და ბუნდოვანი ისტორია აქვს. მეცხრამეტე საუკუნის ოთხმოციან წლებიდან ამ ისტორიის გასაშუქებლად ქართულ მწერლობასაც მიმართეს. ექვთიმე ათონელის «ცხოვრებაში», რომელიც დაწერილია გიორგი ათონელის მიერ 1042—1044 წლებში, ნათქვამია, რომ ექვთიმემ «ქართულისაგან ბერძნულად თარგმნა ბალაპვარიო»³, იგულისხმება ჩვენი რომანი.

გელათის მონასტრის ხელნაწერში № 20, რომელიც შეიცავს იოანე ოქროპირის მათეს საბარების ვანმარტებას და 1047 წელსაა გადაწერილი (დღეს ინახება ქუთაისის სახელმწიფო ისტორიულ მუზეუმში), მოთავსებულია ექვთიმე ათონელის შამის, იოანეს, ცნობილი ანდერძი, რომელშიაც ჩამოთვლილია ექვთიმეს მიერ შამის სიცოცხლეში ბერძნულიდან ნათარგმნი თხზულებანი. აქ მეხუთე ადგილზე აღნიშნულია «თარგმანებაჲ ბალაპვარისი». რაც არც

¹ ქართული მოკლე რედაქცია რომანისა სათაურით «სიბრძნე ბალაპვარისა» სრულად სამჯერ გამოიცა: 1895 წ. ექვთ. თაყაიშვილის მიერ, 1937 წ. ილ. აბულაძის რედაქციით და 1946 წელს ს. ვუბანიშვილის მიერ («ქრესტომათია», I, 276—305). ნაწყვეტები მისი გამოცემა ხახანაშვილმა («Балавар и Иодасаф», 1902 г.) და შ. ჯანაშვილმა («Описание рукописей церквей Музея», III, 28—44). არსებობს ქართული რედაქციის რუსული თარგმანიც ივ. ჯავახიშვილისა («Записки Вост. Отдел. Русского Археологич. Общества», XI, 1—48). უკანასკნელ წლებში აღმოჩნდა ქართულ ენაზე მეორე, სრული რედაქცია რომანისა, რომელაც გამოსცა 1957 წ. პროფ. ი. აბულაძემ.

² გამოცემულია ეს რედაქცია Boissonade-ს მიერ: Anecdota Graeca, 4, 1832, Migne PG. I 26, სოფრონოსის მიერ, ათენა, 1885 წ.; Woodward — and H. Malttingly-სა 1914 წ.

³ ათონის კრებულის, კვ. 4.

ერთმა ამ ანდერძის სხვა ნუსხამ არ იცის. ამ ცნობით ისე გამოდის, თითქოს ქართული «ბალავარი» იყოს ბერძნულიდან გადმოთარგმნილი ექვთიმეს მიერ. ეს ორი ერთნეორის საწინააღმდეგო ცნობაა.

რაშია საქმე?

უკანასკნელი დროის მუშაობამ, განსაკუთრებით მას შემდეგ, რაც ქართულ ენაზე აღმოჩნდა მეორე რედაქცია რომანისა, ჩვენ შემდეგ დასკვნებამდე მიგვიყვანა¹.

1. ინდოეთის ნესტორიანულ ეკლესიაში მეშვიდე საუკუნის ნახევარში, გარკვეული მიზეზების გამო, თავი იჩინა მძლავრმა სეპარატისტულმა მოძრაობამ, რომელიც მიზნად ისახავდა სელევკია-კტეზიფონის ნესტორიანული საკათოლიკოზოდან გამოყოფას. ამ მიზნის მისაღწევად პირველ რიგში უნდა გაბათილებულიყო ის ლეგენდური აქტები, რომელთა მიხედვით ინდოეთში ქრისტიანობა დაამყარა სირიელების განმანათლებელმა თომამ მოციქულმა. ეს საქმე უკისრია ბუღას ფალაური «ცხოვრების» ნიადაგზე სირიულად დაწერილ «ბალავარიანს», რომლის ტენდენციაა დაამტკიცოს, რომ ინდოეთის განმანათლებელია არა თომამ მოციქული, არამედ ვარლაამი და იოსაფი.

2. ეს პირველი, სირიულად დაწერილი ქრისტიანულ-ნესტორიანული რედაქცია «ბალავარიანისა» მას შემდეგ, რაც მან თავისი დანიშნულება შეასრულა, დავიწყებას მიცემია, თუ მთლიანად დაკარგულა. ასე რომ არ შეიძლება დაბეჯითებით ვთქვათ, ჰქონდა თუ არა მას დღეს ცნობილი ქრისტიანული რედაქციების წარმოშობის საქმეში რაიმე მნიშვნელობა, და თუ ჰქონდა, რა ზომისა იყო ეს მნიშვნელობა.

3. მეცნიერების განკარგულებაშია დღეს არაქრისტიანული არაბული რედაქცია რომანისა და ორი ქრისტიანული: ქართული და ბერძნული. «ბალავარიანის» ლიტერატურული ისტორიის შესწავლა შესაძლებელია მხოლოდ ამ რედაქციების დეტალური და არა ზერელე შედარების გზით.

4. ქართულ ენაზე შენახულა ორი რედაქცია ამ რომანისა: A (თბილისში გამოცემული) და B (ახლად აღმოჩენილი, იერუსალიმური), გადაწერილი არაუგვიანეს XI საუკუნის ნახევრისა. A დაწერილია არა უადრეს X საუკუნის მიწურულისა. B კი — მეცხრე-მეათე საუკუნეთა მიჯნაზე.

5 B რედაქცია მომდინარეობს არაბულ-ქრისტიანული რედაქციიდან, რომელიც შედგენილი ჩანს ფალაურიდან მომდინარე არაქრისტიანული არაბული რედაქციის ნიადაგზე.

6. A რედაქცია წარმოადგენს B რედაქციის შემოკლებასა და გადამუშავებას «პატერიკული» ეანრის ლიტერატურის შესაბამისად.

7. ბერძნული რედაქცია არაა დაწერილი ითანე დამასკელის მიერ, არცთუ ექვთიმე ათონელის კალამს ეკუთვნის იგი.

8. უტყუარი ფაქტია, რომ ექვთიმე ათონელმა ქართულიდან ბერძნულად თარგმნა «ბალავარიანი», მაგრამ მას უთარგმნია არა A რედაქცია ქართული

¹ სრული გამოკვლევა «ბალავარიანის» შესახებ ჩვენ მიერ მოთავსებულია «ლიტერატურული ძიებანის» XI ტომში, 1957 წ.

რომანისა, არამედ B. ასე უნდა გვესმოდეს ქართულ-ბერძნულს თუ სხვა წყაროებში შენახული ცნობა ბერძნული რედაქციის ქართულიდან მომდინარეობის შესახებ ექვთიმე ათონელის მეშვეობით.

9. ბერძნული რედაქცია არის ე. წ. მეტაფრასული რედაქცია. ის შედგენილია ექვთიმეს მიერ შესრულებული თარგმანის ნიადაგზე, სხვა წყაროების გამოყენებითაც.

10. ამ მეტაფრასული რედაქციის ავტორი უნდა იყოს თვით სვიმეონ მეტაფრასტი, თანამედროვე ექვთიმე ათონელისა.

ახლა გადავიდეთ აბუყურაზე.

რა თხზულებაა ეს «აბუყურა»? ეს საკითხი კარგახანია იპყრობს ჩვენი მეცნიერების ყურადღებას. ჯერ კიდევ გასული საუკუნის ოთხმოციანი წლებიდან გამოთქვამდნენ ვარაუდს (დ. ბაქრაძე, ა. ცაგარელი, თ. უორლანია, ნ. მარი, რომ შეიძლება ამ სახელით აღნიშნებოდეს ერთ-ერთი აპოკრიფი (ცნობილია, რომ ძველ ქართულ მწერლობაში აპოკრიფს სხვანაირადაც გამოთქვამდნენ: აბუკოროფა, აპუკოროფა), ან რომელიმე თხზულება ხარანის ეპისკოპოსის თეოდორე აბუყურასი¹, თუმცა რომელი, ამაზე პასუხს არავენ იძლეოდა. ეს საკითხი საბოლოოდ გაიკვია 1918 წელს, როდესაც ჩვენ გამოვაქვეყნეთ ძველ ქართულ მწერლობაში შენახული ერთი თხზულება, რომელსაც ეწოდება «წამება წმიდისა მიქაელისი, რომელი იყო ლავრასა დიდსა წმიდისა მამისა ჩუენისა საბაჲსსა»². აი სწორედ ეს თხზულებაა ის თხზულება, რომელიც, გიორგი მთაწმიდლის ცნობით, ბერძნულად უთარგმნია ექვთიმე ათონელს. საიდან ჩანს ეს? აქ შესავალში პირდაპირაა აღნიშნული, რომ მიქაელის წამების ამბავს უყვება თავიანთ სტუმრებს, საბაწმიდელ ბერებს, თეოდორე აბუყურა, ერთ-ერთი სახელგანთქმული მოღვაწე იმავე საბას ლავრისა. თხზულების გამოცემის შემდეგ, 1930 წელს, P. Peeters-მა, რომელმაც ის ლათინურად თარგმნა, უძღვნა მას ვრცელი გამოკვლევა, თუმცა რიგი მნიშვნელოვანი საკითხებისა მასაც გაურკვეველი დარჩა³.

შინაარსი ამ თხზულებისა მოკლედ ასეთია: ერთი ახალგაზრდა ბერი, სახელით მიქაელი, რომელიც საბას ლავრაში მოღვაწეობდა აბდალ-მალიქ ხალიფას (685—705) დროს, მიყვანილ იქნა უჯანსაყნელის მეუღლე სეიდასთან, ვითომცდა მის მიერ დამზადებული ნივთების სავაჭროდ. სეიდას ეს ლამაზი ახალგაზრდა ბერი ძალიან მოეწონა, მან მოინდომა გათამაშება მასთან ეგვიპტელი პოტიფარის მეუღლის მიჯნურობისა (შესაქმ. XX XIX) მშვენიერ იოსებთან, ან აღმოსავლური იოსებზილიხანიანის რომანისა. რადგანაც მან თავის მიზანს ვერ მიაღწია, სეიდამ ის დააბეზლა ქმართან და მოითხოვა მისი დასჯა. ხალიფამ მოაყვანიხა მიქაელი და ერთ განსწავლულ ებრაელთან ერთად გამართა მასთან

¹ Н. Марр, Записки Восточн. отдел. Русск. Археолог. Обш-ва, т. XI, стр. 53, прим. 1.

² «კიმენი». ტ. I, გვ. 165—175.

³ La passion de S. Michael le Sabaitte, Analecta Bollandiana, t. 48, fasc. I—II, p. 65—98.

პაექრობა ქრისტიანობის, იუდაიზმის და მაჰმადიანობის შესახებ. რადგანაც მიქაელმა სძლია ხალიფასაც და ებრაელსაც, პირველის ბრძანებით, ის შიშველი ფეხებით დააყენეს მხურვალე ღვეღზე, მერე შეასვეს საწამლავი, რომელმაც ვერ ავნო მას, ამის შემდეგ კი თავი მოჰკვეთეს.

თეოდორე ხარანელი, ზედ წოდებით აბუკურა (მაბა ნუგეშინისცემისა), არის მოღვაწე 740—820 წლებისა, ავტორი არაბულ ენაზე დაწერილი მრავალრიცხოვანი თხზულებებისა (ნაწილი მათი ქართულადაც არის თარგმნილი). ეს ჯერ ცხოვრობდა საბას ლავრაში პალესტინაში. სადაც მას უამბნია საბაწმიდელ ბერებისათვის დაახლოებით 790 — 795 წლებში მიქაელის წამების «სულთმარგებელი ამბავი», რომელსაც (წამებას) აღვილი ჰქონია ხალიფა აბდულ-მალიქის (685—705) დროს; არაუგვიანეს მეცხრე საუკუნის პირველი ათეულისა, ეს ამბავი ჩაუწერია არაბულ ენაზე, როგორც თვითონ ამბობს, საბაწმიდის ლავრის მამასახლისს ბასილის. მეცხრე საუკუნეში, არაუადრეს სამოკდაათიანი წლებისა, ეს თხზულება შეუტანია ვინმე ბასილ ეპეწელს მის მიერ დაწერილს თეოდორე ედესელის «ცხოვრებაში», შეუტანია ზოგიერთი მნიშვნელოვანი ვარიანტით¹.

ქართული თარგმანი «აბუკურასი» შესრულებულია უცნობი პირის მიერ არაბული ენიდან მეცხრე საუკუნის მიწურულშივე თუ მეათის დამდეგს; თარგმნილია ის თავისებური პოეტური საზომით. მეათე საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში ქართული თარგმანი ამ თხზულებისა ხელში ჩაეკარდნია ექვთიმე ათონელს, რომელსაც ის უთარგმნია ბერძნულ ენაზე ბიზანტიური აგიოგრაფიისა და ლიტურგიკულ-კალენდარული ხარვეზის ამოსავსებად.

მეორე რედაქცია ამ თხზულებისა, რომელიც შეტანილია თეოდორე ედესელის «ცხოვრებაში», ბერძნულიდან ეფრემ მცირეს უთარგმნია².

ჩვენთვის დიდად საინტერესოა ექვთიმეს ის მუშაობა, რომელიც გამოიხატა ბერძნულიდან ქართულად მთაოგმნელობაში. ამ მთარგმნელობას ერთი რამ ახასიათებს. რასაც ხაზს უსვამს ცნობილი ეფრემ მცირეც, რომელიც თავის თავს თვლის ექვთიმეს შეგირდად, ხოლო თვით ექვთიმეს ლიტერატურულ შეფედ. ბუმბერაზად და ლომად ხადის. ექვთიმე მონურად არ მისდევს ბერძნულ ტექსტს. სიტყვაპაიტყვით არ თარგმნის ის მას: ის აერცობს ან ამოკლებს ტექსტს³. შეაქვს შიგ სხვადასხვა წყაროდან დამატებითი ცნობები, განსაკუთრებით ისეთი, რომელიც ქართველებს შეეხება, უშვებს დედანში მთელ

¹ Помяловский И. Жизнь Феодора, архиепископа Едесского, Зап. историко-филологич. факультета Петербург. Университета, т. XXIX, 1892 г. მიქაელის წამებას აქ უკავია გვ. 17—36.

² დაწვრილებით ამის შესახებ იხ. ჩვენი ნარკვევი: «რომანი «აბუკურა» და ორი მისი რედაქცია ძველ ქართულ მწერლობაში», ეტიუდები, ტ. VI.

³ ვინაიდან მას «კელეწიფებოდა შემატება და დაკლება სულისა მიერ წმიდისა». ეს სიტყვები ილბათ გამოჩნეულია იოანე-ზოსიმეს შემდეგი განცხადებით: «არა შეჰგავს და არცა კეთილ არს შემატებაჲ ვინა დაკლებაჲ რამსამე უფროჲს გამსაზღვრებულისა მის წმიდათა მამათა და მოძღუართაჲსა».

ადგილებს, უმატებს თავის კომენტარებს¹ და სხვ. ასე რომ, იშვიათი თხზულება უთარგმნია მას ისე, როგორც ის დედანშია წარმოდგენილი, უმეტეს ნაწილად ის იძლევა ახალ, დამოუკიდებელ, ასე ვთქვათ, გამოკრებულ² რეცენზიას ამა თუ იმ თხზულებისას. ექვთიმესო, ამბობს ეფრემ მცირე, «მადლითა სულისა წმიდისაათა კელეწიფებოდა შემატებაჲცა და კლებაჲცა»³. ვინაიდან მისი დროის ქართული საზოგადოება მოძქიფებული არ იყო ბერძნულიდან სიტყვასიტყვითი თარგმანი მოეწოდებოდა, ის «სიჩიოებასა ჩუენისა ნათესაისასა სძითა ზრდიდა და მხალითა, ხოლო აწ, მის მიერ აღზრდილი, მტკიცისა მოქენე იქმნა». ის თავის მუშაობაში არ იფიქვებდა «ლიტონის ერას» საჭიროებას: «რასეთუ მაშინ ჩუენი ნათესავი ლიტონ იყო და ჩჩვლ, ამისათვის რომელიმე თარგმანთაგანცა წმიდათა სიტყუათა შინა განეზავაო»⁴. უფრო ნამდვილი მიზეზი ამისა იყო ის, რომ ექვთიმეს დროს ქართულ საზოგადოებაში კიდევ ძლიერი და შეურყეველი იყო ქველი ლიტერატურული ტრადიციები და მოგონებანი, რომლებიც მას ნებას არ აძლევდნენ სიტყვასიტყვით ეთარგმნა. და იძულებულ ყოფდნენ ახალი თარგმანი ქველისათვის შეეფარდებია და ყოველივე ბერძნულ-მოვლენას სიფრთხილით მოპყრობოდა.

ექვთიმე არა მარტო თარგმნიდა ბერძნულიდან ქართულად და ქართულიდან ბერძნულად, არამედ, როგორც დღეს გარკვეულია, ბერძნულ ენაზე ორიგინალურ თხზულებასაც კი სწერდა; ასე, მაგალითად, მას ბერძნულად დაუწერია თავისი ბერძენ მოწაფისათვის სამონაზვნო ცხოვრების წესი (კ. კეკელიძე, ზოგიერთი საკითხი ექვთიმე ქართველის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის შესახებ. ეტიუდები I, 158 — 163).

დასასრულ, უნდა აღვნიშნოთ, რომ ექვთიმეს ერთგვარი ლიტერატურული მტრები ჰყოლია, რომელთაც მისი შრომების გარყვნა და დამახინჯება განუზრახავთ. ერთი მათგანის შესახებ ათონის კრებულის დამწერი მიქელ დელალისონელი გადმოგვცემს: «ვიხილეთ საქმე საშინელი: ოხან ვინმე, რომელ

¹ ამის დასამტკიცებლად მოვიყვანო ერთ ადგილს გრიგოლ ღვთისმეტყველის თხზულებიდან «ცხოვრება ბასილი დიდისა», რომლის ბერძნული ტექსტი, ეფრემ მცირის სიტყვა-სიტყვითი გადმოცემით (A ფონოი № 16. ფ. 286, № 292, ფ. 25) ამბობს: «არა მარტოვ ნათესავ ეპლოვ სომეხთა, არამედ ფრიად დაფარულ რაიმე და ზღვსკლდე». ეს ადგილი ექვთიმეს თავის თარგმანში ასე განუწერია: «ფითარცა არს ნათესავი იგი სომეხთაჲ არა წრფელ, არამედ მზაკუვარი და გულარძნილი და ბოროტი, მიმსგავსებული კლდეთა მათ, რომელნი არიან დაფარულ ზღუასა შინა, და ვერ იხილვენ მათ მენაყენი, ვიდრე არა სკენ ნავი და განტეხონ, ესრეთ სხუასა იტყვან ივინი და სხუაჲ უც გულსა მარადის და სარწმუნოებაჲ მათთანა არა არს. და რაჲ საკვრველ არს, უკუეთუ კაცსა ეცრუენენ, ვინამთვან თავადისა ღმრთისა მიმართ ცრუ არიან და მზაკუვარ და ბოროტად აღმსარებელ» (A 1, გვ. 283, № 16. ფურც. 86). ამ სიტყუებათ ექვთიმეს გამოუხატავს ის კონფესიური შეუწყნარებლობა, რომლითაც გამსჭვალული ყოფილან მაშინ საქართულოში საეკლესიო წრეები (შეად. კ. კეკელიძე, ექვთიმე ათონელის მთარგმნელობითი მოღვაწეობის ერთი ნიმუში, «ეტიუდები», 11, 237 — 268).

² თ. უოტდანიია, ქრონიკები, 1, 218.

³ იქვე, გვ. 216.

⁴ რ. ბლეიცი, ეფრემ მცირის ლიტერატურული მოღვაწეობიდან. «მომომხილველი», გვ. 169.

⁵ H. M a r p, Предварительный отчет, стр. 49—50.

შეცებულ არს, წმიდისა ეფთვმეს სახარებისა თარგმანისაგან და დაუითნისა და ღმრთისმეტყველისაგან აუკოცია და ჩაურთავსო¹. აქედან ჩანს, რომ ვილაც ოზანს გაურყვნია სახარების თარგმანი, იოანე ოქროპირისა და გრიგოლ ღვთისმეტყველის თხზულებანი, ექვთიმეს მიერ გადმოთარგმნილი, აგრეთვე და ვითნი მისი. როგორ გარყვნა მან სახარების თარგმანი, არ ვიცით, რაც შეეხება ორ უკანასკნელ თხზულებას, მათ შესახებ სხვა მოწმობაც გვაქვს. გიორგი მთაწმიდელი ამბობს: «წმიდასა მამასა ეფთვმეს ნუ ვინ იწამებს, წმიდამან მამამან და ვითი თარგმანა და მწერალსა ვისზე მისცა დაწერად და მან განრყუნა და უკმარყო იგია»². უეჭველია, გიორგი აქ გულისხმობს იმავე ოზანს. ეფრემ მცირე გრიგოლ ღვთისმეტყველის ორი თქუმი ულის შესახებ, რომელნიც ექვთიმეს გადმოთარგმნია, შენიშნავს: «საცნაურ იყავნ, ვითარმედ ესე საკითხავი³ ქართულსა შინა არს და ესრეთ იწყების: «რამსათვს, ამანო ჩემნო, უღებ იქმნენით»; ესე თავად დაუც და სიმტრომსათვს ამისსა «ვიღლიე»⁴ თახადაურთავს. უკანასკნელ ვიძლიე კიდევანად უთარგმნია, რომლისათვისცა ამით ყუედრებათა და სხვსა თანა მოკრებათა აღსძრნეს სხუანი იძულებად და მძლავრებად ჩუენდა დიდსა მას ცადრებასა მეორედ თარგმნისასა, რამეთუ სიგრძისაგან ეამთასა არა ვიცით თუ მწერალთაგან შეხუდა ანუ თვთ წმიდასა მამასა ეფთვმის დედაც ესეგუარი მიხუდა, ანუ თუ რამეუ ვანგებულებით ჰყო, ვით მას ეამსა შებგუანდა». ყოველ შემთხვევაში, ამბობს ის, ამას «გუაყუედრებლეს ბერძენნიო»⁵. საქმე ისაა, რომ ორი სხვადასხვა სიტყვა გრიგოლ ღვთისმეტყველისა, რომელიც ექვთიმეს თავის დროს, უნდა ვიფიქროთ, ცალ-ცალკე უთარგმნია, ვილაცს მერე შეუერთებია, მექანიკურად გადაუბამს ერთიმეორეზე. ეს ბერძენებსაც კი შეუნიშნავთ და ქართულები გაუკიცხავთ ასეთი აღრვეისათვის. ეფრემმა არ იცის მიზეზი ამ გაუგებრობისა, მაგრამ, უეჭველია, ეს არის საქმე იმავე ოზანისა, რომელსაც ასეთი ოპერაციები უკეთებია ექვთიმეს შრომებში.

ექვთიმეს ბერძონაზვნებში არა მარტო ლიტერატურული მტერი ჰყოლია, არამედ ისეთებიც, რომელთაც მისი მოკვლაც კი განუზრახავთ; ერთი მათგანი სახელითაც კია ცნობილი: კოზმანი.

ექვთიმეს ნათარგმნ თხზულებათა ნუსხა მოთავსებულია მის ბიოგრაფიაში, თუმცა არა სრული. აქ შენიშნულია, რომ მის თარგმანთა აღრიცხვა «შეუძლებელია». ამიტომ იმათგან მხოლოდ «რაოდენიმე მოციქსენნეთო» (გვ. 27), და მართლაც, ნუსხის შემდეგ ბიოგრაფი ამბობს: «ესე ყოველნი და ამათსა ფრიად უსრავლესნი წიგნნი თარგმნა ღმერთშემოსილმან მამამან ჩუენმანო» (გვ. 30). ყოველ შემთხვევაში ნუსხაში არაა აღნიშნული ის თხზულებანი, რომელნიც მას უთარგმნია ათონის ბთის გარეშე, — «ელუმბოთა, სამეფოსცა და გნასა სხუათა ესევეითართა ადგილთა» (გვ. 27). ასეთივე ნაკლული ნუსხა

¹ «ათონის კრებული», გვ. 176.

² მ. ჯანაშვილი, ქართული მწერლობა, I, 110—111.

³ «შემდგომად ხუცთუ ქრთხევისა მისისა»: A 87, 425—426.

⁴ «თქმული მამისა მიმართ თვისისა და ერისა»: S. 1696.

⁵ A 292, გვ. 282.

მოთავსებულია ხოლმე აგრეთვე ექვთიმეს მამის, იოანეს, ანდერძში, ამიტომ ამ წყაროთა ნაკლი უნდა შევსებულ იქნეს სხვადასხვა ხელნაწერის მინაწერებიდან.

არ არის არც ერთი დარგი სასულიერო მწერლობისა, რომელშიც ექვთიმეს არ ეთარგმნოს ესა თუ ის თხზულება, ამიტომ მის ნაშრომთა წარმოდგენის გასაადვილებლად უკეთესია ისინი ცალ-ცალკე დარგებად დავყოთ.

I. ბიბლიოლოგია. ჩვენს ისტორიულ მწერლობაში შევხვდებით ისეთ მოსაზრებას, ვითომც ექვთიმეს მთელი ბიბლია ეთარგმნოს ქართულად, ზოგიერთებს ასეთ შრომად მიაჩნიათ ეგრეთ წოდებული ოშკის 978 წლის ბიბლია, რომელიც ათონზე ივერიის მონასტერში ინახება. ეს აზრი უსაფუძვლოა. ექვთიმეს, დრო რომ არა ვთქვათ, საბაბიც არ ჰქონდა მთელი ბიბლია ეთარგმნა, ვინაიდან ის უკვე მის დრომდე ნათარგმნი იყო. კერძოდ, მას ხელთა ჰქონდა ზემოდასახელებული 978 წლის ბიბლია, რომელიც გადაწერილია საქართველოში, ოშკის ლავრაში, თორნიკესა და იოანეს შეკვეთით. ბიბლიაში მის ყურადღებას იპყრობდა ის წიგნები, რომელნიც ან გადმოთარგმნილი არ იყო ჯერ კიდევ, ანდა განსაკუთრებული მნიშვნელობა და ღირებულება ჰქონდათ. ამ თვალსაზრისით მას უთარგმნია: 1) გამოცხადება ან აპოკალიპსი იოანე ღვთისმეტყველისა, რომელიც მანამდე ქართულად მართლაც არ ყოფილა თარგმნილი; 2) დავითნი და 3) სახარება-ოთხთაეი. გიორგი მთაწმიდელი, გვამცნობს რა ვინმე ოზანის მიერ დავითნის გარყენას, რაც ზემოთაც აღვნიშნეთ, უმატებს: «მიერიოვან სხუამ არღარა სთარგმნა, არამედ ქართულნი დავითნნი თანაესხიან და საღაცა სიტყუამ ექმარებოდის, მუნით იწაპის. და ამათისა ქეშმარიტებისა და სიპართლისა მოწმედ მყავს ყოველი საბერძნეთი და ყოველნი ბერძნულნი დავითნი, ვის არა ჰრწმენეს, შეაწაბენო»¹.

როგორც აპოკალიპსი და დავითნი არ იხსენიება ექვთიმეს თარგმანთა არც ერთ ნუსხაში, ისე არც ოთხთაეია მოხსენებული, მაგრამ ექვთიმეს რომ სახარება უთარგმნია, ეს, სხვათა შორის, ჩანს ხელნაწერთა ინსტიტუტის, ფონდ A, მეთერთმეტე საუკუნის, ეგრეთ წოდებული ალავერდის, სახარებიდან (№ 484), რომელიც, თუ თვითონ არაა ექვთიმეს თარგმანი, ყოველ შემთხვევაში, 314 ფურცელზე მინაწერში ასახელებს «წმიდისა მამისა ეფთჳმეს სახარებას»². და მართლაც, ეგრეთ წოდებული მესტიის სახარება 1033 წლისა, რომელიც განირჩევა როგორც ჰაღიშის და სხვა ძველ სახარებათა, ისე გიორგი მთაწმიდლის რედაქციებისაგან³, უნდა ეკუთვნოდეს სწორედ ექვთიმე მთაწმიდელს ეს მით უფრო დასაჯერებელია, რომ იგი მოგებულნი ან შეკვეთილია ილარიონ იშხნელის მიერ, რომელსაც ერთგვარი ლიტერატურული კავშირი ჰქონია ექვთიმესთან. მაგალითად, ჩვენ ვიცით, რომ მას მოუგია ან შეუკვეთია გადაწერა ექვთიმეს მიერ ნათარგმნი თხზულების 'Ανδρῶν ἀγίων βίβλιος-ის

¹ მ. ჯანაშვილი, ქართული მწერლობა, I, 110—111.

² Ф. Жордания, Описание, II, 48, 50.

³ «Материалы по археологии Кавказа», вып. X, приложение, стр. 10, 11.

პირვანდელი რედაქციისა¹. იოანეს, ექვთიმეს მამას, «ბრძანებითა ღმერთ-შე-
მოსილისა მამათმთაერისა ილარიონისითა წარუმართნია შვილი მისი ეფთვმე
და უხარკია, რათა თარგმანებდაცა მათეს თავისა წმიდისა სახარებისაჲ და-
წეროს ენასა ჩუენსა»². ექვთიმეს რედაქციას წარმოადგენს აგრეთვე ეგრეთ-
წოდებული მეტეხის სახარება 1049 წლისა³.

11. ამოკრიფები, ექვთიმე მთაწმიდელი პირველი მწერალი იყო ჩვენში,
და, გვეგონია, უკანასკნელიც, რომელმაც მეცნიერული, ისტორიულ-ლიტერა-
ტურული თვალსაზრისით შეხედა ამოკრიფულ მწერლობას და მიმოიხილა იგი.
ჩვენამდე შენახულია, როგორც ვიცით, ექვთიმესა და გიორგი ჭყონდიდელს
შორის კითხვა-პირდაპირი, რომელიც შეიცავს ინდექსს ან ნუსხას იმ წიგნე-
ბისას, რომელთაც მართლმადიდებელი ეკლესია არ შეიწყნარებს. ექვთიმეს
ეს ნუსხა გამოუგზავნია საქართველოში საგანგებოდ და იმით განუზრახავს
არამცთუ გიორგის ცნობისმოყვარეობა დაეკმაყოფილებია, არამედ გაეფრ-
თხილებია ქართველი მკითხველი იმ წიგნებისაგან, რომლებიც საბერძნეთში
ამოკრიფულად იყო მიჩნეული. უნდა გვეფიქრა, რომ ამით მან ომი გამოუცხა-
და ქართულად უკვე ნათარგმნ ამოკრიფებს და სხვებიც გააფრთხილა შემდგომ-
ში ამგვარ თხზულებათა თარგმნისაგან. ყოველ შემთხვევაში, მოსალოდნელი
უნდა ყოფილიყო, რომ თვითონ მაინც არ თარგმნიდა ამის მსგავს რამეს. მაგრამ
ნამდვილად ჩვენ სულ სხვასა ვხედავთ: ექვთიმესაც თავისი წვლილი შეუტანია
ამოკრიფული ლიტერატურის ქართულად თარგმნაში. მას უთარგმნია¹
ავგაროზი ან მიწერ-მოწერა იესო ქრისტესა და ედესის მთავარ ავგაროზს
შორის: «ებისტოლე ავგაროზ მეფისაჲ, რომელი მიუწერა უფალსა ჩუენსა იესუ
ქრისტესსა». ეს ამოკრიფი მეტად გავრცელებულია მთელ საქრისტიანოში, მისი
თარგმანი თითქმის ყველა ენაზეა ცნობილი². ექვთიმეს ეს ამოკრიფი სახარე-
ბასთან ერთად უთარგმნია და სახარებისათვის ბოლოში დაურთავს, როგორც
ეს მიღებული იყო სხვა საქრისტიანო მწერლობაშიც. ექვთიმეს ეს თარგმანი
მოთავსებულია, მაგალითად, ზემოდასახელებულ ალავერდის სახარებაში³
და წარმოადგენს უბრალო გადაშუშავებას ბიზანტიელთაგან აღებული ტექსტი-
სას ან მის სხარტ ფორმულირებას⁴.

2) მეორე ამოკრიფული თხზულება, რომელიც ექვთიმეს უთარგმნია
ბერძნულიდანვე, არის «ქებაჲ და დიდებაჲ, შესხმაჲ და ვალობაჲ ყოვლად-

¹ A 35.

² თ. ეორდანი, ქრონიკები, I, 142.

³ «Духовный Вестник грузинского Экзархата», 1892, № 10; თ. ეორდანი
ქრონიკები, I, 203.

⁴ Bardenhewer, Patrolog., S. 89—89; H. Jordan, Geschichte der altchristli-
chen Literatur, S. 77.

⁵ A 484; А. Хаханов, Очерки по истории грузин. словесности, вып. I, стр.
193—199; Л. Меликсет-Бегов, Семипечатие и его толкование, «Христианский
Восток», III, вып. I, стр. 44—50; вып. II, стр. 203—205.

* პროფ. შ. ამირანაშვილის სიტყვით, ექვთიმეს უნდა ეთარგმნოს ის ბერძნული
რედაქცია ამ ამოკრიფისა, რომელიც დაცულია შემდეგ ხელნაწერებში: პარიზის ნაციონა-
ლური ბიბლიოთეკის № 548 და ვენისა—Cod. hist. graec. XLV («ბეჭა ოპიზარი», გვ. 14).

წმიდისა უხრწნელისა და უმეტესად კურთხეულისა... მარიამისი და უწყებად უბიწოისა მის და სანატრელისა მოქალაქობისა მისისაა შობითგან მიცვალებადმდე, აღწერილი ნეტარისა მამისა ჩუენისა მაქსიმეს მიერ, ფილოსოფოსისა და აღმსარებლისა», ეს აპოკრიფი, რომელიც ექვთიმეს უთარგმნია მაქსიმე აღმსარებლის, უექველია, სხვა თხზულებებთან ერთად (საფიქრებელია 980—990 წლებში), მთლიანად მოთავსებულია ხელნაწ. ინსტიტუტის, ფონდი A, ხელნაწერში № 40, რომელსაც ბოლოში ტექსტისავე ხელით ასეთი მინაწერი აქვს დართული: «ქრისტე, მეუფეო დიდებისაო, მეოხებითა მშობელისა შენისა წმიდისა ქალწულისა მარიამისითა შეიწყალე და აცხოვნე სულითა გლახაკი ეფთვმე, რომელმან წმიდაა ესე წიგნი, ცხორებად წმიდისა ღმრთისმშობელისაა, ბერძულისაგან ქართულად ითარგმნა მთასა წმიდასა ათონას»¹. ეს არის დიდი თხზულება, რომელშიც მოთხრობილია მთელი თავგადასავალი ღვთისმშობლისა: «ვინაჲ იგი გამოჩნდა და ვინ იყვნეს მშობელნი მისნი და ვითარ ზრდილობაჲ მისი და უბიწოა იგი მოქალაქობაჲ და რავდენი იგი დიდებულეჲაჲ მის ზედა აღესრულა შობითგან მიცვალებადმდე». აქ მაცხოვარზედაცაა ვრცელი მოთხრობა: «ხოლო უკუეთუ მეუფისა-ცა და ძისა მისისათვის ვთქუათ რაჲმე ძალისაებრ ჩუენისა, არავე გარეგან წესისა იყოს, რამეთუ ყოველივე იგი დიდებაჲ არს და ქებულეჲაჲ მისი, რამეთუ მისგან არს და მის მიერ ნეტარებაჲ და დიდებაჲ უბიწოისა მის დედისა მისისაჲ». აქვე, შესავალში, დასახელებულია ის წყაროები, რომლითაც უსარგებლნია ავტორს: «ყოველივე უკუე, რავდენიცა აღწეროთ და ვაუწყოთ ღმრთისმოყუარეთა კრებულთა. მოწამეთაგან ჭეშმარიტთა მტკიცე არს და სარწმუნო, პირველად წმიდათა მახარებელთა და მოციქულთაგან, მერმე წმიდათა და ღმერთ-შემოსილთა მამათაგან, რომელთა სიტყუანი ყოვლითა სიბრძნითა სავსე არიან და სულისა წმიდისა მადლითა აღწერილ. და საქმენი მათნი შუენიერ და სათნო ღმრთისა. ესე არიან გრიგოლი ნეოკესარიელი სასწაულთმოქმედი და დიდი ათანასი აღექსანდრიელი და ნეტარი გრიგოლ ნოსელი, დიონისე არეოპაგელი და სხუანი, მსგავსნი სათნოებისა მათისანი. და რავდენიმე დაფარულთა წერილთაგან თუ ვთქუათ, იგიცა ჭეშმარიტ და უცთომელ არს, რომელი ზემო-ქსენებულთაცა წმიდათა მამათა შეიწყნარეს და დაამტკიცეს». და მართლაც, ამ შესავლის შემდეგ მარიამ ქალწულის მშობელთა შესახებ მოთხრობას ავტორი იწყებს გრიგოლ ნოსელის სიტყვებით: «ესრეთ იტყვს ნეტარი გრიგოლ ნოსელი: ესრეთ აღმომიკითხავსო წიგნსა შინა დაფარულსა, ვითარმედ წარჩინებულ იყო მოქალაქობასა მას შინა რჩულისასა და სახელოვან ქველის-საქმითა მამაჲ ყოვლად წმიდისა ქალწულისა მარიამისა». ჩანს, ბიზანტიურ ლიტერატურაში ცნობილი ყოფილა კრებული ღვთისმშობლის შესახებ აპოკრიფებისა, რომელიც მეტი ავტორიტეტისათვის, წარწერილი ყოფილა მაქსიმე აღმსარებ-

¹ ამისი მეტაფრასული რედაქცია, რომელიც სვიმეონ ლოლოთეტს ეკუთვნის, გამოცემულია აკად. ვ. ლატიშევის მიერ («Menologii anonimi buzantina», II, 347—383), ხოლო ქართული თარგმანი ამ მეტაფრასული რედაქციისა იხ. გელათ. № 1, ფ. 410—438.

ლის სახელით¹; ამ გარემოებას, აგრეთვე იმას, რომ, როგორც ამოვწერეთ, შინაარსი ამ კრებულისა მოტანილია თითქოს საღმრთო წერილისა და წმიდა მამათა თხზულებათაგან, გაუბედვინებია ექვთიმესათვის ეთარგმნა მკითხველთათვის ეს შინაარსით საინტერესო კრებული. ხოლო რაც შეეხება ავგაროზს, იმას ზოგიერთ ეპოქაში და ზოგიერთ წრეში კანონიკურ ღირსებასა და მნიშვნელობასაც კი აძლევდნენ, რის გამო, როგორც ვთქვით, მას სახარებაში ათავსებდნენ, და, მაშასადამე, გასაკვირველი არაა, თუ ექვთიმემ მისი თარგმნა გაბედა. ამით უნდა აიხსნას ის გაუგებრობა, რომ ექვთიმე, პრინციპული და შეგნებული მოწინააღმდეგე ქართულ მწერლობაში აპოკრიფების შეტანისა, თვით თარგმნის მწერლობის ამ დარგიდან რამდენიმე ნიმუშს.

აღნიშნულთ გარდა, ექვთიმეს უთარგმნია აგრეთვე აპოკრიფული აქტები მოციქულებისა, სახელდობრ: 3) იოანე მახარებლისა, «აღწერილი პროხორეს მიერ, მოწაფისა მისისა, ერთისა შვდთაგანისა, ძმისწულისა სტეფანე პირველმოწამისა», რომელიც იწყება ასე: «ეს კაცი ღმერთშემოსილი უზემთაესი ანგელოზთაცა, შეყუარებული ყოველთა მეუფისა»². პეტრე მოციქულისა; პეტრეს შესახებ ექვთიმეს უთარგმნია ორგვარი აქტები: 4) «თქმული წმიდისა და ნეტარისა მღვდელმოწამისა კლემენტოს პრომთა პაპისა და წმიდისა მოციქულისა პეტრეს მოწაფისა, თუ ვითარ სახედ დაემოწაფა იგი წმიდასა მოციქულსა პეტრეს, რომელი ესე მიუწერა პრომით იერუსალიმს წმიდისა იაკობის მიმართ ძმისა უფლისა ბრძანებითა წმიდისა მოციქულისა პეტრესითა»³. აქ ჩვენ გვაქვს ნაწყვეტი ეგრეთ წოდებული კლემენტინებისა, რომელიც შეადგენს ნაწილს *Κηρύγματα Πέτρου*-ისას. 5) «ცხორება და მოქალაქობაა წმიდისა მამისა ჩუენისა და მოციქულთასწორის ბაგრატისი, მღვდელმოდურისა ტავრომენელთა ქალაქისა ქალაქისა მის სიკილიისა, რომელი აღწერა ევაგრე ეპისკოპოსმან, მოწაფემან მისმან»⁴; ამ აპოკრიფშიც, რომელიც გამოცემულია ალ. ხახანაშვილის მიერ⁵, ლაპარაკია პეტრეს მიმოსვლის შესახებ. 6) ანდრია მოციქულისა; ანდრიას აქტებიდან ექვთიმეს უთარგმნია «მოსაქსენებელი მიმოსვლისათვის და ქადაგებათა მოციქულისა ანდრეასი», რომელიც გამოცემულია მ. საბინინის მიერ⁶ და რომელიც, მთარგმნელის სიტყვით (A ფონდი, № 1103), «შეკრიბა პირველ წერილთა მოსაქსენებელთაგან ნიკიტა ღირსმან მონაზონმან და ფილოსოფოსმან», ესე

¹ სათაური ფსევდოეპიგრაფიულია. მაქსიმეს ეს თხზულება შიამწერეს, ალბათ, მისი რეაბილიტაციის მიზნით: ცნობილია, რომ მას ბრალსა სდებდნენ იმაში, თითქოს ის მარიაშს ღვთისმშობლად არ თვლიდა.

² «ათონის კრებული», გვ. 111—175; «Bibliotheca Hagiographica Graeca», 2 p. 127, № 916—917.

³ ათონ. ხელნ. № 50, 169—249, № 73, 131—154; Migne, PG. t. 11, col. 479—580.

⁴ ათონ. ხელნ. № 50, გვ. 1—102; A 134, 424—591, № 392, 151—185, № 910.

⁵ «Баграт, епископ Тавроменийский», «Труды по востоковедению Лазаревского Института», вып. XIX; ქ. ქ ე ქ ე ლ ი ძ ე. რომანი «ტავრომენიანი» ძველ ქართულ მწერლობაში, «ლიტ. ძიებანი», 1, გვ. 21—16.

⁶ «საქართველოს სამოთხე», გვ. 24—47.

და უძღურებისა ჩემისა», ამბობს მამა ექვთიმესი იოანე, «ბრძანებითა ღმერთ-შემოსილისა მამათმთავრისა ილარიონისითა წარვკმართე შვილი ჩემი ეფთვმე და ვიხარკე, რათა თარგმანებადცა მათეს თავისა წმიდისა სახარებისა დაწეროს ენასა ჩუენსა, რომელი იგი სიმრავლისათვის შრომისა აქამომდე არა დაგუეწერა, რამეთუ, ვითარცა ხელავთ, ღიდი წიგნი არს და ძნელი გამოსათარგმანებლად ბერძულისაგანო»¹. 4) იოანეს სახარების კომენტარების შემდეგ ექვთიმეს გადმოუღია «თარგმანებად ფსალმუნისაჲ» ბასილი დიდისა². ის თარგმნილი ყოფილა 981 წლამდე, ვინაიდან ამ წელს იმავე საბას, რომელსაც გადაუწერია ზემოდსახელებული აპოკალიპსის თარგმანება, გადაუწერია მთარგმნელის მამის იოანესათვის ამ თხზულების ერთი ცალი³. ეფრემ მცირეც აღნიშნავს ერთ თავის ნაშრომში, რომ ბასილი დიდის დასახელებული შრომა ჟუნაკლულად ითარგმნეს ენასა ამას ჩუენსა წმიდისა და ნეტარისა მამისა ჩუენისა ეფთვმის მიერ. და წმიდისა ბასილის მიერ თარგმანებული სხუად არა არს, თვნიერ მისსა, რომელ იგი მოგუანიჭა წმიდამან ეფთვმე, სიხარულისა სეხნამან და ყოველთა თარგმანთა თუალმან და წყარომან მეტყუელებისამან»⁴. ქართული თარგმანი შეიცავს შემდეგ ფსალმუნთა განმარტებას: 1, 7, 14, 28, 29, 32, 33, 37, 44, 45, 48, 59, 61, 114, 115. 5) ექვთიმეს ბიოგრაფიაში გიორგი მთაწმიდელი შენიშნავს, რომ ექვთიმემ გადმოიღო ქართულად «თარგმანებად გალატელთა და თესალონიკელთა და კრომაელთა ეპისტოლისაჲ»⁵. ასეთ სათაურთან თხზულებას ჩვენ ვერც ერთ ხელნაწერში ვერ ვპოულობთ, შეუძლებელია წარმოვიდგინოთ, რომ ის ასე უგზო-უკვლოდ დაკარგულიყო. ამიტომ ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ეს თხზულება უნდა შენახულიყო იმ ნაშრომში, რომელსაც ეწოდება «თარგმანი ძნიად გულისხმის საყოფელთა მოციქულისა პავლშსა სიტყუათაჲ, გამოკრებული წმიდისა იოვანე ოქროპირისა თქმულთაგან». საქმე ისაა, რომ ამნაირ გამოკრებულ რეცენზიებს ამა თუ იმ თხზულებისას იძლეოდა სწორედ ექვთიმე მთაწმიდელი. თან იმ ერთადერთ ხელნაწერში, რომელშიც შენახულია ეს თხზულება⁶, ის დაკავშირებულია იოანე სინელის «კლემენტთან», რომელიც ექვთიმეს 983 წლამდე უთარგმნია. აქ განმარტებულია ცალკეული თავები და მუხლები არა მარტო სათაურში მოხსენებულ ეპისტოლეთა, არამედ კორინთელთა, ეფესელთა, ფილიპელთა, კოლასელთა, ებრაელთა, 2 ტიმოთესი 1 და 2 იოანესი, იუდასი და 1 პეტრესი. 6) ბიოგრაფის ცნობით, ექვთიმეს მამისავე სიცოცხლეში უთარგმნია გრძილოლ ნოსელიის ორა ეგზეგეტიკური თხზულება: «წმიდისა მამათ ჩუენოჲსა თარგმანი»⁷ და «წმიდისა მოსე წინაჲსწარმეტყუელისა ცხორებისა თარგ-

¹ თ. ეო რ დ ა ნ ი ა, ქრონიკები, 1, 141—143.

² Migne, PG. t. 29 col. 209—494.

³ A. Цагарели, Сведения, 1, 82; ხელნაწ. № 49.

⁴ «ძველი საქართველო», ტ. III, განყ. 1, გვ. 245b.

⁵ «ათონის კრებული», გვ. 29.

⁶ A 445. იქნება ეს შრომა გვექონდეს ხელნაწერში A 56, გვ. 77—129.

⁷ Migne, PG. t 44, 1119—1194.

მანი, სახედ დაყუდებისა, რომელი ძმასა ვისმე უბოა»¹. პირველი ამათგანი. რომელსაც სათაური აქვს: «სწავლაჲ ლოცვისაჲ და თარგმანებაჲ მამათ ჩუენოასაჲ», შედგება ხუთი თავისაგან², ხოლო მეორის შესახებ ნათქვამია ხელნაწერში³, რომ ძმას ეთხოვა მისგან «სწავლაჲ სულიერი სისრულისათჳს და მან შემოიღო მოსეს ცხორებაჲ და მოუწერაო». 8) ქართულ ძეგლებში გვხვდება ერთი ნახევრად აპოკრიფული, ნახევრად ეგზეგეტიკური ნაწყვეტი «ვამოცხადებისათჳს მელქისედეგისა», რომელიც იწყება ასე: «შვა ასელა სალი. და სალამან შვა მელქინ, და მელქინ იყო წარმართი და ბილწი და აღასრულებდა გებასა კერპთა მიმართ»⁴. თეიმურაზ ბატონიშვილის წიგნსაცავის კატალოგში მე-13 ნომრის ქვეშ აღნიშნულია ბასილი დიდის ითიკა და ნათქვამია: «კუალად ამასვე შინა წიგნსა არს აღწერილი დიდის ვასილის მიერ მელქისედეგის გამოჩინებისათჳს და თუ რაჲსათჳს უმამოდ და უდედოდ იწოდა იგი». მელქისედეგის შესახებ ბიბლიაში ნათქვამია, რომ ის იყო «უმამო, უდედო, ნათესავმოუტყენებელი, არცა დასაბამი ღღეთა, არცა აღსასრული ცხოვრებისა აქუს» (ებრ. VII, 3). ამ ნიადაგზე უკვე ძველ საეკლესიო მწერლობაში წარმოიშვა სხვადასხვაგვარი ცდა მელქისედეგის გენეალოგიის შედგენისა და მისი სამეფო ქალაქის, სალიმის, ადგილმდებარეობის გარკვევისა. ამ ცდას, თვით წმიდა მამათა და საეკლესიო მოძღვართა თხზულებაშიაც კი, აპოკრიფული ხასიათი აქვს ეგზეგეტიკურ პრეტენზიებთან ერთად. ერთ-ერთ ცდას წარმოადგენს ქართული ნაწყვეტი, რომელსაც თეიმურაზ ბატონიშვილის ხელნაწერი ბასილ კესარიელს აკუთვნებს⁵. თუ ეს ნაწყვეტი მართლა შემაღგენელი ნაწილია ბასილის ითიკისა⁶, რომელიც ექვთიმეს მიერაა ნათარგმნი, ის ექვთიმეს თარგმანად უნდა ჩაითვალოს. 9) ეგზეგეტიკური ხასიათისაა გრიგოლ ღვთისმეტყველის ერთი ტრაქტატი: «სიტყუათა მათთჳს წმიდისა სახარებისათა: რომელმან მეთევზურნი წინამსწარვე იჩინნა იესო ქადაგად სიმართლისა და ჭეშმარიტებისად», რომელიც ჩვენ გვხვდება ექვთიმეს თარგმანთა შორის⁷. 10) დასასრულ, ექვთიმეს უთარგმნია მაქსიმე აღმსარებლის შემდეგი სამი საეგზეგეტიკო თხზულება: «თალასეს მიმართ ხუცისა და მამასახლისისა მრავალთა მონასტერთაჲსაჲ სიტყუათათჳს, რომელთა განმარტებაჲ ეთხოა ნეტარსა მაქსიმესაგან»⁸, ვრცელი თხზულება, რომელშიაც განმარტებულია საღმრთო წერილის ძნელად გასაგები ადგილები და რომელშიაც, ჩანს, ექვთიმეს ბევრი რამ თავისი საკუთარი და სხვა წყაროთა მასა-

¹ ათონის კრებული, გვ. 28; Migne, PG. t. 44, 297—430.

² A 108, 316—350.

³ A 108, 350—412.

⁴ A 381, 9—12, № 394, 302—303.

⁵ აქ შეიძლება, ბასილ კესარიელი არეული იყოს ევსევი კესარიელთან, რომელსაც აქვს ტრაქტატი მელქისედეგის შესახებ. შეიძლება ჩვენ აქ გვეჩინდეს ათანასეის ისტორია მელქისედეგისა (Migne PG. XXVIII, col. 525—529).

⁶ თუმცა ითიკის სხვა ნუსხებში, რომელიც ჩვენ ვიცით, ის არ გვხვდება.

⁷ A 87, 245—261.

⁸ მარტვილის მონასტრის ხელნ. № 1, 152—665; ჯრუჭის მონასტრის ხელნაწ. № 4, 150—541; A 636, 41—181.

ლები შეუტანია¹. 11) «სიტყუანი სახარებისანი, გამოკრებულნი წმიდათა მამათა მიერ წმიდისა მაქსიმეს თქუმულთაგან», კითხვა-მიგების სახით². 12) თარგმანებად ძნად გულისხმის-საყოფელთა ქრისტეს შობისა საკითხავისათა გრიგოლ ღმრთისმეტყუელისა»³, ახსნილია და განმარტებული დასახელებული ქადაგების ყველა ის ადგილი, რომელიც რაიმე სიძნელეს წარმოადგენს⁴.

IV. დოგმატიკა და პოლემიკა. ამ დარგში, პირველ ყოვლისა, უნდა დავასახელოთ: 1) გრიგოლ ღვთისმეტყველის თხზულებანი, რომელნიც ექვთიმეს უთარგმნია 983—991 წლებში. სულ გადმოუღია მას 24 თხზულება, რომლებშიაც გატარებულია დოგმატიკური მოძღვრება, მაგრამ ამათგან უდიდესი ნაწილი წარმოადგენს ქადაგებას და ამიტომ ისინი სხვა ადგილას იქნებიან დასახელებული. აქ კი აღვნიშნავთ გრიგოლის წმინდა დოგმატიკურ თხზულებებს, როგორცაა: ა) «თქუმული სარწმუნოებისათვის არიანოზთა და ევნომიანოზთა მიმართ მწვალებელთა»⁵; ბ) «თქუმული ძისათვის პირველ საუკუნეთა მამისაგან შობილისა», თავი პ და ბ, რომლებიც წარმოადგენს 3 და 4 სიტყვას ღმრთისმეტყუელებისათვის-იდან; გ) «თქუმული სულისა წმიდისათვის სიტყვსგებად ბოროტთა მწვალებელთა მიმართ»⁶. ეს არის მეხუთე სიტყვა აღნიშნული თხზულებისა ღმრთისმეტყუელებისათვის. 2) მაქსიმე აღმსარებელისა: ა) «სიტყვსგებად, რომელი იქმნა შორის წმიდისა მაქსიმესსა და პიროსი კონსტანტინოპოლელი პატრიარქისა მწვალებელისა»⁷, რომელშიაც დარღვეული და განქიქებულია მონოფელიტური ქრისტოლოგია⁸, ბ) «თავნი ათხუთმეტნი [ღმრთისმეტყუელებისათვის]»⁹. 3) იოანე დამასკელისა: ა) როგორც ბიოგრაფიაში, აგრეთვე იოანეს ანდერძში აღნიშნულია ერთი თხზულება, ექვთიმეს ნათარგმნი, «სარწმუნოებისათვის»¹⁰. ეს თხზულება, როგორც ჩვენ გამოვარკვიეთ¹¹, არის «წმიდისა დინეტარისა მამისა ჩუენისა იოანე მონაზონისა და ხუცისა დამასკელისა თქუმული სარწმუნოებისათვის, სიტყვსგებად უთაოთა მიმართ მწვალებელთა, რომელნი ორთა მათ ბუნებათა ქრისტესთა უარპყოფენ»¹². მოკლე შესავლის შემდეგ აქ ჩვენ ვკითხულობთ: «დაწყებად წიგნისა ამის, რომელსა ეწოდების წინამძღუარი, თქუმული იოანე დამასკელისა». ამნაირად, ირკვევა, რომ სარწმუნოე-

¹ Migne, PG. I. 93, 243 — 786.

² A 128 850—867.

³ Migne, PG. I. 91, 1031 — 1060.

⁴ A 1, 201—257.

⁵ A 1, 16, 87, 92; S 383, 1696.

⁶ A 1, 16, 87, 92; S 1696.

⁷ შარტვ. ხელნ. № 1, 111—151; კრუცის ხელნ. № 4, 117—150; A 636, 33—41; S 1128

⁸ Migne, PG. I. 91, col. 287—354.

⁹ A 234, 39, 711.

¹⁰ A. Цагарели, Сведения, I, 88; «ათონის კრებ.» გვ. 28, სადაც შევლოძით ეს თხზულება აღნიშნულია ისე, თითქოს ის იყოს ეფრემ ასურის თხზულება.

¹¹ «Христ. Восток», III, 133—135.

¹² A 200, 240, 853 და სხვ. იოანე დამასკელის «ღვთისმეტყველებას» ეწოდება «Слово о правой вере» ბოლგარეთის ექსარხოსის იოანეს თარგმანშიაც.

ბისათვის და წინამძღუარი ერთი და იგივე თხზულება ყოფილა. რა თხზულებაა ეს თხზულება? ამას განგვიმარტავს ჩვენ ეფრემ მცირე, რომელიც მის მიერ ნათარგმნი იოანე დამასკელის თხზულების — «გარდამოცემაა უცილობელი მართლმადიდებელთა სარწმუნოებისაჲ-ს» შესავალში ამბობს: «რომელსა... მოკლე წინამძღუარი უნდეს წმიდისა მამისა ეფთვმეს მიერ თაგმანებული, იგი შეიტკბოს, რამეთუ მას მადლითა სულისა წმიდისაჲთა კელეწილებოდა შემატებაჲცა და კლებადცა, ხოლო უკუეთუ ახალი ესე სწადდეს გარდაწერად, მას ამასთანა ნუ გაპრეეს, ნუცა ამას მას თანა... ამას ყოველსა თანა ესეცა საცნაურ იკავნ, ვითარმედ წინამძღუარი სახელად წმიდისა ანასტასი სინელისა თქუმულთათვის შინახავს ბერძულსა შინა, ხოლო ამის წიგნისათვის არასადა თვნიერ ქართულისა. ამისთვისცა ესრეთ ჯერ უჩნდონ სიწმიდესა თქუენსა, რათა, ვითარ იგი ზედაწარწერილსა ამისსა შინა ითქუმის, გარდამოცემი უწოდეთ წიგნსა ამას, რომელი იგი ბერძულსა შინა ესრეთვე წარწერილ არს, და წინამძღუარი მასვე წმიდისა მამისა ეფთვმეს თარგმნილსა სახელედებოდენ. რამეთუ თვთ იგი ამისგანვე გამოკრებილი არს. ხოლო ესე არა უწყი, თუ თვთ მამასა ეფთვმეს გამოუკრებია, ანუ ბერძულად ესრეთ უპოვნიაა¹. აქედან ჩვენ ვგებულობთ, რომ ექვთიმეს მიერ ნათარგმნი თხზულება იოანე დამასკელისა სარწმუნოებისათვის ან წინამძღუარი ყოფილა შემოკლებული რედაქცია დამასკელის გარდამოცემისა (*Κεφάλαια ἀκριβή: ἢ: ἁγιωγραφίας ἁσπασίας*). ის შედგება ოცდაოთხი სტატიისაგან (ზოგიერთ ნუსხაში 25) და წარმოადგენს ნამდვილ Compendium-ს დამასკელის თხზულებებისას. აქ შეტანილია ექსცერპტები უმთავრესად გარდამოცემიდან და აგრეთვე შემდეგ თხზულებათაგან: *Περὶ παρακλήσεως*, წვალებათათვის, რთულისათვის ბუნებისა, სამწმიდაობისა ვალობისა და წმიდისა სამებისათვის². ბ) მეორე დოგმატიკური თხზულება დამასკელისა, ექვთიმეს მიერ თარგმნილი, არის «ორისა ბუნებისათვის ქრისტესსა»³, რომელსაც ხელნაწერში შემდეგი სათაური აქვს: «ქრისტეს შორის ორთა ნებათათვის და მოქმედებათა და სხუათა ბუნებითთა თვისებათა, ვარნა შემოკლებული, და ორთა ბუნებათათვის და ერთისა გუამისა»⁴; ჩანს, ესეც კრებულს წარმოადგენს დამასკელის ანტიმონოფიზიტური და ანტიმონოფელიტური თხზულებებიდან ამოღებული ადგილებისას. 4) ექვთიმეს მიერ ნათარგმნ დოგმატიკურ თხზულებათა შორის უნდა აღინიშნოს მიქელ სვენკელოსის (IX ს.) სიმბოლო: «მრწამს ერთი ღმერთი, მამაჲ უმობილი, და ერთი ძე...», რომელიც შეტანილია მაქსიმე აღმსარებლის ცხოვრებაში, როგორც მაქსიმეს სიმბოლო⁵. დასასრულ, უნდა დავასახელოთ 5) გრიგოლ ნოსელიის «ძიე-

¹ თ. ვორდანი, ქრონიკები, I. 216 — 218.

² ამ თხზულების ვალმოთარგმნას თ. ვორდანი ა მაწერს ექვთიმე გრძელს (*ქრონიკები*, I, 334). მაგრამ ამის შესახებ იხ. ჩვენი სტატია: «ორი ექვთიმე ძველ ქართულ მწერლობაში», *ეურ. ჩვენნი ზეცნიერება*, № 2—3, გვ. 114—120.

³ «ათონის კრებ.» გვ. 28.

⁴ A 205, 431—448, № 267.

⁵ K. Kekelidze, Monumenta Hagiographica Georgica, t. I, p. 87—90.

ბაჲ სულისათჳს დისა თჳსისა მაკრინაჲს თანა»¹, რომელსაც ვპოულობთ ხელნაწ. ინსტიტ. ფონდი A, ხელნაწერებში №№ 55, 128, 142.

V. ასკეტიკა და მისტიკა. ამ დარგში ექვთიმეს უთარგმნია შემდეგ მწერალთა თხზულებანი: 1) გრიგოლ ღვთისმეტყველისა: ა) «სწავლანი სულიერნი» ას თავად², ბ) «ღმრთის სათნოყოფისათჳს». რომელიც იწყება ასე: «მოვედით ძმანო ჩემო საყვარელნო და ვისწრაფოთ სათნოყოფად ღმრთისა, ვიხილნეთ ქველის-მოქმედებანი მისნი» (A ფონდის № 1101). 2) მაქსიმე აღმსარებლისა: ა) «სიტყვსგებისათჳს ვნებათაჲსა, მიწერილი მამისა თალასეს მიმართ»³, ბ) «სწავლანი სულიერნი»; სულ 97 მოკლე სწავლაა ზნეობრივი ხასიათისა, თუ როგორ უნდა ცხოვრობდეს ქრისტიანი, ამოკრებილია მაქსიმეს სხვადასხვა თხზულებისაგან⁴; გ) «სწავლათაგან მაქსიმე აღმსარებელისა, რომელი შეექუსისა კრებისაგან განბრწყინდა»; აქ ჩვენ გვაქვს კითხვა-მიგების სახით მთელი რიგი ახსნა-განმარტება ყოველდღიური ცხოვრების გაზუსებისა (ხელნაწ. ფონდი A, № 57, 1—204, № 116, 1—206); დ) «სწავლათაგან წმიდისა მამისა ჩუენისა მაქსიმე აღმსარებელისა», სადაც ლაპარაკია სულიერ მამისადმი მორჩილებაზე⁵. შეიძლება მაქსიმეს სწავლათა ეს საში კრებულსაგანგებოდ ექვთიმეს მიერ იყოს შედგენილი, შეიძლება ბიზანტიურ მწერლობაშიაც არსებობდა ამ სახით: ე) «სწავლაჲ მონისა ღმრთისა სერგის მიმართ მაგისტროსისა»⁶. 3) გრიგოლ, კრომთა პაპის, «დილოლონია». რომელიც მას უთარგმნია ქორონიკონსა სლბ, ბერძულად დასაბამითგან წელთა ხჳნი⁷, ესე იგი 1011 წელს (ხელნაწ. ინსტ. A 1103). ექვთიმეს ამ თხზულებაში ცოტა რამ თავისებურებაჲც შეუტანია; პეტრე იბერიელი ან ესპანელი, რომელიც ევაზში მოღვაწეობდა და რომელმაც ჯოჯოხეთი იხილა⁸, მას ქართულად უტყევიან: «მონაზონი ვინმე იყო სახელით პეტრე, ნათესავით ქართველი... და იგი მითხრობდა ცხოვრებისათჳს თჳსისა უმანკოდ, ვითარმედ ვიყავ რაჲ ქუეყანასა ქართლისასა»⁹. 4) წმიდა ზოსიმეს სწავლანი, რომელნიც 993 წელს უკვე თარგმნილი იყო¹⁰. 5) აშბა დოროთესი: ა) «სწავლანი სამონაზვნონია» — შედგება 15 თავისაგან, რომელთაგან 6—15 შენაბულა ხელნ. ინსტ. A №№ 146, 126, ხოლო ბირველი ხუთი თავის აღდგენა შეიძლება ილარიონის მიერ შედგენილი ათონის ქართულ ხელნაწერთა კატალოგით¹⁰, ამ თხზულებაში უნდა გვქონდეს *Διοξι-*

¹ Migne, PG. t. 46, 11—160.

² A 1, 16, 80, 87, 224, 518; S 393, 1696.

³ მარტვ. მონასტ. ხელნ. № 1, 666—850; ჯრუჳის ხელნ. № 4, 541—686; A 636, 181—237.

⁴ A 126, 271—271, № 146, 65—90.

⁵ A 57, 551—555.

⁶ A 1139.

⁷ Migne, PG. t. 77, col. 381—382.

⁸ М. Джанашивили, Описание рукоп. Тиф. церков. музея, кн. III, стр. 21—22.

⁹ Н. Марр, Агиографические материалы по грузин. рукоп. Ипера, I, 85—86.

¹⁰ А. Цагарели, Сведения, I, დაბატება, გვ. 9.

ახლა ψαχαφαιεῖς θεοφαιος¹; ბ) ამორჩილებისათვის და ნებისა დატევებისათვის და ვნებათა და ცოდვათათვის²; გ) «თქუმულთაგან წმიდისა დოროთესთა გამოკრებულია»³. 6) იოანე სინელის «კლემაქსი»⁴, რომელიც 983 წელს უკვე თარგმნილი იყო⁵. 7) მაკარი მეგვიპტელის «ებისტოლენი»-ს⁶ ორი თავი და «სწავლანი ძმათა მიმართ»-ის⁷ 28 თავი, სულ 30 თავი; მოთავსებულია ათონის ხელნაწერში, რომელიც გადაწერილია «ოლიმპზე ქუაბსა საყოფელსა ქართველთასა, ეკლესიასა წმიდისა ღმრთისმშობლისასა» ვინმე ისააკის ხელით 1030 წ.⁸ 8) ეფრემ ასურის «სწავლანი» რიცხვით ხუთი. ა) «იოვანეს მიმართ მონაზონისა და მამისახლისისა», ბ) «ნეოფიტეს მიმართ მონაზონისა», გ) ნეტარებად მოღვაწეთად», დ) «ლოცვად პარასკევისად», ე) «მხილება თვისა თვისად და აღსარებად»⁹ 9) ისააკ განშორებულის ასურის, «სწავლანი მოღუაწებიანი», შედგება 42 თავისაგან¹⁰; ბერძნულ ტექსტში ეს თხზულება შეიცავს 90 თავს. ჩანს, ექვთიმეს ესეც გამოკრუბით უთარგმნია.

ექვთიმეს «ცხოვრებაში» ნათქვამია, რომ მან თარგმნა «წიგნი წმიდისა ისაკისი, რომელსა შინა არიან სხუათაცა მამათა გამორჩეულნი სწავლანიო»¹¹. ეს «გამორჩეული სწავლანი» სხუათა მამათანი, გარდა ზემოდასახელებული გრიგოლ დეთისმეტყველისა და მაქსიმე აღმსარებლისა, არიან შემდეგნი¹²: 9) ანდრია კრიტელი — «ამაოებისათვის კაცობრივთა საქმეთა და შესუენებულთათვის». 10) თეოფანე. მთავარეპისკოპოსი კესარია კაპადუკისად. ა) «სულისა მიმართ თვისისა», ბ) «თავისა თვისისა მიმართ», გ) «ლოცვად სინანულისად», დ) «შიშისათვის ღმრთისა», ე) «მცნებათა ღმრთისა დატვისათვის». 11) იოანე ოქროპირი — «სწავლად», რომელიც ასე იწყება «გვედრებით თქუენ. შვილნო ჩემნო და ძმანო, აიძულენით თავნი და გონებანი თქუენნი». 12) ისაია ხუცესი — «სათნოებისათვის». 13) ნილო მონაზონი განშორებული — «სწავლანი» (ერთია), რომელიც იწყება «თქუა წმიდამან მამამან ნილო: დაღაცათუ არავენ გდევნიდეს მძლავრი წამართო, არამედ შენ მზა იყავ წამებისა მიმართ». 14) მარკოზ განშორე

¹ Migne, PG. I. 88, col. 1009—1844.

² А. Цагарели, Сведения, II, 90.

³ А 57, 389—409, № 116, 351—377.

⁴ Migne, PG. I. 88, 631 — 1164.

⁵ А. Цагарели, Сведения, I, 89.

⁶ Migne, PG. I. 34, 449—822.

⁷ იქვე, 405—446.

⁸ А. Цагарели, Сведения, I, 83—84; Н. Марр, Агиограф. материалы, I, 84; თ. გორდანიძე, ქრონიკები, I, 170. თარგმანი ბერძნული დედნიდან განსხვავდება.

⁹ А 1104, ფ. 298 — 337 და № 612, ფ. 563 — 637.

¹⁰ А 35 და № 1101; სიბ. № 87. მომგებელი მისი არსენი გოგოფაძე, ეს იყო თანამედროვე წინამძღვრის ვრიგოლისა, რომელსა ლოცვითა და მოღუაწებითა მონასტერი გავისაკუთრეთო» (А 1101).

¹¹ ათონის კრებ., გვ. 27.

¹² ხელნ. ინსტ. А 1101.

ბ უ ლ ი — «ეპისტოლე თვისა მოწათისა ნიკოლას მიმართ». 15) ვ ა ს ი ა ნ ე
პ რ ო მ ა ე ლ ი — «თქმული რვათა მათ გულის სიტყუათათვს ბოროტთა: ნაყ-
როვნებისა და სიძვისა და ვეცხლის მოყუარებისა და რისხვისა და მწუხარე-
ბისა, მოწყინებისა და ცუდმზუაობრობისა და ამპარტავანებისათვს¹; ეს თბზუ-
ლება რომ ექვთიმეს ნათარგმნია, დამოწმებულია მის ბიოგრაფიაშიც². 16)
«კითხვამ ძმისა ვისიმე ბერისა მიმართ თებაიდელისა; კითხვა: «ვითარ ჯერ არს
დაყუდებამ სენაკსა შინა?»³ 17) ბ ა ს ი ლ ი დ ი დ ი კ ე ს ა რ ი ე ლ ი: ა)
«ითიკა», წარმოადგენს კრებულს, რომელიც ქართულ თარგმანში შედგება ჰო-
მილეტიკური, მორალური, ასკეტიკურ-მისტიკური და ეგზეგეტიკური ხასიათის
53 სტატიისაგან⁴; ამ კრებულის ცალკეული სტატია ჩვენ გვხვდება სხვადასხვა
ბელნაწერშიც⁵. S ფონდის ბელნ. № 376 ბოლოში აქვს მინაწერი, რომლი-
დანაც ვგებულობთ, რომ, როდესაც ეს თბზულება უთარგმნია ექვთიმეს⁶ დავით-
კუროპალატის ბრძანებით, მისი პირის მოსატანად საქართველოდან ათონზე წა-
სულა ვინმე იორდანე და მართლაც მოუტანია იგი. ბ) «თქმული კაენის შვდთა
შურისგებათათვს»⁷. 18) გ რ ი გ ო ლ ნ ო ს ე ლ ი ს ა: ა) «შემოსლისათვს წმი-
დათა მარხვათადასა⁸, ბ) «სწავლაჲ ქალწულებისათვს და საღმრთოჲსა მოქა-
ლაქობისა»⁹. 19) ს ვ მ ე ო ნ მ ე ს ო პ ო ტ ა მ ი ე ლ ი ს «სწავლაჲ სიკუდილი-
სათვს»¹⁰. 20) «წიგნი ცხოვრებისათვს და მოქალაქობათა წმიდათა და ნეტარ-
თა მამათა ჩუენთა». ეს არის ასკეტიკური კრებული, ბერძნულ ენაზე
'Ασκητικὸν βιβλίον-ის სახელით ცნობილი; შენახულა, სამწუხაროდ, დე-
ფექტური სახით¹¹. 21) დესასრულ, უნდა დავასახელოთ ერთი ასკეტიკური ხა-
სიათის შრომა, რომელიც ექვთიმეს დაუწერია ბერძნულ ენაზე ბერძენი მოწა-
ფისათვის და რომელიც მერე ქართულად უთარგმნიათ; ეს არის: «წესი, თუ
ვითარ ჯერ არს ცხოვრებამ დაყუდებულისაჲ გინა მარტოდმყოფისაჲ». ის სა-
ში ნაწილისაგან შედგება: ზოგადი ქცევა დაუუღმბულისა, ლოცვა და სასმელ-
საქმელისათვს. ნაწარმოები შინაარსით საინტერესოა.

VI. ჰომილეტიკა. ამ დარგში, პირველ ყოვლისა, უნდა დავასახელოთ:

1) გ რ ი გ ო ლ დ ვ თ ი ს მ ე ტ ყ ვ ე ლ ი ს 17 ნაწარმოები, ამითგან 14 თ ქ უ-
მ უ ლ ი ან ს ი ტ ყ უ ა ა: აღვსებისათვს და დაყოვნებისა პონტოდ, აღვსები-
სათვს, აბალკვრიაკისათვს და სატფურებისა, დღისა მეერგასისა ან მარტვილი-
სათვს, წინააღმდეგ ქრისტეშობისასა, შობისათვს მაცხოვრისა, ნათლისღებისათვს

¹ Migne, PL. I. 49.

² «ათონის კრებ.» გვ. 29.

³ Migne, PG. 31, col. 653 — 670.

⁴ A 102, 181, 394; S 376; ჯუარ. მონასტ., № 105; ათონის, № 44.

⁵ მაგალ., 6—13 და 34 თავები მისი გვაქვს A 1101-ში ასეთი სათაურით: «სწავლანი წმი-
დათა ბასილისისა».

⁶ 581 წელს ის უკვე თარგმნილი იყო (A. Цагарели, Сведения, I, 82).

⁷ ათონის კრებ., გვ. 2°.

⁸ A 50, 164—191.

⁹ A 108, 292—304.

¹⁰ A 1101, ფურც. 167—170.

¹¹ A 35.

დღესა განცხადებისასა, ნათლისღებისათვის დღესა მეორესა, გრიგოლ ნოსელის მიმართ, 150 ეპისკოპოსთა მიმართ, წყლულებისათვის სეტყვასაგან მოწვეულსა, გლახკთ მოწყალებისათვის, მამისა მიმართ თვისისა და ერისა. სამი წარძოადგენს შეესხმას ან ხოტბას ბასილ დიდისას, წმ. მაკაბელთა და ათანასე აღექსანდრიელისასა¹. 2) გრიგოლ ნოსელი: ა) «ცხოვრებისათვის დისა თვისისა მაკრინადსა»², ბ) «შესხმად წმიდისა ბასილისი»³, გ) «მარხეთათვის»⁴. 3) იოანე დამასკელი: «შობისათვის წმიდისა ღმრთისმშობელისა»⁵. 4) ანდრია კრიტიელი: ა) «შესხმად ნიკოლოზ საკრველთმოქმედისა და წმ. გიორგისა»⁶, ბ) «თქუმული ამოვებისათვის კაცობრივთა საქმეთა და შესუენებულთათვის»⁷, გ) ამალღებისათვის პატროსნისა და ცხოველმყოფელისა ჯუარისა: «ჯუარისა კრებასა აღვასრულებთ» (ათონ. ხელნ. № 29 [ცაგარლით], 20 [ბლეიკით] ფ. 164 — 167); აქ ნათქვამია, რომ ეს ექვთიმეს თარგმანიაო (მიეწერება ბასილ კესარიელს). 5) ექვთიმეს უნდაეყოფნოდეს იოანე ოქროპირის «მარგალიტის» თარგმანიც; უოეელ შემთხვევაში, ამ თხზულების იმ ცალში, რომელიც პოოფ. დ. ჩუბინაშვილს ეკუთვნოდა, პირველი სტატია ექვთიმეს თარგმანია⁸. ამ კრებულის შინაარსი უმთავრესად ჰომილეტიკურია, თუმცა აიის შიგ მორალურ-მისტიკური და ეგზეგეტიკური სტატიებიც. ასეთ კრებულებს წმიდა მამათა თხზულებებიდან უმთავრესად ექვთიმე ათონელი თარგმნიდა. ეფრემ მცირეც ადასტურებს, რომ ისეთი კრებულები, როგორცაა მარგალიტი და ყუავილკრებული, ექვთიმეს თარგმანი არისო⁹. 6) თქუმული ჯუარცმისათვის და დაფლვისა უფლისა კიორგი ნიკომიდელიცსა (A 40, ფ. 282—333). 7) იოანე მმარხველისა — ტაძრადმოყვანებისათვის ღმრთისმშობელისა (H 1347, ფ. 125 — 137).

VII. აგიოგრაფია. ამ დარგშიაც მეტად ბევრი უთარგმნია ექვთიმეს. ჯერ კიდევ აპოკრიფულ თხზულებათა თარგმანების მიმოხილვისას დავინახეთ, რომ მას რამდენიმე აპოკრიფულ-აგიოგრაფიული ნაწარმოებიც უთარგმნია, როგორც, მაგალითად, ცხოვრება ღმრთისმშობლისა, მიმოსვლანი პეტრე მოციქულისა. იოანე მახარებლისა და ანდრია პირველწოდებულისა და ცხოვრება ბავრატ ტაერომენიელისა. რაც შეეხება ექვთიმეს მიერ ნათარგმნ წმინდა აგიოგრაფიულ ნაწარმოებთ, ისინი ორ დარგად იყოფა. უმეტეს ნაწი-

¹ A 1, 16, 80, 87, 92, 173, 224, 518; S 383, 1696.

² A 55, 108, 142.

³ A 108, 251—255, № 55, 54—58, № 394, 33—37; ათონ. № 73, 85—95.

⁴ A 50, 164—191.

⁵ ველ. № 4, 78—81; S 3618; A. Цагарели, Сведения, I, 57; ათონ. კრებულის, გვ. 28.

⁶ A 140, 134, 161 (ნიკოლოზის); ათონ. 49 (ცაგარლით), ფ. 265—280 (ვიორგისი).

⁷ იერუს. ხელნ. № 2.

⁸ A. Цагарели, Сведения, III, стр. 107.

⁹ თ. ვორობანი, კრონიკები, I, 217. „მარგალიტი“ თითქოს იოანე პეტრიწსაც უთარგმნა 1093 წელს, ერთი მისი ცალი, 1500 წელს გადაწერილი, ხელთ ჰქონია ივანე გვარამაძეს (ლიტერატურული გაზეთი, 1956 წ. № 36).

ლად მას უთარგმნია ძველი, კი მ ე ნ ი ს რედაქციის აგიოგრაფია, სულ 19 ნაწარმოები. აქედან მამის სიკოცხლესი 10: წამება და სასწაული წმ. მთავარბოწამისა დიმიტრისა, ცხოვრება და წამება წმიდისა სტეფანე ახლისა, ცხოვრება ბასილი დიდისა, ამფილოქე იკონიელის მიერ აღწერილი¹, ცხოვრება წმ. აკეფსი-მამისი (ათონ. 21/54, ფ. 218—237), წამება წმიდათა მინა და ერმოგინესი, ცხოვრება ათანასე ათონელისა, წამება წმ. სამთა ყრმათა — ალფიოს, ფილადელფიოს და კვირინესი, ცხოვრება წმ. ონოფრე მძოვრისა, ცხოვრება და მოქალაქობა წმ. მაქსიმე აღმსარებლისა², ცხოვრება იოანე სინელისა, მამის სიკვდილის შემდეგ უთარგმნია 9: წამება წმ. ფებრონიასა, წამება წმ. ანთიმოასი, წამება წმ. ვლასისი (ათონ. № 7/61, 20—26: დიდმან ამან დიდებულმან... 11 თებერ.), წამება წმიდისა თეოდორე სტრატელისა (გადმოთარგმნილია 1013 წ.), წამება წმ. თეოდორე პერგიელისა (იმავე წელს). წამება წმ. ევსტათისი და შვილთა პისტაჲ. წმ. მთავარანგელოზთა სასწაულნი, გერმანე კონსტანტინოპოლელის მიერ აღწერილი³, ცხოვრება გრიგოლ დიოლოლონისა, პრომთა პაპისა (1011 წ.)⁴. ამათ გარდა ექვთიმეს, ეფრემ მცირის ცნობით, უთარგმნია ს ვ ი მ ე ო ნ მ ე ტ ა ფ რ ა ს ტ ი ს ორი ნაწარმოები: 1) წამება წმ. კლემენტოს, პრომთა პაპისა⁵. და 2) წამება წმ. მოწამისა პროკოპი ღუქაისა⁶: «ხოლო მოძღუარსა მას და ჩუენ ყოველთა მამასა და მნათობსა», ამბობს ამის შესახებ ეფრემი, «წმიდასა მამასა ეფთვიმის, ლოლოთეტის შეკაზმულთაგან კლემენტოსი ოდენ უთარგმნია და წმ. პროკოპისი, რამეთუ სხუათა წიგნთაგან უცალო იყო, რომელთა მიერ ფრიად განადიდა ნათესავი ჩუენიო»⁷. ეფრემს, ჩანს, არ ჰქონია სრული ცნობა ექვთიმეს მეტაფრასული შრომების შესახებ: დასახელებული ორის გარდა, მას უთარგმნია კიდევ შემდეგი მეტაფრასები: 3) წამება წმ. გიორგისი, «აღწერილი სვიმეონ ლოლოთეტის მიერ, რომელი იკითხვების საბერძნეთის უმრავლესთა ეკლესიათა შინა, რამეთუ სიბრძნისათჳს იხუმევენ ამას, დასაწყისი: «ოდეს იგი კერპთმსახურებისა წყუდი-აღსა მოეცვა სოფელი» (ათონ. ხელნ. 990 წლისა № 79 [ბ ლ ე ი კ ი თ] და 72 [ც ა გ ა რ ლ ი თ]. ფ. 98—128; BHG² 677). 4) მარია მევგიპტელისა.

¹ იხ. A 1103, ფ. 118—130. ეს ცხოვრება განმეორება იმისა, რაც ჩვენ ვვაქვს A 19, ფ. 266—306, არ არის მხოლოდ ბასილის სასწაულები, დანარჩენში შეცვლილია, გადასმული ან გამოტოვებული ზოგიერთი სიტყვა. ასე რომ, ეს ცხოვრება ან არ უნდა ეკუთვნოდეს ექვთიმეს, გიორგის ის მხოლოდ შეცდომით მიუკუთვნებია მისთვის, ანდა ექვთიმეს უმნიშვნელო ცვლილებით გადმოუკეთებია უკვე არსებული თარგმანი.

² K. Kekelidze, Monumenta Hagiographica Georgica, t. I, p. 60—103.

³ ე ქ ვ თ ი მ ე ლ ი ძ ე, ექვთიმე ათონელის მთარგმნელობითი მოღვაწეობის ერთი ნიმუში («ეტიუდები», II, 237—268).

⁴ K. Kekelidze, Monumenta Hagiographica Georgica, t. I, p. 125—132.

⁵ Н. Марр, Агиографические материалы, I, 7.

⁶ იწყება ასე: «მათ ღლეთა შინა, ოდეს იგი დოკლიტიანე და მაქსიმოიანე იყვნეს მყრობელ მეფობისა პრომთა...» (A 1103 და ბ ო ლ ლ ე ს ი 117—241); ამის შესახებ ე ქ ვ თ ი მ ე ლ ი ძ ე, ეტიუდები, II, 136—145.

⁷ K. Kekelidze, Monumenta Hagiographica Georgica, t. I, p. XVII.

სოფრონ იერუსალიმელის მიერ აღწერილი¹. 5) ანტონი დიდისა². 6) ევსტრატესი, ავქსენტისი, ევგენისი, ორესტისა და მარდარისა³. 7) კლიმი ანკვირელისა⁴. 8) ცხოვრება გრიგოლ ღვთისმეტყველისა, გრიგოლ ხუცის მიერ აღწერილი⁵. 9) ორთა ბევრთა⁶, ასე რომ, მეტაფრასული რედაქციის პირველ წარმომადგენლად ჩვენს ლიტერატურაში ექვთიმე უნდა ჩაითვალოს. ექვთიმეს მიერ ნათარგმნ აგიოგრაფიულ თხზულებათაგან ჯერჯერობით ხელნაწერებში არ ჩანს ცხოვრება და წაშუბა ფებრონიასი და ათანასე ათონელისა. ექვთიმეს ქართულ აგიოგრაფიაშიც უნდა ემუშავნოს. როგორც ჩვენ უკვე გავარკვეეთ⁷, ექვთიმეს უთარგმნია 991 წელს ბასილი ასოკრიტის მიერ ბერძნულად აღწერილი და ჩვენამდე არ შენახული ენკომია ილარიონ ქართველისა, რომელიც მთარგმნელს გადაუკეთებია თავისებურად და ახალი მასალის შეტანით შეუქმნია.

VIII. ლიტურგია. ამ მხრივ ექვთიმემ, 1) პირველ ყოვლისა, ყურადღება მიაქცია ათონის ივერიის მონასტრის დისციპლინარულ მხარეს და დაუდო მას გარკვეული წესი, რომელიც რეგლამენტაციას უკეთებს ბერ-მონაზონთა შინაურ სამონასტრო ცხოვრებას; ეს წესი შედგენილია საერთო სამონასტრო და უფრო კი მთაწმიდელთა ბრაქტიკის მიხედვით, ის ექსცერპტულად მოუყვანია გიორგი მთაწმიდელს ექვთიმესა და იოანეს, ცხოვრებაში⁸, მთლიანად, ცალკე ნუსხა მისი არ შენახულა. 2) დისციპლინარული წესის შემდეგ ექვთიმემ აღაუხსნა მონასტრისა თვისა საღმრთონი წესნი და განგებანი ყოვლისა წელიწდისანი, ვითარცა წერილ არს დიდსა სჯნაქსარსა⁹. მაგრამ ეს დიდი სჯნაქსარი მის დროს გადათარგმნილი არ ყოფილა, ექვთიმემ თარგმნა «სვინაქსარი სიწელიწდომ, უმცროსნი»¹⁰. «დალაკათუ ეთარგმნა წმიდასა მამასა ეფთვმეს სჯნაქსარი», ამბობს გიორგი მცირე, გიორგი მთაწმიდელს ცხოვრებაში, «გარნა ფრიად სულ მცირედ აღწერა სხუათა წიგნთა თარგმანებისა უცალოებითა»¹¹. ეს ამცირე სჯნაქსარი წარმოადგენს დიდი ეკლესიის, აია სოფიის, ტიპიკონის უძველეს რედაქციას, რომელსაც თათლემის

¹ A 110A, ფ. 25—87, № 272, ფ. 91—105. იერუს. № 2, ფ. 142—156, იერ. № 36, ფ. 62—77. თარგმნილია ზამის, იოანეს სიცოცხლემო შემეშე უკავ მამასა იოანესა.

² A 79, 129, 189.

³ ჯელ. № 5, ფ. 236—256, A 110, ფ. 114—126, ათონ. 2/63, ფ. 114—126.

⁴ A 72, ფ. 677—748.

⁵ A 1, ფ. 2—24.

⁶ სინ. № 91, ჯელ. 5, A 90.

⁷ ნაწყვეტები ქართული აგიოგრაფიის ისტორიიდან, ათონისის უნივერსიტეტის ზიამბეა, I, გვ. 41—42. გამოცემულია ილარიონის ცხოვრება ათონის კრებულში, გვ. 59—108; «საქართველოს სამოთხეში», გვ. 371—392, ს. ყუბანეიშვილის «ქრესტომათიაში», I, 170—177.

⁸ ათონის კრებულთა, გვ. 35—52; К. Кекелидзе, Грузинские литургические памятники в отечественных книгохранилищах, стр. 375—483.

⁹ ათონის კრებულთა, გვ. 35.

¹⁰ იქვე, გვ. 28.

¹¹ იქვე, გვ. 297—298.

ნაწილის დალაგებაში იერუსალიმის ტიპიკონის გავლენა ეტყობა¹. 3) ბიოგრაფიის ცნობით, ექვთიმეს უთარგმნია «დასდებელნი მარხვათანი სრულიად», ესე იგი ახლანდელი საღვთისმსახურო წიგნის მარხვანის მსგავსი რამ; ამ წიგნში იქნებოდა მოთავსებული, რასაკვირველია, ანდრია კრიტელის დიდი კანონი, რომლის შესახებ დავით აღმაშენებლის თანამედროვე არსენ ბერი ამბობს, რომ ექვთიმემ ძალზე შეამოკლა ანდრია დიდი კანონი, მან გამოტოვა სახისმეტყუელე ბანი, ესე იგი ალევორიები საღმრთო წერილისა, და მათ ნაცვლად შეიტანა შიგ საგალობელნი სინანულისანი, ვინაიდან ის უფრო ზრუნავდა სარგებელისათვის სულისა, ვიდრე წიგნის ძალის სავსებით გადმოცემაზეო². 4) უთარგმნია მას აგრეთვე «მრავალთა წმიდათა გალობანი»³; აქ შეიძლება იგულისხმებოდეს, სხვათა შორის, სეკდენბრის თთუენი, რომელიც, გიორგი მცირის სიტყვით, ექვთიმეს «თვთო გალობითა ეთარგმნა» და რომელიც მერე გიორგი მთაწმიდელმა «სრულყო»⁴. 5) ექვთიმეს ერთ-ერთ მსხვილ და საყურადღებო ლიტურგიკულ შრომად უნდა ჩაითვალოს კურთხევანის გადმოღება. სამწუხაროდ, მთლიანი რედაქცია ამ შრომისა ჩვენამდე არ შენახულა, ყოველ შემთხვევაში, ჯერ მიგნებული არაა. ამ წიგნიდან ჩვენამდე მოუღწევია შემდეგ სტატიებს სხვადასხვა კრებულსა და ხელნაწერში: ა) სქემის კურთხევად ბერძული და მონაზონის კურთხევად⁵; ამ სტატიას ხელნაწერებში ასეთი სათაური აქვს: «განგებად მათ ზედა, რომელთა მოაქუნდეს დიდი სქემა»⁶, ანდა — «კურთხევად მონაზონისა ბერძული; თქუმიული წმიდისა მამისა ჩუენისა დიდისა ბასილი კესარიელისა»⁷. ეს წესი საყურადღებოა თავისი ვარიანტებით ბერძულ ღედანთან შედარებით⁸. ბ) «ძველისწერად სარწმუნოებისა, რომელი აღწერეს წმიდათა მამათა კონსტანტინოპოლეს შეკრებილთა წმიდათა ხატთა თაყუანისცემისათვის, რომელი ესე წარიკითხვის სოფია-წმიდას პირველსა კურიაკესა წმიდათა მარხვათასა»⁹; აქ ჩვენ გვაქვს «მართლმადიდებლობის კვირიაკის სინოდიკი», რომელიც გამოცემულია აქად. თ. უსპენსკის მიერ¹⁰. ქართული რედაქცია არის უძველესი, რომელსაც ეს სინოდიკი პირვანდელი, გაუვრცობელი, სახით შეუნახავს, იმ საბით, როგორც მას ქმონდა შეათე საუკუნის გასულს, როდესაც ქართულად ითარგმნა ის. გ) «თქუმიული წმიდისა ბასილი კესარიელი მთავარ-

¹ მცირე სჯინაქსარი ექვთიმე ათონელისა დაწვრილებით ვვაქვს განხილული და შესწავლილი ჩვენ გამოცემაში — Иерусалимский Канонарь VII в. (грузинская версия), стр. 297—310.

² Н. Марр, Исторический очерк грузин. церкви с древнейших времен, «Церковные Ведомости», 1907 г., № 3, прилож. 141.

³ «ათონის კრებ.» გვ. 29.

⁴ იქვე, გვ. 298.

⁵ იქვე, გვ. 29.

⁶ К. Кекелидзе, Литургич. грузин. памятникл. стр. 43—46.

⁷ იქვე, გვ. 62—69.

⁸ იქვე, გვ. 451—456.

⁹ იქვე, გვ. 33—36.

¹⁰ «Синодик в неделю православия», Одесса, 1893 г.

გბისკოპოზისაჲ მარტვლიისა მწუხრისათჳს»¹, რომელიც ექვთიმეს ბიოგრაფიაში აღნიშნულია ასე: «ლოცვანი წმიდისა მარტვლიისანი»². ეს არის წესი, რომელიც აღესრულება სულის წმიდის მოსვლის დღეს წირვის შემდეგ. ექვთიმეს რედაქცია უძველესი რედაქციაა, რომელიც ახლოს დგას ეგრეთ წოდებულ ბარბერინისა და კრიპტოფერატის ბერძნულ ნუსხებთან³. დ) «წესი (ა) განგებაჲ სატფურებისაჲ, რომელი არს კურთხევაჲ წმიდისა ეკლესიისაჲ, რომელი თარგმნა იონთა ენისაგან ნეტარჲა ეფთჳჳემჲ»⁴; ეს წესი უახლოვდება იმ ბერძნულ რედაქციას, რომელიც გამოცემულია Coar-ის მიერ⁵. ე) «კურთხევაჲ წიგნის მკითხველისა და ფსალტისაჲ, კერძოდიაკონისაჲ, მთავარდიაკონისაჲ, ხუცობისაჲ და ეპისკოპოსისაჲ»⁶, რომლებიც შეიცავს ჭიროტონია-ჭიროტესის წესების საკმაოდ არქაულ რედაქციებს. ვ) სხვადასხვა მწვალებელთა შარტლმადიდებლობით ეკლესიაში მიღების ან შემოერთების წესი, მეტად მოკლე მარტივი⁷. ნ) დასასრულ, ექვთიმეს უნდა ეთარგმნოს ყოველდღიურ შედეგთა და განგებათა წიგნი, რომლებიც საღვთისმსახურო პრაქტიკაში ცნობილია ჟამნის სახელით. მართალია, ჩვენამდე არ შენახულა ასეთი წიგნი, მაგრამ, ექვს გარეშეა, მის შინაარსს შეადგენდა, სხვათა შორის, ლიტურგიკული სტატიები, რომელთაც ექვთიმეს სახელით მოუღწევიათ ჩვენამდე. ასე, მაგალითად, მის ბიოგრაფიაში აღნიშნულია: ა) «შუალამისანი ბერძულნი» და ბ) «ლოცვანი ბერძულნი მამისანი»⁸; პირველი გულისხმობს ეგრეთ წოდებულ *Λαλοισμια τω μαθησυχαια*-ს, ან ქართულად «შუალამის ჟამნს», ხოლო მეორე—სხვა ჟამნებს: პირველს, მესამეს, მეექვსესა და მეცხრეს. 7) ხელნაწერებში გვხვდება ჩვენ შვიდეულის «სავედრებელნი ლოცვანი» იოანე დამასკელისა, რომელიც ექვთიმე მთაწმიდელს უთარგმნია. ესენია: «დღესა სამშაბათსა—სავედრებელი წმიდისა ნათლისმცემლისა და წინასწარმეტყუელთაჲ», «დღესა ოთხშაბათსა — შესხმაჲ წმიდისა ღმრთისმშობლისაჲ და ვედრებაჲ», «დღესა ხუთშაბათსა — შესხმაჲ წმიდათა მოციქულთაჲ და ვედრებაჲ», «დღესა პარასკევსა—ვედრებაჲ ჯუარისაჲ», «დღესა შაბათსა სავედრებელი წმიდათა მოციქულთაჲ და მამათაჲ». ესენი ამოღებული უნდა იყოს იოანე დამასკელის ოქტოიხოსიდან ან, უკეთ, პარაკლიტონიდან⁹. 8) ექვთიმეს ლიტურგიკულ დარგში ორიგინალური შრომაც დაუწერია. ეს არის ერთი გრძელი ლოცვა, რომელიც იწყება ასე: «უფალო ღმერთო ჩემო, სახიერო და მრავალმოწყალეო...» (საქ. ცენტრარქივის ხელნ. № 321, გვ. 121—124). შინაარსითა და

¹ К. Кекелидзе, Литург. груз. памятники, стр. 36—37.

² «ათონის კრებ.» გვ. 29.

³ К. Кекелидзе, Литург. груз. памятники, стр. 465—466.

⁴ იქვე, გვ. 37—41.

⁵ *Evlogica*, p. 656—663.

⁶ К. Кекелидзе, Литургич. грузин. памятники, стр. 40—42.

⁷ იქვე, გვ. 46—48.

⁸ «ათონის კრებ.» გვ. 29.

⁹ К. Кекелидзе, Грузинская версия арабского Жития Иоанна Дамаскина, «Христ. Восток», т. III, вып. 2, стр. 136.

ფორმით ის მეტად მდიდარია. იშვიათად მოიძებნება მეორე «ლოცვა», რომელიც აღსაყვამ იყოს ისეთი ღრმა გრძობით, ფსიქოლოგიური განცდებით, მოხდენილი სახეებითა და შედარებებით, მჭევრმეტყველურად გამოთქმული აზრებით. როგორც ეს ლოცვაა. ხელნაწერებში ის ძალიან დამახინჯებულია, იქამდე, რომ ზოგიერთში ბასილ დიდსაც კი მიეწერება (ბასილს ამგვარი არაფერი აქვს).

IX. საეკლესიო სამართალი. ცხოვრებაში ექვთიმეს მიერ თარგმნილ შრომათა შორის ნაჩვენებია *კანონნი*¹. ჩვენ გვგონია, რომ ამ სიტყვით აღნიშნულია საეკლესიო სამართლის ძეგლები, საეკლესიო კანონები, რომელნიც მას უთარგმნია საეკლესიო ცხოვრების მოსაწესრიგებლად. მართლაც, ექვთიმეს გადმოუღია შემდეგი ამგვარი ძეგლები:

1) «კანონნი შეცოდებულთანი, აღწერილნი ნეტარისა მამისა ჩუენისა იოანეს მიერ კონსტანტინოპოლელ მთავარეპისკოპოსისა, რომელსა მმარხველ ეწოდა». ეს თხზულება სამი ნაწილისაგან შედგება: ა) კანონარი იოანე ბერისა და დიაკონისა, რომელსა შეილი მორჩილებისა ეწოდა, და ბ) კანონნი იოანე მმარხველისა, რომელსაც დართული აქვს, გ) კანონნი დღითი-ღღეთა ცთომათანი ბასილი დიდისა².

2) ამ შრომასთან ერთად ექვთიმეს უთარგმნია «მცირე რჩულის კანონი მეექუსისა კრებისაჲ», რომელშიაც მთარგმნელს თავისებურად დაულაგებია მეექვსე კრების კანონები და ისეთი მასალა შეუტანია შიგ. რაც ბერძნულ ტექსტში არ მოიპოვება. კანონებს თან დართული აქვს მეექვსე მსოფლიო კრების აქტები³, რომლებშიაც შემოკლებით მოთხრობილია მეექვსე მსოფლიო კრების ისტორია. ამ ნაწილის მიმატება გამოუწვევია, ალბათ, იმ გარემოებას, რომ საზოგადოდ მსოფლიო კრებათა აქტები ქართულად თარგმნილი არ ყოფილა⁴. ეს ორი შრომა ექვთიმეს უთარგმნია მამის სიკვდილის შემდეგ. იგი თვით აღნიშნავს მათ ხასიათს, როდესაც ის მათ შემოკრებულს უწოდებს. აი მისი სიტყვები: «ღირს ვიქმენ მე, გლახაკი ეფთვმე, თარგმანებად ბერძნულსაგან მცირესა აჲმას რჩულის კანონსა, წმიდისა მის მეექუსისა კრებისა მიერ აღწერილსა და ყოვლად ნეტარისა იოანე მმარხველისა მიერ კონსტანტინოპოლელისა მთავარეპისკოპოსისა განწესებულსა სასწავლებელად და სარგებელად სულისა, რომელნიცა იკითხვიდენ წინამძღუარნი და მოძღუარნი ეკლესიათანი, რამეთუ ყოველივე პირი და სახე სხუათა მათ პირველთა მამათა მიერ აღწე-

¹ «ათონის კრებ.» გვ. 29.

² ეს უკანასკნელი ცალკეც გვხვდება ბზირად ხელნაწერებში, იხ., მაგალითად, A ფონდის ხელნ. № 404, 204—209. ქართული ტექსტი ამ თხზულებისა და მასთან ერთად პარალელურად ბერძნულ-სლავური გამოცემულია პროფ. ნ. ზაოზერსკისა და ა. ხახანაშვილის მიერ: *Номокапон Иовннн Поставннн в его редакцннх грузнннской, греческой и славянской*, Москва, 1902 г. ქართული ტექსტი, რომელიც თავისებურსა და, ბერძნულ-სლავურთან შედარებით, საყურადღებო რედაქციას წარმოადგენს, მეტად დამახინჯებულია ამ გამოცემაში და მისი რუსული თარგმანი უმეტეს ნაწილად მიუღებელია.

³ Mansi, *Concilliorum amplissima collectio*, XI, 632C—640B, 656A—C, 657 C—D.

⁴ ეს «რჩულის კანონიც» აღ. ხახანაშვილის მიერაა გამოცემული, იხ. *Правнн VI всел. собора, «Древности Восточные»*, т. II, вып. 3, Москва, 1903 г.

რილისა რჩულის-კანონისაჲ აქა შემოკრებულ არს და კეთილად განმარტებული»¹. როგორც ანალიზიდან ჩანს, ამ შრომათა შინაარსი, მართლაც რომ სხვადასხვა კანონიკური კრებულიდან შეუზავებია ექვთიმეს, თანახმად მისი ლიტერატურული ჩვეულებისა.

3) მეცამეტე საუკუნის ერთ-ერთ კანონიკურ კრებულში² მოთავსებულია «მცნებაჲ და განგებაჲ მსოფლიოთა ხუცესთაჲ ბერძული, რომელი ვარდამოსცა ქართულად დიდმა ეფთვიმე»; ეს კრებული შეიცავდა, ალბათ, დარიგებას მრევლის სამღვდლოებისათვის მწყემსობრივი მოვალეობის კანონიერად და ჯეროვნად შესრულების შესახებ.

4) იმავე კრებულში მოთავსებული ყოფილა ექვთიმეს კანონიკურ-ლიტურგიკული შრომა რომელშიაც განმარტებულია დისციპლინარული ხასიათის სხვადასხვა საკითხი, როგორც, მაგალითად, აკრძალულ წიგნთა შესახებ. მარხვათა, მუხლისდრეკის, სულიერი მოძღვრის, სქემის კურთხევის, ცოცხალთათვის უამისწირვის, სამონასტრო დეკანოზისა და სხვათა შესახებ. ეს დოკუმენტი გამოცემულია ორჯერ: მ. ს ა ბ ნ ი ნ ი ს ა³ და თ. ყ ო რ დ ა ნ ი ა ს⁴ მიერ. საბინინის გამოცემას საფუძვლად უძევს ნიკოლოზ თბილელის მიერ არჩილ მეფისაგან რუსეთში გატანილი კ უ რ თ ხ ე ვ ნ ი დ ა ნ ვადაწერილი ნუსხა, ხოლო ყორდანისა გამოცემას — ზემოაღნიშნული XIII ს. კრებული. საბინინის გამოცემა უფრო ვრცელია და ალაგ-ალაგ კარგად შენახულა მეორესთან შედარებით. ამ დოკუმენტში აღძრული საკითხების განმარტება ექვთიმესათვის უთხოვნია მყონდიდიდან გიორგი შეყენებულს. ექვთიმეს პასუხში მის გამოძახილი, განსაკუთრებით, სტოდიელთა დისციპლინური პრაქტიკისა, რომელსაც რამდენადმე აღვილი ჰქონდა ათონის მონასტერშიც. ამ მხრივ ეს დოკუმენტი ყურადღების ღირსია არა მარტო ძველი ქართული პრაქტიკის შესასწავლად, არამედ სტოდიელთა ტიპიკონისაც, რომელიც მთლიანი თავისი სახით ჯერჯერობით კიდევ საძებარია მეცნიერებისათვის.

ექვთიმე ათონელი თავისი ლიტერატურული საქმიანობით ორი პერიოდის მიჯნაზე დგას: პირველისა და მეორის. ამით აიხსნება, რომ მისი შემკვიდრეობა მატარებელია როგორც ძველი ტრადიციებისა, ისე ახალი ტენდენციებისა. ის უფრო მთარგმნელია, მაგრამ თავისებური: სათარგმნელი მასალის შერჩევისას და თარგმნის პროცესში მას მუდამ მხედველობაში ჰქონდა ინტელექტუალური მოთხოვნილებანი და განვითარების დონე თავისი თანამემამულეებისა, ამიტომ სათარგმნელ დედნებს ის ან უმატებდა, ან აკლებდა რამეს. ასე რომ, თითქმის არც ერთ მის მიერ ნათარგმნ თხზულებაში დედანი უცვლელად მოცემული არაა. თავის თარგმანებში ის იძლეოდა ახალ რედაქციას ამა თუ იმ თხზულებისას. ამდენად უცხო ძეგლები მას მიერ, შეიძლება ითქვას, გაქართუ-

¹ Заозерский и Хаханов, стр. 94.

² თ. ყ ო რ დ ა ნ ი ა, ქრონიკები, II, 82—83; დ. ბ ა ქ რ ა ძ ე, საქართველოს ისტორია, გვ. 258—259.

³ «საქართველოს სამოთხე», გვ. 432—436.

⁴ «ქრონიკები», II, 83—87.

ლებულია. როგორც უნდა იყოს, მან, როგორც ბიზანტიელთა შორის კარგად ცნობილმა და დიდად პოპულარულმა მოღვაწემ, ცხადად დაანახა ბერძნებს შემოქმედებითი უნარი ქართველებისა, დონე და დიაპაზონი ქართული კულტურისა და ის საპატიო ადგილი, რომელიც მის სამშობლოს მოპოვებული ჰქონდა მოწინავე ქრისტიან ერთა შორის. ✕

✕ 29. გიორგი მთაწმიდელი

გიორგი მთაწმიდელს, ივერიის მონასტრის წინამძღვარს, ჩვენი მწერლობის ისტორიაში ისეთივე ღვაწლი მიუძღვის, როგორც ექვთიმე ათონელს, რომლის ტრადიციებს ის ბეჯითად იცავდა და აგრძელებდა. ამას ნათელყოფს მისი ბიოგრაფიკი, როდესაც შენიშნავს: «ესე ყოველთა უწყით, ვითარმედ ვსევეთარი თარგმანი, თვნიერ წმიდისა მამისა ჩუენისა ეფთვმესსა, სხუად არა გამოჩენილა ენასა ჩუენსა და ვგონებ თუ არცა გამოჩინებად არს» («ათონის კრებ.», გვ. 309). გიორგის ბიოგრაფია დაუწერია მის მოწაფეს, ათონისავე მოღვაწეს, გიორგი მცირეს¹. უკანასკნელი განუშორებლივ თავის მოძღვართან იყო, ემსახურებოდა მას და დაწვრილებით იცოდა მისი თავგადასავალი; თან ზოგიერთი ცნობა მისთვის მიუწოდებია გიორგის მოძღვარს ანტიოქიაში, გიორგი შეყვებულს. ამ ბიოგრაფიით, გიორგის სამშობლო იყო თრიალეთი, მის მამას ერქვა იაკობი, ხოლო დედას მარიაში. მათი შეუღლება ასე მომხდარა: «იაკობ იყო ერთგულთაგანი და საკუთართა ღმრთისმსახურისა მეფისა გიორგისთა და საქმისა რომელისათვისსე საერთგულოდსა მოციქულად წარივლინა მეფისა მიერ სპარსეთს» (გვ. 285). მოგზაურობისას იაკობი გაჩერებულა ერთ კეთილმსახურსა და ღვთისმოშიშ ოჯახში, სადაც გაუცვნია მეტად ღვთისნიერი და «შუენიერი ხატითა» ქალი, რომელიც მოსწონებოდა მას, მშობლებისაგან გამოუთხოვია და, სპარსეთიდან დაბრუნების შემდეგ, შეურთავს კიდევ. იაკობსა და მარიამს ექვსი შვილი მისცემიათ: სამი ქალი და სამი ვაჟი. უფროსი შვილი იყო ქალი, რომელსაც თეკლა უწოდეს, და, შვიდი წლის რომ შეიქნა «წარიყვანეს მონასტერსა სადედოსა სამცხეს, რომელსა ტაბრისი ეწოდება». აქ ის მიაბარეს მონასტრის წინამძღვარს — საბიანას. მეორე შვილი ვაჟი იყო, სახელით თეგდორე; ხოლო მესამე, რომლის დაბადება მარიამს სიზმარში ეუწყა, იყო გიორგი. თანანმად აღთქმისა და სიზმარში მიღებული ბრძანებისა, შობლებმა ის განუკუთვეს ღმერთს სამონასტრო სამსახურისათვის. ამიტომ, როდესაც გიორგი შვიდი წლის შეიქნა, ის მიიყვანეს იმავე ტაბრისის დედათა მონასტერში, სადაც იზრდებოდა მისი დაი. აქ გიორგიმ დაყო სამი წელიწადი და, ათი წლის რომ გახდა, გადავიდა ხახულის მონასტერში, სადაც ამ დროს მოღვაწეობდნენ მისი ბიძები (მამის

¹ მ. საბიანაი, საქართველოს სამოთხე, გვ. 437—483; ათონის კრებ., გვ. 279—351. ბერძნულ ენაზე გიორგის «ცხოვრება» მოთავსებული ყოფილა ათონის ივერიის მონასტრის ბერძნულ ხელნაწერში № 453 (S. Lampros, Catalogue of the Greek Manuscripts on Mount Athos, vol. II, Cambridge, 1900, გვ. 147).

ძმები) გიორგი მწერალი, რომელი ყოფილიყო მწერალთა ზედა მთავრად კურაპალატისათა, და საბა, კაცი წრფელი და უმანკო (გვ. 288). ძმების წინადადებით, მიიყვანა თუ არა იაკობმა ათი წლის გიორგი ხახულში, ბიძებმა ის მიჰგვარეს ლოცვა-კურთხევის მისაღებად ხახულის მაშინდელ წინამძღვარს მაკარის და იქაურ მოღვაწეთ, — «ღმერთშემოსილ ანტონის და ღიდსა მას ბასილის, ბაგრატის [მესამის] ძესა, რომელი-იგი მას ეამსა შინა იყო მოძღუარი და განმანათლებელი ქუეყანისა ჩუენისაჲ» (გვ. 289). აღსაზრდელად და გასაწრთვნელად ბიძებმა ის მიაბარეს ილარიონ თუალელს, ესე იგი თუალის მონასტრის (ანტიოქიის მახლობლად) მოღვაწეს, რომელიც ამ დროს ხახულში ყოფილა დამკვიდრებული და რომელიც «ვითარცა მთიები ბრწყინვიდა კრებულსა შორის მამათასა». აქ მან გამოიჩინა განსაცვიფრებელი ნიჭი და გულმოდგინება, «გულად იხუნა ყოველნივე საღმრთონი წერილნი ძუელისა და ახლისა სჯულისანი, რომელნი ოდენ ჩუენსა ენასა პოვნა, და საგალობელნი იგი საწელიწდონი და შეწყობილებანი იგი გალობათანი ყოველნივე მეყსა შინა ზებირით დაისწავლნა». ხახულის მონასტერში როგორც შემდგომი ფაქტებიდან მეღავენდება, გიორგი დიდხანს არ დარჩენილა. დაბა ტვარწათეს ცხოვრობდა დიდებული ფერსოს ოჯახის ძე, რომელსაც ცოლად ჰყოლია ბაგრატ მესამის ქალი, დაი ზემოდასახელებული ბასილი მოღვაწისა და გიორგი პირველისა. როგორც ღვთისნიერ ადამიანს, ცოლ-ქმარს განუზრახავთ გონიერისა და სულიერ ცხოვრებაში გამოცდილი ბერის მიპატიყება მასწავლებლად, უწესობების დამაყენებლად და სულიერისა და ხორციელის ცხოვრების საქმეთა გამგედ. მათი არჩევანი ხახულის მოღვაწე გიორგი მწერალზე შეჩერებულა. გიორგის წინადადება მიუღია და გადასახლებულა ფერსოს ოჯახში, სადაც პატარა გიორგიც მიუყვანია, როგორც კარგი მკითხველი და კანანახი. თუმცა ბიოგრაფიაში ნათქვამია, რომ აქ «დაყვეს მრავალი ეამი კეთილსა და ღმრთისა სათნოსა ცხოვრებასა შინაო» (გვ. 290). მაგრამ, როგორც თავის ადგილას დაეინახავთ, ეს «მრავალი ეამი» ერთ წელიწადს არ აღემატებოდა. ამ დროს «რისხვითა ბასილი მეფისაჲთა ფერსოსს თავი წარკუეთეს, რამეთუ განდგომილებაჲ დასწამეს». ფერსოსს ქვრივი «ერითურთ თვისით», მათ შორის გიორგი მწერლითა და პატარა გიორგით, «ბრძანებითა სამეფოჲთა» კონსტანტინოპოლს წაუყვანიათ. აქ ფერსოსს ქვრივმა და გიორგი მწერალმა პატარა გიორგი «მისცეს სასწავლოდ კაცთა ფილოსოფოსთა და რიტორთა, ორითავე ცხოვრებითა შემკობილთა, არა ერისკაცთა, არამედ მონაზონთა». კონსტანტინოპოლში გიორგი სწავლობდა 12 წელიწადს, სანამ აქ ფერსოსს ქვრივი იმყოფებოდა. გონების სიმახვილითა და ბეჯითობით გიორგის გაკვირვებაში მოჰყავდა ყველანი, კერძოდ, თავისი ამხანაგები — ბერძნები. აი, სწორედ აქ, ამ დროს გიორგიმ ზედმიწევნით შეისწავლა ზერძნული ენა, რითაც მან ასეთი ღვაწლი დასდო ქართული მწერლობის წარმატებას. თორმეტი წლის შემდეგ ფერსოსს ქვრივი, მთელი თავისი ამალით, კონსტანტინოპოლიდან სამშობლოში, ტვარწათეს, დაბრუნდა. გიორგი მწერალი აქვე დარჩა და თავისთან მიიწვია თავისი ძმა, გიორგის მამა, იაკობი-რომელიც ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო; ხოლო ახალგაზრდა გიორგი წავიდა

ისევე ხახულს, თავის მეორე ბიძა საბასთან, და ილარიონ თუალელის მიერ ბერად აღიკვეცა. ამ დროს ის 25 წლის იყო. რამდენიმე ხნის შემდეგ გიორგიმ ვანიზრასა იერუსალიმის მოლოცვა, ადვა და ჩუმაღ გაიპარა იქ: აზაზე მან შეუხვია შავ მთაზე, სვიმეონ საკვირველთმოქმედის მონასტერში, და აქ «ნაპრალსა შინა კლდისასა» ბოვა ერთი ქართველი ბერი, გიორგი შეყენებული¹, რომელსაც ის დაემოწაფა. გიორგი შეყენებულმა შეამჩნია ტალანტი, რომლითაც გიორგი დაჯილდოებული იყო — ნიჭი და ზედმიწევნითი ცოდნა ბერძნული ენისა. მან შეიგნო, რა სარგებლობის მოტანა შეეძლო გიორგის მშობლიური ეკლესიისათვის სამწერლო ასპარეზზე, ამიტომ ჯერჯერობით ის თავისთან დაიტოვა და რომანაწმიდას მონასტერში დაამკვიდრა. სადაც ის სამ წელიწადს მოღვაწეობდა. ოცდაათი წლის რომ შეიქნა, გიორგიმ სქემა შეიმოსა და, თავისი მოძღვრის ნებართვით, იერუსალიმს გაემგზავრა. გიორგიმ მოილოცა წმინდა ადგილები, სადაც დაყო ქაში მცირედი. და მერე უკანვე, შავ მთაზე, მობრუნდა თავის მოძღვართან. მოძღვარმა მას წინადადება მისცა ხელი მიეყო წიგნების თარგმნისათვის; თუმცა გიორგი წინააღმდეგი იყო ამისი, ვინაიდან თავის თავს ღირსად არ თვლიდა ამ წმინდა საქმისათვის. მაგრამ ბოლოს დაუთმო მოძღვარს და წარმოემართა «მთაწმიდას», ივერიის მონასტერში, სადაც ამ დროს განაღებული იყო ლიტერატურული მუ-

¹ გიორგი შეყენებულს თვალსაჩინო ღვაწლი მიუძღვის ჩვენი მწერლობის ისტორიაში. მართალია, ის არ იყო ფილოსოფოსი (ანტონ კათოლიკოსის «წყობილიტვეთობა», სტრ. 721) ამ სიტყვის თანამედროვე მნიშვნელობით. მართალია, ის აქცია მახლობლად მონასტერსა წმიდისა სვიმეონ საკვირველთმოქმედისასა», სადაც ის «ნაპრალსა შინა კლდისასა» განმარტოვებულად დაუდებულთა ცხოვრებას ატარებდა, — მაგრამ, მიუხედავად ამისა, მასში ძლიერი ყოფილა ლიტერატურული ტრადიციები და მიდრეკილება, რის გამო მას შეეძლო კავშირი ჩქონია ქართველ მოღვაწეებთან ათონის მთაზე, საიდანაც, მისი სიტყვით, «სახიერბან და კაცთმოყვარემან ღმერთმან ყოველი აღმოსავლეთი საღმრთოთათა წიგნითა განამრწყინვა და წმიდანი ეკლესიანი ქართლისანი ახლად შეამცნა». 1) მან, პირველ ყოვლისა, ლიტერატურული მოღვაწეობის გზაზე დააყენა გიორგი მთაწმიდელი. უძმოსოდ, შეიძლება, ჩვენ არ გვეყოლოს ის გიორგი, რომელიც ჩვენი მწერლობის ისტორიამ იცის. აარცა სისაწყლუ ჩემი ეგვიპტისეულ ტუბოლმან და მრავალმოწავალემან ღმერთმან», შენიშნავს ის; «თქვენ ყოველია მადლითა და შეწევნითა», სწერს ის ათონელებს, «აჩა დამიტევა სურვიელი და უნაწილოა მავათ საღმრთოთა წერითაგან. — აჩამედ მშასა ჩემსა გიორგი დეკანოზსაცა აღულო ბარითა, ამით ის ხაზს უსვამს თავის წვლილს გიორგის ლიტერატურულ სეკ-ბედში. 2) იმან მისცა იღვა და ორგანიზო წერილს მიწერით თითქმის აიძელა გიორგის შეგარდი, გიორგი მცორე, დაეწერა თავისა მოძღვრის ბოვრაფია, რისთვისაც მას საჭირო მასალაც მისცა. 3) მას თავისი წვლილიც შეუტანია ჩვენ მწერლობაში, ყოველ შემთხვევაში, სხვისი შრომების გადაწერით. მას ვადაუწერია, მაგალითად, გიორგი მთაწმიდლის დეკანოზობაში (1042—1044 წწ.) დავით ტბელს ან მტბევიარის მიერ ბერძნულიდან ქართულად ნათარგმნი ცხოვრება სვიმეონ საკვირველთმოქმედის დედის, მართასი, და აგრეთვე წმიდისა ბარლამ სროკაცკასიელისა, რომელნიც მას მიუძღვნია ათონელ ქართველებისათვის, ვინაიდან მას გაეგო, რომ აღნიშნული ცხოვრებანი «მთაწმიდას არა არსა (ან დერქი გიორგი დაუდებულისა გამოკვეთულა აკად. ნ. მარის მიერ, თუმცა მან არ იცის, რომ გადამწერი გიორგი არის გიორგი დაუდებული: «Агиографические материалы по грузинским рукописям Ибера», 1, 45—46). გარდაცვლილა გიორგი დაუდებული პლატონ იოსელიანის ცნობით («წყობილიტვეთობა», შენიშვნა 131), რომელსაც იზიარებს ნ. მარიც («Иоанн Петрицкий», стр. 57), 1068 წელს, ესე იგი თავისი მოწადის, გიორგი მთაწმიდლის, გარდაცვალების შემდეგ.

შაობა. მთაწმიდის ქართველებმა ის დიდი სიხარულითა და პატივით მიიღეს, მაგრამ გიორგიმ პატივს უპატიობა არჩია და რამდენიმე წლის განმავლობაში უკანასკნელი მოსამსახურისა და მორჩილის საქმეს ასრულებდა მონასტერში. გიორგი თავის მოძღვრის დავალებზე იმდენად არ ზრუნავდა, რამდენადაც მონასტრის შეურაცხ სამსახურზე. ეს რომ გიორგი შეყენებულმა გაიგო, გაგზავნა ათონზე თავისი მოწაფე თეოდორე და «დიდი მღურვა მოუპცნო გიორგის არღა აღსრულებისათვის ნებისა მისისა» (გვ. 297). ახლა კი გადაწყვიტა გიორგიმ უფრო ბეჯითად შედგომოდა დავალებულ საქმეს და ამისთვის წინასწარ, თანახმად თავისი მოძღვრისა და ათონელთა სურვილისა, მღვდლობის ხარისხი მიიღო. კურთხევის შემდეგ ის დაუყოვნებლივ «განიწესა მთავრად ეკლესიისა, უხუცესად მღვდელთა და მგალობელთა დაიდგინა» (გვ. 297), ესე იგი არჩეულ იქნა დეკანოზად, და სპეციალურად წიგნების თარგმნას შეუდგა. მაგრამ აქ სხვა დაბრკოლება აღმოჩნდა: რამდენიმე ხნის შემდეგ, როდესაც წინამძღვრის ადგილი განთავისუფლდა, გიორგი, მისი სურვილის წინააღმდეგ, წინამძღვრად აირჩიეს. ახლა ის შეუდგა სამონასტრო საქმიანობას. პირველ ყოვლისა, გადმოასვენა დიდ ეკლესიაში ექვთიმეს, არსენ ნინოწმიდელისა და იოანე გრძელიძის ნაწილნი. ვინაიდან მონასტერს სახურავი გასცვეთოდა და წვიმა ჩასდიოდა, ისე რომ მხატვრობაც კი წაშლილიყო, გიორგი წავიდა კონსტანტინოპოლს და იმპერატორ კონსტანტინე მონომახს ტყვია გამოსთხოვა. ტყვიასთან ერთად სხვაც ბევრი წყალობა მიიღო მან მაშინ იმპერატორისაგან. ამ მგზავრობისას კონსტანტინოპოლში გიორგიმ ინახულა საქართველოს მეფე ბაგრატ მეოთხე და დედამისი მარიაში, რომელიც «ეკურთხა მის მიერ სქემითა» (გვ. 303). ამათგანაც და მათ ამაღლაში მყოფ ქართველებისაგან მან ბევრი სიმდიდრე მოუპოვა მონასტერს. ბაგრატ მეფემ გიორგის კუონდიდის საყდარიც კი შეაძლია, მაგრამ გიორგიმ კატეგორიულად უარი განაცხადა. ამის შემდეგაც, ჩანს, გიორგის არაერთხელ მოხლოშია სამონასტრო საქმეების გამო ყოფნა კონსტანტინოპოლში. სხვათა შორის, მას ჩვენ აქ ვხედავთ, როდესაც ბაგრატის ასული მართა კონსტანტინოპოლს შემოიყვანეს, თეოდორა იმპერატრიცას აღსრულების წელს (30 აგვისტოს 1056 წ.). სამონასტრო ზრუნვამ გიორგი სულ ერთიანად შთანთქა, სხვა საქმისათვის მას თავისუფალი დრო აღარ რჩებოდა; «მაშინ გულისხმაყო და განიზრახა ღმრთისამიერიტა განგებითა, ვითარმედ ღმრთივმინიჭებული იგი ტალანტი არა აღორძინდებოდა, რომელ არს ღმრთივსულიერთა წიგნთა თარგმნაჲ, იჯუნა წინამძღურობისაგან, შენდობა ითხოვა ძმათა ყოველთაგან» (გვ. 307), დაუტოვა მათ ყველა, დეკანოზობაში თუ წინამძღვრობაში, ნათარგმნი წიგნი, მოვიდა კონსტანტინოპოლს, ჯერ კიდევ აქ მყოფი მარიაშის, ბაგრატის დედის, დახმარებით იმპერატორისაგან ნებართვა აიღო და შავ მთაზე წავიდა, სადაც წიგნების თარგმნას შეუდგა. მალე ანტიოქიაში მოვიდა მარიაში, რომელსაც განზრახული ჰქონდა იერუსალიმის მიმოსვლა და მოლოცვა. მაგრამ, ვინაიდან ეს, სხვადასხვა მიზეზისა და მოსაზრების გამო, უხერხული აღმოჩნდა, თავის მაგიერ იქ გიორგი გაგზავნა, მდიდარი შეწირულებით ქართველთა ჯვარის მონასტრის ამშენებლის პროხორესა და ბალესტინის

სხვა მონასტრებისა და წმიდა აღვლებსათვის. იერუსალიმიდან დაბრუნების შემდეგ გიორგი უფრო პეჯითად შეუდგა წიგნების თარგმნას, რითაც მან ყურადღება დაიმსახურა თვით ანტიოქიის პატრიარქებისაც კი, როგორც, მაგალითად, პეტრესი (1053—1057 წწ.)¹ და თეოდოსისა (1057—1076 წწ.). უკანასკნელთან მას ქართველთა საეკლესიო დამოუკიდებლობის შესახებ ცხარე კამათიც კი ჰქონია 1057 წ. და დიდი შთაბეჭდილებაც მოუხდენია. როდესაც ბაგრატ მეფემ გაიგო, «რომ სრულ იქმნა თარგმანებაჲ წიგნთა საღმრთოთაჲ» გიორგის მიერ, ის მან მიიპატიჟა საქართველოში საეკლესიო საქმეების მოსაგვარებლად. გიორგი წამოვიდა და, როდესაც მოადგა მდინარე ეფრატს, გაიგო, რომ «თურქთა დაუპყრიეს ყოველი შუამდინარე და ასურეთი და საზერძნეთი (გვ. 318). ამიტომ მან შეუხვია სევასტიაში, მაგრამ, ვინაიდან აქაც უკვე «მისრულ იყვნეს თურქნი», გადავიდა კესარიისაში და აქედან ზღვით — ქალ. ევზაიტს, სამისონს (სამსუნს) და ფოთს, ფოთიდან მოვიდა ქუთაისს და ქუთაისიდან გადავიდა ქართლს ბაგრატ მეფესთან, რომელსაც სწორედ «მის ეამსა შეეპყრნა წინააღმდგომნი თვისა მეფობისანი ამაზაძს ძენი» (გვ. 319). საქართველოში გიორგი დარჩა ხუთ წელიწადს (გვ. 328), სანამ დავალებული საქმე, ეკლესიის მართვა-გამგეობისა და შინაური ცხოვრების რეორგანიზაცია არ დაამთავრა. მერე, მეფის ნებართვით, ის უკანვე გამობრუნებულა ათონზე, სადაც წამოუყვანია 80 უღვდამამო და უპატრონო ბავშვი აღსაზრდელად და მონასტერში ქართველ ბერთა და მოღვაწეთა რიცხვის გასაძლიერებლად. საქართველოდან ის წამოსულა მაშინ, როდესაც თურქებმა ახალქალაქი ააოხრეს და «ოდეს მართა უფლის წული სძლად თვსად კონსტანტინე დუკიწმან მოიყვანა დედოფლად სამეფოსა ქალაქსა» (გვ. 330), ესე იგი — 1065 წელს კონსტანტინოპოლში მოსული, გიორგი ვარდიცვალა აქ, პეტრეპავლობის დღეს, 29 ივნისს. აქედან უველასაგან, უფრო კი ქართველებისაგან, დატირებული. ის მთაწმინდას, ივერიის მონასტერში, გადაუსვენებიათ.

ასეთია მოკლედ ცხოვრება ამ შესანიშნავი მოღვაწისა. ცხოვრებაში, როგორცა ვთქვით და დავინახეთ, ქრონოლოგიური თარიღები არაა და ამიტომ ახლა უნდა შევუდგეთ ამ თარიღების გამორკვევას. ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, რომ, როდესაც გიორგი ტაძრისის დედათა მონასტერში მიუყვანიათ, ის შვიდი წლისა იყო; აქ მან სამი წელიწადი დაყო და ათი წლისა მივიდა ხახულის მონასტერში, საიდანაც თავის ბიძასთან ერთად ფერსოს ჯოჯიკის ძის ოჯახში გადავიდა. ხახულის მონასტერში და ამ ოჯახში, სანამ ის კონსტანტინოპოლს გადასახლდებოდა, გიორგი დარჩენილა სულ სამი წელიწადი, ვინაიდან ცხოვრებაში ნათქვამია, რომ კონსტანტინოპოლში ის 12 წელიწადი დარჩა, ხოლო, როდესაც იქიდან დაბრუნდა და ბერად აღიკვეცა, 25 წლისა იყო. ჩანს, კონსტანტინოპოლში გადასახლებისას ის ყოფილა 13 წლისა, საიდანაც გამომდინარეობს, რომ მისი ხახულში მისვლიდან კონსტანტინოპოლს

¹ ბიოგრაფიაში სწორია იოანეს, მაგრამ ეს უბრალო გრაფიკული შეცდომაა: ბეცურად ეწერებოდა პეტრე ქარაგშით, პირველი და უკანასკნელი ასოთი, რაც იოანეს შეუკითხავთ შირე: 47 → 49.

გადასახლებამდე სამი წელიწადი გასულა. კონსტანტინოპოლში გიორგი გაქცევა ფერსოს ჯოჯიკის ძის ოჯახს, როდესაც ფერსოს განდგომილება დასწამა ბასილი იმპერატორმა და თავი მოჰკეცა. როდის უნდა მომხდარიყო ეს ამბავი? ს უ მ ბ ა ტ ი ს ქ რ ო ნ ი კ ი თ ა და მ ა ტ რ ი ა ნ ე ქ ა რ თ ლ ი ს ა ე - თ ე ს მომხდარა მაშინ, როდესაც ბასილი იმპერატორს ქსიფე განდგომია: «მას უამსა შინა იქმნა განდგომილება ღიღი საბერძნეთს, რამეთუ შეიერთნეს ბასილის სპასპეტრი და წარვიზი, ძე ფოკას განდგომილისა. და მეფე იქმნა ქსიფენ და მიიდგინეს მათ ყოველი აღმოსავალით-კერძო ქუეყანაჲ». ბასილიმ ხელში ჩაიგდო მეამბოხე ქსიფე, ექსორია ყო იგი ერთ კუნძულზე, და «მიმდგომთა მისთა მრავალთა თავი მოჰკეცა, რომელთა თანა იყო ფერსოს ჯოჯიკის ძე, ნათესავით ტაოელი»¹. ყოველივე ეს მოხდა 1022 წელს. მაშასადამე, ამ დროს, 1022 წელს, გიორგი 13 წლისა ყოფილა და, თუ ეს ასეა, ის უნდა დაბადებულიყო 1009 წელს. ახლა ადვილია სხვა თარიღების გარკვევა².

დაიბადა გიორგი 1009 წელს. შვიდი წლისა, ესე იგი 1016 წელს, ის მიიყვანეს ტაძრისში, ათი წლისა, 1019 წელს, — ხახულში, 1022 წელს ის ფერსოს ჯოჯიკის ძის ოჯახში გადავიდა. 13 წლისა, 1022 წელს, კონსტანტინოპოლს წავიდა, სადაც 12 წლის განმავლობაში სწავლობდა, 1034 წლამდე. 1034 წელს, 25 წლისა, ის სამშობლოში დაბრუნდა და ხახულის მონასტერში ბერად აღიკვეცა. ორი წლის შემდეგ, 1036 წელს, ის შავ მთაზე წავიდა და იქ დაემკვიდრა რომანას მონასტერში, სადაც სამი წელიწადი დარჩა — 1036 — 1039 წწ. სამი წლის შემდეგ, როდესაც ის 30 წლის იყო, მაშასადამე, 1039 წელს. მან სქემა შეიმოსა და იერუსალიმს გაემგზავრა, ხოლო იერუსალიმიდან მობრუნებული, ათონის მთაზე წარიგზავნა. იერუსალიმში მისვლამოსვლას, შავი მთიდან ათონზე გადასვლას ერთი წელიწადი მაინც მოუნდებოდა. ასე რომ, ათონზე მოსულა გიორგი 31 წლისა, 1040 წ. ბიოგრაფიის ცნობით, აქ თითქოს შვიდი წელიწადი (მაშასადამე, 1040—1047 წწ.) მან დაყო შეურაცხ სამსახურში და მერე, ესე იგი 1048 წ., ეკურთხა მღვდლად და დაინიშნა დეკანოზად. დეკანოზობის შემდეგ კი არჩეულ იქნა წინამძღვრად. მაგრამ ნამდვილად ეს ასე არაა. საქმე ისაა, რომ იმპერატორ კონსტანტინე მონომახის მიერ ათონისადმი 1045 წლის სექტემბერში მიცემულ ტიპიკონში ნათქვამია, რომ ათონიდან უნდა გაეძევებიათ უწვერონი და საქურისნი თანახმად, სხვათა შორის, «ივერიის საეპისკოპოსოსის მონაზვნის და იგუმენის გიორგის» აზრისა

¹ ქართლის ცხოვრება, მარიამ დედოფლის ვარიანტი, გვ. 356, 249.

² გიორგის დაბადების თარიღის გარკვევით ჩვენ შევეცდით ერთი მნიშვნელოვანი კორექტივი შევიტანოთ მის ცხოვრებაში. მისი მშობლების დაქორწინებიდან გიორგის დაბადებამდე გასულა 7—10 წელიწადი: იაკობსა და მარიამს შეეძინათ ბირველად ქალი თეკლა, რომელიც, შვიდი წლის რომ შეიქნა, მონასტერში წაიყვანეს. ამის შემდეგ ეყოლთ ვაჟი თეოდორე და მერე გიორგი. ჩანს, დაქორწინებულან ისინი არა უგვიანეს 1000 წლისა. მაშასადამე, იაკობი ვერ იქნებოდა გიორგი ბირველს «ერთგულთა და საკუთართავანი» და მისი მინდობილობით ის ვერ წავიდოდა სპარსეთს, ვინაიდან გიორგი მხოლოდ 1014 წელს გაემგზავდა. უმეჩვილია, აქ იგულისხმება მეფე ვერგენი (გარდ. 1008 წ.). დედამში აღბათ იყო შემოკლებულად «მეფისა ვ რ გ ს თ ა», ესე იგი ვ უ რ გ ე ნ ი ს თ ა, რაც შემდეგ წაიკითხეს გ ი ო რ გ ი ს თ ა - დ.

და სურვილისა. ამ ტიპიკონს ბოლოში, ათონის სხვა მონასტერთა წინამძღვრებთან ერთად, ხელს აწერს ბერძნულად «გიორგი, მონოზონი და იგუმენი ივერთა მონასტრისა»¹. როგორც ვხედავთ, 1045 წლის სექტემბერში «ივერის» იგუმენად ან წინამძღვრად გიორგია. ეს იმას არ ნიშნავს, რომ გიორგის წინამძღვრობა ჯერ კიდევ 1042 წელს მიუღია, როგორც ეს ნავარაუდევია «სტოდირის» ერთ-ერთ ნუსხაში, სადაც ნათქვამია: «ლოცვა ყავთ, წმიდანო მამანო, გიორგისათვის მთაწმიდელისა წინამძღვარისა... ვთარგმნე წმიდაა ესე წიგნი მე, გლახაკმან გიორგი, ახლად მთაწმიდას, ქართველთა მონასტერსა... ხოლო ითარგმნა მიხაელისა მეფობასა, ქორონიკონსა სამბ»², ესე იგი 1042 წ. ამ წელს გიორგი წინამძღვრად ვერ იქნებოდა, რადგანაც ჯერ კიდევ 1043 წელს ივერის წინამძღვრად ჩანს სტეფანე ხარტულარი, როგორც ეს აღნიშნულია ერთ სახარებაში: დაიწერა «მთასა წმიდასა ათონას... მონასტერსა ქართველთასა, მამობასა სტეფანე ხარტულარისა, მეფობასა კონსტანტინე მონომახისასა, ქორონიკონსა სამბ»³, ესე იგი 1043 წ. თუ 1043 წელს წინამძღვრად სტეფანეა. ხოლო 1045 წელს გიორგი, უკანასკნელის წინამძღვრად დადგინება 1044 წელს უნდა ვივარაუდოთ.

ამრიგად, გიორგი ათონზე მივიდა 1040 წლის დამდეგს და 1040—1041 წლები გაატარა შეურაცხ სამსახურში. მაშასადამე, ეს სამსახური გაგრძელებული არა შეიძლება წელიწადს, როგორც ბიოგრაფიაშია აღნიშნული, არამედ ორს⁴. ეს რომ ასეა, იქიდან ჩანს, რომ 1042 წელს ის უკვე «დეკანოზია». მართლაც, «სტოდირის» დავით-გარეჯულ ნუსხაში ნათქვამია: «ლოცვა ყავთ, წმიდანო მამანო, გიორგისათვის დეკანოზისა მთაწმიდელისა... ითარგმნა მიქაელის მეფობასა და დაინუსხა სიკუდილსა მისსა, ქორონიკონსა სამბ»⁵, ესე იგი 1042 წ. ამნაირად. დეკანოზობაში გიორგი დარჩენილა 1042—1044 წლებში. მაშასადამე, სწორია ბიოგრაფიის ცნობა, რომ გიორგი დეკანოზობამდე წიგნებს არ თარგმნიდა, რადგანაც არც ერთი მის მიერ ნათარგმნი თხზულება 1042 წელზე აღრიხნული არაა⁶.

1044 წელს გიორგი, როგორც ვთქვით, იგუმენად ან წინამძღვრად დაუდგენიათ და ამ თანამდებობაზე ის დარჩენილა 1056 წლამდე, ერთი წლის გა-

¹ Ph. Meyer, Die Hauptarkunden für die Geschichte der Athosklöster, SS. 155—162; П. Успенский, История Афона, III, 280, 172, 298, 179.

² А 500, ფ. 253.

³ А. Цагарели, Сведения, I, 75—76, № 5; თ. ყორღანიძე, ქრონიკები, I, 190.

⁴ აღმათ, გადამწერს ხელთ აქონდა ხუცურად დაწერილი ტექსტი «ცხოვრებისა», სადაც რიცხვი. «ორსა» დაწერილი იყო არა სიტყვით, არამედ ასობრივი ციფრით: «წელიწადსა ბ-სა; გადამწერმა ბ-სა, ხუცურში ბ-ში მსგავსების გამო, მიიღო შემოკლებულად, ქარაგმით დაწერილი «წვდსა»-დ.

⁵ გაზ. «ივერია», 1889 წ., № 30.

⁶ დეკანოზობაში გიორგის უთარგმნია: 1) დიდი სვიწყასარი (1042 წ.), 2) სტოდირი (1042 წ.), 3) პარაკლიტონი (1044 წ.), 4) დიდი კურთხევანი, 5) სახარება გამოკრებილი საწელიწადო, 6) საწინასწარმეტყველო საწელიწადო, 7) პავლე საწელიწადო, 8) პავლე სრული და კათოლიკენი, 9) თარგმანი დაბადებისა, 10) სეკდემბრის თუენი (სავალთნებები) და 11) დაწერილი «ცხოვრება იოანესი და ექვთიმესია».

მოკლებით, როდესაც ის შავ მთაზე გაპარულა, 1054 წლის მახლობლად, როდესაც ბაგრატ IV დედითურთ კონსტანტინოპოლს შესულა¹.

გიორგი შესანიშნავი მოღვაწეა ჩვენს ისტორიაში, მან თავისი კვალი აღბეჭდა ცხოვრების ყოველ დარგში; ის იყო უდიდესი პატრიოტი, რომელსაც არ ავიწყდებოდა სამშობლოს ინტერესები არც სამშობლოში, არც უცხოეთში, საქართველოს სახელი, დიდება მან გაიტანა შორს დასავლეთში. საყურადღებოა მისი პრაქტიკული საქმიანობაც. მას დიდი დამსახურება მიუძღვის ჩვენი იმდროინდელი საეკლესიო და საერო ცხოვრების ანომალიების გამოსწორება-აღმოფხვრაში. ყველაზე მეტად მნიშვნელოვანია მისი ლიტერატურული მოღვაწეობა, რომლისთვისაც დაბადებული იყო იგი. როგორც ექვთიმეს, მას «უფრომსნი წიგნნი ღამით უთარგმნიან» («ათონის კრებ.», გვ. 305) და «ესრეთ შეუსვენებლად თარგმნიან», რომ «არა სცემდა განსუენებასა თავსა თვსსა, არამედ დღე და ღამე ტკბილსა მას თაფლსა — წიგნსა საღმრთოსა შურებოდა, რომელთა მიერ დაატკბო ენაჲ ჩუენი და წმიდანი ეკლესიანი განაშუენნა და წერილთა თვსთა ოქროჲთა განამდიდრნა უხვად და გარდარეულად» (გვ. 309—310). თარგმნიდა ის ყველგან, სადაც კი უხდებოდა ყოფნა: «რამეთუ არა თუ მთაწმიდასა და შავსა მთასა ოდენ თარგმნა», შენიშნავს მისი ბიოგრაფი, «არამედ სამეუფოსა გზასა, სულუმბრას, ანტიოქიას, სუმონ-წმიდას და კალიბოსს» (გვ. 310). ამიტომ თავისი დაულალავი შრომით მან «ყოველნი განაკვრნა, არა ხოლო თუ ქართველნი, არამედ ბერძენნიცა და ასურნი» (გვ. 312). თარგმნიდა თუ არა გიორგი რომელიმე წიგნს, იმწამსვე შეუდგებოდნენ მის გადაწერას საქართველოს ყველა კუთხეში და საზღვარგარეთულ ქართულ სამონასტრო-საეკლესიო ცენტრებში. «რამეთუ ყოველთა მონასტერთა გარდაიწერნეს» მისი წიგნებით, ამბობს ბიოგრაფი (გვ. 366), «და უფრომს ყოველთასა დიდად იღუაწა სულითა კურთხეულმან ანტონი ლიბარიტ ყოფილმან და თვსისა მონასტრისა ბარლამ-წმიდისათვს დააწერინაო».

რა გააკეთა საზოგადოდ გიორგიმ? ამაზე მისი ბიოგრაფი ასეთ პასუხს იძლევა: 1) «რომელნიმე წიგნნი, სრულიად არა ყოფილნი და ენისაგან ჩუენისა უცხონი, სიღრმეთაგან უმეცრებისათა ნათლად გამოაბრწყინვა»; 2) «ხოლო სხუანი, ოდესმე თარგმნილნი და წუთ ვერ კეთილად გადმოღებულნი, გინა თუ ეამთა სიგრძითა უცებთა და უგუნურთა მკმარებელთაგან დაგესლებულნი, ბრძმედსა მას შინა წმიდისა გონებისა თვსისა გამოადგნნა და გამოაჯურგნა»; 3) «ხოლო კუალად სხუანი წიგნნი წმიდისა მამისა ჩუენისა ეფთვმეს მიერ თარგმნილნი და უცალობითა წუთ ვერ სრულქმნილნი, არამედ სულ მცირედ აღწერილნი, განასრულნა და განავრცვნა»; 4) «და კუალად სხუანი რომელნიმე ბერძულსა შეაწამნა და ყოვლისა ნაკლულევანებისაგან განასრულნა და სიტყუადუხჳირობისა და ვერაგობისაგან განაშუენნა და განაბრწყინვა» (გვ. 310). მაშასადამე, იმას გადმოუთარგმნია ჯერ კიდევ ქართულ ენაზე არარსებული წიგნები, უკვე ნათარგმნი და ხმარებისაგან გარყვნილნი გაუწმენდია და

¹ გიორგის ქრონოლოგიის შესახებ იხ. კ. კვკელიძე, ათონის ლიტერატურული სკოლის ისტორიიდან, «თბილისის სახელმწ. უნივერსიტეტის შრომები», VI, გვ. 152—155.

გაუსუფთავებია, ექვთიმეს მიერ დაწყებული და დაუსრულებელი ან მოკლედ ნათარგმნი წიგნები ვრცლად და სავსებით უთარგმნია, და სხვები კიდევ ბერძნულსათვის შეუღარებია და ყოველივე ნაკლისაგან გაუწმენდია. ბიოგრაფი პირდაპირ განცვიფრებულია მისი სამწერლო მოღვაწეობის სიდიადით და შენიშნავს: «მოსაგონებლადცა დიდ არს, ვითარმცა ესეოდენნი წიგნნი ერთმან კაცმან მზანი თარგმნილნი ცხორებასა შინა თვსსა აღწერნა, არა რათამცა ბერძულსაგან სრულიად თარგმნნაო» (გვ. 310).

გიორგის შრომები, რაც ჩვენ ვიცით, ნათარგმნია ბერძნული ენიდან. ამათი ნუსხა წარმოდგენილია მის ბიოგრაფიაში, მაგრამ არასრული, ასე რომ, ბევრ რამეს ჩვენ ვარკვევთ ხელნაწერთა და მათში შენახულ ან დერძთა საშუალებით. თუმცა, როგორც ამ შრომათა მიმოხილვა გვარწმუნებს, გიორგი ძალიან დაინტერესებული ყოფილა ქართველთა ლიტურგიკული პრაქტიკით და უფრო მეტი ლიტურგიკულ დარგში უმუშავნია, მაგრამ ამასთანავე მას არ დაუტოვებია უყურადღებოდ არც ერთი სხვა დარგი საეკლესიო მწერლობისა.

1. **ბიბლიოლოგია.** როგორც ექვთიმეს, ზოგიერთი მკვლევარი გიორგისაც მიაწერს ხოლმე ბიბლიის ქართულად თარგმნას. მაგალითად, განსვენებული თ. ყორღანიძე ამბობს, რომ «ჩვენი ძველი დაბადება, მეთერთმეტე საუკუნეში გიორგი მთაწმიდელისაგან ხელახლად გადმოთარგმნილი და გასწორებული. არსად მოიპოვებოდა»¹ ამდენ ხანსო, და სიხარულს გამოთქვამს ქუთაისში, ბაგრატიის ტაძრის ნანგრევებში, ერთი ძველი ნუსხის პოვნის გამო, რომელშიაც ის გიორგის თარგმანს ხელაღვს. მაგრამ, როგორც გამოირკვა, ეს ხელნაწერი, რომელიც ასლა ხელნაწერთა ინსტიტუტშია (№ 1108, A ფონდი), შეიცავს არა გიორგის თარგმანს, არამედ გაცილებით უგვიანეს დროისას²; ასეთი თარგმანი არც ყოფილა არასდროს. გიორგის უთარგმნია მხოლოდ ზოგიერთი წიგნი ბიბლიისა, როგორც: 1) «დავითნი», 2) «სახარება-თებთავი» და 3) «პავლე სრული და საქმე მოციქულთა და კათოლიკენი მოციქულთანი», ესე იგი სრული სამოციქულო. დიდი შრომა გაუწევია მას დავითნის თარგმნისას. ეფრემ მცირე ამბობს, რომ გიორგის «არა ზოლო ერთგვის, არამედ ორგვისცა უთარგმნა იგი ბერძულსაგან»³, და საკვირველოც არაა, ვინაიდან, როგორც გიორგი მოწმობს, ექვთიმეს მიერ ნათარგმნი დავითნი გადამწერს განერყვნა, ექვთიმეს ხელმეორედ შრომა არ შეუსრულებია, მაშასადამე, ხმარებაში რჩებოდა ჯერ კიდევ შეუსწორებელი ძველი რედაქცია ან ქართული დავითნი, გიორგისავე ტერმინოლოგიით. ამ შრომის ან დერძში გიორგი ამბობს, რომ მას ის «მრავალთა ბერძულთა დედათა და დავითის თარგმანთა»⁴ შეუწამებია... რომელიც ჯერ იყო სიტყუა ჩაურთავს, რომელიც ჯერ იყო დაუკლია, ვათა ჩუენსა ენასა მოვიდოდა». ამიტომ, სთბოვს იგი

¹ «ქრონიკები», II, 37.

² კ. კ. მ. კ. ლ. ი. ძ. თარგმანებაჲ ეკლესიასტესი მიტროფანე ზმკრნელისა, გვ. XXVII—XXX.

³ «ძველი საქართველო», ტ. III, გან. I, გვ. 243 B.

⁴ ერთ ნუსხაშია «ბერძულთა და დავითის თარგმანთაგანო».

გადამწერთ, «ნუცა დონანსა დააკლებთ, ნუცა რამეთუსა, ვინაიდან დონანი ჩუენცა ვიცოდით, და თუმცა რას ავნებდა გინა იგი, გინა სხუამ რააცა სიტყუად, არა დაუტეობდით, არცა აღმოვპოვდითო». ვთხოვ ყველას, ვინც «კე (xai) იცოდის, ანუ დარ (ჟ), გინა ოტი (მ:), ანუ ღმერთი (Θεός) და უფალი (Κύριος), გინათუ რიტორიკა იყოს ანუ ფილასოფოსი, ჩუენსა ნაშრომსა ზედა ნუ ბრძნობს», თუ უნდა თვით თარგმნოს ახლად დავითნი, თუ უნდა — ქართული დავითნი გადაიწეროს, მხოლოდ ჩემ პიერ ნათარგმნი არ შეცვალოსო¹. რაც შეეხება სახარებას, ამაზედაც არანაკლები შრომა გაუწევია გიორგის. როგორც ერთ-ერთ ნუსხაშია ნათქვამი, გიორგის იგი «ბერძულთა სახარებათადა შეემოწმა მესამედ, ორჯერ პირველ შეემოწმა»². ეს საქმე ამნაირად უნდა წარმოვიდგინოთ: გიორგის აუღია ექვთიმეს სახარება, შეუწამებია ბერძნული ტექსტისათვის და, როგორც ექვთიმე — გიორგის რედაქციათა შედარება გვარწმუნებს, ცოტათი შეუსწორებია იგი. ამიტომ მართალი იყო გიორგი, როდესაც თავის სახარების ანდერძში წერდა: «ესე ოთხთაეი არა თუ ახლად გვითარგმნია, არამედ ფრიადითა იძულებითა ვიეთმე სულიერთა [ძმათადათა] ბერძულთა სახარებათადა შეგვმოწმებიაო»³. რაც უნდა ყოფილიყო, გიორგიმ მოგვცა ახალი რედაქცია სახარებისა და, მსგავსად დავითნის ანდერძისა, გადამწერთ სთხოვს: თუ გინდათ, ძველი რედაქციები გადაწერეთ, — ყველა ჩენი სახარება, — ხანმეტნიცა და საბაწმიდურნიც, პირველითგანვე წმიდად და კეთილადა ნათარგმნი, ხოლო ჩემსას ნურც შეცვლით და ნურც სხვებთან არეთო⁴. თუ რამდენად კრიტიკულად ეპყრობოდა ის სახარების ტექსტს, ჩანს, იმ შენიშვნიდან, რომელიც მას გაუკეთებია სიტყვებისათვის «არცა ძემან» (მათე, 24,36): «ესე სიტყუად სამთა ბერძულთა სახარებათა არა ეწერა, არცა მე დავწერე»⁵.

სამოციქულოს რედაქტირებისას გიორგის შემდეგი წესი მიუღია: თითოეულ ეპისტოლეს წინ უძღვის «უწყებად მიზეზსა ეპისტოლისასა», სადაც მოკლედ გათვალისწინებულია როდის ან სად დაიწერა ეს ეპისტოლე, ვის და ვისი ხელით ეგზავნება ის და რამ გამოიწვია მისი დაწერა. წინასიტყვაობას მოჰყვება, ტექსტის შინაარსის მიხედვით, თავებად დაყოფა (არა ახლანდებუ-

¹ მ. ჯანაშვილი, ქართული მწერლობა, I, 107—110; H 1717, ფ. 215—217.

² თ. ეორდანი, ქრონიკები, I, 209.

³ თ. ეორდანი, ქრონიკები, I, 207, II, 173; «Христианский Восток», I, 120; ზოგიერთ ხელნაწერში ეს ანდერძი სულ სხვანაირად და სხვა აზრითაა გადმოცემული: «ესე ოთხთაეი ახლად გვითარგმნია ფრიადითა იძულებითა ძმათა ვიეთმე სულიერთადათა და ბერძულთა სახარებათა და შეგვიწამებია ფრიადითა გამოწულლით» (ა. შანიძე: «თბილ. უნივ. მოამბე», II, 402—403). პროფ. ა. შანიძე უკანასკნელ რეცენზიას უჭერს მხარს. ის ამას თვლის გიორგის ნამდვილ ანდერძად, მაგრამ ამას ეწინააღმდეგება გიორგის ბიოგრაფის შემდეგი სიტყვები: «და კუალად სხუანი რომელნიმე ბერძულსა შეაწმენა და ყოვლისა ნაკულუევანებისაგან განასრულნა... ვითარცა თვთ თავადი სახარებაო» (გვ. 310).

⁴ გიორგის სახარება, ათონ. ხელნაწ. 10/15.

⁵ Н. Марр, Житие Григория Хандзтийского, Дневник, стр. 190; ა. შანიძე, ქართული ოთხთაეის ორი ძველი რედაქცია, გვ. 011.

რად) მათი სათაურის მოყვანით, ამის შემდეგ იწყება თვით ტექსტი ეპისტოლესი, რომლის ბოლოს კვლავ აღნიშნულია რამდენიმე სტრიქონით — თუ საიდან ან ვისი ხელით გაიგზავნა ეს ეპისტოლე და რამდენ მუხლს ან სტუქონს შეიცავს ის¹. ეფრემ მცირის სიტყვით, მას მთლიანად ვერ გაუწყვეტია ჯავნირი ძველ ტექსტთან («მიმომხილველი», I, 162).

II. აპოკრიფები. აპოკრიფებიდან გიორგის უთარგმნია, სხვათა შორის. სახარებასთან ერთად: 1) ა ვ გ ა რ ო ზ ი ან ზიწერ-მოწერა იესო ქრისტესა და ედესის მეფე ავგაროზს შორის, რომლის შესახებ ზემოთ გვქონდა უკვე ლაპარაკი. ვიორგის რედაქცია, რომელიც მოთავსებულია გელათის ხელნაწერ სახარებაში XI საუკ., № 39, ფ. 286—291, განსხვავდება ექვთიმეს რედაქციისაგან, პირველ ყოვლისა. ბ ე ქ ე დ თ ა ნ ი შ ნ ე ბ ი ს ა ხ ს ნ ა - გ ა ნ მ ა რ ტ ე ბ ა შ ი, მერე — გიორგის რედაქცია უფრო მოკლეა, ვიდრე ექვთიმესი. აქ გამოტოვებულია ზოგიერთი ადგილი და ფაქტი². პროფ. შ. ა მ ი რ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი ს ს ი ტ ვ ე ი თ, გიორგის რედაქცია წარმოადგენს თარგმანს იმ ბერძნული რედაქციისას, რომელიც დატულია ვენის ხელნაწერში Cod. theol. graec. XII, № 315³.

მეორე აპოკრიფი, რომელიც გიორგის უნდა ეთარგმნოს, არის «წიგნი, რომელი დაწერა იოსებ არიმათიელმან, მოწაფემან უფლისა ჩუენისა იესუ ქრისტესმან, და უწყებაჲ აღდგომისათვის უფლისა ჩუენისა იესუ ქრისტესა და აღშენებისათვის ეკლესიისა, რომელ იგი პირველ აღამენა ლუდს შინა, ქალაქსა წმიდისა დედოფლისა ჩუენისა ღმრთისმშობლისა მარადის ქალწულისა მარია-მისსა». ეს აპოკრიფი, რომელიც, ალბათ, წარმოადგენს ნ. მ ა რ ი ს მიერ გამოცემული ამგვარივე ძეგლის⁴ ხელშეორე თარგმანს, შეიძლება სხვა რედაქციითაც, მოთავსებული ყოფილა ათონის ხელნაწერში № 7 (ბ ლ ე ი კ ი თ) და გადაწერილია მეთერთმეტე საუკუნეში სიმეონ ხერკელის მიერ. როგორც ამ ხელნაწერის მოკლე აღწერილობიდან ჩანს⁵, ეს აპოკრიფი იწყება ასე: «მეათეცხრამეტესა წელსა...» გვერდის ამიაზე მის მიწერილი ჰქონია: «წმიდანო მამანო [და] ძმანო, ლოც[ვა] ყავთ გლახ[აკისა] გი'სთვის, რ[ომელმან] ესე წმიდაჲ სა-კი[თხავი] ბურძულ[ისა]გან ვთარ[გმნე], რათა ლოცვით[ა] თქუენითა ყოს ღმერთმან [წყალო]ბაჲ აურ[აცხელ]თა ცოდვათა[ა], და წერტილსა ჩუენსა ნუ შე[ე]ცვალებთ». თვით ან დ ე რ ძ ი ს ხასიათიდანაც შეგვიძლია დავრწმუნდეთ, რომ ამ აპოკრიფის ბერძნულიდან მთარგმნელი ბ'ი არის გიორგი მთაწმიდელი.

III. ეგზეგეტიკა. ამ დარგში გიორგის უთარგმნია: 1) ბ ა ს ი ლ ი დ ი დ ი ს ექუსთა დღეთათვის⁶, რომელშიაც განმარტებულია ბიბლიური კოსმო-

¹ A 584.

² «ეპისტოლე ავგაროზ მთავრისაჲ, ქალაქისა ედესისაჲ, რომელი მიუწერა უფალსა ღმერთსა ჩუენსა იესუ ქრისტესა და წარსცა ანანიამს მიერ მოციქულისა იერუსალემსა» და «ეპისტოლე უფლისა ჩუენისა იესუ ქრისტესი, რომელი მოუწერა ავგაროზ მთავარსა და მიუძღვნა კელითა ანანიასათა».

³ «ბეჭა ობიზარი», გვ. 14.

⁴ «Тексты и разыскания по армяно-грузинской филологии», II, 1900 г.

⁵ ეს აღწერილობა, რომელიც ახლა ხელნაწ. ინსტიტუტში ინახება (A 1141), ეკუთვნის აღნიშნული სკიტის მოღვაწე ილიას.

⁶ Migne, PG. t. 29. ქართული ტექსტი გამოსცა მ. კ ა ხ ა ძ ე მ 1947 წ.

გონია ანუ თქმულება სამყაროს ექვს დღეში შექმნის შესახებ. როგორც ჩანს ამ თხზულების ან დ ე რ ძ ი დ ა ნ: «ღმერთმან იგი პირველნიცა თარგმანნი აკურთხენ, დიდად ქელი აღმიპყრეს»¹, ის ძველადაც ყოფილა ქართულად თარგმნილი, თუმცა ვისგან ან როდის, არ ვიცით. ბასილი დიდს ამ თხზულებაში განუმარტებლად დაუტოვებია ბიბლიური თქმულება კაცის შექმნის შესახებ. ეს ნაკლი აღუვსია და, მაშასადამე, ბასილის თხზულება გაუგრძელებია მერე მის ძმას, ნოსელ ეპისკოპოსს გ რ ი გ ო ლ ს, შრომაში, რომელსაც ეწოდება «კაცისა შესაქმნისათვის»². ეს თხზულება ძველადვე უთარგმნიათ ქართულად³. გიორგი მთაწმიდელს, როგორც მისი ბიოგრაფი მოგვითხრობს, სხვათა შორის, უთარგმნია «წიგნი გრიგოლ ნოსელისა, რომლისა შუენიერებაჲ და ქებაჲ ზეშთა არს ყოვლისა მოთხრობისა»⁴. 2) ამ შემთხვევაში მას გადმოუღია აღნიშნული თხზულება გრიგოლ ნოსელისა, რომელსაც მის თარგმანში ასეთი სათაური აქვს: «რომელი იგი აკლდა აღწერასა ექუსთა დღეთასა, რომელი იგი წინამწარ თქუა ნეტარმან დიდმან ბასილი და ვინადთგან დაბადებისათვის კაცისა დაუშთა მას, ესე სრულყო წმიდამან გრიგოლი მართლიად და ღმრთივშუენიერად»⁵. 3) ამას გარდა, მას უთარგმნია აგრეთვე იმავე გ რ ი გ ო ლ ნ ო ს ე ლ ის «თარგმანებაჲ ქება-ქებათაჲ-სა»⁶, რომელიც თავდება მეექვსე თავის მერვე მუხლით⁷, და 4) «განმარტებაჲ მომიქსენისაჲ»⁸, რომელიც შეიცავს მათეს V—VII თავების ახსნას. 5) ბიოგრაფის სიტყვით, გიორგის უთარგმნია «დაბადებისაჲ თარგმანი იოანე ოქროპირისაჲ, რომელ არს ცხობრებაჲ აბრაჰამისი»⁹. ამ თხზულებას დღემდე ცნობილ ხელნაწერებში ჩვენ ვერ ვხვდებით. შეიძლება ის შენახული იყოს ათონის ივერიის მონასტრის XIV—XVI სს. ხელნაწერში № 81¹⁰, რომელშიაც ჩვენ უნდა გვქონდეს ილარიონის მიერ აღნიშნული «ექუსთა დღეთათვის, ადამის დაბადებისათვის, აბელისათვის, სეთისათვის, ნოესთვის და შეილთა მისთა, წყლით რღვნისათვის და მერმე გამრავლებისათვის კაცთა და ცთომილებისა მის ვოდოლის შენებისა უბადრუკთა მათგან, და ენის შერყვნისათვის»¹¹, ესე იგი «დაბადებისა თარგმანი»¹².

IV. დოგმატიკა. ამ დარგში, პირველ ყოვლისა, აღნიშნული უნდა იქნეს მთელი რიგი ს ი მ ბ ო ლ ო თ ა, რომლებიც წარმოადგენს, ასე ვთქვათ, მართლ-

¹ თ. გორღანიძე, ქრონიკები, I, 291—292; მისივე, Описание рукоп. Церковного Музея, I, 44, 73.

² Migne, PG. I, 44.

³ S 1141 და A 6, 165.

⁴ «ათონის კრებულთა», გვ. 311.

⁵ A 55, 73, 108; S 1358, 5656, 132, 1799, 372.

⁶ Migne, PG. I, 44.

⁷ A 55.

⁸ Migne, PG. I, 44.

⁹ «ათონის კრებულთა», 298, 311.

¹⁰ А. Цагарели, Сведения, I, 93.

¹¹ იქვე, დამატება, გვ. 9, № 24.

¹² Migne, PG. I, 53—54.

მადიდებელთა credo-ს, სახელდობრ: 1) სიმბოლო ნიკია-კონსტანტინოპოლის კრებისა, რომელიც იწყება: «მრწამს ერთი ღმერთი მამა, ყოვლისა მპყრობელი»... ექვს გარეშეა, გიორგის მოუცია უკანასკნელი რედაქცია ამ სიმბოლოსი, რომელიც საქართველოში იყო მიღებული, 2) გ რ ი გ ო ლ ს ა კ ვ რ ე ე ლ თ მ ო ქ მ ე დ ი ს ა, ნეოკესარიის ეპისკოპოსისა: «ერთ არს ღმერთი მამა სიტყვსა ცხოველისაჲ»¹... 3—4) ა თ ა ნ ა ს ე ა ლ ე ქ ს ა ნ დ რ ი ე ლ ი ს ა — «უკუეთუ ვისმე ჰნებავს ცხორებაჲ»... და «კითხვა-მიგებაჲ», რომელშიაც ლაპარაკია მსოფლიო და ადგილობრივ კრებათა შესახებ: სად, როდის და რა მიზეზის გამო იყო მოწვეული ისინი. ამ უკანასკნელის მსგავსი რამ მოიპოვება მოსკოვის სინოდის წიგნსაცავის ერთ-ერთ ბერძნულ ხელნაწერშიაც², მხოლოდ ქართულში კრებათა შესახებ უფრო ვრცელადაა ლაპარაკი. ათანასეს სიმბოლო, რომელიც შეიძლება მართლაც არ ეკუთვნოდეს მას, მკვლევართა აზრით, საბერძნეთის ეკლესიაში ცნობილი იქნა მხოლოდ 1223 წ. რომის პაპის ელჩების მეოხებით³, მაგრამ ამ აზრს არღვევს ქართული თარგმანი, რომელიც მეთერთმეტე საუკუნეშია გადმოღებული ბერძნული ენიდან გიორგის მიერ. 5) სიმბოლოს ხასიათი აქვს ა თ ა ნ ა ს ე ს ა ვ ე თ ხ ზ უ ლ ე ბ ა ს «ქალწულებისათვის», რომელიც იწყება: «პირველ ყოვლისა გრწმენინ ერთი ღმერთი, მამა ყოვლისა მპყრობელი...», 6) სიმბოლო პატრიარქი ფ ო ტ ი ს ა — «ესრეთ მრწამს და აღვიარებ კათოლიკე და სამოციქულო ეკლესიასა...», რომელიც წააგავს მეხუთე თავს მისი ეპისტოლისას პაპის ნიკოლოზ პირველისადმი⁴, 7) ი ო ა ნ ე დ ა მ ა ს კ ე ლ ი ს «სიტყუაჲ ღმრთისმეტყუელებისათვის და შობისათვის უფლისა ჩუენისა იესუ ქრისტესა»⁵, რომელსაც ჰომილეტიკური ფორმა აქვს, მაგრამ შეიცავს განუყენებელ, დოგმატიკურ მსჯელობას ღვთაების შესახებ, 8) დოგმატიკური შინაარსისაა აგრეთვე სხვადასხვა ავტორის ე პ ი ს ტ ო ლ ე ნ ი, რომელნიც გიორგის უთარგმნია, სახელდობრ: ეპისტოლენი ე გ ნ ა ტ ე ღ მ ე რ თ შ ე მ ო ს ი ლ ი ს ა; ეგნატეს სახელით დარჩენილა 15 ეპისტოლე სხვადასხვა პირისა და საზოგადოების მიმართ, რომელთაგან შვიდი უცილობლად მას ეკუთვნის, რვა კი ყალბია, მხოლოდ წარწერილია მისი სახელით⁶. გიორგის ამათგან უთარგმნია მხოლოდ 12, რომელთაგან შვიდი ნამდვილია: ტრაველელთა, მალნისიელთა, ეფესელთა, რომაელთა, ფილადელფიელთა, ზმირნელთა და პოლიკარპეს მიმართ, ხოლო ხუთი ყალბი: მარიამ კოსოვოლელის, ტაოსიელთა, ფილიპელთა, ანტიოქელთა და ირონის მიმართ⁷. არ უთარგმნია გიორგის სამი ყალბი ეპისტოლე: ღვთისმშობლისადმი და იოანე ღვთისმეტყ-

¹ Migne, PG. t. 10.

² Архим. Владимир, Систематическое описание греческих рукописей Москов, синодалы. Библиотеки, № 317.

³ Филарет, Историческое учение об отцах церкви, II, 1882 г., стр. 50.

⁴ Βαλλεττα, 140—142: Fabricii, Biblioth. Gr. ed. Harles, XII, 349—351. აღნიშნული სიმბოლონი მოთავსებულია, სხვათა შორის, A 584 ხელნაწერში.

⁵ იოანე, მონასტ. ხელნაწ. № 5, ფ. 447—457.

⁶ Проф. Д. Гусев, Чтения по патрологии, вып. I, стр. 156—192.

⁷ A 55, 60, 66, 239; S 49, 1587.

ველის მიმართ ორი, ვინაიდან ეს სამი ეპისტოლე დარჩენილა მხოლოდ ლათინურ ენაზე, ქართული თარგმანი კი მომდინარეობს ბერძნული დედნიდან. 9) «ეპისტოლე ბასილი დიდისა სიმოლიკიას მიმართ სეფექალისა»¹, 10) წმიდათა კრებათათვის, რომელთა დაამტკიცეს მართალი სარწმუნოება, კითხვა-მიგებითი ფორმით (H 215, ფ. 132—135).

V. ლიტურჯიკა. ყველაზე მეტად, როგორც ვთქვით, გიორგის ლიტურჯიკის დარგში უმუშაენია:

1) დიდის სვანაქსარი, რომელიც, მისი ბიოგრაფის აზრით, არის «საფუძველი ეკლესიათა, რომლისა თვნიერ შეუძლებელ არს წარმართებად ეკლესიისა, რამეთუ რომელსა ეკლესიასა სვანაქსარი არა ჰქონდინ, დაღაცათუ ყოველნი წიგნნი ჰქონდინ, თაფლსა სქამს, ხოლო სიტკბოსა სასა ვერა სცნობს», — გიორგის უთარგმნია, პირველ ყოვლისა, დეკანოზობაში (1042—1044), ვინაიდან მცირე სვანაქსარი ექვთიმესი მას და მის თანამედროვე ლიტურჯიკულ პრაქტიკას უკვე აღარ აკმაყოფილებდა. ეს სვანაქსარი დიდად საყურადღებოა როგორც წყარო, საიდანაც ჩვენ ვეცნობით სოფია-წმიდის, სტოდიელთა სავანისა და ათონის მონასტერთა ლიტურჯიკულ პრაქტიკას².

2) «სახარებად გამოკრებული საწელიწდო» (H 1299), და 3) «პაველ გამოკრებული საწელიწდო», ესე იგი ეგრეთ წოდებული აპრაკოსის ტიპის სახარება და სამოციქულო.

4) «ათთუენი ათორმეტნივე სრულად ღმრთივბრწყინვალედ»³; ეს კაპიტალური შრომაა, რომელიც საყურადღებო რამეს წარმოადგენს ქართულ ლიტერატურაში, ვინაიდან ამის შესავსი სისრულით თთუენი ბერძნულ ენაზედაც კი არ არსებობდა. საქმე ისაა, რომ ამა თუ იმ წმინდანის ან ღვთისმშობლის სახელობაზე მრავალ ავტორს უწერია საგალობლები, ერთ ხელნაწერში ერთი რომელიმე ავტორის საგალობლებს აქვს ადგილი, მეორეში — მეორისას; გიორგის კი, შეძლებისამებრ, თავი მოუყრია ამა თუ იმ ღვთისმშობლის ყველა ავტორის საგალობლისათვის, რომელიც კი ხელში ჩავარდნია მას. ასე რომ, მისი თხზულება წარმოადგენს ერთგვარ კრებულს მთელი წლის ჰიმნებისას. ამის შესახებ ეფრემ მცირე ამბობს: გიორგის «სათუეოა საგალობელი არა ერთისა, არამედ მრავალთა დედათაგან ერთად შეკრებილ არს და ერთსა წიგნსა შინა ბერძულად არა რომელსა იპოების ეგოდენი საგალობელიო»⁴. ამიტომ ეს შრომა ფასდაუდებელია ზოგადი ჰიმნოგრაფიის ისტორიის შესასწავლად. თან ეს ჰიმნები ისეთი ხელოვნებით, პირდაპირ ვირტუოზულადაა ნათარგმნი, რომ განცვიფრებაში მოჰყავს ადამიანი. აქ აკროსტიქები იძლევა მთელ წინადადებებს, როგორც მაგალითად: «გისაროდენ დომენტი, ღვაწლით განშუენებულო, ახოვანო» (5 ივლისს), «ჰიმენს, სამწყსოთა მწყემსსა, ყოველნი უგალობდეთ» (27 აგვისტოს). მთარგმნელს დაუცავს აკროსტიქებში ბერძნული წინადადებანი, რაც იშვიათია

¹ A 584, ფ. 247.

² К. Кекелидзе, Литургические грузин. памятники, стр. 228—316, 483—506; ათონ. ხელნაწ. № 28 (უაგარლით), 30 (ბლეიკით)

³ ათონის კრებული. გვ. 311.

⁴ ძველი საქართველო, ტ. III, განყ. 1, გვ. 248.

ხხვა ძეგლში, როგორც მაგალითად: «ათლოფორო მარტირიე ებგენიე პრზვი ემონ» (25 ივლისს) ¹, «ანიმნის ომინ პანტეს ევსებოს ევპრაქსიას» (25 ივლისს) ², «ანიმნის ომი ევსებოს ანდრიანო კე ანატალო» (26 აგვისტოს) ³ და სხვ. ეს თარგმანი, ეფრემ მცირის მოწმობით, დიდად მის ან დობელ ყოფილა აგრეთვე «წერტილითა მართლად განკუეითილობისათვის» ⁴, ესე იგი პუნქტუაციის ნიშნების შემოღებით, რომელნიც, ალბათ, ამავე დროს სამუსიკო ნიშნების როლსაც თამაშობდნენ ⁵.

გიორგის «თთუენში» შეუტანია აგრეთვე თავისი ორიგინალური ჰიმნებიც, მაგალითად, ექვთიმე ათონელისა (H 1710, ფ. 64—66) და იოდასაფ ინდოელი-სა (იქვე, ფ. 109—112, შეად. ე. მეტრეველი, ქართული ორიგინალური ჰიმნოგრაფიის ისტორიისათვის XI საუკუნეში, Труды Тбилисского Педагогического института т. IX). თუ რამდენად ვირტუოზულად თარგმნიდა ის ჰიმნებს, ჩანს შემდეგიდან:

ქრისტესშობის «იამბიკური გალობანი» იოანე დამასკელისა გიორგის შეტად ორიგინალურად შეუწყვია, დამასკელის საგალობელი, ბერძნული ანბანის შესაბამისად, 24 სტროფს, ესე იგი, 120 ტაეპს (5×24) ან სტრიქონს შეიცავს. 120 ტაეპი გიორგის არ ეყოფოდა, რადგანაც მისი აკროსტიქი («ქებითა და გალობითა ყოლად წმიდითა ქრისტეს ღმრთისა კორციელად ზეშთა ცნობისა ბრწყინვალესა შობასა ყოელი სოფელი იხარებს და ანგელოზთა თანა წყალობათა მისთა აღიდებს და შეასხამს დღეს») 149 ტაეპს, ან 29 ტაეპით მეტს, თხოულობს. სიძნელიდან გამოსასვლელად და ზედმეტი 29 ტაეპის მისაღებად ის ასე მოქცეულა: საგალობელი მას მართლაც 24 სტროფად შეუწყვია, მაგრამ არა 120 ტაეპად, არამედ 149-ად. თითოეულ სტროფში ხუთი ტაეპი კი არ მოუცია (ხუთტაეპოვანი სტროფი აქ ნახევარია — 12), არამედ მეტი: 8 (ექვს სტროფში) და 7 (ექვს სტროფში). ამ შემთხვევაში ასეთი კომბინაცია გვაქვს: ერთი ტაეპი გაყოფილია ორად (5 — 7 მარცვალი) ან ორი ტაეპი სამად (7 — 10 — 7, თუგინდ 5 — 10 — 9 მარცვალი). ამ კომბინაციაზე უფრო ნათელ წარმოდგენას 228-ე გვ. სქოლიოში მოყვანილი დიაგრამა იძლევა ⁶.

იძლევა თუ არა რაიმე კანონზომიერებას ეს ცხრილი? მხოლოდ სტროფების დაჯგუფებაში: ერთი კანონზომიერება გვაქვს სტროფში ტაეპებისა და უკანასკნელებში მარცვალთა რაოდენობის მხრივ 1—3 სტროფში, მეორე — 4—6-ში, მესამე — 7—9-ში, მეოთხე — 16—18-ში, მესუთე — 10—15 და 19—24-ში. უთუოდ მართალი იყო გიორგი, როდესაც ამბობდა, რომ ასეთი საგალობლის გამართვას «უფროასი ჳირი» აქვს და «დიდი შრომა» უნდაო. მთლიანად

¹ ἀμιλοφῶρε μάρτυ; Ἐβγένιε πρέσβευε ἡμῶν.

² ἀνδραγαθῶν ἡμῶν πάντων εὐσεβῆ; Ἐμπραξίξ.

³ ἀνδραγαθῶν ἡμῶν εὐσεβῆ; Ἀδριανὲ καὶ Ναταλί.

⁴ თ. გორდონია, ქრონიკები, 1, 215.

⁵ ორი აკროსტიქული «გალობანი» ამ თხზულებიდან: ნათლისღებისა და შობისანი, გამო-
ყებულია ს. ყუბანგეიშვილის «ქრესტომათიაში», 1, 352—355.

ეს იამბიკო წარმოადგენს ლიტურგიკულ კანონს, რომელიც 8 «გალობადაა» გაყოფილი: I გალობა—1—3 სტროფი, III—4—6, IV—7—9, V—10—12, VI—13—15, VII—16—18, VIII—19—21, IX—22—24.

5) «სტიქარონნი საწელიწდონი დღესასწაულისანი, რომელნი თთუეთაცა თანა სწერიან» (გვ. 311). ეს არის ნაწილი ზემოაღნიშნული თხზულებისა, მისგან გამოკრებილი ერთი ნაწილი, სახელდობრ, ის ჰიმნები, რომელთაც ეწოდება სტიქარონი ან ბერძნულად — სტიხირარიონ.

6) «სტიქარონნი თვთავაჯნი უძლისპირონი, ვითარცა არიან ბერძულად» (იქვე). ეს ისეთი ჰიმნების კრებულია, რომელნიც თვთავაჯნი, ესე იგი თვთკმონი არიან, იმათ თავისი საკუთარი კილო აქვთ და სხვა ჰიმნების კილოზე არ სრულდებიან, უძლისპირონი არიან, ვინაიდან თვითონ წარმოადგენენ ძლისპირს; ბერძნულად ასეთ კრებულს ეწოდება ირმოლოგიონი.

7) «ყუალად იგივე სტიქარონნი ძლისპირთა ქუეშე, რომელთა შინა სხუადა მრავალნი კეთილნი სწერიან და მათვე შინა მარხვათა სტიქარონნი» (იქვე).

8) «დიდი პარაკლიტონი, სამკაული ეკლესიათა და სხვათა მრავლითა კეთილითა აღსავსე» (იქვე); ადრინდელი ცალეები ამ წიგნისა, რომელთაც ჩვენამდე მოუღწევია, არის სინას მთის 1044 წლის № 60, იქაურივე 1061 წლისა (№ 17), ათონ. № 24 1077 წ. (ბლეიკით) და ხელნაწერთა ინსტიტუტის A ფონდის 1093 წ. (№ 93). უკანასკნელი გადმოღებულია გიორგის დედისაგან, რომელიც «ეზომ წვრილად ნაწერი იყო, რომელ კაცისა თავისა თმასა ჰგვანდა».

9) «დიდნი მარხვანი».

10) «ზატიკნი მრავალფერითა კეთილითა აღსავსე» (იქვე). დიდ მარხვანში მოპყვებოდა ანდრია კრიტელის დიდი კანონი, რომელიც გიორგის ვრცლად გადმოუღია: მას არამცთუ უთარგმნია ანდრიას ტექსტი სრულად, შეუტანია აგრეთვე ექვთიმეს დამატებანიც და ზედმეტი ადგილები; თუმცა მას გმანი არ შეუცვლია, მაგრამ არც იმას ცდილა, რომ შეეთანხმებია მათთვის შესაფერი ჰიმნები¹.

11) «საწინააღმართყუელო საწელიწდო», რომელიც მას უთარგმნია დე-

ს ტ რ ი ფ ე ბ ი

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10-15	16	17	18	19-24
1	5	5	5	5	5	5	5	5	5	12	12	12	12	12
2	7	7	7	7	7	7	7	7	7	12	7	7	7	12
3	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	10	10	10	12
4	5	5	5	12	12	12	12	12	12	12	7	7	7	12
5	7	7	7	7	7	7	5	5		12	5	5	5	12
6	7	7	7	5	5	5	7	7	7	12	10	10	10	12
7	10	10	10	5	5*	5	12	12	12		9	9	**	
8	7	7	7	7	7	7								

* ამ სტიქონში შეიღი მარცვალია.

** აქ ერთი სტიქონი დაუკლია გიორგის.

¹ Н. Марр, Исторический очерк грузин. церкви с древнейших времен, «Церковные Ведомости», 1907 г., № 3, прилож. ст. 141.

კანოზობაში (გვ. 298); ამის შესახებ ეფრემ მცირე ამბობს: «ვაქებ წესსა საწინაასწარმეტყუელთა წიგნთა მთარგმნელისასა, რომელთაგანი მცირედი რაჲ გაევონების უსწავლელთა, გინათუ ზოგსრე სწავლულთა მიერ, გარნა სიტყუად სიტყვსა ნაცვალსი შედარებულთა ბერძულთა»¹.

12) «დიდი კურთხევანი», ესეც დეკანოზობისას უთარგმნია გიორგის². კურთხევანი, მცირედ და შემოკლებულად. როგორც ვთქვით, ექვთიმეს ეთარგმნა, მაგრამ, ვინაიდან ის მის თანამედროვე ლიტურგიკულ მოთხოვნებს ვერ აკმაყოფილებდა, გიორგის განუზრახავს ახალი, უფრო სრული რედაქციის გადმოთარგმნა. ამ წიგნს საქართველოში მიუღია კანონიკური მნიშვნელობა, მისთვის სანქცია მიუცია რუის-ურბნისის კრებას, რომლის ერთ-ერთ კანონში ნათქვამია: «ხოლო წესი კელდასხმადთა სრულებისა ეგრეთ აღესრულებოდედ, ვითარცა ახალთა შინა კურთხევათა ნეტარებით მოკსენებულთა მამისა გიორგი მთაწმიდელისათა დაწერილ არს. ეგრეთვე კურთხევად ეკლესიისად და დამყარებად საკურთხეველისა და წმიდაყოფა ღმერთმყოფელისა მირონისა ეგრეთ სრულიქმნებოდედ, ვითარცა მუნ შინა მოკსენებულ არს»³. შეიძლება ვიფიქროთ, რომ გიორგის მოუცია ახალი თარგმანი იოანე ოქროპირის და ბასილი დიდის უამისწირვისა. მეთერთმეტე საუკუნის ერთ-ერთ კონდაკში, რომელიც პირველად ჩვენ სკანეთში ვნახეთ და დღეს ხელნაწ. ინსტიტუტის S ფონდში შედის, მოთავსებულია ბასილის წირვა და მიცვალბულთა მოსახსენებელში ნათქვამია: «მოიკსენე, უფალო, სული გიორგისა თარგმანისაჲ»⁴. კონტექსტი საფუძველს გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ გიორგი აქ მოხსენებულია არა საზოგადო მნიშვნელობით, არამედ როგორც წირვის წესის თარგმანი ან გადმომღებელი. გიორგის უთარგმნია აგრეთვე გამოკრებილი სახარება (H 1299), სამოციქულო და საწინასწარმეტყველო (H 1350). ამნაირად, როგორც ვხედავთ, გიორგის გადმოუთარგმნია თითქმის მთელი კომპლექსი საღვთისმსახურო წიგნებისა და ამ მხრივ ქართული ეკლესია სავსებით უზრუნველყოფილია.

VI. ჰომილეტიკა. ბიოგრაფი გადმოგვცემს, რომ გიორგიმ თარგმნა: 1) «წიგნი თეოდორე სტოდიელისაჲ, სწავლანი დიდთა მარხვათა საკითხავნი» (გვ. 311). აქ მოთავსებულია თეოდორე აღმსარებლის «სწავლანი სულიერნი თვსთა მოწოდეთა მიმართ ყველიერისა კვრიაკითგან ვიდრე დიდად ოთხშაბათამდე, რომელნი წარიკითხვიან მარხვათა შემდგომად სერობისა და ისმუნენ ძმანი ყოველნი ზემდგომნი და მღუმრიად ყოვლითავე ღმობიერებითა» (A ფონდი, № 500). შინაარსი: შესავალი, 57 სიტყვა დიდმარხვის პირველ ოთხშაბათიდან ბზობის პარასკევამდე, უნების კვირიაკის ორშაბათისა და სამშა-

¹ თ. კორდანიძე, ქრონიკები, I, 216.

² «ათონის კრებული» გვ. 298, 307—308. ამ კურთხევანის შემადგენელი ნაწილი უნდა იყოს «ლოცვაი ლხინებისაჲ მათთვის, რომელნი უვარისყოფისაგან მოქცეულ იყვნენ ქრისტეანობად» (Coar. Euchol. 689—690). ამ ლოცვას მიწერილი აქვს: «ახლად თარგმნა ესე გიორგი (Христианский Восток, т. v, вып. 2, стр. 116).

³ მ. სავინიძე, საქართველოს სამოთხე, გვ. 524.

⁴ К. Кекелидзе, Древне-грузинский Архиратикон, стр. XI, прим. 1

ბათის, აღესების, შემდგომად აღესებისა და ხსენებისა წმ. დომენტისა, შემდგომად აღესებისა ოთხი სიტყვა. შუაზატიკის ამალღების წინაღლის, გარდა-მოსლვისათვის სულისა წმიდისა, ყოველთა წმიდათათვის, პირველი, მეორე და მესამე კვირიაკის, შემდგომად ხსენებისა წმ. თეოდორესი და შემდგომად ხსენებისა წმ. წინამორბედისა. ეს თხზულება, როგორც მისი «ანდერძიდან» ჩანს, გიორგის უთარგმნია დეკანოზობაში, სახელდობრ 1042 წელს, 2) სოფრონი იერუსალიმელის «სიტყუაჲ ხარებისათვის», რომელიც იწყება ასე: «ხარებაჲ არს, ძმანო, ხარებაჲ»¹. აქ ხელნაწერის აშიაზე აწერია გ¹0, რაჲ ჩვენ გიორგი მთაწმიდლად მიგვაჩნია, 3) გრიგოლ ნოსელი «შესხმაჲ წმიდისა და დიდებულისა მოწამისა თეოდორესი»².

VII. აგიოგრაფია. გიორგის მიერ ნათარგმნი აგიოგრაფიული თხზულებანი არიან მეტაფრასული რედაქციისა. ესენია: 1) ნექტარი კონსტანტინოპოლელის «წამებაჲ წმ. თეოდორე ტვრონისა და სასწაულისა მისთვის, რომელი იგი აღასრულა ყოვლადქებულმან უძლეველმან მოწამემან ჟამთა ივლიანე განდგომილისათა»³, იკითხება დიდმარხვის პირველ შაბათს. 2) იოანე დამასკელის «უწყებათაგან პირველთა დიდთა გამოწულილვითა შეკრებილი საკითხავი ყოვლად ქებულისა შობისათვის უფლისა»⁴, 3) დოროთეოს ტვირელის «მოწაფეთა მათთვის უფლისათა», რომელიც ძველად იყო ქართულად ნათარგმნი⁵, გიორგის ხელმეორედ უთარგმნია ბერძნულ ენიდან. ხოლო ბერძნული დედანი ლათინურიდან ყოფილა გადმოღებული⁶. 4) «თხრობაჲ მარგებელი, ძველთა თხრობათაგან შეკრებილი მაუწყებლად საქსენებელსა საკვრელებითქმნილისა სასწაულისა, რაჲამს სპარსნი და ბარბაროზნი დედოფალსა ამას ქალაქსა ბრძოლად მოადგეს და წარტყუენეს საღმრთოთა ბჭობითა განშჯილნი, ხოლო ქალაქი ესე უვნებლად დაცული მეოხებითა ღმრთისმშობლისაათა, მიერითგან წლითიწლადსა გალობასა შესწირავს სამადლობელსა. დაუჯდომელ[ად] სახელმდებელი დღისა ამის». აქ ჩვენ გვაქვს დიდმარხვის მეხუთე შაბათის საკითხავი, ბერძნულად აკათისტოდ სახელდებული რომელშიაც მოთხრობილია ამბავი კონსტანტინოპოლის მოცივისა სკვითებისა და ავარების მიერ 626 წელს. ეს თხრობა ქართულად სამი რედაქციითაა შენახული: მცირე⁷, მოკლე, სტეფანე სანანოესძის მიერ თარგმნილი⁸, და გრცელი⁹, რომელიც გიორგის გადმოუთარგმნია¹⁰. 5) წამებაჲ წმ.

¹ გელათის ხელნაწ. № 8, ფ. 217—233.

² გელ. № 8, ფ. 73—84.

³ A 5, 55, 129, 272; გელათ. № 8, ფ. 98—104.

⁴ A 162; გელათ. № 5.

⁵ A 95, 156—163, № 144, ფ. 320—334.

⁶ A 139—223, 257 და სხვ.

⁷ A 347.

⁸ A 5, 140, 162, 272; ველ. № 2.

⁹ A 500, 518, 674.

¹⁰ М. Джанашивили. Сказание об осадах Константинополя персами, скифами—русскими и арабами (Материалы по истории и древностям Грузии и России, Тбилиси, 1912 г., стр. 107—145); გამოცემა ბ. კარბელაშვილისა, საეკლესიო მუზეუმის სერია № 7, თბილისი, 1903 წ.

დისა და დიდისა მოწამისა გიორგისი, 23 აპრილს, რომელიც იწყება ასე: «დიოკლიტიანე რომთა თვთმპყრობელი უღირსებით მომხუმელი სკიპტრი-საა! 6) წამებად წმიდისა და დიდებულისა მოწამისა თეოდორე ტვრონისაჲ (ფებერელსა იზ): «ტკბილ არს და საწადელ მოკსენებაჲ მოწამეთაჲ» (იერუს. № 2; A 276; გელ. № 1, ფ. 48—56); სასწაული თეოდორესი: «ესრეთ უკუე დაიუნჯა» (A 500, ფ. 253—266).

7) გიორგის ორიგინალური შრომაც დარჩენია აგიოგრაფიაში, სახელ-დობრ — «ცხოვრებაჲ ნეტარისა მამისა ჩუენისა იოანესი და იოთაძმესი და უწყუ-ბაჲ დირსისა მის მოქალაქობისა მათისაჲ»² ეს თხზულება, რომელიც მეტად მნიშვნელოვანი ნაწარმოებია ჩვენი ისტორიის შესასწავლად მეთერთმეტე სა-უკუნეში, მას დაუწერია «ვიდრელა იყო დეკანოზაჲ»³, თუმცა მასალის შეკ-რება დაუწყია იმთავითვე, როცა ათონზე მისულა: «რამეთუ პირველითგანვე», ამბობს გიორგის ბიოგრაფი, «ვინამთგან მოვიდა იგი წმიდასა ამას მთასა, მოსწრაფებითა და წადიერებითა და გულსმოდგინედ გამოწულილვით გამო-აკითხა და გამოიძია მოწათეთაგან და მეგობართა წმიდისა მამისა ჩუენისა დი-დისა ეფთჳესთა უსხეულოთა მიმსგავსებული და კაცთა ბუნებისა აღმატე-ბული ცხოვრებაჲ და მოქალაქობაჲ... და დიდებულისა ამის ლავრისა შენებაჲ და განგებანი, რომელნი წმიდასა მამასა ეფთჳმეს დაესხნეს, ესე ყოველნი აღ-წერით დაგვტევნა» (გვ. 299) ამ თხზულების დაწერის ერთ-ერთი მიზანი აღ-ნიშნულია შემდეგ სიტყვებში: ცხოვრება მათი გიორგიმ «ხატად ცხოველად და ძეგლად პირმეტყუელად მომავალთ ნათესაეთა აღგვმართნა, რომლისა იგი მკითხველ-მსმენელნი სულით და კორციით განათლდებიან» (იქვე). ესე იგი გიორგის განუზრახავს ივერიის დიდებულ მამუნებელთა ბიოგრაფიის დაწერა «ხატად ცხოველად და ძეგლად პირმეტყუელად» შემდეგი თაობისათვის, რო-მელსაც ის მისაბაძად ექნებოდა მუდამ. ამ შემთხვევაში ის ერთგვარ ზნეობ-რივ ვალსაც იხდიდა დიდებულ მოღვაწეთა წინაშე მათი მოქმედებისა და თავ-გადასავლის აღწერით. ეკლესიაში მიღებული იყო ასეთი ადამიანების «ცხო-რების, ღუაწლის და შრომათა» აღწერა, და იოანე და ექვთიმე ხომ არაფრით არ ჩამოუვარდებოდნენ სხვებს, ისინი «არარაჲთ უნაკლო იყვნეს პირველგა-მოჩინებულთა წმიდათასა» (გვ. 2). მაგრამ იყო სხვა მიზეზიც: როგორც ვიცით, ათონის ბერძნები ყოველ ღონეს ხმარობდნენ, რათა ქართველები გამოეძევე-ბიათ ივერიიდან, წაერთვათ მათთვის ლავრა და მისი ქონება და თვით «სახელიც მამუნებელთა აღმოეხოცათ» (გვ. 63). გიორგისა და ათონელ ქართ-ველებს უკეთეს საშუალებად მიუჩნევიათ ამ მამუნებელთა ცხოვრების აღწე-რა, რათა ის გამხდარიყო წერილობითი დოკუმენტი მათი უფლებისა ათონზე და «რათა ესევეთარი ბოროტი, რომელი მოაწიეს მათ ზედა ბერძენტთა, არა დაიწყებულ იქმნას და კუალად შემდგომად მათსა მომავალნი ესევეთარსა ჰირსა შთაცკვენ» (გვ. 61). ავტორი თავისი შრომის წყაროებსაც უჩვენებს.

გელათ. № 7, ფ. 323—343.

² A 558. გამოცემულია ათონის კრებულში, გვ. 1—68, «საქართველოს სამოთხეში», გვ. 401—432 და ი. ჯ. ავახიშვილისა და ა. შანიძის მიერ 1946 წ.

³ «ათონის კრებული», გვ. 299.

«ჩუენ თავით თვისით არარაჲ აღგვწერია, არამედ რაჲ იგი ვისწავეთ კაცთა სარწმუნოთაგან და სულიერთა მამათა, რომელთა იგი ეხილვნეს და ემსახურა მათდა. რომელნი იგი უცხო იყვნეს ყოვლითურთ ტყუვილისაგან და სავსე მადლითა ზეგარდამოთა»¹, აგრეთვე «საქვეთაგან, რომელნი იგი დუმილით წამებენ და კმამალად ჰქადაგებენ ლუაწლთა და შრომათა მათთა, — ლაერაჲ ესე დიდებული და ყოვლითა შუენიერებითა შემყული და ყოვლითა სამკაულითა განშუენებული» (გვ. 3). მას ხელთა ჰქონია წერილობითი წყაროებიც. მაგალითად, ნუსხა იმისა, რაც ქართველებმა ათანასეს ლაერას შესწირეს. «ყოველი თვთ წმიდისა შამისა ეფთჳძეს კელთა ხუსხისაგან დაგვწერიაო», — ამბობს ის (გვ. 17), ანდა ათონის სხვა ეკლესია-მონასტერთადმი ბოძებული «ესეცა ყოველი მამათავე ჩუენთა დაწერილისაგან დაგვწერიაო» (გვ. 18); სიკვდილის წინ იოანეს თავისი ანდერძი «აღწერით დაუტოვებია» და ეს დოკუმენტიც გიორგის განკარგულებაში ყოფილა (გვ. 24). ექვთიმეს მიერ ნათარგმნ თხზულებათა ნუსხა იმას ამოუღია იოანეს ანდერძისაგან. რომელიც «სახარებათა თარგმანებას» აქვს თანდართული და სხვა ხელნაწერებშიაც მოიპოვება. თხზულება, რომელიც დაწერილია გამართული მნატვრული ენით და გამთბარია უშუალო პატრიოტული გრძნობით, ნათლად წარმოგვიდგენს ქართული კულტურის სიმალეს და მის მეტოქეობას ბიზანტიურ კულტურასთან² ეს თხზულება უაღრესი ნდობის ღირსია და პირველხარისხოვანი ლიტერატურული ძეგლი³.

VIII. საეკლესიო სამართალი. ამ დარგში გიორგის პირველ ყოვლისა ხაზი გაუსვამს მღვდელმსახურთა მოვალეობისათვის და უთარგმნია დარიგება მღვდელთადმი. თუ როგორ უნდა ექიროთ თავი⁴. სახელდობრ: 1) «მცნებაჲ მღვდელთა შიმართ», რომელიც იწყება: «ეკრძალე თავსა შენსა და იხილე მსახურებაჲ, რომელი მიიღე. რათა აღასრულო იგი»⁵. 2) «მცნებაჲ წმიდისა ყამის წირვისაჲ მღვდელთა შიმართ, რათა არა წირვიდენ დღესა შინა ორჯის, არამედ ერთჯის»⁶. 3) ბიოგრაფიაში აღნიშნულია «ეპისტოლენი წმიდისა კვირილესნი და სხუათა წმიდათა მამათანი განკუეთისათვის ნისტორ უსჯულოებასა» (გვ. 311). ეს შეიძლება ამონაწერი იყოს მესამე მსოფლიო კრების აქტებიდან. სამწუხაროდ, ჩვენამდე ეს თარგმანი არ შენახულა, ყოველ შემთხვევაში, ჯერ აღმოჩენილი არაა. 4) ბიოგრაფივე აღნიშნავს გიორგის მიერ ნათარგმნ წიგნთა შორის ერთს: «წიგნი მეექუსისა კრებისა» (იქვე). ასეთი თხზულება ქართულად თარგმნა, როგორც ვიცით, ექვთიმე ათონელმა, გიორგის

¹ ამ პირებს გულისხმობს ნაცვალსახელი ჩუენა, რომელიც ვახვდება ათონის კრებულისა 58 — 67 გვერდებზე, და არა ავტორს ცხოვრებისას, გიორგი მთაწმიდელს: უკანაკნელს პირველი პირით მოთხრობილი ამბები უცვლელად, პირველი პირითვე შეუტანია.

² ქ. კეკელიძე, კულტურული დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის ანარეკლი ძველ ქართულ მწერლობაში, 1949 წ., გვ. 17—18.

³ ამ შრომის შესახებ იხ. ივ. ჯავახიშვილი, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, გამოც. 1, გვ. 73—84, გამოცემა 2, გვ. 125—137.

⁴ ათონის სინტაგმა, IV, 391—392.

⁵ A 584, ფ. 247—248.

⁶ იქვე, ფ. 248.

რომ ეთარგმნოს ის, არავითარი კვალი ამისი არა ჩანს, არც თარგმანი შენახულა და არც რაიმე ცნობა იმის შესახებ, თუგინდ ხელნაწერთა მინაწერით და ბიბლიოგრაფიული შენიშვნის სახით. იქნება გიორგის ბიოგრაფს შეცდომაც მოუვიდა და ექვთიმეს შრომა გიორგის მიაწერა, თუ არა და საქმე ასე უნდა წარმოვიდგინოთ: ბიოგრაფის სიტყვით, გიორგიმ თარგმნა «წიგნი მეექვსისა კრებისა, ეპისტოლენი წმიდისა კვირილესნი და სხუათა წმიდათა მამათა განკუთხისათვის ნისტორ უსჯულოასა» (გვ. 311). შესაძლებელია აქ იგულისხმებოდეს ერთი თხზულება, სახელდობრ, იმ კრების წიგნი, რომელშიაც აღნიშნული ეპისტოლენი იყო მოთავსებული, ე. ი. მესამის. იქნება ხელნაწერში მესამის აღსანიშნავად იყო ასომთავრული ხუცური ბ, რომელიც გადამწერს ასომთავრულსავე მ-სთან აერია და აქედან წარმოდგა მესამის მაგიერ მეექვსე.

ასეთია გიორგის მიერ ნათარგმნი თხზულებანი, რამდენადაც ჩვენ დღესდღეობით ვიცნობთ მათ. შეიძლება სხვაც ეთარგმნოს მას, მაგრამ ცნობები ჯერჯერობით არ მოგვეპოვება. გიორგიმ ნაბიჯი წადგა წინ ქართული ტექსტის ბერძნულ დედანთან დაახლოებაში, ის აღარ იჩენს თარგმნის პროცესში იმ თავისუფლებას, რომელსაც ექვთიმე იჩენდა, თუმცა იმანაც ვერ შეძლო სულ ერთიანად შეეწყვიტა ყოველივე კავშირი ძველ ქართულ ლიტერატურულ ტრადიციებთან და ამით აიხსნება ის გარემოება, როგორც ეფრემ მცირეც აღნიშნავს, მიუხედავად იმისა, რომ გამოწულილებით აწამებდა ქართულ თარგმანს ბერძნულს, სამოციქულო და დავითნი, მაგალითად, მაინც სიტყვასიტყვით ვერ შეუჯერებია ბერძნულ ტექსტთან და ამიტომ დავითნი ეფრემმა ხელმეორედ თარგმნა.

გიორგი არა მარტო მთარგმნელი იყო, იმას ორიგინალური თხზულებაც უწერია, როგორც, მაგალითად, ზემოვანხილული ცხოვრება იოანესი და ექვთიმესი ამავე დროს ის პოეტიც ყოფილა. პოეტური ნიჭი მას გამოუჩენია ჯერ ილია საეკლესიო ჰიმნების თარგმნისას, რომელნიც, თუმცა პროზითაა გადმოცემული, მაგრამ პოეტური ელფერით არის მოსილი, რაც, სხვათა შორის, აკროსტიქთა ვირტუოზულად შექმნაშიაც გამოსკვივის. მას იამბიკიც უწერია, მაგალითად, მის მიერ ნათარგმნ სახარებას თან ახლავს შემდეგი თორმეტმარცვლოვანი იამბიკო.

ბანაკრომელთა ღმრთისა საქმეთა წიგნი,
 ეშმაკით მალთთაი აღმომშობელი ჩუენი,
 (მეტყვერად გაქუს ოფლით ნამონაკვეი,
 რომელთა გწყურის, სოცმით წაღსა ცხოველსა,
 ბარნა ჩემდადცა იოხლით, რომლისასა
 იტყვან თავნი სტიხოსთანი სახელსა.

(გელათ. № 39).

თავნი სტიხოსთანი, ესე იგი აკროსტიქი, იტყვის ან ამბობს სახელს გეორგი, რომელსაც ეკუთვნის ეს იამბიკო. მასვე დაუწერია «სამოცი-

ქელოს» იამბიკური ლექსი, რომლის აკროსტიქია: «დაესრულა პავლე, ქრისტე, შეიწყალე ცოდვილი გეორგია»¹.

ა. კალინოვის სიტყვით, ვიორგის ბერძნულად დაწერია ერთი ლექსი, რომელიც თითქოს რუსულ ენაზე გადმოკეთებულია ი. კოზლოვის მიერ და იწყება ასე: «Вечерний звон, вечерний звон, как много дум наводит он!»², მაგრამ ეს აზრი სრულიად უსაფუძვლოა. ეს ლექსი, რომელიც ქართულად იწყება ასე: «რეკა მწუხრის ძელისა, მწუხრის ძელისა, რადღეს აღგვიძრავს იგი მოგონებასა» და რომელსაც ვიორგის ნაწარმოებად თვლიან, თვითონ არის თარგმანი კოზლოვის ლექსისა და სტილის მიხედვით შეუძლებელია გადატანილი იქნეს მეთერთმეტე საუკუნეში. ის გადმოთარგმნილი უნდა იყოს XIX საუკუნის ოცდაათიან წლებში³.

30. სტეფანე ათონელი

პლ. იოსელიანის ცნობით, სტეფანე გარდაიცვალა ათონზე 1069 წელს, მაშასადამე, ის თანამედროვე ყოფილა ვიორგი მთაწმიდლისა. ანტონ კათოლიკოსი, რომელიც სტეფანეს «პატივსა სცემს» როგორც ფილოსოფოსსა და ბრძენს, ეუბნება მას: «მოდერობა საღმრთო წიგნთ-თარგმნობა წრფელად ვიცით, მამაო, შენით»⁴. პლ. იოსელიანის სიტყვით, სტეფანეს უთარგმნია ბერძნულიდან იოანე ოქროპირის თხზულებებიდან ორი კრებული: კლიტე და ფუტკარი⁵. კრებული ოქროპირის თხზულებათა, რომელსაც «ფუტკარია» ეწოდება, სხვა ენებზედაცაა ცნობილი, თუმცა ქართულად მისი შთლიანი ნუსხა, გარდა ფრაგმენტებისა, არ შენახულა. რაც შეეხება «კლიტეს», ეს კრებული შეუდგენია მეთერთმეტე საუკუნის გასულს გაბრიელ მცირეს და არა სტეფანე ათონელს. შეიძლება ასეთი შეცდომა პლ. იოსელიანს მოუვიდა იმის გამო, რომ ეს კრებული გაბრიელს შეუდგენია სტეფანე ნინოწმიდელ-რუსთველისათვის, რომელიც იოსელიანს სტეფანე ათონელთან აურევია. ბიოგრაფიული ცნობები სტეფანე ათონელის შესახებ ჩვენ არ მოგვეპოვება.

31. მზრა მთაწმიდელი

1074 წ. გადაწერილ ვგრეთ წოდებულ «ათონის კრებულში»⁶ მოთავსებულია საგალობელნი წმინდისა მამისა ჩუენისა იოანე ქართველისანი, რომელიც

¹ «საქვე მოცქელთა», გამოცემა ილ. აბულაძისა, გვ. 024—025.

² А. Хачанов, Очерки по истории грузинской словесности. II. 81; მ. ჯანაშია, ძველი უკლავთა ლაღება, გვ. 86; ა. კვარაცხელიძე, ერთი კერიოზი. «თეატრი» 1904 წ. № 10.

³ შედ. ტრ. რუხაძის სტატია თბილ. საბელმწ. უნივერსიტეტის შრომებში, IX, გვ. 108—111. ამ ლექსის შესახებ იხ. М. არიანის რომანი «Северное Сияние», 1949 წ. стр. 776—777. შახა აბალი თარგმანი იხილე «მნათობში», 1959 წ., № 7, გვ. 68.

⁴ «წყობილსიტყვაობა», სტროფი 729—730.

⁵ იქვე, შენიშვნ. 135.

⁶ A 558.

შელმან ალაშენა მთაწმიდის დიდი ლავრაჲ ქართველთაჲ¹. კანონის საგალობლებს შემდეგი აკროსტიქი ან კიდურწერილობა აქვს: «იღიდებოდენ აწ მამათ იოანე უღირსისა ეზრას მიერ». მაშასადამე, ავტორი ამ საგალობლებისა არის ვილაც უღირსი ეზრა. ვინ იყო ეს ეზრა, ჩვენ არ ვიცით, უეჭველია, ის იყო ივერიის მონასტრის ერთ-ერთი მოღვაწე. ამ საგალობლებში იოანესთან ერთად ის შეაქვს აგრეთვე მის შვილს, ექვთიმეს. ჰიმნოგრაფს ესარგებლია იმ მასალით, რომელმაც ჩვენ გვაქვს იოანესა და ექვთიმეს ბიოგრაფიაში, აქედანაა ამოღებული ზოგიერთი არამცთუ აზრი და ფაქტი, არამედ სიტყვები და წინადადებანი. მაშასადამე, საგალობლები დაწერილია მას შემდეგ, რაც გიორგი მთაწმიდელმა იოანესა და ექვთიმეს ბიოგრაფია შეთხზა აღნიშნული ბიოგრაფია გიორგის დაუწერია დეკანოზობაში, 1042—1044 წლებში. მაშასადამე, უღირს ეზრას თავისი საგალობლები შეუთხზავს 1044—1074 წლებში. ამნაირად, ირკვევა, რომ ეზრა იყო მწერალი შეთერთმეტე საუყუნის ნახევრისა².

89. ბასილი

1074 წელს გადაწერილ ხელნაწერში (A 558) შენახულა საგალობლები ექვთიმე ათონელისა, რომელთა აკროსტიქი იძლევა შემდეგ წინადადებას: «ღმერთშემოსილსა ევთიმის გლახაკი ბასილი შეამკობს»³. ვინაა ეს ბასილი, გადავრით ვერ ვიტყვი, შეგვიძლია ვიფიქროთ, რომ ის იყო ივერთა მონასტრის ერთ-ერთი მოღვაწე, რომელმაც ეს საგალობლები შეთხზა სანამ იოანესა და ექვთიმეს «ცხოვება» დაიწერებოდა. საქმე ისაა, რომ საგალობლებს არ ატყვია გავლენა ამ «ცხოვებისა».

ყოველ შემთხვევაში ეს ბასილი არ უნდა იყოს ის ბასილი, ბაგრატიის ძე, რომელსაც აგრეთვე დაუწერია ექვთიმეს საგალობლები (II 1710, ფ. 67b—70a). ეს ბასილი იყო ძე ბაგრატი მესამისა (გარდ. 1014 წ.), მოღვაწე ხაზლის ლავრისა. რომელსაც ლოკვა-კურთხევის მისაღებად წარუდგინეს ბიჭებმა ხაზულში მიყვანილი 10 წლის გიორგი (მთაწმიდელი). როგორც გიორგის ბიოგრაფი ამბობს, ეს ბასილი «მას ეანსა შინა იყო მოძღუარი და განმანათლებელი ქუეყანისა ჩუენისა». ამ ბასილის «დისიძე», ესე იგი დის ქმარი, იყო ცნობილი გიორგი ათონელის «ცხოვრებაში» ფერსო ჯოჯივისძე⁴. «კალმასობის» ავტორი მას ასე ახასიათებს: «ბასილი ბაგრატიანი იყო სათილოსოვოსთა და ღვთისმეტყველებასა შინა ზედმიწეენილი. მთარგმნელი სხვათა უნათაგან კეთილი და რიტორ-მომთხრობელი, და მალალ ფრასასა ზედა და მთხზილი, მონოზონებითა სრული, და განმანათლებელი ეკლესიათა, რომელსა უწოდეს ქართველთა ეკლესიათა სამკაულად»⁵.

¹ ათონის კრება, გვ. 187—201; ს. ყუბანეიშვილი, ქრესტომათია, I, 355—357.

² არ ვიფიქრობთ, რომ ეს ეზრა იყოს ის ეზრა ანჩელი, რომელმაც XI საუკ. პირველ ნახევარში ბაგრატი IV-ის ერთგულებით ისახელა თავი (ქართლ. ცხოვრება, მარიამ დედოფლ. გვ. 255).

³ ათონის კრებული, გვ. 209—215.

⁴ იქვე, გვ. 289, 290.

⁵ «კალმასობა», ტ. II, გვ. 172. ცნობილია კიდევ ერთი ბასილი ათონელი, შიდა ექვთიმე კათოლიკოსისა, თანამედროვე პიმენ სალოსისა (მე14 საუკ. პირველი ნახევარი).

83. ზოსიმე

ჩვენამდე შენახულა საგალობლები ილარიონ ქართველისა¹ და ექვთიმე მთაწმიდელისა², რომელნიც დაუწერია ვიღაც უღირსს ზოსიმეს. ამ საგალობლების შედგენისას ზოსიმეს, როგორც მიღებულია პიმნოგრაფიაში, უსარგებლია იმ მასალით, რომელსაც იძლევა ცხოვრება ექვთიმესი და ილარიონისი (უკანასკნელი — ძველი, ათონური რედაქციისა). ერთიცა და მეორეც, როგორც მინაწერიდან ჩანს, ზოსიმეს დაუწერია იაკობ მღვდლის იძულებით, რომელიც დეკანოზად ყოფილა ივერიის ლავრაში 1071 წლის შემდეგ (ამ წელს დეკანოზად ჯერ კიდევ ვიღაც ევსტრათი ჩანს)³, გიორგი ოლთისარის მამასახლისობისას (1065—1077). ასე რომ, ზოსიმე მოღვაწეობს ათონზე 1072—1077 წლებში. ამ ზოსიმეს გადაუწერია, სხვათა შორის, გიორგი მთაწმიდლის მიერ გადმოთარგმნილი სტოდიერა⁴. მასვე გადაუწერია აგრეთვე გიორგი ათონელის ოქტომბრის თთუენი 1076 წელს გიორგი ოლთისარის მამასახლისობაში⁵.

84. ლეონტი მროველი

მეთერთმეტე საუკუნიდან ჩვენ გვაქვს რამდენიმე ნაწარმოები, რომელთა ავტორად ერთ-ერთი მინაწერი ლეონტი მროველს თვლის. სახელდობრ, მარიამ დედოფლის (აგრეთვე ანა დედოფლისაც) «ქართლის ცხოვრებაში» ერთ ადგილას აღნიშნულია: «არჩილის წამება და მეფეთა ცხოვრება და ნინოსაგან ქართლის მოქცევა ლეონტი მროველმან აღწერა» (გვ. 211). და თან დამატებულია: «დედასა ესთენ ეწერაო». არაერთი სხვა, ან სხვა წყაროდან მომდინარე, ცნობა ლეონტი მროველისა და მისი ლიტერატურული მოღვაწეობის შესახებ ჩვენ არ მოგვეპოვება⁶. მაგრამ ასაკი იმ ნაწარმოებისა, რომელშიაც ამ მინაწერს ადგილი აქვს, თავდება იმისა, რომ ის, თუ თანამედროვე არაა ლეონტისა, ძალიან ძალე კია გაკეთებული მის შემდეგ. სიტყვები: «დედასა ესთენ ეწერაო», გვაფიქრებინებს, რომ თავდაპირველად, სანამ «ქართლის ცხოვრების» პირველი კრებული შედგებოდა, არსებობდა ცალკე კრებული ლეონტის შრომებისა აღნიშნული მინაწერით, რომელიც აქედან რედაქტორს, მართალია უადგილთ ადგილას, «ქართლის ცხოვრებაშიც» ჩაურთავს.

¹ ათონის კრებული, გვ. 177—186; ს. ყუბანიევილი, კრესტომათია 1, 360—363.

² იქვე, გვ. 202—208.

³ ათონის ხელნაწერი № 28 ცაგარლით, 30 ბლეიკით.

⁴ ათონის კრებული, გვ. 209, შენიშვნა.

⁵ ათონის ხელნაწერი № 54, ბლეიკის კატალოგით.

⁶ აკად. ნ. მარის სიტყვით, ათონის ერთ-ერთი XI—XII სს. ხელნაწერში № 61 მოხსენებული ყოფილა «მთავარეპისკოპოსი ლეონტი მროველი» («Агиографические материалы по Грузии. рукописям Иверы», 1, 84, ЗВОЛО, XIIII), «ლეონტი მროველი», როგორც ცალკე ხალი, მოხსენებულია აგრეთვე პარიზის ნაციონალური ბიბლიოთეკის ქართულ ხელნაწერში, რომელიც შეიცავს ექვთიმე ათონელის მიერ ნათარგმნ ოქროპირის განმარტებას მათეს სახარებისა და აღმწერელის სიტყვით, XI საუკუნეს ეკუთვნის (ე. თაყაიშვილი, პარიზის ნაციონალური ბიბლიოთეკის ქართული ხელნაწერები, გვ. 42).

ტიტული მროველი გვაფიქრებინებს, რომ ლეონტი ყოფილა რუისის მღვდელმთავარი: ეპისკოპოსი ან მთავარეპისკოპოსი. ის რომ მართლაც სასულიერო პირია, ამის თავდებია ნინოსა და არჩილ მეფის ცხოვრება, აგრეთვე მეფეთა ცხოვრების ზოგიერთი აზრი და წარმართობის განმაქიქებელი პოლემიკური და ქრისტიანობის განმადიდებელი აპოლოგეტური ტონი, რომელიც უფრო სასულიერო პირს შეეფენის.

როდის ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა ლეონტი? ამის შესახებ აზრთა სხვადასხვაობა არსებობს. აკად. ნ. მარის შემთხვევით გამოთქმული აზრის თანახმად, ლეონტი მერვე საუკუნის მწერალია¹. ამ აზრს, რომელსაც მხარს უჭერს მ. ჯანაშვილიც², საფუძვლად უძევს, ალბათ, არჩილ მეფის მეტაფრასული ცხოვრების შემდეგი სიტყვები: არჩილის «ღირსებისთა ქებათა ვერვინ მკადრე ქმნილ არს, თვნიერ მის ჟამისა წმიდისა ეპისკოპოსისა ლეონტი მროველისა, რომელსაცა მისი სანატრელი ცხორებაჲ და ღუაწლი ვრცლად აღუწერია, ვითარცა მოგვთხრობს მათიანე ქართველთა ცხოვრებისაო»³. მაგრამ, როგორც ის არაა მართალი, რომ ლეონტის არჩილის ცხოვრება «ვრცლად აღუწერია», ისე არც ისაა მართალი, ვითომც ის, ლეონტი, «მის ჟამისა», ესე იგი არჩილის დროის, მაშასადამე, მერვე საუკუნის, მწერალია. აკად. ივ. ჯავახიშვილის გამოკვლევით, შეუძლებელია ლეონტი მროველს მეთერთმეტე საუკ. ადრე ეცხოვრა, ის მას თვლის ამ საუკუნის პირველი ნახევრის მოღვაწედ⁴. ს. კაკაბაძე თავდპირველად არსებითად ეთანხმებოდა აკად. ი. ჯავახიშვილს, თუმცა ლეონტის მოღვაწეობის ხანად მას მიაჩნდა მეთერთმეტე საუკუნის არა პირველი ნახევარი, არამედ დასასრული მისი, დავით აღმაშენებლის მეფობა⁵. შემდეგ კი ლეონტის მოღვაწეობის დრო მან გადმოიტანა 900—920 წლებში ერთი გლოსის მიხედვით, რომელიც ლეონტის არჩილის «ცხოვრებაში» შეუტანია, სახელდობრ: ბერძენთა მეფე უთვლის არჩილსა და მიძრს: «დაადგერით სიმაგრეთა შინა თქუენთა, ვიდრემდის წარხდეს წელიწადნი მათნი სჳმისნი, რამეთუ ორას და მეერგასესა წელსა განველთოს მეფობა მათი და განსრულებასა მესამასისა წელიწადისა მოეცეს ძალი მეფობასა ჩუენაა და შევმუსრნეთ აგარიანნი». ს. კაკაბაძის აზრით, რადგანაც აგარიანთა «განვლთოლვა» და მათგან შუამდინარის დაბრუნება 250 წლის შემდეგ პიჯრიდან, ესე იგი 880 წლის ახლოს, არ მომხდარა, ლეონტის ამ სიტყვების აღსასრული მესამასე წელიწადისათვის გადაუდვია, მაშასადამე, თავისი სალიტერატურო მუშაობა მას უნდა ეწარმოებინა 930 წელზე უფრო ადრე, დაახლოებით 900—920 წლებში⁶. ჯერ ერთი. აღნიშნული გლოსა იკითხება არა ლეონტის მიერ დაწერილს არჩილის «ცხოვრე-

¹ «Кавказский Вестник», 1902 г., № 3.

² «Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа», вып. XXXV

³ მ. ჯანაშვილი, ქართული მწერლობა, I, 258.

⁴ «ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა». პირველი გამოცემა, გვ. 113, მეორე გამოცემა, გვ. 170.

⁵ «О древне-грузинских летописцах XI стол.», стр. 27.

⁶ «საისტორიო ძეგბანია», გვ. 182.

ბაში», არამედ ჯუანშერის ისტორიაში¹, მაშასადამე, ის ეკუთვნის არა ლეონტის, არამედ ჯუანშერს. მეორე — თუ ამ გლოსაში ჩვენ ვერ კიდევ აუსრულებულ წინასწარმეტყველებას დავინახავთ აგარიანთა დასუსტებისა და შემუსვრის შესახებ, ლეონტის მოღვაწეობა ისეთივე უფლებით შეგვიძლია 250 წელზე ადრე ჰიჯრიდან დავდოთ, როგორცაც მესამასე წელზე. მართლაცდა, თუ მისი მოღვაწეობა ჰიჯრიდან სამასი წლის შესრულებამდე უნდა დაიდოს. რატომ მაინცდამაინც 900—920 წლებს უნდა მივაკუთვნოთ ის და არა მეცხრე, მერვე ან მეშვიდე საუკუნეს? მესამე — დღეს უკვე გამორკვეულია, რომ ამ გლოსაში ჩვენ ვვაქვს არა ჯუანშერის და, მით უმეტეს, ლეონტის წინასწარმეტყველება ან მოლოდინი, არა რაიმე რეალური ისტორიული ფაქტის აღმნიშვნელი თარიღი, არამედ ასტროლოგიურ-კაბალისტიკური «პერმესტრისმეჯისტონის წიგნიდან» ამოღებული გამოანგარიშებისა და რიცხვთა კომბინაციების გამოძახილი², ამიტომ მათზე დაყრდნობით ყოვლად შეუძლებელია ლეონტი მროველის მოღვაწეობის დათარიღება.

მ. თარხნიშვილის აზრით, ლეონტი მროველის ლიტერატურული საქმიანობა მერვე საუკუნის მეორე ნახევარს ვერ გადასცილდება³. უფრო ზუსტად, ის უნდა დაიდოს 6—7 საუკუნე, სომეხ-ქართველთა საეკლესიო განსხვავებამდე⁴. რატომ? რადგანაც მისი სახელით ცნობილი შრომები ამ ეპოქას ეკუთვნიანო (S 92). მაგრამ ეს უკანასკნელი ხომ დასამტკიცებელია, განა შეიძლება ერთი უცნობით მეორე უცნობის გარკვევა? მ. თარხნიშვილს არც ის უშლის ხელს, რომ ლეონტის შრომაში იხსენიება ქ. ბაღდადი, — ეს, მისი სიტყვით, შემდეგი ღრობის დამატებაა, — არც ის გარემოება, რომ ამ შრომაში არამთა ეპოქის კვალი ჩანს. ესეც, მისივე განცხადებით, ან მოგვიანო ღრობის ინტერპოლაციაა, ანდა არამეულ-სირიელის (?) გამოვლინება (S 407, შენიშვ.). ყველაფერი ეს ნაკარნახევია უფრო არქაიზაციის მიზნით, ვიდრე მკაცრი მეცნიერული მეთოდით. არც ლიტერატურული წყაროები ლეონტისა, რომელთაგან ზოგიერთი X—XI ს. ეკუთვნის, არცთუ მისი გეოგრაფია ასეთი განცხადების უფლებას არ იძლევა. არ იძლევა ამის უფლებას მისი საისტორიო შრომის მიზანდასახულება, განსაკუთრებით კი ენა თხზულებისა⁵.

როგორც ქვემოთ, თავის ადგილას, დავინახავთ, ყველაზე ადრინდელი შრომა ლეონტისა არის «ნინოს ცხოვრება»; ამას ის იყენებს თავის მეორე შრომაში «მეფეთა ცხოვრებაში», რომელიც დაწერილია 1072 წლამდე. ხოლო მესამე მისი შრომა «მარტვილობა არჩილ მეფისა», შედგენილია 1072 წლის შემდეგ, ვინა-

¹ ქართლის ცხოვრება, მარიამისეული ვარიანტი, გვ. 205.

² მ. ქვიციანიძე, რამდენიმე, ვერ კიდევ გაურკვეველი, ტერმანი ჩვენი საისტორიო წყაროებისა, «თბილ. უნივერს. მოამბე», ტ. V, გვ. 306—309.

³ Geschichte der kirchlichen georgischen Literatur, S. 92.

⁴ ibid. S. 407, Anmer. 3.

⁵ მგონია, მ. თარხნიშვილს მხედველობიდან გამოჰპარვია ჩვენი უკანასკნელი ნაშრომი ამ საკითხის გარშემო: ნინოს ცხოვრების მატეანისეული რედაქციის ავტორი (ეტიუდები II, 269—280). მ. თარხნიშვილზე ისე, როგორც მისი წინაღობის შეკლევარებზე, რომელთა შეზღუდვას ის იმეორებს ამ საკითხში, ვაღუენას აღდგენს უმთავრესად ლეონტის არმენოფილური ტენდენციები; ამ ტენდენციების შესახებ ცოტა ქვემოთ.

იდან იმას იყენებს ჯ უ ა ნ შ ე რ ი. ასე რომ, ამისდა მიხედვით, ლეონტი ჩვენ გვესაზნება მეთერთმეტე საუკუნის სამოციანი-სამოცდაათიანი წლების მოღვაწედ¹. დღეს უკვე «ქვანიც ლაღადებენ» ამ ქეშმარიტებას. 1957 წლის ივნისში აღმოჩენილი იქნა თრეხვის გამოქვაბულში ქვაჯვარის ძეგლი, რომელსაც შემდეგი წარწერა აქვს:

წმიდაჲ მიქელ მთავარანგელოზი.

მე ლეონტი მროველმან დიდითა მოჭირვებითა აღვაშენე ესე ქუაბი ხატი-სათვს ღმრთეებისა და დღესა ჭირისასა ნავთსაყუდელად რუისისა საყდრისა შვილთათვს ჟამთა შინა აღფარსალან სულტანისაგან ოხრობისათა.

ქორონიკონსა სპე².

აქედან ირკვევა, რომ ლეონტი მროველი თანამედროვეა აღფარსლან სულტანისა (1063—1072), და უკანასკნელის მიერ საქართველოს აღხრებასთან დაკავშირებით (1065 — 1068 წ.) 1066 წელს (ქორონიკონი სპე) მას აუშენებია ქუაბი, რომელშიაც დასახლებული ძეგლი შენახულა.

როგორც მისი შრომებიდან ჩანს, ლეონტი სავსაოდ ნაკითხი და განათლებული კაცი ყოფილა: მას კარგად სცოდნია როგორც საეკლესიო (ბიბლია, აგიოგრაფია), ისე საერო (შაჰნამე), საისტორიო (ბიზანტიელი ისტორიკოსები, მოსე ზორენელი, აგათანგელოსი) და აპოკრიფული (ფსევდოფეტრუმი, ფსევდომეთოდი) მწერლობა. უცხო ენათაგან მან იცის ბერძნული ენა, რომლიდანაც თაოგმნის ერთ აპოკრიფს და რომლის ნორმების მიხედვით აწარმოებს ქართველი ეთნარხოსების სახელებს, აგრეთვე სპარსული (ამ ენაზე მას მთელი წინადადება მოუყვანია თავის მატეანეში, გვ. 160) და, შეიძლება, სომხურიც.

ახლა განვიხილოთ მისი შრომები, რომლებიც ზემომოყვანილ მინაწერში არის ჩამოთვლილი. ესენია: ნ ი ნ ო ს ც ხ ო ვ რ ე ბ ა, მ ე ფ ე თ ა ც ხ ო ვ რ ე ბ ა და არჩილ მეფის წ ა მ ე ბ ა.

I. ცხოვრება ნინოსი. ლეონტი მროველის დრომდე ჩვენს მწერლობაში არსებობდა ნინოს ცხოვრების ის რედაქცია, რომელიც შემოუნახავს ჩვენთვის შატბერდისა და ქელიშის ხელნაწერებს და რომლის შესახებ ჭეშმით გვექნება ლაპარაკი. აი ეს რედაქცია აუღია ლეონტის და თავისებურად გადაუყვებია. რაც ძველი რედაქციის თავში იყო მოქცეული, მას ბოლოში მოუთავსებია; პირველი პირის მოთხრობა მესამე პირისად გადაუყვებია, ზოგიერთი პარაგრაფი ძველი მოთხრობისა გამოუშვია, ზოგი მიუმატებია, ფრაზები განუყვარცია და სიტყვები განუახლებია. უმთავრესი განსხვავებანი ლეონტის რედაქციისა ძველი რედაქციისაგან უკვე აღნიშნულია სამეცნიერო ლიტერატურაში³, ამიტომ მათ აქ აღარ გავიმეორებთ; შევნიშნავთ მხოლოდ, რომ იმ

¹ დაწვრილებით კ. ქ ე ქ ე ლ ი ძ ი ს «ნინოს ცხოვრების» მატეანისეული რედაქციის ავტორი» (ეტიუდები II, 269 — 280).

² იხ. გაზეთები «Взря Востока», 1957 წ. № 173, «კომუნისტი» 1957 წ. № 158.

³ ე. თ ა ყ ა ი შ ვ ი ლ ი. ახალი ვარიანტი წმ. ნინოს ცხოვრებისა, გვ. XV—XXV. მხოლოდ ავტორი ამ ახალ რედაქციას აკუთვნებს არა ლეონტის, რომლის არსებობა მაშინ ცნობილი არ იყო, არამედ მეთუე საუკუნის კათოლიკოსს ი რ ს ე ნ ს.

ადგილთა შორის, რომელნიც ლეონტის თვითონ შეუტანია, უფრო მნიშვნელოვანია ცნობა ნებროთის წიგნის შესახებ (გვ. 86 — 87) და ამბავი კეისრისათვის საცოლოს ძებნისა და თრდატ, სომეხთა მეფისაგან, ნინოს თანამოგზაურ რიფსიმიანთა წამებისა (გვ. 63 — 64). პირველი ამოღებულია აპოკრიფიდან «თარგმანი დაბადებისათვის ცისა და ქუეყანისა», რომლის შესახებ ჭკვემით ვფიქნება ლაპარაკი, რაც შეეხება მეორეს, უკანასკნელი წლების სპეციალური გამოკვლევით (პროფ. ილ. აბუღაძე), რიფსიმიანთა წამებისა და სომეხთა მოქცევის გადმოცემისას ლეონტის გამოუყენებია ერთი და იგივე წყარო, შემცველი როგორც წამებისა, ისე მოქცევისაც. ეს წყაროა ბერძნული, და ისიც ამ ენაზე დაცული ვრცელი ვარიანტი აგათანგელოსისა თუ არა, მისგან არც ისე დიდად დაშორებული¹.

საერთოდ უნდა შევნიშნოთ, რომ ვერც ერთი იმ ნაკლთაგანი, რომელიც ახასიათებს ძველს, შატბერდულ რედაქციას ნინოს ცხოვრებისას, ლეონტის თავიდან ვერ აუცილებია და თავის შრომაში ნაბიჯი წინ ვერ წაუდგამს. ამით აიხსნება, ალბათ, ის სიტყვები, რომლითაც არსენ ბერი ახასიათებს ამ შრომას: «ესე ნეტარისა ნინომს ცხოვრება შეუწყობელად, განბნეულად და აღრეულად ეწერა... ამისათვის საეკლესიოთ მკითხველთათვის ფრიად საწყინო იყო და მსმენელთათვის უქმარ და ვერ საცნაურო². თუცა, მიუხედავად ამისა, ლეონტის შრომამ გამოდევნა სხვა ვერსიები ჩვენი შწერლობიდან და უცალობელი ბატონობა მოიპოვა, ალბათ, იმიტომ, რომ ის «ქართლის ცხოვრების» შემადგენელ ნაწილად იქცა.

ლეონტის ეს შრომა თავდაპირველად მეფეთა ცხოვრებაში შეტანილი არ ყოფილა, ის შეადგენდა დამოუკიდებელ შრომას, ისე როგორც არჩილის წამება. ეს რომ ასეა, შემდეგიდან ჩანს: 1) ის იწყება, როგორც მთლიანი და დამოუკიდებელი შრომა, სიტყვებით: «პირველად უკუე ვაქსენოთ ცხოვრება წმიდისა და ნეტარისა დედისა ჩუენისა» (გვ. 55); 2) არსენ ბერი, ავტორი ნინოს მეტაფრასული ცხოვრებისა, ამბობს: ესე ნეტარისა ნინომს ცხოვრება შეუწყობელად და განბნეულად ჰამბავსა მეფეთასა თანა სწერიო. მაშასადამე, მის დროს ყოფილა ისეთი ნუსხებიც ნინოს ცხოვრებისა, რომელნიც მეფეთა ცხოვრებაში კი არ ყოფილა შეტანილი, როგორც ახლა, არამედ მასთან ერთად ან მის გვერდით არსებობდა; 3) ავტორი გადმოგვცემს მირიანის ცხოვრებას ვრცელ პარაგრაფში (გვ. 48 — 55), რომელსაც ათაეებს მირიანის მიერ მოხდენილი სარწმუნოებრივი რეფორმის მოკლე აღწერილობით: «მას უამსა მოსრულ იყო წმიდა და ნეტარი დედა და ემბაზი ჩუენი ნინო და დაეყო მცხეთასა შინა სამი წელი და განაცხადა ქადაგება ქრისტეს სჯულისა და იქმოდა კურნებასა თვნიერ წამალთა კმარებისა და კმამალად იწყო ქადაგებად ქრისტეს სჯულისა, ქეშპარიტისა მის ღმრთისა ჩუენისა» (გვ. 55). ლეონტის მიზნებისათვის, ისტო-

¹ ერთი ფრაგმენტი აგათანგელოსისა გამოსცა G. Garitte-მ ქართულ, სომხურ და ბერძნულ ენაზე (Mus'iri, I, 61, 1—2, 1948).

² «ცხოვრება წმ. ნინოსისა», საეკლ. მუშ. გამოცემა, № 10, გვ. 51—52.

რის საზოგადო კურსში, ეს მოკლე ცნობაც საკმაო იქნებოდა, ამიტომ სრულიად ბუნებრივად მას თავისი მოთხრობა ამ სიტყვების შემდეგ ასე გაუგრძელებია: «მაშინ კეისარსა კონსტანტინეს რომელ ჰყვა მძევალი, ძე მირიანისი, რომელსა ერქუა ბაქქარ, გამოუგზავნა მეფემან კონსტანტინე ნიქითა დიდითა და მოუწერა ესე» (გვ. 109). მაგრამ შემდეგი დროის რედაქტორს სწორედ ამ აბზაცებს შუა ჩაუკერებია ცხოვრება ნინოსი, რომელშიაც უფრო ვრცელადაა გადმოცემული ეს უმნიშვნელოვანესი ფაქტი მირიანის მეფობისა; 4) ლეონტის რამდენიმე შემთხვევა ჰქონდა შეეტანა თავის შრომაში ესა თუ ის აგიოგრაფიული ნაწარმოები, მაგალითად, წამება რაედენ პირველმოწამისა (გვ. 170 — 180), ცხოვრება იოანე ზედაზნელისა (გვ. 187 — 188) და მარტილობა შუშანიკისა (გვ. 188), მაგრამ ამას ის პორიდებია, როგორც დამარღვეველს მისი საისტორიო მოთხრობის მთლიანობისას. შუშანიკის შესახებ, მაგალითად, ის პირდაპირ შენიშნავს, რომ «სიგრიძისაგან არა დაეწერენ ლუაწლნი» მისნი ჩემს შრომაშიო (გვ. 188). რაღა ნინოს ცხოვრებისათვის უღალატებდა ის თავის მეთოდს? როდის შეიტანეს ეს ცხოვრება მარტიანეში, დანამდვილებით არ ვიცით. ერთი ცხადია, რომ, როდესაც ლეონტის მარტიანე სომხურად უთარგმნიათ, მაშინ ის უკვე შეტანილი უოფილა იმაში¹. ასე რომ, ის დაახლოებით მეთორმეტე საუკუნის მეორე ნახევარში უნდა იყოს შეტანილი მარტიანეში, ესე იგი მაშინ, როდესაც ლეონტისა და ჯუანშერის შრომებიდან შეუდგენიათ ერთი კრებული, პირველი რედაქცია ქართლის ცხოვრებისა.

ნინოს ცხოვრება უფრო ადრე უნდა იყოს დაწერილი ლეონტის მიერ, ვიდრე მეფეთა ცხოვრება. ამას, სხვათა შორის, გვაფიქრებინებს ერთი წინადადება, რომელსაც მეფეთა ცხოვრებაში ვკითხულობთ: «ნინო იქმოდა კურნებასა თვნიერ წამალთა კმარებისა» (გვ. 55). ეს წინადადება ამოღებულია ნინოს ცხოვრებიდან, სადაც ნათქვამია: «რეცათუ მიზეხითა წამალთა კმარებისაჲთა მრავალნი განუკურნებელთა სენთაგან შეპყრობილნი განათავისუფლნა უძღურებათაგან მათთა» (გვ. 76) და «განკურნის განუკურნებელნი თვნიერ წამალთასა» (გვ. 83). წინ უსწრებს ეს ცხოვრება ჯუანშერის შრომასაც, რომლის ერთი წინადადება — ქართველებმა «ნათელი მიიღეს კელთა ქუეშე» ბერძენთასა (გვ. 205). ამოღებულია ნინოს ცხოვრებიდან, სადაც ნათქვამია: «სიხარულითა აღივსებოდა მეფე და დედოფალი (ბერძენთა), რამეთუ კელსა მათსა ქუეშე ნათელს იღებდა ყოველი ქართლიო» (გვ. 97).

II. მეფეთა ცხოვრება. ეს არის საისტორიო ხასიათის შრომა ლეონტი მროველისა, რომელიც განხილული გვაქვს სხვაგან².

III. წამება არჩილ მეფისა არის პატარა, მოკლე ნაწარმოები, რომელიც «ქართლის ცხოვრების» პირველ რედაქტორს შეუტანია ჯუანშერის თხზულებაში (გვ. 211—215) იქ, სადაც ლაპარაკია არჩილის შესახებ, და თან

¹ M. Brosset, Additions et éclaircissements, p. 20 — 32.

² კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, II, 1958, გვ. 252—259.

დაუმატებია: «წიგნი ესე იპოვა ესრეთ სულ მცირედ აღწერილი, რომელ ჟამთა შლილობითა ჯერისაებრ ვერვის აღუწერიაო» (გვ. 215). ლეონტი მროველის დრომდე, თუ არჩილის წამება არა, კულტი მაინც არსებობდა მისი. ეს იქიდან ჩანს, რომ იოანე-ზოსიმეს კალენდარში, რომელიც მეთათე საუკუნის მეორე ნახევარშია შედგენილი, 15 იანვარს დადებულია ხსენება «არჩილისა, ქართველისა მოწამისაჲ».

ლეონტი მროველს ამ თხზულების დაწერისას ხელთა ჰქონია უმთავრესად ჯუანშერის შრომა. მართლაც: 1) დასაწყისი მისი: «ვითარ გარდაქდეს წელიწადნი ორმეოცდაათნი კჳალად მოვიდა...» განმეორებაა ჯუანშერის სიტყვებისა: სარკინოზნი «წელიწადსა ორმეოცდა ათსა არღარა შემოვიდოდეს» ქართლს (გვ. 211); 2) თანახმად ჯუანშერისა, ლეონტიმ იცის, რომ არჩილის პაპა არის აღარნასე ხოსროიდი და არა ბაგრატიონი (გვ. 213); 3) იცის მან ისიც, რომ ერეკლე კეისარმა და სტეფანოზ მთავარმა ქართლში მიწასა შინა დაფლეს მრავალი საგანძური (გვ. 213 — 214), რაც მხოლოდ ჯუანშერს აქვს გადმოცემული (გვ. 199 — 200); 4) არაბთა მხედართმთავრად მათი პირველი შემოსევისას ჩვენში ლეონტი თელის ამირა ყრუს (გვ. 212, 214) და ამ შემთხვევაში იმეორებს ჯუანშერის შეცდომას (გვ. 200)¹. საერთოდ, თხზულება ღარიბია შინაარსით. ჩანს, მეტი ცნობები ამ ეპოქიდან არც ლეონტის დროს არსებობდა, თორემ, თუ ის არა, ჯუანშერი მაინც შეიტანდა თავის ისტორიაში.

როდის ეწამა არჩილ მეფე? ეს საკითხი მეტად ბუნდოვანი და ძნელად გასარკვევია ჩვენს ისტორიაში. საქმე ისაა, რომ, გარდა ჯუანშერისა, სხვა ძველი ისტორიკოსები არჩილს არ იხსენიებენ. ამით აიხსნება, რომ მის გარდაცვალებას ჩვენი მკვლევარნი სხვადასხვა დროს უჩვენებენ: ვახუშტი ბატონიშვილით (მასთან ერთად ბროსეთი, ბაქრაძით, ჯანაშვილით) არჩილი (გამეფებული 668 წ.) გარდაცვლილა 718 წელს², მ. საბანიძით — 744 წ.³, აკად. ივ. ჯავახიშვილი, მართალია, არჩილ მეფეს სულ არ იხსენიებს, მაგრამ, ვინაიდან მისი შვილის ჯუანშერის ამბავს 761 — 771 წლებში სდებს⁴, არჩილის წამებას, მისი კონცეფციით, არაბთა მეორე შემოსევისას (გვ. 737 — 741) უნდა ჰქონოდა ადგილი. არჩილი მეფობს 50 წლის შემდგომ არაბების არა პირველ, არამედ მეორე, მურვან იბნ-მუჰამედ ყრუს დროს. შემოსევისას (737 წ.). არაბთა მხედართმთავარი ჰიჭუმი. რომელსაც ასიმ ეწოდება, არის, როგორც Marquart-მაც აღნიშნა⁵, ჰაზიმ ხუზაიმა, რომელიც აღ-რაშიდმა და-ნიშნა მერვე-მეცხრე საუკუნეთა მიჯნაზე. არჩილი შვილია სტეფანოზისა, ეს შეიძლება იყოს სტეფანოზი აბო თბილელის მარტვილობისა. ასე რომ, არჩი-

¹ შესაძლოა ვინმემ პრიორიტეტი ამ შემთხვევაში ლეონტის ზიაროს და არა ჯუანშერის, მაგრამ ამის ნებას არ გვაძლევს გენეალოგია ყრუ ამირასი, რომელიც ჯუანშერს აქვს (გვ. 200), ლეონტის კი არა.

² ისტორია საქართველოსი, დ. ბაქრაძის გამოცემა, გვ. 116—117.

³ «საქართველოს სამოთხე», გვ. 332.

⁴ ქართველი ერის ისტორია II, პირვ. გამოც. გვ. 352—353. მეორე გამოც. გვ. 77—78.

⁵ «Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge», S. 402.

ლის წამებას ადგილი ჰქონდა მერვე საუკუნის გასულს (737+50), 787 წლის შემდგომ¹.

IV. ჩამოთვლილი თხზულებანი ორიგინალური ნაწარმოებია ლეონტი პროველისა. უეჭველია, მას ნათარგმნი შრომებიც ექნებოდა, მაგრამ ამათგან ჩვენ მხოლოდ ერთი ვიცით, სახელდობრ: «თქუშული წმიდისა მამისა ჩუენისა ეფრემისი, თარგმანი დაბადებისათჳს ცისა და ქუეყანისა და ადამისათჳს, ვითარ მისცუალეს გუჳამი მისი და დამარხეს გოლგოთას და ცუალუბა ნათესაეთა». ეს არის აპოკრიფი, რომელიც წინ უძღვის ლეონტის საისტორიო შრომას, როგორც მისი, ასე ვთქვათ, შესავალი და პროპედევტიკული ნაწილი². ეს აპოკრიფი, რომელიც წარმოადგენს ასურული თხზულების განძთა ქუბის ერთ-ერთ რედაქციას, გადმოთარგმნილია ბერძნულიდან, როგორც სტილიდან ჩანს, ლეონტის მიერ. ლეონტი, რომელსაც ეს აპოკრიფი სჭირდებოდა ქართული ისტორიის მსოფლიო ისტორიასთან დასაკავშირებლად, უხვად იყენებს მას თავის ისტორიაში. იმის მიხედვით შეუთხზავს მას თქმულება ნებროთის წიგნის შესახებ, ვინაიდან მასში ლაპარაკია ნებროთ გმირზე და მოხსენებულია ასტროლოგიური «წიგნი ხილვათა ნებროთისათა»³. ✕

მ. თეოფილე ხუცესმონაზონი

ბიოგრაფიული ცნობები თეოფილეს შესახებ არ შენახულა, ამიტომ მისი ვინაობა საკმაოდ არ ვიცით. არსებობს ერთი ცნობა, ვითომც ის თანამედროვე იყო არსენ იყალთოელისა, ეფრემ მცირისა და იოანე ტარიჭისძისა, ესე იგი მწერალი იყო მეთერთმეტე საუკუნის მეორე ნახევრისა, და მათთან ერთად 1114 წელს საქართველოში შემოსულა ან დაბრუნებულა. სახელდობრ: A ფონდის ხელნ. № 131, გვ. 247 და მარია დედოფლისეულ ქართლის ცხოვრებაშია არშიაზე მიწერილია ტექსტის ხელით: «შე[მო]ვიდენ მთარგმნელნი წიგნთანი ეფრემ მცირე და თეოფილე და არსენ იყალთოელი და იოანე ტარიჭისძე ქრისტეს აქეთ ქორონიკონსა ჩროლ⁴ (=1174), რაც შეცდომით ჩრილ (1114)-ის მაგიერ უნდა იყოს დაწერილი, ვინაიდან 1174 წელს არც ერთი ამ ბირთავანი ცოცხალი არ ყოფილა, — ეფრემ მცირე, არსენ იყალთოელი და იოანე ტარიჭისძე, დანამდვილებით ვიცით, არიან მოღვაწენი დაახლოებით 1114 წლისა. ანტონ კათოლიკოსის სიტყვითაც, თეოფილე აბრწყინვიდა დროსა მას წინათ მულთა მამათასა», ესე იგი იოანე პეტრიწისა და ეფრემ მცირისა⁵; ხოლო იოანე ბატონიშვილის «კალმასობაშია ნათქვამია: «ესე მამა თეოფილე იყო ქართველი და თანამედროვე ძველთა მამათა ქართველთა: არსენისი, ეფრემისი და იოანე ფილოსოფოსისა, სიბრძნის-

¹ მარკვარტი მის წამებას სდებს 785—786 წლებში (იქვე, S. 420. Anmerk. 420—421).

² ქართლ. ცხოვრება, მარია დედოფლის ვარიანტი, გვ. 786—846.

³ დაწერილებით იხ. კ. კეკელიძე, ლეონტი პროველის ლიტერატურული წყაროები, თბილისის უნივ. მოამბეა, III, 42—47.

⁴ თ. ვორდანი, ქრონიკები, I, 225, 241.

⁵ «წყობილსიტყვაობა», სტროფი 749.

მოყუარებასა შინა სრული და ღმრთისმეტყუელი, საღმრთოთა წერილთა შინა გამოცდილი და მთარგმნელი ბერძნულიდან ქართულსა ზედა»¹. ეს თეოფილე ზოგიერთებს მიაჩნიათ იმ თეოფილედ, რომელიც მოხსენებულია გიორგი მთაწმიდლის ცხოვრებაში. აქ გადმოცემულია, რომ 1057 წელს გიორგის კამათი ჰქონდა ანტიოქიის პატრიარქ თეოდოსისთან (1053 — 1057) საქართველოს ეკლესიის დამოუკიდებლობის შესახებ. ქართველთა ავტოკეფალობის კანონიერების დამტკიცება გიორგის განუზრახავს იმ ფაქტით, რომ ქრისტიანობა საქართველოში ანდრია მოციქულის მიერაა გავრცელებული (იმ დროს ეს საკმაო საბუთი იყო), და ამიტომ ასეთი წინადადება მიუცია პატრიარქისათვის: «მოლებად ეს წიგნი მიწმოსვლა ანდრია მოციქულისა და მუნით გეუწყოს საძიებელი თქუენიო. პატრიარქმან უბრძანა თეოფილეს, ნათესავით ქართველსა, რომელი იგი უყუანადსკნელ ტარსუს მიტროპოლიტ იქმნა, მოლებად წიგნისაჲ მის»². მაგრამ ეს რომ ასე არ არის, შემდეგიდან ჩანს: გიორგი მთაწმიდლის ბიოგრაფიის დაწერის დროს (1066 — 1068) აქ მოხსენებული თეოფილე უკვე მიტროპოლიტი ყოფილა, ხოლო ის თეოფილე, რომელიც ჩვენ გვაინტერესებს, 1081 წელსაც უბრალო ხუცესმონაზონი იყო, როგორც ამას ერთ-ერთი მისი შრომა ნათელყოფს³. ამასთან, ტარსუს მიტროპოლიტი თეოფილე ქართული მწერლობის ისტორიაში არაფრით ცნობილი არაა და თუ ზოგიერთი მკვლევარი როგორც, მაგალითად, პლ. იოსელიანი⁴ და მ. საბინინი⁵, იმას მოციქულების იაკობისა და პეტრეს ლიტურგიის და ბასილი ფილოსოფოსის მიერ დაწერილი ილარიონ ქართველის ცხოვრების გადმოთარგმნას აკუთვნებს, სრულიად უსაფუძვლოდ. ჩვენ ვიცით, რომ იაკობ მოციქულის ლიტურგია, მაშასადამე, პეტრესიც, რომელიც, სტილის მიხედვით, იმასთან ერთად უნდა იყოს გადმოღებული, უთარგმნიათ ქართულად არაუგვიანეს მეთერთმეტე საუკუნის დასაწყისისა⁶, ხოლო ილარიონის ცხოვრება ბასილი ასიკრიტისა გადმოუცემებია ექვთიმე ათონელს⁷. თეოფილე ხუცესმონაზონი კი, რომელსაც ლიტერატურული მოღვაწეობა დაუწყია გიორგი მეფის ბრძანებით არაუადრეს 1073 წლისა, საკმაოდ ნაყოფიერი მწერალი იყო⁸. ერთ-ერთი მისი შრომის მინაწერადან ჩანს, რომ ის გიორგი მთაწმიდლის შეგირდი ყოფილა. აქ ვკითხულობთ: «საუკუნომცა არს საქსენებელი და კურთხევაჲ ნეტარისა და წმიდისა მამისა, მზრდელისა და მოძღუარისა ჩემისა გიორგი მთაწმიდელისა,

¹ «კალმასობა», II, 175.

² «ათონის კრებ.» 315.

³ K. Kekelidze, Monumenta Hagiographica Georgica, I, t. 1, p. XXI—XXIII.

⁴ «წილობილსიკავობა», შენიშვნა 138.

⁵ Полное жизнеописание святых грузинской церкви, III, 116, пр. 19.

⁶ К. Кекелидзе, Дверие-грузинский Архипастырь, стр. IV—V.

⁷ ა. გუგუელიძე, ნაწევრები ქართული აგიოგრაფიის ისტორიიდან, «თბილისის უნივერსიტეტის შობაზე», I, 41—52.

⁸ მოღვაწეობდა ის კონსტანტინოპოლის ღვთისმშობლის მონასტერში, რომელსაც სახელიად რქმევია ტრიანფლიუ (τριών φαλίσκω).

აბლისა ოქროპირისაჲ და მშობელთა მისთაჲ¹. თეოფილეს შრომები შემდეგ დარგებად შეიძლება დაეყოთ:

I. აგიოგრაფია. თეოფილეს აგიოგრაფიული შრომები ყველა მეტაფრასული რედაქციისაა. ამ ბზრივ უნდა აღინიშნოს: 1) მთელი სექტემბრის თვის წმიდათა ცხოვრებანი სვიმეონ მეტაფრასტისა. ამას მოწმობს ივერიის მონასტრის მეთერთმეტე საუკუნის მეტაფრასტი, რომელსაც შემდეგი მინაწერი აქვს: «ითარგმნა უკუე წიგნი ესე მეტაფრასტი ქალაქსა შინა სამეუფოსა კონსტანტინოპოლს, მონასტერსა შინა ყოვლად შუენიერსა ტრიანფლიუს, დედისა ღმრთისასა. უღირსისა მიერ თეოფილესა ხუცესმონაზონისა, მათვე კვლითა მიერ გაინუსსა დასაბამითგან წელთა ეჭუსი ათას ხუთას ოთხმეოცდა მეცხრესა, ინდიკტიონსა ოთხსა ბერძულად, მეფობასა აღმოსავლეთს გიორგი კესაროსისა, ბაგრატის ძისა, რომლისა ბრძანებითა ვიწყე თარგმნად წიგნთა ელლინურისაგან ქართულად, საბერძნეთს დედოფლობასა მართაჲ[სსა], მისივე გიორგის დისასა, და მეფობასა ნიკიფორე ბოტინატისა და ალექსი კომნინისათა, მას ეამსა, ოდეს ბაგრატის ასული მარიამ დედოფალი აღმოსავლეთით კონსტანტინეპოლეს შემოვიდა². როგორც ჩანს, სექტემბრის მეტაფრასები თეოფილეს 1081 წელს უთარგმნია. ამ წიგნის ერთი ცალია ათონის ივერიის მონასტერში, ის შეიცავს 26 ცხოვრება-ენკომიას³. 2) როგორც უკანასკნელად გაირკვა, თეოფილეს უთარგმნია ნოემბრისა და დეკემბრის თვის 16 მეტაფრასული საკითხავი⁴. 3) თეოფილეს უნდა გადაემეტაფრასებია აგრეთვე ილარიონ ქართველის ცხოვრება⁵, რომელიც ექვთიმე ათონელს შეუდგენია ბერძენი ფილოსოფოსის ბასილი ასიკრიტის ამჟამად დაკარგული შრომის მიხედვით⁶. 4) თეოფილეს დაუტოვებია საინტერესო ცნობები სვიმეონ მეტაფრასტის ცხოვრებისა და ლიტერატურული მოღვაწეობის შესახებ⁷.

II. ჰომილეტიკა. თეოფილეს ჰომილეტიკური შრომანიც მეტაფრასული რედაქციისაა. მას უთარგმნია ამ დარგში: 1) ეპიფანე კვიპრელის «საკითხავი მუცლადღებისათვის ანნამსა, რაჟამს ეხარა შობაჲ წმიდისა ღმრთის-მშობელისაჲ»⁸. 2) ანასტასი სინელის «შემოსლვისათვის მარხვათასა და შეექუსისათვის ფსალმუნისა»⁹. 3) კირილე ალექსანდრიელის «საკითხავი, თქუმული ყოვლად წმიდისა ღმრთისმშობელისათვის და წმიდათა მამათა-

¹ A 1205, ფ. 333 ბ. მის მიერ გადმოთარგმნილი სექტემბრის თვის აგიოგრაფიული კრებულის წინასიტყვაობაში ის ამბობს: «მადლითა მოძღურისა და გამზრდელისა ჩემისა გიორგი მთაწმიდელისაჲთა ვიწყე თარგმანებაჲ წიგნთა ბერძელისაგან ქართულადო (ათონ. ხელნ. № 20 ბლექიის კატ.), 29 (ვაგარლით), ფ. 3რ.

² A. Цегерели, Сведения. I, стр. 72 — 80; თ. გორდანიძე, ქრონიკები, I, 228 — 229; კ. კეკელიძე, ბიზანტიური მეტაფრასტიკა და ქართული აგიოგრაფია, «ენიკვირისკი. შრომები», 1947 წ., XXV/1 ბ, გვ. 23 — 25.

³ კ. კეკელიძე, ბიზანტიური მეტაფრასტიკა..., გვ. 34 — 35.

⁴ იქვე, გვ. 31 — 32.

⁵ მ. საბანინი, საქ. სამოთხე, გვ. 371 — 392; A 130, 170, 176.

⁶ კ. კეკელიძე, ნაწყვეტი ქართული აგიოგრაფიის ისტორიიდან, «თბილ. უნივერსიტეტის მოამბე», I, გვ. 52 — 57.

⁷ კ. კეკელიძე, ბიზანტიური მეტაფრასტიკა და ქართული აგიოგრაფია, გვ. 23 — 24.

⁸ ხელ. № 5, ფ. 123 — 130.

⁹ ხელ. № 8, ფ. 104 — 111; A 733, № 129, ფ. 152 — 161.

თვს ეფესოსას კრებისა, რომელი შეკრბეს დაპკობისათვს უშჯულომასა ნისტორისა¹. 4—6) იოანე ოქროპირის ოთხი სიტყუა ან საკითხავი: ბზობისათვს², იუდაას მიერ განცემისათვს და ვნებისათვს უფლისა³, «ვნებისათვს უფლისა ჩუენისა და ვითარმედ დღესა, რომელსა განივლინა ადამ სამოთხით, მასვე დღესა შევიდა სამოთხედ ავაზაკი»⁴, და «განცემისათვს უფლისა და მიცემისათვს საიდუმლოთა»⁵.

III. დოგმატიკა და პოლემიკა. 1) თეოდორიტე კვრელის «აღსარებაჲ მართლისა და უბიწომასა ქრისტეანეთა სარწმუნოებისაჲ»⁶, რომლის ბერძნული დედანი ჯერ ცნობილი არაა. 2) ეპიფანე კვიპრელის «პასუხი ეპისტოლისაჲ, რომელი მიუწერეს მლუდელთავე მიათა აკაკიოს და პავლე თავთაოანებისათვს ოთხმოცთა მათ წვალებათამსა»⁷, რომელშიც ჩვენ გვაქვს ეპიფანეს მიერ სამ წიგნად დაწერილი «წვალებათა წინააღმდეგ» თხზულების შემოკლება ბერძნულად *Ἀνααίφρασιαισις* -ის სახელით ცნობილი⁸.

IV. ასკეტიკა. ამ დარგში თეოფილეს უთარგმნია: 1) «წიგნი ცხორებისათვს და მოქალაქობათა წმიდათა და ნეტართა მამათა ჩუენთა», რომელსაც ბერძნულად ეწოდება *Αντίκρυ ἀγίου πνεύματος*. ეს თხზულება, როგორც უკვე გვეონდა ლაპარაკი, უთარგმნია ჯერ კიდევ ექვთიმე მთაწმიდელს თეოფილეს თარგმანი შეიცავს მეორე რედაქციას ამ თხზულებისას, რომელიც შედგება «შესავალი სიტყვსა» და 24 თავისაგან. ექვთიმეს რედაქციასთან შედარებით ეს რედაქცია უფრო ვრცელია. ჯერ ერთი, აქ არის შესავალი და მეთოთხმეტე თავი რომელნიც ექვთიმეს რედაქციას აკლია, თან მოღვაწე მამათა და მათი აპოფთეგმა-თქმულებათა რიცხვიც მეტია. თეოფილეს რედაქცია მოთავსებულია A ფონდის ხელნაწერში № 1105, რომელსაც შემდეგი მინაწერები აქვს: «ლოცვა ყავთ. წმიდანო მამანო, ცოდვილისა თეოფილეს[სთვის]. რქცა თარგმანისათვს, რამეთუ ცოდვანი ერთბაჲდ მქონან, და ბერი კლიმი აკურთხეთ ყოველთა, რამეთუ შემდგომად ღმრთისა და წმიდათა მისთა მოღუაწებითა ითარგმნების წმიდაჲ ესე სულთა საცხორებელი წიგნი» (ფურც. 163); «ღმერთმან შეიწყალენ ფრიად ცოდვილი თეოფილეს» (ფურც. 11); «ღმერთმან შეიწყალენ ცოდვილი თეოფილეს, ამისი თარგმანი» (ფურც. 231). 2) ასკეტიკონი იოანე ოქროპირისა⁹, რომელიც შედგება მორალურ-ასკეტიკურ ჰომილეტიკური შინაარსის 19 თავისაგან. მეცამეტე თავის შემდეგ ვკითხულობთ: «თარგმანი თეოფილესი»¹⁰.

V. ეგზეგეტიკა. «თარგმანებაჲ დაბადებისაჲ იოანე ოქროპირისა», ათონ. 81 (ცაგარლით). 29 (ბლეიკით), ავტოგრაფი.

¹ გელ. № 8, ფ. 432—439.

² გელ. № 8, 279—284; A 5, 317—322, № 129, 212—217, № 272, 125—134.

³ გელ. № 8, 289—291; A 5, 360—363, № 129, 202, № 272, 135—136.

⁴ გელ. № 8, 310—313; A 5, 386—394, № 129 და 272.

⁵ A 5, 345—354; № 272, 136—143; გელათ. № 8, 291—298.

⁶ გელ. № 8, 439—447; A 66, 496—502, № 140, 496—507.

⁷ A 205, 287—298 (სადაც მიწერილია: «თფ თარგმანია»), № 64, 91—98.

⁸ Migne, PG. t. 42, col. 833—886.

⁹ იქვე, t. 47, col. 319—386.

¹⁰ A 143, ფ. 100.

86. პროკოპი მღვდელი

საეკლესიო მწერლობის ისტორიაში ცნობილია ბასილი დიდის თხზულება, რომელსაც ასკეტის ეწოდება. ეს თხზულება მეთერთმეტე საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში უთარგმნია ეფრემ მცირეს, რომელსაც შემდეგი ცნობა დაურთავს თავის თარგმანისათვის: როდესაც დავიწყე ამ წიგნის თარგმნა, გავიგე, რომ ის უკვე თარგმნილია ქართულად «პატიოსნისა მღვდლისა პროკოპის მიერ», ამიტომ მაშინვე შევაჩერე ჩემი შრომა იმ იმედით, რომ პროკოპის თარგმანს როგორმე ვიშოვნო. ველოდე თორმეტი წელიწადი. მაგრამ, ადამიანის დაუდევრობით თუ ღრთა სიავით, ვერ მივიღე ის ვერც საქართველოდან, ვერც კონსტანტინოპოლიდან. ამიტომ, იმედგადაწყვეტილმა, ანტონ ტბელის ბრძანებით, განვაგრძე თორმეტი წლის წინათ დაწყებული და შეწყვეტილი შრომა¹. ამნაირად, მეთერთმეტე საუკუნის მეორე ნახევარში ყოფილა ვიღაც პროკოპი მღვდელი, რომელსაც უთარგმნია ბასილი დიდის ასკეტის ე. შესაძლებელია ვიფიქროთ, ის იყო მოღვაწე კონსტანტინოპოლის რომელიმე მონასტრისა, ვინაიდან ეფრემი ამ წიგნს კონსტანტინოპოლიდანაც მოელოდა ეს მით უფრო საფიქრებელია, რომ ის წარმოადგენს ბერძნული დედნის სიტყვა-სიტყვით თარგმანს, საკუთარ სახელთა ბერძნული ფორმების დაცვით და ბერძნული ფონეტიკის თვალსაჩინო ზეგავლენით. რასაც ამ დროს ჯერ კიდევ არ ჰქონია აღგილი არამცთუ საქართველოში, არამედ ათონზედაც, და რასაც საფუძველი სწორედ კონსტანტინოპოლის ქართველმა მოღვაწეებმა ჩაუყარეს მეთერთმეტე საუკუნის მეორე ნახევარში. პროკოპის შრომა შენახულია A ფონდის ერთადერთ ხელნაწერში № 53 და, წინასიტყვაობის გარდა (ფ. 1 — 8), შედგება რვა თავისაგან.

87. გიორგი მცირე

ჩვენი სახელოვანი მოღვაწისა და მწერლის გიორგი მთაწმიდლის ცხოვრება² დაუწერია მის მოწაფეს, გიორგი მცირეს, რომელსაც აგრეთვე ხუცესმონაზონსაც უწოდებენ. ეს გიორგი «თუალით მხილველ და კელითმსახურ ყოფილა და ყურით მსმენელ სიტყუათა წმიდისა პირისა მისისათა»³. ანტიოქიასა თუ შავ მთაზე იერუსალიმში, საქართველოში, კონსტანტინოპოლსა თუ ათონზე. — გიორგი განუყრელად თავის მოძღვართან იყო, ამიტომ მან დაწვრილებით იცოდა ყოველი თავგადასავალი დიდებული მოძღვრისა და სხვებზე უფრო კარგ პირობებში იდგა ამ თავგადასავლის აღსაწერად. გიორგი მთაწმიდლის გარდაცვალების შემდეგ, როდესაც მისი ხეშტი კონსტანტინოპოლიდან ათონს გადასვენეს, გიორგი მცირეც, რასაკვირველია, ათონზე გადავიდა და იქ სამუდამოდ დამკვიდრდა თავისი ღირსეული მოძღვრის — საფლავთან ახლოს სამოღვაწეოდ. ჩანს, ისეთი შესანიშნავი პიროვნების ბიოგრაფიის დაწე-

¹ თ. კორდანი, ქრონიკები, II, 39 — 40.

² ათონის კრებული, გვ. 282 — 351; მ. ს. ბ. ი. ნ. ი., საქართველოს სამოთხე, გვ. 437 — 488.

³ ათონის კრებული, გვ. 349.

რა, როგორც გიორგი იყო. ბევრს ჰქონია მიჩნეული აუცილებელ საქიროებად. ყველაზე უწინ ამის შესახებ ხმა ამოუღია მის მოძღვარს, შავი მთის შეყენებულსა და მოღვაწეს, გიორგის. ამ უკანასკნელს თეითონაც კარგად სცოდნია გიორგი მთაწმიდლის თავგადასავალი ბავშვობიდან სიბერემდე. ამიტომ მას ორგზის წერილობით უთხოვია გიორგი მცირისათვის აეწერა მხოლოდ ის პერიოდი, როდესაც ისინი მას, გიორგი შეყენებულს, მოშორდნენ, წმინდანის აღსრულებამდე. უფრო კი აღსრულება მისი. მაგრამ ათონზე ყოფილან ისეთი ძმებიც, რომელთაც ნდომებიან აღწერილი ყოფილიყო გიორგის მთელი ცხოვრება. დაბადებიდან სიკვდილამდე. გიორგი მცირეს აურჩევია უკანასკნელი გზა, რომელიც ორივე მხარეს დააკმაყოფილებდა. ავტორი ამბობს, რომ თავის შრომისათვის მას ხელი მიუყვია, სხვათა შორის, იოანე ქყონდიდლის იძულებით მაშინ, როდესაც ეს უკანასკნელი მოვიდა «სამეფოდ ქალაქად მოვლინებული ბაგრატ აფხაზთა მეფის მიერ სევასტოსისა»¹. «ცხოვრების» დაწერა უნდა დაწყებულიყო ერთი წლის შემდეგ გიორგის გარდაცვალებიდან. ვინაიდან ავტორი ამბობს, რომ მისი გვამი «იყო ვიდრე წელიწადმდე ყოველთა წმიდათა ეკლესიასა» («ათონის კრებ.» გვ. 346). მაშასადამე, «ცხოვრება» დაწერილია 1066 წლის პირველი ნახევრის შემდეგ, მაგრამ არაუგვიანეს 1068 წლისა, როდესაც გარდაიცვალა თხზულების შემკვეთელი გიორგი შეყენებული². მაგრამ «ცხოვრების» ხელნაწერის ერთი ადგილის მიხედვით. ის დაწერილი გამოდის არაუადრეს მეთერთმეტე საუკუნის ოთხმოციანი წლების დამდეგისა. როდესაც გიორგის გვამი კონსტანტინოპოლიდან ათონზე გადაჰქონდათ ურმით (1065 წ.), ურემმა შემთხვევით გადაუარა პატარა. დაახლოებით 7 — 8 წლის (ჩჩვლ), ბავშვს, მაგრამ არაფერი ავნო მას. ის ბავშვი, ნათქვამია «ცხოვრებაში», «აწ განმწვსებულ არს», ესე იგი დაქაბუებული. დავაყვაცებულია, «და თვთ მიუთხრობს» ამ სასწაულებრივ ამბავსო («ათონის კრებული» გვ. 346, «განმწვსებულ»-ის მაგიერ აქ დაბეჭდილია «განმწესებულ»). თხზულებიდან ნათლად ჩანს, რომ ის მიღებული აქვს მის შემკვეთელს, გიორგი შეყენებულს (იქვე გვ. 349 — 350). აქედან უნდა ვიფიქროთ, რომ გიორგი შეყენებული არ გარდაცვლილა 1068 წელს, როგორც ეს მიღებულია დღეს, მაგრამ, თუ გავითვალისწინებთ მის «ბერობასა» და მხცოვანებას გიორგი ათონელის მასთან მოსვლისას 1039 წელს, ძნელი დასაჯერებელია, რომ მეთერთმეტე საუკუნის ოთხმოციანი წლების დამდეგს ის კიდევ ცოცხალი ყოფილიყო. მაშ რაშია საქმე? თხზულების ბოლოში ავტორი წერს გიორგი შეყენებულს: ამ თხზულებას ბევრი «ნაკლულევანებაჲ» ახლავს თან, გთხოვ «სრულ ჰყო» იგიო, არამცთუ შენ, «კაცად-კაცადმან, რომელიცა შეემთხვოს, შესძინენ ნაკლულევანებასა ამას ზედა და განასრულენ»-ო (გვ. 350). ხომ არ არის ის აბზაცი, რომელშიაც ბავშვის «განმწვსების» ამბავია მოთავსებული, შემდეგი დროის ერთ-ერთ ასეთ «შენაძენთა» ან «შენამატთაგანი»? მართლაც, ეს აბზაცი ასეთ შთაბეჭდილებას ტოვებს. წინა აბზაცში

¹ «ათონის კრებული», 280.

² პლ. იოსელიანი, წყობილსიტყვაობა ანტონ კათოლიკოსისა, შენიშვ. 131; Н. Марр, Иоани Петрицкий — грузинский неоплатоник XI—XII вв., стр. 57.

განოთქმულია განცვიფრება ბავშვის სასწაულებრივი გადარჩენის შესახებ: «ეჰა ზეშთა ბუნებისა კელის-პყრობაა და შეწევნაა ღმრთისა სახიერებისაა და მადლი იგი კაცისა მის ღმრთისაა!» (გვ. 345 — 346). რაღა საჭირო იყო ამის მომდევნო აბზაცში განმეორება უკვე გამოთქმული გაკვირვებისა: «ეჰა მადლი წმიდისა მის გუამისაა, ვითარმედ აღუსუბუქა საკვრველად მძიმე იგი ურმისა თუალი» და შემდგომი? ასეთი განმეორება თხზულების ავტორს არ ახასიათებს, შეიძლება «ცხოვრების» ახალი ნუსხის დამმზადებელმა, რომლის დროს ის ბავშვი მართლაც «განმწვსებული» იყო და რომელიც მას იცნობდა აღნიშნული სიტყვები, «შეძინებისა» და «განსრულების» სახით, მოათავსა ან თვით ტექსტში, ან აშიაზე, ხოლო მისი ნუსხიდან ის სხვა ნუსხაშიც გადავიდა შემდეგ. როდის გარდაიცვალა თვით ავტორი ცხოვრებისა გიორგი მცირე, დანამდვილებით არ ვიცით, ცნობილია მხოლოდ, რომ 1083 წელს ის ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო. ვინაიდან ამ წელს მას გადაუწერია თავისი მოძღვრის მიერ ნათარგმნი სამოციქულო¹. ავტორს არ გადმოუცია დეტალები გიორგის ცხოვრებისა, არამედ მხოლოდ მსხვილი და საყურადღებო ფაქტები, მის ნაწარმოებში ჩვენ თვალწინ გვეშლება მნიშვნელოვანი მომენტები ბაგრატ მეოთხის მეფობისა და მაშინდელი საქართველო-ბიზანტიის ურთიერთშორის დამოკიდებულებისა. ნაწარმოების ენა მეტად მარტივი და მასთან მომხიბლავია, განსაკუთრებით გიორგის გარდაცვალების აღწერისას ის პირდაპირ შედეგს წარმოადგენს².

მიუხედავად მრავალი ღირსებისა, გიორგი მცირის შრომას ზოგიერთი დეფექტიც ახლავს თან. პირველ ყოვლისა, ის არ უჩვენებს მის მიერ გადმოცემული ამბების წელიწადს. ფაქტებს ის მხოლოდ ამა თუ იმ პირთა სახელების აღნიშვნითა და ხანგრძლიობით ათარიღებს. აქ კი მას ხანდახან, შეიძლება უნებლიედ შეცდომა მოდის. მაგალითად, როგორც უკვე ვთქვით, გიორგი მთაწმიდლის დაბადებას ის გიორგი I-ის მეფობას მიაკუთვნებს (თუ ეს შემდეგი დროის გადამწერთა კორექტურული შეცდომა არაა), ნამდვილად კი ამას უფრო ადრე ქჷონდა ადგილი, შემდეგ ვერ აქვს მას აგრეთვე სისწორით გარკვეული გიორგის სამწერლო მოღვაწეობა: ის არ გვაძლევს ჩვენ სრულ ნუსხას მისი შრომებისას და ერთ შემთხვევაში გიორგის ისეთ შრომასაც კი მიაწერს («წიგნი მეექუსისა კრებისა»), რომელიც ნამდვილად გიორგის არ ეკუთვნის.

წერის მანერაში გიორგი მცირე ბაძავს თავის მოძღვარს, რომელმაც ექვთიმეს ბიოგრაფია დაწერა. ამ მხრივ ჩვენ ხაზს არ გავუსვამთ მაინცდამაინც წინადადებას: «ხოლო ჩუენ პირველსავე სიტყუასა მოვიდეთ», რომელიც ორივე თხზულებაში გვხვდება³ და რომელიც შაბლონურია აგიოგრაფიულ ნაწარმოებებში, აღვნიშნავთ შემდეგ ადგილებს:

¹ A 584.

² გიორგი მცირე როგორც ისტორიოსი, განხილულია აკად. ივ. ჯავახიშვილის თხზულებაში «ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა», გამოც. I, გვ. 84 — 91, გამოც. მე-3, გვ. 137—145.

³ «ათონის კრებული», გვ. 25, 286, 295, 309 და სხვ.

«რამეთუ ეგვეთარი თარგმანი, გარეშე მათ პირველთასა, არღარა გამოჩენილ არს ენასა ჩუენსა და ეკვონებთუ არცალა გამოჩინებად არსა; «რამეთუ უფროსნი წიგნნი ღამით სანთლოთა უთარგმნიანა (ექვთიმეს ცხოვრება: «ათონის კრებული», გვ. 26, 30).

«რამეთუ ესე ყოველთა უწყით, ვითარმედ ეგვეთარი თარგმანი, თვნიერ წმიდისა მამისა ჩუენისა ეფთვმესსა, სხუაჲ არა გამოჩენილ არს ენასა ჩუენსა და ეკვონებთუ არცა გამოჩინებად არს, და უფროსნი წიგნნი ღამით უთარგმნიანა (გიორგის ცხოვრება: «ათონის კრებული», გვ. 309).

საერთოდ უნდა შევნიშნოთ, რომ გიორგი მცირე დიდად განათლებული კაცი ყოფილა და მას, უეჭველია, თარგმანებიც ექნებოდა, მაგრამ ჯერჯერობით მათ ჩვენ არ ვიცნობთ.

88. ეფრემ მცირე

ეფრემ მცირე არის შესანიშნავი მეცნიერი, ფილოლოგი, ფილოსოფოსი-ისტორიკოსი და ამავე დროს მთარგმნელი. მან ქართულ მწერლობაში შექმნა მთელი ეპოქა, რომელმაც დიდებულად დააგვირგვინა ექვთიმესა და გიორგი მთაწმიდლების სამწერლო ღვაწლი. ეფრემის შესახებ ბიოგრაფიული ცნობები ნაკლებად შენახულა. ზაქარია გაბაშვილი, თეიმურაზ მეფის მოძღვარი, ამბობს, რომ მან ძველ წიგნებში ამოიკითხა, ვითომც ეფრემი იყო სამცხიდან, მოწაფე იოანე პეტრიწისა, მოღვაწეობდა შავ მთაზე და იერუსალიმში¹. საიდანაც უნდა იყოს ამოღებული ეს ცნობა², ის საეცებით სიმართლეს არ შეეფერება: ეფრემი იოანე პეტრიწის შეგირდი არასოდეს ყოფილა, ის უფროსი თანამედროვე იყო მისი და, მეტი თუ არა, 20 — 25 წლით ადრე გარდაიცვალა, ვიდრე პეტრიწი. ისიც საეჭვოა, რომ ეფრემს იერუსალიმში ემოღვაწნოს ხანგრძლივ. მიუხედავად ბიოგრაფიულ ცნობათა უქონლობისა, ჩვენ შეგვიძლია, რამდენადმე მაინც, გავითვალისწინოთ ეფრემის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის უმთავრესი ეტაპები.

მეთერთმეტე საუკუნის პირველ ნახევარში ბიზანტიასა და საქართველოს შორის დიდი ცილობა ატყდა «ზემო ქუეყანათა», ან ტაო-კლარჯეთის მიწების გამო. ეს მიწები ბიზანტიის იმპერატორმა შეათე საუკუნის სამოცდაათიანი წლების მიწურულში მეორედ დაუთმო დავით კუროპალატს. «რათს თვსსა სიცოცხლესა ჰქონდინა»³, იმ სამსახურისათვის, რომელიც მან გაუწია იმპერატორს ბარდა სკლი ოოსის აჯანყების ლიკვიდაციის საქმეში. დავითის გარდაცვალების შემდეგ (1001 წ.) იმპერატორი ბასილ II მოვიდა ამ მხარეს, სადაც მას მოწიწებით შეეგებნენ მეფე გურგენ და ბაგრატე. ბასილმა ეს მხარე დროებით ჩააბარა გურგენსა და ბაგრატს. ბაგრატ მეფემ და მერე მისმა შვილმა გიორგი პირველმა სრული ბატონ-პატრონობა მოინდომეს აქ. ამიტომ ბასილი იძულებული შეიქნა იარაღის საშუალებით დაებრუნებია უკანვე გიორგისაგან

¹ თ ვ თ რ დ ა ნ ი ა. ქრონიკები, I, 225.

² Н. Марр. Из книги царевича Баграта и грузинских переводах духовных сочинений. «Известия Академии Наук», т. X № 2.

³ «ათონის კრებული», გვ. 12; ჭ ქ ე ე ლ ი მ ე, ორი ექვთიმე ძველ ქართულ მწერლობაში, «ჩუენი შეცნიერება» № 2 — 3, გვ. 104 — 106.

ეს მხარე, რომლისაგან მან შექმნა ცალკე, ივერიის, თემი¹. ამ არევ-დარევის დროს თვით ადგილობრივ მკვიდრთა შორის, უფრო კი არისტოკრატიაში დაწვებულა განხეთქილება: ერთი ნაწილი ბიზანტიის ორიენტაციას იზიარებდა. მეორე საქართველოსას. ბერძნები არავითარ საშუალებას, ქრთამსა და მოსყიდვასაც კი, არ ერიდებოდნენ, რომ ქართველი დიდებულები იმპერატორის მხარეზე გადაებირებიათ იმათ ისინი ბიზანტიაში იწვევდნენ. მიწა-წყალსა და ადგილ-მამულებს ურიგებდნენ იქ, დიდ თანამდებობასა და «ჩინ-ორდენებს» აძლევდნენ. ხოლო მათ ქონებასა და ავლადიდებას საქართველოში თვითონ ეპატრონებოდნენ და ივერიის თემს უერთებდნენ². ასეთმა ვერაგულმა მოქმედებამ განსაკუთრებით თავი იჩინა მცირეწლოვანი ბაგრატ მეოთხის გამეფებისას. ბაგრატის ტახტზე ასელის პირველსავე წელს, 1027 წ., ივერიის თემის გამგის ნიკიტას მეცადინეობით, წაირვიდეს აზნაურნი ტაოელნი საბერძნეთს: ვაჩე კარიჭისძე და ბანელი ეპისკოპოზი იოანე. მათთანა სიმრავლე აზნაურთა ტაოელთა³. ეფრემი, რომლის გვარი კარიჭისძე ყოფილა⁴, ჩვენ მიგვაჩნია ამ ვაჩე კარიჭისძის შვილად კონსტანტინოპოლში ეფრემს, სადაც ის თუ არ დაბადებულა, ყოველ შემთხვევაში სულ მცირეწლოვანი შაინც მისულა. მიუღია ბერძნული განათლება და ზედმიწევნით შეუსწავლია ბერძნული ენა. ამის შემდეგ წასულა შავ მთაზე, ანტიოქიის მახლობლად, და დაუწყია იქ მოღვაწეობა⁵. საკითხავია, კონსტანტინოპოლში გაზრდილმა ეფრემმა რატომ

¹ Проф. М. Скабаланович, Византийское государство и церковь в XI веке, стр. 201 — 203.

² იქვე გვ. 201; Акад. В. Латышев, К истории христианства на Кавказе, стр. 14.

³ ქართლის ცხოვრება, მარიამ დედოფლის ვარიანტი, გვ. 254.

⁴ კატალოგი ჯუარის მონასტრის ქართული ხელნაწერებისა, პროფ. ა. ცაგარლისი, № 138 (Сводения, II, გვ. 33); ბლეიჯის კატალოგით № 16 (გვ. 44).

⁵ ამ მოსახრებას თითქოს მხარს არ უჭერს თვით ეფრემი, რომელიც თავის ამოსაქვენებელშია ამბობს: შავი მთის მოღვაწემ, საბა თუბარულმან «ქრისტეს მიმსგავსებულთა საბიერებითა შიტურთა ეამსა სიუცბისა და სიჭაბუკისა ჩემისასა და სხუათავე ქველისმოქმედებათა თანა ესვცა აჩუნა ჩემზედა, რომელ ბერძელისადა წიგნთა კითხვისა სწავლა იღუაწა ჩემთვის ადგილს. შინა ჯეროვნად მომზავებულსა, რომელ არს მონასტერი წმიდისა სვმეონ საცრველთ-მოქმედისაჲ, რომლისა მეობებითა... ვისწავე რამძე, დაღაცათუ არა შემსგავსებულად ღუაწლთა და წარსაგებელთა წმიდისა შის ბერისათა, არამედ ფრად უბეტესი ძალისა და მოსწრაფებისა ჩემისაჲ. ამის მიხედვით, თითქოს ისე გამოდის, რომ ეფრემს განათლება მიუღია და ბერძნული ენა შეუსწავლია არა კონსტანტინოპოლში, არამედ შავ მთაზე საბა თუბარელის ხელმძღვანელობით. რასაკვირველია, შავ მთაზე, ქართველთა წრეში, ეფრემმა ბევრი რამ შეისწავლა და შეიფარა, მაგრამ საეჭვოა, რომ ეს განათლება და ცოდნა, რომელიც მას აქონდა, მას შეეძინოს ეგრძოდ და არა სკოლაში. გამოთქმა — ეგამსა სიუცბისა და სიჭაბუკისა ჩემისასაჲ, შეიძლება ასე გაეგვოდ: როდესაც ეფრემმა კონსტანტინოპოლში სწავლა დაამთავრა და შავ მთაზე საბას დაემოწაფა, ის ჯერ კიდევ ჭაბუკი, ახალგაზრდა აყო და ამავე დროს, როგორც ასეთი, უცები, არაფრის ბეოდნე, რასაკვირველია, ბერძნული სიმდაბლითა და კრძალულებით გაავებულა. ეფრო დამაფიქრებელია გამოთქმა: იღუაწა ჩემთვის ბერძელისადა წიგნთა კითხვისა სწავლაჲ, მაგრამ ეს არ უნდა ნიშნავდეს იმას, რომ ბერძნული წიგნის კითხვა, ანბანი, ეფრემმა საბასაგან შეისწავლა. ნიშნავია არა ბერძელთა წიგნთა კითხვაჲ, არამედ წიგნთა ბერძელის კითხვისა სწავლაჲ. აქ ივულისხმება, რომ თითოეული საეკლესიო წიგნი — სახარება, სამოციქულო, დავითნი, საწინასწარმეტყველო მამათა ცხოვრება და სხე.

შავ მთაზე არჩია წასვლა და არა მახლობელ ივერიის მონასტერში, ათონზე? ჩვენ გვგონია, ამის მიზეზი იყო ის გამწვავებული ურთიერთობა, რომელიც სწორედ ამ ხანებში დაამყარდა ათონზე ქართველ და ბერძენ ბერებს შორის და რომელმაც კრიტიკულ მდგომარეობაში ჩააყენა ათონის ქართველობა. როდესაც ათონზე ქართველები ასეთ გაჭირვებაში იყვნენ, შავ მთაზე, სადაც მათი რიცხვი ამ დროს სამოცამდე აღიოდა, ისინი შედარებით მყუდროდ ცხოვრობდნენ. მართალია, როგორც გიორგი მთაწმიდლის ცხოვრებებიდან ჩანს, აქაც მოდიოდათ მათ ბერძენ ბერებთან შეტაკება, მაგრამ ეს 1057 წლამდე, მერე კი, გიორგი მთაწმიდლის ცნობილი დისპუტის შემდეგ პატრიარქი ანტიოქიისა მათ მფარველობასაც კი უწყევდა¹. შავ მთაზე, ანტიოქიაში, გიორგი მთაწმიდლის იქ ყოფნისას, როდესაც მას კამათი ჰქონდა პატრიარქთან საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალობის შესახებ, ეფრემი აქ ჯერ კიდევ არ ყოფილა მისული. წინააღმდეგ შემთხვევაში ადგილი არ ექნებოდა არც პატრიარქის შეკითხვას: «არავინ არსა ნათესავსა მათ შორის (შავი მთის ქართველებში) ბერძულისა ენისა მეცნიერი და წერილთა სწავლული?», არც პასუხს: «ჰე, არის ერთი ვინმე მონაზონი ღრამატიკოსი, ბერძულთა წიგნთა ქართულად თარგმნის», ესე იგი გიორგი². მერე, დაახლოებით მეთერთმეტე საუკუნის სამოციანი წლების დამდეგს, ეფრემი აქ დამკვიდრებულა, მწერლობა დაუწყია და ლიტერატურულ-მეცნიერული კავშირი დაუჭერია ფილოსოფოსებთან და მიტროპოლიტთან და თვით ყველაზე მეტად განსწავლულ «წმიდა მეუფე-პატრიარქთან ანტიოქიის ქალაქისა», რომლის ნებართვით ის სარგებლობდა სვიმეონწმიდის უდიდესი და უმდიდრესი წიგნსაცავით³. სხვათა შორის, მას აქ კავშირი და ნაცნობობა ჰქონია ბიზანტიის მწერლობის ისტორიაში კარგად ცნობილ კანონისტ ნიკონ შავმთელთან, პანდექტიებისა და ტაქტიკონის⁴ ავტორთან, რომელსაც საქართველოს საეკლესიო საკითხის გასარკვევად ხელში ჰქონია იგივე წყაროები, რაც ეფრემს. ასეთივე ნაცნობობა უნდა ჰქონოდა ეფრემს აგრეთვე იოანე დამასკელის ცხოვრების არაბულად აღმწერელ მიქაელ ბერთან და, შეიძლება, ამ ცხოვრების ბერძნულ ენაზე მთარგმნელ, ადანის მიტროპოლიტ, სამუელთან, რომლის შრომა მან ქართულად თარგმნა⁵. შავი მთის ქართულ კოლონიაში ამ დროს საკმაოდ განვითარებული ყოფილა სალიტერატურო ინტერესები, აქ შემდგარა მთელი წრე, რომელიც განსაკუთრებით მწერლობითა და მისი განვითარებისათვის ზრუნვით ყოფილა გატაცებული. ამ წრეს ეკუთვნოდ-

თავისი ვარკვეული წესით იკითხებოდა და მას შესწავლა სჭირდებოდა. ეს წესი საქართველოშიც შემოდიოდა და ცნობილი იყო ც. კეკელიძე, ბიზანტიური მეტაფრასტიკა და ქართული აგიოგრაფია, «თბილ. უნივ. შრომები», XXX/1 ნ, გვ. 36, შენ. 2).

¹ ათონის კრებული, გვ. 312 — 316.

² იქვე, გვ. 313.

³ თ. გორდანიძე, ქრონიკები, I, 217; Н. Марр, Предварительный отчет, стр. 30.

⁴ Fabricii, Bibliotheca Graeca, XI, 276 Ang. Mail. Collect. veter. auctor., p. 4 158. Филарет, Историческое учение об отцах церкви, III, 242, прим.

⁵ К. Кекелидзе, Грузинская версия арабского жития Иоанна Дамаскина, «Христ. Восток», III, 119 — 126.

ნენ: გიორგი მთაწმიდელი, კვირიკე ბერი, ანტონ ტბელი, საბა სულაამსძე თუხარელი, ეფრემ დიდი ოშკელი, იოანე მთავარამსძე, რომელმან «თვინიერ მცირედთა წიგნთადასა ყოველნივე მისითა საკმარითა და წარსაგებელითა ათარგმნინა»¹ მას, კირილე ალექსანდრიელი² და სხვ. განათლებული, ენერგიული და მომზადებული ეფრემი მოყოლია ამათ წრეში და მათ ჯეროვნად გამოუყენებიათ მისი ცოდნა და მომზადება, მისთვის წიგნების თარგმნა დაუვალებიათ. მთარგმნელობას ეფრემს ასწავლიდნენ საბა თუხარელი და ანტონ ტბელი, რომელნიც გულმოდგინედ ადევნებდნენ თვალყურს მის სამწერლო მოღვაწეობას და სხვადასხვაგვარი ტექნიკური რჩევა-დარიგებით ეხმარებოდნენ მას. პუნქტუაციის წესის შემოღება მას უკარნახა «საღმრთო ფილოსოფოსმა» იოანე [პატრიკ-ყოფილმა] ფარნაკელმა, რომელსაც, ანტონ კათოლიკოსის სიტყვით³, ეფრემი თავის მასწავლებლად თვლიდა და რომელიც შემდეგი დროის მკვლევართ იოანე პეტრიწად მიიღეს. გაბრიელ მღვდელი მას ამოურჩევდა ხოლმე სხვადასხვა თხზულებას გადმოსათარგმნელად⁴. შავი მთა, სადაც 1091 წლის ახლო ხანებში ის კასტანას მონასტრის მამად ან წინამძღვრად იყო⁵, ეფრემს სიკვდილამდე არ დაუტოვებია. ეფრემი უნდა გარდაცვლილიყო მეთერთმეტე საუკუნის უკანასკნელ წლებში, ყოველ შემთხვევაში, რუის-ურბნისის კრების (1103 წ.) აქტები მას მიცვალებულთა რიცხვში იხსენიებენ. ამიტომ მიუღებელია ის ცნობა, თითქოს 1114 წლის ახლო ხანებში ის სამშობლოში დაბრუნდა თეოფილე ხუცესმონაზონთან, არსენ იყალთოელთან და იოანე ტარიკიძესთან ერთად⁶, მით უმეტეს, რომ მეორე ადგილას, სადაც ეს ცნობა გამოტრეხულია⁷, ეფრემის სახელი უკვე აღარაა.

ეფრემი შესანიშნავი მეცნიერია და მისი ღრმა ერუდიცია ჩანს ყოველ დარგში. უფრო კი წიგნების თარგმნაში. მან შექმნა საკუთარი თეორია მთარგმნელობისა, რომელიც საფუძვლად დაედო შემდეგი დროის ქართულ მწერლობას. ეფრემი იმის მომხრეა, რომ თხზულება დედნიდან ითარგმნებოდეს პირდაპირ და ითარგმნებოდეს ისე, როგორც დედანშია. მთლიანად, შეუმოკლებლად და შეუმატებლად. «ზედაწარწერილის» ან სათაურის შეუცვლელად. იმისი აზრით, მთარგმნელს მუდამ უნდა ახსოვდეს თვისება ქართული და ბერძნული ენისა და იმას კი არ უნდა ზრუნავდეს, რომ სიტყვასიტყვით გადმოიღოს დედანი, მაშინ თარგმანი უხეში და ულაზათო გამოვა, არამედ

¹ თ. ეორდანიძე, ქრონიკები, 1, 33, შენიშვნა.

² ნიშნულ იმისა, თუ რა შეცდომებთან გვაქვს საქმე ზოგიერთ ისტორიულ-ლიტერატურულ წყაროში, დავასახელებთ განათლებულ იოანე ბატონიშვილს, რომელიც ამბობს, რომ საბა თუხარელი და ანტონ ტბელი «ცხოვრობდნენ ალექსანდრიისა შინა დროსა კირილე ალექსანდრიელისასაო» («ეკლმასობა», 11, 183). ჩანს, ქართული მოღვაწე კირილე, რომელიც მოღვაწეობდა ანტიოქიის მახლობლად მონასტერში, მას მიუღია მებუთე საუკუნის კირილედ, ხოლო ანტიოქიის მახლობლად მდებარე ალექსანდრია — ეგვიპტის ალექსანდრიად.

³ «წყობილსიტყვაობა», სტროფი 748.

⁴ თ. ეორდანიძე, ქრონიკები, 1, გვ. 214—222; ერთი შრომა მას უთარგმნია «ბრძანებითა კალიპოსელთა წინამძღვრის ბასილისათა» (S 334, 643).

⁵ იქვე, გვ. 215.

⁶ იქვე, გვ. 225.

⁷ იქვე, გვ. 241.

იპას, რათა სიტყვა იმდენად დაახლოებული იყოს დედანთან, რომ არსებითი და «მართებითი», ესე იგი საჭირო არ აკლდეს თარგმანსო. თვითონ ის სხვადასხვა «ლექსიკონთა» საშუალებით ჯერ არკვევდა პირვანდელ აზრსა და მნიშვნელობას დედნის რომელიმე ძნელი და ქველი სიტყვისას და მერე უძებნიდა მას ქართულ შესატყვისს, და, თუ მოხდებოდა, რომ ქართულ ენაზე შესაფერისი სიტყვა არ მოაპოვებოდა, ის ბერძნული სიტყვის «დაადგმას» ან გამოტოვებას ისევ უთარგმნელად მიღებას ამჯობინებდა. სხვების მიერ ნათარგმნის შესწორებისას ეფრემი მეტად ფრთხილად იქცეოდა, ის ირკვევდა — რატომ არ უდგებოდა ეს თარგმანი მის თანამედროვე ბერძნულ ტექსტს, და იმისდა მიხედვით თავის შესწორებას, თუ საჭიროდ დაინახავდა, ამიაზე ათავსებდა. თანახმად მისი ხელმძღვანელი ბერების რჩევისა, ეფრემი, როდესაც რამეს თარგმნიდა, დედნის სიტყვებს «მარტივად, შეუზავებლად და შეუხებელად» გადმოსცემდა ხოლმე, მაგრამ აზრის ნათელსაყოფად ის აშიებზე ურთავდა განმარტებასა და სქოლიოებს, რომლებითაც მოქარგულია ხოლმე ძირითადი ტექსტი ნათარგმნი თხზულებისა. ბერძნულ წიგნებშიაც ასე არისო. — შენიშნავს იგი. იმავე მიზნით, ესე იგი დედნის აზრის შესაგნებლად და გასაადვილებლად. მან შემოიღო საკუთარი სისტემა პუნქტუაციისა — ერთწერტილი, ორწერტილი, სამწერტილი და ექვსწერტილი — რომელიც ქართულ მწერლობაში დაკანონდა კიდევ¹. ის დიდი სიფრთხილით აიღებდა ხოლმე ხელში ამა თუ იმ თხზულებას სათარგმნელად. პირველ ყოვლისა ცნობებს ჰკრეფდა, ხომ არ არის ეს თხზულება ქართულად ნათარგმნიო. თუ გაიგებდა, რომ ის უკვე ნათარგმნი იყო, სანამ ამ თარგმანს დაწვრილებით არ გაიცნობდა, კალამს ხელში არ აიღებდა. მაგალითად, მას განუზრახავს ბასილი დიდის «ასკეტკონის» გადმოთარგმნა, გაუგია, რომ ეს წიგნი უკვე პროკოპი მღვდელს უთარგმნია; ის 12 წელიწადი ელოდებოდა ამ წიგნის მიღებას და მერე, ვინაიდან ამას ველარ ეღირსა, მართლაც გადაუთარგმნია ის. ასეთივე შემთხვევა ყოფილა გრიგოლ საკვირველთმოქმედის ცხოვრების თარგმნისას. ეფრემს სცოდნია, რომ ეს ცხოვრება გიორგი მთაწმიდლის მიერ უკვე იყო ნათარგმნი, მაგრამ, ვინაიდან ის მას ვერ მიუღოა, თვითონ უთარგმნია ხელახლა². ერთი სიტყვით, თხზულებანი, რომელნიც მისი ხელიდან გამოდიოდნენ, დამუშავებულია სასტიკი და რთული ფილოლოგიური მეთოდებით; არაფერი აქ უგულვებელყოფილი არაა, არც დადგენა და კრიტიკა ტექსტისა, არც სისწორე და სინამდვილე თარგმანისა, არც შედარება სხვადასხვა სწავლული კომენტატორის აზრებისა. ამ მხრივ, როგორც შეგნებული შეცნირ-მთარგმნელი, ეფრემი იშვიათი მოვლენაა ჩვენს მწერლობაში.

ექვს გარეშეა ეფრემი, როგორც ფილოსოფიურად მომზადებული და განათლებული კაცი, მიმდევარი იყო რომელიმე ფილოსოფიური სკოლისა. მისი შრომები ამეღავენებს მის სიმშათიას არისტოტელიზმისადმი ეს. სხვათა შორის, ჩანს იქიდან, რომ ის თარგმნის იოანე დამასკელის გარდამოცემას, რათა მის მიერ წინააღმდეგობდინ შეიღნი ეკლესიისანი გარეშეთა მათ

¹ თ. ე. ო. რ. დ. ა. ნ. ი. ა. ქრონიკები, I, გვ. 218.

² იქვე, გვ. 224.

ფილოსოფოსთა და მათითავე ისრითა განგურემლენ მათ¹. ინტერესებს მას აგრეთვე ნეოპლატონიზმიც, რომელიც მის დროს დიდ ნაბიჯს დგამდა განათლებულ ქართულ წრეებში; ამის დამადასტურებელია ის გარემოება, რომ მას უთარგმნია ფსევდოდოდიონისე არეოპაგელის თხზულებანი. იმას იზიდავს პრაქრისტიანული კულტურა, თუგინდ ეკლესიის მამათა საშუალებით, რომელნიც ახლოს იდგნენ ანტიკურ ქვეყანასთან და მძლავრად განიცდიდნენ მის სიმშვენიერეს. რომ ეს ასეა, იქიდანაც ჩანს, რომ ეფრემს გადმოუღია «ზღაპრობანი დიდისა ბასილის ეპიტაფიასა შინა შემოღებულნი». ზოგიერთი მისი თანამედროვე სასულიერო და საერო პირი ეფრემს, მის მოქმედება-მოღვაწეობას, ეჭვის თვალთ უყურებდა. არ მოსწონდათ, ჯერ-ერთი, მისი ფილოსოფიური სულისკვეთება რომელიც გამოიხატა ქართულ მწერლობაში პლატონური იდეების შემოტანა-პოპულარიზაციაში. მერე ის გარემოება, რომ ეფრემი ძველ ტექსტებს, რომელზედაც ისინი აღზრდილი იყვნენ, ასწორებდა, წარმოიდგინეთ — ექვთიმესა და გიორგი მთაწმიდლებისასაც კი, ზოგიერთ მათ მიერ ნათარგმნ წიგნს ხელმეორედ თარგმნიდა, რასაც მას მეტიჩრობაში ართმევდნენ და, ბოლოს და ბოლოს, მის მართლმადიდებლობაშიაც კი ეჭვი შეჰქონდათ. ამაზე ეფრემი იძულებული იყო განეცხადებია, რომ ის ქედს იხრის ექვთიმესა და გიორგის წინაშე², რომელთაც თავის მასწავლებლადა თვლის, მაგრამ, თუ იმათ ნამუშავეებში მას კორექტივი შეჰქონდა, ამისი მიზეზი თვით იმდროინდელ ქართველთა სულიერსა და გონებრივ მდგომარეობაში უნდა ვეძიოთ. მე მზადა ვარო, ამბობს ის, პასუხი გავცე ყველას და შევაჩვენებ ყოველგვარ მწვალებლობასა და წმიდა მამათა და მართლმადიდებელ კრებათა წინააღმდეგობათ³.

გარდა ფილოსოფიური ხასიათისა და მიმართულების მწერლობისა, ეფრემმა წინ წასწია ჩვენში ეგრეთ წოდებული მეტაფრასული ავიოგრაფია, რომელიც ბიზანტიაში მეთვე საუკუნის გასულს დამყარდა და რომელსაც პირველად ექვთიმე ათონელმა გაუყავა ჩვენსკენ კვალი. ეფრემი არამცთუ თვითონ თარგმნიდა ამ დარგში, მან დაგვიტოვა ფასდაუდებელი ცნობები ამ დარგის მწერლობის აღმოცენებისა და განვითარების შესახებ როგორც საბერძნეთში, ისე ჩვენში⁴. საერთოდ უნდა შევნიშნოთ, რომ ეფრემს ჩვეულებად ჰქონია თავის ნაშრომებისათვის ლიტერატურულ-ისტორიული ცნობები და შენიშვნები დაერთო, რომელთაც დიდი მნიშვნელობა აქვთ მკვლევარისათვის⁵.

¹ თ. ეორდანი, ქრონიკები, 1, გვ. 216.

² პროფ. რ. ბლეიკი, ეფრემ მცირის ლიტერატურული მოღვაწეობიდან. «მომომხილველი». 1, გვ. 160 — 162.

³ იქვე, გვ. 167 — 168.

⁴ К. Кекелидзе, Симеон Метафраст по грузинским источникам, «Труды Киевской Академии», 1910 г., февраль, стр. 172 — 191.

⁵ თ. ეორდანი, ქრონიკები, 1, გვ. 214 — 228; Н. Марр, Церковные ведомости за 1907 г., № 3, прилож., стр. 101—106; მისივე, Предварительный отчет о работах на Синае и в Иерусалиме, стр. 28—31; მისივე, Иоанн Петрицкий — грузинский неоплатоник XI—XII вв., стр. 36—40; ივ. ჯავახიშვილი, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა. I გამოც., გვ. 91 — 111; ე. კეკელიძე, Симеон Метафраст по грузинским источникам, «Труды Киевской Академии», 1910 г., февраль, стр. 172—191); მისივე, Иоанн Ксифилин, продолжатель Симеона Метафраста, «Христиан. Восток», 1, вып. 3.

ეფრემ მცირის შრომანი, ორიგინალური და ნათარგმნი, შემდეგ დარგებად შეგვიძლია დავყოთ:

I. ბიბლიოლოგია. ამ დარგში ეფრემის მიერ რედაქტირებულია სამოციქულო, ესე იგი: საქმე მოციქულთა, კათოლიკე ეპისტოლენი და ეპისტოლენი პავლე მოციქულისა. ცნობებს ამის შესახებ ჩვენ ვპოულობთ იერუსალიმის ხელნაწერში № 25. უწყოდეთ, ვისაც ეს წიგნი ჩაგივარდეს ხელში, რომ, როგორც ფსალმუნთა განმარტებისას¹, ისე სამოციქულოს თარგმნის დროს, მარადხსენებულის, დიდის მოძღვრის და ყოველთა მნათობის გიორგი მთაწმიდლის:ღმი მე, მის მოწაფეს და უხმარ მტვერს მისი ფეხებისას, ეფრემ მცირეს, არ დამირღვევია შევირდის მოვალეობა. ჩემ წინ იღვა მის მიერ თარგმნილი «საქმე მოციქულთა, კათოლიკენი და [პავლეს] ეპისტოლენი, საიდანაც ვწერდი ტექსტს. რათა არ ეფიქრა ვინმეს, რომ სამოციქულო მეორედაა თარგმნილი. მაგრამ ბერძნული ენა ღრმად, ვით უფსკრული. ერთი და იგივე სიტყვა მისი სხვადასხვა აზრს გამოხატავს... ასეთ შემთხვევაში ხანდახან საჭირო ხდებოდა ქართული ტექსტის შეცვლა და გადასხვაფერება... იქ, სადაც სიტყვებს ვცვლიდი. არშიაზე, სტრიქონის გასწვრივ. ესვამდი «იოტას», ხოლო შიგნით ტექსტში შესწორებული სიტყვის წინ — საგანგებო ნიშანსაო»². ეფრემი აღნიშნავს გიორგის თარგმანის სუსტ მხარეს, რომელიც მდგომარეობს იმაში, რომ გიორგიმ ვერ გაწუვიტა კავშირი ძველ ქართულ ტექსტთან და ზუსტად ვერ გადმოსცა ქართულად ბერძნული დედანი. მიუხედავად ამისა, ის მოითხოვს არ შეიტანონ გიორგის ტექსტში მისი, ეფრემის, შესწორებანი ეფრემის «სამოციქულო» ჩვენ გვაქვს ხელნაწ. ინსტიტუტის A ფონდის ხელნაწერებში №№ 137 და 482.

II. ეგზეგეტიკა. I) ქართულ ეგზეგეტიკურ მწერლობას ეფრემ მცირემდე საგრძნობლად ემჩნეოდა ეპისტოლეთა კომენტარების უქონლობა, ვინაიდან ექვთიმეს მიერ თარგმნილი კომენტარები იოანე ოქროპირისა მეტად შეკვეცილი იყო და შემოკლებული. ამ ნაკლის შევსება უკისრია ეფრემს იმავე ოქროპირის კომენტარების გადმოღებით. ეფრემის ეს შრომა, რომელიც ბიბლიურ ტექსტთან ერთად არის გადმოღებული, დაცულია იერუსალიმის ხელნაწერში № 25 და ხელნაწ. ინსტიტ. № 390 (A ფონდი)³. უკანასკნელში დეფექტურად. ამ თხზულების თარგმნისას მას ხელთა ქქონია ლექსი კონები. ესე იგი კრებული ძნელი სიტყვებისა ანბანის რიგზე, და აგრეთვე «სამი თუ ოთხი თარგმანი» პავლეს ეპისტოლეთა, რომელთაც, ალბათ, ის მიმართავდა. როდესაც რომელიმე ადგილი განსაკუთრებულ სიძნელეს წარმოადგენდა. იოანე ოქროპირი ეფრემს არ უთარგმნია არც იმ სახით და არც იმ სისრულით, როგორც ბერძნულ დედანშია ის წარმოდგენილი. ის მას გაუხდია მხოლოდ ხელმძღვანელად და მოკლედ, ეგზეგეტიკური მეთოდით, გადმოუყია მისი აზრები. ასე რომ, ეს თარგმანება წარმოადგენს ეფრემ მცირის

¹ აქლან ჩანს, რომ სამოციქულოზე ეფრემს უმეზავნია დავითნის განმარტების შემდეგ. ესე იგი არაუადრეს 1080 წლისა.

² «მომოპხილველი», I. გვ. 160 — 161; Н. Марр. Предварительный отчет, стр. 28—29.

³ აგრეთვე ათონის ხელნ. № 82 (უაგარლით), 18 (ბლეკით).

რის შრომას, იოანე ოქროპირის მიხედვით დაწერილს. ყოველ შემთხვევაში ეგზეგეტიკური მწერლობის ისტორიაში ჩვენ ვიციით ისეთი ავტორები, რომელთაც თავიანთ შრომაში იოანე ოქროპირით, თუ მეტად არა, ნაკლებ არ უსარგებლნიათ, ვიდრე ეფრემ მცირეს, და, მიუხედავად ამისა, შრომა თავისი საკუთარი სახელით გამოუშვიათ ამ მხრივ ეფრემს უფრო მეტი თავდაბლობა და ავტორული თავდაქერილობა გამოუჩენია, ვიდრე სხვებს. 2) მეორე მნიშვნელოვანი ეგზეგეტიკური შრომა ეფრემისა არის თარგმანება დავითნი საძ, რომელიც მას დაუწერია 1980 წლამდე. ამ თხზულების ღირს-შესანიშნავ წინასიტყვაობაში¹ ეფრემი ამბობს, რომ მას აუღია გიორგი მთაწმიდლის მიერ ნათარგმნი ტექსტი დავითნი საძ, რომლისათვისაც მას დაურთავს განმარტება ან ახსნა. მაგრამ ეს განმარტება მისი საკუთარი, ორიგინალური კი არაა: «რაოდენიცა იყვნეს წიგნისსაცავსა სკამეონ წმიდისასა, გვამცნობს ავტორი, თარგმანნი დავითისანი, ყოველნივე დღდად მქონდეს და ცრიალითა შრომითა მათ ყოველთაგან, ერთად შევყერთე, რომელი იდენ იპა-ებოდა მათ შინა მართლმადიდებელთა მიერ თარგმანებულიო»². ეს «მართლ-მადიდებელნი თარგმანნი», ეფრემის ცნობით, არიან ათანასე და კირილე ალექსანდრიელი, რომელთაც ორ-ორი რედაქციით აღუწერიათ დავითნის განმარტება — ვრცელითა და შემოკლებულით, ბასილი დიდი, ევსუქი იერუსალიმელი, ასტერი ამასიელი და იოანე ოქროპირი³. როგორ უსარგებლნია ამ პირთა შრომებით ეფრემს? ათანასესა და კირილეს თხზულებათაგან, რომელნიც, მისი სიტყვით, მას ხელთა ჰქონია, პირდაპირ უშუალოდ, ამოუკრებია საჭირო მასალა და აზრები, ამნაირადვე უნდა უსარგებლნა ბასილი დიდის თხზულებითაც, რომელიც უკვე ექვთიმე ათონელის მიერ იყო ნათარგმნი⁴, ხოლო ამათ გარდა მას ჰქონია «კულად სხუანი წიგნნი ორნი, რომელნი ყოველთავე დავითისა თარგმანთაგან ერთად შემოკრებულნი იყვნეს»⁵, ესე იგი მას ხელთა ჰქონია დავითნის ეგრეთ წოდებული «კატენების» ორი წიგნი, რომლებშიაც, სხვათა შორის, შეტანილი ყოფილა ციტატები ათანასეს, კირილეს, ევსუქის, ასტერისა და სხვა ეგზეგეტთა თხზულებებიდან⁶. ამნაირად, შინაარსით, აზრებითა და საზოგადოდ. მასალით ეს თხზულება ორიგინალური არაა, ხოლო არქიტექტონიკითა და გეგმით, რომელიც გამოიხატება მასალისა და წყაროების შერჩევაში და მათ დალაგებაში, ის ეფრემის ორიგინალურ ნაწარმოებად უნდა ჩაითვალოს. ერთი სიტყვით, ეფრემის შრომა არის დამოუკიდებელი რეცენზია დავითნის კატენებისა, მნიშვნელოვანი არა მარტო ქართული მწერლობის, არამედ საზოგადო ეგზეგეტიკური ლიტერატურის ისტორიაში⁷.

¹ «ძველი საქართველო», ტ. III, განყ. 1, გვ. 243—269.

² იქვე, გვ. 247.

³ იქვე, გვ. 244—246.

⁴ იქვე, გვ. 245.

⁵ იქვე, გვ. 247.

⁶ იქვე.

⁷ ეფრემის იღნიშნული თხზულება შენახულა ოთხ ხელნაწერში: მარტვილისაში XI ს. (S 37), გელათისაში XII—XIII სს. (№ 29), ჯრუჭისა და ხელნ. ინსტ. A ფონდისაში (№ 14). XIX საუკუნისა.

3) ძველი აღთქმის ბიბლიურ წიგნთა შორის ქრისტიანულ მწერლობაში განსაკუთრებულ ყურადღებას იპყრობდა «ეკლესიასტე» სოლომონისა ამით აიხსნება, რომ სხვადასხვა ავტორს დაუწერია თარგმანება ან განმარტება მისი, როგორც, მაგალითად, იერონიმეს, იპოლიტეს, ორიგენს, გრიგოლ ნოსელს, დიონისე, ათანასე და ოლიმპიოდორე ალექსანდრიელთ, პროკოპი დაზელს, გრიგოლ აკრაკანტელსა და მიტროფანე სმირნელს. ხოლო ნეოკესარიის ეპისკოპოსს გრიგოლ საკვირველთმოქმედს (გარდ. 270 წ.) შეუდგენია ეგრეთ წოდებული *Μεταφρασις εις τὴν Ἑκκλησιαστικὴν Σοφίαν*, რომელიც წარმოადგენს მოკლესა და ცოცხალ მოთხრობას ეკლესიასტეს შინაარსისას, ბერძნულ სექტანტაზე დამყარებულს¹. წინათ ამ თხზულებას გრიგოლ ღვთისმეტყველს აკუთვნებდნენ, ვინაიდან ხელნაწერებში ის მოთავსებულია ხოლმე უკანასკნელის თხზულებათა შორის. ეს თხზულება ქართულ ენაზედაც შენახულა. ის გადმოუთარგმნია ეფრემ მცირეს და მოთავსებულია ხელნაწ. ინსტიტუტის ხელნაწერში № 292 (ფონდი A), გრიგოლ ღვთისმეტყველის თხზულებათა შორის, სათაურით: «მეტაფრასი ეკლესიასტესი» (ფ. 323 — 331). 4) ასეთივე ხასიათი აქვს მოკლე ეგზეგეტიკურ ნაწყვეტს, რომელსაც «მეტაფრასი ეზეკიელისა» ეწოდება ისიც გრიგოლ ღვთისმეტყველის თხზულებათა შორის არის მოთავსებული და შეიცავს ეზეკიელ წინასწარმეტყველის ხილვის განმარტებას (თავი I). ეს ნაწყვეტიც ეფრემ მცირეს უთარგმნია (ხელნ. ინსტიტ. № 292, ფ. 322. ფონდი A)².

III. დოგმატიკა და პოლემიკა. ამ დარგში, პირველ ყოვლისა, უნდა დავასახელოთ: 1) გ რ ა გ ო ლ ღვთისმეტყველის ოთხი ნაწარმოები: სიტყვა ივლიანეს განმაქიქებელი³, «სიტყუა არიანოსთა მიმართ და თავისა თვისისა»⁴, «ევნომიანოსთა მიმართ და ღმრთისმეტყველებისათვის წინაგანბჭობა»⁵.

2) ყველაზე მნიშვნელოვანი შრომა ამ დარგში არის იო ა ნ ე დ ა მ ა ს კ ე ლ ი ს *Περὶ Ὑπόστασεως*, წყარო ცოდნისა, რომელსაც ეფრემის თარგმანში ეწოდება «გარდამოცემაჲ უცილობელი მართლმადიდებელთა სარწმუნოებისაჲ», რაც უდრის ბერძნულ *Ἐκθίσις ἀκριβής τῆς θεοῦ ἰσθῆς* *πύστασεως*-ს. ეფრემის თარგმანი შეიცავს აღნიშნული თხზულების ორ ნაწილს: დიალექტიკას. 50 თავად, და თვით გარდამოცემას 100 თავად. მეორე ნაწილი ამ თხზულებისა რომელსაც ბერძნულად ეწოდება «წვალეზათათვის», ეფრემს არ გადმოუთარგმნია, ალბათ, იმისათვის, რომ მისმა თანამედროვემ, თეოფილე ხუცესმონაზონმა, გადმოთარგმნა წყარო დამასკელისა ამ ნაწილში, ეპიფანე კვიპრელის ე. წ. პ ა ნ ო ო ო ნ ი ს შემოკლება — *Ἀνακρίσις*. თარგმანისათვის ეფრემს დაურთავს შესავალი, რომელშიაც ის განგვიმარტავს ფილოსოფიური ნაწილის, დიალექტიკის, მნიშვნელობას: «მის მიერ წინააღმდეგებიან შვილნი ეკლესიისანი გარეშეთა მათ ფილოსოფოსთა და მათითავე ისრითა განგურემენ მათ რა-

¹ Migne, PG. t. 10. col. 987 — 1018.

² ეფრემის ეგზეგეტიკური შრომების შესახებ იხ. კ. კეკელიძე, თარგმანებაჲ ცელესიასტისაჲ მიტროფანე ზმკრნელსა, გვ. XIX — XXII, XXV — XXVI, XXXI.

³ A 292, ფ. 202 — 218.

⁴ იქვე, 305 — 311.

⁵ იქვე, 311 — 314.

მეთუ ივნიერ ამათ სიტყუათასა სხუებრ შეუძლებელ არს სიტყუსაგებად წინა-
აღმდგომთაჲ. სიტყუას გვიგებლენ რაჲ გარეშენი იგი განუყუთელთათჳს, რო-
მელ არს გუამი, და ბუნებისათჳს». იოანე დამასკელს ამ ნაწილის «ეკლოვნები-
თა შოუზლელადეს ნაყოფთა შეუნიერებაჲ ვენაჯისა ამისა თჳსისა», ესე იგი
მეორე ნაწილის — გარდამოცემად-სო. მერე თავის «გარდამოცემას» აღარებს
ექვეთიმეს მიერ ნათარგმნ «წინამძღუარსა», რომელიც შეიცავს, როგორც უკვე
აღვნიშნეთ, დასახელებული თხზულების შემოკლებას და თხოვს მკითხველს—
ნუ გარევეს ერთმანეთში ამ ორ თარგმანს. ეს თხზულება ეფრემს უთარგმნია
ვაბრიელის ბრძანებით და ამასთან არსენ იყალთოელის, იოანე ხუცისა და
სტეფანე დიაკონის დახმარებით XI საუკუნის ოთხმოცდაათიან წლებში. შენა-
ხულა მხოლოდ ერთადერთი ცალი მისი (ხელნაწერში A 24). 3) ეფრემს
გადმოუღია აგრეთვე იოანე დამასკელისავე «სიტყუად სიტყუსაგებელი მათი,
რომელნი ჰგმობენ წმიდათა ხატთა»¹.

IV- ასკეტიკა და მისტიკა. ასკეტიკურ-მისტიკურ დარგში ეფრემს გადმო-
უთარგმნია ექვსი მნიშვნელოვანი მწერლის თხზულება. ესენია: 1) ასკეტი-
კონი ბასილი დიდისა, ითიკის გამოკლებით, რომელიც ექვეთიმე ათონელს
უთარგმნია², ეს თხზულება, როგორც ვიცით, ეფრემზე აღრე პროკოპი ხუცესს
უთარგმნია³. შეუდგა თუ არა ეფრემი მის თარგმნას, გაიგო, რომ არსებობდა
პროკოპის თარგმანი, ამიტომ იმწამსვე შეწყვიტა მუშაობა და 12 წლის გან-
მავლობაში ელოდა პროკოპის შრომას. ვინაიდან მან ის ვერ მიიღო, თანახ-
მად ანტონ ტბელის ბრძანებისა, იძულებული შეიქნა გადმოეთარგმნა ის ბერძ-
ნული ენიდან «ამით გულის-სიტყვთა, რომელ, უკუეთუ ოდესმე მოიწიოს
მისი (პროკოპის) თარგმნილი, მისი იპყრათ», მიმართავს ეფრემი თავის მკითხ-
ველებს, უფრო კი შავი მთის ქართველებს, «ვითარცა უხუცესისაჲ, და ესე,
ვითარცა უმრწემესისაჲ, და რომელი რაჲმე მუნ ჰმატდეს, ვინა აქა, ორთა-
განვე უმჯობესი შეიძინეთ; და სხუებისაჲ ნუვე გიკვრს: რაშეთუ თვთ ბერძულ-
ნიცა წიგნნი. ვითარცა ვინ ღელად პოვოს, ეგრე გარდაიწერებიან, და თვთ
ორთა წიგნისა ცავთა სუმეონწმიდისათა ასკეტიკონნი სხვთა და სხვთა ჰმატ-
დეს ურთიერთას; ამისთვის თუალისაჲცა მოვიღეთ და თვთ მათვე ბრძენთა
უმრძნესთა და უსულიერესთა კითხვითა ძალისაებრ სისრულე და სიმართლე
ვიხარკეო»⁴. როგორც ჩანს, ეფრემს ხელთ ჰქონია რამდენიმე ორიგინალური
ტექსტი ამ თხზულებისა, ორი სვიმეონწმიდის წიგნსაცავიდან და ერთიც
თუ ალთა მონასტრისა; ცნობები ამ წიგნის შესახებ მას შეუკრებია აგრეთვე
ადგილობრივ მეცნიერთაგან, ასე რომ, მისი თარგმანი მეცნიერული, კრიტი-
კული შრომაა. ის დარწმუნებულია, რომ მის საკუთარსა და პროკოპი
მღვდლის თარგმანთა შორის განსხვავება იქნება, ამიტომ წინასწარ ამზადებს

¹ გელათის ხელნ. № 8, ფ. 156 — 174.

² Migne, PG, t. 31, col. 889 — 1306.

³ ზ. კიკინაძეს საიდანაც გაუგია, რომ ბასილის ასკეტიკონი ქართულად
უთარგმნია ბერძნულიდან აგრეთვე მეჩვიდმეტე საუკუნის გასულის მოღვაწეს იოსებ ქან-
დელაქს, რომელიც აღიზარდა გელათში და შემდეგ ათონზე ცხოვრობდა (ქართული მწერ-
ლობა მეჩვიდმეტე საუკუნისა, გვ. 12).

⁴ თ. ეთრდანი, ქრონიკები, II, 39 — 40.

ამისათვის მკითხველს. მართლაც, მათ შორის განსხვავება თვალსაჩინოა: ეფრემის რედაქცია შედგება 14 ნაწილისაგან¹, ხოლო პროკოპისა² — წინასიტყვაობითურთ ცხრისაგან. ეფრემს აქვს ზედმეტი 10, 11, 12 და 13 ნაწილები: «კანონი ბრალეულთანი», «მეკანონისა მიმართ», «განსაზღვრებაჲ წამებულთა წმიდათა წერილთაჲთა» და «სიტყუაჲ მოლუაწებითი განშორებისათვის სოფლით და სრულყოფისათვის». მეთორმეტე ნაწილი ეფრემის რედაქცი-აში შედგება 30 თავისაგან, პროკოპისაში კი — 28-საგან. უკანასკნელს არ აქვს ეფრემის 27 და 28 თავები. თვით მიმდევრობა თავებისა სხვადასხვაა ამ რედაქციებში. 2) ასკეტიკონი ეფრემ ასურისა³ შედგება ორი წიგნისაგან, რომელთაც ეწოდება ეფრემ პირველი და ეფრემ მეორე. პირველი შეიცავს 18 თავს, მეორე — 32. ასე ყოფილა ის გაყოფილი, როგორც თვით ეფრემი ამბობს ანდერძში. სვიმეონწმიდის და თუალთა მონასტრის ბერძნულ ნუსხებშიაც. ჩანს, ამ თხზულებასაც ისეთივე ყურადღებით მოპყრობია ეფრემი, როგორც ბასილის ასკეტიკონს. 3) ეფრემსვე უთარგმნია დიონისე არეოპაგელის სახელით ცნობილი ხუთი თხზულება: ა) «სადმოთოთა სახელთათვის» (13 თავი), ბ) «ხეცათა მღვდელმთავრობისათვის» (15 თავი), გ) «საეკლესიოთა მღვდელმთავრობისათვის» (7 თავი), დ) «საიდუმლოდ ღმრთისმეტყუელებისათვის» (5 თავი) და ე) «ეპისტოლენი თითოსახენი» — გაიოსის მიმართ მოწესისა (4 ეპისტ.), დოროთეს მიმართ (1), სოსიპატროს მიმართ მღვდელისა (1), პოლკარპოს მიმართ მღვდელმთავრისა (1), დიმოფილოს მიმართ მოწესისა (1), ტიტეს მიმართ მღვდელმთავრისა (1) იოანეს მიმართ ღმრთისმეტყუელისა (1)⁴. 4) კასიანე პრომანელის «თხრობაჲ წესსა და განგებასა ეგვიპტისა აღმოსავლეთისა მონასტერთა საკრებულოსათა»⁵ და «მიწერილი ლეონტის მიმართ მოქალაქობისათვის წმიდათა მამათა სკიტისათა»⁶. 5) პალადი ჰელენოპოლელის «ლავსაიკონი»⁷, რომელიც მრავალ ხელნაწერში გვხვდება ჩვენ⁸, შეიცავს მეურსის შემოკლებულ რედაქციას⁹ და 72 თავისაგან შედგება. 6) თეოდორიტე კვრელის «ღმრთისმოყუარებითი თხრობაჲ. გინათუ მოლუაწეთა მოქალაქობაჲ». რომელსაც ბერძნულად *Μοναχική ιστορία* ეწოდება შეიცავს წმიდა მამათა ცხოვრებას, «რომელნი განბრწყინდეს ანტიოქიას და გარემოსა სანახებთა»¹⁰. «ამას წიგნსაო», ამბობს ეფრემი, «ეწოდების ფილოთეონ ისტორიაჲ, რომელ არს ღმრთისმოყუარებითი თხრობაჲ; რამეთუ, ვითარ იგი კლემექსსა და დიოლოლონსა იგივე ბერძნული სახელი უწოდებინ ქართულადცა, აგრეთვე ამის-

¹ A 132, 689.

² A 63.

³ A 62, 154, 166, 196, 673; გელ. № 8, ფ. 478 — 951.

⁴ A 110, 163, 169, 189, 684.

⁵ De institutis coenobiorum. Migne, PL. t. 49.

⁶ Collationes XXIv, Migne, PL. t. 49, col. 477 — 1328; A 154, 196, 362, 400, 682.

⁷ Λαυσαϊκόν resp. Λαυσαϊκόν; Migne, PG. t. 34, col. 995 — 1278.

⁸ A 143, 154, 164, 196, 362, 400, 682 და სხვ.

⁹ Проф. И. Троицкий, Обзорные источники начальной истории египетского монашества, стр. 189.

¹⁰ თ. ეოზდანი, ქრონიკები, I, 220.

თვს უსაკუთრეს არს წოდებად ფილოთეონ ისტორიად, რომელი ესე თვთ აღმწერელისა ამისისა თეოდორატესაგან 'სახელდებულ არს ამისდა'¹. ეს თხზულება ეფრემს უთარგმნია ბრძანებითა და ლოცვითა ანტონ ტბელისა, რომელი მოსურნე ყოფილა ამ წიგნისა ამა წიგნსა, შენიშნავს ეფრემი. აქვს «ფრიადი სიღრმე სიტყუათაჲ, რომლისა შეცვალებაჲ და გამარტივებაჲ არა ძნელი იყო». მაგრამ მე ეს არ ვქენი. ვინაიდან «ესე უცმარ არს შათთვს. რომელნი ჟამ ზრდილ არიან სძითა სიტყუათა მარტივობისაჲთა და მიწეწულ ჰასაკსა მტკიცისა საზრდელისაჲსა»². ქართული რედაქცია ამ თხზულებისა ოცდაათი თავისაგან შედგება³. ამ თხზულებას ქართულ თარგმანში დართული აქვს თეოდორიტესვე «სიტყუაჲ ხალმართოჲსა სიყუარულისათვს», რომელიც თითქოს წინა თხზულების დასასრულს შეადგენს.

V. აგიოგრაფია და ისტორია. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ეფრემმა წინ წასწია ქართული მეტაფრასული მწერლობა, რომლის პირველში შექმამეთე საუკუნის გასულს შემოანათა ჩვენში. ამ დარგში ეფრემს უთარგმნია: 1) ცხოვრება თეოდოსი დიდისა, თეოდორე პეტრა-არაბიელის მიერ აღწერილი⁴, 2) ცხოვრება პელაგია ანტიოქელისა⁵, 3) წამება დიმიტრისი⁶, 4) წამება იერონისი და მისთანათა, რომელნი იწამნეს მელიტიანეს სომხითისასა⁷, 5) წამება შინა მეგვობტელისა, რომელი იწამა ქალაქსა კოტვაოსს⁸, 6) ცხოვრება წმ. იოანე ოქროპირისა⁹, 7) ცხოვრება გრიგოლ ნეოკესარიელისა, გრიგოლ ნოსელის მიერ აღწერილი¹⁰, 8) ცხოვრება იოანე დამასკელისა, არაბულად აღწერილი მიქაელ ხუცის მიერ და ბერძნულად თარგმნილი სამიუელ ადანელის მიერ¹¹, 9) თხრობაჲ დიდებულისა სასწაულისა, რომელ იქმნა წმიდასა მას ზედა ჯურღმულსა დიდისა ეკლესიისასა სოფიაწმიდას საუფლოდსაგან და პატიოსნისა ხატისა უფლისა იესუ ქრისტესა და მუნ მოსრულისა მისთვის პატრიკისა და ქრისტეს მოყუარისა მწიგნობრისა მისისა¹², 10) თხრობაჲ სულთა სარგებელი სასწაულისა მისთვის, რომელი იქმნა ხალკუპრატოას ხატისა ქრისტესისა, რომლისა მიზეზისათვს ეწოდა მას თავსმდებ, და თეოდორესთვის მენავისა და აბრაჰამ ჰურიისა¹³, 11) სპირიტონ ტრიმიოთუნტელისა¹⁴.

ეფრემს ორი ორიგინალური ისტორიულ-აგიოგრაფიული შრომაჲ დაუ-

¹ თ. ეთრ და ნოა, ქრონიკები, II, 40—41.

² იქვე, გვ. 42.

³ A 682, 689.

⁴ A 79, 26 — 105.

⁵ გვლ. № 4, 409 — 414; S 384, გვ. 167.

⁶ გვლ. № 4, 593 — 602; S 384, გვ. 477 — 483.

⁷ S № 384, გვ. 590 — 597.

⁸ იქვე, გვ. 635 — 643.

⁹ ნოემბ. 13, S 384, გვ. 1—61, თავში აკლია; A 188.

¹⁰ S 384, გვ. 682—721.

¹¹ K. Кекелидзе, Грузинская версия арабского жития Иоанна Дамаскина, «Христ. Восток», III, 142 — 174.

¹² გვლ. № 8, ფ. 125 — 129; A 129, 162, 272.

¹³ გვლ. № 8, 130—141; A 162, 276.

¹⁴ A 90, გვ. 327—367.

წერია. ესენია: 12) «მოსაქსენებელი მცირე სვმეონისათვის ლოლოთეტისა და თხრობაჲ მიზეზსა ამათ საკითხაუთა თარგმანისასა»¹. ამ თხზულებაში ეფრემს შეუკრებია ცნობები სვიმეონ ლოლოთეტის ცხოვრებისა, ლიტერატურულ მოღვაწეობისა და მისი მეტაფრასების შესახებ. ამ მხრივ მას მოაქვს სრულიად ახალი მასალა აღნიშნულ საცილობელი საკითხის გადასაწყვეტად².

13) «უწყებაჲ მიზეზსა ქართველთა მოქცევისასა, თუ რომელთა წიგნთა შინა მოიქსენების³: ეს თხზულება ეფრემს დაუწერია შავი მთის ქართველთა ეკლესიარსის, იოანე-კვირიკეს, დავალებითა და ბრძანებით. იოანეს მიუხდვია მისთვის დაეწერა «მოსაქსენებელი ოდეს მოქცევისა ჩუენისაჲ და თუ რომელთა წიგნთა შინა ბერძენთასა ქსენებულ არს იგი, უკმდეს თუ ვისმე გამომძიებელთაგანსა ცნობად»⁴, ესე იგი ეფრემს უნდა დაეწერა სახელმძღვანელო წიგნი, სადაც ბერძნული წყაროებიდან ამოკრეფილი ექნებოდა ცნობები იმის შესახებ, თუ როლის მოიქცნენ ან გაქრისტიანდნენ ქართველები. სწორედ ამ დროს, მეფერთმეტე საუკუნის მეორე ნახევარში, ანტიოქიის საპატრიარქოში დაიწვა საკითხი ქართველთა საეკლესიო დამოუკიდებლობის კანონიერებაზე. ანტიოქიისა და შავი მთის ბერძნები ამ კანონიერებას, სხვადასხვა მიზეზით, არ სცნობდნენ. ეფრემს ამ თხზულებაში ყველა მათი საბუთი უნდა გაეხაზა. საჭირო ცნობები მას «ბერძნული» წიგნებიდან უნდა ამოეღო, ვინაიდან ბერძნები ქართულ წყაროებს არ ენდობოდნენ, ისინი მხოლოდ იმ საბუთებს შეიწყნარებდნენ, რომელნიც მათი, ბერძნული, წიგნებიდან იქნებოდა მოტანილი. ეფრემი მთავარ ყურადღებას აქცევს საკითხს, როლის მოიქცნენ ქართველები. ქართველები მოიქცნენო, ამბობს ის, ნინოს მიერ კონსტანტინე დიდის დროს. ამ შემთხვევაში ის იმოწმებს თეოდორიტე კვირელის ისტორიის ოცდამეოთხე თავს, სადაც ლაპარაკია ამის შესახებ. რაც შეეხება აფხაზების გაქრისტიანებას, ამის შესახებ ეფრემს ცნობა მოაქვს ევაგრეს ისტორიის ოცდამეორე თავიდან. სადაც აფხაზთა მოქცევა აღწერილი. თეოდორიტე და ევაგრე კარგად ცნობილი ისტორიკოსები იყვნენ ანტიოქიაში, როგორც ანტიოქიაში და ანტიოქიის საპატრიარქოში მცხოვრებნი და მოღვაწენი, ამიტომ სხვა ცნობები ეფრემს არ მოჰყავს. ბერძნები უარყოფდნენ ქართველთა ეკლესიურ დამოუკიდებლობას, სხვათა შორის იმიტომ, რომ საქართველოში თითქოს არც ერთ მოციქულს არ უქადაგნიაო. ამაზე ეფრემი უპასუხებს, რომ საქართველოში ქრისტიანობა იქადაგეს ანდრია პირველწოდებულმა და ბართლომემო. იმის დასარღვევად, თითქოს ქართველებმა თვითნებობით დაისვეს კათოლიკოსი, ეფრემი იმოწმებს ანტიოქიურ ქრონოგრაფს, სადაც ნათქვამია, რომ ეს უფლება ქართველებს მიანიჭა მერვე საუკუნეში აღ-

¹ გელ. № 5, ფ. 576—579; A 90, ფ. 310—314. გამოცემულია ჩვენ მიერ: ბიზანტიურ ჰეტაფრასტიკა და ქართული აგიოგრაფია, «უნივერ. შრომება», XXX/I B, გვ. 37—40.

² К. Кекелидзе, Симеон Метафраст по грузинским источникам, «Труды Киевской Академии», 1910 г., № 2; მისივე, Иоанн Ксифалин, продолжатель Симеона Метафраста, «Христиан. Восток», I, 325—347.

³ ე. თაყაიშვილი, ახალი ვარაანტი წმ. ნინოს ცხოვრებისა, გვ. XXXVIII—LVII; თ. უორდანი, ქრონიკები, I, 33—37, 47, 53—54.

⁴ ე. თაყაიშვილის დასახ. შრომა, გვ. XXXVIII.

გილობრივმა კრებამ პატრიარქ თეოფილაქტეს თავმჯდომარეობითო. არც ნირონის შემზადება დაუწყიათ ქართველებს თვითნებობითო, ამბობს ეფრემი, ამისი უფლება მიანიჭა მათ, სხვებთან ერთად, ქალკედონის კრებამო. ეფრემის ცნობები მის თხზულებაში აღძრული საკითხების შესახებ, არსებითად რომ გავსინჯოთ, ლეგენდარულია, ვინაიდან ლეგენდარული იყო ის წყაროები, საიდანაც ეს ცნობები ამოულია მას. მაგრამ ეს წყაროები სრულიად ჭეშმარიტად მიჩნეული იყო ანტიოქიაში, ანტიოქიელებს ისინი აკმაყოფილებდა და ეფრემს მეტი არა უნდოდა რა. მას კიდევაც რომ სცოდნოდა მათი ლეგენდარობა, მის მიზანს არ შეადგენდა მათი კრიტიკულად განხილვა, მისთვის საკმაო იყო მხოლოდ გადმოცემა მათი, ეს კი მან ჩინებულად შეასრულა. აღნიშნული თხზულების შეკვეთა და დაწერა შედეგი უნდა იყოს იმ კამათისა, რომელიც 1057 წელს მოხდა გიორგი მთაწმიდელსა და ანტიოქიის პატრიარქ თეოდოსის შორის, როგორც ვიცით, სწორედ მაშინ წამოიჭრა საკითხი იმ წყაროების შესახებ, სადაც გათვალისწინებული უნდა ყოფილიყო ეფრემის მიერ წამოყენებული თეზისები: გიორგი მთაწმიდელმა მაშინ მხოლოდ ერთი წყაროს დასახელება მოახერხა — ანდრია მოციქულის «მიმოსვლისა». მაგრამ ეს არ იყო საკმაო და ამიტომ ამ საქმის მეცნიერულად შესრულება და სავსებით ამოწურვა შავი მთის ქართველებმა მიანდვეს ეფრემს, რომელიც გიორგის აქედან წასვლის შემდეგ მედგრად აგრძელებდა და ამტკიცებდა მის ლიტერატურულსა და საეკლესიო-პრაქტიკულ ტრადიციებს. «მცირე უწყება ქართველთა მწერალთათვის» უნდა გულისხმობდეს ეფრემის დასახელებულ შრომას, როდესაც გადმოგვცემს, რომ ეფრემმა «აღწერა ცხოვრება წმიდისა ნინოსი და ქართველთა კერპთმსახურებისაგან მოქცევა; ამან უქადაგა აფხაზთა და მოქცევისა მათისა აღწერა ისტორია და ამან ასწავა თავისუფლებისათვის არხიეპისკოპოსთა, რომელ ქართველნი არა უტევებდენ თავისუფლად არხიეპისკოპოსთა. ამან ქმნა წერილი ავტოკეფალოს წოდებული, რომელ არს თავისუფლება ეპისკოპოსთა»¹.

VI. პომილეთიკა. ეფრემის პომილეთიკური შრომანიც იგივე მეტაფრასული, ესე იგი გამშვენებული რედაქციისაა, როგორც ჰაგიოგრაფიული, ამ დარგში, პირველ ყოვლისა, უნდა დავასახელოთ ჩვენ 1) გრიგოლ ღვთისმეტყველის ოცდა ექვსი «სიტყუანი», «თქმულნი» და «შესხმანი». გრიგოლ ღვთისმეტყველი, როგორც ვიცით, წინათაც უთარგმნიათ ქართულად — გრიგოლ ოშკელს. დავით ტბელს და განსაკუთრებით, ექვთიმე მთაწმიდელს. ამის შესახებ თვით ეფრემი ამბობს, რომ მან, «ვითარცა ძაღლმან, მოლოკა ნაბიჭვისაგან დაცხნებულისა წმიდათა მათ პირთაგან ევთიმი მთაწმიდელსა და დავით ტბელისა ნეშტი საკითხავთა ამათ, რომელნი აკლდეს ერგასისთა მათ თავთა მიერ შესრულებულსა წიგნსა წმიდისა გრიგორი ღმრთისმეტყველისასა», რათა ქართულადაც «უნაკლულო ყოფილიყო რიცხვ საკითხავთა მისთა, ვითარ იგი ბერძნულად»². მაშასადამე, ეფრემს მოუნდომებია, პირველ ყოვ-

¹ «კალმასობა», II, 174—175. შეად. ანტონ კათოლიკოსის «წყობილსიტყვაობა», სტროფი 746 — 747.

² თ. ეორდანიკა, ქრონიკები, I, 227.

ლისა, გადმოეთარგმნა ჯერ კიდევ გადმოუთარგმნელი თხზულებანი გრიგოლისა. მართლაც, 29 ნაწარმოები მხოლოდ მის მიერაა ნათარგმნი, წინათ ისინი არავის უთარგმნია მაგრამ ჩვენ ვიცით, რომ მან ისეთებიც თარგმნა რომელნიც წინათაც იყო ნათარგმნი, თვით ექვთიმეს შრომებსაც კი შეეხო, რისთვისაც მას თანამედროვენი მეტიჩრობასა და მწვალელობას სწამებდნენ¹. აქ რაღა მოტივით ხელმძღვანელობდა ის? ამაზედაც იძლევა ეფრემი პასუხს. ის ერთ ადგილას შენიშნავს, რომ მას სურდა, რათა ქართულად გრიგოლის თხზულებანი არამცთუ იმ შემადგენლობისანი ყოფილიყვნენ, როგორისაც ბერძნულად, არამედ ისიც, რომ ისინი გადმოღებული ყოფილიყვნენ «ყოველივე ბერძულისაგან»². მართლაც, გრიგოლ ოშკელის მიერ სომხურიდან ნათარგმნი ღვთისმეტყველის ერთ-ერთ «სიტყვს» შესახებ, რომელიც მან მეორედ თარგმნა, ეფრემი შენიშნავს: «მე სომხურისა წილ ბერძულისაგან კუალად მეორედ ვიძულე თარგმნად. რამეთუ სომეხისა შეილსა და ბერძნისა შეილის-შეილსა ნუჟუჟუ და არა უეჭველსა თვთ უეჭვი და საკუთარი შეილი აღვიჩივეო»³. რაც შეეხება ექვთიმეს შრომათა განმეორებას, აქ სულ სხვა მოტივები ჰქონია ეფრემს. ექვთიმეს მიერ ნათარგმნი რედაქციაში ორი სიტყუა გრიგოლისა — ხუცად კურთხევის შემდეგ, აღდგომა დღეს, და პონტოდ წაბლის გამო — შექანიკურად შეერთებული და ერთმეორეზე გადაბმული ყოფილან, თუშცა მეორე მათგანი ცალკეც, ან როგორც ეფრემი ამბობს, კიდევ ორგან ყოფილა ნათარგმნი. «სიგრძისაგან ჟამისა არ ვიცითო», შენიშნავს ეფრემი, «თუ მწერალთაგან შეხუდა ანუ თვთ წმიდასა მამასა ეფთვმის დედაჲ ესეგუარი მიჰხუდა ანუ თუ რამმე განგებულებით ყო, ვითა მას ჟამსა შეჰგუანდაიო». როგორც უნდა იყოს, ამ მოვლენას «ჩუენ გუაჟუედრებდეს ბერძენნიო და მათთა ყუედრებათაგან ბერძან კვრილე აღექსანდრიელმან მრავალთა წელთა მძძლავრა და კადნიერ მყო მე ახლად თარგმნად ათექესმეტთა საიდესასწაულოთა და ამას ერთსა ამორიტთაგანსა, რომელნი ესე არა ქართულისა შუენებითა, არამედ ბერძულისა შედარებითა გვაქმნევიესო»⁴. ყოველ შემთხვევაში, ეს კერძო ფაქტი იყო, უფრო ზოგადი ხასიათის მოტივი აღნიშნულია ეფრემის თარგმანთა იერუსალიმის ნუსხაში № 34, სადაც ეფრემი სწერს კვირიკე ეკლესიარბს: ნურავის უკვირს, რომ წმიდამან მამამან ჩვენმან გვერდი აუარა ზოგიერთ საექვო ადვილს. ის რძითა ზრდიდა ჩვენს უსუსურ ერს, რომელიც დღეს, მის მიერ აღორძინებული, მისივე მადლით უფრო მაგარ საქმელს თხოულობს. ექვთიმე წმიდასა და მაგარ ღვინოს, რომელსაც გრიგოლ ღვთისმეტყველის წიგნი შეიცავდა, აზაეებდა წყლით და, ვინაიდან ჩვენი ერი მაშინ ლიტონი და უსუსური იყო, მოძღვრის ნამუშავეს ავრცობდა; ამიტომ მან შეაზავა წმიდა მამის სიტყვათა განმარტებაც. მაგრამ შენ თვითონ, კვირიკე, მოისურვე, რომ გამომეგდო მთარგმნელის დამატებანი და ზედმეტი ადგილები

¹ Н. Марр, Предварительный отчет, стр. 29—30.

² თ. გორდანი, ქრონიკები, I, 227.

³ იქვე.

⁴ A 292, ფ. 282; თ. გორდანი, ქრონიკები, I, 226.

და გაღმომელო მხოლოდ გრიგოლის სიტყვანიო¹. ეფრემი დიდი სიფრთხილით შედგომია ექვთიმეს რედაქციის შეცვლას. მე იმას ვადარებდი ბერძნულსო, ამბობს ის, «არა თავისა ჩემისა მინდობითა, არამედ კითხვითა და გამოკითხვითა კაცთა ბრძენთა და სულიერთა»². სხვათა შორის, ვკითხავდი ხოლმე დიდი ანტიოქიის საპატრიარქოს, ნასწავლ მიტროპოლიტებსა და თვით მას, ყველაზე უბრძნეს მეუფე პატრიარქსო. რადგანაც ძველი თარგმანი მე ზეპირად ვიცოდი, თარგმნისას ძალაუნებურად ძველი სიტყვა შენებარებოდა, რაც ბერძნულს დედანში არ იყო, მაგრამ მე დაუზარებლივ იმწამსვე წავშლიდი მას და ვწერდი რაც საჭირო იყო³. ბერძნული ტექსტიც, რომლიდანაც მას უთარგმნია, დიდი მეცადინეობით უშოვია ეფრემს. ის გასწორებული ყოფილა და კრიტიკულად დადგენილი ვინმე «ბასილ გრამატიკოსის» მიერ⁴. ეს ბასილი, ალბათ, ის ბასილი გრამატიკოსია, რომელიც ანტიოქიის პატრიარქს მეთერთმეტე საუკუნის ორმოციან წლებში საქართველოში გამოუგზავნია, ეფრემისავე ცნობით, «წვალეებისათვის აკაკთაძისა»⁵. სულ ეფრემს გაღმომელო უთარგმნია «ერგასი თავი», ესე იგი 50 სხვადასხვა ნაშრომი გრიგოლისა⁶. ზოგიერთი მათგანი მას უთარგმნია «სიტყუადართვთ», ესე იგი სქოლიოებით, რომელნიც მიწერილია ხელნაწერთა აშიებზე, მაგალითად ხელნ. ინსტ. A ფონდის № 109 და იერუსალიმის № 34. ამ 50 თავიდან «ათექუსმეტი სადღისასწაულოთანი» ყოფილა⁷, ესე იგი სხვადასხვა დღესასწაულისა და წმიდათა ხსენების «სიტყუანი». სქოლიონი სწორედ ამათ აქვთ დართული და ისინი უნდა ეკუთვნოდნენ ეფრემის თანამედროვეს ნიკიტა სერონელს ან პერაკლიელს. წმიდა პომილეტეკური ხასიათის ნაშრომი სულ 26 უთარგმნია ეფრემს, ესენია: სიტყუა ირონის მიმართ ფილოსოფოსისა, ექსორიობით აღმოსლვისა, კეთილწესიერებისათვის შეტყუებულებათასა, შეერთებისათვის მონაზონთასა დასამშვლებელი. — სამი სიტყუა მოქალაქეთათვის შეშინებულთა და მთაბრისათვის განრისხებულისა; თქმული ჟამსა მოქცევისა თვისისა აგარაკით საყდრად კონსტანტინოპოლისა. სწავლა ქალწულისა მიმართ, ომილია ხელდასხმისათვის დორიელთასა. სიტყუა შობისათვის მაცხოვრისა, სიტყუა წინადღესა ქრისტესშობისასა აღწერისათვის, სიტყუა ნათელთათვის, ნათლისღებისა მიმართ მაწვეველობითი, პასხაძისათვის ორი სიტყუა, აბალკვრიაყისათვის, და არისა და ენკენისათვის, მეგრჯანისათვის და სულისა წმიდისა, მოწამეთათვის, დიდისა ათანასესათვის, ასერგასისა მიმართ ეპისკოპოსთა სიტყუა ჯმნისაჲ, გლახეთმოყუარებისათვის, წყლულებისათვის სეტყვისაჲიერისა მკაბელთათვის, კვპრიანესათვის მღუღელმოწამისა. სიტყუა მათდა მიმართ, რომელთა მოუწოდეს მას შემდგომად ხუცობისა, — აღვსებისათვის, — და არა წინადიემთხვნეს მას, სიტყუაჲ პასუხისგებითი

¹ H. M a r r, Предварительный отчет, стр. 30; რ. ბ ლ ე ი კ ი, ეფრემ მცირის ლიტერატურული მოღვაწეობიდან ამომომხილველი», 1, გვ. 169.

² თ. ე ო რ დ ა ნ ი ა, ქრონიკები, 1, გვ. 227.

³ H. M a r r, Предварительный отчет, стр. 30.

⁴ ი ქ ვ ე, გვ. 30 — 31.

⁵ თ. ე ო რ დ ა ნ ი ა, ქრონიკები, 1, 76, სახელდობრ 1042 წელს, როგორც ნიკონ მეფისათვის მოწმობს.

⁶ ყველა ესენი მოთავსებულია A 292 ხელნაწერში.

⁷ A 292, ფ. 292; თ. ე ო რ დ ა ნ ი ა, ქრონიკები, 1, 226.

პონტოდ მიმართ ლტოლვისათვის და კუალად უკუმოქცევისათვის¹. სხვა პომილეთიკური ნაწარმოებნი, რომელნიც ეფრემს უთარგმნია, შემდეგია: 2) ამფილოქე იკონიელის სიტყუა მიგებებისათვის მაცხოვრისა²; 3—4) გიორგი ნიკომიდიელის ანუ წიგნის მკითხველისა: სიტყუა ყოვლად წმიდისა ღმრთისმშობლისათვის³, სიტყუა ტაძრადმიყუანებისათვის ღმრთისმშობლისა⁴; 5) ევსუქი იერუსალიმელის შესხმა ხარებისათვის ღმრთისმშობლისა⁵; 6) თეოდორე სტოდიელის შესხმა ნათლისმცემლის თავის პოვნისა⁶; 7—9) სოფრონ იერუსალიმელის სამი სიტყუა: მიგებებისათვის მაცხოვრისა⁷, ამალღებისათვის უფლისა⁸, წმიდისა გრიგოლ დთვისმეტყუელისათვის⁹; 10—13) იოანე ოქროპირის — შესხმა წმ. რომანოზისა¹⁰, შესხმა სტეფანე პირველმოწამისა¹¹, ორი სიტყუა ამალღებისათვის უფლისა¹²; 14) ანასტასი სინელის — შესუენებულთათვის¹³; 15—17) იოანე დამასკელის — შესუენებულთათვის¹⁴, სიტყუა ლეღვისათვის განხმელისა და იგავისათვის ვენახისა¹⁵ და სიტყუა მეორედმოსვლისათვის უფლისა (გელ. მ., ფ. 933—937; A 162, 172, 182); 18) ბასილ დიდის — მარხუათათვის¹⁶; 19) გერმანე კონსტანტინოპოლელის — სიტყუა ჯუარისათვის და წმიდათა ხატთა¹⁷; 20) იოანე თესალონიკილის — სიტყუა განკაცებისათვის უფლისა და ხარებისათვის ღმრთისმშობელისა¹⁸; 21) ანდრია იერუსალიმელის — სიტყუა ბზობისათვის და იერუსალიმად შესვლისათვის უფლისა¹⁹; 22) პირველსა კვრიაკესა წმიდათა მარხვათასა — თბრობად სასწაულისა მის, რომელი აღესრულა ბევრიტიას ხატისა მიერ მაცხოვრისა და სიტყუად სწავლისა მარხვისათვის და მოწყალებისა²⁰; 23) ქება ეკლესიად მომავალთა და კეთილწესიერებისათვის დიდებისმეტყუელებათა შინა²¹.

VII. ეპისტოლენი. 1) ეპისტოლეთაგან იოანე ოქროპირისა ექსო-

¹ ესენი მოთავსებულია A 109, 292 ხელნაწერებში.

² A 162, 182, 186; გელათ. № 1, ფ. 30—36.

³ S 384, გვ. 750—763; A 128; S 1276.

⁴ A 128, 182, 382.

⁵ A 5, 272; გელათ. № 2, 8.

⁶ A 162, 182.

⁷ გელ. № 1, 1—13; A 129.

⁸ გელ. № 8, 401—432; A 129.

⁹ S 1276, 213—230.

¹⁰ S 384, 649—659.

¹¹ გელ. № 5, 514—516.

¹² გელ. № 8, 335—401; A 129, № 272, 171—175.

¹³ A 129, 132—137, № 272, 22—32.

¹⁴ A 129, 162, 180.

¹⁵ გელ. № 8, 284—289; A 129.

¹⁶ A 129, 161—171, № 272.

¹⁷ გელ. № 8, 111—117; A 162, 134—143.

¹⁸ იქვე, 215—217.

¹⁹ იქვე, 268—279; A 162, 172, 182.

²⁰ გელ. მ., 117—124; A 162, 275.

²¹ A 5, 276.

რიობით მოწერილი ოღვშპიამს მიმართ დედათა დიაკონისა¹; 2) ოცდახუთი ეპისტოლენი ბასილი დიდისა, გრიგორი ღვთისმეტყუელისა და სხვა პირთადმი²; 3) ეპისტოლენი გრიგოლ ღვთისმეტყუელისა: ათი ვასილის მიმართ დიდისა, ოცდარვა სხვადასხვა პირთადმი³, ერთი ნექტარი კონსტანტინოპოლელის მიმართ⁴.

VIII. ეპიტაფიები. ეს იგივე ჰომილეთიკური ნაწარმოებებია, საფლავზე წარმოთქმული, მაგრამ ფორმა მისი სხვაა: 1) მამისა თვისისა გრიგორი ანძიანძორელი ეპისკოპოსისა, რომელი აღმოსთქუა საფლავსა ზედა მისსა მუნ ყოფასა დიდისა ვასილისსა⁵; 2) ეპიტაფიად ბასილისსა სტიხოსნი იროიკონი, პარაფრასნი ნიკიტა ფილოსოფოსისანი (სერონის მიტროპოლიტისა XI ს.)⁶; 3) სიტყუა ეპიტაფიად დიდისა ბასილისათვს⁷; 4) ეპიტაფია ძმისა თვისისა კესარიოსისათვს⁸.

IX. ფილოსოფია. იოანე დამასკელის გარდამოცემის პირველი ნაწილის შესახებ ეფრემი ამბობს: «ესე ერვასისნი თავნი გარეშეთა წიგნთა და საფილასოფოდსა სწავლულებისაგანი არიან... ენასა ჩუენსა სხუად არარაჲ ოდეს თარგმნილა საფილასოფოსოთა წიგნთაგანი»⁹. ამნაირად, იოანე დამასკელის დიალექტიკის გადმოთარგმნით ეფრემმა საფუძველი ჩაუყარა ჩვენი ფილოსოფიური მწერლობის განვითარებას. ეფრემის ფილოსოფიურ სულისკვეთებასა და ანტიკურ კლასიციზმისადმი მიდრეკილებას ამტკიცებს «ზღაპრობანი დიდისა ბასილის ეპიტაფიასა შინა შემოღებულნი»¹⁰ და «ზღაპრობანი კუალად იესუმსნი»¹¹, რომლებშიაც ვრცლადაა გადმოცემული და განმარტებული ელინთა სხვადასხვა მითოლოგიური თქმულება, გრიგოლ ღვთისმეტყუელის მიერ მოხსენებული მის თხზულებებში¹².

X. სქოლიონი. ეფრემს, როგორც ზემოთ შევნიშნეთ, ჩვეულება ჰქონია — თითქმის ყველა მის მიერ ნათარგმნი თხზულებისათვის არშიაზე დაერთო ამა თუ იმ სიტყვის ან ადგილის განმარტება, რომელსაც ის «სიტყუადართულობას» უწოდებს. «ყოველსა თარგმანსა — ამბობს ის — უკმს შემატებაჲ, რეცა განმაცხადებელად ძალისა». ჩემი მოძღვარი, ბერი. «მიბრძანებდის, რათა წმიდისა სიტყუად მარტივად და შეუზავებლად და შეუხებელად ვთარგმნო და უკუეთუ რამე ძალისა განმაცხადებელი უკმდეს ჩუენსა ენასა, იგი კიდესა ზედა ადგილადგილ და შესავალსა შინა თავსა წიგნისასა დავწერო»¹³. ასე იქცევიან ბერ-

¹ გელ. № 8, 199—206, სულ ექვსი ეპისტოლეა: 6—10, 13.

² A 292, 346—358.

³ იქვე, 332—346.

⁴ იქვე, 318—319.

⁵ იქვე, 367—387.

⁶ იქვე, 54—56, № 109, 139—142, № 16; 306—311. ქუთაისის მუზ. № 9.

⁷ იქვე, 16—54, № 16, 280—309, № 109, 29—37.

⁸ იქვე, 359—367.

⁹ თ. გორდანიძე, ქრონიკები, I, 215—216.

¹⁰ A 109, 81—89.

¹¹ იქვე, გვ. 89—97, 527.

¹² Н. Марр, Предварительный отчет, стр. 31

¹³ თ. გორდანიძე, ქრონიკები, I, 217.

ძენნიცო: «თეოდორე პატრიარქის მიერ სვიმონწმიდას შეწირულ 420 წიგნებს «საჭიროებასა სიტყვასა თარგმანი პატივთა ზედა უწერიაო», ხოლო «შეისწავენი და განსაზღვრებად განხილებითურთ და სამეცნიეროჲ ესე ყოველთა წიგნთა ბერძულთა უწერიან კიდესა, რათა რაჲამს სამეცნიეროსა რასმე სიტყუასა ეძიებდეს ვინმე, ადვილად პოვოს და არა უკმდეს მიმყოფრებული ჟამი ანუ ყოვლისავე გარდაკითხვად» (იქვე). ამ სქოლიოებით, რომელთაგან «რომელნიმე ზეპირით დაწერილნია და რომელნიმე დედისაგან» (იქვე), მოქსოვილია ძირითადი ტექსტი, ხანდახან სქოლიო თვით ტექსტს აღმატება განსაკუთრებით ბევრი და დიდი სქოლიოები დართული აქვს გრიგოლ ღვთისმეტყველის¹ 16 სიტყვას. ეკუთვნის ისინი როგორც ვთქვით, ნიკიტა სერონელს ან პერაკლიელს, აგრეთვე დიონისე არეოპაგელის თხზულებათა თარგმანს. უკანასკნელის სქოლიოები ეკუთვნის გერმანე კონსტანტინოპოლელსა და მაქსიმე აღმსარებელს. სქოლიოები, საზოგადოდ სხვადასხვა ხასიათისაა: გრამატიკული, ისტორიული, ლექსიკოგრაფიული, ეგზეგეტიკური, ფილოსოფიური და სხვ.

XI. ლიტურგიკა. ავტორი თხზულებისა «მცირე უწყება ქართველთა მწერალთათვის» ეფრემის შესახებ, სხვათა შორის, ამბობს: «ამან გარდამოიღო ეთიმონი, რომელ არს დიდმარხვის სამწუხრო მსახურება ეკლესიისა»². «მეთიმონი» არის «დიდი სერობის» შედეგი, რომელიც მართლაც დიდმარხვაში სრულდება. ეს სიტყვა ქართული გამოთქმაა ბერძნული Μεσι ჟუთოსისა, რომლითაც იწყება დიდი სერობის ჰიმნი: «ჩუენთანა არს ღმერთი, სცანთ წარმართთა და იძლიენით». შეიძლება ეფრემს ეკუთვნოდეს ახალი რედაქცია ამ «შედეგისა», თორემ თარგმნილი ის წინათაც იქნებოდა უეჭველად. სინას მთის ხელნაწერში არის «ლოცვაჲ ლხინებისაჲ მათ ზედა, რომელნი ზიარებისაგან განყენებულნი ანუ დაყენებულნი ახლად ეზიარებოდინ»³. მას აწერია: «ეფრემის თარგმნილი». მასვე უთარგმნია, «უსაკუთრესითა სიტყვთა» ანტონი ტბელის ბრძანებით აღდგომის «კანონი» — «აღდგომისა დღე არს» (ქუთაისის მუხბეჭედი, № 79, ფ. 230—232).

XII. იამბიკონი. ეფრემისაგან იამბიკონიც დარჩენილა, ამათგან ზოგი ნათარგმნია, ზოგი ორიგინალური. მაგალითად, მას ცალკე წიგნად უთარგმნია გრიგოლ ღვთისმეტყველის 19 აპოკრიტა ან საიდუმლო ჰიმნები, რომელთაგან ხშირად გვხვდება ხელნაწერებში ამუკლები იამბიკომ სასწავლოდსა წილ წარმართთადასა, რომლისაგან განაყენის ქრისტიანენი ივლიანე განდგომილმანა, ას სტროფად⁴. აქ გაერთიანებულია ორი შრომა გრიგოლისა: *Ἰσαμιασική Τετραστιχία* და *Ἰσαμιακή Ἰστυχία* თვითთელი ოთხ და ორ ტაეპი ეფრემს გაღმოსულია ხუთ ტაეპოვან იამბიკოდ. «იამბიკონი მოციქულთა საქმისა და მათთანა მათ კა-

¹ იერუსალ. ხელნ. № 34; A 109.

² «კალმასობა», II, 175.

³ 38 (ცაგარლით), 73 (ჯავახიშვილით), ფურც. 233—234. მასვე, ეფრემს, უთარგმნია წესი გამაჰმადიანებული ქრისტიანის მოქცევისა (იერუს. ხელნაწერთა აღწერილობა ნ. მარისა, ე. მეტრეველის გამოცემა, გვ. 85).

⁴ A 85, № 109, 527—534, № 711, 83—87; S 348, 3731.

თოლიკეთა და პავლეს ებისტოლეთანი ბერძნულნი», რომელიც იწყება: «აღე-
მართების წიგნი ესე რჩეული სუეტად უძრავად»¹.

მეორე ორიგინალური იამბიკო, რომელსაც «თვთ ეფრემ მეტყუელებს»²,
ასეთია:

სახელ სიბრძნისა გიწესს, მოვედ და შეედ
და განიცადე წიგნი სამოციქულოჲ,
ვითარ მოქმედებს მას შინა იატაკად
ლუკა საქმესა ქრისტეს მოციქულთასა,
და იაკობ და პეტრე იოვანეთურთ
შეუდგმენ შვდთა სუეტთა იუდაის თანა,

ხოლო სართულსა მისსა პავლე შეამკობს
შენაყებითა ოქროცხებულებითა,
რათა შვდობაჲ კათოლიკეთაჲ დაპართოს
ებისტოლეთა მიერ მრჩობლ შვდელთა.
ამათი თვსაო განმასაკუთრებელი,
უფალო. თვსად შენდა განისაკუთრე².

ორიგინალური, საკმაოდ ვრცელი იამბიკო უძღვნია ეფრემს აგრეთვე
გრიგოლ ღვთისმეტყველისათვის მისი თხზულების ბოლოს. ეს იამბიკო აკრო-
სტიქულია, პირველი და უკანასკნელი ასოები სტრიქონისა იძლევა შემდეგ
წინადადებას: «ჟ ფრიადო, მოძღურებისა უფსკრულთაგან სრულითა მით საზო-
მითა სრულქმნილითა შემწე ჩემდა იქმენ დღესა განშჯისასა, რომლისათვს
გხადი უნდოდ მცირე ეფრემი»³.

ასეთია ეფრემ მცირის ლიტერატურული მოღვაწეობა. ჩვენ ჩამოვთვა-
ლეთ ეფრემის მხოლოდ ის შრომანი, რომელთა შესახებ დანამდვილებით ვი-
ციოთ, რომ ისინი ეფრემს უთარგმნია თუ დაუწერია. ამათ გარდა, დაბეჯითე-
ბით შეიძლება ითქვას, მას სხვაც ბევრი აქვს ნათარგმნი, განსაკუთრებით
აგიოგრაფიასა და ჰომილეტიკაში, მაგრამ დანამდვილებით ვერ დავასახე-
ლებთ, ვინაიდან ეფრემის სახელით ისინი წარწერილი არ არიან, როგორც
სხვები. ✕

39. ბასილ ვაჩესძე

ეს ბასილი, «ძე დიდისა პატრიკისა ვაჩესი», შეიძლება ვაჩე კარიჭიძის
შვილი და ეფრემ მცირის ძმა იყოს. თუ ეს მოსაზრება საფუძვლიანია. უნდა
ვიფიქროთ, სწავლა-განათლება მას ბიზანტიაში, კონსტანტინოპოლში, ექნება
მიღებული. ყოველ შემთხვევაში ერთი რამ შეგვიძლია ვთქვათ: ბასილი კარ-
გად ჩახედული ყოფილა ბერძენთა ცხოვრებაში და მათი ეროვნულ-კულტუ-
რული და საეკლესიო-ლიტერატურული იდეალები და მისწრაფებანი კარგად
ცოდნია. ეს შემდეგიდან ჩანს: ათცამეტ ასურელ მამებმა იმდენი ნიში და
საკვირველებანი აჩვენესო, ამბობს ის, რომ, იმათ რომ ბერძენთა შორის
ჰქონოდა ადგილი, უკანასკნელნი «ძლითმცა აღსარიცხველ წერილებს შექმნი-
დენ», ესე იგი დასწერდნენ ამის შესახებ, ჩვენში კი არავინ იზრუნა ამისა-
თვის, ვინაიდან «ნათესავი ქართველთა არს მარტივ და ამასთან ლიტონიკაო»⁴.

¹ A 137, 16—17, № 482; S 379, გვ. 189—191. ზოგიერთი იამბიკო ეფრემისა დაბეჭ-
დილა ს. ყუბანეიშვილის «ქრესტომათიაში», I, 363—373.

² S 379, გვ. 191; A 137, ფ. 17.

³ A 292, ფ. 406.

⁴ «საქართველოს სამოთხე», გვ. 253.

რასაკვირველია, ასეთი კონტრასტი გადაჭარბებულია, მაგრამ ერთი ლიტერატურული მოვლენა სწორედ აღუნიშნავს ბასილს: ბიზანტიის აგიოგრაფიაში არსებობდა ისეთი მიმდინარეობა, რომელიც ამა თუ იმ ცხოვრებაში სასწაულთმოქმედებათ განსაკუთრებულ ხაზს უსვამდა და მათ ცალკე თავებად გამოყოფდა ხოლმე. ამგვარ ცხოვრებათა ნიმუშები ქართულადაცაა ნათარგმნი. მაგალითად, ცხოვრება ტიმოთე საკვირველთმოქმედისა, სვიმეონ მესუეტისა, მაკარი მეგვიპტელისა და სხვა მრავალი. ბასილს უნდოდა სწორედ ამისი მსგავსი რამ ყოფილიყო ქართულ აგიოგრაფიაშიაც, ვინაიდან მის დროს არსებული ცხოვრებანი ათცამეტ მამათა, არსენ კათოლიკოსისა (X ს.), და მეტაფრასულიც, თუმცა სასწაულებსაც შეეხებოდნენ, მაგრამ გაცვრით, არასპეციალურად, ყოველ შემთხვევაში, აღნიშნულ მიმართულებასა და მოთხოვნილებას ვერ აკმაყოფილებდნენ. ამიტომ ბასილს განუზრახავს თავი მოეყარა შიო მღვიმელის სასწაულთმოქმედებათა შესახებ ცნობებისათვის და დაუწერია «თხრობაჲ სასწაულთათვის წმიდისა და ღმერთშემოსილისა შამისა შიოსთა. რომელი ესე სხუათა მიერ აღწერილი აღვილ-აღვილ ერთად შემოპირიბა»¹ მან. განსაკუთრებული ყურადღება, რომელიც გამოუჩენია ამ შემთხვევაში ბასილს შიო მღვიმელის სახსენებელისადმი, გვაფიქრებინებს, რომ ოღეს-ღაც კათოლიკოსობამდე (მისი კათოლიკოსობა მოდის დაახლოებით 1090—1100 წლებში), ის შიომღვიმის სავანეში მოღვაწეობდა. ეს თბუღლება თავდაპირველად შედგებოდა 18 თავისაგან: თითოეულში მოთხრობილი იყო ერთი რომელიმე სასწაული შიოსი, ამათგან დარჩენილა მხოლოდ 1, 7, 8, 9, 11 და 12 თავები, სხვები კი, უნდა ვიფიქროთ, დაკარგულია. თუმცა აქ შართლა სასწაულებია აღწერილი, მაგრამ ბევრი საყურადღებო ისტორიული ფაქტიცაა აღნიშნული და ისტორიულ პირთა სახელები, რომელთაც სხვა წყაროებში ვერ ვხვდებით. ასეთია, მაგალითად, ბართლომე კათოლიკოსისა და სტეფანოზ ერისმთავრის შორის მომხდარი ინციდენტი, რომელიც საფუძვლად დაედო სტეფანოზის საეკლესიო-სამონასტრო პოლიტიკას (სასწაული 8), აგარიანთა ან არაბთა თარეშობა ქართლში სამუელ კათოლიკოსის დროს (სასწაული 9), ცნობა იოანე, ქართლის კათოლიკოსის, შესახებ, «რომელი ყოვლითურთ იქმნა სწორ იოანე ოქროპირისა» (სასწაული 11)², შიოს დღესასწა-

¹ საქართველოს სამოთხე, გვ. 253 — 264.

² ეს იოანე უნდა იყოს იოანე II (ოქროპირი: 1031 — 1039, 1045 — 1049). ბასილის სიტყვით, ის იოანე, იქმნა სწორ იოანე ოქროპირისა, რომლისა სათნოებანი და საქმენი უკუეთუ ვისმე უნდინ ცნობად, მიიღედ კელად მისთვის აღწერილი წიგნი და შენით სცნობდინა. (საქართველ. სამოთხე, გვ. 262). ზოგიერთ ჩვენ შეკვლევარს ჰგონია, რომ თავის დროზე დაწერილი ყოფილა ამ იოანე კათოლიკოსის ბიოგრაფია (აქრონიეები, I, 60—61, შენიშვნ.). მაგრამ ბასილის სიტყვები: «მიიღედ კელად მისთვის აღწერილი წიგნი», შეეხება არა იოანე კათოლიკოსს, არამედ იოანე ოქროპირს, რომლის ბიოგრაფია შართლაც იყო მის დროს ორი რედაქციით: კიმენისებურიითა და მეტაფრასულით. თუ რამდენად ნაკლებ ვიცნობთ ჩვენს ლიტერატურულ წარსულს, ჩანს იქიდან, რომ პლ. იოსელიანი (აწყობილსიტყვაობაჲ, შენ. 100) და მ. საბინინი (საქართველ. სამოთხე, გვ. 26ა, შენ.) იოანე კათოლიკოსს მიაწერენ ანასტასი (შეცდომით — ათანასი) ანტიოქელის წინამძღურისა და გრიგოლ ნაზიანზელის თბუღებათა თარგმანს; ნამდვილად კი პირველი თარგმნა არსენ ვაჩესძემ, ხოლო მეორე —

ულისა და შერა სარმიანე კათოლიკოსის დროს (სასწ. 12) და სხვ. ეს თხზულება, რომელშიაც არა ერთი რეალური, ყოფაცხოვრებითი სურათი გვაქვს, ხაზს უსვამს (სასწაული 8) იმ კონფლიქტს, რომელსაც ადგილი ჰქონია მეშვიდე საუკუნის გასულს სტეფანოზ მთავარსა და შიომღვიმის ბერ-მონაზონთა შორის იმის გამო, რომ უკანასკნელთ მეტი ყურადღება და პატივისცემა აღმოუჩინიათ კათოლიკოსისათვის, ვიდრე სტეფანოზისათვის. ეს კონფლიქტი გამოძახილია იმ ბრძოლებისა, რომელიც წარმოებდა ეკლესიასა და სახელმწიფოს შორის როგორც ძალაუფლებისათვის, ისე სამონასტრო-საეკლესიო ქონებათა გამო. ეს კონფლიქტი, როგორც მოსალოდნელი იყო თხზულების ავტორისაგან, ეკლესიის წარმომადგენელთა გამარჯვებით მთავრდება.

ამავე ბასილს უნდა ეკუთვნოდეს «ბასილ კათოლიკოზის» სახელით ცნობილი «დასდებელი» შიომღვიმელისა, რომელიც «ნიშებსა და სასწაულებს» უსვამს ხაზს¹.

40. დავით აღმაშენებელი

დავით აღმაშენებელი, გამოჩენილი მეფე (1089—1125), რომლის შეთავაზობით შეიქმნა კულტურული და პოლიტიკური ძლიერება საქართველოსი, მიუხედავად იმისა, რომ თავის თავს «უსწავლელს» და «სწავლულებისა და მეცნიერებისაგან» დაშორებულს ეძახის, როგორც მისი მატთანედან ჩანს². ყოფილა განათლებული კაცი და მეგობარი სწავლა-განათლებისა და ლიტერატურისა მას საკმაოდ შეთვისებული ჰქონია საერო მეცნიერება, სხვათა შორის, ვარსკვლავთმრიცხველობა, «გადასრულთა საქმენი» ან ისტორია (გვ. 318), მაჰმადიან პოეტთა და მეცნიერთა თხზულებანი. უფრო საფუძვლიანად მას შესწავლილი ჰქონია საეკლესიო მწერლობა და ღვთისმეტყველება არა ძარტო ქრისტიანული, არამედ მაჰმადიანურიც, სხვათა შორის, ზედმიწევნით ცოდნია ყურანი. მთელ თავისუფალ დროს ის წიგნების კითხვას ანდომებდა: «შემდგომად სერობისა, ნაცულად ძილის ანუ სხუ[ა]სა რა[ი]სამე საქმისა», ჩვეულებად ჰქონდა «კითხუა წიგნთა», რომელნიც თან დაჰქონდა ყოველთვის, სადაც უნდა წასულიყო. ნადირობისას, მიმოსვლისას თუ ლაშქრობისას, ყოველთვის «წიგნები ეტვრთა სიმრავლესა ჯორთა და აქლემთასა და სადა გარდაჰდის ჰონესა, პირველ ყოვლისა წიგნი მოაქუნდიან კელითა» (გვ. 315). წიგნების კითხვით იმდენად იყო გატაცებული, რომ ერთხელ ლაშქრობისას, გრიგოლ ღვთისმეტყველის წიგნის კითხვით მოხიბლულმა, კინალამ განსაც-

გრიგოლ ოშკელმა, დავით ტბელმა, ექვთიმე ათონელმა და ეფრემ მცირემ. ზ. კიქნაძე კიდევ უფრო შორს მიდის: იმას ბასილ კათოლიკოსი გადმოყავს XIV საუკუნეში და შიომღვიმელის სასწაულების გარდა მიაწერს კიდევ შემდეგ წიგნებს: «სამოთხის გასაღები» და «აღწერა მთელი ხმელეთის უდიდესთა ქალაქთა», რომელნიც მას თითქოს ბერძნულიდან უთარგმნია («ქართული მწერლობა მეცამეტე საუკუნიდან მეთექვსმეტე საუკუნემდე», გვ. 13).

¹ პ. ი ნ გ ო რ ო ყ ვ ა, ძველი ქართული სასულიერო პოეზია, გვ. ტ. ბ.

² ქართლის ცხოვრება, მარიამ დედოფლის ვარიანტი, გვ. 326 — 327.

დელში ჩააგდო თავისი ჯარი (გვ. 318), რასაც მერე აყვედრიდნენ ~~მეომარნი~~ მეომარნი. როდესაც თვითონ დაიღწეოდა კითხვით, სხვას გადასცემდა წიგნს საკითხავად და თვითონ უსმენდა. განსაკუთრებით ჰყვარებია მას წიგნია სამოტიქულოა, რომელიც, ისტორიკოსის სიტყვით, წელიწადში 24-ჯერ წაეკითხა (გვ. 316). წიგნების კითხვას დავითი ეწაფებოდა არა გასართობად, არამედ სულიერი საზრდოს მოსაპოვებლად: იმას ჩვეულებად ჰქონდა ჩაფიქრებოდა წაკითხულს, მის სიღრმეში ჩაეხედა და ყოველმხრივ გამოეკვლია ის. დავითი ყოველ ღონეს ხმარობდა ხელი შეეწყო სწავლა-განათლებისა და მწერლობის განვითარებისათვის საქართველოში და ქართულ ენაზე. ამისთვის საზღვარგარეთულ მონასტრებს, სადაც ქართული მწერლობა ღვიოდა, საბერძნეთში, ბულგარეთში, ასურეთში, შავ მთაზე, პალესტინაში, კვიპროსზე, ის უნებ შეწირულებას უგზავნიდა, «მთასა სინასა ზედა აღაშენა მონასტერი და წარსვი ოქრო მრავალი ათასეულნი და წიგნები საეკლესიონი სრულებით» (გვ. 321). საქართველოში მან «მდიდრად შეკრიბნა საღმრთონი წერილნი, რაოდენნი პოვნა გარდამოღებულად ენასა ქართლისასა სხუათა ენათაგან ძუელნი და ახალნი» (გვ. 314), ხოლო რუის-ურბნისის კრების შემდეგ, ქორონიკონს ტპმ, 1106 წელს, «მოიგონა აღშენება მონასტრისა და ადგილსა ყოვლად სუენიერსა და ყოვლითურთ უნაკლულსა» ააგო გელათის დიდი ტაძარი, «აღმატებული ყოველთა წინანდელთა ქმნულებათა» (გვ. 293—294). ამ მონასტერში საქართველოსა და უცხოეთში მყოფ ქართულ სხვადასხვა მონასტრიდან «შემოკრიბნა და დაამკვდრნა კაცნი პატიოსანნი ცხოვრებითა და შემკულნი ყოვლითა სათნოებითა, სიწმიდითა, სისრულითა და კორციელთა აღსავსეობითა» (გვ. 294). ამნაირად გახადა ის საქართველოს კულტურის, მწერლობისა და სწავლა-განათლების უმაღლეს ცენტრად, «ყოვლისა აღმოსავლეთისა მეორედ იერუსალემად, სასწავლოდ ყოვლისა კეთილისა, მოძღურად სწავლულებისად, სხუად ათინად, ფრიად უადრეს მისსა» (გვ. 295). სწორედ მისი მოპატიევებით უნდა დაბრუნებულიყვნენ აღმოსავლეთიდან საქართველოში 1114 წელს თეოფილე ხუცესმონაზონი და არსენ იყალთოელი და მათთან ერთად ზოგიერთი სხვა მოღვაწეც. დავითის მეცადინეობითა და აღნიშნული თვისებებით აიხსნება ის მოვლენა, რომ მის მეფობაში ქართული საეკლესიო მწერლობის ასპარეზს ამკობს მთელი რიგი გამორჩენილ მუშაკთა, ასე რომ, ამ მხრივ ამ ეპოქას ბაიბლი არა ჰყავს ჩვენს ისტორიაში, როგორც ჩანს, დავითი თვითონაც იღებდა მონაწილეობას ქართულ მწერლობაში. მაგალითად, ჩვენამდე შენახულა მის მიერ დაწერილი «გალობანი სინანულისანი»¹, რომელსაც ახასიათებს აზრთა და გრძნობის სიღრმე და სიტყვაკაზმულობა. დავითის გალობანი, რომელნიც ნათლად მოწმობენ მის საფუძვლიან საღვთისმეტყველო განათლებას, საინტერესოა აგრეთვე როგორც მაჩვენებელი მისი ცხოვრების ზოგიერთი ინტელექტუალური მხარისა და ავტორის ფსიქოლოგიურ-რელიგიური განცდისა.

¹ თ. ყორღანია, 'ქრონიკები', II, 'საგანნიანი', 'საქართველოს' 'სამთაობე', გვ. 513—518; ს. ყუბანეიშვილი, 'ქრესტომათია', I, 374—376.

41) არსენ იყალთოელი

მეთერთმეტე საუკუნის გასულსა და მეთორმეტის დამდეგს ჩვენ გვხვდება რამდენიმე არსენი: არსენ იყალთოელი, არსენ ვაჩეხძე და არსენ კალიპოსელი. ნამდვილი და ეჭვმიუტანელი ცნობები მათ შესახებ ჩვენ არ მოგვეპოვება, მხოლოდ შეგვიძლია ვთქვათ, რომ არსენ იყალთოელი და არსენ კალიპოსელი ერთი და იგივე არაა, როგორც ზოგაერთებსა ჰგონიათ. არსენ იყალთოელი ცნობილი მწერალია, ხოლო არსენ კალიპოსელი რომელმაც ასეთი სახელი მიიღო, ალბათ, იმიტომ, რომ კალიპოს მონასტერში მოღვაწეობდა ანტიოქიის მახლობლად. როგორც ლიტერატორი, ძველებით დამოწმებული არაა, თუმცა თანამედროვეთაგან დიდად პოეტურული ყოფილა; ეს იქიდანაც ჩანს, რომ რუის-ურბნისის კრება მას მრავალჯამიერს ეუბნება, როგორც «სჯულიერს მოღვაწესა»¹. რაც შეეხება არსენ იყალთოსა და არსენ ვაჩეხძეს, მათი სახელით ცნობილი თხზულებების ანალიზი გვარწმუნებს, რომ ეს ერთი და იგივე პიროვნებაა, მხოლოდ ერთ შემთხვევაში აღნიშნულია მისი სამშობლო ან მოღვაწეობის ადგილი, იყალთო, კახეთში, მეორეში კი გვარი ან მამის სახელი — ვაჩეხძე².

როგორც მისი ლიტერატურული შრომებიდან ჩანს, არსენს მიუღია ღრმა და საფუძვლიანი განათლება, ჩვენი აზრით, კონსტანტინე მონომახის მიერ დაარსებულ აკადემიაში — მანგანის წმ. გიორგის მონასტერში. სადაც შემდეგ უთარგმნია მას ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი თხზულება, მხოლოდ მიქაელ ფსელოსისა და იოანე ნომოფილაქსის მიერ მანგანის აკადემიაში შექმნილსა და განმტკიცებულ ტრადიციებს შეეძლო აღეზარდა არსენ იყალთოელის პიროვნებაში ის ფილოსოფოსი და იურისტი, რომელიც გამოსჭვივის უკანასკნელის ფილოსოფიურ-იურიდიულ ნათარგმნ თხზულებებში და მის მიერ, გადმოცემით, დაფუძნებულ იყალთოს აკადემიაში. სწავლის დამთავრების შემდეგ არსენს მოღვაწეობა დაუწყია შავ მთაზე ეფრემ მცირის იქ ყოფნისას. ეს უნდა მომხდარიყო მეთერთმეტე საუკუნის ოთხმოციან წლებში, ვინაიდან მისი სახელი დაკავშირებულია ეფრემის ორ შრომასთან, რომელნიც ოთხმოციან და ოთხმოცდაათიან წლებშია ნათარგმნი: სამოციქულოსა და იოანე დამასკელის გარდამოცემასთან³. სამოციქულოს შან საკუთარი იამბიკოც კი უძღვნა. შავ მთაზე მისვლისას არსენი, როგორც ეფრემზე უმცროსი, უკანასკნელის «მზრდელთა და მსახურთა» რიცხვში ითვლებოდა⁴ და მისი ხელმძღვანელობით მთარგმნელობას სწავლობდა. ამიტომ ეფრემი თავის თავს

¹ «საქართვ. სამოთხე», გვ. 530.

² იყალთოს სიძველეთა მიხედვითა და მაყაშვილთა საგვარეულოს ტრადიციებით, არსენი, წმიდათა რიცხვში ჩარიცხული, გვარად თითქოს მაყაშვილი ყოფილა (ე. თაყაიშვილი, არქეოლოგიური მოგზაურობანი და შენიშვნანი, I, თბილისი, 1907; გვ. 254, 256).

³ თ. ეორდანი, კრონიკები, I, 219.

⁴ იქვე, გვ. 219.

უწოდებს მოძღვრად არსენისა¹ და ერთ-ერთი მისი შრომის გამო (ცხოვრება გურია, სამონა და აბიბოსი), რომელიც, მისი სიტყვით, არის «მესამე ნაყოფი არსენისა», გამოითხოვს ქართველთა ნათესავეისათვის «წარმართებასა თარგმნობისა მისისასა»². შავი მთიდან, ალბათ, თავისი მოძღვრის — ეფრემის, სიკედილის შემდეგ არსენი დაბრუნებულა მანგანის მონასტერში, სადაც ის სწავლობდა. ეს უნდა მომხდარიყო მეთორმეტე საუკუნის დამდეგს, როგორც ამაში დავრწმუნდებით მისი დოგმატიკონის ანალიზის დროს. მანგანის მონასტრიდან ის სამშობლოში გადმოსახლებულა, ალბათ, დავით აღმაშენებლის მოწვევით, როდესაც ის გელათის მონასტრისა და სასწავლო მსახურის საუკეთესო მოღვაწეებს იწვევდა საზღვარგარეთიდან. როგორც უკვე იყო ზემოთ აღნიშნული, ის 1114 წელს უნდა შემოსულიყო საქართველოში თეოფილე ხუცესმონაზონთან და იოანე ტარიჭიძესთან ერთად. რამდენ ხანს დარჩა ის გელათში, არ ვიცით, ერთი კია, რომ აქ მას უთარგმნია «დიდი სჯულის კანონი», შემდეგ აქედან ის გადასულა კახეთში და იყალთოს აკადემია ჩამოუყალიბებია, თუ ამის შესახებ არსებული თქმულება მართალია, საბოლოოდ კი ის შიომღვიმის მონასტერში დამკვიდრებულა, სადაც «დოღმატიკონს აწამებდა და ცვლისა სოფია წმიდასა მარტოა იქმოდა»³. ის იქ ძალიან დაახლოებია დავით აღმაშენებელს, სხვათა შორის, დასწრებია იმ კრებას, რომელზედაც სომხებსა და ქართველებს პაექრობა კჭონდათ დავითის მონაწილეობით⁴. ფიქრობენ, 1103 წელს არსენ იყალთოელი უკვე მკვდარი იყო, ვინაიდან რუის-ურბნისის კრების აქტთა ზოგიერთი ნუსხა მას, როგორც მიცვალებულს, «საუკუნო ხსენებას» უთვლისო⁵, მაგრამ ეს მართალი არაა. უძველესი ნუსხა რუის-ურბნისის კრების ძეგლისწერისა არსენ იყალთოელს სულ არ იხსენიებს არც მკვდრებში, არც ცოცხლებში⁶, თან ზემოდასახელებული პაექრობა სომხებისა და ქართველებისა, რომელშიაც არსენისაც მიუღია მონაწილეობა, უნდა მომხდარიყო გაცილებით გვიან, ვიდრე რუის-ურბნისის კრება, არაუადრეს 1123 წლისა, როდესაც დავითმა ქალაქი ანისი აიღო და როდესაც მან, მათეურკაელის სიტყვით, სომეხთა ეპისკოპოსნი, ხუცესნი და მოწესენი საზეიმოდ შეკრიბა⁷. ასე რომ, როდის გარდაიცვალა არსენი, ჯერჯერობით გადაკრით თქმა ძნელია, ცხადია, დავითის მეფობას ის ბევრით ვერ გადასცილდებოდა. დავითის გარდაცვალებას კი არსენი უეჭველად მოესწრო. ეს იქიდან ჩანს, რომ, ელმწიფის კარის გარეგების ცნობით, მას დაუწერია ეპიტაფია დავით აღმაშენებლისა ოთხტაეპოეონი ლექსით, რომელიც ასე იწყებოდა: «ვინ ნაქარმაგევს მეფენი თორმეტნი პურად ჩაესხნეს». აქ პირდაპირაა ნათქვამი: «მამა არსენი იყალთოელი, ეგეთი კაცი,

¹ თ. ე. ო. რ. დ. ა. ნ. ი. ა., ქრონიკები, I, გვ. 224.

² იქვე, გვ. 223.

³ იქვე, გვ. 246, 311.

⁴ ქართლის ცხოვრება, მარიამ დედოფლის ეპილოგი, გვ. 326.

⁵ საქართველოს სამთხურო, გვ. 530; ს. ვ. ო. რ. გ. ა. ძ. ე.: კრებ. «მომომხილველი», I, 176—177.

⁶ გელათის მონასტრის სჯულის კანონი, № 17.

⁷ თ. ჯ. ო. ვ. ა. ბ. ე. ლ. ი., ქართველი ერის ისტორია, II, 2, 280.

მტყუანი როგორა ეგების? ამა შაირსა არა იგი იტყვსო? ¹ ზოგიერთი ჩვენი მკვლევარი არსენ იყალთოელს ანიჭებს არამცთუ უბრალო ეპისკოპოსის, არამედ კათოლიკოსის ხარისხსაც ², მაგრამ ეს გაუგებრობაა: არსენი არასდროს ეპისკოპოსად არ ყოფილა, არც ერთი ცნობა ამის შესახებ არ მოიპოვება.

არსენი დიდად განათლებული კაცი ყოფილა; ამას დავით მეფის ისტორიკოსიც ამოწმებს. როდესაც ამბობს, რომ დავითმა სომეხ-ქართველთა პაექრობაზე დასასწრებლად, სხვათა შორის, მოუწოდა «არსენ იყალთოელსა, თარგმანსა და მეცნიერსა ბერძენთა და ქართველთა ენისასა და განმანათლებელსა ყოველთა ეკლესიათასა» ³. ეს მისი თარგმანებიდანაც ნათლად ჩანს: მის ყურადღებას იზიდავს. უმთავრესად. განყენებული დოგმატიკურ-ფილოსოფიური და იურიდიული ხასიათის თხზულებანი, რომელნიც გადმოცემულია შესაფერისად დაწესებული და ჩამოყალიბებული ქართული ენით, განმარტებულია ეფრემისებური სქოლიოებითა და ან დ ე რ ძ ე ბ ი თ, რომლებშიაც ავტორი თვალწინ გადაგვიშლის ბერძნული და ქართული ენის ხასიათსა და თვისებას. მაგალითად, ანასტასი სინელის წ ი ნ ა მ ძ ლ უ ა რ ი ს ბოლოს არსენი შენიშნავს: ჩემს თარგმანს «თუ სიბნელე რამე სადმე ანუ სიღუბჭირე შესდგამს. იგი ბერძნულისა შედარებულობისაგან არს და არა ქართულთა სიტყუათა დაშუენებასა ვერმეცნიერობისაგანო» ⁴. ანდა: «შეისწავე, ვითარმედ რომელი იგი ჩუენთა ქართულთა სახარებათა შინა გარნად წერილ არს ამას აღგილასა, — ა რ ც ა ძ ე მ ა ნ, გ ა რ ნ ა მ ა მ ა მ ა ნ, — და ჩუენ აქა ყოველგან თ ვ ნ ი ე რ ი დაგვიწერია ნაცვლად გ ა რ ნ ა მ ა ნ. ბერძულად ესრეთ არს ვითარმედ ი მ ი (ჰს;ჟ), რომელი ესე გ ა რ ნ ა ს ა ც ა მოასწავებს და თ ვ ნ ი ე რ ს ა ც ა... ხოლო ერთისა არა რომლისაგან გარეშეიცვის ქართულისა სიტყვსა, ვითარმცა ერთი რამე დაჰმართე და სხვსა მიმართ არლა ჰქონდა კუალი განსავალი სიტყუასა» ⁵. არსენი ერთ-ერთი პიონერთაგანია იმ ლიტერატურული მიმართულებისა, რომელიც გაიკურჩქნა პეტრიწონის მონასტერში მანგანისავე აკადემიაში აღზრდილი იოანე პეტრიწის კალმის ნეოხებით. განსაკუთრებით ეს უნდა ითქვას ლიტერატურული ენის შესახებ: ელემენტები პეტრიწონული სკოლის ლექსიკისა და მორფოლოგია-სინტაქსისა არსენის თხზულებებშიაც გვხვდება, სახელდობრ: გრძელი პერიოდები, მიმღობის საშუალებით შემოკლებული წინადადებები, ზედსართავ სახელთა ნაწილაკი თი-ს დახმარებით წარმოება, როგორც, მაგალითად, «მიმღობითი, შემოყვანილობითი, წარმკითხველობითი» და სხვ. რთული სიტყვები და ასეთი ფორმები: «ვიდრემე, ეგერა, ძლითი». ენა მისი საერთოდ ხელოვნურია,

¹ ე. თ ა ვ ა ი შ ვ ი ლ ი ს გამოცემა, გვ. 12. ეს ლექსი, რომელსაც ზოგიერთები თამარ დედოფლის ეპიტაფიად თვლიდნენ (თ. ე ო რ დ ა ნ ი ა, ქართნიკები, II, 52), გამოსცა, როგორც სახალხო პოეზიის ნაშთი, მესხეთში გაგონილი. პროფ. დ. ჩუბინაშვილმა («ქრესტომათია», II, 212).

² მ. ს ა ბ ი ნ ი ნ ი, საქართვ. სამოთხე, გვ. 530.

³ ქართლის ცხოვრება, მარიამ დედოფლის ვარიანტი, გვ. 326.

⁴ Ф Жордания, Описание, I, стр. 233.

⁵ S 1463, ფ. 159.

განსაკუთრებით განყენებულ დოგმატიკურ-ფილოსოფიურ თხზულებებში, აგიოგრაფიულ-ისტორიულში კი შედარებით მარტივი და ლიტონია

ლიტერატურული მოღვაწეობა არსენი იყალთოელისა სამ პერიოდად იყოფა. პირველია შავი მთის პერიოდი, როდესაც ის ეფრემ მცირესთან ერთად და მისი ხელმძღვანელობით თარგმნიდა წიგნებს. ამ პერიოდში, დაახლოებით მეთერთმეტე საუკუნის უკანასკნელ მეხუთედში, მას უნდა ეთარგმნოს აგიოგრაფიულ-ჰომილეტიკური თხზულებანი, რომელთა ენა შედარებით მარტივაა. ესენია: 1) «იოანე მონაზონისა და ხუცისა დამასკელისაჲ სიტყუაჲ დიდისა შაბათისათჳს»¹, 2) «ცხორებაჲ და მოქალაქობაჲ და ლუაწლი წმიდისა ღირს-მოწამისა ქრისტესა ევგენიასა და მშობელთა მისთაჲ»², 3) «წამებაჲ სამთა აღმსარებელთაჲ: გურია, სამონა და აბიბოასი, და თბრობაჲ სასწაულსა ევფემიას ზედა ქალისაჲ»³, რომელსაც, როგორც აღვნიშნეთ, ეფრემ მცირე თვლის არსენის მთარგმნელობის «მესამე ნაყოფად». შეიძლება არსენს სხვა აგიოგრაფიულ-ჰომილეტიკური ნაწარმოებიც ეთარგმნოს. მაგრამ ჩვენ არ ვიცით, ვინაიდან საჭირო ბიბლიოგრაფიული ცნობები და მინაწერები ჯერჯერობით არ აღმოჩენილა.

4) ჩვენ ზემოთ ვთქვით, რომ, როდესაც ეფრემ მცირემ მეთერთმეტე საუკუნის ოთხმოციან წლებში სამოციქულო გადმოთარგმნა, მას თან დაურთო ორი იამბიკო, ერთი ბერძნულიდან ნათარგმნი და ერთიც თავის საკოთარი, - რიგინალური. ასეთი იამბიკო დაურთავს ამ შრომისათვის, როგორც მისი, ნუსხებიდან ჩანს⁴, მამინ შავ მთაზე ეფრემთან მყოფ არსენ იყალთოელსაც. მისი იამბიკო, რომლის აკროსტიქი ამბობს «წიგნი სამოციქულო» და რომელსაც წარწერა აქვს «არსენ მეტყუელებს ამათ იყალთოელი», იკითხება ასე:

წმიდა მყოფელი მიითვალე საუნჯე.
 იყნოსე მისთა მიპრონთა სულნელებაჲ,
 ზანწყობილსა იბილე ვითარებაჲ,
 ნიკთ უბრწყინვალეს ოქროსა გეჭუნან შენ,
 ინებოს ჩაგამს ეწუებად შენდა ლუკა
 საქმე სიტყუსა მოწაფეთაჲ, და მიერ
 პლელ იაკობ უფლისა ძმისა ბრძნისა;
 მან წარგაელინოს ძისა მიმართ ტრედისა.
 მრთა ამათ რაჲ თანაწარქედე, გეზრახოს
 ტაჲ პირმეტყუელი და თავი ღმრთისმეტყუელთაჲ;
 იუდაას მიერ შვდევლად სრულ იქმნენ
 მადაგთა ოთხთა შვდნი კათოლიკენი;
 ეშინაგანეს შეხვდე თუ, გეპოვნენ
 ლოდნი ათორმეტ რიცხუნი პატიოსანნი,
 მრდანოასა მის ღმრთისა ებისტოლენი.
 იუვენედ ესენი ნათელ ალაგთა შენთა ნ.

¹ ჯვლ. ხელ. № 8, 313 — 328.

² დეკ. 24. კვლ. ხელნ. № 5, 395 — 412, № 6, 10 — 31.

³ დეკ. 15. S 384, 658 — 679.

⁴ A 137, 482.

⁵ A 137, ფ. 17 — 18; S 379, გვ. 192; ს. ყუბანეიშვილი, ქრესტომათია, I, 376—377.

უფრო მეტი შრომა არსენ იყალთოელს გაუწევია თავისი ლიტერატურული მოღვაწეობის მეორე პერიოდში, როდესაც ის, ჩვენი აზრით, მანგანას წმ. გიორგის მონასტერში ცხოვრობდა კონსტანტინოპოლს, დაახლოებით მეორემეტე საუკუნის პირველ ათეულში (1114 წლამდე). აქ, პირველ ყოვლისა, უნდა ეთარგმნოს მას, ენის მიხედვით, გიორგი ჰამარტოლის ხრონოგრაფი, რომელსაც შემდეგი ანდერძი აქვს: «დაესრულა ხრონოლოგია გიორგი მონაზონისა... და ესეცა მცოიედ შესაკსენებლად ღმრთივსულიერთა წერილთა ძალისა და ჩემისა უნდოებისად გაქუნდინ და წმიდათა შინა ლოცვათა თქუენტა ნუ დამივიწყებთ, ქრისტესმოყუარენო ძმანო და მამანო, უღირსსა მონასა თქუენსა არსენის, რომელმან ესე ბერძულისაგან ქართულთა ენად ვთარგმანე»¹. განსვენებულ თ. ყორღანიას ეს არსენი მიაჩნია ხან მეათე საუკუნის არსენ კათოლიკოსად², ხან არსენ კალიპოსელად³. მაგრამ მეათე საუკუნისათვის ამ თხზულების ენა პირდაპირ ანაქრონიზმია, ხოლო არსენ კალიპოსელის ლიტერატურული მოღვაწეობა, როგორც ზემოთაც შევნიშნეთ, ძეგლებით დამოწმებული არაა. თან კალიპოს-ანტიოქიის სალიტერატურო სკოლაში, როგორც ვიცით, ადგილი არ ჰქონია იმ პეტრიწონიზმებს, რომელიც ახასიათებს ამ შრომას. ბერძნულ ენაზე არსებობს სამი რედაქცია გიორგის ხრონოგრაფისა: ვრცელი, მოკლე და საშუალო⁴. ქართული თარგმანი, ზოგიერთი განსხვავებით, მისდევს მოკლე ძირითად რედაქციას, რომელიც წარმოდგენილია ხრონოგრაფის უძველესი ხელნაწერებით (Coislianus 310 და 134), და ამავე დროს საშუალებას გვაძლევს ამ ძირითად ტექსტშიაც თვალსაჩინო შესწორებანი და დამატებანი შევიტანოთ⁵. ქართული თარგმანი შედგება ცხრა წიგნისაგან და მოგვითხრობს ისტორიას ადამიდან თეოდოსი დიდამდე, ამის მეფობაზე წყდება.

აქვე, მანგანას მონასტერში, არსენის დაუწყია თარგმნა ერთი დოგმატიკურ-პოლემიკური კრებულისა, რომელსაც ქართულ მწერლობაში დოგმატიკონი ეწოდება. ეს კრებული ხშირად გვხვდება ქართულ ხელნაწერებში, მაგრამ სხვადასხვა სისრულითა და შედგენილობით: ყველაზე სრული ნუსხააარის S 1464⁶. ხელნაწერთა ანალიზიდან ჩანს, რომ დოგმატიკონის შედგენილობა არსენის შემდეგ თანდათან იცვებოდა სხვა პიოთა მიერ ნათარგმნი თხზულებების შეტანით. დოგმატიკონში იმ შედგენილობით, რა შედგენილობითაც ის არსენიმ თარგმნა, მოთავსებული ყოფილა ცხრა ისეთ ავტორთა ნაწარმოებში, რომელთა სახელი ცნობილია, ხოლო თერთმეტი ანონიმიცა.

¹ ს. ყაუხჩიშვილი, ხრონოლოგია გიორგი მონაზონისა, თბილისი, 1920 წ., გვ. VIII.

² „Описание“, I, стр. 171, № 165.

³ აქრონიკებია, I, 224.

⁴ Проф. В. Бенешевич, Очерки по истории Византии, вып. 3, стр. 103.

⁵ ს. ყაუხჩიშვილი, გვ. VIII. დაწვრილებით იხ. კ. კ. ვედიძე, ეტიუდები ქველ ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, ტ. I, თბილისი.

⁶ სხვა ნუსხებიდან შეგვიძლია დავასახელოთ A 64, 65, 205, 267, 269; გელათის მონასტრის №№ 23, 24; S 155, 401, 248, 312; მარტვილის № 17 (აქველი საქართველო, ტომი III, განვ. I, გვ. 89 — 90).

აქ თავმოყრილი თხზულებანი შინაარსით შემდეგნაირად შეიძლება დავყოთ: 31 კოლემიკური ხასიათისაა, ამათგან 6 მიმართულია ხესტორიანთა წინააღმდეგ, 6 იაკობიტთა ან მონოფიზიტთა, 3 სომეხთა, 6 ურიათა, 9 მაჰმადიანთა ან სარკინოხთა, 2 ორიგენიანთა წინააღმდეგ; 16 დოგმატიკურ-ფილოსოფიური შინაარსისაა. 5 მორალურისა. ხასიათი, დანიშნულება და მნიშვნელობა ამ კრებულისა თვით მთარგმნელს გაუთვალისწინებია, როდესაც ამ კრებულში პირველ ადგილზე მოთავსებული ანასტასი სინელის «წინამძღვრის» შესახებ ის ამბობს, რომ ეს წიგნი «ნამდვილი წინამძღუარი არს წმიდისა კათოლიკე და სამოციქულო ეკლესიისაჲ და თუალი, რომლითა ჰხედავს, და პირი, რომლითა ზრახავს, და სასმენელი, რომლითა ესმიან ღმერთქემოსილთა მამათა უცთომელნი მოძღურობანი, და საყნოსელი, რომლითა იყნობას სულნელებასა ღმრთივსულიერთა წერილთა ყუავილისასა, და მარჯუენე მკლავი, რომლითა ესრვის და სდევნის სამწვალებლოთა მკეცთა გესლიანსა სიბოროტესაო»¹. ამ კრებულში ქართველებს ჰქონიათ თავმოყრილი ყველაფერი, რაც კი საჭირო იყო მათთვის ქრისტიანობის დოგმატიკურ-ფილოსოფიური შინაარსის შესაგნებად და სხვადასხვა სარწმუნოებისა და მწვალებლობის პირის დასაყოფად; ამ მხრივ გადმომთარგმნელს ფასდაუდებელი განძი მიუცია მათთვის. ვფიქრობთ, ინიციატივა ამ კრებულის შედგენისა ეკუთვნის თვით მთარგმნელს, ბერძნულ ენაზე ასეთი სახელმძღვანელო ჯერჯერობით ცნობილი არაა, და, რაც უფრო საყურადღებოა, ყველა მისი შემადგენელი სტატია, თუმცა ზოგიერთი მათგანი მანამდეც იყო გადმოღებული, მას თვითონ დამოუკიდებელიც უთარგმნია.

დოგმატიკონი რომ არსენის მიერ არის შედგენილი და იმაში მოთავსებული თხზულებებიც მის მიერაა ნათარგმნი, ეს შემდეგიდან ჩანს: 1) ანასტასი სინელის წინამძღუარს თავში ჯვარედინად აწერია: არსეხითარგმანი, ხოლო ბოლოს ანდერძი აქვს დართული: «ღირს ვიქმენ მე, უუნდოესი ყოველთა დაბადებულთა შენთაჲ, მდბალი მონაზონი არსენი, ბერძნულისაგან ქართულად თარგმანებასა წმიდისა ამის წიგნისასა»²; 2) იოანე დამასკელის გარდამოცემამ-ს ბოლოს მიწერილია: «დასასრული შრომათა იოვანე მანსურისთაჲ, ხოლო ითარგმნა არსენისაგან ვაჩეს ძის»³; იოანე დამასკელისავე «სიტყუასა სარწმუნოებისათვის დასამზობელად ხესტორიანთა» აწერია: «თარგმნილი მამისა არსენისი»; 3) «ჰურიათა მიმართ სიტყვსაგებას» ორი მინაწერი აქვს: «საუკუნოდმც ქსენებულ ხარ მამაო ესოდენებრ ძნისა მარწმუნებლობისათვის, რომლითა მეცა ელვარედ ცისკროანმყოფ გულისხმიერთა ხედვათა ფერებითა. არსენი. რაჲმე ნაცვალი ქველყოფისაჲ მიგაგო ესოდენ მდიდრად შეუებულმან ყოვლად ბრძენთა გულისხმის საყოფთ შთამიერ, გარნა თუ უალსასრულოდ დამარხვამ ქსენებისაჲ. არსენი»⁴; 4) ნიკიტა სტითატის სომეხთა განმაქიქებელ ხუთ სიტყვას S ფონდის ხელნაწერში № 1463 შემდეგი შენიშვნა აქვს: «ამის წიგნისა დედასა ბერძულსა ესრე ეწერა, ვითარცა ესერა აქა დამი-

¹ Ф. Жордания, Описание, I, стр. 232.

² იქვე.

³ S 1463, ფ. 102b.

⁴ იქვე, ფ. 228, 241.

წერია, არა თუ ანუ ბერძული ვერ გამიგონებია ანუ წერილისა სიტყუაჲ არა მქსოვნებია; შემინდვეთ თავისა მართლებისათვის» (ფ. 264), ხოლო გელათის ხელნაწერში: «ლოცვა ყავთ, მამანო, არსენისათვის თარგმანისა და დაეითისათვის, პეტრიწონელისა მონაზონ-ხუცისა, რომლისა იძულებითა ბერძულისაგან გადმოუქართულებიან ხუთნი ესე სიტყუანი სომეხთა განმაქიქებელნი: საუკუნოდმცა არა კსენებაჲ, არსენისა. ამინ»¹; 5) ამავე ნიკიტა სტიტატის თხზულებას — «სიტყუაჲ სულისათვის კაცობრივისა», დართული აქვს ბოლოს ორი იამბიკო, რომელთა აკროსტიქი იძლევა სახელებს ნიკიტა და არსენი. აი, ეს იამბიკო:

ნათელთა წყაროდ პირველად ნათლად მიმართ
 იმსთობდ მესამე შეორეთა ძღუანეთა,
 ძრეტსაბმელი რაჲ კორცთა სიზრქისაჲ განჰვლე.
 ისრაელქმნილმან უსახოთა ხედეთა
 ბაძრისა შორის ქცევად ამაღლებათა.

ამას ჩემთვისცა იობდ. ზ საკრველო,
 რომელმან შენთა სიტყუათა უფსკრულისა
 სიერცისა კერძოჲ ფრიად შრომით წაეჰლე,
 მღლენურსა რაჲ ქართველთა ენად ვსცვილი.
 ნიშებმოსილთა მამათა სიჭადულო.

6) თეოდორე აბუეურას თხზულების «სიტყუსგებაჲ მთავრისა მიმართ ედესისა შეიგანთაჲსა» ბოლოს მიწერილია: «ესე მე ესრეთ ვიოფლე აქამომდე, არსენო. უნდომან მეცა მიერევე ვამეორე, იოანე». 7) თხზულებას «მეტყუელთა მიმართ ვითარმედ სულნი კაცთანი პირველვე იყვნეს კორცთასა», ბოლოს დართული აქვს შემდეგი იამბიკო:

საუკუნოდმცა იქსენიების არსენი:
 აქა დასრულდა ერთბამად განქიქებაჲ
 ელლინებრისა სულთა პირველყოფისაჲ
 და თანად ორთა უფსკრულისა ვეშაბთა,
 ორიგენის და მანენტოას, საცთურისაჲ.

მოყვანილი ადგილები, ვფიქრობთ, ექვს არ ტოვებენ, რომ დოგმატიკონი არის არსენ ვაჩესძის ნაშრომი. ამ კრებულის ერთ ნაწილს, რომელიც ნიკიტა სტიტატს ეკუთვნის, შემდეგი ანდერძი აქვს: «ალიწერა წიგნი ესეთთუესა იანვარსა, ინდიქტიონსა სამსა დასაბამითგან წელთა ხ³ლ³»; ამისდა მიხედვით თ. ეორდანისა დოგმატიკონის მთარგმნელი გადაჰყავს მეათე საუკუნეში (6538 — 5604 = 934) და მის თარგმანს ნიაწერს არსენ კათოლიკოსს, რომელიც, მისი სიტყვით, 961 წლის ახლო ხანებში დამჯდარა კათოლიკოსად². მაგრამ. ჯერ ერთი, ხ³ლ³ გვაძლევს არა 934 წელს, არამედ 1030 (6538 — 5508 = 1030), მეორე — თ. ეორდანი თვითონ ამბობს: ამ ანდერძის პირდაპირ არშიაზე

¹ გელ. № 23, ფ. 266 ა.
² «ქრონიკები», I, 310—311.

შავი მელნით აწერია: «თვით ამის ღირსისა მამისა, საკითხავთა ამათ გამომეტყუელისა, არს ანდერძი ესე», ესე იგი ნიკიტა სტითატისა, რომელიც 1030 წლის ახლო ხანების მწერალია, და არა მთარგმნელისა. ამნაირად, არსენ ვაჩესძე არაა არსენ კათოლიკოსი მეათე საუკუნისა, არც არსენ ნინოწმიდელი, მეათე საუკუნის გასულისა და მეთერთმეტის დამდეგის ათონის მოღვაწე (გარდ. 1018 წლის ახლოს), როგორც თეიმურაზ ბატონიშვილს ჰგონია ¹. არსენ ნინოწმიდელი, ექვთიმე ათონელის გულითადი მეგობარი, ცნობილია როგორც გადამწერი წიგნებისა და არა მთარგმნელი ².

როდის ითარგმნა ეს კრებული? როგორც მისი მეთაური სტატიის, ანასტასი სინელის წინამძღუარის, ანდერძიდან ჩანს ³, არსენ ვაჩესძეს ამ კრებულზე მუშაობა დაუწყია «კონსტანტინოპოლს მონასტერსა შინა წმიდისა გიორგისასა მანგანას», ნაშასადამე, არაუადრეს 1042 წლისა, როდესაც გამეფდა ამ მონასტრის ამშენებელი იმპერატორი კონსტანტინე მონომახი ⁴. თარგმანის პეტრიწონიზმები, ერთი მხრით, და დავით პეტრიწონელის ხსენება, მეორე მხრით, ექვს არ ტოვებენ, რომ თხზულება გადმოთარგმნილია არაუადრეს 1083 წლისა, როდესაც საფუძველი ჩაეყარა პეტრიწონის მონასტერს. ამნაირად, დოღმატიკონის შედგენა და თარგმნა არსენის დაუწყია მეთერთმეტე საუკუნის გასულს მანგანას მონასტერში და, ვინაიდან ეს საქმე საკმაოდ რთული და ძნელი იყო, გაუგრძელებია და დაუმთავრებია ის საქართველოში შიომღვიმის მონასტერში. ამას გვაფიქრებინებს შემდეგი მინაწერი კრებულისა: «არსენისა მისრული მღვმეს იტყვს დავით მეფე: მე მაშინდელი კაცი ვარ, ოდეს არსენი დაროჯიდი ჳამა: მარჯუენესა გუერდსა ზედა წვა, ნოსელსა იკითხვიდა და დოღმატიკონსა აწამებდა და ცვლისა სოფიაწმიდასა იგივე მარტოე იქმოდა» ⁵. არსენის, როგორც ზემომოყვანილი მინაწერებიდან ჩანს, დამხმარეც ჰყოლია ამ საქმეში: დავით პეტრიწონელი მონაზონ-ხუცესი, რომლის იძულებით მას სომეხთა განმაქიქებელნი ხუთნი სიტყუანი უთარგმნია, და ვილაც იოანე, რომელიც არსენის შენიშვნას — «ესე მე ესრეთ ვიოვლე აქამოდედო», დასძენს: «უნდომან მცცა მიერვე ვამეორეო». ვინაა ეს იოანე, ძნელია გამოცნობა; შეიძლება ის იყოს «ბერი იოვანე რატეული», რომლის ლოცვით არსენის უთარგმნია ანასტასი სინელის წინამძღუარი ⁶.

შედგენილობა დოღმატიკონისა, არსენის რედაქციით, ასეთია:

1) ანასტასი სინელის, ანტიოქიის პატრიარქის, «წინამძღუარი» (წიგნები), რომელიც მიმართულია მონოფიზიტობისა და მისი სხვადასხვა ფრაქციის წინააღმდეგ.

¹ А. Цагарели. Сведения III, 149.

² იხ. ამის შესახებ ექვთიმე ათონელის ბიოგრაფია, «ათონის კრებული», გვ. 21, 52, 56.

³ Ф. Жордания. Описание. I, стр. 252.

⁴ Проф Н. Скаблянович, Византизмъ въ сѣверномъ и церковъ в XI вѣкѣ, стр. 430—432.

⁵ S—1463, ფ. 181, თ. ეორდანია, ჭრონიკები, I, 246, 311.

⁶ Ф. Жордания. Описание. I, стр. 232. ყოველ შემთხვევაში არ არსებობს არავითარი საბუთი იმისათვის, რომ ეს იოანე ტარიჭისძესთან გავაიგივეოთ.

2) იოანე დამასკელის ან მანსურის, ოქრონექტარად წოდებულის:

ა) 'Πατρι γωστας-ის ორი ნაწილი: «დიალექტიკა» და «გარდამოცემა უცილობელი მართლმადიდებელთა სარწმუნოებისა» ('Εκβασει; ἀκριβει; τῆ; θεμελιώσα πίναξας). ეს თხზულება, როგორც ვიცით, გადმოთარგმნა ეფრემ მცირემ, ორივე თარგმანი ზოგადად თითქოს ერთი დ. იმავე რედაქციისაა, განსხვავება მათ შორის არც ისე დიდია. «დიალექტიკაში», — თავების დალაგების წესრიგში; თან ეფრემის თარგმანი არსენისაზე ცოტათი უფრო ვრცელია. ისმება საკითხი: რად თარგმნა არსენიმ მეორედ ეს თხზულება, რომელიც რამდენიმე ათეული წლით ადრე უკვე ნათარგმნი იყო ისეთი შეცნიერისაგან, როგორიც ეფრემ მცირეა, ნუთუ არ იცოდა არსენიმ მისი არსებობა ქართულ ენაზე? არამცთუ იცოდა, თვით მის თვალწინ თარგმნიდა მას ეფრემ მცირე, რომელიც თარგმანის ბოლოს შენიშნავს: «ლოცვა ყავთ, ქრისტეს მოყუარენო, გაბრიელისათვის, რომლისა ბრძანებითა ითარგმნა წმიდაჲ ესე წიგნი, და კეთალთა მოღუაწეთა ჩემთა და განმაძლიერებელთა, ამასთანა მზრდელთაცა და მსახურთა არსენი ივალთოელისა, იოვანე და იოვანე ხუცესთა, სტეფანე დიაკონისათვის»¹. ეს გასაგები გახდება ქვემოთ, როცა იოანე პეტრიწის შესახებ გვიქნება ლაპარაკი, ახლა კი აღვნიშნავთ, რომ არსენის თარგმანმა განდევნა ხმარებიდან ეფრემის თარგმანი, ყოველ შემთხვევაში, ეფრემის თარგმანს მხოლოდ სამი ხელნაწერით მოუღწევია ჩვენამდე², არსენისას კი მრავალით. თან, უკანასკნელი დაიბეჭდა კიდევ მოსკოვში 1744 წელს³; ბ) ორი «სიტყუაჲ სარწმუნოებისათვის» დასაძებულად ნესტორიანთა; გ) «სიტყუაჲ დასამკობელად ღმრთისმოსაგებულისა წვალებისა იაკობთაჲსა»; დ) «ქრისტეს შორის ორთა ნებათათვის და მოქმედებათა და სხუათა ბუნებითთა თვისებათა, გარნა შემოკლებული, და ორთა ბუნებათათვის და ერთისა გუამისა»; ე) «სიტყუანი წმიდათა მამათანი, ესე იგი არს გამოკრებანი წამებათანი»⁴.

3) კირილე ალექსანდრიელის: ა) «თარგმანებაჲ ათორმეტთა თავთაჲ, ესე იგი 12 ანათემატიზმებისა, და ბ) ნაწყვეტები მისი «საუნჯისაგან»: ეპისტოლე ნუკესონის მიმართ. «განკაცებისათვის მხოლოდმობილისა, რაოდენ სახელ ვიტყვთ შეერთებასა, უსხეულომასა ღმრთეებისა სხეულ იქმნეს კორცნი, იესუ ქრისტედ სახელიდების განკაცებული სიტყუაჲ ღმრთისაჲ, ღმრთისმშობელად გულისხმა-იყოფების წმიდაჲ ქალწული».

4) თეოდორე აბუჯოჩასი, ხარანელ ეპისკოპოსისა, რომელიც უნდა იგულისხმებოდეს აგრეთვე «ყოვლად ღმრთისმოყუარე მონაზონად და უფრომად ბრძენ ფილოსოფოსად»: ა) «თუ ვითარ სათანადო არს გულისმნიყოფაჲ საღმრთოჲსა და გარეშისა ფილოსოფოსობისა სიტყუათაჲ» (10 სიტყვა);

¹ თ. ეო რ დ ა ნ ი ა, ქრონიკები, I, 219.

² A 24, 406; S 1358.

³ არსენის რედაქცია ამ თხზულებისა უინმე სვიმეონს ქართულიდან სომხურადაც კი უთარგმნია (ილ. აბუ ლაძე, რუსთაველის ხანის ქართული ფილოსოფიური მწერლობის კიდევ ერთი ძეგლის თარგმანი ძველ სომხურზე (ქ ნ ი მ კ ი ა-ის «მოამბე», 111, 111 — 122).

⁴ 'Ιερὸς πατριάρχης: Migne, PG. t. XCV—XCVI.

ბ) «ეპისტოლე, მქონებელი წმიდისა და უბიწოჲსა სარწმუნოებისაჲ, წარცემული ნეტარისა თომას მიერ, იერუსალიმელ პატრიარხისა, სასომხეთოჲსა მწვალებელთა მიმართ», რომელსა შინა წერილ არს, რომ მხოლოდ ქალკედონის კრების განსაზღვრებაჲ შეიცავს ჳეშმარიტებას. ეს თხზულება არაბულად დაუწერია თეოდორე აბუკურას, არაბულიდან ბერძნულად უთარგმნია მიხეილ სვინკელოსს იერუსალიმელს (IX ს.), ხოლო აქედან გადმოღებულა ქართულად; გ) «განგებულებისათჳს და განკორციელებისა და ვითარმედ გუამი განკორციელდა, ხოლო ბუნებაჲ ღმრთეებისაჲ შეუერთდა კაცობრივისა ბუნებასა გუამსა შინა სიტყჳსა ღმრთისასა»; დ) «ნესტორიანისა მიმართ სიტყჳსგება»; ე) «სიტყჳსგება მწვალებლისა და მართლმადიდებელისა»; ვ) «სიტყჳსგება მთავრისა მიმართ ედესისა შეიგანთაჲსა, რომელმან ითხოვა მისგან, რათა მოპოვნებითა გულისა სიტყუათა მიერ გამოაჩინოს და უჩვენოს მას, ვითარმედ არს ღმერთი» (კითხვა-მიგება ურწმუნოსა და მორწმუნეს შორის, კითხვა აგარიანისა, სიტყჳსგება ურიის, ნესტორიანისა და ორიგენიანის მიმართ); ზ) «მოძღურებაჲ შემოკლებული საღმრთოთა სახელთათჳს საზოგადოთა სამებისათა და განთჳსებულთა თვთუელისა გუამისათა»; მ) «განჩეჳა და განჳეშმარიტებაჲ ფილოსოფოსთა მიერ მოქსენებულთა კმათაჲ და მხილებაჲ უთაოთა სევერიანთა, ესე იგი არს იაკობიტთა სულთგანმხრწნელისა წვალეებისაჲ»; თ) «სარკინოზთა მიმართ ატყჳსგებისაგან» სხვადასხვა დოგმატიკურ-პოლემიკური საკითხის გამო.

5) ეპისტოლენი პეტრე ანტიოქელის მმურკვენლის მიმართ ანტეონოს არსენელისა, გელასი რომაელისა, პამფილე ავინდელისა, ასკლიპიადოს ტრალელისა, ფავსტეს აპოლონიადოჲსა, კვტიანე ასკულანელისა და ფილიკე რომაელისა შემატებისათჳს «რომელი ჯუარს ეცუ ჩუენთჳს».

6) ნიკიტა მონაზონისა და ხუციისა სტუდიელთა მონასტრისა სტიქოთისა: ა) ხუთი მსიტყუაჲ განსაჭიკებელი მგმობრისა მის წვალეებისა სომეხთაჲსა; ბ) «სათნოებითა აღსავალთათჳს; ეპისტოლენი ევსევი მონაზონის, ნიკიტა ხარტოფილაქსის სვნიკელოსისა კორონიდისა და ბასილი მესიბრძნისადმი; გ) «სიტყუაჲ სულისათჳს კაცობრივისა» (15 სიტყუა); დ) «სამოთხისათჳს»; ე) «სიტყუაჲ მაწუეველი სინანულისა მიმართ და სიტყჳსა მისთჳს მოციქულისა, ვითარმედ რომელნი წინამწარ იცნა, ესენი წინამწარცა განაჩინნა და შემდგომი, და გარდამქცეველთათჳს ამისთა და ყოვლისა, საღმრთოჲსა წერილისათა» (7 თავისაგან).

7) ლეონ პაპის ეპისტოლე ფლაბიანეს მიმართ კონსტანტინოპოლელისა.

უსაბელო ავტორთა შრომანი დოგმატიკონში შეიღეგია:

8) წინაგანსაწყობად ჰურიათა წამებანი წერილებრნი, ვითარმედ სამებასა შინა ღმრთეებაჲ წერილთა მიერ საიდუმლოდ იქადაგების.

9) სიტყჳსგებაჲ ჰურიათა მიმართ.

10) სიტყჳსგებისაგან ქრისტიანისა და ჰურიისა, წამებანი უფლისა ჩუენისა იესუ ქრისტესთჳს წმიდათა წერილთაგან.

11) შეკრებად შჯულთად ასოეული იოანეს მიმართ ყოულად ღირსისა ეპისკოპოსისა ლაოდგიელისა.

12) «თითოსახეთა თავთა, ესე იგი არს გამოძიებით კითხვათა აღქსნაჲ ქრისტესმიმართისა კეთილად მსახურებისათვს და თანად მხილებაჲცა და უკუოლვეჲთა ღმრთეებისა მიმართ და კაცებისა ქრისტესისა უთავოთა ურთიერთას წინააღდგომისა წვალეებისა ნესტორისაგან და სევეროზისა ბოროტად მსახურთაჲსა და სიტყვსგებაჲ უარისმყოფელთა მიმართ წმიდისა კრებისა ხალკიდონისითა მოძღურებისაგან ღმრთივმოცემულთა წმიდათა მამათა ჩუენთაჲსაჲ, — კითხვა-მიგების სახით, სულ 17 კითხვა-მიგებაჲ.

13) საზღვარი წმიდისა და მსოფლიოჲსა ხალკედონის კრებისა.

14) თავნი სომეხთა წვალეებისანი ოცდაათნი.

15) წინამსწარმეტყუელეზანი კორციელისა ვანგებულეებისათვს უფლისა ჩუენისა იესუ ქრისტესა აღამისითგან ვიდრე ზაქარიაჲსამდე.

16) მეტყუელთა მიმართ ვითარმედ «სულნი კაცთანი პირველივე იყვნეს კორცთასა» (ეს შეიძლება მიქელ ფსელოსის თხზულება იყოს).

17) «რომელთათვს ფილოსოფოსნი შთამოვლენ კმათა და მხილება უთაოთა სევერიანთა, ესე იგი არს იაკობიტთა სულთ-განმხრწნელისა წვალეებისა».

როგორც თავშიაც ვოქეთ, არსენის დოღმატიკონში¹ შემდეგი დროის გადამწერთ მრავალი დამატებითი სტატია შეუტანიათ და ყველაზე უფრო აღრე — ევსტრათი ნიკიელის ანტიკათოლიკური თხზულება ეკლესიათა განყოფის შესახებ და აგრეთვე ეკლესიაში მიღების წესი გაქრისტეანებული ურიების, მაჰმადიანებისა² და მოქცეული იაკობიტ-სომეხებისა.

XII — XIII საუკუნეებში, როდესაც ნაწილი სომეხეთისა საქართველოს ფეოდალური მონარქიის ფარგლებში მოექცა, დიოფიზიტური სომხური წრეებისათვის უთარგმნიათ ქართული «დოღმატიკონიდან» ის სტატიები, რომელნიც ჩვენ მიერ ნაჩვენებია შემდეგი ნომრების ქვეშ: 2, 9, 14, ევსტრათი ნიკიელის შრომა და სომეხთა შეჩვენება. მათი მთარგმნელია ვინმე სვიმეონი, ექვს გარეშეა, ის სვიმეონი, რომელმაც გადაიღო სომხურად ქართული თარგმანი პროკლე დიადოხოსისა, იოანე პეტრიწის კომენტარებით².

მესამე პერიოდში, როდესაც არსენი საქართველოში ცხოვრობდა, მას უთარგმნია დიდი სჯულისკანონი, ეს დამოწმებულია გელათის მონასტრის ერთ-ერთ ხუსნაში (№ 25), რომელშიაც ვინმე გრიგოლ ჩახრეხაღს-

¹ საწყობელად უძვეს ორი შრომა: Πρὸς Μααμαζν, თხზულება XI ს. უცნობი ავტორისა, და Κ.τ.δ Σαρ χριστῦ ევთიმე ზელაბენისა (Migne, PG. t. CXL, col. 124 — 126; А. Яблоков, Чини принята от сарацин обращающихся, «Православный Собеседник», 1841 г., Март).

² ი. ლ. აბულაძე, მხითარ გოშის ტრაქტატი «ქართველთათვის» და მისი ლატერატურული წყაროები, «თბილისის სახ. უნივერსიტეტის შრომება», VII, 105 — 106; შიხიძე, რუსთაველის ხანის ქართულიდან ნათარგმნი ძველი სომხური მწერლობის ძეგლები, ენიმეცია-შოაბე, III, 123 — 134.

ძე ამბობს: «გულმოდგინებითა გადავწერე თვისითა ქელითა ქრისტიანეთა წიხამ-ძღუარი, დიდი ესე სჯულისკანონი საუკუნოდ მოკსენებულისა და ჩუენ ქართველთათვის ფრიად ჭირთა თავსმდებელისა არსენი იყალთოელის თარგმნილი» (ფ. 296). აქ ჩვენ გვაქვს 14-ტიტლოანი სჯულისკანონი პატრიარქ ფოტის რედაქციისა, ბერძნულ ნუსხებთან შედარებით განსხვავებული ვერსიით. ანალიზი ამ შრომისა და აღნუსხვა მისი შემადგენელი სტატიებისა ეკუთვნის პროფ. ვ. ბენეშვიჩს¹, რომელსაც კანონები პავლესი და აგრეთვე პეტრე-პავლესი შეცდომით მიუჩნევია თავდაპირველ ნაწილად ქართული სჯულისკანონისა, — ეს კანონები არსენის არ უთარგმნია, ისინი, როგორც სხვა ზოგიერთი სტატია, მერეა ჩამატებული მის შრომაში. რუის-ურბნისის კრების დროს, 1103 წ., ეს სჯულისკანონი ჯერ კიდევ არ იყო თარგმნილი, რაც იქიდან ჩანს, რომ შედგენილობა სჯულისკანონისა რუის-ურბნისის კრების ძეგლისწერით განიჩევა არსენის თარგმანის რედაქციისაგან. მაგალითად, ძეგლისწერაში არაა აღნიშნული სარდიკის კრება, არსენის თარგმანში სხვანაირადაა ჩამოთვლილი ბასილის ეპისტოლენიც. ცხადია, თხზულება ნათარგმნია საქართველოში დაბრუნების, 1114 წლის, შემდეგ.

ამ არსენის უნდა ეკუთვნოდეს აგრეთვე «მცნება ბასილი დიდისა მღუდელთა მიმართ»², რომლის ერთი რედაქცია გიორგი მთაწმიდელს უთარგმნია წინათ.

იოანე ბატონიშვილი, რომლის სიტყვით არსენი «იყო ღვთისმეტყუელი, ფილოსოფოსი, ფიზიკოსი, ანატომოსი, აღიდორიულთა შეთხზვათა შინა ქებული უცხო და მაღალი მესტიხე და საეკლესიოთა ტიბიკონთა მეცხიერი», გადმოგვცემს, რომ მან, როგორც «საღმრთოთა საგალობელთა კეთილად დამთხზველმან, ქმნნა დასდებელნი რომელნიმე ქართველთა წმიდათანი»³. ჩვენ გვგონია, აქ არეულია სახელები: ავტორი არსენ იყალთოელს ჰრევს ერთ შემთხვევაში არსენ ბერთან, რომელმაც შიომღვიმეში შემოიღო სვიპონწმიდის წესი ან ტიბიკონი⁴, ხოლო მეორე შემთხვევაში — კათოლიკოს არსენ ბულმაისიშისძესთან, რომელიც, მართლაც, ცნობილია როგორც მქმნელი ან შემთხზველი ქართველ წმიდათა საგალობლებისა. ✕

49. იოანე პატრიქი

მეთერთმეტე საუკუნის გასულსა და მეთორმეტის დამდეგს ქართულ სამწერლო ასპარეზს ამშვენებს იოანე პეტრიქი. გარკვეული პიოგრაფიული ცნობები იოანეს შესახებ არ მოგვეპოვება. აღორძინების ხანაში მისი პიროვნების

¹ Грузинский великий Номоканон по спискам Тифлисского Церковного Музея, «Христианский Восток», тт. II и IV.

² А 1426, ф. 72 — 75, № 633, 221 — 228.

³ «ეკლესია», II, 175.

⁴ К. Кекелидзе, Литургические грузинские памятники, стр. 509.

გარშემო ითხზება მთელი ციკლი ლეგენდებისა, მიუხედავად ამისა ჩვენ შეძლება გვაქვს გავითვალისწინოთ როგორც დრო მისი მოღვაწეობისა, ისე ზოგიერთი ეტაპი მისი ცხოვრებისა¹.

სწავლა-განათლება იოანემ მიიღო საბერძნეთში, მაგრამ არა ათინაში, როგორც ამბობს იოანე ბატონიშვილი², — ათინა ამ დროს განათლების ცენტრად არ ითვლებოდა საბერძნეთში, — არამედ იმპერატორ კონსტანტინე მონომახის მიერ 1044 — 1047 წლებში დაარსებულ აკადემიაში, რომელიც ელინთა რენესანსის კერად გადაიქცა³. კონსტანტინოპოლში ის ჩაება იმ ფილოსოფიურ წრეში, რომლის შეთაურად და რეგულატორად ითვლებოდნენ მისი მასწავლებლები, მიქაელ ფსელოსი და იოანე იტალი. ამ უკანასკნელებთან ერთად ის შეიქმნა აქტიურ ძალად აღნიშნული ფილოსოფიური მოძრაობისა და ბიზანტიური რენესანსისა, ამიტომ იმათთან ერთად მან დაიმსახურა ღვენა-შევიწროება ოფიციალურ-კონსერვატიულ წრეებისა⁴ და, უეჭველია, 1075—1076 წლებში, როდესაც მიქაელ ფსელოსი საზოგადოებრივი სცენიდან ჩამოვიდა, ხოლო სხვებმა, ამ მოძრაობის შეთაურთ, ნამდვილი ღვენა დაუწყეს, ის სამშობლოში დაბრუნდა⁵. სამშობლოშიაც ვერ პოვა მან ის, რასაც დაეძებდა. საქმე ისაა, რომ 1082 წლის დიდმა თურქობამ და მისმა მომდევნო მიწისძვრამ დიდი უბედურება დაატება თავს საქართველოს; როდესაც აქ ეკლესია-მონასტრები, ქალაქ-დაბა-სოფლები დაინგრა და მოოხრდა, როდესაც აქ დამყარდა აუტანელი პირობები სამწერლო-სამონასტრო ცხოვრებისა, და თან, საფიქრებელია, ზოგიერთი წრისათვის, თავისი წარსულით, ის საექვოც აღმოჩნდა, პეტრიწი საბერძნეთს დაუბრუნდა და, ვინაიდან მას აღარ ეცხოვრებოდა კონსტანტინოპოლში, საიდანაც 1082 — 1084 წელს გააძევეს იოანე იტალი და მისი თანამოაზრენი⁶, ის დაემკვიდრდა ბულგარეთში ქართველთა პეტრიწონის მონასტერში, რომელიც 1083 წელს ააშენა გრიგოლ ბაკურიანისძემ. ამ უკანასკნელს იოანე ან საბერძნეთში გაიყვანა, ან თვით საქართველოში. ვინაიდან 1080 წლის ახლო ხანებში გრიგოლი მან ას მოვიდა გიორგი მეფესთან დიპლომატიურ-პოლიტიკური მისიით⁷ პეტრიწონის მონასტერში. სადაც სასულიერო სემინარიას ჩაუდგა სათავეში, იოანემ დაყო ოციოდე წელიწადი. ასე რომ, უმნიშვნელოვანესი და უკეთესი ხანა მისი სამწერლო-სამეცნიერო მოღვაწეობისა პეტრიწონის მონასტერთანაა დაკავშირებული, ამი-

¹ ლიტერატურა საკითხისა იხ. ჩვენს გამოკვლევაში: თარგმანებად ეკლესიასტისაჲ პეტრიწანე, ზმკრნელ პეტროპოლიტისაჲ, ტფილისი, 1920 წ., გვ. LVIII, შენიშვ. 15, აგრეთვე — ვრცელადი ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, ტ. 1, გვ. 252, 1956, 107 — 122.

² აკადემიასობაჲ, II, 174.

³ ტ. კ. ე. ე. ლ. ი. ძ. გ. იოანე პეტრიწის სამწერლო მოღვაწეობიდან, ჟურნ. აბრომეთე, 1918 წ., № 1, გვ. 62—64.

⁴ ყველაფერ ამას გვაფიქრებინებს იოანე იტალის წერილი ვინმე აფხაზს, ფილოსოფოსთან და გრამატიკოსთან. როგორც ფიქრობენ — იოანე პეტრიწთან, რომელსაც ის ხატავს როგორც თავის მეგობარსა და თანამოაზრეს (H. Marr, Иоанн Петрицкий, стр. 47—56; ს. ყაუხჩიშვილი. ბერძნული ლიტერატურის ისტორია, II, 463 — 465).

⁵ შეად. H. Marr, Иоанн Петрицкий, стр. 47—56.

⁶ H. Marr, Иоанн Петрицкий, стр. 52.

⁷ ქართლის ცხოვრება, მარიაჲ დედოფლის ვარიანტი, გვ. 286.

ტომ საკვირველი არაა, რომ მან ამ მონასტრისაგან მიიღო პეტრიწის სახელწოდება. ჩანს, მისი წარსული, მისი თავისუფალი ფილოსოფიური აზროვნება და აღზნებული სამეცნიერო სულისკვეთება, რომელსაც პეტრიწონის მონასტრის წესდება არ თხოულობდა, გახდა მიზეზი იმისა, რომ, როგორც თვით იოანე ჩივის, აქაც დევნა აუტეხიათ მისთვის და იძულებული გაუხდიათ სხვა ადგილის მოძებნაზე ეფიქრა. ამ დროს, დაახლოებით რუის-ურბნისის კრების შემდეგ, დავით აღმაშენებელმა, როგორც უკვე მოვიხსენიეთ, გელათში შექმნა სალიტერატურო ცენტრი, რომლისათვის ღირსეულ მოღვაწეებს საზღვარგარეთიდანაც იწვევდა. ცხადია, ამ შემთხვევაში ის ვერ დაივიწყებდა და გვერდს ვერ აუვლიდა პეტრიწონის მონასტერში მოღვაწე იოანეს, რომლის სწავლა-განათლება და სამეცნიერო სტაჟი იმ დროს საბერძნეთშიაც კი იყო ცნობილი, და იმას ის უშუალოდ მიიწვევდა გელათის მონასტერში, მით უმეტეს, რომ, როგორც ვთქვით, პეტრიწონის მონასტერში ამ დროს იმას უკვე აღარც კი ედგომებოდა. მართლაცდა, ჩვენ ვიცით, რომ მეთორმეტე საუკუნის პირველ ათეულში იოანე სამშობლოში დაბრუნებულა, დამკვიდრებულა «კელლინსა შინა გაენათისასა» და აქ უთარგმნია რამდენიმე საღვთისმეტყველო და ფილოსოფიური თხზულება¹. ამნაირად, იოანე პეტრიწის სამწერლო-სამეცნიერო და საეკლესიო-საზოგადოებრივი მოღვაწეობა დაწყებულა მეთერთმეტე საუკუნის სამოცდაათიან წლებში, თუ ტრადიციას დაუჯერებთ — 1069 წლიდან². მაშასადამე, უნდა ვიფიქროთ, რომ, ყოველ შემთხვევაში, ბევრით დავით აღმაშენებლის მეფობას ის ვერ გადასცილდებოდა³. ხოლო მისი სამწერლო მოღვაწეობა რომ უმთავრესად დავით აღმაშენებლის ხანას ეკუთვნის, ეს თვით პეტრიწის სიტყვებიდან ჩანს, როდესაც ის ამბობს, რომ, ვერმპოვნელი ქართველთა შორის «თანადგომისა», ის მუშაობს «დავითის გამჯონეობისა და წყალობათა და თანადგომისა მინდობილი»⁴. ჩანს, მისი მოღვაწეობა დავით აღმაშენებლის მხრივ დახმარებასა და წაჭეზებას პოულობდა.

იოანე პეტრიწის შრომები შემდეგ დარგებად შეიძლება დავეყოთ:

ისტორიული. ამ დარგში იოანეს უთარგმნია «იოსიპოსის წიგნი ჰურიისაჲ», რომელსაც ეწოდება «მოთხრობანი იუდაებრივისა სიტყუადასაბამობისაჲ» ან «დასაბამსიტყუაობისაჲ», თუგინდ «ძუელსიტყუაობაჲ». პეტრიწის თარგმანი შეიცავს ამ თხზულების მხოლოდ 15 წიგნს, დანარჩენი ხუთი წიგნი ან დაიკარგა, ან არ უთარგმნია მას⁵. ყველა არსებული ნუსხა პეტრიწის თარგმანისა მომდინარეობს აფხაზეთის კათალიკოსის ექვთიმე საყვარელიძის ნუსხიდან, რომლის შესავალში ვკითხულობთ: «იწყებიან სახელითა ღმრთისაჲთა და წაღინე-

¹ ნემესიოს ემესელი, ბუნებისათვის კაცისა, გამოც. ს. გორგაძისა, გვ. VIII — XV.

² Н. Марр, Иоанн Петрицкий, стр. 52.

³ ქვეყელიძე, თარგმანებაჲ ეკლესიასტისაჲ მიტროფანე, ზმვრნელ მიტროპოლიტისაჲ, გვ. LVIII — LXI.

⁴ «იოანე პეტრიწის შრომები», II, 222.

⁵ გელ. ხელ. № 10; A 675; S 315 — 319.

ბა-ბრძანებითა დიდისა აფხაზეთისა და ყოვლისა საქართველომსა პატრიარხისა კათალიკოზისა პატრონისა ეფთჳმისითა». ალბათ, ამ სიტყვებმა ათქჳვეინა დ. კარიკაშვილს, რომ აღნიშნული თხზულება «თარგმნილია აფხაზეთის და ყოვლის საქართველოს პატრიარხის ეფთიმეს მიერო»¹. პეტრიწის მიერ აღნიშნული თხზულების გადმოთარგმნას ადასტურებს იოსებ ფლაბიოსის მთარგმნელი XIX საუკუნეში დავით ინანაშვილი შემდეგს იამბიკოში:

ვშუერ დღე და ღამე და ვიქმენ ესრეთ მსრულავ
 იოსიფოსსა, რომელი არს ნაშრომი
 თარგმანებითა ელინურისა ენით
 საქებელისა წოდებულის პეტრიწი,
 უძველეს მთხვეელის ვითარ ელლადიდამ
 ძუელებრთა თქმათა ჩვენთა ივერიანთა
 ღრმად გასაგონთა აწინდელისა ენის
 უცხოთ ნათხზავთა ვითა რიტორისაგან².

გრამატიკული. იოანე პეტრიწს ქართული გრამატიკის შედგენასაც მიაწერენ: ანტონ კათალიკოსი³ და მასთან ერთად მ. ბროსე, შეგრენი და ცაგარელი⁴ პეტრიწს გრამატიკოსად თვლიან, თუმცა მისი გრამატიკა ჩვენამდე, სამწუხაროდ, არ შენახულა. შესაძლებელია, ამ გადმოცემაში ჩვენ გვექონდეს გამოძახილი პეტრიწის მიერ პროკლე დიადოხოსზე დაწერილი კომენტარების ბოლოსიტყვაობისა, სადაც მას, აგონდება რა «უკანონოა წერაჲ და უკანონოა და უკელოვნოა კითხვაჲ», მოჰყავს საყმაოდ ვრცელი გრამატიკული ხასიათის მოსაზრებანი. ყოველ შემთხვევაში მისი საგრამატიკო ხასიათის ინტერესები დამოწმებულია იოანე იტალის მისდამი მიწერილ წერილში, რომელშიაც ავტორი ესაუბრება მას გრამატიკის საკითხებზედაც⁵.

ასკეტიკური. ასკეტიკურ დარგში იოანე პეტრიწს უთარგმნია იოანე სინელის კლემაქსიან კიბე ლექსად, იამბიკოდ. გადმოუღია მას მარტო კლე-

¹ კატალოგი ქართველთა შორის წ.-კ. გამავრცელებელი საზოგადოების წიგნთსაცავისა, თბილისი, 1905, გვ. 209, № 83.

² S 332. ეს ინანაშვილი არის დავით დადიანის კარის მღვდელი, რომელსაც 1835-რ წელს უთარგმნია ხორნაბუჯს (S 320, 321) რუსულიდან დანარჩენი ხუთი წიგნი (16 — 20) იოსებ ფლაბიოსისა. მისი რუსული დედანი გადმოღებული ყოფილა ლათინურიდან კარის მღვდლის მიხეილ სამუილოვის მიერ და წარმოადგენდა მეოთხე გამოცემას, რომელიც გამოსულა პეტერბურგს სამეცნიერო აკადემიაში 1818 წ. პირველი 15 წიგნი ფლაბიოსისა პეტრიწის მიერ თარგმნილი. იმავე ლათინურიდან მომდინარე რუსული ტექსტის მიხედვით. შეუსწორებია დავით ინანაშვილს (S 315 — 319) და გადაუწერია 1840 წელს აბელ ბაშბეუქოვს (S 372 — 374). ეს შეუსწორებული ტექსტი ალაგ-ალაგ შეუსწორებია დავით დადიანს. დავით ინანაშვილს უთარგმნია აგრეთვე ფლაბიოსის «ბრძოლისათვის იუდელთასა» 1836 — 7 წლებში რუსულიდან (S 322 — 4). რომელიც გადმოღებული ყოფილა ლათინურიდან ვილაც მიხეილ ალექსისძის მიერ და გამოცემული სამეცნიერო აკადემიაში 1804 და 1818 წლებში.

³ «წყობილსიტყვაობა», სტროფი 740.

⁴ მ. ინანაშვილი, ქართული მწერლობა, II გვ. XII.

⁵ ს. ყაუხჩიშვილი, ბერძნული ლიტერატურის ისტორია, II, 465.

მაქსი, ხოლო მეორე ნაწილი, რომელსაც ეწოდება მწყემსისადმი, დაუტოვებია¹. ამ თარგმანს თავში დართული აქვს შემდეგი იამბიკო:

იოანესგან სინელისა სამ ათნი
 ბუარნი კიბისა აღსაველთაებრ თქემელნი,
 მინცა აღსრულ ხარ, სისრულედ მოწვევულ ხარ,
 მსენი თვთო თავისაგან ათ მებლად
 მე იოანე დაელექსენ პირისპირად.

ზოგიერთ ნუსხაში ამას მიჰყვება შემდეგი აკროსტიქული იამბიკო:

ბნებაეს გამოხვალ თუ იდესცა ამას ჰყოფ,
 პოსსა ვით ხელამ მკმეცარ არ მართალ
 შარადის მხედნი საუკუნოსა მეტრფი
 მცნუით მუნ აღვალს სულთა შამისა შიმართ
 საგზოდ ვინა აქმ მკვდროს მოივო ესე.
 (H 1737, ფ. 1).

აკროსტიქი: «გამოსლვისათვის სოფლით».

კლემეაქსის იამბიკოდ გადმოღებას იოანე პეტრიწს მიაწერენ როგორც ანტონ კათოლიკოსი². ისე რექტორი დავით ალექსისძე-მესხიშვილი. უკანასკნელი მის მიერ გადაწერილ ნუსხაში (A 342) შენიშნავს: «აღწერე მცირე ესე კლემეაქსი იოანე ფილოსოფოსისაგან იამბიკოდ გალექსული, ოცდაათნი კიბენი, თითონი ათთა სტიხთა შინა, რომელსა წოდებულ ჰყოფენ პეტრიწად».

აგიოგრაფიული. იოანე ბატონიშვილი ამბობს, რომ იოანემ, «მრავალნი, წმიდათა ცხოვრებანი გარდამოიღო»³. მართლაც ჩვენ ვიცით, რომ მას აღუწერია «საკვრველის მშუენიერის ენაშხეობით ცხოვრება თეოდორა ალექსანდრიელისა⁴, სვიმეონ ლოლოთეტის მეტაფრასებიდან უთარგმნია ცხოვრება მერკვირისა, მოწამისა ბარბარესი⁵ და ზოსიმე მოწამისა⁶. ამათ გარდა, იოანეს გადმოუღია იამბიკოდ ქრისტეფორე მიტილენელის⁷ ეგრეთ წოდებული «გალექსილი კალენდარი», რომლისათვისაც მას დაურქმევია «გალობანი ყოველთა წმიდათანი»⁸. აქ გალექსილია მთელი წლის, სექტემბრიდან აგვისტომდე. წმიდათა სახელები. ის იწყება ასე: «ღირსი სკმეონ. შამაჟ, ანთიმოზ, ბაბილა, ზაქარია. მიხაილ, სოზონტ». ქრისტეფორეს ისედაც მცირე შრომა იოანეს უფრო შეუმოკლებია; ზოგიერთი სახელი გამოუშვია, ამასთანავე წმიდანების ეპითე-

¹ A 342, 711; S 130, 1597, 3731.

² «წყობილსტევაობა», სტროფი 739.

³ «კალმასობა», II, 174.

⁴ A. Цагарели, Сведения, III, 158.

⁵ K. Kekelidze, Monumenta Hagiographica Georgica, I, p. XXIV.

⁶ ცენტრარქივის ხელნაწ. № 468, ფ. 48 — 53.

⁷ 1000—1050 წ. K. Krumbacher, Geschichte der byzantinischen Literatur, S. 787 — 791, Aufl. 2.

⁸ A 85, 290; S 878.

ტებიც; მთელი თხზულება იოანეს წარმოუდგენია ლიტურგიკული კანონის სახით; თუმცა უნდა შევნიშნოთ, რომ ამ შრომაში იოანეს ეკუთვნის პირველი ნახევარი, «კურთხეულ არსამდი», ესე იგი 1 — 6 გალობა ან სექტემბერი — მარტი, ხოლო მეორე ნაწილი — «კურთხეულ არსი, აკურთხეულთი და აღიდებლთი» ან 7 — 9 გალობა, ესე იგი აპრილ — აგვისტოს წმიდანები, დაუწერია იოანეს ძმას პავლეს¹. იოანე პეტრიწი ეკუთვნის აგრეთვე პროლოდი იამბიკოდ პატივად იმ მსოფლიო წმიდანებისა, რომელნიც იხსენიებიან სვინაქსარში ენკენისთვიდან იანვრამდე². ამგვარი შრომა ბერძნულ ენაზე პირველად იმავე ქრისტეფორე მიტილენელმა დაწერა, მაგრამ იოანეს შრომა არც ქრისტეფორეს, არც სხვა რომელიმე ბერძნული პროლოგის თარგმანს არ წარმოადგენს, ის ორიგინალურია, მხოლოდ შედგენილი ქრისტეფორეს შრომის მიბაძვით. უნდა ვთქვათ, რომ ის შინაარსით, ფორმით, ენაწყლიანობითა და ეპითეტების სიმდიდრით ქრისტეფორეს «პროლოდს» არ ჩამოუვარდება. ამ შრომას საფუძვლად უნდა ედოს კალენდარული სისტემა სვიმეონ ლოლოთეტის მეტაფრასებისა, რომელთა თარგმნა სწორედ პეტრიწის დროს და მისი მონაწილეობით დამთავრდა.

ლიტურგიკული. იოანეს რომ ლიტურგიკულ დარგშიაც უმუშავნია, ეს ანტონ კათოლიკოსის თთუენის წინასიტყვაობიდანაც ნათლად ჩანს. იქ ავტორი ამბობს: «მეხილვა ოდესმე იოანეს მიერ ფილოსოფოსისა, დღეთა ქართლსა შინა ყოფისა ჩემისაა, გულანსა შინა მცირესა ნაკუეთითა, დაღათუ არამცარესა წერილითა, სამსაგალობელნი წინათქმულთა დღესასწაულთანი და ვიხარკე დიდითა მეცადინეობითა, რაოდენ შესაძლებელ იყო, ეგვეითარსა მას ენითსაქცევსა ზედა გარდამოღებად იგი»³. სამწუხაროდ, ჩვენამდე არ შენახულა ეს მცირე გულანი, რომელშიაც იოანე ფილოსოფოსის ან პეტრიწის სამსაგალობელნი ყოფილა მოქცეული. სამაგიეროდ ანტონს დასახელებულ თთუენში შეუტანია ზოგიერთი ჰიმნი იოანე ფილოსოფოსისა, სახელდობრ: ცისკარზე სათქველი აქებდითსა ზედა დასდებლების აწდა შემდეგი დღესასწაულებისა: ჯვართამაღლების წინადღესასწაულისა — 13 სექტემბერს⁴, ტაძრადმიყვანების წინადღესასწაულისა — 19 ნოემბერს, 2 დეკემბერს — წინადღესასწაულისა. ნათლისღების დღესასწაულისა — 8 იანვარს, ღვთისმშობლისა 19 იანვარს, ღვთისმშობლისა — 7 მაისს და დიდება აქებდითსა ზედა დასდებლებისა კვიპრიანესა და იუსტინას სახელისა — 2 ოქტომბერს. ეს ჰიმნები, რომლებიც დაბეჭდილ თთუენში ან სადღესასწაულოშია⁵ მოთავსე-

¹ A 290. არავითარი ცნობა ამ პავლეს შესახებ არ მოგვეპოვება. შესაძლებელია ვიფიქროთ, რომ ის იყო მოღვაწე გელათის მონასტრისა.

² A 85, ფ. 196—212, № 67, ფ. 92—105, № 415, ფ. 26a; S 379.

³ აკუკელიძე, ანტონ კათოლიკოსის სალიტურგიკო მოღვაწეობიდან, გვ. 12.

⁴ ეს ჰიმნი ბოლოში გადაკეთებულად ჩანს, ვინაიდან აქ მოხსენებულია ქეთევან დედოფალი, თეიმურაზ I-ის დედა.

ბულია, დაწერილია ხუთსტრიქონიან იამბიკოდ, ამათგან 19 იანვრისა და 7 მაისის ჰიმნი იწყება ასე: «ქალწულთა შორის ღედა ხოლო ღედათა»¹.

ბიბლიოლოგიური. ანტონ კათოლიკოსი თავის «სპეკალში» ამბობს, რომ იონემ გადმოიღო ქართულ ენაზე «საღმრთოა წერილიო» (თბილ. ს.ხ. უნივ. «შრომები», 1, 136, 139). შესაძლებელია ვიფიქროთ, რომ მას ეკუთვნის ბიბლიური ტექსტი იმ კატეხეზისა, რომელიც მოთავსებულია A 1108-ში. ყოველ შემთხვევაში თავისი კომენტარების ბოლოსიტყვაობაში (პროკლე დიადოხოსისა) ის ხაზგასმით ლაპარაკობს მოსეს წიგნების შესახებ (გვ. 218 — 219). ამ კომენტარებიდანვე ჩანს, რომ მას უნდა დაეწერა სოლომონის «იგავთა» განმარტება. იონანე პეტრიწს იამბიკოდ დაუწერია საღმრთო წერილის კანონი ორ მუხლად:

1. ერთ-ოთხნი, ორ-აქუს იონანე, სამაარკობ, ოთხ-ულტკაოდ. ხუთ-მათე ლეკა ხილო, მათე მარკოზ ექუს. ნვდ მათე იონანე, მარკოზ ლეკა რეა, ცხრა ლეკა იონანე, ათ ოთხთაა თვსთვს აღწერილი კანონი².
2. ძროძ, კორი კორი, ვალატ-ეფეს, ფალიპელ, კოლას, თესალო, თესალონიკ, ტიმოთე, ტიმოთე, ტიტე, ფალ, ენჩაელ, ათოთხმეტ, იაკობ, პეტრე ორ და სამ იონანე, ხილო მუღა მვდ, შემდგომად «საქმეთა»³.

პირველი მუხლი წარმოადგენს სახარებათა აღრიცხვასთან ერთად მათ «სიმფონიას» ან პარალელურ ადგილთა მაჩვენებელ «კამარებს». მართლაც, ძველ სახარებებში ცხრა კამარაა მიღებული, რომელთაგან პირველში ოთხი სახარებელია, 2 — 4 სამ-სამი, 5 — 9 ორ-ორი. მეორე მუხლში, რომელსაც ბელნაწერი A 342 დიმიტრი მეფეს მიაკუთვნებს, მოყვანილია წინა მუხლში მოხსენებული «ათოთხთაჲს კანონი», ესე იგი 14 ეპისტოლეთა სახელები დასაწყისი მარკეალის აღნიშვნით.

ასტრონომიულ-ასტროლოგიური. იონანე პეტრიწის ღვაწლს ასტრონომიულ დარგში აღნიშნავს ანტონ კათოლიკოსი, რომელიც ამბობს:

ასტრონომოსებ კეთილგანუგმობელად
ასტროლოლიათ პეშმარიტი გარდმომცემი-ო⁴.

რა ასტრონომიული შრომა აქვს მხედველობაში ანტონს, არა ჩანს, ჩვენ გვგონია, რომ ის უნდა გულისხმობდეს შემდეგ მოკლე ხაწარმოებთ:

¹ A 290, ფ. 241 ა; ეურნალი «ჯუჟარი ვაზისა», 1906 წ., № 8, გვ. 8 — 9. ეს «პროლოლიდანაა» ამოღებული, 17 სექტ ჩვენ არ ვიცით, ესა თუ სხვა ეხუმუხლელი დასდებულია აქვს მხედველობაში ანტონ კათოლიკოსს, როდესაც ის ამბობს: «ქართულთა შორის დიდბან ღეთის-მეტყველმან და სობრძნის ზოყუარემან იონანემან თქუა პეტრიწმან: მეძიებელთა ეპოეზის მათ ღმერთი მისგან შექმნულთა რომელთაცა დასისა»-ო («მზამეტყველება», გვ. 3).

² A 290, ფ. 241 ა.

³ S 379, გვ. 192.

⁴ «წყობილსიტყვაობა», სტროფი 738; Н. М а р р, Иоанн Петрицкий, стр. 5.

1. «სიბრძნისაგან ფილოსოფოსთა და სწინა მსწარმეტყუელებად ეამთა და შენებათა წელიწდისა მოწევნად თათვს, თუ ვითარნი იყვნენ»: აქ გარკვეულია, როგორი ამინდი და მოსავალი იქნება ამა თუ იმ ზედნადებიან წელიწადს.

2. «კალანდამ თქმული ეზრა წინა მსწარმეტყუელისა და»: აქ გარკვეულია ამინდი და მოსავალი იმისდა მიხედვით, თუ შვიდწლის რომელ დღეს დადგება იანვარი ამა თუ იმ წელს.

3. «ძრვისა და ქუჩილისა გამოცხადება და»: აქ აღნიშნულია დამახასიათებელი თვისებანი ამა თუ იმ წლისა, როდესაც ძრვასა და ქუჩილს აღვილი აქვს ერთ-ერთ ათორმეტ თვეთაგანში.

4. «მთოვარისა დღეხი სათუალაქნი», არკვევს როგორი შედეგები იქნება ამა თუ იმ საქმეს ან მოვლენას, რომელსაც აღვილი აქვს ერთ-ერთ მთვარის რიცხვს¹.

ეს ასტრონომიულ-ასტროლოგიური სტატიები ქართულად ძველათაც, ჰეათე საუკუნემდე, ყოფილა თარგმნილი², მაგრამ პეტრიწს ისინი ხელმეორედ უთარგმნია, როგორც შედარებიდან ჩანს³, სხვა რედაქციით, და თუ ეს სტატიები არა აქვს მხედველობაში ანტონ კათოლიკოსს, უნდა ვიფიქროთ, იმას პეტრიწის ასტრონომიულ-ასტროლოგიურ შრომად მიუღია ამ სტატიათა პირდაპირ ამინაზე მიწერილი «კვამტნი იამბიკოდ თქმული პეტრიწისაგანა»⁴. თუმცა ტექსტი სრულიად გადასულია, მაგრამ, ჩანს, იამბიკოში აღნიშნული ყოფილა რაღღები კვიმატი დღეა ამა თუ იმ თვეში სექტემბრიდან მოყოლებული აგვისტომდე.

იამბიკონი, ყურადღებას იქცევს ერთი ბუნდოვანი, შეიძლება გადაწერათა მიერ დამახინჯების გამო, იამბიკო პეტრიწისა⁵:

მტრობა ღმრთისა არს მას ქუჩნათთაში
მგებ მდვობისაგან ამაოდ აღმდგომთაში
კოდ წისქვლოსაც არსს უქმობ და ემუშვნებ
ეთერ ღრუბლისცა სულშიღამ ზღუდეთ ღმრთისაში
დავითი ორი ეზუია სამოცდა სამ
სამოცდა სამ მვდ ლოთებზე ელავეთა.

ფილოსოფიური, უფრო საყურადღებოა ფილოსოფიური შემკვიდრეობა იოანე პეტრიწისა, რომელიც სულით, გულითა და მოწოდებით იყო ნამდვილი ფილოსოფოსი, ღრმად მცოდნე არა მარტო თანამედროვე ბიზანტიური ფილო-

¹ A 290, ფ. 254 — 259. ამგვარი თხზულებანი პეტრიწს შეეძლო გადმოეღო ბასილი დიდის მიხედვით, რომელმანო, ამბობს ის, «ცნობაა ოთხთა ეამთა ქუეულებისადა, თუ ვითარ იქმნებიან განწესებულისა მისგან მნათობთა მოძრაობისა... და მნათობთა მათ ნიშნებისა გამოკვლევლობადა, რომელსა ნოტიობასა ცხად ქყოფენ ანუ უნოტიობასა, გინა ქართა მძრველობასა ანუ სხუასა რასმე ესევეითარსა, არა განადგო, არამედ შეიწყნარაო» (პროკლეს კომენტარიების პოლონიტყვაობა. «პეტრიწის შრომები» II, გვ. 225).

² Н. Марр, Предварительный отчет, стр 32

³ დ. ბაქრაძე, ისტორია საქართველოსა, გვ. 236: M. Brosset, Etudes de chronologie technique, Mem. de l'Acad. t. XI, № 13 p. 2—9.

⁴ A 290, ფ. 257.

⁵ S 379; «პეტრიწის შრომები», II, გვ. 192—193.

სოფიური მწერლობისა, არამედ ანტიკური ფილოსოფოსებისაც, რომელთაც ის დედნებში კითხულობდა. ფილოსოფიური მწერლობის დარგში მას უთარგმნია:

1) «ბუნებისათვის კაცისა» ნემესიოს ემესელიისა, საშუალო საუკუნეებში ცნობილი თეოლოგიურ-ფსიქოლოგიური თხზულება¹, 2) «კავშირნი ღმრთისმეტყუელეებითნი» პროკლე დიადოხოსისა, 3) *Ἰδέ ἁπλῶς* არისტოტელისა, 4) *Περὶ ἀρετῆς* ბისიე: უკანასკნელი ორი თხზულების თარგმანს ჩვენ ვპოულობთ. ცნობა მათი გადმოთარგმნის შესახებ ეკუთვნის ალორძინების ხანას, უფრო კი XVIII საუკუნეს, მაშასადამე, ეს უფრო გადმოცემაა. ვიდრე დამოწმებული ლიტერატურული ფაქტი. უფრო მნიშვნელოვანია იოანე პეტრიწის ორიგინალური ფილოსოფიური მემკვიდრეობა. ამ მხრივ საგანგებო ყურადღებას იქცევენ ის განმარტებანი ან კომენტარები, რომელნიც მან დაურთო პროკლე დიადოხოსის «კავშირნი ღმრთისმეტყუელებითნი»-ს თარგმანს². ამ თხზულებაში ის ჩვენ გვევლინება პირველხარისხოვან მოაზროვნედ, რომელიც მთლიანად დაუფლებია ანტიკური და თანამედროვე ბიზანტიური ფილოსოფიის მწვერვალებს. მეორე მის ორიგინალურ ფილოსოფიურ-თეოლოგიურ ნაშრომად ჩვენ მიგვაჩნია ერთადერთი ხელნაწერით შემონახული ტრაქტატი, რომელიც წარწერილია მიქაელ ფსელოსის სახელით, თუმცა მას ფსელოსის შრომათა შორის, რომელნიც ამჟამად ცნობილია, ვერ ვპოულობთ³. ეს არის: «დიდისა ფილოსოფოსისა ფსელოსისაჲ მოწაფეთა თვისთა მიმართ თარგმანებაჲ სიტყუასა მას ღმრთისმეტყუელისსა, მეტყუელსა: ვითარცა იქმნა პირმშო მრავალთა ძმათა შორის, ეგრეთვე პირმშო მკუდართაგან ღირს იჩინა ყოფად». ეს ტრაქტატი შემდეგ შეუტანია ვილავას არსენ ივალთოელის «დოღმატიკონის» ერთ-ერთ ნუსხაში, რომელიც გადაწერილია გელათის მონასტერში (№ 23, ფ. 361 — 364). ის რომ იოანე პეტრიწის ორიგინალური ნაშრომი უნდა იყოს, ამას გვაფიქრებინებს ის გარემოება, რომ იმაში განმეორებულია მრავალი ისეთივე აზრი და დებულება, რომელიც მოცემულია იოანე პეტრიწის საკუთარ კომენტარებში და ნემესიოს ემესელის თარგმანში.

იოანე პეტრიწი ერთი იმ პირთაგანია, რომელნიც XI — XII სს. ცდილობდნენ ქართულ ნიადაგზე გადმოენერგათ ბიზანტიური ფილოსოფიის მიღწევანი და ხელო შეეწყობათ ქართული ფილოსოფიური აზროვნებისა და მწერლობის განვითარებისათვის. ამ მხრივ, უნდა ვთქვათ, იოანე პეტრიწს ყველაზე მეტი ღვაწლი მიუძღვის ჩვენში. იმან შექმნა ჩვენში არა მხოლოდ ფილოსოფიური აზროვნება, არამედ მთელი ფილოსოფიური სკოლაც: მან შექმნა შესაფერისი ფილოსოფიური ენა, ტერმინოლოგია და სტილი. ეგრეთ წოდებული პეტრიწონული ლიტერატურული სკოლა ჩამოყალიბებულია უმთავრესად იოანე პეტრიწის მიერ. მისი ენა ბეტად ხელოვნური, ღრმა და განყენებულია. ის ქმნიდა ახალ ტერმინებ-

¹ ვამოც. ს. გორგაძის მიერ: ნემესიოს ემესელი, ბუნებისათვის კაცისა, თბილისი, 1912 წ.

² «იოანე პეტრიწის შრომები», ტ. II, თბილისი, 1937.

³ შეად. K. N. Sathas, *Βενεζαντική βιβλιοθήκη* vol. V, Paris 1876, გვ. no. № 195. Cod. Paris. Graec. № 1182, fol. 296, სადაც მოცემულია შესავსი ნაწარმოები.

სა და სიტყვებს, რათა ბერძნული დედანი სისწორით გადმოეცა, ის მუდამ იმას ზრუნავს, რომ ბერძნულ სამეცნიერო-ფილოსოფიურ ტერმინს ქართული შესატყვისი მოუძებნოს ან, თუ ასეთი არ მოიპოვება, ქართული ძირიდანვე შექმნას. ის ბაძავს ბერძნულ დედანს ფრაზებისა და ნაწილაკების დალაგებაშიაც, რათა ქართული ენა გახადოს ფილოსოფიური აზროვნების ისეთ იარაღად, როგორც იყო ბერძნული. მისი სურვილი მართო ის კი არ იყო, რომ «ხედვამ ფილოსოფოსთა განცდისაჲ ეარისტოტელუჩა და ღმრთისმეტყუელებაჲ ნივთისაგან მიუხებელი წარმოეყენა», არამედ ისიც, რომ «ენაჲცა [ქართული] ენისადა გაეწყო» [ბერძნულსა]. ის მოსურნე იყო «რიტორიკისა» და «ღრამნატიკოსობისა», რომელი «მომხუეწელ არს ენისაგან ყოველსავე ბარბაროზებრობასა» და რომელი არს «გამომცდელი მოქმედთაჲ ანუ აღმწერელთაჲ... და გამოაჩინებს... თუ ვითარ ჯერ არს გამოთქუმად, და ენათმეტყუელებათა და მათიანთა მთქუმელობასა გარდასცემს და მზამეტყუელებათა»¹.

დასასრულ, საჭიროა გაირკვეს ის ადგილი, რომელიც იოანე პეტრიწს უკავია ქართული ფილოსოფიურ-თეოლოგიური მწერლობის განვითარებაში. ამ ადგილის გარკვევისას თვალწინ უნდა გვეჭონდეს საქმის შემდეგი ვითარება.

როგორც ცნობილია, ქრისტიანობის გამოსვლას ისტორიის ასპარეზზე ბერძნული ფილოსოფია მტრულად შეხვდა. არც ქრისტიანობა შეხვედრია მას მეგობრულად, პირიქით, მოციქული პავლეს პირით მან განაცხადა: «განაცოფა ღმერთმან სიბრძნე იგი ამის სოფლისა» (1 კორინ. 1, 20)². აპოლოგეტები, არღვევენ რა ბერძნულ-რომაულ წარმართობას და ფილოსოფიას, ხმამაღლა აცხადებენ, რომ, თუ წარმართ ფილოსოფოსთა მოძღვრებაში ქვეშარჩებების ნაშეცვი შენახულა, ეს, ერთი მხრით, იმით აიხსნება, რომ კაცობრიობის შეგნებაში, ქრისტიანობის გარეშეც, უნებლიეთ შენახულა ნაპერწყალი ღვთაებრივი ქვეშარჩებებისა, მეორე მხრით იმით, რომ ფილოსოფოსებმა ეს ნაშეცევი პირდაპირ მოიპარეს ქრისტიანთა საღმრთო წერილიდან, კერძოდ მოსეს წიგნებიდანო. მიუხედავად ამისა, ქრისტიანობა, აღმოცენებული ბერძნულ-რომაული კულტურის გარემოში, თანდათან ეგუება ამ კულტურას და მის ფილოსოფიას. მეორე საუკუნის გასულიდან იწყება მკვეთრი ელინიზაცია ქრისტიანობისა, რომელიც მეოთხე საუკუნისათვის ძირითად ხაზებში დამთავრებულად შეიძლება ჩაითვალოს. საქმე იქამდე მივიდა, რომ ქრისტიანობას თვით ქრისტიანები «სიბრძნის მოყვარებად» ან «ფილოსოფიად» აცხადებენ. აპოლოგეტების შემომოკვირებულ აზრს ავითარებენ და აღრმავებენ იქამდე, რომ აცხადებენ: ღვთაებრივი ქვეშარჩებება შესაძლოა აღმოჩენილ იქნას არა მართო მოსესა და პავლეს წიგნებში, არამედ ფილოსოფოსთა მოძღვრებაშიც. განსაკუთრებით ისეთ ფილოსოფოსთა, როგორც იყვნენ სოკრატი, პლატონი და არისტოტელე, ისინი თავისი მოძღვრებით რაშლადმე ამზადებდნენ კიდევ ქრისტიანობასო. ამით აიხსნება, რომ სოკრატსა, პლატონისა და არისტოტელეს გამოხატულებას, როგორც ქრისტიანობის

¹ «იოანე პეტრიწის შრომათა», ტ. 11, თბილისი, 1937, გვ. 222, 223.

² ამ სიტყვებს ხშირად იშეორებენ შემდეგი ელიის საეკლესიო მწერლები, კერძოდ, ის - მეორეი ელია გრიგოლ ხანძთელის «ცხოვრებაშიც» (6, მარტის გამოცემა, გვ. 8, სტრ. 46 - 48).

წინამორბედებისას, ხშირად ეკლესიის კარიბჭეშიც კი ათავსებდნენ. დაიწყო ბერძენ ფილოსოფოსთა და პოეტთა თხზულებების შესწავლა, ასე რომ, როდესაც ივლიანე განდგომილმა აუკრძალა ასეთი შესწავლა ქრისტიანებს, უკანასკნელნი, გულდამშვიდებით არ შეხვედრიან ამ გარეშობას. ეს შესწავლა რომ ჯეროვან ფარგლებსა და კალაპორტში ყოფილიყო ჩაყენებული, ბასილი დიდი (IV ს.) სპეციალურ ტრაქტატსაც კი წერს იმის შესახებ, თუ როგორ უნდა იკითხონ ახალგაზრდებმა და რა უნდა იკითხონ წარმართული პოეზიიდან და ფილოსოფიიდან. იწერება საგანგებო თხზულება «თუ ვითარ სათანადო არს გულისხმის-ყოფაჲ საღმრთოჲსა და გარეშისა ფილოსოფოსისა სიტყვსაჲ» (თეოდორე აბუკურა, IX ს.).

ბერძნულ ფილოსოფიას ქრისტიანები ეწაფებიან არა თავისთავად, არამედ საეკლესიო-თეოლოგიური აზროვნებისათვის გამოყენების მიზნით, რათა გაამართლონ და დაასაბუთონ ქრისტიანობა ლოგიკურად, დიალექტიკურად, და ეკამათონ «გარეშე» ფილოსოფოსებს მათთვის გასაგებ ენაზე. განსაკუთრებით არისტოტელე, მისი დიალექტიკა და სილოგისტიკა, შეიქნა გამოსადეგი ამ მიზნისათვის, ვინაიდან მისი ლოგიკური, ანალიტიკური და სილოგისტიკური ფორმულები წარმოადგენდნენ უკვე ჩამოყალიბებული ქრისტიანული დოგმატების სხვადასხვაგვარი სქოლასტიკური კომბინაციების საუკეთესო საშუალებას. კლასიკური მაგალითი მისი გამოყენებისა მოგვცა იოანე დამასკელმა (VIII ს.) თხზულებაში, რომელსაც «წყარო ცოდნისა» ეწოდება და რომელიც საშუალო საუკუნეებში ყველგან სახელმძღვანელოდ იყო მიღებული სასკოლო-ადმწრდელობით სისტემაში. თუ არისტოტელეს დიალექტიკას მიმართავენ ხოლმე უმთავრესად როგორც მტკიცება-დასაბუთების ტექნიკურ საშუალებას, ე. წ. ნეოპლატონიკოსებმა, მის გვერდითა და პარალელურად, შესაძლებლად დაინახეს გამოყენება აგრეთვე პლატონის ფილოსოფიისა არა მარტო დიალექტიკურად, არამედ შინაარსობლივადაც. პლატონის გამოყენება ქრისტიანობაში გარკვეული ბანაკისათვის, უმთავრესად არისტოტელიკებისათვის, საშინი და მიუღებელი აღმოჩნდა, ვინაიდან პლატონის ფილოსოფია, მდიდარი ისეთი იდეებით, რომელნიც ქრისტიანობასთან საკმაოდ დაახლოებულნი არიან, ხელს უწყობდა აზროვნების მძლავრ ამოძრავებას, ხოლო ასეთი ამოძრავება ბევრს სარწმუნოებისათვის საზიფათოდ მიაჩნდა. აქედან წარმოიშვა ის დაუსრულებელი და გააფთრებელი ბრძოლა არისტოტელიზმსა და პლატონიზმს შორის, რომელსაც საქრიატიანო ეკლესიაში მეტად რთული ისტორია აქვს. ნეოპლატონიკოსები ცდილობდნენ პლატონისა და არისტოტელეს ფილოსოფიის შორიგებას ან «აიმფონიას», ამისი ნიშნუში მოგვცეს თეოლოგიური აზროვნების ისეთმა წარმომადგენლებმა, როგორც იყვნენ ნემესიოს ემესელი (IV — V ს.), ფსევდოდოდიონისე არეობაგელი (VI ს.) და მიქსინიქე აღმსარებელი (VII ს.). შემდეგი დროის ბინანტიური აზროვნება, განსაკუთრებით რენუსანსის დამდეგამდე, პლატონისა და არისტოტელესთან უშუალოდ კი არ მიდის, არამედ დასახლებულ საეკლესიო მოაზროვნეთა მეშვეობით, მათი გამოყენების შედეგადად სარკებლობს. მეთერთმეტე საუკუნეში ორმა დიდმა მოაზროვნემ, მიქაელ ფსელოსმა და იოანე იტალმა, მოინდომა, ეკლესიური ავტორიტეტების გვერდის ავლით, პლატონ-არისტოტელესთან უშუალოდ მისვლა-

მათი ნააზრევის თანხმობაში მოყვანა და ქრისტიანობის მიზნებისათვის საკუთარი მეთოდით გამოყენება; მაგრამ მათ ეს ვერ შეძლეს, ჯეროვანი ზომიერება ვერ გამოიჩინეს, მიღებულ ფარგლებს გადასცდნენ და თავისი წამოწყების მსხვერპლი გახდნენ, განსაკუთრებით იოანე იტალი.

საქრისტიანო ქვეყნებიდან საქმის ამგვარმა მდგომარეობამ გამოხმაურება პოვა საქართველოში, სადაც საფუძველი ეყრება ფილოსოფიურ მწერლობას. პირველ პერიოდში ჩვენ ვერ ვპოულობთ ასეთი მწერლობის ნამდვილ კვალს, ის ჩვენში იწყება მეორე პერიოდიდან. მისი დამწყები და მამამთავარი არის იგივე ექვთიმე ათონელი, რომელმაც ათონის სალიტერატურო სკოლით სულ ახალი მიმართულება მისცა ქართულ მწერლობას. ფილოსოფიური მწერლობა ჩვენში შემოვიდა «ეკლესიის მამათა», ესე იგი თეოლოგიის კორიფეების შრომებში. ამით აიხსნება, რომ მეთერთმეტე საუკუნის მიწურულში ეფრემ მცირე, ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი წარმომადგენელი ქართული ფილოსოფიური მწერლობისა, ხმამალა აცხადებს: ჩვენ, შემდგომნი თარგმანნი, «არა საღრამატიკოსოთა, არცა საფილოსოფოსოთა, არამედ პირველდამაშურალთა თარგმანთა წიგნებისაგან განვისწავლებითო». აქედან, მაშასადამე, ნათელია, თუ რა ხასიათის უნდა ყოფილიყო ეს მწერლობა, რა უნდა ყოფილიყო მისი მიზანი და იდეალი. ეს მიზანი იყო «თეოლოგიის სამსახურში» დადგომა, გამოყენება მისი ქრისტიანული აზროვნების ინტერესებისათვის, დაცვა ქრისტიანული დოგმატისა და მისი ფილოსოფიური დასაბუთება, ეს იყო იდეალი ყველა მიმართულებისა, რა სხვადასხვაობასაც არ უნდა ეჩინა თავი განსაზოცრციელებელი გზების ძიებაში. ეფრემ მცირე, თარგმნის რა იოანე დამასკელის «დიალექტიკას», ამბობს: «ეტორს ეკლოვნებითა მოუხლუდავს ნაყოფთა მუენიერებაჲ ვენაქისა ამის თვისისაჲ. ამის მიერ განგურემენ მათ, რამეთუ თვნიერ ამათ სიტყუათასა სხუებრ შეუძლებელ არს სიტყვს-გებაჲ წინააღმდგომთაჲ, სიტყუას გუიგებდენ რა გარეშენი იგი განუყუეთელთათვის, რომელ არს გუაში, და ბუნებისათვის». არსენ იყალთოელიც არაერთად ამასვე გულისხმობს, როდესაც მის მიერ თარგმნილ ანასტასი სინელის «წინამძღურისა» შესახებ ამბობს: ეს წიგნი არის «მარჯუენე მკლავი, რომლითა ესრვის და სდვენის სამწუჟალებლოთა მკეცთა გესლიანსა სიბოროტესაო».

ის ბრძოლა, რომელსაც ადგილი ჰქონდა საშუალო საუკუნეებში არისტოტელისმსა და პლატონისმს შორის და, ამასთან დავაგმირებით, სურვილი მათი მორიგებისა ან «სიმფონიისა» ნეოპლატონისმის ნიადაგზე, მკვეთრად იჩენს თავს ჩვენს ფილოსოფიურ მწერლობაში, ჩვენშიც ჩამოყალიბებულა არისტოტელისმი და პლატონისმი, რომელთა შორიგებას ცდილობს ნეოპლატონისმი. თუმცა უკანასკნელი ვერ აკმაყოფილებს სავსებით არისტოტელიკებს, რამდენადაც ამ «სიმფონიაში» ადგილი აქვს პლატონისმის ელემენტებს.

ექვთიმე ათონელი, პირველი წარმომადგენელი ჩვენში ფილოსოფიური მწერლობისა და პლატონისმ-არისტოტელიზმის სიმფონიისა, თარგმნის ორ თხზულებას: 1) იოანე დამასკელის «კოღნის წყაროსა», როგორც არისტოტელისმის გამომავლინებელ თხზულებას თეოლოგიაში, და 2) შრომებს ნეოპლატონიკის მაქსიმე აღმსარებლისას, რომელმაც თავის ნაწარმოებებში თვალსაჩინ-

არისტოტელიზმის აპოლოგეტად საქართველოში გვევლინება არსენ იყალთოელი. არ გასულა ორ თუ სამ ათეულ წელზე მეტი, რაც ეფრემ მცირემ იოანე დამასველის დიალექტიკა გადმოიღო, ისიც არსენის დახმარებით, და იგივე არსენი თვითონ, ხელმეორედ, თარგმნის ამ დიალექტიკას. რად დასჭირდა ეს იმასა? რასაკვირველია, ამ შემთხვევაში მნიშვნელობა ექნებოდა, ერთი მხრით, იმ გარემოებას, რომ ფილოსოფიურ-თეოლოგიური ხასიათის შრომებისათვის ჩვენში დაკანონდა პეტრიწონული სტილი, რომლითაც ეფრემი არ წერდა და რომელიც დამახასიათებელი შეიქნა არსენისათვის; მეორე მხრით იმასაც, რომ საქირო აღმოჩნდა უფრო ზუსტი თარგმანი დამასველის დიალექტიკისა, ვიდრე ეს მოცემული იყო ეფრემ მცირის მიერ, ვინაიდან ეფრემი, როგორც თვითონ ამბობს, თარგმნის პროცესში ყოველთვის ვერ აღიოდა ნამდვილი აკრიზიის სიძალღეზე. თან ისიცაა ყურადღებაში მისაღები, რომ იოანე დამასველის ეს შრომა დედანშე სხვადასხვა რედაქციით არსებობდა. შეიძლება იყალთოელს არ აკმაყოფილებდა ეფრემის რედაქცია და მან საქიროდ დაინახა სხვა რედაქციის გადმოღება, ამის გამოსარკვევად საქიროა შედარებითი შესწავლა ამ ორი რედაქციისა. მაგრამ მთავარი მიზეზი ამისა უნდა ყოფილიყო იდეოლოგიური გარდატეხა, რომელიც არსენის შეგნებაში მომხდარა. თავდაპირველად, ყოველ შემთხვევაში იმ დროს, როდესაც ეფრემი დამასველს თარგმნიდა, არსენი არისტოტელიზმისა და პლატონიზმის სიმფონიის იმავე პოზიციებზე მდგარა, რომელზედაც ეფრემი იდგა. შეიძლება პლატონიზმისაკენ გადახრითაც, მის ამდროინდელ სიმპათიებს პლატონისადმი ამჟღავნებს ის გარემოება, რომ მას მანგანის აკადემიაში დაუწყია თარგმნა გიორგი ამარტოლის «ხრონოგრაფისა», რომელიც, როგორც ცნობილია, გაყენთილია პლატონისადმი განსაკუთრებული მიკერძებით¹. სწორედ ამ თხზულების თარგმნის პროცესში, იოანე იტალის ბუდის ზეგავლენით, რომელიც დაახლოებით იმ ხანებში იყო გასამართლებული, თუ სხვა რაიმე მიზეზით, მასში მომხდარა აღნიშნული გარდატეხა. ეს იქიდან ჩანს, რომ მას ამ თხზულების თარგმნა არ დაუსრულებია, თეოდოსი მცირის მეფობაზე შეუწყვიტია და იმავე მანგანის აკადემიაში დაუწყია შედგენა «დოღმატიკონისა», რომელიც გაუხსნია «ზომიერი» არისტოტელიკის, ანასტასი სინელის (VII ს.), თხზულების «წინამძღუარისა» თარგმანით. გაღაზრა არისტოტელიზმისადმი თანდათან ძლიერდება საქართველოში, სადაც არსენი «დოღმატიკონს» ასრულებს. საყურადღებოა, რომ ამ «დოღმატიკონში» მას არ შეუტანია არც ერთი ნეოპლატონური ხასიათის შრომა, პირიქით, თითქოს საგანგებოდ შეტანილია შიგ ისეთი ანტიპლატონური ან, როგორც თვითონ ამბობს, «ელლინებრისა სულთა პირველყოფისა» განმაქიქებელი თხზულება უცნობი ავტორისა, როგორიცაა «მეტყუელთა მიმართ, ვითარჲდ სულნი კაცთანი პირველვე იყვნეს კორცთასა». ამგვარი განწყობილებას არსენი ვერ შეიტანდა თავის კრებულში თარგმანს ისეთი ადამიანისას, რო-

¹ იხ. ქართული გამოცემა. ხრონოგრაფისა, პროფ. ს. ყაუხჩიშვილისა, გვ. 35 — 36.

მელიც თავის მიმართულებით ნეოპლატონიზმის ნიადაგზე იდგა და პლატონურ ტენდენციებს არ გაურბოდა¹.

არისტოტელიზმის გამახვილებამ ლიტერატურაში გამოიწვია იმავე მეთორმეტე საუკუნეში რეაქცია მაქსიმე აღმსარებლის შრომების ხელმეორედ თარგმნის სახით. ეს თარგმანი შესრულებულია თანახმად დედნისა, ზუსტად და არა კომბინირებული სახით, როგორც ეს წინათ ექვთიმემ მოგვცა, შესრულებულია ის პეტრიწონული ლიტერატურული სკოლის ნორმებით, ჩვენი აზრით, ნიკოლოზ გულაბერიძის მიერ. მიუხედავად ამისა, ინტერესი არისტოტელისადმი მაინც არ შენელებულა, მას თავი უჩენია საერო მხატვრული პოეზიის ისეთ ძეგლშიაც კი, როგორც არის «თამარიანი». ლეთაებრივი თამარის შემქმნელად «ცმდა» არა პლატონი, არამედ «არისტოტელი» (III, 17), თამარს ვერაფერს შემატებს პლატონის (სოკრატისა და ეფრემის დართვით) ძნობა, მხოლოდ «არისტოტელმან მეძიებელმან თავი თვით მისცა საძიებლად» (XI, 21, 24). უარისტოტელოდ წარმოუდგენელია თამარის ნამდვილი ქება: «უმიროს, პლატონ, სიტყვა დამატონ, თვით ვერა მიჰხვდენ შესატყვიერსა», ამისათვის არისტოტელია საჭირო: «არისტოტელი, ბრძენთა ტომელი, თუ არ, რა შესძლებს ენა-ძლიერსა?» (I, 4 — 5).

აი, ზოგად ხაზებში. ის იდეოლოგიური და ლიტერატურული გარემო, რომელშიაც უხდებოდა მუშაობა და მოღვაწეობა იოანე პეტრიწს. ზემოაღნიშნულ ბრძოლაში ის დგება ნეოპლატონიზმის ნიადაგზე და არისტოტელესა და პლატონის ძორიგებას ცდილობს ჯერ ნემესიოს ემესელის საშუალებით — ის თარგმნის უკანასკნელის თხზულებას, რომელსაც «ბუნებისათვის კაცისა» ეწოდება. მაგრამ ანგარიში არ გაუმართლდა: ნემესიოსმა უფრო მეტად ვერ დააკმაყოფილა მოწინააღმდეგე ბანაკი, ვიდრე ფსევდოდონისე არეობაგელმა და მაქსიმე აღმსარებელმა, პირიქით, უფრო ნაკლებ, რაც იქიდან ჩანს, რომ, შედარებით

¹ ამ ბოლო დროს გამოითქვა მოსაზრება, რომ, როდესაც XI — XII ს. ჩვენში ჩამოყალიბდა აზროვნების სფეროში კონსერვატორთა და პროგრესისტთა ბანაკი, პირველთა სათავეში მოექცა არსენ ივალთოელი. როგორც მათი ლიდერი; ის, როგორც დამცველი თეოლოგიური დოქმატიზმისა და ფილოსოფიის თეოლოგიის სამსახურში დამუცნებელა, გახდა ანტიპოდი პროგრესისტების ლიდერის იოანე პეტრიწისა, რომელიც საერთო ფილოსოფიის ნიადაგზე დგას უკრადლებას ატყუვენ იმ გარემოებას, რომ, მიუხედავად დავითის მიწვევისა, არსენი გელათის აკადემიის მოღვაწეთა შორის არ ჩანს. ამის იმიოთ ხსნიან, რომ გელათში იოანე პეტრიწი მოღვაწეობდა. შეიძლება, ორი აკადემიის არსებობა XII საუკუნის საქართველოში, რომელთაგან ერთი—ივალთოს აკადემია, არსენ ივალთოელის სახელს უკავშირდება. ხოლო მეორე, გელათის, იოანე პეტრიწისას, იმის შაჩვენებელი იყოს, რომ პირველი კონსერვატიული აზროვნების ცენტრი იყო, ხოლო მეორე—რენესანსისაო («იოანე პეტრიწის შრომები», II, გვ. CVI—CVII). ეფიქრობთ, მოყვანილი მოსაზრებით ეს დებულება ვერ დამტკიცდება. ჯერ ერთი, როგორც დაეინახავთ, იოანე პეტრიწი ისეთივე დამცველია თეოლოგიური დოქმატიზმისა და მისი, სხვათა შორის, დიალექტიკა-ფილოსოფიით გამამართლებელი, როგორც არსენ ივალთოელი. მეორე, არ არის ფაქტურად შართალი, თითქოს არსენ ივალთოელს გელათში არ ემოღვაწისო, ჩვენ ვიცით, რომ დიდი სჯღლისკანონი მან გელათში გადმოთარგმნა. თუმცა, კიდევაც რომ მართალი იყოს ეს, განა ამით დამტკიცდება ის, რის დამტკიცება სურთ? რასაკვირველია არსენი მართლაც კონსერვატორთა ბანაკის მეთაურად უნდა იქნეს მიჩნეული, თუ «კონსერვატორობად» ჩათვლება არისტოტელიზმის მიმდევრობა. ხოლო «პროგრესისტობად» — პლატონიზმისა. საჭიროა წინასწარ ამ ცნებებში შეთანხმება და გარკვევა.

მაქსიმე აღმსარებელთან და დიონისე არეოპაგელთან, მისი თხზულების თარგმანის ნუსხები ძალიან მცირე რაოდენობით მოიპოვება, რაც მისი ნაკლები პოპულარობის მაჩვენებელი უნდა იყოს. ამის შემდეგ მას გადაუწყვეტია გვერდი აუაროს «ეკლესიის მამების» ნიბუშებს, თვითონ უშუალოდ მივიდეს პლატონთან და არისტოტელთან და მოგვცეს საკუთარი ცდა მათი შორიგებისა ან «სიმფონიისა». ამ მიზნით იოანე პეტრიწი თარგმნის პროკლე დიადოხოსის თხზულებას «კავშირნი ღმრთისმეტყუელებითნი», რომელშიაც პლატონისა და არისტოტელეს «სიმფონია» სანიმუშოდ და საშაგალითოდ არის მოცემული. იმდენად სანიმუშოდ, რომ «ეკლესიის მამები», განსაკუთრებით ფსევდოდონისე არეოპაგელი, ნეოპლატონიზმს პროკლეს შრომიდან ითვისებდნენ¹. მაშასადამე, ჩვენმა ფილოსოფოსმა უშუალოდ «სიმფონიის» პირველწყაროს მიმართა. მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ პროკლე შეაყვებლად აღდგა პეტრიწსა და პლატონ — არისტოტელეს შუა. არა, ის იმავე დროს პლატონსა და არისტოტელეს თვით დედნებში სწავლობს. ასე რომ, მათს ფილოსოფიურ მემკვიდრეობაში ის სრულ ბატონ-პატრონად გრძნობს თავს². მაგრამ იოანე პეტრიწს პროკლეს «კავშირნი» რომ გადმოეთარგმნა და ამაზე შეჩერებულიყო, ის მიზანს ვერ მიაღწევდა: მისი თანამედროვე ქართველები, რომელთა «უმეცრებას» ის ასე უჩივის, მას ვერ გაიგებდნენ, განსაკუთრებით პეტრიწის სქოლასტიკურ-მწიგნობრულ თარგმანში, და, სარგებლის მაგიერ, მას, შესაძლებელია, ზიანი მოეტანა. ტყვილად კი არ ამბობდა XVIII საუკუნობილი ტიმოთე გაბაშვილი: «პროკლე დიადოხოსი პლატონისი წიგნი იპოვების საქართველოთა შინა; უკუეთუ მართლმადიდებლობით სძებნიდე, ღვთისმეტყუელება მალალი და ჭეშმარიტი გეპოვოს. და უკუეთუ ვერ კეთილად და უგულისხმოდ ეძიებდე, კპოვნე მას შინა დელვანი და მთხრებლნი არიოზისნი და ორიგენისნი»³, ამიტომ პეტრიწს თავის თარგმანისათვის დაურთავს საკუთარი კომენტარები და განმარტებანი. აი, ამ კომენტარებში გამოიჩინა მან თავისი ფილოსოფიური უნარი, ალღო და ერუდიცია, ღრმა ცოდნა პლატონის, არისტოტელესი და ანტიკის სხვა ფილოსოფოსებისა.

რა მიზანს ისახავს პეტრიწი ამ შრომაში? იოანე პეტრიწი ურყევლად აგრძელებს ქართული ფილოსოფიის წინაღობის ხაზს: ის ფილოსოფიას ქრისტიანობის სამსახურში აყენებს, მას სურს ქრისტიანობა ან «საღმრთო განცხადება» ფილოსოფიურად დაასაბუთოს და გაამართლოს, გაამართლოს რო-

¹ პროკლეს «კავშირნი» საქრისტიანო ჭეყენებში დიდი პოპულარობით სარგებლობდა. აღმოსავლეთში თსევდოდონისეს ვარდა. მას იყენებდა იოანე დამასკელი, ხოლო დასავლეთის, რომის ეკლესიაში, თობა ანტიპელის დროს, ოფიციალური საეკლესიო ხელისუფლებამ მიერ ის აღიარებულ იქნა ქრისტიანობისათვის შეტად საპატრო და გამოსადეგ თხზულებად.

² თუ რამდენად იცნობს იოანე პეტრიწი პლატონსა და არისტოტელეს, ამის შესახებ იხ. ს. ყ ა ვ ზ ი ი შ ვ ი ლ ი, ბერძნული ლიტერატურის ისტორია, 11, 26—32, 463—465.

³ ამსუბითად ეგვევ აზრი გამოუთქვამს ვილაც მწიგნობარს, რომელსაც «კავშირნი»-ს ხელნაწერებში ასეთი სიტყვები მიუწერია: «ამის წიგნისაგან წაიწყებდა სამგზის წიგელი არიოზ და ამისგანვე განათლებულთა სამგზის მოიგეს ღმრთისმეტყუელებისა სახელი: დიდთა ბრძენთა დონისი და ღრილორი და ბასილი და სპუათაცა ვიეთმე. შენ გონებაა განწმედილი მოიკე ღმრთისა შიმაართ და საქღვართა მამათა წმიდათასა ნუ გარდაეკლნდები და არა საცთურ გეჭმნეს» (იოანე პეტრიწის შრომები, 11, 9, შენიშვნა).

გორც შინაარსულად, იმის აღნიშვნით, რომ «საღმრთო ჭეშმარიტებას» წარმართი ფილოსოფოსებიც ვთანხვებიან და გამოთქვამენ, ისე დიალექტიკურად, ლოგიკურად. ვინც ქრისტიანული დოგმატების ისტორიაში ერკვევა, ვისაც უნარი აქვს პეტრიწის ენაში გაერკვეს და მის ნაწერებში სწორედ ის ამოიკითხოს, რასაც ავტორი ამბობს, სხვანაირ დასკვნას ვერ გამოიტანს. არავითარ გადახრას ქრისტიანული დოგმატებიდან, არავითარ გადახრას წარმართობისაკენ, იქნება ის ბერძნული თუ ქართული, იმაში ადგილი არ აქვს¹. გაუგებარი და მოულოდნელიც იქნებოდა ასეთი რამ იმ ადამიანისაგან, რომელიც ქართულად თარგმნის ბიბლიურ წიგნებს მათი ტექსტის ზუსტად დადგენის მიზნით, თარგმნის წმიდათა «ცხოვრებებს», თხზავს ოფიციალური საღვთისმშაბურო წიგნებისათვის ლიტურგიულ ჰიმნებს, რომლებიც მაღალფარდოვან სიტყვებში თითქმის ვულგარული თეოლოგიის დებულებებს გამოთქვამენ, თარგმნის და ლექსავს მისტიკური ხასიათის შრომას «კლემაქსს», რომელშიაც მოცემულია 30 ხარის-

¹ ამას იბიტიმ ვესვამთ ხაზს, რომ ჩვენში პეტრიწის შესახებ ისეთი აზრით გამოითქვა, თითქოს ის პოტრფალე იყო ქართველ «ელემიანთა», ესე იგი წარმართული ღმერთებისა, რომელთა შორის პირველ ადგილზე დაყენებული იყო ღვთაება «არდი» ან «მზე». ამის სასარგებლოდ უჩვენებენ კომენტარების ბოლოსიტუაციის შემდეგ ადგილს: სიტყვა რომ არ გამოიჩინებოდეს. მე თქვენ ვგირჩევნებოდა თქუენთა ელემიანთა ძლეუნი» (11, 219), და — თანდაურთავს, «უოცელთა ხელითქმულთა და ილიღებრივთა არღი უჩინო-ყოფასა» (11, 212). «ელემიანთა ილიპის შთის წარმართ ღმერთებს კი არ ნიშნავს, არამედ, როგორც 12 — 13 სურს სხვა ქართულ ლიტერატურულ ძეგლებშიაც, უშაღესს, უდიდესს, უპირატესს, უზენაესს. ამ წინადადებას აზრი ასეთია: სიტყვის ვაგრძელების რომ არ მერაღებოდეს, ამბობს პეტრიწი, მე თქვენ, ქართველებს, ვიჩვენებდით თქვენი დიდი ადამიანების, ავტორიტეტების, უცდომის და აქედან ძლეუნი. რაც შეეხება სიტყვას «არდი», რომელსაც პეტრიწი სხვაგანაც ხმარობს 40, 20, 130, 7), ის მზეს კი არ აღნიშნავს. არამედ ბერძნული სიტყვაა — «*ἄρδι* — და ნიშნავს, როგორც თვით კომენტარების ტექსტშია აღნიშნული, «მუის» (40, 20, 2). ამჟამად, თვალისდახაზვებში. წინადადებას აზრი ასეთია: ხელითქმულს ან გაცემებელ კრასს თვალისდახაზვებში უჩინო ყოფს. ესეც იმის მაჩვენებელია, თუ რა საფრთხილო და საპასუხისმგებლოა პეტრიწზე ლაპარაკი. მისი უჩინა და სტრელის გაუთვალისწინებლად. პეტრიწის წარმართობას იმათაც კი ასაბუთებენ, რომ ის თითქოს მთარგმნის კრონოსის გვერდით აყენებს და ამით მის მნიშვნელობას მალა სწევს. რაც ვითომ-ცა ქართული წარმართობის შედეგია (გვ. LXXI). სამწუხაროდ, პეტრიწის ტექსტი ვერ არის გავებული. პეტრიწის წარმოდგენათ, არსებობა უველადურის შემყველი (გვარემოპრობელი ყოველთა). «*ეუსთომელი სფერიო*», ის, რაც უფრო ახლია ამ *ეუსთომელ სფეროსთან*, უფრო სრულია, უფრო ღვთაებრივია, ვიდრე ის, რაც მისგან დაშორებულია (გვ. 59, სტრ. 26 — 29). მნათობთა სასტამო კი ასეა ვანლაგებული (აღმავალი რეკით): მთვარე, აფრიდიტი, ვარში, მზე, არია, დრონი, კრონოსი, ამის შემდეგ — *ეუსთომელი სფერიო*» (გვ. 20, სტრ. 11 — 13). მამსაღამე, მნათობთა უაქვეში კრონოსი პირველი რეკითა, უველადე უახლოესი *ეუსთომელ სფეროსთან*. მთვარე კი შეადგენს უკანასკნელ რეკონს. უველადე მტრად დაშორებულს *ეუსთომელი სფეროსაგან*. აქედან პეტრიწა კითხვობს: «*სფერიო*სა დიდისა კრონოსისასა და მთვარისასა რაიზობი ვაჩყოფილება მოაქვს თქს შორის?» (გვ. 59, სტრ. 27—28), ესე იგი იყოთ თუ არა, რა განსხვავებაა, რა მანძილია კრონოსისა და მთვარის შორისო? როგორც ვხედავთ, პეტრიწი მთვარეს კრონოსის გვერდით კი არ აყენებს. იმას, როგორც უველადე მტრად დაშორებულს *ეუსთომელი სფეროსაგან*, ის უველადე დაბად მნათობად თვლის. არავფრს ამას ქართულ წარმართობასთან და ქართულთა წარმოდგენასთან მთვარეზე საერთო არა აქვს. პირაქით, აქ განწვირებულია ბერძნული შეხედულება, რომელიც მოცემულია, სხვათა შორის, მიქაელ დესდოსის სტრატეგის «*επιτομή των αστρονομικών*»-ის შესე თავში — «*De ordine stellarum*» (Migne, Patr. Graec., t. 122, col. 748 B).

ნი ადამიანის სულის ღვთაებისადმი მიახლოებისა, მსგავსად ქრისტეს ცხოვრების 30 წლისა. მოულოდნელი და გაუგებარი იქნებოდა ქრისტიანული დოგმატიზმიდან გადამდგარი ადამიანის იმ სიმაღლეზე დაყენება, რა სიმაღლეზე დააყენა პეტრიწი ეკლესიური დოგმატიზმის «ულტრადამცველობითმა» ხანამ, როგორცაა ე. წ. «ალორძინების» ხანა ჩვენი ისტორიისა. როდესაც პეტრიწი თეოლოგიურ-ფილოსოფიური აზროვნების სფეროში ისეთ ავტორიტეტად და მისაბამ მაგალითად გაჩნდა, როგორც რუსთაველი პოეზიის დარგში, ისეთი უკიდურესი რიგორისტიც კი, როგორც იყო ტიმოთე გაბაშვილი, როგორც ზემოქოყვანილი ამონაწერიდან დაეინახეთ, ამბობდა, რომ პეტრიწის შრომაში (პროკლეს თარგმანის კომენტარები) «ღვთისმეტყველება ძალადი და ქვეშაირი იპოვებაო». ისეთი «კონსერვატორი და დამცველი», როგორც ცნობილია ანტონ I კათოლიკოსი, პეტრიწს სხვანაირად არ ახსენებს, თუ არა: «ჩემი იგი ღვთისმეტყველი», «ქართველთა საღმრთო მზე», «საღმრთო ფილოსოფოსი», «მზე ნათესავისა ჩვენისა», «გონება-მზე და დრასტირიონი». ამ ხანაში არამცთუ ახალ-ახალ ნუსხებს იღებენ პეტრიწის ამ შრომისას, სომხურიდანაც კი თარგმნიან მას ხელმეორედ, მისი შესწავლა და იმაზე აღზრდა თეოლოგიასა და ფილოსოფიაში უმაღლესი გამოცდებისა და განათლების მაჩვენებელი იყო.

იოანე პეტრიწი ისეთივე დამცველია ეკლესიური დოგმატიზმისა, როგორც მისი წინამორბედნი თუ თანამედროვენი. ეს ჩანს შემდეგიდან: 1) ქრისტიანული შეგნება სოლომონ ბრძნის სამს წიგნში — ეკლესიასტეში, იგავსა და ქება-ქებათაში — ხედავდა ფილოსოფიის სამ დარგს: ბუნებითს — ეკლესიასტეში, ეთიკურს — იგავში და მეტაფიზიკურს — ქება-ქებათაში. ასე იქცევა პეტრიწიც, როდესაც ამბობს: «სამნი არიან უხესობრძნესისა სოლომონის მოთარღულობანი: თანად «იგავი» და «ეკლესიასტე» და «ქებაჲ ქებათაჲ». არამედ იგავი უკუე წუროთაჲ არს ქცევითაჲ და ვნებათაგან აღმართებაჲ და საქმართა წინადადებანი კვირნი. ხოლო «ეკლესიასტე», ბუნებისმეტყველებისა შემხები, გამოაცხადებს აწინდელისა ცხოვრებისა ამოცბასა. ხოლო «ქებაჲ ქებათაჲ» გუარსა აჩუენებს სულთა სისრულისასა, საზისა მიერ სიძისა და სძლისასა ღმრთისა და სიტყუსა მიმართ სულისასა წარმომაჩინებელი საკუთრებასა» (II, 226). 2) პროკლეს შრომის განმარტებას პეტრიწი აპირებს, როგორც თავისი კომენტარების შესავალში ამბობს. «შეწენითა პირველისა სიტყუსა უფლისა ქრისტესითა» (II, 6) ¹. ამით ის გარკვეულად ხაზს უსვამს თავისი შრომის მიზანდასახულობას. სხვა ადგილას ის მიმართავს ქრისტეს შეწვენასა და თანადგომას: «ხოლო ჩუენ თანადგომითა და პირველისა ათინადსითა აღძრათ ჩვენშორისი ერმი, რათა მოვიდეს ჩუენდა ქრისტეს მიერ პრომითიაჲ» (II, 51 — 52).

საეკლესიო ოფიციალურ მოძღვრებას პეტრიწი იცავს ქრისტიანული დოგმატიზმის ისეთი ბუმბერაზი ავტორიტეტის სიტყვებით, როგორც იყო გრიგოლ

¹ ამ სიტყვებს ადგილი აქვს აღნიშნული შრომის ყველა ხელნაწერში, გამოუყლებლივ, ამიტომ გამოვლება მათი გამოცემიდან დაუშვებელი და გაუმართლებელია; ეს იქნებოდა პეტრიწის ტექსტის გადაკეთება საკუთარი გამოცდების მიხედვით.

ღვთისმეტყველი ნაზიანზელი. უკანასკნელს ეყუთვნის «ცხოვრება» და «ეპიტაფია» მეორე დიდი საეკლესიო ავტორიტეტის ბასილი კესარიელისა. ამ თხზულებებიდან, რომელნიც ორჯერ იყო ქართულად თარგმნილი, ეჭვთიშე ათონელისა და ეფრემ შკირის მიერ, პეტრიწს მთელი აბზაცები შოაქვს თავის კომენტარებში, საილუსტრაციოდ ამოწეროთ ზოგიერთ ნიმუშს:

იოანე პეტრიწა:

გრიგოლ ღვთისმეტყველი

(მსარამის თარგმანი):

ხოლო ღმრთისმეტყველი... იტყვს დიდისა ბასილისათვის. ვითარმედ ვინ იყო ეგოდენ რიტორებრივ. რამეთუ ცეცხლებრითა ძალითა მბერველობდა... რიტორი იყო უოველთავე რიტორებრივთა უპირატესად სრულმყოფელი, თენიერ ხეულებისა მათისა...

ანუ ვინ იყო ეგოდენ ღრამატიკოსობასა შინა, რომელი ესე მომხუეწელ არს ენისაგან ყოველთავე ხარბაროხესობასა. და თანამბროლო და შემწე და ეუარიანყოფილ ექმნების ელაღელთა კმასა და მოთხოობათა შექერებს... და გამოაჩინებს... თუ ვითარ ჯერ არს გამოთქმს...

ვინა ვინ იყო ეგოდენ ფილოსოფოსობათა, ესე იგი არს რაედენი რამ არს საქმითი და რაედენი მბედველობითი ფილოსოფოსობისა. ვის აქუნდა ევოდენი და რაედენი შთამოვალს სიტყვურთა მოქმედებათა მონარჩლეობისათვის და წინააღმდეგობობითა წინადადებათა და გამოსაჩინებელთათვის, რომელსა განსიტყველობითად ქლოვნებად სახელსდებენ, რომელი იგი ეგრე განიბოლა და დაისწავა დილმან ამან, ვიდრე უადვილესმცა ვინ შეუძლო განვლამ განთქმელისა მის კრიტეს შინამსა ლავვრინთომსა... ვიდრე განვლოვამ საგდებთაგან და ბადეთა დიდის ბასილის სიტყუათასა, უკუეთუმცა სადმე საქმარ მისდა იქმნა ესე...

ხოლო ვარსკულავთ-მრიცხუელობისა და ქუეყანის გზომელობისა და მრიცხუელობითისაგან ესეოდენი მიიღო, რაედენ ვერ შებრკოლებადმი მათ შორის ბრძენთა მათ და მქუერთაგან. და სხუანი მეტნი განსთბინნა, ვითარცა ყოვლადუქმარნი ქრისტეანეთათვის... ესენი, ვითარცა ამონი, მოიძავნა, რათა ამათ მიერ თრკერძოვე სწორებით სადმე ვინმე აქოს დიდი ბასილი აღრჩეულთაგანცა, რამეთუ უკეთესნი შემოიკრიბნა და დატევებულთაგანცა, რამეთუ უღარესნი დაუტევენა.

ვინმე რიტორებრივი ესოდენ ცეცხლმბერველი მოიბოვა, დაღათუ სახე მასი არა რიტორებრივი იყო?

ვინმე ღრამატიკოსობად ელლენ ყოფად ენათა და შემოკრებად თბრობათა, დანაბანის დადებად და სჯულის დებად გამოთქმათა?

ვინმე ფილოსოფოსობად ნამდვლვე მაღალი იგი და აღწართმეფელი, რაოდენი საქმითი არს და ხედვითი და რაოდენი სიტყუათა გამომჩინებელი და წინადადებითი და განწყობითი, რომელსა სიტყვსგებითად სახელსდებენ, ვიდრეღა უადვილეს იყო განვლოვამ ლავვრინთთა, ვიდრეღა განვლოვამ მისთა ბადეთა ბადისაგან, უკუეთუმცა ესე ჯერ იყო.

ხოლო ვარსკულავთ-მრიცხუელობისა და ქუეყანის გზომელობისა და რიკხუთა შემოკრებისა და ესეოდენი მიიღო, რაოდენ არა შეირკეოდა მას შინა ნამეტნავთაგან, ხოლო ნამეტნავი იგი განავდო, ვითარცა უქმარი კეთილმსახურების მნებებელთათვის, ვიდრეღა უფრომს დაკრვების დირს არს აღრჩეული იგი დატევებულთასა და უფრომს დატევებული აღრჩეულთასა.

ხოლო ქორცთა უძღურებამან, პირველით ჰასაკითვე ვიდრე სიბერედმდე მას თანა აღზრდილმან, და ღვძლისა ბოროტმდებარეობამან და ამათ ზედა მოქენეობამან სენთ-მოურნეობისაგან საკბირო ზისსა ყვეს მკურნალობამ, რომელიცა მკურნალობისა სიტყვირობით ვიდრე-შე მოიპოვა ფილოსოფოსობამან, ხოლო საქმიერობით ტყვილთ-მოყუარებამან... ამისთვის უკუე მიმღებელმან თავისა თვისისა სენთმოურნეობად ანაგებულ მოყვდა მკურნალობითისა ქელოვებისა. არა ნაშინ საბილველისა სეხისა და ქელთა შინა ქონებულისა და უნდომაა გამოძიებასა ძყოფდა მდამბურთა და უსიტყუთა მკურნალობებრ, არამედ მოძღვრებულთაებრ ძყოფდა და ფილოსოფოსურად... ვარსა რანი არაა რაედანთი ესე წარმოითქმენ ჩვეულებათა და ქებულებათა მიმართ ამის მამრისათა რამეთუ ამას თანა ცუდ და ამით სად-შე იქმნენ მისიობი იგი და რადამანთუ... მანთს უკუე შიილო განმკარებული სჯულასმებლობამ, რომელნი ესე ღარა უნეს პლატონელთ სამოთხეთა ასფოდელო-ებო, რომელ არს ეოდად სარკებლიან შეენიერებნი ნეტრებნი, ასფოდელოდ სახელდებულნი. ხოლო ღირა ყუნეს იგინი ველთაცა ილესიოსთა, ესე იგი არს ქუეყანასა რასმე საშუებასა უხარწუნელსა... ხოლო ესრეთ ამით სახელსდევს ჩუენისა სამოთხისაგან გამოსწავლულთა მპარველობითგან მოსეანთა წიგნთაგან, დაღათუ სახელითა სამოთხისაათა გამსხეაკმავდეს, რაეამს უწილეს მას ველად ილესიოსად და სამოთხედ ასფოდელოსად (11, 223 — 226).

ხოლო მკურნალობამ და ქორცთა უძღურებისა სენთ-ყურნებამ სიბრძნის-მოყუარებისა და ტყვილთ-მოყუარებისა ნაყოფმან საკბირო საკმარ მისსა ყვეს. ვინამცა იწყო და გუარად განმტკიცებულად ქელოვებისა მის მიიწია. და ესე არა თუ რაოდენ საბილველსა ამას აქუს და ქუემღებარესა, არამედ რაოდენი სჯულდებული არს დი სიბრძნის შეყუარებელი. აღამედ რამ. არიან ესე, დაღათუ ეოდუნნი არიან წესთერებისა შისთა კაცისა ამის სწავლულებისა, ვინამცა სიტყვირობით კაცისა ამის თანე მცვალინობად. მისთსი იგი და რადამანთუ, რომელნი იგი ასფოდელომაა სა-მოთხეთაგან და ილესიოსთა ველთაგან ღარს იჩინეს ვლდუნთა ქუენების მღებთა ჩუენისა მის სამოთხისაათა. ვითარ ეკგონებ მოსეანთაგან და ჩუენთა წიგნთა, დაღათუ სახელისდებასა რასმე ზედა შეიცვალნეს სხვთა სახელუბითა რამ ესე აღწევს (A 16, ფ. 268 B—ს, შეადარე იქვე ფურც. 90. ეგადე დგილი ექუთიშეს თარგმანით ხელნაწ. A 1, ფურც. 278 — 279, 291 — 293).

ხოლო სტრიქონები მოტანილი ამონაწერისა საყურადღებოა სხვა მხრივაც, როგორც აღვნიშნეთ. ქრისტიანობის წარმომადგენელი ძველი დროისა მიუთითებდნენ, რომ ქრისტიანული მოძღვრების ნამცეცები წარმართ ფილოსოფოსთა მოძღვრებაშიც მოიპოვება, და ამას ისინი იმით ხსნიდნენ, რომ ეს ნამცეცები ფილოსოფოსებმა ქრისტიანთა ხალმართო წიგნებიდან, კერძოდ მოსეს წიგნებიდან მოიპარეს. ასე უყუარებდნენ ამ საქმეს, როგორც მოყვანილი მაგალითიდან ჩანს, ბასილი დიდი და გრიგოლ ნაზიანზელი, ისინიც პირდაპირ მიუთითებენ მოსეს წიგნების გაქურდვას პლატონიელთა მიერ. იმეორებს რა ამ სიტყვებს, პეტრიწი იზიარებს იმ შეხედულებას, რომ ბერძნებს თავიანთი მითოლოგიური სამოთხის სახე მოსეს წიგნებიდან მოუპარავთ.

პეტრიწს მოჰყავს სურათი «განთვსულად», ესე იგი ცალ-ცალკე მდგომი გოდლებისა, რომლებზედაც გარდართხმულია ერთი, «ყოველთა შემკვრელი ლოდი», ასეთივეა, მისი აზრით, საღმრთო ქეშმარიტება: ეს ქეშმარიტება სხვადასხვა დროს «სულისა მიერ წმიდისა» ეუწყებოდა ხოლმე კაცობრიობას, როგორც

აბრაამის, დავით წინასწარმეტყველის, რომელსაც ის «ორფეოსს» უწოდებს¹, და პაილეს (რომელიც არის «მემოძღურე ჩუენისა ამის გკლესიისაჲ») მიერ, ისე «ხალდეველთა და კუალად ელლენთა მიერ»; ხოლო ამ ცალკეულად მდგომ «გოდოლთა» შემკვრელ «ლოდად» გამოჩნდა ქრისტეო (გვ. 208).

ამ უკანასკნელ დებულებას ჩვენი ავტორი მერე კონკრეტულად ნათელყოფს ქრისტიანობის ძირითად დოგმატებზე.

მთელი მისი კომენტარები არის დემონსტრაცია, ფილოსოფოსთა მოძღვრების ნიადაგზე, პირველ ყოვლისა, მთავარი ქრისტიანული დოგმატის — ღვთაების ერთობის შესახებ. ღვთაება, ღმერთი, არის «სიზასა შორის ერთი», «მხოლოდ ერთთაჲ», «მზე ერთთაჲ», მზე — მეტაფორულად და არა იდენტურად: თითოეულ «გუარს» თავისი «ერთი» ჰყავს, მანასაღამე, «ერთი» მრავალია, ღმერთი კი არის ყველა «ერთთაჲ» მზე — უმაღლესი, უდიდესი, უპირატესი, უაღრესი «ერთი». იგი არის «ყოველთაგან ზესთმდებარე, უცნაური, ერთი და კეთილობაჲ, რომელსაც, მისთვის პატივისცემის სურვილით, ადამიანის ენამ, «მამაჲ» უწოდა (გვ. 8).

ეს «ერთი» ღმერთი არის «სამებაჲ»; ამ სამებას, რომელსაც თავიანთ მოძღვრებაში გვითვალისწინებენ პავლე, პლატონი, ატტიკელი ფილოსოფოსი (გვ. 209 — 210), ამტკიცებს ადამიანთა ცოდნის ისეთი დარგები, როგორცაა: გეომეტრია, მათემატიკა, მუსიკა და სამხედრო ტაქტიკა (გვ. 215 — 218). დამახასიათებელია სამებისა: «უშვიელობაჲ მამისაჲ შობაჲ ძისაჲ და გამოვლენაჲ სულისა წმიდისაჲ, და ერთობაჲ ბუნებისაჲ განსხუებულებითა გუამოვნებათაჲთაჲ» (გვ. 217). ძე არის «პირველსაჯუენეთა ყოველთა მამისშორისი, რომელ არს დასაბაჲში თვსშორისა სიტყვსაჲ, ვითარ დისკოჲ, თუალი მზისაჲ, შარავანდელთაჲ» (გვ. 219).

შემდეგი დოგმატი, რომელსაც ავტორი აღნიშნავს და რომელიც, მისი სიტყვით, დამტკიცებულია არა მარტო ბიბლიაში, არამედ ისიოდეს, პლატონის, პროკლე დიადოხოსისა და არისტოტელეს მოძღვრებაშიაც, არის დებულება, რომ ერთი და კეთილი ღმერთი არის მიზეზი ყველაფრისა და ბოროტი საწყისი არ არსებობს (გვ. 212 — 214).

უკანასკნელი ქრისტიანული დოგმატი, რომელიც, პეტრიწის სიტყვით, გამოვლინებული ყოფილა როგორც დავით წინასწარმეტყველის, ისე «ფილოსოფოსების», კერძოდ ატტიკელის, მოძღვრებაში, არის დოგმატი «განგებისათჳს» (გვ. 210 — 212).

ახლა, თუ თავს მოვუყრით ყველაფერს, რაც პეტრიწის 'შესახებ ითქვა, შინი პიროვნება და მოღვაწეობა ასე წარმოგვიდგება:

1. იოანე პეტრიწი უეჭველად დიდი ერუდიტი და ღრმა მოაზროვნეა სულალო საუკუნეთა ქართულ სინამდვილეში, კერძოდ — ის ზედმიწევნით მყოფნეა ბიზანტიური თეოლოგიისა და ბერძნული ფილოსოფიისა.

¹ V. Schulze, Orpheus in der frühchristlichen Kunst («Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft», I. XXIII (1924), S. 172—183).

2. მისი ფილოსოფიური მოღვაწეობის მთავარი მიზანია ქრისტიანული თეოლოგიის გამართლება ფილოსოფიის გამოყენებით როგორც ფორმალურად — დიალექტიკურად, ისე შინაარსობლივადაც, იმის აღნიშვნით, რომ ქრისტიანული ქვეშეპარტიტების ნამცეცები ფილოსოფოსთა მოძღვრებაშიაც კი იჩენს ხშირად თავსო.

3. კერძოდ, მისი განზრახვაა ნეოპლატონიზმის, კონკრეტულად პროკლე დიადოხოსის, მოძღვრების საფუძველზე მოგვეცეს «სიმფონია» პლატონიზმისა და არისტოტელიზმისა, რასაც დაეინებით მოითხოვდა იმდროინდელი აზროვნება როგორც ბიზანტიაში, ისე საქართველოში.

4. ამ განზრახვის სისრულეში მოყვანისას მან შეგნებულად გვერდი აუარა ნემესიოს ემესელის, ფსევდოდოდიონისე არეოპაგელის, მაქსიმე აღმსარებლისა და შემდეგი დროის სხვა საეკლესიო ავტორიტეტების ანალოგიურ ცდებს და უშუალოდ (იყენებდა რამდენადმე «დიდ კაბადოკიელთა» შრომებს) მივიდა ანტიკურსა და ელინისტურ ფილოსოფიასთან მისი გამოყენების მიზნით, ამაშია მისი ორიგინალობა არა მარტო ქართული სინამდვილის, არამედ ბიზანტიური თეოლოგიის თვალსაზრისითაც.

5. ეს განზრახვა მან სისრულეში მოიყვანა გაცილებით უკეთ, ვიდრე ეს მოახერხეს ზემოჩამოთვლილმა ეკლესიის ავტორიტეტებმა ან სხვა რომელიმე მოაზროვნემ ბიზანტიაში თუ საქართველოში. თუ «ეკლესიის მანათა» შრომებში ფილოსოფიური ელემენტი უნდა ექიო, აქ, იოანე პეტრიწთან, საქმე სხვაგვარადაა წარმოდგენილი. მან ჯერ თარგმნა მთლიანად პროკლე დიადოხოსი. მერე მას დაურთო საკუთარი განმარტებები, მდიდრად შექმული ფილოსოფოსთა თხზულებებიდან მოტანილი ციტატებით. ყველაფერი ეს მან გამოიყენა როგორც ფილოსოფიურ-პროპედევტიკული ნაწილი თავისი თეოლოგიური სისტემისა, რომელიც მისი კომენტარების ბოლოსიტყვაობადაა მოცემული.

6. მისმა ცდამ და მოღვაწეობამ გარკვეული მიმდინარეობა, თავისთავად იგულისხმება პლატონიკებისა, უეჭველად დააკმაყოფილა, ეს ჩანს, თუგინდ იქიდან, რომ ამავე კლასიკურ ხანაში მისი შრომა გადათარგმნეს თავის ენაზე სომეხ-დიოფიზიტებმა. მაგრამ, თუ ჩვენი ავტორი ამ ხანაში მაინც ათვალისწინებულადა ჩანს და მას გააფთრებით ებრძვიან, როგორც ამას ის ხაზგასნიით აღნიშნავს, არა ქრისტიანული ორთოდოქსიიდან გადახვევისათვის, რასაც სინამდვილეში ადგილი არა ჰქონია, არამედ იმისათვის, რომ მის მოწინააღმდეგეთ, რომელთაც თვალწინ ჰქონდათ იოანე იტალის ამბავი ბიზანტიაში, საშიშრად დაუშვებელად და ცთუნებად მოეჩვენათ ისეთი მკვეთრი და გაშიშვლებული გამოყენება პლატონიზმისა, რომელსაც ადგილი ჰქონდა მის თხზულებაში¹.

¹ ექ. შიხელილ შენგელიას მოხავეს მედიცინის ისტორიიდან შემდეგი ფაქტი მე-11 საუკუნეში სალერნოს სამედიცინო სკოლაში ცნობილი იყო შრომა Practica Petrielle ან Petroncelli. ის საკითხს სვამს: ხომ არ გვაქვს აქ საქმე იოანე პეტრიწთან ან პეტრიწონელთან? (ლიტერატურა და ხელოვნება, 1951 წ. № 29. მნათობი, 1959, № 7 გვ. 139—141) საკიროა სათანადო კვლევა-ძიება, რომელშიაც პირველ რიგში მედიცინის წარმომადგენლებმა უნდა მიიღონ მონაწილეობა.

48. იეზუაქიელი

ბიოგრაფიული ცნობები იეზუაქიელის შესახებ არ მოგვეპოვება. ზ. ჭიჭინაძის სიტყვით, ის ცხოვრობდა 1105 — 1149 წლებში, აღიზარდა ათონის მთაზე, იმგზავრა იერუსალიმში და მერე სამშობლოში დაბრუნდა¹. ჩვენ არ ვიცით, საიდანაა ეს ცნობები ამოღებული, მაგრამ შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ეს იეზუაქიელი იოანე პეტრიწის თანამედროვეა და პეტრიწონული ლიტერატურული სკოლის მუშაყთა რიცხვს ეკუთვნის. თუმცა ეს გარემოება არ ნიშნავს იმას, რომ ის რომელიმე ფილოსოფიური მიმართულების შეგნებული და აქტიური მიმდევარია. ანტონ კათოლიკოსი მას, როგორც ღვთისმეტყველს, პოეტიკოსს, რიტორსა და ფილოსოფოსს, აღიარებს არსენი ივალთოელსა და პეტრიწს². რაც შეეხება მის ლიტერატურულ მოღვაწეობას, არც ამის შესახებ ვიცით ბევრი რამ. ზ. ჭიჭინაძე შიამწერს მას შემდეგ თხზულებებს: ლექსნი წმიდათა მამათა შესახებ აკროსტიხურნი, დაუჯდომელი და მოგება სულისა³, ამათგან უკანასკნელი, მოგება სულისა, საეჭვოა, ნათუმეტეს, რომსხვაადგილს ზ. ჭიჭინაძე ამ თხზულებას მიაკუთვნებს XV საუკუნის მოღვაწეს ნიკოლოზ კათალიკოსს⁴. რაც შეეხება დაუჯდომელს, ამას პლ. იოსელიანიც უჭერს მხარს და ათონის შიამწერს დაუჯდომელს იმონებებს⁵, თუმცა არ აღნიშნავს, სახელდობრ ვისი «დაუჯდომელი» ეკუთვნის იეზუაქელს. «ლექსნი წმიდათა მამათა შესახებ აკროსტიხურნი» უნდა ჰქონდეს მხედველობაში ანტონ კათოლიკოსსაც, როდესაც ამბობს: «შემნი შაირნი, იეზუაქელ დიდო, აკროსტიხურნი, იასმ-სჭვრუენ საჩლიონ, მარგარიტებენ ურთიერთას კიდულნი»⁶. ამ შაირთა გარდა, მონასტრადამე, ანტონმა სხვა თხზულება იეზუაქელისა არ იცის, თორემ სხვებს, ცნობისხენიებდა, ეს «აკროსტიხურნი, ურთიერთას კიდულნი» შაირები ჩვენამდეც შენახულა⁷. ეს არის ხაში იამბიკო, რომელთაგან ორი შეამკობს იოანე სინელის კლემაქსს, იოანე პეტრიწის მიერ გალექსილს, ხოლო მესამე ვილაც წმიდა სუმეონს, საფიქრებელია — მესვეტეს. პირველი ორი მართლაც აკროსტიქულია, თითოში თითო სტროფია, სტროფში ხუთი სტრიქონი. თითოეული სტრიქონი პირველი იამბიკოსი ორ ნაწილადაა გაყოფილი, ხოლო მეორისა ოთხად. პირველი და უკანასკნელი ასოები თითოეული ნაწილისა, წითურად დაწერილი, გვაძლევს აკროსტიქს, რომელიც შეადგენს უკანასკნელ სტრიქონს ტაეში. აი პირველი იამბიკო:

ძღუენ საცენი	ი	ორფევის ვმათ დამცნელნი	ი
ნათუმეაფელ	ო	აღთა გოლისაა	ო
ნივითაყრბი	ბ	მუსაეთ კმათასა ხესთ	ა
ესე მიიდ	ე	აღმონაშენი მშობელმა	ნ
შენნი რთე	ნ	მამათ ითან	ე

¹ ქართული მწერლობა მეთორმეტე საუკუნეში, გვ. 25.

² ნუიობილსიტყვაობა, ტაეპი 766—767.

³ ქართული მწერლობა მეთორმეტე საუკუნეში, გვ. 25.

⁴ ქართული მწერლობა X III—XVI საუკუნე, გვ. 21.

⁵ ნუიობილსიტყვაობა, შენაშენა 143.

⁶ იქვე, სტროფი 767.

⁷ A 711, ფ. 105.

შავი ასოები რომ შევაერთოთ, მივიღებთ აკროსტიქს: «შენნი იოხენ შამაო იოანე», ესე იგი, უკანასკნელ სტრიქონს იამბიკოსას. მეორე იამბიკო ძალიან უღაზათოა, მარცვალთა რაოდენობაც კი არაა დაცული: პირველ ორ სტრიქონში 17 მარცვალთა, მესამესა და მეოთხეში — 20, უკანასკნელში 19, სიტყვები დამახინჯებულია (უფლისყ, ალისდ), აზრი ბუნდოვანი, ერთი სიტყვით — ნაძალადევი:

ბუნებთა	მათ	აღმრავდა	ეს	უ	აწ წამებრით	ა	ო	უფლის	უ
ელვა ჩედღეს	ე	თ	თ	ნათღ	რყო	თვალთა	თუ	ნამღვ	ღ
თხმრავანთ	ც	მთუნ	უკეთუ	შენ	ნეთთ	ზესთ	მბრწყინავი	იქმნე	კეთილმორ
ნათხა	ა	ესე	ითართ	ა	უტყბილმორწლეე	ხ	ჩემდ	ჰყოფდე	თვნათა
ანათებ	თეთ	ჩესთა	ვიანა	დ	შენთ	ალის	დ	უჩინო	ყოფა

აქაც შავი ასოები გვაძლევს აკროსტიქს, რომელიც უკანასკნელ სტრიქონს შეადგენს: «ანთებ თეთათა ჩემთა ეონად მუნთა ალისდ უჩინო ყოფად». მესამე იამბიკო უაკროსტიქია:

ნათელსა შორის უღამოსა მბრწყინავშას
 დაღვალისა მზისა ეღვარებითა
 უმიმწუხრო, მართალთა საშუებელსათან,
 შევებულება მითხოვე უფლის, სცმეონ,
 მოსავსა შენსა მრწემსა იეზეკიელს
 და აწისაცა ღვლუიანისა ზღვსა
 მფოთთა მშველობითა ღირსშევე განწილღებლ

44. იოანე ტარიჭისძე

მეთორმეტე საუკუნის დამდეგს ჩვენ გვხვდება მწერალი იოანე ტარიჭისძე. ჩვენ უკვე ზემოთ მოვიყვანეთ ერთი ბიბლიოგრაფიული ცნობა იმის შესახებ, რომ 1114 წელს საქართველოში დაბრუნებულა თეოფილე ხუცესმონაზონთან და არსენი იყალთოელთან ერთად იოანე ტარიჭისძეც¹. მაშასადამე, ისიც თანამედროვე ყოფილა დავით აღმაშენებლისა. ბიოგრაფიული ცნობები მის შესახებ ჩვენამდე არ შენახულა. ანტონ კათოლიკოსი უწოდებს მას სიბრძნის-მოყვარეს, ღვთისმეტყველს, რიტორსა და პიიტიკოსს², ხოლო ავტორი «მცირე უწყებისა ქართველთა მწერალთათვის» ამბობს: «იოანე ტარიჭისძე იყო ქართველთა აზნაურთაგანი; ამან სიყრმესავე შინა შეისწავლა ფილოსოფია და ღვთისმეტყველება და ენა ბერძენთა, რომელმანცა მრავალნი საღმრთონი წერილნი გადმოიღო ქართულსა ენასა ზედა, იყო ფრიად რიტორი და ეკლესიათა შემამკობელი, უცხო პიიტიკოსი და მოშაირე, რომელმანცა მრავალნი ქართველნი განსწავლნა სიბრძნის მოყუარებასა შინა»³. საიდანაა ეს ცნობები ამოღებული, ჩვენ არ შეგვიძლია

¹ თ. გო რ დ ა ნ ი ა, ქრონიკები, I, 225, 249.
² «წყობილსიტყვაობა», ტაეპი 763.
³ «კელმასობა», II, 177; აქ მას ეწოდება ტარიჭისძე.

ვთქვათ, არ ვიცით არც ის, საიდან წარმომდინარეობს პ. იოსელიანის ცნობა¹, რომელსაც იმეორებენ მ. ჯანაშვილი² და ზ. კიკინაძე³. ვითომც იოანე ტარიქისძე⁴ აქ რთველოში ათონიდან მოვიდა, აქ დააარსა სასწავლებელი ყრმათათვის და მიმართულებით იყო ნეოპლატონიკი.

პ. იოსელიანის გადმოცემით, იოანეს უთარგმნია: 1) საგალობელნი წმიდათანი და 2) საწი ფილოსოფიური თხზულება: დიალექტიკა, პორფირის შეყვანილება და კატილორია დამასკელისა⁵. პირველი თხზულების შესახებ არა ვიცით რა, ვფიქრობთ, აქაც შეცდომა მოუვიდა პლ. იოსელიანს და იოანე პეტრიწის საგალობლები იოანე ტარიქისძეს მიაკუთვნა. ფილოსოფიური თხზულებების აღნუსხვაშიაც შეცდომა მოსვლია მას: საქმე ისაა, რომ დიალექტიკა იოანეს არ უთარგმნია არასოდეს⁶. ორი დანარჩენის სახელი სისწორით ვერ აღუნიშნავს: იოანე ტარიქისძემ გადმოთარგმნა არა პორფირის შეყვანილება⁷, არამედ ამმონიოს ერძისის (V — VI სს. ნეოპლატონიკი) «მოსაქსენებელი ხუთთა კმათადმი პორფირი ფილოსოფოსისათა»⁸; აგრეთვე არა დამასკელის კატილორია, არამედ იმავე ამმონიოსის «მოსაქსენებელი ათთა კატილორიათადმი არისტოტელისათა»⁹. ეს თხზულებანიც ჩვენამდე შენახულა არა ძველი, არამედ, უმთავრესად, XVIII ს. ნუსხებით. მიმართულებით ის მართლაც ნეოპლატონიკადა ჩანს, მისი შრომების გათვალისწინებით.

¹ «წყობილსიტყვაობა», შენიშ. 14.

² «ქართული მწერლობა», II, გვ. XX.

³ «ქართული მწერლობა XII საუკუნისა», გვ. 27.

⁴ ამათ ვარდა, იოსელიანისავე სიტყვით, იოანეს თითქოს უთარგმნია ეპიფანე კვიპრელის «ათორომეტთა ქუათათვის»: მაგრამ ეს სინამდვილეს არ შეესაბამება, ვინაიდან დანამდვილებით ვიცით, რომ ერთადერთი ქართული რედაქცია დასახელებული თხზულებისა ნათარგმნია გაცილებით უფრო ადრე და ის გვხვდება მეთუ საუკუნის შატბერდულ კრებულში.

⁵ ამ იოანეს მიაწერენ შეცდომით ზოგიერთები, მათ შორის პროფ. ნ. პარიცი («Иоанн Петрицкий», стр. 58), ერთ, მეთვრამეტე საუკუნის ნუსხებში დარჩენილ, დიალექტიკას, რომელიც ნამდვილად ეკუთვნის სვიმეონ ჯულფელს და ქართულად ნათარგმნია სომხურიდან ანტონ კათოლიკოსის მიერ (ს. გორგაძე, ფილოსოფიის მთავარი დარგები ქართულ მწერლობაში, «ჩვენი მეცნიერება», № 2—3, გვ. 145—146).

⁶ პორფირის შეყვანილება შეიძლება ძველადაც, XII ს., ეთარგმნოს ვინმეს ქართულად. მხოლოდ ეს ძველი თარგმანი არ შენახულა დღესდღეობით ცნობილი თარგმანი მისი გადმოღებულია სომხურიდან და ეკუთვნის ზურაბ შანშოანს, რომელსაც ის შეუსრულებია 1735 წ. ვახტანგ მეფის ბრძანებით (იქვე, გვ. 144 — 145).

⁷ ს. გორგაძე, თანახმად ანტონ კათოლიკოსისა, მზადაა ეს თარგმანი იოანე პეტრიწს მიაწეროს (იქვე, გვ. 142 — 143). მაგრამ ამის ნებას არ გვაძლევს ხელნაწერთა ტრადიციები.

⁸ ს. გორგაძე ამაშიც იოანე პეტრიწის თარგმანსა ხედავს (იქვე, გვ. 143 — 144).

45. არსენ ბერი

არსენ ბერო ან ბერმონაზონი, თანამედროვე დაეით აღმაშენებლისა და დიმიტრი მეფისა, არ არის არსენ იყალთოელი, როგორც ზოგიერთებს ჰგონიათ. არსენ ბერისა და არსენ იყალთოელის სახელით ჩვენამდე შენახული თხზულებანი იმდენად განსხვავდებიან ერთიმეორისაგან ენით, რომ შეუძლებელია ეს ორი სახელი ერთი და იმავე პიროვნების აღმნიშვნელად მივიჩნიოთ. არსენ ბერის შრომებში ადგილი არა აქვს პეტრიწონის ლიტერატურული სკოლის ელემენტებს. რაც, როგორც აღვნიშნეთ უკვე, დამახასიათებელია არსენ იყალთოელის ენისა. ეს არსენ ბერი ჩვენ გვხვდება ოთხ დოკუმენტში. ესენია: 1) ანდერძი დაეით აღმაშენებლისა სიკედილის წინ¹, 2) ანდერძი მისივე, შიომღვიმის მონასტრისადმი ბოძებული², 3) «ცხოვრება მეფეთ-მეფისა» ან დაეით აღმაშენებლის ისტორია³ და 4) ტბეთის სახარების (XII ს.) ანდერძი⁴, სადაც მოხსენებულია, სხვათა შორის, «არსენი, დიმიტრის მეფის მწიგნუელი», რომელიც, ეკვს გარეშეა, ჩვენი არსენ ბერი უნდა იყოს. ამ ანდერძიდან ირკვევა, რომ არსენი ყოფილა დისწული ტბეთის ეპისკოპოსის პავლესი, რომელსაც გიორგი მესამის მეფობაში გადაუწერია დასაჩელებელი ტბეთის სახარება. მას ჰყოლია ძმები: ნიკოლოზი, ქუთათელი მთავარეპისკოპოსი, იოანე, ანგელი მთავარეპისკოპოსი, ცნობილი მწერალი, რომლის შესახებ ჰქვამთ გვექნება ლაპარაკი, და ანტონი, ოპიზის მონასტრის წინამძღვარი. თუ მართალია პ. ცხვილოელი⁵ მოსაზრება, რომ ოპიზის წინამძღვარი ანტონი არის ანტონ საღირისძე, ქუთათელი მთავარეპისკოპოსი, რომელმაც თამარ მეფის კორონაციისას მას გვირგვინი დაადგა თავზე⁶, უნდა ვიფიქროთ, არსენი ბერიც საღირისძე ყოფილა გვარად. დაეით ამ არსენს უწოდებს თავის «სასოს და განმანათლებელს» (თ. ყორდანი, გვ. 10); ის უჩენს ლიტურგიულ დისკაპლინარულ წესს შიომღვიმის ლავრას (იქვე, გვ. 10, 13), მას მინდობილი აქვს მეფისაგან «საშუალ მონასტრისა» ეკლესიის აშენება, მისი მოხატვა და გამშვენება (იქვე, გვ. 10 — 11); მას აბარია მეფის ნადავლი და ფული, აგრეთვე ეკლესიის ქურქელნი და სამკაულნი და მეფის მიერ ნაშოენი «ადგილნი უმკვდრონი და უმამულონი»⁷; ის არის «მლოცველი» მეფისა და «მღდელი, მაჭსენებელი მეფისა შეუცვალებლად» მონასტრის სოხასტერში⁸. ის ამასთანავე უნდა იყოს «მოძღუარი» დაეითისა «სულიერის ბე-

¹ «საქართვ. სამოთხე», გვ. 512 — 513.

² Ф. Жордания, Завешание Давида Возобновителя, данное Шно-Мгвмской лавре, стр. 9 — 15.

³ ქართ. ცხოვრება, მარიამ დედოფლის ვარიანტი, გვ. 281 — 361.

⁴ პ. ცხვილოელი: გაზეთი «ივერია», 1900 წ., № 229; Е. Такайшвили, Материалы по Археологии Кавказа, т. VII, стр. 151 — 158.

⁵ ქართ. ცხოვრება, მარიამ დედოფლის ვარიანტი, გვ. 400.

⁶ თ. ყორდანი, გვ. 11, 12; «საქ. სამოთხე», 513.

⁷ «საქ. სამოთხე», გვ. 512; თ. ყორდანი, გვ. 12.

რის» იოანეს შემდეგ (თ. ჟორდანია, გვ. 10). მაშასადამე, მოძღვრება მას დიმიტრის მეფობაშიაც შეუნარჩუნებია. არსენი მეტად დაახლოებული პირია დავითთან: ის არ სცილდება მას არასდროს, არც გზაში, არც ლაშქრობისას და არც ნადირობისას; ის თავისუფლად შედის მის სასახლეში და სინჯავს მის წიგნებს, რომელთაც შენიშვნებს უკეთებს¹; მან იცის არამცოუ ყველასათვის ცხადი დიდნი საქმენი მეფისანი, არამედ მისი სულისკვეთება, გულისნადები და ინტიმური მხარეები მისი ცხოვრებისა². ის განათლებული კაცია და საფუძვლიანად იცის არა მარტო ლეთისმეტყველება, არამედ საერო ძველი ბერძნული წარმართული და ფილოსოფიური მწერლობა; ზედმიწევნით უნდა სცოდნოდა აგრეთვე ბერძნული ენაც. არსენი ბერი თვალსაჩინო მწერალიც ყოფილა, მას ეკუთვნის: 1) «ანდერძი წმიდისა მეფისა დავით აღმაშენებლისა», როგორც მისი დასაწყისიდან ჩანს: «გიბრძანებს და მოგახსენებს მეფეთა მეფე დავით დღეთა შანა სიკუდილისა და სოფლით განსვლისა მისისათა ჩუენ მიერ უნდოჲსა და უღირსისა მლოცველისა მამისა ბერისა პირითა»³.

2) სტილითა და ზოგიერთი აზრით ეს ანდერძი ძალიან წააგავს დავითის მეორე ანდერძს, რომელსაც ის სიკუდილის წინ შიომღვიმის ლავრას უტოვებს; «სასომან და განმანათლებელმან ჩემმან ბერმან არსენიმ მიბრძანა ამის ანდერძისა დაწერაო», — ამბობს დავითი⁴. ორივე ანდერძი, ჩვეულებისამებრ, დაწერილია დავით მეფის სახელით, ამიტომ მათი ავტორი მესამე პირით იხსენიება მათში; დაწერილია ისინი, უნდა ვიფიქროთ, დავითის მეფობის უკანასკნელ წლებში. ამ ძეგლებში, განსაკუთრებით მეორეში, შენახულა რამდენიმე საყურადღებო ცნობა, რომელიც დავითის მატთანეს ავსებს და, კერძოდ, სემონასტრო წესწყობილებას გვისურათებს⁵.

3) ამ ანდერძთა შემდეგ არსენის უნდა დაეწეროს «ცხოვრებაჲ მეფეთა მეფისაჲ» ან ისტორია დავით აღმაშენებლისა⁶.

4) არსენ ბერს ეკუთვნის «ძეგლისწერა წმიდისა და ღმრთივმეგრებულისა რუის-ურბნისის კრებისა»⁷. ეს იმითომ, რომ დასახელებული შესახვა გაგრძელებაა ძეგლისწერისა და მისი ორგანული ნაწილი, თან ერთშიაც და მეორეშიაც დავითი ერთგვარი ენამზეობითა და ეპითეტებითაა შემკობილი და დახასიათებული; ორივეში ნახმარია ეპითეტები: მხნე, ბრძენი, მშვიდი, ტკბილი, უბრძოლველი, გმირი, ბრწყინვალე, ვითარცა ცისკარი⁸. ძეგლისწერა საყურადღებო იურიდიული ძეგლია საქართველოს ეკლესიისა და გამომხატველ

¹ ქართლის ცხოვრება, მარიამ დედოფლის ვარიანტი, გვ. 293, 316.

² იქვე, გვ. 320, 323.

³ «საქართვე. სამოთხე», გვ. 312.

⁴ Ф. Жордания, Завещание..., стр. 10.

⁵ იქვე, გვ. 1 — 9.

⁶ ქართ. ცხოვრება, მარიამ დედოფლის ვარიანტი, გვ. 281—361. ანალოზი ამ შრომისა იხ.

კ. კეკელიძის ქართული ლიტერატურის ისტორიის II ტომში, 1958 წ., გვ. 262—265.

⁷ «საქართვე. სამოთხე», გვ. 518 — 523; თ. ჟორდანია, ქრონიკები, II, 56 — 72.

⁸ შეად. «საქ. სამოთხე», გვ. 522 — 523 და 528 — 529.

დავით აღმაშენებლის საეკლესიო პოლიტიკისა. ის შედგენილია იმ ყალიბზე, როგორც იწერებოდა მსოფლიო და ადგილობრივთა კრებათა აქტები. კრებას «დაუსხამს» ან შეუდგენია 15 კანონი, რომელიც ეხება ყველა იმ არანორმალურ მოვლენას თანამედროვე სოციალური ცხოვრებისას, რომელთა აღმოფხვრა შეადგენდა დავითის საზრუნავ საქმეს. როგორც უკვე ზემოთაღვნიშნეთ, ძეგლის წერა შედგენილია მაშინ, როდესაც ქართულ ენაზე «დიდი შჯულის-კანონი» კიდევ არ იყო თარგმნილი არსენ იყალთოელის მიერ. ამით აიხსნება, რომ შედგენილობა შჯულისკანონისა, ძეგლისწერაში აღნუსხულა, სხვაა, ვიდრე არსენ იყალთოელის თარგმანში.

5) რადგანაც ძეგლისწერა რუის-ურბნისის კრებისა ეკუთვნის არსენ ბერს, მასვე უნდა მივაკუთვნოთ მეტაფრასული ცხოვრება ნინოსი¹.

ეს თხზულება დაწერილია დიმიტრის მეფობაში (1125 — 1154 წ.) და ეკუთვნის არა არსენ დიდს კათოლიკოსს, როგორც გამომცემელს ჰგონია, ამის მსგავსი კათოლიკოსი დიმიტრის მეფობაში არც ყოფილა ვინმე, არამედ ჩვენს არსენ ბერს. ეს შემდეგიდან ჩანს: ენა ამ თხზულებისა და არსენ ბერის სხვა შრომებისა, უფრო კი რუის-ურბნისის ძეგლისწერისა, ერთი და იგივეა, აზრებითაც ისინი ძალიან უახლოვდებიან ერთმანეთს, მაგალითად: 1) თავში შაცხოვრის მოსვლა ქვეყნად და მოწაფეთა ღვაწლი თითქმის ერთნაირადაა ორივეში გადმოცემული²; 2) ორივეში აღნიშნულია, მხოლოდ ცხოვრებაში უფრო ვრცლად, ანდრია მოციქულის სამისიონერო მოღვაწეობა ჩვენში³; 3) ერთნაირად გადმოგვცემს ორივე ნინოს მოსვლას ჩვენში ანდრიას შემდეგ, მის კაბადოკიელობასა და ტყვეობას⁴; 4) ესტატე ანტიოქელის მოსვლას ჩვენში, მის მიერ მეფისა და ერის მონათვლას, ეკლესიის აშენებასა და კურთხევას და კათოლიკოსის დადგინებას⁵; 5) ძალიან წააგავს ერთმანეთს შემდეგი ადგილები რუის-ურბნისის ძეგლისწერისა და ნინოს ცხოვრებისა: «გარნა არა თუ უბიწოებასა ქართველთა სარწმუნოებისასა ბიწი რამდენი შეეხებოდა. ნუ იყოფინ ესრე, არა გეცრუვნეთ შენ, სიწმიდით მშობელო ჩუენო კათოლიკე ეკლესიაო, არცა განგცეთ შენ, სიქადულო ჩუენო მართლმადიდებლობაო, რომლისა არცა ვანმცემელ ქმნილვართ, ვინამთგან შემეცნებასა შენსა ღირს ქმნილ ვართ, მოწამე არს გეშმარიტება⁶; და — «ხოლო ჩუენ ზედა, ქართველთა, ღმრთისა მიე-

¹ «ცხოვრება და მოქალაქობა და ღვაწლი წმიდისა და ღირსისა დედისა ჩუენისა ნინოსისი, რომელმან ქადაგა ქრისტე ღმერთი ჩუენი ქვეყანასა ჩრდილოეთისასა და განანათლა ნათესავი ქართველთადა». გამოცემა საეკლესიო მუზეუმის კომიტეტისა, № 10, პ. კარბელაშვილის რედაქტორობით, თბილისი, 1902 წ. ეს თხზულება რომ არსენის ეკუთვნის, ეს ანდრეძშიაც ნათქვამია: «ვიკადრე... უღებად ცხოვრებულმან და არაჩაასა პატივისა ღირსს. მან არსენი ბერმან აღწერად ამისა მეფობასა დიმიტრისსა».

² «საქართვ. სამოთხე», გვ. 519—520; «ცხოვრება», გვ. 3—4.

³ «საქ. სამოთხე», 520; «ცხოვრება», 4 — 6.

⁴ იქვე, 520; «ცხოვრება», 7 — 14.

⁵ იქვე, 520; «ცხოვრება», 35 — 36.

⁶ იქვე, გვ. 523.

რითა მოხედვითა მარადის და ზედამდგომელობითა ყოვლად წმიდისა დედოფლისა ჩუენისა ღმრთისმშობელისა და მარადის ქალწულისა მარიამისაჲთა, ვინაჲთჳან ეიცანთ ქეშმარიტებაჲ და აღვიბეჭდენით სულისა მიერ წმიდისა ნათლისღებითა და ვისწავეთ მართალი სარწმუნოებაჲ, არაოდეს მიღრეკილ ვართ გზისა მისგან წრფელისა, არცაოდეს შესრულ არს გესლი სიბოროტისა მათისაჲ გულსა ჩუენსა, არცა მიწა შეგინებისაჲ მიუღია სასშენელთა ჩუენთა ოდესცა ბოროტთა მათ მწვალებელთა მრავალმზრახველობისაჲ¹. ავტორი ცხოვრებისა მის ბოლოში გვაცნობს, თუ როგორ წარმოიშვა ეს შრომა: «წმიდაო მამანო და ძაათო, ესე ნეტარისა ნინოსს ცხოვრებაჲ შეუწყობულად და განბნეულად ქართლისა მოქცევასა თანა და ჰანბავსა მეფეთასა თანა აღოუელად სწერია, ვითარცა თქუენ უწყით, რომელიმე თუთ მის წმიდისაგან მოთხრობილად, რომელიმე მეფისა შირიანისაგან, სხუაჲ იაკობ მღვდელისაგან, სხუაჲ აბიათარისაგან, სხუაჲ კუალად სიდონიასაგან, გარნა წინაჲ უკან და უკანაჲ წინ, იგავე და ერთი პირი; და ამისათვის საეკლესიოდ მკითხველთათვის ღროად საწყინო იყო და მსმენელთათვის უკმარ და ვერ საცნაურ; ამის პირისათვის დაუარულად მღებარე იყო და თანა წარუკვდებოდეთ მოთხრობასა ლუაწლისა მისისასა დღესა ქსენებისა მისისასა, რომელი ესე დიდი ზღვევაჲ არს ყოველთა მორწმუნეთათვის და უფრომსად ჩუენ ქართველთა სასწაულთა, შრომათა და ლუაწლთა მისთა დავიწყებასა მიცემაჲ» (გვ. 51 — 52). ნინოს ცხოვრებას მისი ხსენების დღეს კითხულობდნენ ეკლესიაში, მაგრამ, ვინაიდან არსებობდა ორი რედაქცია ამ ცხოვრებისა, ერთი ქართლისა მოქცევასა თანა და მეორე ჰანბავსა მეფეთასა თანა, ესე იგი ლეონტი მროველისა. არ იცოდნენ რომელი წაეკითხათ, მით უბეტეს, რომ აქ ამ რედაქციებში, ამბები არეულ-დარეული იყო ერთიმეორეში, სხვადასხვა ავტორს ჰქონდა მიწერილი ის ამბები, რომელნიც ერთსა და იმავე ისტორიას მოგვითხრობდნენ. ისეთ უხერხულობას განიცდიდნენ მორწმუნენი ამ მხრივ, რომ სულაც აღარ კითხულობდნენ ნინოს ცხოვრებას, ვინაიდან იგი ყოფილა «ფრიად საწყინო, უკმარ და ვერ საცნაურ», ეს კი დიდი დანაკლისი იყო მათთვის. აი, ამ გარემოებას იძულებული უყვია არსენ ბერი შეედგინა ნინოს «ცხოვრების» ახალი რედაქცია. რომელშიაც მისი თავგადასავალი და მოციქულებრივი ღვაწლი დაღაგებით და მარტივად, მოთხრობის სახით, იქნებოდა გადმოცემული და ეკლესიაში საკითხავად გამოდგებოდა. არსენის შრომა წარმოადგენს არსებულ ცხოვრებათა გადაკეთება-გადამეტაფრასებას, რათა ღვაწლი, სასწაულნი და ქდავებანი ნინოსი მსმენელთათვის არ ყოფილიყო «საწყინო, უკმარ და ვერ საცნაურ». არსენი თვით ამბობს: «მიწყაა ლიტონითა სიტყვთა [აღწერად] იგი პირი, რომელი ძუელსა შინა სწერია, არცა შემბატებია, არცა დამიკლია, არამედ ძალი სიტყვსაჲ და გამოცხადებაჲ საქმისაჲ მოკლედ და მარტივად წარმო-მითქუამს და მრავალეცსა და მასვე თანააღრეულობასა ჰანბავისასა თანაწარ-

¹ «ცხოვრება», გვ. 51.

კდილ ვარო» (გვ. 52). მართალია, რომ მას თავისი შრომა დაუწერია «მარტივითა და ლიტონითა სიტყვთა; ენაწყლიანობა, რომელიც მეტაფრასებს ასე ახასიათებს, იმას მიზნად არ დაუსახავს; მართალია ისიც, რომ არ დაუკლია მისთვის, რაც ძუელსა შინა ეწერა, ის სავსებით ამოუწურავს, მაგრამ ვერ დავეთანხმებით ავტორს, როდესაც ამბობს, რომ ძუელისათვის არა შემომიტებია რაო. შემატებული მას ბევრი აქვს როგორც ფაქტობრივი მასალა, ისე განყენებული შესჯელობა, ლოცვა და საუბარი ამა თუ იმ საგნის შესახებ, როდესაც თავის შრომას წერდა, არსენს ხელთ ჰქონია, როგორც თვითონ ამბობს, მოქცევაჲ ქართლისაჲ და ჰანბაგი მეფეთაჲ, ან ლეონტი პროველის საისტორიო ნაშრომი, და ამათში დაკული ნინოს ცხოვრება გადაუშეტაფრასებია. ამათ გარდა, მას ჰქონია კიდევ: 1) მიმოსვლანი და ქადაგებანი მოციქულთანი, უფრო ანდრია მოციქულისა, ექვთიმე მთაწმიდლის მიერ ნათარგმნი, საიდანაც ამოულია ცნობები ანდრია, სიმონ, თაღეოზ და მატათას ქადაგების შესახებ (გვ. 5—6). 2) გიორგი კაბადოკიელის წამება (გვ. 7). 3) ეფრემ მცირის «უწყებაჲ მიზეზთა ქართველთა მოქცევისათაჲ», საიდანაც იმას ამოულია ცნობები ესტატე ანტიოქელის საქართველოში მოსვლისა და საქართველოს ეკლესიის ანტიოქიასთან დამოკიდებულების შესახებ (გვ. 37—38, 49). 4) ლეონტი პროველის ისტორია, საიდანაც ამოულია ცნობები ვახტანგ გორგასალის შესახებ (გვ. 46—48). 5) გიორგი მთაწმიდლის დიდი სვნაქსარი, საიდანაც ამოღებულია ცნობები იოანე გუთელის შესახებ (გვ. 51). 6) რუისურბნისის ძეგლის წერა, საიდანაც ამოღებულია ზემოაღოწერილი სიტყვები ქართველთა მიუღრველობის შესახებ «გზისა მისგან წრფელისა» (გვ. 51). მიუხედავად თავისი მიზნისა, არსენის ამ შრომას მოქალაქობა ვერ მოუპოვებია ჩვენში და ხმარებიდან ვერ გამოუდევნია ნინოს ცხოვრების არსებული რედაქციები, ბატონობა შერჩენია ლეონტი პროველის რედაქციას, რომელიც მრავალ ხელნაწერშია წარმოდგენილი, თან ქართლის ცხოვრებაშიაც მიღებული. არსენის შრომა კი შენახულა მხოლოდ ორი ხელნაწერით, რომელთა მიხედვით ის გამოცემულია (A 518, 707)¹. შემდეგში ვილაცას ეს შრომა კოტათი შეუშოკლებია და მოუცია მისი თავისუფალი პერიფრაზი, ალაგ-ალაგ რამდენიმე ახალი ცნობის ჩართვით².

ჩამოთვლილი თხზულებანი უნდა ჩაითვალოს არსენ ბერის საკუთარ ორიგინალურ შრომებად. უეჭველია, მას ნათარგმნიც ექნებოდა ბევრი რამ, თუმცა მისი ამგვარი შრომებზე ჩვენ დღეს არ მოგვემოვება, ვიცით მხოლოდ, რომ მას უთარგმნია ლიტურგიკულ დარგში. ასეთია, მაგალითად, ანდრია კრიტელის დიდი კანონი, რომელიც მას გადმოუღია დავით აღმაშენებლის ბრძანებით, ვინაიდან უკანასკნელს არ აკმაყოფილებდა ამ კანონის წინანდელი რედაქციე-

¹ არის აგრეთვე შესამე ნუსხაც, ხელნაწერ. ინსტიტუტის Q 53.

² ეს შემოკლებული პერიფრაზი გვაქვს შვენ. აკად. სააზიო მუზეუმის XIII ს. ხელნაწ. № 39, ხელნ. ინსტ. A 587 და ცენტრარქივის № 20-ში; გამოცემულია სოლ. ყუბანეიშვილის მიერ, იხ. ქრესტომათია I, გვ. 216—231.

ბი — არც ექვთიმესი, არც გიორგი მთაწმიდლისა. ექვთიმემო, ამბობს არსენი, ძალზე შეცვალა და შეამოკლა ანდრიას კანონი, გამოტოვა სახისმეტყველებანი საღმრთო წერილისანი და სამაგიეროდ შეიტანა შიგ სინანულის საგალობელნი, რადგანაც ის ზრუნავდა სულის სარგებლისა და არა სისრულისათვის წიგნისა; ამავე დროს ექვთიმეს თურმე კ მ ა ნ ი ც ა და ძ ლ ი ს პ ი რ ტ ი ც შეუცვლია გიორგი მთაწმიდელმა კი ძალზე განავრცო ეს კანონი, ვინაიდან მან თარგმნა ის მთლიანად და ექვთიმეს მიერ მიმატებული საგალობელნიც არ გამოტოვა; და თუმცა მას კ მ ა ნ ი არ შეუცვლია, მაგრამ მაინც არ ცდილა შეეფარდებია მათთვის ესა თუ ის საგალობელი. ამნაირად, საქართველოს ეკლესიას მძიმე ტვირთად აწვა ეს ორი თარგმანი, ამიტომ არსენ ბერმა, ბრძანებითა დავით აღმაშენებლისა, მესამედ გადმოიღო ის ხმათა შეუცვლელად და მათთან საგალობელთა შეფარდებით. დავითმა მე მომანდოო, ამბობს არსენი, ტექსტის გადმოთარგმნა, ხოლო კათოლიკოსს იოანეს, სასულიერო გალობის მცოდნეთა მეთაურს, უბრძანა შეექმნა მისთვის კილო, ვინაიდან ძველი კილო მისი ჩვენი ენისათვის უცხო იყო¹. გარდა ამისა არსენს გადმოუთარგმნია, როგორც ხელნაწერებიდან ჩანს², ხორციელის შაბათის საგალობელნი თეოდორე სტოდიელისა, აგრეთვე ყველიერის ხუთშაბათისა და დიდმარხვის პირველი შაბათისა³. მას უთარგმნია აგრეთვე «გალობანი მეორედ მოსვლისანი» (ქუთ. მუზეუმ. № 79, ფ. 19 — 24).

46. დიმიტრი მეფე

დიმიტრი მეფე (1125—1154), შვილი დავით აღმაშენებლისა, არა მარტო სახელმწიფოს პოლიტიკურ აღმშენებლობასა და გაძლიერებაში კბამავდა თავის დიდებულ მამას, არამედ მწერლობაშიაც. თავისი შვილის დავითის მიერ ტახტიდან და ბერად აღკვეცილი დ ა მ ი ა ნ ე ს სახელწოდებით, ის დავით-გარეჯის უდაბნოში მოღვაწეობდა, სადაც მისი სახე გამოხატული ყოფილა კედელზე როგორც ანტონ კათოლიკოსის, ისე პლ. იოსელიანის დროს⁴. ანტონ კათოლიკოსი უწოდებს მას «სიბრძნისმოყუარეს, მარტივ ღვთისმეტყველს, ბრძენს, რიტორს და პოეტოსს» და ამბობს, რომ ის «გამომთქმელ იყო სტიხთა მალაღმაირთა, რომელნიც დღესაც ჩანან აღწერილადო» (სტროფ. 781 — 782). დიმიტრის იამბიკონი ზ. კ ი ჭ ი ნ ა ძ ე ს ა ც უნახავს ქვაბთახევი¹

¹ Н. Марр, Предварительный отчет о работах на Синае и в Иерусалиме, стр. 42. მისივე — Древнейшая история грузинской церкви (Церковные Ведомости за 1907 г. № 3, приложение, стр. 141—142), მისივე — Описан. рук. Свн. мон. стр. 203—204.

² А 431, ფ. 10, № 629.

³ А 431, ფ. 62. К. Кекелидзе, Литургические грузинские памятники в отечественных книгохранилищах и их научное значение, стр. XXII.

⁴ «წყობილსიტყვაობა», სტროფი 781, შენიშ. 150.

მონასტერში¹. სამწუხაროდ, არც ანტონ კათოლიკოსი აღნიშნავს და არც ზ. ჭიჭინაძე ასახელებს — რა იამბიკონი ნახეს მათ დიმიტრი მეფისა. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ უკანასკნელს ხელთ ჰქონდა ქვაბთახევის მონასტერში იერონიმე ალექსიშვილის ხელნაწერი, რომელიც შემდეგ ტარასი არქიმანდრიტის ხელში გადასულა და დღეს ხელნაწ. ინსტიტუტს ეკუთვნის (№ 342, ფონდი A). აქ, მართლაც, ვკითხულობთ: «საქართველოს მეფის დიმიტრისაგან თქმულნი იამბიკონი, მუქლი ათორმეტი» (ფ. 43 — 45). აი, ეს იამბიკონი:

1. შიო მღვიმელისა:

შენის დაფნისა იშოებს ასურსა,
 ისავსებს ქართლი ნილოსა ნაკადულოებრ,
 ორბობს მოხუცი, მღვმე ფართობს სამყაროდ,
 იბერწისწულებს მრავლად უღაბნოს ესე,
 ხელს აღვთისებს, მტვერისა მტვერად დამტვევი².

2. მისივე:

ცასა ბეწვთა ეკიდა, ვნაბე, კაცი,
 და მასეუ კაცსა შუბის წუერს ედგნეს დარბაზნი,
 მუმლსა ზედა ჯდა, მინდორს სდევდა ქურციკთა, —
 და ზღუასა ზედა მოარბევდა ცხენითა,
 და ესრეთ დაღადებდა: ღმერთო, შენ კურთხეულ ხარ!

3. ღვთისმშობლისა:

ღვთისმშობელი და ყოვლად პატიოსანი
 დედა, ქალწული, შევნიერი შროშანი,
 მას ახარებდა ანგელოზი ფრთოსანი:
 შენგან იშვების მეფე გვრგვნოსანი,
 და მას კმონებდეს მეფე მრავალყმოსანი.

4. ღვთისმშობლისა:

შენ ხარ ვენაქი, ახლად აღყვავებული,
 მორჩი კეთილი, ედემში დანერგული,
 ალვა სულნელი, სამოთხით გამოსრული,
 ღმერთმან შეგამყო, ვერავინ გჯობს ქებული,
 და თაევით თვისით მზე ხარ გაბრწყინებული.

¹ «ქართული მწერლობა მეთორმეტე საუკუნეში», გვ. 28.

² აკროსტიქი: შ ი ო ს.

ეს იამბიკოები გამოცემულია ჟურნალში «ჯუარი ვაზისა», რომელიც თბილისში გამოდიოდა 1906 წ. (№ 8, გვ. 10), მაგრამ აქ შესაძინებელ დახინჯებულია მათი ტექსტი: გამომცემელს დაურთავს, წყაროს აღუნიშნავად, ერთი ზედმეტი იამბიკოსი, რომელსაც ეპიტაფიის ზასიათი აქვს:

5. ნაშრომი საშრომ. მშრომელი უშრომ,
მეფეთავან მცნობი. აწ ვერ საცნობი,
ვიშვკ ვისადვე, შეველ შისადვე.

მესამე და მეოთხე ზემომოყვანილ იამბიკოთაგან შეტანილია დაბეჭდილ «სადღესასწაულოშიაც», როგორც აწ დას საგალობელი ღვთისმშობლის აქებდითსა ზედა დასდებელისა 13 მაისსა და 12 ივლისს (მეოთხე) და 27 ივნისს (მესამე).

47. იოანე ჭიმჭიმელი

ჩვენამდე შენახულა თხზულებები, რომლებიც ნათარგმნია ფილოსოფოსის იოანე ჭიმჭიმელის მიერ. ვინ იყო იოანე ჭიმჭიმელი? ჩვენი მწერლობის მკვლევარი, რომელიც ამ საკითხს შეხებიან ძველად თუ ახლად, სპეციალურად თუ შემთხვევით, ხშირად იოანე ჭიმჭიმელს იოანე პეტრიწად თვლიან. სახელწოდება ჭიმჭიმელი, resp. ჭირჭიმელი, ზოგიერთებს ესმის როგორც გეოგრაფიული ტერმინი, აღმნიშვნელი იოანეს სამშობლოსი სამცხეში, ზოგიერთებს კი როგორც ეპითეტი — ზეციერი¹. მაგრამ ეს მართალი არაა: ჩვენ უკვე გვქონდა ლაპარაკი იმის შესახებ, რომ იოანე პეტრიწის მოღვაწეობა, ყოველ შემთხვევაში, დავით აღმაშენებლის მეფობას დიდად ვერ გადასცილდებოდა. რაც შეეხება ფილოსოფოსს იოანე ჭიმჭიმელს, იმის სახელს ჩვენ ვხვდებით თამარ მეფის ისტორიკოსის თხზულებაში. ამ თხზულების შესავალში ნათქვამია, რომ «იოანე ფილოსოფოსისა ჭიმჭიმელისა შესხმა-მოთხრობა აღმოაჩენს დიმიტრისა, მკნესა კდომათა შინა და მძლესა ბრძოლასა შინაო². ამ სიტყვებიდან ჩანს, რომ იოანე ჭიმჭიმელს შესხმის სახით აუწერია დიმიტრი მეფის ქველობა და მხნეობა. თავისთავად ცხადია, იოანე პეტრიწი დიმიტრი მეფის (1125 — 1154) თავგადასავალსა და საგმირო საქმეებს ვერ აღწერდა, თუ რასაკვირველია, იმას პატრიარქალურ დღეგრძელობასა და მათუსალობას არ მოვაწერათ. ამასაც რომ თავი დაუანებოთ, როგორ უნდა გავივოთ ისტორიკოსის სიტყვები — «იოანე იტყვს ჭიმჭიმელიო», როდესაც ის, თამარის სიკვდილისა

¹ ზედმეტი არაა ვაცნობოთ მკითხველებს შემდეგი: აპოკრიფში, რომელსაც ეწოდება «ეითხე-მიგებაჲ იესოსი და განრღვეულისაჲ». იესო ქრისტე ეუბნება განრღვეულს, რომ შენი განკურნებისათვის «ეითხოვ შენგან თუალსა პატიოსანსა, მეორედ ჭიმჭიმელსა, მესამედ კიმკიმელსაო» (A 153, გვ. 293), აგრეთვე პეტრე ლარაძის «დილარიანშიაც» სწერია: «თვით ესე ნება ჭიმჭიმელსა ზედა ვაცისკამარებულისა მიერ მოუღიეს» (გვ. 369).

² ქართლის ცხოვრება, მარიამ ღვთისმშობლის ვარიანტი, გვ. 364.

და დასაფლავების აღწერისას, ასახელებს რამდენიმე პირს, სხვათა შორის. იოანე ჭიმჭიმელსაც, რომელთაც მის ცხედარზე სიტყვა წარმოუთქვამთ? განა წარმოსადგენია, რომ იოანე პეტრიწს თამარის გარდაცვალებაზე (1215 წელს) ეთქვა სიტყვა? მაშასადამე, უცილობელი და ეჭვმიუტანელია, რომ იოანე ჭიმჭიმელი და იოანე პეტრიწი ორი სხვადასხვა პირი და სხვადასხვა დროის მოღვაწეა. პეტრიწი, როგორც მოღვაწე, თანამედროვეა გიორგი II-ისა და დავით აღმაშენებლისა, ხოლო ჭიმჭიმელი — გიორგი III-ისა და თამარ მეფისა, ისინი მთელი საუკუნით არიან ერთმანეთს დაშორებული¹. მართალია, იოანე ჭიმჭიმელს ეგზეგეტიკური მწერლობის დარგში უმუშავნია, მაგრამ ეს გარემოება არ ართმევს მას «ფილოსოფოსის» სახელწოდებას: მისი ფილოსოფიური სულისკვეთება და მიდრეკილება მის მიერ ნათარგმნ ეგზეგეტიკურ თხზულებათა შერჩევაშიაც ნათლად ჩანს. იოანეს თარგმანთა ენა ამჟღავნებს, რომ ის არის პეტრიწონული სალიტერატურო სკოლის მიმდევარი, რომელსაც ზედმიწევნით შეუთვისებია და განუხატავია ყველა თვისება ამ სკოლისა.

მის მიერ ნათარგმნ თხზულებათაგან ჩვენამდე შენახულა: 1) «თარგმანებად ეკლესიასტისაჲ» მიტროფანე ზმჯრნელისა, რომლის ბერძნული დედანი ჯერჯერობით ცნობილი არაა²; 2) «თარგმანებად ეკლესიასტისაჲ» ოლიმპიოდორე აღექსანდრიელისა, რომელიც, გამოცემულ ბერძნულ ტექსტთან შედარებით³, საყურადღებო ვარიანტებს იძლევა⁴; 3) «თარგმანებად მარკონის სახარებისაჲ» თეოფილაქტე ბულღარელისა და 4) «თარგმანებად ლუკას სახარებისაჲ» იმავე თეოფილაქტესი⁵. მისთვისვე უიძლება მიგვეკუთვნებია თეოფილაქტე ბულღარელის «თარგმანებად იოანეს სახარებისაჲ»-ც, რომელიც ერთადერთი ხელნაწერით შენახულა⁶, რომ ერთი გარემოება არ იყოს: გადმომთარგმნელი ამ უკანასკნელი თხზულებისა ზმნათა მრავლობითი რიცხვის მეორე და მესამე პირში ხშირად ხმარობს ნაწილაცს შუ, რაც ჭიმჭიმელის უცილობელს შრომებში არ გვხვდება⁷. იოანე ჭიმჭიმელის თარგმანს დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა თანამედროვე სალიტერატურო წრეებში. ვინაიდან ის აჩვენებდა მკითხველებს განკუთვნილ ფილოსოფიურ-თეოლოგიურ მსჯელობას, თავისი აზრების სხარტად და ლოგიკურად ჩამოყალიბებას და ამდიდრებდა მათ ახლად შექმნილი სიტყვებითა და ტერმინებით. იმათში დაცული გვაქვს მრავალი საღვთისმეტყველო, ფილოსოფიური და, თუ გნებავთ, საგრაამატიკო სიტყვა, რომელიც წარმოადგენს

¹ ქართლის ცხოვრება. მარიამ დედოფლის ვარიანტი, გვ. 535. სიძველური მოსაზრებებით ძეგლის პირდაპირი ჩვენების უარყოფა მართებული არაა (ი. ლილაშვილი: «ლიტერატურა და ხელოვნება», 1950 წ., № 35).

² კ. კეკელიძე, თარგმანებ ეკლესიასტისაჲ მიტროფანე ზმჯრნელ მიტროპოლიტისა, გვ. LVIII — LXI.

³ გამოცემულია ჩვენ მიერ წინადასახელებულ შრომაში.

⁴ Migne. PG. t. 36, col. 477—483.

⁵ კ. კეკელიძე, თარგმანებად ეკლესიასტისაჲ, LXI—LXIV.

⁶ კ. კეკელიძე, იოანე პეტრიწის სამწერლო მოღვაწეობიდან, ქერნალი «პროშეთე», 1918 წ., № 1: მხოლოდ აქ იოანე ჭიმჭიმელი იოანე პეტრიწადაა მიღებული.

⁷ A 52.

⁸ კ. კეკელიძე, თარგმანებად ეკლესიასტისაჲ, გვ. XXIV.

იმ ახალ სიტერმინოლოგიო მუშაობის განვითარებას, რომელსაც საფუძველად ჩაეყარა პეტრიწონის სალიტერატურო სკოლაში. როგორც ეგზეგეტიკურ თხზულებებში, კიმპიშელის თარგმანში უფრო მდიდრულადაა წარმოდგენილი ეგზეგეტიკური ტერმინები, რომელთაც შინადა აქვს ეგზეგეტიკის მეთოდების გათვალისწინება¹.

მარიამ დედოფლისეულ «ქართლის ცხოვრებაში» ითანე კიმპიშელს მიეწერება შემდეგი იამბიკო:

მეფე შთავარი, სიონი და წყაროსი,
ქაბუესა სწორი ვბგერი საქნურო,
აღვრი, ეცე, თუალნი და ისრაელი,
გოდოლი, მენივე, სიბლი და მამადა,
და მგვკბელი ცხენი, ლაზარე, ქუდი.

48. ნიკოლოზ გულაბერიძე

ნიკოლოზი იყო კახელი, ძმისწული სვიმეონ კათოლიკოსისა (1142 — 1146). ის განათლებული და ნიჭიერი კაცი ყოფილა, მიმდევარი პეტრიწონის სალიტერატურო სკოლის ტრადიციებისა, როგორც ეს მის მიერ დაწერილი თხზულებიდან ჩანს. ვინაიდან ის განათლებულ და მომზადებულ კაცად იყო ცნობილი, ეკლესიის მეთაურად აურჩევიათ, და კათოლიკოსობლა დაახლოებით 1150 — 1178 წლებში, მატთანე მოგვითხრობს, რომ მან «სიმდაბლისა ძლით იჯინა კათოლიკოსობისაგან» და იერუსალიმს წაეიდა. გამეფდა თუ არა თამარი, ბირველ ყოვლისა, მან ეკლესიის საქმეთა მოსაწესრიგებლად იერუსალიმიდან გამოიწვია ნიკოლოზი, რომელიც უნდოდა კათოლიკოსად დაეყენებია მაქელის მაგიერ (1178 — 1190), ვინაიდან უკანასკნელი თავის დანიშნულებას არ შეეფერებოდა და ყველასაგან შეძლებული და ათვალისწინებული იყო. ნიკოლოზმა კათოლიკოსობაზე უარი თქვა, მაგრამ ის საეკლესიო კრება, რომელიც თამარმა მოიწვია და რომელმაც საეკლესიო ცხოვრებაში საჭირო «წმენდა» მოახდინა, წარმოებდა მისი თავმჯდომარეობით. გარდაიცვალა ნიკოლოზი 1190 წლის აბლო ხანებში.

ნიკოლოზ კათოლიკოსისაგან, როგორც უცილობელად ნიჭიერი კაცისაგან, არა ერთი თხზულება უნდა იყოს დაწერილი, მაგრამ, სამწუხაროდ, ჩვენამდე შენახულა მხოლოდ ერთი, საბუნდობრივად: «საკითხავი სუეტისა ცხოველისა, კუართისა საუფლომსა და კათოლიკე ეკლესიისაჲ»². ნიკოლოზის მიზანი ყოფილა აღეწერა ამ თხზულებაში ის სასწაულები, რომელნიც სვეტიცხოვლის მიერ სრულდებოდა ქართველების მოქცევისას და შემდეგშიაც. ვინაიდან სვეტიცხოვლის ამბავს ცენტრალური ადგილი უკავია ნინოს ცხოვრებაში, თავისთავად ცხადია, ავტორი ვერ ასკდებოდა ვერც ნინოს ცხოვრების აღწერას.

¹ კ. კვცილიძე, თარგმანებაი ეკლესიასტისაჲ, გვ. LXIV — LXXV.

² ბელნაწ. S 379-ში (გვ. 192 — 193) ეს იამბიკო მიეწერება ითანე პეტრიწონს.

³ გამოცემულია ორჯერ: «საქართველოს სამოთხეში», გვ. 69 — 118 და ვასილ ქარბაღლაშვილის მიერ 1908 წელს თბილისში.

მაგრამ მას განუზრახავს გადმოცემა ნინოს მოღვაწეობისა საქართველოში; რაც შეეხება მის ცხოვრებას საქართველოში მოსვლამდე, «ვინაობასა და სადაობასა მის ნეტარისასა», ის ამას თითქოს სულ არ ეხება. ამის შესახებ, ამბობს ის, «წიგნი იგი კელად მიიღენ, აღწერილი მოწერილობით მოთხრობისათჳს ქართველთა ცხოვრებისათჳს, და მისგან გუჟყოს ყოველივეო»¹. მაშასადამე, ნინოს ცხოვრებას ნიკოლოზი გადმოგვცემს ისე, როგორც მოთხრობილი აქვს ლეონტი მროველს ქართველთა ცხოვრებაში. იმას განსაკუთრებული ყურადღება მიუქცევია იმ სასწაულებებისათვის, რომელნიც სვეტიცხოვლის გარშემო სრულდებოდნენ, ვინაიდან, როგორც ის ჩივის, ქართველებს, ჩვეულებისამებრ, ამისთვის წინათ ყურადღება არ მიუქცევიათ. ეს სასწაულები ნაწილობრივ თვით მას შეუკრებია, ზოგი მათგანი თვით მას უხილავს, ზოგი კიდევ გაუგონია «სარწმუნოთა და ქემშარიტთა კაცთაგან». მიუხედავად ასეთი მიზნისა, ნიკოლოზის თხზულება მეტად საყურადღებო ისტორიულ ცნობებს შეიცავს ქართველთა გაქრისტიანების ისტორიიდან და დიდ ინტერესს წარმოადგებს იდეური მხრივაც. ავტორი იწყებს თხზულებას ვრცელი წინასიტყვაობით, სადაც ის, ფილოსოფიური მოსაზრებითა და ბუნების წიაღში ღრმა ჩაკვირებით, აჩვენებს საკითხს ღვთის სიბრძნისა და ყოვლადშემქმელობის შესახებ. ამ შემთხვევაში ის იყენებს ბასილი დიდის თხზულებას «ექქათა დღეთათჳს». აღნიშნავს რა, რომ ქართველები მოაქცია დედაკაცა ნინომ, ის სვამს ასეთ საკითხს: «რამსათჳს უკუე დედაკაცი აჩინა და წარმოავლინა ღმერთმან ჩვენდა მიმართო?» (გვ. 41). ეს სრულიად ახალი საკითხი იყო ჩვენს მწერლობაში, მანამდე არავის ის არ წამოუყენებია, წინა დროის მწერლები და ისტორიკოსები იკვლევდნენ — ვინ გაავრცელა ჩვენში ქრისტიანობა, და დაამყარეს ის აზრი, რომ ჩვენი განმანათლებელი იყო ნინო. არავის აზრად არ მოსვლია ეკითხა — რატომ ქალი ამოარჩია ღმერთმა ამ მიზნის განსახორციელებლად და არა მამაკაცი? ეს საკითხი პირველად ნიკოლოზმა წამოაყენა და თავისებურადაც გადაჭრა ის. პირველი მიზეზი იმისა, რომ ჩვენში დედაკაცი, ნინო, მოივლინა, იყო ის, ამბობს ავტორი, რომ საქართველო «ნაწილი იყო დედისა ღმრთისა», მას თვითონ სურდა აქეთვე წამოსვლა და ქრისტიანობის დამყარება, მაგრამ, ვინაიდან «მემან მისმან დააყენა ის ამის საწადელისაგან, გამოთხოვითა და ხუაიშნითა დედისა თვისისაჲთა» მაცხოვარმან, მის მაგიერ, დედაკაცი წარმოავლინა ჩვენშიო (გვ. 41). ამნაირად, პირველი საფუძველია საქართველოში გავრცელებული ტრადიცია, რომ ჩვენი ქვეყანა ღვთისმშობლის, ქალის, წილხდომილია, მამასადაჲმე, ქალს უფრო შეენოდა მისი მოქცევაო. მეორე მიზეზი ამისა არის ის, რომ, ვინაიდან ქართველები ყველაზე უველურესი იყვნენ, ღვთაებამ, თავისი ძლიერების გამოსაჩენად, აირჩია არა ძლიერი, ენამქვერი და შეუღრეკელი მამაკაცი, არამედ სუსტი ქალიო: «ვინაიდან ყოველთა ნათესავთა უმძნვარესნი და უველურესნი იყვნეს ესე ნათესავნი, ამისთვისცა დედაკაცი წარმოავლინა, რათა უმეტეს საცნაურ იქმნეს ძალი ღმრთეებისა მისისაჲ და არავისი ენაჲ კადნიერ იქმნეს ამოღსა მთხველობისათჳს ცუდისა მეტყუელე-

¹ ვას. კარბელაშვილის გამოც. გვ. 13.

ბად, ვათარძედ სიმცნებან და სიბრძნით ფილოსოფოსობამან, გინა ენარიტო-რობამან მის ვისმე შამაკაცისაჲან დააცხრო ბოროტბორგნეულობად შათიო, ამისათვისა უკუე ნარნარად მდინარითა წყლისა ნექტარითა დასრიტა სიმძაფრე საქმილისა მკუონალჯახ მან კელოვანმან... რამეთუ არა ვიდრეჲე სხვლბარკალ-თა შამაკაცთა საონო იჩენს ღმერთი სახიერი... ამისთვისა უქლურისა ბუნებისა დედაკაცისა მიერ მოალბო ქედფიცხელობად უღმობელთა შათ და უგლიშთა ნათესავთაჲო» (გვ. 1 — 43). ამ სიტყვების ავტორს იმდენად საქმის ნამდვილი ვითარება არ ალაპარაკებს, რამდენადაც სურვილი — გაამართლოს ღმერთის ყოვლადშემძლებლობა. შესამე მიზეზი — ღირსება დედათა პატივისა: ღვთაება თვით არჩევს დედაკაცს, განსაკუთრებულ ყურადღებას აპყრობს მას, ამიტომ თვით მასხოვრის აღდგომა პირველად ეუწყა დედაკაცს და მის მიერ სხვებს ეხაროდ (გვ. 3). აი, სამი მიზეზი, თუ რატომ ვიივლინა დედაკაცი ჩვენშიო «ამისთვისო», განაგრძობს ავტორი, «დაიყავნ პირი ბოროტად და ამაოდ დამცბ-ნებელი ქადაგებისა და მოქცევისა ჩუენისათვის ბუნებისა მიერ დედობრივისა, არამედ უფროესად და უნეტესად ემოხარულობდეთცა და ემოქალაქობდეთ მავუედრებელთა შათ ჩუენთა მიმართ უგუნურების მომზრახთაო» (გვ. 43). აქედან ჩანს, რომ ასეთი საკითხი ავტორს თითქოს იმეტომ წამოუყენებია, რომ ვილაც «უგუნურნი» დასცინოდნენ ქართველებს, რომ ისინი დედაკაცის მიერ იქმნენ მოქცეულნი, ამით ისინი ამცირებდნენ და წუნსა სდებდნენ თვით შათ ქრისტიანობასაც. ჩვენს წარსულში რომ ამგვარ რამეს ადვილი მკონოდეს, ეს ჩვენ არ ვიცით, შეიძლება მიზეზი ასეთი საკითხის წამოყენებისა სულ სხვა იყო. ეს ის დრო იყო, როდესაც თამარი ტახტზე ავიდა. საქართველოს ისტორიაში ეს პირველი მაგალითი იყო, რომ დედაკაცი გამეფებულყოფს. მართალია, დიდებულთა საგანგებო ბჭობამ თამარი შამაკაცის თანაწორ უფლების ღირ-სად სცნო, მაგრამ, უეჭველია, ყველა არ იქნებოდა არამცთუ საქართველოში, ამ ბჭობაშიაც, ამისი მომხრე¹, და ზოგიერთ წრეში ბუნებრივად დაისმოდა სა-კითხი «ღირსებისათვის დედათა პატივისა». თამარმა ტახტზე ასვლისას, როგორც ვიცით, იერუსალიმიდან გამოიწვია ნიკოლოზ კათოლიკოსი და მას მიანდო სა-ვეკლესიო საქმეების მოწესრიგება. ნიკოლოზმა, ალბათ, თამარის ტახტისა და ავტორიტეტის განსამტკიცებლად დაწერა ეს თხზულება და მასში საგანგებოდ ხაზი გაუსვა იმ დედაკაცის მოღვაწეობას, რომელიც თვით განგებამ აირჩია ჩუენი ქვეყნის განმანათლებლად. აქედან ბუნებრივი იქნებოდა შემდეგი დასკ-ვნა: რა ვისაკვირველია დედაკაცი მეფედ გყავდეს, როდესაც განგებამ დედაკა-ცის, ღვთისმშობლის, წილხდომილი გყვო და დედაკაცივე, ნინო, ირჩია ჩუენდა მოსაქცევად და გასაქრისტიანებლადო.

საყურადღებოა ნიკოლოზის შემდეგი დებულება: როგორც ცალკეულ კერძო ინდივიდუმს, ისე თითოეულ ეროვნულ ერთეულს აქვს საკუთარი თან-დაყოლილი ნიჭი და მიდრეკილება. მაგალითად, ბერძნებს — ენამკუერობა და ფილოსოფოსობა, ხოლო ქართველები «ბუნებით სადაგნი და მარტივნი და გო-

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, 112, 246.

ნებით წრფელნი, სიმაართლისა ცხოვრებისასა და უღელსა უმანყოვებისასა მზიდველნი, მხოლოდ ღმრთისა ოდენ და მკლავისა თვისისა მოსაენი», ფილოსოფოსობას, სწავლულობის გამოძიებასა და ეხანტევირობას მოკლედულო აღიან. იასაკვირველია, ასეთი დაბირისპიროება, რომელშიაც ბასილი კათოლიკოსის შეხედულებების გავლენა გამოსკვივის, მართლებული არაა, ამის წინააღმდეგ შეგვიძლია თვით ამ დებულების ავტორი წამოვაყენოთ, ეს მხოლოდ პოლემიკურა მიზნითაა ნაკარნახევი, მაგრამ თვით იდეა, რომ «განყოფილებანი არიან მადლთანი ყოველთავე შორისო», დამახასიათებელია თავისთავად იმ დროისათვის.

ნიკოლოზი ამასთანავე ყოფილა კრიტიკული ნიჭით აღჭურვილი მწერალი და ისტორიკოსი. ამას ის, მაგალითად, იჩენს საკითხში: როგორ შევათანხმოთ ერთმანეთს ანტიოქიელ და ქართველ მწერალთა და წყაროთა თქმულება, რომელთა მიხედვით საქართველოში ქრისტიანობის განსამტკიცებლად და ახლად დანერგული ეკლესიის მოსაწყობად მოვიდა ან ესტატე, პატრიარქი ანტიოქიისა, ან ეპისკოპოსი იოანეო? ამაზე ნიკოლოზი თავის პასუხს იძლევა და მისი ახსნა ამ პრობლემისა, თითქმის მეოცე საუკუნემდე იყო გაბატონებული ჩვენს საისტორიო მწერლობაში (გვ. 87—88). მართალია, ის ცდება, როდესაც ამბობს, რომ ესტატეს საქართველოში მოსვლასა და მოღვაწეობას თეოდორიტე კვირელი მოგვითხრობსო, მაგრამ ეს აიხსნება იმით, რომ მას ვერ გაუგია კარგად თავისი წყარო — ეფრემ მცირის «უწყებაჲ მიზეზთა ქართველთა მოქცევისათა». მართალია, ნიკოლოზი თავის თხზულებაში სვეტიცხოვლის სასწაულებს აგვიწერს, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, იმაში ბევრი საყურადღებო ფაქტიცაა გადმოცემული, რომელნიც სხვა წყაროდან არ ვიცით. ასეთია, მაგალითად, ამბავი თურქთა შემოსევის დროიდან ჩვენში (გვ. 107 — 109), კოზმან ბერის ნაამბობი (გვ. 109), ცნობები ნიკოლოზის ბიძის სვიმეონ პატრიარქისა (გვ. 110), დავით აღმაშენებლის ჩვენება, რომელიც მან იოანე კათოლიკოსს უამბო (114 — 115). ფიცი ეპისკოპოსთა, რომელსაც მნიშვნელობა აქვს საქართველოს ეკლესიის იერარქიის ისტორიისათვის და სხვ. ავტორს ამ თხზულების დაწერისას ხელთ ჰქონია, ზეპირთქმულებათა გარდა, წერილობითი წყაროებიც, როგორც, მაგალითად, მოქცევაჲ ქართლისაჲ, ლეონტი მროველის ისტორია და ზემოდასახელებული წერილი ეფრემ მცირისა. თუმცა პირდაპირ დასახელებული არაა, მაგრამ იმას უნდა ჰქონოდეს აგრეთვე არსენ ბერის მეტაფრასული ცხოვრება ნინოსი, ვინაიდან ცნობა ესტატე ანტიოქელის მოღვაწეობის შესახებ საქართველოში, რომელსაც ნიკოლოზი კრიტიკულად იხილავს, არსენ ბერის თხზულებაშიაც იკითხება.

ნიკოლოზ კათოლიკოსს შეუთხზავს არა მარტო საკითხავი სვეტიცხოვლობისა, არამედ მთელი განგება ამ დღესასწაულისა, ესე იგი როგორც წესი ღვთისმსახურების შესრულებისა ამ დღეს, ისე საგალობლები მწუხრისა და ცისკრისა. იმ სამ საცისკრო კანონთაგან, რომელიც მოყვანილია კარბელაშვილის გამოცემაში, ნიკოლოზს უნდა ეკუთვნოდეს პირველი (გვ. 19—24), ვინაიდან წესში სწორედ ეს კანონია აღნიშნული და

¹ ვახ. კარბელაშვილის გამოცემა, გვ. 2.

ნაჩვენები. ნიკოლოზ კათოლიკოსი ამავე დროს მთარგმნელიც ყოფილა ბერძნული ენიდან; მას უთარგმნია, მაგალითად, მაქსიმე აღმსარებლის თხზულებანა დოგმატიკური შინაარსისა: ა) ეპისტოლენი თალასეს მიმართ ხუცისა, გიორგი ეპარხოსისა, პირროას მიმართ ყოვლად ღირსისა ხუცისა, იოვანეს მიმართ კუვიკულარისა, პეტრეს მიმართ ილლუსტრომასა, მარინოას მიმართ ყოვლად ღირსისა ხუცისა, გიორგის მიმართ ხუცისა და წინამძღვრისა, ნიკანდროას მიმართ ეპისკოპოსისა, იოვანეს მიმართ მთავარეპისკოპოსისა. კვზიკოელისა და იორდანეს მიმართ ხუცისა¹; ბ) ორასეული — ღმრთისმეტყველებისათვის და კორციელად განგებულებისათვის ძისა ღმრთისა². ეგზეგეტიკური შინაარსისა: ა) «თალასეს მიმართ ყოვლად ღირსისა ხუცისა და წინამძღვრისა თითოსახეთა უღონობათათვის წმიდისა წერილისათა, — სიტყვსდაწყებაჲ პატივისა შინა გუერდით მდებარეთა სხოლიოთათვის», რომელშიაც ჩვენ გვაქვს მაქსიმეს «De variis scripturae sacrae questionibus et dubiis ad Thalassinum»³. ბ) «ლოცვისათვის მამაო-ჩუენოასა ქრისტეს მოყუარისა ვისმე მიმართ თარგმანებაჲ შემოკლებული», რომელიც შეიცავს მაქსიმეს «Orationis Dominicae brevis expositio»-ს⁴. ორივე ეს თხზულება მოთავსებულია გელათის ერთადერთ ხელნაწერში № 14. პოლემიკური შინაარსისა: ა) პიროსის და მეგისტეს სიტყვსგებაჲ (გელათ. № 14), ეს ის თხზულებაა, რომელიც წინათ ექვთიმე ათონელმა გადმოთარგმნა⁵; ბ) მოკლე პოლემიკური ტრაქტატები მონოფიზიტთა და მონოფელიტთა წინააღმდეგ⁶. სქოლასტიკური ნორმები პეტრიწონული სალიტერატურო სკოლისა, რომელთაც ჩვენ სვეტიცხოვლის საკითხავშიაც ვამჩნევთ, ნათარგმნ თხზულებებში მთელი მათი მრავალფერობითაა წარმოდგენილი. ზ. ჭიჭინაძე კათოლიკოს ნიკოლოზს მიაწერს აგრეთვე შემდეგი თხზულებების თარგმნას: გრიგოლ ღვთისმეტყველისას. ბასილ დიდის კაცისა შესაქმისათვის-ას და გრიგოლ ნოსელის განმარტებებაჲ ქებაჲ ქებათაჲს-ს⁷; მაგრამ ჩვენ დანამდვილებით ვიცით, რომ ორი უკანასკნელი გიორგი მთაწმიდლის მიერაა ნათარგმნი, პირველი კი ექვთიმე ათონელის, დავით ტბელისა და ეფრემ მცირის მიერ.

49. იოანე ანჩელი

იოანე იყო ანჩის მთავარეპისკოპოსად თამარ დედოფლის მეფობაში. მეთორმეტე საუკუნის გასულსა და მეცამეტის დამდეგს. ბიოგრაფიული ცნობები მის შესახებ ჩვენ არ მოგვეპოვება, ვიცით მხოლოდ, რომ ის იყო ძმა არსენ ბერისა (იხ. § 45) და ქუთათელ მთავარეპისკოპოსის ანტონ

¹ გელ. ხელნაწ. № 14; Migne, PG t. 91, col. 363 — 650.

² A 711; Migne, PG. t. 90, col. 1083 — 1176.

³ M. G. R. G. t. 90, col. 243 — 786.

⁴ იქვე, col. 871 — 910.

⁵ იქვე, t. 91, 287 — 354.

⁶ გელათ. ხელნ. № 14; Migne, t. 91, 9 — 286. Opuscula theologica et polemica.

⁷ «ქართული მწერლობა მეთორმეტე საუკუნეში», 26 — 27.

ს ა ლ ი რ ი ძ ი ს ა¹, მაშასადამე, თვითონაც ს ა ლ ი რ ი ს ძ ე. მას იხსენიებს წარწერა ანჩისხატის ღვთაებისა: «ბრძანებითა და ნივთის ბოძებითა ღმრთივეჯ-რგვნოსანიისა დიდისა დედოფალთდედოფლისა თამარისაჲთა შე იოანე ანჩელმან რკინაელმან კელვყავ საშინელისა ამის ხატისა პატივით მოქედად»². ანჩისხატი, რომელიც დღეს თბილისში ინახება, შეადგენდა უდიდეს სიწმინდეს მთელი კლარჯეთის მხრისას და, კერძოდ, იოანეს ეპარქიისას, ამიტომ საკვირველი არაა, თუ იოანემ არამცთუ მოაქედინა ეს ხატი, საგანგებო საგალობლითაც კი შეამკო ის. გალობანი ანჩისხატისანი, რომელთა თავნი იტყვან: «საშინელსა ანჩისა ხატსა უგალობ უნდო იოანე ანჩელი», მოთავსებულია A ფონდის ხელწ. № 1040³. გალობანი წარმოადგენს ლიტურგიკულ კანონს, რომელიც გამსჭვალულია გრძნობითა და კრძალულებით. აქ ავტორი ამბობს: «ქრისტე ღმერთო, ინებე რა მოქცევაჲ ჩუენი, ურწმუნოთაჲ, სარწმუნოებაჲ, ხატი განკაცებისა შენისაჲ მოციქულისა ანდრიაჲს მიერ გამოგვბრწყინვე», ამისათვის «ანდრიაჲ, თავი მოციქულთაჲ, პირველწოდებული მოწაფე მეუფისა დიდისაჲ, იდიდებოდენ ყოველთაგან უღალთა ღადოთა კლარჯეთისათა, ერაპოლით მოვიდა და ხატი ესე საშინელი ჩუენ, მოსაეთა მისთა, მოგუანიჭა». ამნაირად, იოანეს სიტყვით, ანდრია მოციქულს, რომელიც იერაპოლიდან შემოსულა კლარჯეთში, თან მოუტანია არა ღვთისმშობლის ხელთუქმნელი ჩვილენი ხატი, როგორც ეს გადმოცემულია მათიანეში, არამედ მაცხოვრის ხატი. შეიძლება იოანეს სხვაც რამე ჰქონდა დაწერილი, მაგრამ ამის მეტი ჯერჯერობით არაფერი ვიცით. იოანე ანჩელის გალობანი გამსჭვალულია თბილი მამულიშვილური გრძნობით.

50. იოანე შავთელი

სახელოვანი მგოსნის იოანე შავთელის შესახებ ძალიან ცოტა ცნობები მოიძებნება, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ზ. კ ი ჭ ი ნ ა ძ ი ს მიერ შედგენილ ფანტასტიკურ ბიოგრაფიას, რომლის მიხედვით იოანეს უსწავლია ჯერ შიომღვიმეში, მერე ათენში და ათონის აკადემიაში(?), ხოლო სწავლის დამთავრების შემდეგ უმოგზავრია ეგვიპტე-ფინიკიაში, დაბოლოს, სამშობლოში დაბრუნებული⁴. თვით დრო, როდესაც ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა იოანე შავთელი, საცილობელია. თუ ამდენ ხანს ჩვენს მწერლობაში თითქმის ყველა იმ აზრისა იყო, რომ შავთელი თამარ მეფის მგოსანია, მიმდინარე საუკუნის დამდეგს აკად. ნ. მ ა რ მ ა წამოაყენა თეორია, რომ ის დავით აღმაშენებლის თანამედროვე და შემამკობელია⁵. არგუმენტაცია ნ. მ ა რ ი ს ა, რომელიც მას აბდულ-

¹ პ. ც ხ ვ ი ლ ო ე ლ ი: გაზეთი «ივერია» 1900 წ., № 229; «Материалы по археологии Кавказа», вып. XII, стр. 151 — 158.

² თ. ყ ო რ დ ა ნ ი ა, ქრონიკები, I, გვ. 293.

³ М. Джанашивили, Описание рукописей Тбил. церковного музея, III, стр. 308 — 312; ს. ყ უ ბ ა ნ ე ი შ ვ ი ლ ი, ქრესტობათია, I, 381 — 383.

⁴ «ქართული მწერლობა მეორე მეტე საუკუნისა», გვ. 14 — 23.

⁵ Древне-грузинские описцы: «Тексты и разыскания». кн. IV, Пет., 1902.

მესიანის შინაარსიდან მოჰყავს, მთლად დამაჯერებელი ვერაა. ასე რომ, ტრადიციული შეხედულება ჯერჯერობით შეურყეველი რჩება. სახელწოდება შავთელი უნდა იყოს შემოკლებული შავშეთელი, ეს კი ეთანხმება იმ ცნობას, რომელიც პლ. იოსელიანს «აბდულ-მესიანის» ძველ ხელნაწერში ამოუკითხავს. რომ ის იყო «ადგილთაგან საათაბაგოსთა»¹. ქართლის ცხოვრებით იოანე ყოფილა «ყოვლად განთქმული და საკვრველი მოღუაწებათა შინა და ლექსთა გამომთქუმელი»². პლ. იოსელიანის მიერ მოტანილი ცნობით, შავთელი იყო მდივანი თამარ მეფისა, ბოლო «შემდგომ იქმნა მონაზონ და უწოდეს სახელი იოანე, რომელმან მოიგო ცხოვრება თვისი გელათისა მონასტერსა შინა»³. და ნართლაც, შავთელი თვითონ უწოდებს თავის თავს «მწირად და მსხემად»⁴, მამასადაძვე, ის ნართლაც ბერი ყოფილა. 1206 წელს ის თამართან იყო ბოლოსტიკის ომის დაწყება-გათავებისას⁵. იოანე, პატიანის სიტყვით, «კაცი ფილოსოფოსი, რიტორი», ამასთანავე ყოფილა «ლექსთა გამომთქუმელიც», ერთი სიტყვით — განათლებული მოღვაწე და მწერალი. მის კალამს ეკუთვნის «გალობანი ვარძიისა ღმრთისმშობლისანი». ეს არის ლიტურგიკული კანონის სახით დაწერილი სამადლობელი იამბიკო ღვთისმშობლის პატივად იმ გამარჯვების გამო, რომელიც წილად ხვდა ქართველებს ბოლოსტიკის ომში. ეს იამბიკო შენახულია გელათის ხელნაწერში № 22, რომლის ზანდუკში ან სარჩევში ის იოანე შავთელის ნაწარმოებადაა აღნიშნული⁶. იამბიკოს აკროსტიქი აქვს. რომელიც ამბობს: «ზესთა დიდებისა აღმატებულო და ანგელოზთა და კაცთა დიდებად შენდა ვითარ შობისა და ქალწულებისა შემაერთებლო ყოვლადწმიდაო ღმრთისმშობელო ვარძიისა მოსახელესა ტაძარსა შენსა შინა მგალობელი ვინმე შენი მაცხოვრე და მიქსენ მე სულიერისა ტყუეობისაგან» (ფ. 209 — 212). იამბიკო მეტად ორიგინალური ფორმითაა დაწერილი. ის, როგორც ლიტურგიკული კანონი, გაყოფილია რვა «გალობად»: I, III, IV, V, VI, VII, VIII, IX. თითოეულ «გალობაში» მოცემულია ოთხი სტროფი, სტროფში ხუთი სტრიქონი; სტრიქონი შეიცავს 12 მარცვალს. მაგრამ არა ყველა: ზოგი სტრიქონი გატეხილია ორად (5 — 7, ან 2 — 10), ზოგი სამად (7 — 10 — 7 = 2 სტრიქონი), ზოგი ოთხად (5 — 3 — 7 — 9 = 2 სტრიქონი). ასეთი დამტკრევა სტრიქონებისა გამოწვეულია საჭიროებით — იამბიკოში იმდენი სტრიქონი ყოფილიყო, რამდენი ასოც არის იმის აკროსტიქში. ასე რომ, სტროფში ყოველთვის 5 სტრიქონი კი არ გვაქვს, არამედ მეტიც: 5, 6, 7, 8, 9. კანონზომიერება დაცულია მხოლოდ იმ მხრით, რომ

¹ «აბდულმესია», 1838 წ. გამოცემა, გვ. 6.

² ქართლის ცხოვრება, მარიამ დედოფლის ვარიანტი, გვ. 501.

³ «აბდულმესია», გვ. 6.

⁴ იქვე, გვ. 54.

⁵ ქართლის ცხოვრება, მარიამ დედოფლის ვარიანტი, გვ. 501, 507.

⁶ იხ. აგრეთვე A 518. ფ. 537—539; S 379. გვ. 155—162. გამოცემულია ს. ყუბანეიშვილის «ქრესტომათიაში», I, 384 — 386.

⁷ აქედან ჩანს, რომ იოანეს ერთ ღროს ვარძიაში უმოღვაწეა.

თითოეული «გალობის» სტროფს ახასიათებს ყოველთვის ერთი და იგივე რაოდენობა სტრიქონებისა. ეს ნათელი გახდება შემდეგი ცხრილიდან¹.

	გ	ა	ლ	ო	ბ	ა	ნ	ი	
	I.	II	IV	V	VI	VII	VII	IX	
სტროფში სტრიქონთა და მათში საწყალთა რაოდენობა	1	5 ₁	12	5 ₁	12	12	5 ₁	12	12
	2	7 ₁	12	7 ₁	12	12	7 ₁	12	12
	3	12	12	12	12	12	7 ₁	12	12
	4	5 _i	7 ₁	12	12	12	10 ₂	12	12
	5	7 _i	5 ₁	5 ₁	2 ₁	12	7 ₁	12	12
	6	7	12	7 ₁	10 ₁		5		
	7	10 ₂		12			3 ₁		
	8	7 ₁					7 ₁		
	9						9		

ასეთი სურათი ვვაქვს თითოეული გალობის ოთხსავე სტროფში. როგორც ზემოთ. გიორგი ათობელის მოღვაწეობის მიმოხილვისას დავინახეთ. იამბიკურ გალობათა აღნაგობის პრინციპში იოანე შავთელი რამდენაღმე, გიორგი მთაწმიდელს უახლოვდება. თუმცა მათ შორის განსხვავებაც მნიშვნელოვანია.

იოანე შავთელს მიაწერდნენ «ასურული კვცლოსის» განმარტებას, რომელიც მოთავსებულია A 85-ში და გამოცემულია M. Brosset-ის მიერ². მაგრამ ეს განმარტება, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, სულ სხვა პირს ეკუთვნის. იოანეს ეკუთვნის მხოლოდ «საძიებელი» და «მასწავლებელი» ამ კვცლოსისა, რომელიც «იამბიკოდაა თქმული» მის მიერ. ეს «საძიებელი და მასწავლებელი» იწყება ასე: «რიცხვ თუეთა და კვრიაკეთა, დღეთა, წამთა და შარცუალთა». ხოლო თავდება სიტყვებით: «ერთრიცხუად ყოველნი შარცუალნი წამთანი ოთხ ბევრ სამ ათასდა რვაას»³. ეს არის, ასე ვთქვათ, შესავალი ამ კვცლოსის განმარტებისა, რომელიც უკანასკნელის ავტორს განგებ მოუტანია აქ. მერე, თავისი ტრაქტატის დასასრულს, შას მოჰყავს იამბიკო შავთელისა, რომელშიც წარმოდგენილია კვინტესენცია კვცლოსის ან პასქალისტური სისტემისა. ეს იამბიკო იწყება ასე: «ხოლო კვცლოსისა ამის ასურულია კითხვად ესრეთ უწ-

¹ ხელნაწერებში იამბიკო გადამწერთა მიერ დამახინჯებულია, ზოგ სტრიქონში შარცუალთა რაოდენობა შერყენილია. ცხრილი შედგენილია კრიტიკულად დადგენილი ტექსტის საფუძველზე.

² «Études de chronologie technique», p. 24—39.

³ Brosset, იქვე, გვ. 24.

ყოფიდა, თავდება კი სიტყვებით: «ესეცა საკმარად რაჲ დღისად აღიწერა შორი-ელთა მათ დღეთა ძიებისათჳს»¹.

ყველაზე უფრო საყურადღებოა იოანეს ო და ან ხოტბა, რომელსაც აბდულძესია ეწოდება*.

51. არსენ ბულმაისნიშისძე

არსენი, რომლის კათოლიკოსობის ზუსტი თარიღი ჯერ გარკვეული არაა, თვალსაჩინო მოღვაწეა მეცამეტე საუკუნის მეორე მეოთხედისა; ის თანამედროვეა რუსუდან დედოფლის მეფობისა, როდესაც, ჯალალ-ედინისა და მონგოლების შემოსევასთან დაკავშირებით, საქართველოში დიდ ძვრებს ჰქონდა ადგილი. მას, როგორც განათლებულ კაცს, მჭიდრო კავშირი ჰქონია იმ დროის მეცენატებთან: ვარდან და აბუსერ აბუსერიძეებთან, რომელნიც იყვნენ შვილნი ერისთავთ-ერისთავის ივანესი. ეს სამი პირი, ეროვნული ინტერესებით გამსჭვალულნი, აღტყინებული პანეგირიკები არიან «ქართველთა სამეფეოს» სიმტიციისა და დამოუკიდებლობისა. მათი ასეთი განწყობილება გამოწვეულია მონგოლთა შემოსევის «ჟამთა სიავით». ერთ დროს არსენი გელათშიაც ყოფილა, ვინაიდან ერთი მისი წერალი აბუსერის მიმართ გამოგზავნილია გელათიდან². ეს კიდევ არ ნიშნავს იმას, რომ ის აფხაზეთის კათოლიკოსია, როგორც უკანასკნელად გამოითქვა მოსაზრება (ნ. ბერძენიშვილი: ენიმკის «მოამბე», V—VI, 402, 409). მისი საგალობლებიდან ჩანს, რომ ის «ქართლისა სამეფოჲსა მოქალაქეა». არსენი საკმაოდ ნაყოფიერი მწერალია. ზოგიერთი მისი თხზულება დაწერილია აბუსერისა და ვარდანის შეკვეთით. ის არის უმთავრესად ჰიმნოგრაფი, მას დაუწერია საგალობლები როგორც ქართველ წმიდათა და დღესასწაულთა სადიდებლად, ისე მსოფლიო ეკლესიასა. სხვა ბიოგრაფიული ცნობები მის შესახებ არ მოგვეპოვება. ჩვენამდე შენახულა შემდეგი ნაწარმოებნი არსენ ბულმაისნიშისძისა:

1) სუნაქსარი იამბიკური ოთხთა ოთხეთანი: ფებერვლის, მარტის, აპრილისა და მაისის, რომელთა გამოთქმა უთხოვია მისთვის აბუსერ აბუსერიძეს³. ეს გაგრძელებაა იოანე პეტრიწის იამბიკური სუნაქსარისა, რომელიც მოყვანილია ფებერვლამდე (სექტემბრიდან), დაწერილია პეტრიწისავე სტილითა და მეთოდით, ქართველ წმიდათა ხსენება შიგ არ არის.

2) «უფალო ღალატყყავსი», სტიქარონნი, წარდგომა, კანონი და «აქებდითი» ხელთუქმნელისა და უხილავისა ხატისა, ვარდან აბუსერიძის თხოვნით გამოთქმული⁴. აქ ჰიმნოგრაფი შეამკობს ჩვენში ანტონ მარტყოფელის მიერ ედესით ხელთუქმნელი ხატის მოტანას, რაც გამოწვეული იყო, ერთი მხრით.

* დაწერილებით ამის შესახებ იხ. კ. კეკელიძის ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. II, 1958 წ., გვ. 233 — 247.

¹ Brosset, იქვე, გვ. 37 — 38.

² თ. ე. ორდანი, ქრონიკები, II, 108 — 110.

³ A 65, ფ. 233 — 245.

⁴ იქვე, ფ. 287 — 293.

იმით, რომ «ანტონის ღმრთივმსწავლულსა ეძვნებოდა ღმრთისმბრძოლისა ნესტორის შვილთა პყრობად უხრწნელსა ხატსა», ხოლო, მეორე მხრით — მაცხოვრის «დიდის სიყვარულით ნათესავისა მიმართ ჩუენისა». ავტორი ამის გამო ქება-დიდებას შეასხამს ანტონ მარტყოფელსა და მაცხოვარს და უჩვენებს დედაზრს ხატთა თაყვანისცემისას: «თვთ პირმშოასა ხატისა მიმართ აღიწევის პატივი ქრისტეს ღმრთისა ხატისაჲ, ვითარცა კმობს ნეტარი და დიდი, მღვდელთ-მოდლუარი ბრძენი ბასილიო». ხელთუქმნელი ხატის ქართლად შემოსვლა, ჰიმნოგრაფის აზრით, არის მომასწავებელი იმისა, რომ ქართველები წარმოადგენენ «ერსა საზეპუროსა» და «ქართველთა სამეუფეო არასადა უმრწემეს ყო» ღმერთმან, ამისათვის ის გულის სიღრმიდან წამოიძახებს: ერსო ქართლისანო, გიხაროდენ და აღიპყრენით კელნი და მადლობაჲ შესწირეთ ხატსა ამას ყოვლ-ღუხრწნელსა კელითუქმნელსა, რამეთუ ესე არს სამეუფოჲსა ამის სიმტკიცე, ძალი და დიდებაჲ, და ხმობდით: მოანიკე შეფესა ჩუენსა ძლევაჲ, ქრისტეს ღმრთისა ხატო საშინელო».

3) ძლისპირნი ზესთგამოთქუმისა კელთუქმნელისა ხატისანი 16 აგვისტოჲსა, — სრული კანონი, დაწერილი არსენის მიერ აბუსერ: აბუსერიძის შეხვეწით¹. წინა საგალობელში ავტორი შეამკობდა, როგორც ვთქვით, ხელთუქმნელი ხატის ქართლად მოტანას ედესია ქალაქით ანტონ მარტყოფელის მიერ. ეს ფაქტი, უცილობელი და ურყეველი ქართლის ეკლესიის ოქმენით. ჰიმნოგრაფს აგონებს მაცხოვრის მიერ თაბორის მთაზე «ბუნებრივი ხატისა» ცვალებას, და ამიტომ ამ ჰიმნებს 6 აგვისტოს, ფერისცვალება დღეს, გალობდა საქართველოს ეკლესია. ამავ დროს მსოფლიო ეკლესია 16 აგვისტოს დღესასწაულობდა სწორედ იმავე ხელთუქმნელი ხატის ედესია ქალაქიდან კონსტანტინოპოლს გადასვენებას. ქართველები, თავისთავად იგულისხმება, ამ დღესასწაულს ვერ უარყოფდნენ. ამიტომ საკვირველი არაა, რომ არსენის ამ დღესასწაულისათვისაც დაუწერია ჰიმნები, რომელთაც უფრო დოგმატიკური ხასიათი აქვთ: ავტორი აქაც არკვევს ხატთა თაყვანისცემის დედაზრს, მიმოიხილავს მსოფლიო მამათა მოძღვრებას ამ ჩვეულების შესახებ, არკვევს მაცხოვრის ღმერთკაცობრივ ბუნებას, მაგრამ მას, ჩანს, მაინც აინტერესებდა საკითხი: როგორ მოხდა, რომ ერთი და იგივე ხატი ჩუენშიაც მოიტანეს და კონსტანტინოპოლშიაც, რაიმე სიყალბე ხომ არ არის აქაო? არა, «ქალაქთა ძხემან (კონსტანტინოპოლქა) ტილოჲ, ხოლო ქართლმან კეცი დაიმკვდრა სიმდიდრედ საცხოვრებლად» კელთაგან ანტონისათაო, — ამბობს ის. მართლაც, ისტორიული მხარე ხელთუქმნელი ხატისა და მისი მისვლა-მოსვლა ჰიმნოგრაფს წინასაგალობლებში ასე აქვს წარმოდგენილი: ქრისტემ «დაქსნილსა ავგაროზს ტილოსა ზედა დაუბეჭდა უცვალებლად ხატი თვისი, რომელმან კეცი დატვფრა და კეცმან კუალად მსგავსი დაჰბეჭდა, რომელი ღირსისა ანტონის მიერ მოღვაწეებითა ზენაჲთა ქართლად მოგუენიქა ჩუენო». მაშასადამე, კონსტანტინოპოლში გადაუტანიათ ედესია ქალაქიდან თვით ტილოზე აღბეჭდილი ხატი, ხოლო ქართლში მოუტანიათ ამ ტილოდან კეცზე გადმობეჭდილი პირი ამ ხატისა. ეს გა-

¹ A 85, ფ. 294 — 302.

რემოება საბუთს აძლევს კიმნოგრაფს ახლაც თქვას: «სიხარულით აღიტყუელენ კელნი, შ ქართველთა საბეუფეოო. არასადა უმრწემეს ხარ ქალაქთა შორის ახლსა ისრაილისათა; ქართველთა შეფობაო, იხარებდ და განსხრებოდუ», და მიმართოს მაცხოვარს ვედრებით: «მეფე მორწმუნე, შენ მიერ გვრგვნოსანი, განამკნევე ძლევად მტერთა და გამოაჩინე იგი მძლედ ბარბაროზთაო». ამ პატრიოტული-გრძნობით ნაკარნახევი სიტყვების მიზანი უნდა იყოს მონგოლებისა და ჯალალ-ედინის შემოსევის გამო სულით დაცემული ქართველების გაპნეება.

4) ებისტოლე, მიწერილი გელათიდან აბუსერი აბუსერიძის მიმართ. როდესაც აბუსერ აბუსერიძეს უთხოვნია არსენისათვის შემოდასახელებულ 16 აგვისტოს საგალობელთა დაწერა, არსენის საქასუხოდ გამოუგზავნისა იისთვის ეს წერილი, რომელიც მაჩვენებელია მისი ელინური განათლებისა და ენაწყლიანობისა. ის ეუბნება აბუსერს: «შენი წინადადება მე მაცვიფრებს. მე «ქევი ვარ ურწყული უდაბნომასა», შენ კი ჩემში «ჰგონე მდინარე და მღიდროობა ნილოვ მსა» განა ის. ვინც მოჯდომია «ტრაპეზა აღსავსესა, გლახაყისა უბეთაგან სასოებს განძლომასა»? ანუ «ვინ დაუტევნა ოდესცა სამეფონი საწდენი, ტაყენი და თილანი აღსავსენი, და გულთ-უთქემიდა მახრუტსა პერეღრინთასა შთაწრედად? ვინ თქუას დატევებად წყალთა პონტომასათა და მისწაფებად ფრეთათა უქმთა არაბიამათა»? მე თუ? ცა ვიცი, «ვითარმედ ყოველი წერილი ძეგლი არს მეტყუელი, გამომაჩინებელი აღწერელისაჲ საუჯუნოდ. რომელისაჲ სიჭებელ ყოფად, ხოლო სხვაჲ განქაქებად უნეტრებისა», ვიცი ისიც, რომ, იოანე ოქროპირისა არ იყოს, «რომელთა არა სულისა წმიდისა მიერ მიეღოს და რიტორობდენ, მსგავს არიან ბრმისა, კედელთა მფეშუებელისა». მაგრამ «ვიძლიე» და შენს თხოვნას ვასრულებო.

5) საგალობელი შიო მღვიმელისა: ა) მოკლე დასდებელი¹, ბ) დაუჯდომელი მისი და გ) კანონი²; მასვე უნდა ეყუთვნოდეს შიო მღვიმელის მოკლე სვინაქსარული ცხოვრება, რომელიც გამოცემულია თ. ყორღანიას მიერ³.

6) საგალობელი ნინოსნი: დასდებელი «უფალო ღალატყავისანი» და კანონი, რომელსაც შემდეგი აკროსტიქი აქვს: «ქებით უგალობ სასოსა ჩემსა ნუნოს. არსენი»⁴; ეს საგალობლები დაბეჭდილს სადღესასწაულოშიაც შესულა, ეს არის იამბიკური «გალობა». რომელიც 33 ხუთსტრიქონიანი სტროფისაგან შედგება.

7) აწ და აქებდითსა ზედა წმ. გობრონისა და ესტატე მცხეთელისა (სადღესასწაულოში).

8) იამბიკო ღვთისმშობლის სახელობისა.

¹ № 85, ფ. 302 — 303; თ. ყორღანიას, ქრონიკები, II, 108 — 110.

² ს. რეტიკოვი, ბეკლი ქართული სასულიერო პოეზია, გვ. ტამ-ტამ.

³ H 1349; A 385.

⁴ «ისტორიული საბუთები შიომღვიმის მონასტრისა», თბილისი, 1896, გვ. 70.

⁵ H 1349, ფ. 3 — 9; ს. ყუბანეიშვილი, ქრესტომათია, I, 388 — 390.

ზ. ჭიჭინაძის გადმოცემით¹, არსენის დაუწერია კიდევ თითქოს ყრუ-ბა, რომელიც შეიცავს მსოფლიოთა და ადგილობრივთა კრებათა ისტორიას. და ბრწყინვალე კვირა. რომელიც განიარტავს აღდგომის ბრწყინვალე მნიშვნელობას ქრისტიანეთათვის. მაგრამ, ჯერ ერთი. ასეთი თხზულებანი არ ვიცით არსაიდან, მეორე და უმთავრესი: აღნიშნულ შრომებს სხვა თავის თხზულებებში ზ. ჭიჭინაძე სულ სხვა მწერლებს მიაკუთვნებს: ყრუბას — მიხეილ კათოლიკოსს², ხოლო ბრწყინვალე კვირას — აბრაამ ეპისკოპოსს³. ასე რომ, ეს ცნობა ჩვენ საეჭვოდ მიგვაჩნია.

52. საბა სვინგელოზი

საბა სვინგელოზი ყოფილა კარის (ყარის?) ეპისკოპოსი, თანამედროვე კათოლიკოსის არსენ ბულმაისიძისძისა და ძმათა აბუსერიძეთა: ვარდანისა და აბუსერისა. ჩვენ არ ვიცით, ეს საბა სვინგელოზი ჰყავს მხედველობაში ზ. ჭიჭინაძეს, თუ სხვა. როდესაც გადმოგვცემს, რომ ის იყო ჯავეახეთიდან. 1102—1158 წლებში, მოღვაწეობდა ათონზე და დაწერა: 1) კანონი მართლმადიდებელი ეკლესიის ზოგიერთი წესებისა, 2) ცხოვრება დავით აღმაშენებლისა და 3) გადმომთარგმნა ელინურიდან ირმოლოგიონიო⁴. ყოველ შემთხვევაში, ჩვენს საბაზე, კარის ეპისკოპოსზე, ეს არ ითქმის. არც პლ. იოსელიანი⁵ა მართალი, თუ ჩვენს საბას გულისხმობს. როდესაც შენიშნავს, რომ საბა სვინგელოზი ცხოვრობდა 1150 წელს და გადმოიღო ბერძნულიდან ირმოლოგია, ანუ ძლისპირი, რომელსაც ხმარობს აწ ეკლესია ქართველთაო⁶. საბა სვინგელოზის, კარის ეპისკოპოსისაგან, შენახულა მხოლოდ «გალობანი ქრისტეს განგებულებისა და განკაცებისანი», რომელთა აკროსტიქი ამბობს: «ქრისტე ღმრთის ხატო, მეოხ ექმენ ვარდანს»⁷, ესე იგი, ვარდან აბუსერიძეს, რომლის შეხუეწით, როგორც საგალობელთა წარწერაშია აღნიშნული, შეუთხზავს მას ისინი. ამის მეტი არც ანტონ კათოლიკოსსა სცოდნია საბას შრომებიდან. ვინაიდან ის პირდაპირ ამბობს: «საბასგან ქმნილი ვნახე კანონი რამე, ქელითუქმნელის ხატისათვის ძნობილია»⁸. ამ კანონში ლაპარაკია მაცხოვრის განკაცების შესახებ, როდესაც მან გვიჩვენა ჩვენ ბუნებით მამული ან პირველი ხატი თვისი. ეს ხატი ან, უკეთ რომ ვთქვათ, განკაცება მაცხოვრისა, ჰიმნოგრაფს აგონებს ხელთუქმნელ ხატს. რომელიც «აღმოყვანებულ იქმნა ედესით ქართლად ქრისტეს საკუთარი ს» ან მეგობრის ანტონის მიერ. კანონი, როგორც კათოლიკოსი ანტონიც შენიშნავს, «საკრველი, მშუენიერი» ფრასითაა დაწერილი და «უხე-მკობით განკარგული».

¹ «ქართული მწერლობა, XIII — XVI სს.», გვ. 1 — 2.

² «ქართული მწერლობა XII ს.», გვ. 24 — 25.

³ «ქართული მწერლობა, XIII — XVI სს.», გვ. 24 — 25.

⁴ «ქართული მწერლობა მეთორმეტე საუკუნეში», გვ. 27 — 28.

⁵ «წყობილსიტყვაობა», გამოც. პლ. იოსელიანისა, შენიშვნა 142.

⁶ A 85, ფ. 293 — 297; ს. ყუბანეიშვილი, ქრესტიანობა, I, 391 — 393.

⁷ «წყობილსიტყვაობა», სტროფი 764.

ბანი აქვს დართული: 1. ზედნადებისათვის. 2. უწყებად დიდისა მცხრალისა, თუ რაათა დაიყენების დიდი პასეჟი და ცხოველსმყოფელი აღდგომაჲ. 3. დიდისა მცხრალისათვის. 4. მარხვის დაყენებისათვის. 5. უწყებად დღის საძიებელთათვის, თუ რაასა მიზეზისაგან შეიქმნებია. 6. მიზეზისათვის, თუ რად მოიკმარებია ზედნადები. 7. უწყებად დასაბამითგანთა წელთაგან მასწავლებელი. 8. ძიებისათვის და შემოწმებისა ბერძენთა და ქართველთა სათუალავისა. თუმცა, როგორც დავინახეთ, ამ ტრაქტატში, სხვათა შორის, დღის საძიებელთათვის საცარის ლაპარაკი, მაგრამ ავტორს საჭიროდ მიუჩნევია «უგანცხადებულესადრე გამოთქუმაჲ» მისი და ამიტომ საგანგებოდ განუმარტავს ეს მუხლი სხვა ადგილას¹. ამ შრომაში საყურადღებოა აბუსერიძე ტბელის ესქატოლოგიური რწმენა იმის შესახებ, რომ ქვეყნის გაჩენიდან შეიდი ათასი წლის განსრულების შემდეგ, სახელდობრ, 1396 წელს, მეორედ მოსულა და ქვეყნის აღსასრული უნდა მოხდეს².

3) აბუსერიძე ტბელს შეიძლება ეკუთვნოდეს აგრეთვე გალობანი სამთა იოანეთა: ნათლისმცემლისა, მახარებლისა და ოქროპირისა, «ერთმოსებნეობისათვის» მათისა³. ყოველ შემთხვევაში, ის ამბობს, რომ ეს საგალობელი მის მიერაა «შემატებულნი» ხელნაწერში (A 85), რომელშიაც მას სხვა ავტორთა ნაწარმოებნიც მოუტყევიან.

64. პეტრე გელათელი

პეტრე გელათელას შესახებ, რომელსაც მეორე პერიოდის მწერალთა შორის ქრონოლოგიურად უკანასკნელი ადგილი უკავია⁴, ბიოგრაფიული ცნობები არა გვაქვს. ანტონ კათოლიკოსი პეტრეს უწოდებს ფილოსოფოსს, რიტორსა და

¹ A 85, ფ. 231 — 232.

² კ. კეკელიძე, ესქატოლოგიური შოტაეები ქველ ქართულ მწერლობასა და ცხოვრებაში, ჩვენი შეკითხვაჲ. 1. გვ. 59 — 65.

³ A 85, ფ. 218 — 237; გელათ. № 22, ფ. 1 — 2.

⁴ იმ მწერალთა გარდა, რომელნიც ჩვენ ჩამოეთვალეთ მეორე პერიოდიდან, ანტონ კათოლიკოსი თავის «წყობილსიტყვაობაში», პლ. იოსელიანის «წყობილსიტყვაობის» სქოლიოებში და ზ. კიკინაძე თავის თხზულებაში ქართული მწერლობა მეთორმეტე საუკუნეში» უჩვენებენ რამდენიმე პირს, რომელთაც თითქოს მწერლობის ასპარეზზე უმოღვაწე ნიათ. სამწუხაროდ, ისინი არ აღნიშნავენ წყაროებს, საიდანაც ასეთი ცნობები ამოუღიათ. თხზულებები კი, რომელნიც მათ აქვთ ჩამოთვლილი, ან სრულიად არ შენახულან ჩვენამდე, ანდა, დანაშაულებით ვიცით, სულ სხვა პირთ ეკუთვნის. ასეთებია მათი ცნობით: 1) ზაქარია შირდატისძე, რომელსაც ანტონ კათოლიკოსი უწოდებს «წიგნი მეთარგმანეს» და რომელიც პლ. იოსელიანის ცნობით, 1008 — 1014 წლებში ცხოვრობდა («წყობილსიტყვაობა», სტროფი 702, შენიშ. 123). 2) იოსელიანა ამბობს, რომ ზაქარია აღწერა სტოდოერი, მეტაფრასი ნიკოლოზ საკვირველთმოქმედისა და ღვთისმშობლის მიძინებისა და საუნჯე კირილე აღექსანდრიელისაო. თუ «აღწერა» გადმოწერას ნიშნავს, ეს ცნობა, შეიძლება, მიღებულ იქნეს. ვინაიდან ზაქარია შირდატისძეს ჩვენ ვიცნობთ როგორც ერთ-ერთ დაახლოებულ პირს ექვთიმე ათონელთან («ათონის კრებული», გვ. 62), რომელიც თავის დროს უმთავრესად წიგნების გადაწერას ანდომებდა; ხოლო «აღწერა» თუ თარგმნას გულისხმობს, ეს ცნობა უკუგდებულ უნდა იქნეს, ვინაიდან ჩამოთვლილი თხზულებანი სულ სხვა პირთა მიერაა თარგმნილი.

ლეთისშეტყველს და აღარებს მას იოანე პეტრიწს, არსენ იყალთოელსა და ეფრემ მცირეს («წყობილსიტყვ.» 768 — 769). პლ. იოსელიანის სიტყვით, პეტრეს, რომელიც 1250 წლის ახლო ხანებში ცხოვრობდა და გელათის ამოასტრშია დასაფლავებული, დაუწერია თუ უთარგმნია, შემდეგი თხზულებანი: 1) სიტყვა განხორციელებისათვის ძისა ღვთისა, 2) «ქალწულებისათვის» ბასილი დიდისა, 3) «მოწამეობისა გვრგვნი» განსამხნეველად აგარიანთაგან დევნილ ქართველებისა, 4) გრიგოლ ნაზიანზელის 186-მუხლიანი სიტყვა სტიხად (S 379, გვ

2) გიორგი ოლთისელი, პლ. იოსელიანის ცნობით, გარდაიცვალა ათონის მთაზე 1072 წელს. მან ვაღმთარგმნა ბერძნულიდან ტიბიკონი საბა განწმედილის მონასტრისა, სიტყვანი მაქსიმე აღმსარებელისა და ოქროს წყარო იოანე ოქროპირისაო გიორგი ოლთისელი არის ცნობილი წინამძღვარი ათონის ივერიის მონასტრისა, რომელიც ამ თანამდებობაზე აყვანილ იქნა გიორგი მთაწმიდლის გარდაცვალების შემდეგ. ის არაშცოვ 1072 წელს, 1077 წელსაც ცოცხალი იყო. ხელნაწერთა მინაწერებიდან ეგებულობთ, რომ გიორგის ბრძანებით ზმირად გადაწერებოდა ხოლმე ესა თუ ის თხზულება. მაგრამ იმას რომ თვითონ უთარგმნოს რაჟე, არსაიდან ჩანს. ევროპოდ, ტიბიკონი საბა განწმედილისა ქართულად ითარგმნა არაუადრეს მეთორმეტე საუკუნისა (K. Kekelidze. Литургические группы памятники, стр. 507—510); «სიტყუანი» ან თხზულებანი მაქსიმე აღმსარებლისა ვაღმოდებელია ექვთიმე ათონელისა და ნიკოლოზ გულაბერძინი მიერ. რაც შეეხება იოანე ოქროპირის ოქროს წყაროს (S 2436, 2600, 3650), ის შედგენილია XVIII საუკუნეში გაბრიელ მცირის მიერ და საბუთს იძისას, რომ ის გიორგი ოლთისელის მიერაა ნათარგმნი, ვერსად ეპოულობთ. 3) იოანე პატრიკ უოფილი, ანტონ კათოლიკოსის ცნობით, იყო დიდებული მთავარი, რომელიც მერე ბერად შემდგარა. ამასთანავე აწიგნთა თარგმანი, «ფილოსოფოსი საღმრთო» და «ბერძენთა შორის ქება-სხმა განამენილი» («წყობილსიტყვაობა», სტროფი 725 — 726) ეს იოანე მოხსენებულია გიორგი მთაწმიდლის ბიოგრაფიაში, სადაც ნათქვამია, რომ მას აფრიადითა შრომითა და გულსმოდგინებითა აღუწერია გიორგის მიერ თარგმნილ თხზულებათა «ხანდუჯი და ანდერძი», რაჟეამს იგი თავისა თვისსათვის გარდაიწერა წმინდანი ესე წიგნნი» («ათონის კრებ.» გვ. 311). მაგრამ მას რომ თვითონ უთარგმნოს რაჟე, არსაიდან ჩანს. პლ. იოსელიანიც კი არას ამბობს ამის შესახებ. 4) ანტონი მნათი, რომელიც პლ. იოსელიანის ცნობით, გარდაიცვალა 1085 წელს, ანტონ კათოლიკოსის სიტყვით, ყოფილა აწიგნთა თარგმანი, სიბრძნისმოყუარე. ღვთისშეტყველი და რიტორია («წყობილსიტყვაობა», სტროფი 715—716) პლ. იოსელიანი გვამცნობს, რომ ანტონს დაუწერია ექვთიმე ათონელის საგალობლებიო, ექვთიმეს საგალობლები, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, დაუწერიათ ზოსიმეს, ბასილსა და გიორგი ათონელს. შეიძლება ანტონსაც შეეთხზას რაჟე ამის მსგავსი. მაგრამ ვერსად ასეთ საგალობლებს დღეს-დღეობით ჩვენ ვეპოულობთ. 5) მიხეილ კათოლიკოსი, რომლის შესახებ ცნობები მხოლოდ ზ. კიკინაძეს დაუბეჭდავს («ქართული მწერლობა მეთორმეტე საუკუნეში», გვ. 24 — 25), აღზრდილი ყოფილა საქართველოში. უმგზავრია იერუსალიმში, ათონის მთაზე და სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ თავი გამოუჩენია როგორც სომეხთა წინააღმდეგ პოლემისტს. მიხეილს, რომელიც, კიკინაძის ცნობით, 1114 — 1171 წლებში ცხოვრობდა, დაუწერია «მამათა კრება». — მოთხრობა მსოფლიო კრებათა შესახებ. რომელიც თითქოს მეთვრამეტე საუკუნეში დაკარგულა. «გვრგვნი», რომელიც მეცამეტე საუკუნეში დაკარგულა და მერე სხვას უთარგმნია ხელმეორედ, ცხოვრება სოფრონ პალესტინელისა და დავით აღმაშენებლის ძის, დიმიტრი მეფისა. მეთორმეტე საუკუნეში ჩვენ ვიცით მხოლოდ ერთადერთი კათოლიკოსი მიხეილა (1178 — 1186 წლებში), რომელიც ცნობილია მხოლოდ თავისი უარყოფითი მხარეებით და არაფერი მწერლობაში არ გაუკეთებია. საეკუთა თვით სია მიხეილის თხზულებათა, ყოველ შემთხვევაში, ჩვენს მწერლობაში რომ «მამათა კრების» მსგავსი თხზულება არ ყოფილა. ამას ამოწმებს, სხვათა შორის, ტიმოთე მიტროპოლიტი თავისი «მარწუხის» შესავალში, თან ამ თხზულების თარგმანს ზ. კიკინაძე სხვა ადგილას («ქართული მწერლობა, XIII — XVI სს.», გვ. 1 — 2)

103 — 119), 5) დასდებულ-საგალობელნი წმიდათანი და 6) ლექსი იამბიკოდ ღეთისმშობლის პატივად¹.

ფერ ვიტყვით, რამდენად სანდოა ეს ნუსხა, ვინაიდან აქ ჩამოთვლილი თხზულებანი, გარდა მეოთხისა, არსად არ შეგვხვედრია. თუ მეოთხე მართლა პეტრეს ეკუთვნის, იქასვე უნდა მივაკუთვნოთ ის 24 იამბიკო გრიგოლ ღეთისმეტყველისა, რომელიც ჩვენ გვაქვს S 379 ხელნაწერში.

ერთადერთი შრომა პეტრესი, რომელსაც მისი სახელი აწერია, არის თარგმანი იოანე სინელის კლემენტისა პატრიარქ ფოტის სკოლიოებიტურთ (A 39). ამ თარგმანს ბოლოში დართული აქვს იამბიკო, რომლის კადუზწერილობა ამბობს: «კიბედ ვინამ ცად მიმავლენ, წაშვიმართე». აგრეთვე მას აქვს ორი შრგვლივწარწერა. ერთი იამბიკოს გარშემო, რომელიც ასეთ ფრაზას გვძლევს: «კიბე განსთალე გელათს ნაგები», მეორე — «პეტრე წერად ვეცადე». უფრო მკაფიოდ პეტრეს მთავმწებლობას ამჟღავნებს შემდეგი იამბიკო:

აჰა შენთაჲ, დიდო, იქართლეს კუალად
კიბე ხარისხთა, ცად მყვანთა, იოანნი,
თნებისა ლექსთა, ქრისტეს ქუესწორ თამ-რატკნთა

აქუთუნებს კათალიკოს არსნი ბულშაასიზისძეს, 6) თეოდორე ქართველი, ზ. ჭიჭინაძის ცნობით, ცხოვრობდა 1101 — 1131 წლებში: ის აღიზარდა იერუსალიმში ჯვარის მონასტერში. ზედმიწევნით შეუწავლია ბერძნული ენა ასე რომ ბერძნებს ნიკოპიდის კათედრაზე აუყვანიათ ეპისკოპოსად. თეოდორეს უთარგმნია შემდეგი წიგნები: საბარება ლუკასი და მარკოზისი, სამოციქულო, სტოდორის მონასტრის მარხვაჟნი, წიგნი «ფუტყარი» და «მარგალიტიდან» გამოკრებილი ადგილები (ქართული მწერლობა მეთორმეტე საუკუნეში, გვ. 27). თეოდორეს პიროვნებასაც რომ დავანებოთ თავი, თვით სია მის მიერ ნათარგმნ თხზულებათა პირდაპირ ფანტასტიკურია. ქართულ მწერლობაში საბარებისა და სამოციქულოს უკანასკნელი თარგმანი ეკუთვნის გიორგი მთაწმიდელს. ვფიქრობთ, მეორესა და იოანე ჭიჭინაძეს, არც ერთი იოანეს ან სხვა ვინმეს ისინი პეტრე არ უთარგმნია. «სტოდორის მარხვაჟნი» ვადმოთარგმნა გიორგი მთაწმიდელმა, «ფუტყარი», როგორც უკვე აღვნიშნეთ, სტეფანე ათონელმა. ხოლო «მარგალიტის» ზოგიერთი ნაწილი უნდა ეთარგმნოს ექვთიმე ათონელს. ყოველ შემთხვევაში, ეფრემ მეციარის ცნობით, მარგალიტო (სინას მთის ხელნ. № 85: A 50) უკვე მეთორმეტე საუკუნეში იყო ვადმოთარგმნილი (თ. ფორდანიია, ქრონიკები, I, 218), 7) გიორგი ქუონდიდელი გამოჩენილი საეკლესიო და სახელმწიფო მოღვაწე მეთორმეტე საუკუნის დასაწყისისა: ეს იქიდანაც ჩანს, რომ რუის-ურბნისის კრების «ძველისწერა» მას აღიარებს ათეოდად წმიდისა ამის კრებისაჲ (თ. ფორდანიია, ქრონიკები, II, გვ. 7!) 1103 — 1110 წლებში ვიორგის ჰეონდიდლობა მოუღია. ვინაიდან 1103 წელს რუის-ურბნისის კრება მას ჯერ კიდევ უბრალო «მოხაზონად» იხსენიებს, ხოლო სამშვილდისა და ტერნას აღმშენებ, 1112 წელს, ის უკვე ჰეონდიდობა მოასვენებელი (ი. ჯაფარიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, II, 511). გიორგი რომ გამოჩენილი მეცნიერი და მწიგნობარი ყოფილა ამას მისი თანამდებობა მწიგნობართ-უხუცესობაჲ ყოველზე მეტად ამტკიცებს და ამასათვის სრულიად სავსებო არაა მას მივაწეროთ რაღაც «დაბაჲ» და «სიმონ კანანელისა და ანდრია მოციქულის ცხოვრება», როგორც ამას ჩადის ზ. ჭიჭინაძე (ქართული მწერლობა მეთორმეტე საუკუნეში, გვ. 29). მით უმეტეს, რომ თავის მეორე თხზულებაში «სიმონ კანანელისა და ანდრია მოციქულის ცხოვრებისა» დამწერად ზ. ჭიჭინაძე მეთორმეტე საუკუნის მოღვაწეს, ვილაც მასილ მთავარეპისკოპოსს, თვლის (ქართული მწერლობა, XIII — XVI სს., გვ. 23).

¹ «წყობილსიტყვაობა», წიგნენა 144; ზ. ჭიჭინაძე, ქართული მწერლობა, XIII — XVI სს., გვ. 2.

შენ სულსახელმან, შენ ლეწამან ინებე რა
სძლის ყვანა მათი, პეტრესგან ნერგულისა¹,

თუმცა იოანე სინელის კლემაქსი ნათარგმნი იყო ექვთიმე ათონელის მიერ. მაგრამ ის ჩვენი მწერლობის მეორე პერიოდში განსაკუთრებით პეტრიწონულ სალიტერატურო წრეებში, მკითხველებს არ აკმაყოფილებდა. ვინაიდან სიტყვასიტყვით კი არ იყო ნათარგმნი, არამედ ექვთიმესებურად. თავისუფლად და მარტივად. ამიტომ პეტრეს კვლავ გადმოუთარგმნია იგი გელათში («კიბე გელათს ნაგები») და დედნად აუღია ისეთი რედაქცია, რომელსაც თანდართულა ჰქონდა ფოტი პატრიარქის სქოლიოები. ამ თარგმანიდან ნათლად ჩანს, რომ პეტრე მიმდევარი ყოფილა პეტრიწონული სკოლისა, რომლის ნორმებს ჩვენ ვხედავთ ამ თარგმანის ყოველ სტრიქონში.

55. შაქარი მღვდელი

XIII—XV საუკუნეში უთარგმნიათ თუ გადმოუკეთებიათ ქართულად «ცხოვება და მოქალაქობა წმიდისა და ნეტარისა შამისა ჩუენისა პეტრე ქართველისა, რომელი იყო ძე ქართველთა მეფისა»². პეტრე იყო ძე მეფის ვარახ ბაქურისა³ და ერისკაცობაში მურვანოზი ერქვა. დაიბადა ის 412 წელს და, როდესაც 12 წლისა შეიქნა, თეოდოსი იმპერატორმა კონსტანტინოპოლს გაიწვია მძევლად. ჩათა ქართველები სპარსელებს არ მიჰკერძებოდნენ. აქ, სასახლეში, მან შეისწავლა ბერძნული ენა და ყოველგვარი მეცნიერება, მაგრამ, ვინაიდან სასახლის ცხოვრება მას არ აკმაყოფილებდა, ადგა ღამე და გაიპარა იერუსალიმში, სადაც სხვადასხვა მონასტერში მოღვაწეობდა. მეხუთე საუკუნის ნახევარში ის აირჩიეს მიუმიის ან მაიუმის, იგივე ღაზის, ეპისკოპოსად. ის ცნობილი იყო, როგორც მიმდევარი მონოფიზიტთა იდეოლოგიისა. თუმცა აქტიურ მებრძოლად არასდროს არ ყოფილა. გარდაიცვალა პეტრე 489 წელს. მისი ცხოვრება მეხუთე საუკუნის გასულს თუ მეექვსის დამდეგს აღუწერია. თუ ქართულ ვერსიას დავეჯერებთ, მის მოწაფესა და თანამხლებელს შაქარისა, ქართველს, ასურულ ენაზე («ცხოვება», გვ. 2—3)⁴. ხოლო ქართულად უთარგმნია-

¹ A 39. № 711, ფ. 105. ს. ყუბანეიშვილი. ქრესტომათია I, გვ. 394. პეტრეს ეს შრომა, 21 თავიდან, სვიმონ სუცესმონაზონს უთარგმნია. უსქოლიოდ. სომხურ ენაზე. ხოლო იოანე სინელის ბიოგრაფია მას გადაუთარგმნია ექვთიმე ათონელის თარგმანიდან (ილ. აბულაძე, რუსთაველას ხანის ქართულიდან ნათარგმნი ძველი სომხურა მწერლობის ტექსტები, გენიშკის ამომბეუ, III, 128 — 130).

² Н. Марр. Житие Петра Ивера, царевича-подвижника и епископа Мажюмского, «Православ. Палест. Сборник», т. XVI, вып. II, Петерб. 1896 г.; ს. ყუბანეიშვილი, ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, გვ. 256 — 272.

³ ნამდვილად ბუზმარიოსისა და დიდი ბაქურის ქალის ბაქურდებტისა (კ. კეკელიძე, ქართული ეპლტურის ორი დღესასწაული, ეურნალ «მნათობი» 1929, № 7, გვ. 148).

⁴ ნამდვილად კი შაქარია რიტორს, ისაიისა და სვეეროზ ანტიოქელის ცხოვრებისა და ცნობილი «საეკლესიო ისტორიის» ავტორს, დაუწერია ბერძნულად პეტრე მაიუმელის ცხოვრება; ეს ბერძნული «ცხოვრება» არ შენახ; და, დარჩენილა მხოლოდ ფრაგმენტები ასურული თარგმანისა, იმ თარგმანისა, რომელიც საფუძვლად უძევს ქართულ ვერსიას (კ. კეკელიძე, იქვე, გვ. 137 — 178). შაქარია რიტორი შაქარისა შაქარია ქართველად უძგვევია.

გადმოუკეთებია ვილაც მღვდელს მაკარი მესხს. ამის შესახებ ცხოვრებაში ნათქვამია: «ესე ცხოვრება წმიდისა და ნეტარისა მამისა ჩუენისა პეტრე ქართველისა ამას კურთხეულსა ზაქარიას, მოწაფესა მის წმიდისა პეტრესა, ასურებითა აღეწერა, ვინაჲდან ფრიად მეცნიერ ყოფილა მათსა ენასა და კულად რამეთუ პალესტინეს ასურნი მრავალნი არიან და დიდ და უფროსად ქალაქსა მაიუმისასა, სადა იგი წმიდა პეტრე მღვდელთმოძღურობდა. ხოლო მე, გლახკმან მაკარ ხუცესმან მესხმან¹, გადმოვთარგმნე ქართულად ასურთა ენისაგან, რამეთუ ფრიად მეცნიერ ვიყავ მეცა მათსა ენასა.

მაკარის შრომა ჩვენამდე პირვანდელი სახით არ შენახულა, მისთვის რედაქცია გაუკეთებია ვილაც პავლე დეკანოზს, რომელიც ამბობს: „წმიდანო ღმრთისანო ჯა მამანო ღმერთშემოსილნო... ლოცვა ყავთ ჩემთვისცა პავლე ხუცისა და დეკანოზისა, დაღაცათუ წერა არა ვიციოდი. არამედ გულისმოდგინება ფრიად მაქუნდა... ღმერთმან უწყის, თუ რა ჭირი მინახავს ამის წმიდისა... ცხოვრებისა წერასა და ნუ შემიწუხდებით — გადამივრცელებია შესავალითაცა და სასწაულთა მიწყებითა და ბოლოსა კეთილად დასრულებით» (გვ. 53). ყოველივე ეს პავლეს ჩაუდენია იმიტომ, რომ დედანი, რომლიდანაც ის წერდა, აშლილი და უთავბოლო ყოფილა, საეკლესიოდ საკითხავეი წიგნი კი «არა აშლილი ჯამსო», ამბობს ის. შაოთლაც, პავლე: უნდა ეკუთვნოდეს ბოლოსიტყვაობა (თ 1 და 70). პავლეს რედაქციიდან ვილაცას გადმოუკეთებია მოკლე სვინაქსარული რედაქცია და ამ უკანასკნელიდან ვახტანგ მეექვსესა, როდესაც ის ჯერ კიდევ გაბგებელი იყო, მაშასადამე, 1711 წლამდე, შეუტანია ქართლის ცხოვრებაში (გვ. 139).

როდის თარგმნა მაკარი მღვდელმა ასურული ცხოვრება ქართულად? ცხოვრებაში მოხსენებულია «ნიკიტა საღმრთო ფილოსოფოსი» (გარდაიცვ. 890 წ.), თბზულება «ვიმოსლვანი და ქადაგებანი» ანდრია მოციქულისანი (გვ. 3), რომელიც ქართულად შეათე საუკუნის გასულს ითარგმნა ექვთიმე ათონელის მიერ; აქვე გვხვდება ცნობა ნინოს ქადაგების შესახებ (გვ. 3), რომელიც IX — X სს. იკიდებს ფეხს ჩვენში; მას შემდეგო, ნათქვამია აქ, «არა მიდრეკილ არს ქუეყანა იგი ქართლისა წმიდისა და მართლისა სარწმუნოებისაგან და არცა მივდრკეთ უკუნისამდე მადლითავე წმიდისა სამებისაო» (გვ. 3 — 4). ეს ადგილი გვაგონებს რუის-ურბნისის კრების (1103 წ.) ძეგლის წერის სიტყვებს «არცა განგყეთ შენ, სიქადულო ჩუენო მართლმადიდებლობაო, რომელსა არცა განმცემელ ქმნილ ვართ. ვინაჲთჲნ შემეცნებასა შენსა ქმნილ ვართ»². ამ ადგილების მიხედვით, რომელთაც, რასაკვირველია, ზაქარიას ვერ მივაკუთვნებთ, შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ცხოვრება იმდენად ნათარგმნი არაა. ამ სიტყვის ნამდვილი მნიშვნელობით, რამდენადაც გადმოკეთებულა; გადმოკეთებულა ის რუის-ურბნისის კრების შემდეგ. ენის მიხედვით, ნ. მაკარი მას XIII—XIV სს. აკუთვნებს (გვ. XX — XXI), თუმცა სიტყვა მებოსტნე, რომელიც მას,

¹ ს. ყუბანეიშვილი, ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, გვ. 272.

² «საქართვე. სამოთხე», გვ. 523.

სხვათა შორის, მოჰყავს თავისი მოსაზრებინ დასამტკიცებლად, გაცილებით აღრე გვხვდება სხვადასხვა ჰეგლში. ის უნდა გადმოკეთებული იყოს შეცამეტე საუკუნეში, როდესაც მ ა მ ლ ი უ კ თ ა შევიწროების გამო პალესტინელ ქართველებში ერთგვარი მოძრაობა დაწყებულა. მათ ამ დროს ჯგარის მონასტერსაც კი ათმევედნენ და, თავის უფლების დასამტკიცებლად იერუსალიმისა და საზოგადოდ პალესტინის სიწმიდეებზე, მათ, სხვათა შორის, ეს ცხოვრებაც გადმოუკეთებიათ. მაკარის შრომა არ არის გადმოკეთება-თარგმანი იმ ასურული «ცხოვრებისა», რომელიც გამოსცა R. R a a b e-მ¹. რაც შეეხება პ ა ვ ლ ე დ ე კ ა ნ ო ზ ს, მისი რედაქცია (ნ. მარის გამოცემა) განირჩევა მაკარის რედაქციისაგან (ყუბანეიშვილის გამოცემა) მხოლოდ ბოლო ანდერძით, არც წინასიტყვაობით, არც «სააწაულთა მიწყებით» ისინი არ განსხვავდებიან. ასე რომ, პავლე დეკანოზი, თუ კი მართლა ჩაიდინა მან ყველაფერი ის, რასაც ამბობს ანდერძში, უნდა იყოს მოღვაწე არა უგვიანეს XV საუკუნისა.

თუმცა ეს თბზულება ორიგინალური არაა, მაგრამ მასში შენახულა მრავალი საყურადღებო ცნობა ქართველთა წარსულიდან, მაგალითად, მეფის ვარაზბაკურის დახასიათება, ქართულ ენაზე მეხუთე საუკუნეში ს აღმართო წერილის არსებობა (გვ. 5), აღნიშვნა კავშირისა, რომელიც ამ დროს არსებობდა თურმე ქართლისა და სპარსეთის ეკლესიათა შორის², და აგრეთვე იერუსალიმსა და წმიდა ადვილებში მოგზაურობის ჩვეულებისა. საყურადღებოა ცნობა, რომ იერუსალიმში უკვე მეხუთე საუკუნიდან დაწყებულა ქართველთა ახალშენი: აქ მოშავალი ქართველებისათვის პეტრეს აუშენებია «სახლი სასტუმრო ქალაქსა შინა განსასუენებლად მომავალთა ძმათა ქართველთა» (გვ. 14 — 15), აქვე აუშენებია მას მონასტერი, რომელსა პ რ კ ჯ ა ნ «ქართველისა მონასტერი» (გვ. 16 — 17), ასეთივე მონასტერი აუშენებია მას იორდანის უდაბნოშიაც (გვ. 17).

ნ. ნიკოლოზ, ქართველთა მნათობი

ამ ნიკოლოზის შესახებ ბიოგრაფიული ცნობები ჩვენ არა გვაქვს. პ ლ . ი ო ს ე ლ ი ა ნ ი ს სიტყვით, ის ცხოვრობდა მეფის ვახტანგ, დიმიტრის ძის, დროს (1301 — 1308 წწ.), მაშასადამე, მეთოთხმეტე საუკუნის დამდეგს. ანტონ კათალიკოსი გვამცნობს, რომ ნიკოლოზი არის «აექსონი კანონთ, მრავალ აკოლოთიათ», და უჩვენებს მის ერთ ასეთ თბზულებას: «ამან უზომოდ წვმისა გარდამოსვლის დასაყენები შექმნა აკოლოთია, მხურვალსავედრი ღეთისადმი ერისაგინ, მალალგამოთქმით»³. ეს ა კ ო ლ ო თ ი ა ნიკოლოზის სახელით მართლაც გვხვდება ქართულ კ უ რ თ ხ ე ვ ა ნ შ ი, როგორც ხელნაწერს, ისე ნაბეჭდშიც⁴.

¹ Petrus der Iberer, Leipzig, 1895.

² აქ ნათქვამია: «მათ ეამთა იწამნეს წმიდანი მოწამენი სპარსეთს, ხოლო ქრისტეანეთა მათ, რომელნი იყვნეს მუნ. წარმოგზაუნეს ნაწილნი იგი წმიდათანი წინაშე მეფისა ვარაზბაკურისა» (გვ. 7)

³ «წყობილსიტყვაობა», სტროფი 779 — 780.

⁴ მოსკოვის გამოცემა, 1826 წ., გვ. 358 — 359.

მაგრამ მართლა არსებობდა თუ არა კიდევ სხვა «მისნი სრულნი საგალობელნი», რომელნიც პლ. იოსელიანს თითქოს ივერიის მონასტრის წიგნებში უნახავს¹, ამისი თქმა ძნელია. შეიძლება, როგორც ლიტურგისტს, მას ეკუთვნოდეს ის წესები, კერძოდ, «განგება წყლის კურთხევისა», რომელნიც 1306 — 1316 წლებშია ნათარგმნი ქართულად ბერძნულიდან².

27. ბაგრატ ბატონიშვილი

ბაგრატ ბატონიშვილი, ზ. კიკინაძის ცნობით, ცხოვრობდა 1511 — 1573 წლებში³; მატეანის სიტყვით, 1539 წელს ის ბერად აღკვეცილა⁴. სხვა ბიოგრაფიული ცნობა მის შესახებ ჩვენ არ მოგვეპოვება. ბაგრატიანთაგან დარჩენილი ერთი პოლემიკური ანტიმაჰმადიანური თხზულება, რომელსაც ეწოდება «მოთხრობაჲ სჯულთა უღმრთოთა ისმაილიტთაჲ», თხზულება იწყება მაჰმადის მოკლულ ბიოგრაფიითა და მისი მოღვაწეობის წარმოშობის ამბით, რომელსაც მისდევს ელემენტარული ცნობები ძველისა და ახალი აღთქმის საღმრთო ისტორიიდან, ცნობები ისმაიტიელთა შესახებ აბრაამიდან ერეკლე კეისრამდე, მიმოხილვა მაჰმადის სასწაულებისა და ყურანისა და შენიშვნა, რომ ქრისტიანობის ქეშმარიტებას ადასტურებს მრავალი წიგნი ძველისა და ახალი აღთქმისა, აგრეთვე ეკლესიის ღვთივგანბრძნობილ მამათა თხზულებანი, ხოლო მაჰმადიანთ სურთ მხოლოდ ერთი წიგნის, ბილწი ყურანის, საშუალებით დაგვიმტკიცონ თავიანთი სარწმუნოების ქეშმარიტებაო. ამის შემდეგ იწყება «წინაგანწყობა მართლისა სარწმუნოებისა», ამ ნაწილს ავტორი იწყებს ღვთაების შესახებ დოგმატიკური მოძღვრებით, უმთავრესად ძველი აღთქმის ბიბლიური წიგნების მიხედვით. მაჰმადიანის შეკითხვაზე — საიდან იცი შენ, წარმართმა და არა ებრაელმა, ეს მოძღვრებაო. — ავტორი გადმოგვცემს ისტორიას პტოლემეოსის დროს ებრაელთა ბიბლიის ბერძნულ ენაზე გადმოთარგმნისას და აგრეთვე — როგელმა მოცუქულმა რომელი წიგნი და რა ენაზე დაწერა, მაჰმადიანის შეკითხვაზე — შეხ. ქრთველს, რომელიც არც ებრაელი ხარ, არც წარმართი-ელინი, ვინ მოგცა ეს წიგნებიო, — გადმოგვცემს მოკლესა და არეულ-დარეულ ცნობებს «ძველ მთარგმნელთა» შესახებ, რომელთაც ელინური თუ სხვა ენიდან ქართულად გვითარგმნეს წიგნები. ამის შემდეგ ავტორი არღვევს მაჰმადიანთა რწმენას ყურანის წარმოშობის შესახებ, გადმოგვცემს ნამდვილ ბიბლიურ თქმულებას ადამისა და ევას შეცდომების შესახებ წინააღმდეგ მაჰმადიანთა რწმენისა, თითქოს ისინი პურის ხორბლის გამო შეცდნენო, და ანალიზს უკეთებს ყურანს — ეთანხმება თუ არა ის ქრისტიანთა წიგნებს. მერე ავტორი იძლევა პასუხს მაჰმადიანთა შემდეგ საკითხზე: რაოდენ ღმერთსა სცემ თაყვანს, იესო ღმერთად გრწამს თუ კაცად, რაისათვის განხორციელდა ქრისტე, რატომ აცვეს ის ჯვარს. — გზადაგზა ის არღვევს მაჰ-

¹ «წყობილსიტყვაობა» შენიშვნა 149.

² К. Кекелидзе, Литургические грузинские памятники, стр. 57, 150.

³ «ქართული მწერლობა. XIII — XVI სს.», გვ. 27.

⁴ «ქართლის ცხოვრება», II, 23, 271.

მადიანთა თქმულებას. — თითქოს ჯვარს იესო ქი არ აკეეს, არამედ სხვა ვინმე, რომელიც მას ჰგავდაო, — ლაპარაკობს და ათავებს ღორის ხოცვის ჭამისა და მაჰმადიანთა ყოველდღიური განბანის შესახებ მსჯელობით. როგორც ვხედავთ, ავტორს ძიზნად დაუსაბავს მაჰმადიანობის განქიქება მიღებულ ყაიდაზე. ზოგიერთი დეტალისა და მაჰმადიანური ტერმინის სპარსული ფორმის მიხედვით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ბაგრატს სახეში ჰყავს სპარსელი მაჰმადიანები — შიიტები. ამ თხზულებას ბევრი მკითხველი ჰყოლია ძველად და არა ერთ ავტორს უსაოგებლნია იმით თავის შრომის დაწერის დროს¹.

სხვათა შორის, ეს თხზულება გაუღექსავს მეფე გიორგი XI ბრძანებით შემოქმედის მიტროპოლიტს იაკობ დ უ მ მ ა ძ ე ს (1647 — 1713 წწ.) შემდეგი სათაურით: «უსჯულოებისა მუქამედის და ქრისტიანეთა გაბაასება». ბაგრატთან შედარებით, იაკობი მეტ ორიგინალობას იჩენს აპოლოგეტიკურ ნაწილში, სადაც ლაპარაკია მაცხოვრის განკაცების, ხატთა თაყვანისცემის, ევქარისტისა და იესო ქრისტესა და მაჰმადის უოთიერთობის შესახებ. ნუსხები ამ თხზულებისა ხშირად გვხვდება ჩვენს სიძველეთსადაცავეში.

ამ თხზულების დაწერა და გაღექსვა გამოწვეული იყო მაჰმადიანობის პოპულარის გაძლიერებით როგორც ბაგრატ ბატონიშვილის, ისე იაკობ დუმბაძის დროს.

58. კვიპრიანე სამთავნელი

კვიპრიანე, სამთავისის ეპისკოპოსი, ყოფილა თანამედროვე დომენტი კათოლიკოსისა (1704 — 1729), რომელიც მას უწოდებს «ბერძნულს ენაში დახელოვნებულს». ის დიდგვარიანი კაცი იყო. არაგვის ერისთავთა ოჯახიდან, და თან განათლებულიც. ცოდნა ბერძნული ენისა, რომელიც შეუსწავლია იერუსალიმის პატრიარქ დოსითეოზთან, მას გამოუჩენია სხვადასხვა თხზულების თარგმნაში. მის შრომათაგან, რომელნიც ჩვენ ვიცით, მნიშვნელოვანია კ უ რ თ ხ ე ვ ა ნ ი, გადმოღებული ბერძნულიდან დომენტი კათოლიკოსის დავალებით. ეს კ უ რ თ ხ ე ვ ა ნ ი ორი რედაქციით გავრცელდა საქართველოში: ვრცელითა და მოკლეთი. სლავური კ უ რ თ ხ ე ვ ა ნ ი ს მიხედვით ის არ შეუსწოვრებიათ და ბოლომდის დარჩა ქართულ ლიტურგიკულ პრაქტიკაში². პლ. იოსელიანი კვიპრიანე სამთავნელს თვლის იოანე ბოლნელის (X — XI სს.) მოწაფედ და კ უ რ თ ხ ე ვ ა ნ ს — იოანესა და კვიპრიანეს კოლექტიურ შრომად³, მაგრამ ეს არის ფაქტების ჩვეულებრივი აღრევა. რაც გაუგებრობაზეა დამყარებული და ასე ახასიათებს პლ. იოსელიანის ისტორიულ-ლიტერატურულ ექსკურსებს. კვიპრიანე

¹ Акад. Н. Марр. Из книги царевича Баграта о грузинских переводах духовных сочинений и героической повести Дареджаниани, «Известия Академии Наук», т. X, февраль, 1894 г., стр. 235—244; ზ. ჭიჭინაძე, ქართული მწერლობა, VIII—XVI სს., გვ. 27; А. Х а х а н о в. Очерки по истории Грузии словестности, вып. III, стр. 323

² К. К е ж е л и д з е. Грузинские литургические памятники, стр. XVII—XVIII. კ უ რ თ ხ ე ვ ა ნ ი პირველად დაიბეჭდა თბილისში 1713 წ.

³ «წიგობილსიტყვაობა», შენ. 110.

ნესვე უთარგმნია ბერძნულიდან, კათოლიკოს დომენტის ბრძანებით, «განმარტება ეკლესიისა და კურთხევა მისი», რომელიც 1719 წელს დაიბეჭდა კიდევა¹. მასვე უთარგმნია 1703 წელს ბერძნულიდან «საქმენი შვიდთა სასიკუდინეთი ცოდვათანი»². სქემა თხზულებისა ასეთია: დაბატულია ხე, რომლის ძირში ესა თუ ის მომაკვდინებელი ცოდვაა მოთავსებული, ხოლო წვერში — მისი განმაქარწყლებელი მადლი; «ხის ძირს», ან მომაკვდინებელი ცოდვიდან, «ალმოცეუნებიან და მისდევენ სხუანი ათნი ცოდვანი», ხუთ-ხუთი აქეთ-იქით. ტექსტში, რომელიც დართული აქვს სურათს, განმარტებულია მომაკვდინებელი ცოდვა და მადლი.

ჩვენამდე შენახულა აგრეთვე კვიპრიანეს მიერ 1711 წელს დაწერილი გუჯარი, რომელსაც აძლევს დოდოს წინამძღვარი ზაქარია ბატონიშვილ სიმონს მონასტრისათვის ვენახის შეძენის გამო³.

59. ნიკოლოზ რუსთველი

ნიკოლოზ რუსთველი გვარით იყო ჩერქეზიშვილი. ბიოგრაფიული ცნობები მის შესახებ არ მოგვეპოვება, მხოლოდ აქა-იქ სიგელ-გუჯრებში გვხვდება მისი სახელი და ამ გზით შესაძლებელია გავითვალისწინოთ ზოგიერთი ფაქტი მისი ცხოვრებისა. რუსთავის მიტროპოლიტად ნიკოლოზი დაუდგენია კახეთის მეფეს დავით იმამყულიხანს, როგორც ეს ჩანს 1722 წლის გუჯარიდან⁴. მხოლოდ როდის, რომელ წელს, ეს არ ვიცით, ყოველ შემთხვევაში, ეს ამბავი 1703 წელზე ადრე ვერ დაიდება. ასე რომ, ის «ნიკოლოზ რუსთველი», რომელიც ხელს აწერს ერთ. დავითგარეჯის, 1690 წლის სიგელს⁵, ნიკოლოზ ჩერქეზიშვილი არ უნდა იყოს. 1711 წელს კათოლიკოს დომენტის, იმავე დავით იმამყულიხანისა და ვახტანგ მეფის შეამდგომლობით, ნიკოლოზისათვის, რადგანაც «რუსთველი დროშის პატრონი და სარდალი იყო», ბისონი ჩაუცმევია⁶. 1721 წელს ის კიდეც რუსთველია, ვინაიდან ამ წელს მას დაუწერია ალავერდის ტაძრის ერთ-ერთი სიგელი⁷. რუსთველია ის 1722 წელსაც, როგორც ამაჲ ნათელყოფს დავით იმამყულიხანის ზემოდასახელებული 1722 წლის სიგელი. 1724 წელს ის უკვე რუსთველად აღარ ჩანს, ვინაიდან კახეთის სამღვდელთა 1724 წლის თხოვნას იმ-

¹ «ძველი საქართველო», III, 98, 291 — 292.

² A 1134. ფურც. 56 — 64.

³ თ. გორდანიძე, ქართლ-კახეთის მონასტრებისა და ეკლესიების ისტორიული საბუთები, გვ. 39, 40.

⁴ ს. კაკაბაძე, ისტორიული საბუთები, I, 1913 წ.; Д. Пурцеладзе, Грузинские церковные гуджары, стр. 2.

⁵ თ. გორდანიძე, ქართლ-კახეთის მონასტრებისა და ეკლესიების ისტორიული საბუთები, გვ. 9 — 11.

⁶ იქვე, გვ. 195, 250 — 252.

⁷ იქვე, გვ. 232 — 234.

პერატორ პეტრე დიდის სახელზე ხელს აწერს ბესარიონ რუსთველი¹ და არა ნიკოლოზი. მისი დამდგინებლისა და კეთილისმყოფელის დავით იმამყულიხანის გარდაცვალების შემდეგ (1723 წ.) ნიკოლოზს კათედრისათვის თავი დაუხეობია და 1724 წელს ვახტანგ მეექვსეს, იმ ხუთ ეპისკოპოსთა შორის, რომელნიც მას რუსეთს გაჰყვნენ, იმერეთს გადაჰყოლია². როგორც ჭკემით დაეინახავთ, ამას რუსეთს წასვლა გადაუფიქრნია, იმერეთსავე დარჩენილა და თავი შეუფარებია მეფის ალექსანდრე მეხუთისა და აფხაზეთის კათოლიკოსის გრიგოლ მეორისათვის. თ. ჟოღანიანი ამბობს, რომ ნიკოლოზ რუსთველი, რომელიც მას ორბელიანად მიიჩნია, მეფე ვახტანგს გადაჰყვა რუსეთს და იქ მოკვდა 1728 წ. ივლისის 19-ს³. ხოლო პლ. იოსელიანი მის სიკვდილს 1729 წ. უჩვენებს⁴. პირველ ყოვლისა, უნდა შევნიშნოთ, რომ ნიკოლოზ რუსთველი ვახტანგს რუსეთში არ გაჰყოლია. ის ნიკოლოზი, რომელიც მართლაც გადაჰყვა ვახტანგს რუსეთში, იყო ნიკოლოზ ორბელიანი, თბილისის მიტროპოლიტი. ეს ნათლად ჩანს ვახტანგ მეფის 1730 წ. ორბელიანებისადმი ბოძებული წყალობის წიგნიდან, სადაც ის პირდაპირ ამბობს, რომ, «როდესაც რუსეთს წამოვედით, თან გუიახლა თბილელ მიტროპოლიტი ნიკოლოზიო»⁵. ამასვე ადასტურებს სინოდის არქივის საქმეებიც, რომლებიდანაც ჩანს, რომ 1727 წელს პეტრე მეორეს კონსტანტინოპოლში მონაწილეობას ღებულობს თბილელი მიტროპოლიტი ნიკოლოზი. ხოლო 1728 წელს მას, თბილელ მიტროპოლიტ ნიკოლოზს, აძლევენ 300 მანეთს⁶. არც ისაა მართალი, ვითომც ნიკოლოზ რუსთველი გარდაცვლილიყო 1728 თუ 1729 წელს. მართლაც, ჩვენამდე შენახულა აფხაზეთის კათოლიკოსის გრიგოლ მეორის «იხდგარი მამულია და შემწირველობისა», ბიჭვინთის ტაძრისათვის ბოძებულა, რომელიც მისი ბრძანებით აღუწერია ნიკოლოზ რუსთველს «ქრისტეს აქეთ ჩლლზ, ქორონიკონსა შპა», ესე იგი 1733 წელს⁷. ამნაირად, ის 1733 წელს ჯერ კიდევ ცოცხალი ყოფილა. ამ ყველაფერი, რაც შეგვიძლია ჯერ-ჯერობით ვთქვათ ნიკოლოზ რუსთველის ცხოვრების შესახებ.

ნიკოლოზი განათლებული კაცი ყოფილა. ჯერ კიდევ დავით იმამყულიხანი შენიშნავს ზემოდასახელებული 1722 წლის გუჯარში: «მე შევაჩვევ რუსთავეის ეკლესია და დავადგინე მიტროპოლიტად რუსთავეის ეპარქიისა ნიკოლოზ ჩერქე-

¹ Броссе, Переписка грузинских царей с иностранными государями, стр. 170—172.

² В II. Hist.—Phil., III. 63; Brosset. Hist. Georg., II, I, p. 598.

³ თ. ჟოღანიანი, ქართლ-კახეთის მონასტრებისა და ეკლესიების ისტორიული საბუთები, გვ. 195.

⁴ ანტონ კათოლიკოსი, წყობილსიტყვაობა, შენიშვნა 144.

⁵ «საქართველოს სიძველეები», ტომი II, გვ. 357. ამასვე ადასტურებს თვით ნიკოლოზ თბილელი: А 849 и 853 ხელნაწერებში (М. Джанашивили, Описание рукоп. церков. Музея, I, I, стр. 71, 78—79).

⁶ «Описание документов и дел, хранящихся в архиве св. Синода», т. VII, 1827 год, стр. 325, прим. I; том VIII, 1828 г., стр. 461.

⁷ ს. კაცაბაძე, დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები, წიგნი I, თბილისი, 1921, გვ. 131 — 147.

ზიშვილი, კაცი ცნობილი ფილოსოფიური განათლებითო»¹. როგორც მწყემსი, ის გამოჩენილი მქადაგებელიც იყო. ანტონ კათოლიკოსი შენიშნავს, რომ მის ქადაგებებს, რომელთა ქება მას სიჭაბუკეში სმენია, «ჰრაცხდეს მის დროჲსა შინათა ყოველთა თქმულთა უმაღლეს უმჯობესად»². ამ დროს კი, მართლაც, სხვა გამოჩენილი მქადაგებლებიც ყოფილან. როგორც, მაგალითად, იობი, პიტარეთის მონასტრის წინამძღვარი, შესანიშნავი მგალობელი, და მღვდელმონაზონი გერმანე (გარდ. 1748 წ.). ნიკოლოზი ლიტურგიისტიც იყო, რასაც ადასტურებს ანტონ კათოლიკოსიც, როდესაც ეუბნება მას: «აკოლოთიას გიქებ, რაჲცა ჰქჳენო»³. დოდორქელ ხუცესმონაზონ გრიგოლთან ერთად ნიკოლოზს დაუწესებია ანტონ მარტყოფელის ხსენება 17 იანვარს და, საფიქრებელია, დაუწერია ამავე დროს მისი აკოლოთიაც⁴. მასვე შეუთხზავს აგრეთვე «საგალობლები წმიდა დოდოსი»⁵. ამავე დროს ნიკოლოზი ერთდროით აღჭურვილი და წინამზიანი ღვთისმეტყველიც ყოფილა, როგორც ეს ნათლად ჩანს მის მიერ გრიგოლ კათოლიკოსის ბრძანებით 1733 წელს აღწერილი ბიჭვინთის იადგრიდან ან სიგელიდან. თავში იადგარს დართული ჰქონდა იამბიკონ, რომლის აკროსტიქი ამბობს: «ნიკოლოზ რუსთველი ვმუსიკობ». ის წარმოადგენს ქებას ღვთისას ოთხშუხლად და კათოლიკოსი გრიგოლისას. იამბიკოს შემდეგ იწყება ვრცელი საღვთისმეტყველო ტრაქტატი, რომელიც შედგება შვიდი წყობისა ან თავისაგან; პირველ თავში ლაპარაკია ღვთაების ერთგვამოვნებისა და სამპიროვნების შესახებ, მეორეში წარმოდგენილია ღვთისმეტყველება ორი ბუნებისათვის, მესამეში — «შესხმა ანგელოზთათვის», მეოთხეში გვაქვს მოძღვრება «კაცთა დაბადებისათვის», მეხუთეში — «მღუდელთმოძღუართათვის», მეექვსეში — «მოწამეთათვის», მეშვიდეში — «მამათათვის». ამ უკანასკნელ თავში ავტორი, შენიშნავს რა, რომ წმიდა მამებმა «იმარტულეს თვნიერ სისხლისა დათხევისა», განაგრძობს: მეფეებმა და მდიდრებმა იწყეს მათ სახელზე ეკლესიათა აგება და განმშვენება, რომლებშიაც ღვთისა და «მამათა» სადიდებლად «განაგეს მღუდელთმთავარნი, პატრიარქნი, მთავარეპისკოპოსნი, მღუდელნი და დიაკონნი. ხოლო ამათ განწესებულთა და სამღუდელთა დასთა და კრებულთა თავად და მწყემსად და ზედამდგომელად განეჩინეს კათალიკოსნი, რათა ამათ მიერ განწმდენ, განათლდენ და სრულიქმნენ ერი ქრისტიანეთა, რომლისათვის დიდად ეღვაწათ მეფეთა, მთავართა და დარბაზიერთა განდიდებად ცათაიობაძვისა კათოლიკე ეკლესიისა ბიჭვინთისა ღვთისმშობლისა და სამოციქულოჲსა საყდრისა და მას ზედა მჯდომარისა კათალიკოსისა ამაღლებად, რათა შეეკრითა და განქსნითა მისითა ეგნენ საშეფონი ესე

¹ ს. კაკაბაძე, ისტორიული საბუთები, I, 1913 წ.; Д. Пурцеладзе, Грузинские церковные гуджары, стр. 2.

² «წყობილსიტყვაობა», სტროფი 679.

³ იქვე, სტროფი 690.

⁴ კაკაბაძე, ანტონ კათოლიკოსის სალიტურგიკო მოღვაწეობიდან, გვ. 10.

⁵ ნიკოლოზის დროსვე სხვა ლიტურგიისტიც ყოფილან, მაგალითად, იესე ქსნის ერისთავი (გარდ. 1739). რომელსაც შეუდგენია «აკოლოთია» წმ. მოწამეთა შალვა, ელიზბარ და ბიძინასი.

⁶ იამბიკოები მას ამერეთის მეფის ალექსანდრე მეხუთის სახელზედაც უწერია, როგორც «ქართლის ცხოვრების» ერთ-ერთი ნუსხიდან ჩანს («Описание», II, стр. 49 — 50).

ლიხთამერისა, აფხაზეთისა და ყოვლისა ჩრდილოეთისა ეკლესიისანიოა. ეს ქვეყნებშიო, ამბობს ის, მოქცეულია ანდრია პირველწოდებულის მიერ «ჩინებითა წმიდისა ღვთისმშობლისაათა», რომლის წილხდომილნი ვართ ჩვენო. კათოლიკოსები მუდამ ცდილობდნენ ბიჭვინთის შემკობას, ამიტომ მას სწირავდნენ სოფლებს, აგარაკებს, ჯვრებს, ხატებს და სხვა ყოველგვარ სამკაულებსო. მათი მიბაძვით, ამბობს გრიგოლ კათოლიკოსი, მეც ცოტა რამ შევმატე მის დიდებასო და ჩამოთლის დაწვრილებით, რაც კი მართლა შეუწირავს მისთვის. თავდება იადგარი საყმაროდ ვრცელი წყევა-კრულვით მათდამი, ვინც ამ შეწირულებას შეეხება. ჩამოთვლა შეწირულებისა და თვით წყევა-კრულვა ნიკოლოზის დაწვრილი არ უნდა იყოს. ჯერ ერთი — ენა ამ ნაწილისა შესამჩნევად განსხვავდება საღვთისმეტყველო ტრაქტატის ენისაგან, თან ფორმულა წყევა-კრულვისა განმეორებულია გრიგოლ კათოლიკოსის 1706 წ. სიგელში, რომელიც ბიჭვინთისავე სახელზეა დაწერილი¹. უნდა ვიფიქროთ, რომ გრიგოლმა ნიკოლოზს მიანდო ამ მნიშვნელოვანი იადგარისათვის შესავლის სახით საღვთისმეტყველო ტრაქტატის დაწერა, რომელსაც მერე დაუმატა სია შეწირულებათა და სტერეოტიპული ფორმულა წყევა-კრულვისა.

საერთოდ უნდა აღვნიშნოთ, რომ ნიკოლოზ რუსთველი თანამედროვეთაგან ცნობილი ყოფილა სიგელ-გუჯრების შედგენაში დახელოვნებულ მწერლად: მართლაც, ბიჭვინთის სიგელის გარდა, ჩვენამდე შენახულა 1717 წელს მისი ხელით დაწერილი «მზითევის წიგნი» დაკით იმამყულიჩანის დის ხვარაშნისა² და ალავერდის ტაძრის სიგელი 1721 წლისა³.

80. გრიგოლ დოდორაძე

მეჩვიდმეტე საუკუნის გასულსა და მეთვრამეტის დამდეგს ცნობილია გრიგოლ ვახვახიშვილი, დოდორაძის მოღვაწე. კახეთის ბაზიერთუხუცესის⁴ შვილი. ის განათლებული და განსწავლული კაცი ყოფილა. ამით, სხვათა შორის, აიხსნება, რომ მეთვრამეტე საუკუნის დამდეგს, 1703 წელს, კახეთის დედოფლის ანას ინიციატივით ჩატარებულ საეკლესიო-კალენდარული რეფორმის საქმეში მას, ნიკოლოზ ჩერქეზიშვილ რუსთველთან ერთად, წამყვანი როლი უთამაშნია. დომენტი კათოლიკოსთან ერთად ის უნდა იყოს ერთ-ერთი ინიციატორი იმ საქმისა, რომელიც გამოიხატებოდა ქართული წმიდანების ცხოვრება-მარტვილობათა შეკრებასა და მათგან თავისებური «მრავალთავის» ან «მეტაფრასის» შედგენაში.

გრიგოლის სახელთან დაკავშირებულია თბზულება, რომელსაც ეწოდება «წამებაჲ ყოვლადდიდებულისა მოწამისა დედოფლისა ქეთევანისაჲ, რომელი იწამა

¹ ს. კ ა კ ა ბ ა ძ ე, დასაჯელუ, საქართველოს საეკლესიო საბუთები, წიგნი I, გვ. 89 — 96.

² «Акты Кавказской Археографической Комиссии», I, стр. 34—35.

³ თ. ე ო რ დ ა ნ ი ა, ქართლ-კახეთის მონასტრებისა და ეკლესიების ისტორიული საბუთები, გვ. 232 — 234.

სპარსთა მეფისა შაჰაბაზ უსჯულოისა მიერ ქალაქსა შირაზისასაჲ». მასვე ეკუთვნის ჩინებული ჰიმნოგრაფიული შრომა, რომელშიაც; ს. 1-ზელია აგრეთვე ქეთევან დედოფლის ღვაწლი; ამ შრომას ეწოდება «აკოლოთია» და ორი ნაწილისაგან შედგება.

«ქეთევანის წამებაჲ» დაწერილია 1703 — 1713 წლებში დ. წარმოადგენს საკმაოდ მოზრდილ თხზულებას, რომელშიაც ეს ტრაგიკული ფაქტი ჩვენი წარსულისა უფრო ამომწურავად, ან, როგორც ანტონ I ამბობს, «ვრცლად და წესიერად, ბრწყინვალედ, არა ბნელად» არის გაშუქებული, ვიდრე სხვა ძრომებში, რომელნიც ამავე ფაქტს ეხეზიან. გრიგოლის შრომაში გადმოცემულია ისეთი ამბები და ფაქტები, რომელსაც სხვა საისტორიო წყაროში არ მოიპოვება. ამ შრომის ღირებულება იმდენად იყო მიჩნეული, რომ მომდევნო ხანის ისტორიკოსები მას გვერდს ვერ უვლიან და ქარბად სარგებლობენ მისი მონაცემებით. ასეთებია: ე. წ. «პარიზის ქრონიკას» ავტორი, ვახუშტი, ანტონ I და, საფიქრებელია, ბერი ეგნატაშვილი.

გრიგოლი ამ შრომაში გამოიყურება როგორც გულწრფელი პატრიოტი. ის მწვავედ განიცდის იმ ანტიანელ მდგომარეობას, რომელმაც გამოიწვია შირაზის ტრაგედია. ამავე დროს ცდილობს გაამხნევოს თანამედროვენი და ჩაუნერგოს გულში იმედი უკეთესი მომავლისა. თხზულება გამსჭვალულია უსახლვრო პრინციპების გრძნობით და ზიზღით ასეთი მტარვალისა და მოძალადის მიმართ, როგორიც იყო სპარსეთის სისხლისმსხელი მეფე აბას I.

§1. მაკრინე მონაზონი

იმ ქალთა შორის, რომელთაც თავისი წვლილი შეჰქონდათ ქართული მწერლობის საღაროში², ერთ-ერთი საპატიო ადგილი უნდა დაეთმოს მაკრინე მონაზონს. მაკრინე იყო ასული მეფის ირაკლი პირველისა და მისი მეუღლის ანა ჩოლოყაშვილისა. დაბადებულა ის კახეთში რამდენიმე წლით ადრე მისი ძმის თეიმურაზ მეორის დაბადებამდე, დაახლოებით 1646 — 1698 წლებში; ერობაში მას მარიამი ეწოდებოდა. მარიამი ადრე დაქორწინებულა, — ის ეკლად შეურთავს 1714 წლის მახლობლად კახთა მეფის სახლთ-ეხუცესს ედიშერ ჩოლოყაშვილს. 1715 წელს ედიშერი მომკვდარა ლეკებთან ბრძოლაში. ამის შემდეგ ის უმაღვე მონაზვნად შემდგარა მაკრინეს სახელით და თავისი ძმის, კახთა მეფის დავით იმამყული ხანის ნებართვით, ალავერდის ტაძართან დაჰკვიდრებულა. 1743 — 1744 წლებში ის ჯერ კიდევ ცოცხალია, უნდა გარდაცვლილიყოს არ უადრეს მეთვრამეტე საუკუნის ნახევრისა.

¹ დაწერილებით იხ. ტრ. რ უ ხ ა ძ ი ს ნარკვევში: «ახლად აღმოჩენილი ცხოვრება და წამება ქეთევან დედოფლისა» («ლიტერატურული ძიებანი», V, 229 — 267), სადაც მოყვებულია თხზულების ტექსტიც.

² კ ა ე კ ე ლ ი ძ ე, ქართველ ქალთა კულტურულ-საგანმანათლებლო კერები საქველ საუკუნეთა მახლობელ აღმოსავლეთში, ვნიშვის მ ო ა მ ბ ე, ტ. XIII, 107 — 119.

მაკრინეს ნამდვილი ეროვნული ქართული სკოლა გაუვლია; თეიმურაზ ბატონიშვილის სიტყვით, ის «იყო სწავლული ქართულსა ენასა ზედა ფრიად», იცოდა უცხო ენებიდან ფრანგული, სომხური და ბერძნული. უკანასკნელს მას ასწავლიდა იმ დროს ჩვენში მყოფი პამფილიის მიტროპოლიტი პართენიოსი.

მაკრინე ისეთ ხანაში ცხოვრობდა, როდესაც ჩვენი კულტურული ცხოვრება შეუწინაღობელივ დუღდა. ეს იყო ხანა ვახტანგ VI-ის და მისი სკოლისა, ხანა სულხან-საბა ორბელიანისა, კათოლიკოზ დომენტიასა, დასაწყისი ზანა ანტონ პირველის მოღვაწეობისა. საეკლესიო სფეროში ამ დროს შეინიშნება განსაკუთრებული მოძრაობა ქართული ეროვნული დღესასწაულების მოგვარებისა და მათთვის შესაფერი საგალობლებისა და «აკოლუთიის» შედგენისათვის; ხდება გადასინჯვა საეკლესიო კალენდრისა და წარმოებს კოდიფიკაციური მუშაობა აგიოგრაფიის დარგში. ებოჭის ასეთ მრავალმხრივსა და ინტენსიურ მუშაობას ჩაუთრევიან ახალგაზრდა, განათლებული და სამშობლოს მოყვარული მაკრინეც.

მაკრინეს ჯერ კიდევ შემონახვობამდე გამოუმქვლავნებია სიყვარული ქართული მწერლობისადმი იმით, რომ მისი ბრძანებით და წაოხაგებელით გადუწერიათ ალავერდში მეტად მნიშვნელოვანი ძეგლი «სადღესასწაულო» (შენახულა სამ ხელნაწერში A 366, 379, 380). მას საკუთარი ხელითაც მრავალი ძეგლი გადაუწერია, განსაკუთრებით ცნობილია მეორე ნაწილი ე. წ. «ღვთაების გუჯრისა».

ჩვენთვის უფრო საყურადღებოა მაკრინეს ორიგინალური შრომები. ამ მხრივ პირველყოვლისა შეგვიძლია დავასახელოთ იამბიკური «შესხმა», რომელიც მას დაერთავს ბოლოსიტყვაობის სახით მის მიერ გადაწერილი საბას ლექსიკონისათვის (H 1740). ეს «შესხმა» შემკულია ხელოვნურად შეწყობილი აკროსტიქით: «მაკრინა არის გადმომწერელი ლექსიკონისა ამისა და წარმოადგენს ღვთისმშობლის «ქებას».

უფრო მნიშვნელოვანია მაკრინეს «სტიხნი საეკლესიონი», იგულისხმება საგალობლნი ან ჰიმნები იოსებ ალავერდელის სახელობისა. ეს ჰიმნები (A 387, S 3269, H 1672, 2077, გელ. 36) შეიცავენ 102 პროზაულ სტროფს, ამათგან უფრო მნიშვნელოვანია ორი «კანონი» (თვითუფლში 40 სტროფი); ერთ მათგანს ახლავს აკროსტიქი: «მაკრინა, შემსხმელი, შენი, შემიწყალე, წმიდაო»¹.

მაკრინეს ჰიმნებში პატრიოტული მოტივი ერთ-ერთი მთავარი მოტივია. ავტორი აღტაცებულია შეგნებით, რომ იოსებ ალავერდელმა ჩვენ ქვეყანაში, ღვთისმშობლის მიერ მოვლენილმა, განამტკიცა და განაახლა ნინოს მიერ ქადგებული ქრისტიანობა, რითაც მან ხელი შეუწყო ქართველების ზნეობრივ განსპეტაკებას და გაკეთილშობილებას. მოიწია რა «ქუეყანასა საქართველომასასა», ის შეიქმნა «სამკაული კაღეთისა და განმანათლებელი დაბისა ალავერდისა». იმ კეთილისათვის, რომელიც მან დათესა ჩვენში, «იხარებს დღეს ერი ქართველთაჲ» და «განცხრების ქუეყანაჲ» კახეთისაჲ». მაკრინე იმ ხანაში ცხოვრობდა, როდესაც ჩვენს ქვეყანას უღმობელად სწიწნიდნენ, ერთი მხრით, სპარსელები.

¹ ეს ჰიმნები გამოსცა ლ. ასათიანმა («ძველი საქართველოს პოეტი ქალები», 1936), მას აკროსტიქი ვერ შეუნიშნავს.

მეორე მხრით, ოსმალები და, შესაძვე მხრით, ლეკები. ამიტომ სრულიად ბუნებრივია გულმოკლული და შორწმუნე ავტორის მიმართვა თავის გმირისადმი: «დაგვიფარენ ჩვენ ყოველთა განსაცდელთაგან და მეფესა ჩუენსა ძლევაჲ მოჰაღლეს მტერთა ზედა», «მართლმადიდებელთა მეფეთა ჩუენთა შარავანდედი წარმართე და სკიპტრა განაძლიერე და დაეც მტერი ქუეშე ფერკთა მათთა». ავტორს მხედველობაში უნდა ჰყავდეს კახეთის წეფე თეიმურაზ II, თავისი საკუთარი ძმა, მამასადაძვე, ჰიმნები დაწერილია დაახლოებით 1733 — 1735 წლებში.

ჰიმნები არცთუ პოეტურ ლირებულებასაა მოკლებული. ავტორს ემარჯვება მოხდენილი ეპითეტები, შედარებანი, მეტაფორანი და პარალელიზმები. სანიმუშოდ მოვიყვანთ ზოგიერთ ადგილს: იოსებმა, რომელიც არის «ებანი სულისა, ქნარი სიტყვისა და საყვირი შამისა», «იჭუხნა კმაშვენიერად სიტყუანი» ქადაგებისანი და «მოინადირა მოძღურებათა ბადითა სანახები ესე ჩრდილოასაჲ». მან «მოჰხნა გულნი დაკორდებულნი და დასთესა თესლი ღმრთისმსახურებისაჲ». «ვითარცა რა ვარდი და შროშანი სუნნელი და მირონი მრავალსაყიდლისაჲ, მათთა შინა და ღელეთა მსოფლიოთა გამოგირჩია მქანელმან და დაემკვდრა შენ შორის, და იშვა რა, სულნელებითა აღავსო ყოველი სოფელი», ერთი სიტყვით, იდეური სიმახვილით, გრძობათა სიღრმით და პოეტური აღმაფრენით მაცრიხე არ ჩამოუვარდება ქართული ჰიმნოგრაფიის ცნობილ წარმომადგენლებსაც კი.

გარდა ჰიმნოგრაფიისა მაცრიხეს აგიოგრაფიის დარგშიც უნდა ემუშავოს. მეფერამეტე საუკუნემდე, თვით მაცრიხეს დრომდე, იოსებ ალავერდელის «ცხოვრებაჲ», არც ვრცელი, არც შემოკლებული, სვინაქსარული, ხელნაწერებში არ ჩანს, არ ყოფილა ის არც მაცრიხეს დროს. იოსების «ცხოვრებაჲ» შედგენილი უნდა იყოს თვით მაცრიხეს მიერ¹. ამას ჩვენ ვვაფიქრებინებთ იდეურ-შინაარსობლივი და ფრაზეოლოგიური ნათესაობა ამ ნაწარმოებისა მაცრიხეს ჰიმნებთან. ორსავე ნაწარმოებში გატარებულია შემდეგი აზრი: ქართველთა შორის ათორმეტ მოციქულთაგანს არ უქადაგნია, ამიტომ ისინი ურწმუნოების წყვდიაღში იმყოფებოდნენ. მართალია, შემდეგ ნინომ შემოიტანა ჩვენში ქრისტიანობა და საეკლესიო ორგანიზაცია, მაგრამ «ჯერეთ ურწმუნოებაჲ არასადა დამცხრალ იყო». ამიტომ ჩვენში მოვლინებულ იქნენ ღვთისმშობლის მიერ ქრისტეს 12 მოწაფეს მიმსგავსებულნი ასურელი მამები, მათ შორის, იოსებიც, რომელთაც «განაპტიცეს და განაახლეს ნინოს მიერ ქადაგებული» სარწმუნოება. «ცხოვრების» ავტორი ამბობს, რომ მას შემდეგ, რაც იოსები ალავერდის ტაძარში იქნა დაკრძალული, მეფეებმა «სურვილითა მისითა და მინდობითა შეწევნათა მისთა, შეახლებისათვის გუამისა მისისა სამარხოსა მისსა» თავის სასაფლაოდ გადაქციეს ეს მონასტერიო. ამასვე ამბობს ჰიმნოგრაფიც: «დიდებულ არს დაბაჲ მცირე ალავერდი და მეფენი სასოებითა შენითა სამარხად თვსად შემზადებენ, რათა შენთა გუამთა მათთა დადებითა პოვონ ბრალთა შენდობა». ეპიზოდი «სამეფუფეო» კაცთან შეხვედრისა, მისი მოქცევისა და მის მიერ მონასტრისადმი ყუ-

¹ საქართველოს სამოთხე, გვ. 217 — 218.

რადღებისა შედგენილია ანალოგიური ეპიზოდის გამოყენებით შიო მღვიმელის, დავით გარეჯელის და ანტონ მარტყოფელის «ცხოვრებათაგან». დავით გარეჯელისა და ანტონ მარტყოფელის «ცხოვრებიდან» არის ამოღებული ეპიზოდი აგრეთვე ირმებისა, რომელნიც იოსებთან მოდიოდნენ ხოლმე და რძით ასაზრდოებდნენ მას. ჩანს, მაკრინეს კარგად სცოდნია ორიგინალური ქართული აგიოგრაფია.

ამრიგად, მაკრინესაგან ჩვენამდე დარჩენილა:

1. მისი ხელით გადაწერილი საბას ლექსიკონი და რამდენიმე სიგელგუჯარი, კერძოდ მეორე ნაწილი «ღვთაების» გუჯრისა.
2. მისი საფასით გადაწერილი «სადღესასწაულოს» მხატვრული გაფორმება.
3. აკროსტიქული «შესხმა» ღვთისმშობლისა.
4. საგალობელი იოსებ ალავერდელისანი.
5. მოკლე, სვინაქსალური ცხოვრება იოსებისა¹.

62. ნიკოლოზ თბილელი

ნიკოლოზი, გვარით ორბელიანი, იყო ნათესავი ვახტანგ მეექვსისა და ძმა სულხან-საბა ორბელიანისა. დაიბადა ის 1672 წელს. ვინაიდან 1703 წლის დოკუმენტებში ის მღვდელმონაზვნად ჩანს, ბერად შეიძლება ცოტა უფრო ადრეც იყოს შემდგარი. 1715 წელს მიიღო მროველობა, რომელსაც 1717 წელს ურბნელობაც შეუერთდა. 1726 წელს, როდესაც გარდაიცვალა პავლე თბილელი, ვახტანგ VI, რუსეთში ყოფნისას, მის ადგილას ნიკოლოზი დანიშნა. 1724 წელს ის გადაჰყვა ვახტანგს რუსეთში, სადაც გარდაიცვალა 1732 წელს. ნიკოლოზი იყო ერთგული თანამოღვაწე ვახტანგ მეფისა. ჯერ კიდევ ბერმონაზვნობაში მან ბევრი შრომა გასწია თბილისში სტამბის მოწყობისა და წიგნების ბეჭდვის საქმეში. ის ამასთან ნაყოფიერი მწერალიც იყო; უმთავრესად მას ლიტურგიკულ დარგში უმუშავნია. აქ მას, თანახმად ანტონ კათოლიკოსის ცნობისა², აღუწერია, მღვდელმონაზვნობისას, ტროპარნი და კონდაკნი ქართველი წმიდანებისა³ და, როდესაც პირველად უამნის ბეჭდავდნენ, შიგ შეუტანია თავისი შეხედულებით ქართველ წმიდათა ხსენების დღე, გარდა ამისა, მას დაუწერია «აქებდითსა ზედა დასდებელნი» ამო თბილელისა, ესტატე მცხეთელისა და არჩილ და ლუარსაბისა და მოკლე, ხუთსტრიქონიან იამბიკობად ცისკრის «აქებდითსა ზედა დასდებელთა» უკანასკნელი მუხლი, რომელსაც «დიდებაჲ» ეწოდება, შემ-

¹ უფრო ვრცლად იხ. კ. კეკელიძე, შეთვრამეტე საუკუნის ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, «ლიტერატურული ძიებანი», ტ. VIII, 1953.

² კ. კეკელიძე, ანტონ კათოლიკოსის სალიტურგიკო მოღვაწეობიდან, გვ. 12.

³ «სადღესასწაულოში» შეტანილია კონდაკი ქეთევან დედოფლისა და არჩილ მეფისა.

დეგი წმიდანებისა: ნინოსი, რაჟდენ ჰირველმოწამისა, ესტატე მცხეთელისა, შუშანიკ დედოფლისა, იოანე ზედაზნელისა, შიო მღვიმელისა, დავით გარეჯელისა, ისე წილკნელისა, აბიბოს ნეკრესელისა, ანტონ მარტყოფელისა, არჩილ მეფისა, აბო თბილელისა, დავით და კონსტანტინესი, ილარიონ ქართველისა, გობრონისა, იოანე, ექვთიმე და გიორგი მთაწმიდელეებისა, დავით აღმაშენებლისა, ერისთავთა — შალვა, ბიძინა და ელიზბარისა, მეფე ლუარსაბისა და ქეთევან დედოფლისა¹. ამ იამბიკოთაგან ჩანს, რომ ნიკოლოზი პოეტი ყოფილა. მას ალბათ, სხვა ლექსებიც ექნებოდა დაწერილი. ყოველ შემთხვევაში, ხელნაწერთა ინსტიტუტ- A 342 (ფურც. 46 — 54) შენახულა შვიდსტროფიანი იამბიკო «თქმული ნიკოლოზ ტფილელისა», რომელიც, დარიგების სახით, მიმართულ უნდა იყოს რომელიღაც მეფისადმი:

1. ბრძნალ ბრძენი უბრძნეს, ერთობ ძმანი დანებით,
ბრძენი სიგრძეს ზომდ, უძრავალ განიბანებით,
განსპირიტენ გულით, სკიდენ თითნი დანებით,
ჩხვლნი კლდესა ქვარ, მტერთა მახვილ დანებით
სუფევ მტვერგანყრით, მარალ შეებით და ნებით.

2. იქანელს სწორსკოფს, საქიროს აფართო-ვრცელებს,
უძლოსა ძალ-უძს კაბანსა ვზად სავალით,
მეტებმან ჰპოვის, კაკუნითა განილოს,
მთხოვი შოობდეს, უწყალოს იმწყალობლებს
წესიერ მეუმი, თვთ ბრძანებს უსწორთ მზე.

3. გიბილავნ დიდნი, ლართა დიდთა მქონებნი,
არა თვთ იხვნის, არ სხვს ნიქთა მშოებნი,
სამლილპარავთად დაუნჯუასა იწონებნი,
ამასლამ ესულ ვის, რომელ ხარ მგონებნი,
მიწა ილებო, ლოდი გესაბანებნი.

4. ღმერთსა სთნავს ქმნადი ესე შენგან მეფისა:
სიმდაბლე კეციანთა, ფრენა მალლადში,
სიმშვედუ კეთილ, საგარი უქორციოთა თან,
სულგრძელება აღუთისებს ფარილის მწდელსა,
ამას აყოფდ, სუფევდ მტვერისა მტვრად დამტვეი.

5. არ ქრთამით სჯიდვ, მოწყალე იყავ დიდი,
პყუარობდ ყველა ღვთისა სამკვდრებელიდ,
მსაჯულს ტყბილგიყოფს, სამჯაეროდ ჰირვეულსა,
მგზავრს მელამპრების მყორე სუფევამდი
აბრაამისა წიალსა ილიწიე.

6. ესრეთ მოქმედებდ სამსა ჩინებულთადმი:
სიტყბო წესიერ, სერ უქმენ უშფოთველი.

¹ დაბეჭდილია «სადღესასწაულოსა» და მ. ს ა ბ ი ნ ი ნ ი ს «საქართველოს სამოთხეში» და სახელმწიფო წმიდანების ბიოგრაფიის წინ.

მკედართა სტიროდე, ვით თანამოგზაური,
თანმოხარულთა იხარებდ, გიხმობს პავლე,
ას წელ დაფლული ხელა ყოველთა წინაშე.

7. კარსა ნუ დაეხმევ ქრისტეს, მთხოველად შეცაღლსა

დესპაიით უძღვით თა ძელთაქლის ძეგაღლსა,
აბარ-გახაროს, ვითა ვაზმან მესთვლისა,
მენც რეკდ მსასთე, სუფევდ მოშავლისა,
ნეტარ ვარდახდად აქა-იქის ვალისა.

ბელთნ. N 3723 ამ შვიდს სტროფს ერთვის კიდევ ორი ზედმეტი სტროფი. ცნობილია კიდევ ერთი ლექსი, რომელიც ნიკოლოზს გაუგზავნია ასტრახანიდან პეტერბურგში მყოფ ვაზტანგ მეფისათვის. ის ექვსი სტროფისაგან შედგება და ასტრახანში მყოფი ქართველების გაქირვებას აგვიწერს¹.

დოგმატიკურ დარგში ნიკოლოზს რედაქცია გაუკეთებია საბას შრომისათვის «სამოთხის კარი», რომელშიაც კათოლიკური ტენდენცია და აზრები ამოუგდია მართლმადიდებლობის შესაბამისად, და დაუმზადებია კატეხიზმო, რომელსაც ეწოდება «სარწმუნოება შეპოკლებითი»². ამ თხზულებაში უბრალოდ და მარტივადაა წარმოდგენილი საფუძველნი საქრისტიანო დოგმატიკისა და მორალისა. ნიკოლოზს რედაქცია გაუკეთებია აგრეთვე არჩილ მეფის მიერ რუსულადან გადმოთარგმნილი პეტრე მოვილას კატეხიზმოსათვის და მოუმზადებია ის დასაბეჭდად. აქ ჩვენ ვკითხულობთ: «ღმერთო, აცხოვნე ამ წიგნის ქართულ ენაზე გამწყობი ტფილელი მიტროპოლიტი ნიკოლოზ ორბელიშვილი»³. ჩამოთვლილთ გარდა, ჩვენამდე შენახულა ერთი შრომა ნიკოლოზისა, რომელსაც ეწოდება «შვდთა მათ მომაკუდინებელთა ცოდვათა და შვდთა მადლთათვის»⁴. სქემა თხზულებისა ასეთია: ჯერ დასახელებულია და განმარტებული მომაცდინებელი ცოდვა და ჩამოთვლილია ის 10 ცოდვა, რომელიც ამისგან წარმოდგება, თითოეული მათგანის ახსნა-განმარტებით. ამის შემდეგ აღნიშნულია და გარკვეული ამ მომაცდინებელი ცოდვის «აღმომგზერელი და დამარღვეველი» მადლი. ჩამოთვლილია 10 მადლი, რომელიც ამისგან აღმოეცენების, და განმარტებულია თითოეული მათგანი. შვდი მომაცდინებელი ცოდვა და შვდი მადლი, ნიკოლოზის აღრიცხვით, ასეთია: 1) აშპარტავნება — სიმდაბლე, 2) არაწმიდება — სიწმიდე, 3) ნაყოვნება — მარხვა, 4) მცონარება — სიმზნე, 5) მრისხანება — სიმშვიდე, 6) შური — სიყვარული, 7) ანგარება — მოწყალება. როგორც ვხედავთ, ეს იმგვარივე თხზულებაა. როგორიც წინათ კვიპრიანე სამთავნელს დაუწერია, კვიპრიანეც და ნიკოლოზიც ერთსა და იმავე მომაცდინებელ ცოდვასა და მადლს ასახელებენ, მხოლოდ სხვადასხვა რიგით ჩამოთვლიან მათ და, ზოგიერთ

¹ სოლ. ყუჯანუჯვილი, სულხან-საბა ორბელიანის გამგზავრება მოსკოვში, «ლიტერატურული ძიებანი» XI, 1958 წ., გვ. 72—73.

² გამოცემულია თბილისში 1885 წელს მღებრიშვილის, კარბელაშვილისა და მოლოდინაშვილის მიერ.

³ A 586, გვ. 119.

⁴ A 342; S 348, გვ. 214 — 248.

შემთხვევაში, სხვადასხვა ტერმინით აღნიშნავენ. განსხვავდებიან ისინი ერთმანეთისაგან იმით, რომ კვიბრიანე არ ასახელებს ათ მალს. რომელიც გამოშდინარეობს უმთავრესი მადლისაგან, ხოლო ათი ცოდვა, რომელიც მომაცდინებელი ცოდვისაგან წარმოდგება. მათი ნუსხით სხვადასხვაობს. თხზულების მიზანია იმდროინდელი საზოგადოების მორალურად წვრთნა და წარმატება.

63. რომანოვ მიტროპოლიტი

რომანოვი იყო შვილი არაგვის ერისთვის გიორგისა. მისმა ლიტერატურულმა მოღვაწეობამ განვლო რუსეთში. მოსკოვს, სადაც მას, იმპერატრიცა ელისაბედ პეტრეს ასულის დროს «მწირობასა და რუსეთსა შინა სტუმრობასა» საქართველოს მეფის «შვილის ბაქარისსა», 1745 წელს დაუწერია თხზულება, რომელსაც უწოდებენ წინ წილა დალაღებისა. ეს წიგნი, ამბობს ავტორი, «ტეხილია მეხიანი მათთვის, რომელთა მტკიცედ არა უპყრიეს სიტყუანი ქართისნი და მამათა და მოწამეთანი, არამედ თვსთა მუცლითა შეზღაპრობენ და ვარემეთ წიგნებთა იმოწმებენ და ეძიებენ და გამოეძიებენ ცუდთა და ამართა საქმიებელთა», და ის «არა თუ თვსითა მუცლითა და სიბრძნითა ნაზღაპრი, ანუ თუ ჩემობითა და მოგონებითა ახალი რამე და თვსაგან ნასიბრძნი», არამედ სახარების, სამოციქულოს, დავითნისა და წინასწარმეტყველთაგან ამოკრებილ ადგილებს შეიცავს. ეს ადგილებიო, განაგრძობს ავტორი, ანოევრიბე მე «მაცლობელთა პირის დასაფაოადა», ერთი კვირის განმავლობაში აღვნიშნე «ძველისა და ახლისა წიგნებისა მოწმობა და სწავლა რომელთამე საქმროთა საქმეთა და ცილობათათვა, რომელი იქმნების მორწმუნეთა და ურწმუნოთა შორისოა». მართლაც, ეს საკმაოდ მოზრდილი თხზულება შეიცავს სახარება-სამოციქულოსა და დავითნ-საწინასწარმეტყველოდან ამოკრებილ ადგილებს ამა თუ იმ დოგმატიკური თუ მორალური ხასიათის დებულებათა შესახებ. თხზულება მიმართულია თავისუფალი აზროვნების წინააღმდეგ, რომელმაც ფეხი გაიდგა ქართველთა მოწინავე წრეებში მეთვრამეტე საუკუნეში საერთოდ კულტურულ გამოღვიძებასთან დაკავშირებით.

64. ბესარიონ ბაკათაშვილი-ოკბელიშვილი

ბესარიონი, როგორც თავითონ ამბობს ერთ-ერთი ხელნაწერის ან დეკრძში (A 105), ყოფილა «ნათესავით ბაკათაშვილი, ტომობით ორბელიშვილი». ბერად აღკვეციის შემდეგ მას უმოღვაწნია დავითგარეჯის იოანე ნათლისმცემლის უდაბნოში და 1730 წელს კათოლიკოსობა მიუღია. გარდაიცვალა ის 1737 წელს. უდაბნოში ყოფნისას მას ჩვეულებად პქონია ძველი ხელნაწერებისა და თხზულებების გადაწერა, უფრო ასკეტიკური შინაარსისა. ბესარიონს საკუთარი,

¹ A 150, გვ. 22 — 35.

² კლემენტის, დავსიკონის, კასიანე რომაელის და სხვ.

ორიგინალური თხზულებანიც უწერია. უფრო საყურადღებოა ბესარიონის საპოლემიკო თხზულება გ რ დ ე მ ლ ი. ეს თხზულება მას დაუწერია ჯერ კიდევ ბერ-მონაზვნობისას, როდესაც ის დავითგარეჯის უდაბნოში მოღვაწეობდა, მაშასადამე, 1729 წლამდე, იმ დროს თბილისში მყოფ ლათინთა მოძღვრის ფრანცისკო ბლონიელის კაფუცინის დახმარებით. როგორც შესავლიდან ჩანს, ამ თხზულების დაწერა გამოუწვევიათ იმ ახალმოვლინებულ «ფილოსოფოსებს», რომელნიც ენამკვევრობენ. გამოიკვლევენ გ-მოუკვლეველსა და გამოიძიებენ გამოუძიებელს, რომელთა ნებავეს «ახალი რამე სჯულისდება და ახალი სარწმუნოება». ავტორს სახეში აქვს კათოლიკობის პროპაგანდა საქართველოში, რომელიც მის დროს შესამჩნევად გაძლიერებულა და რომელსაც მიმდევრები აღმოჩენიან ჩვენში. თხზულება სწორედ მიმართულია კათოლიკობისა და რომის ეკლესიის წინააღმდეგ და შეიცავს მის დოგმატთა და საეკლესიო წესთა განქიქებას. აქ, სხვათა შორის, წარმოდგენილია ისტორიული სურათი რომის ეკლესიის თანდათანობითი განდგომისა აღმოსავლეთის ეკლესიისაგან ვიდრე ფლორენციის კრებამდე. ნათესავი ჩვენიც, ამბობს ავტორი თავის შრომაში, რაც რომ განათლებულა ანდრია მოციქულისა და წმინდა ნინოს ქადაგებით, «მიყრდლითგან არღარა ოდეს მიდრეკილ არს ურწმუნოებად... არა დაგვიკლიეს და არცა შეგვიმატებდესო»¹. ბესარიონს ლიტურგიკულ დარგშიაც უშუშაგნია. მას დაუწერია: «კანონი სავედრებელა მღუღელმთავრის» — ისე წილკნელისა (2 დეკემბ.), «კანონი საგალობელი საუფლომსა კუართისა» და «კანონი საგალობელი პირველმოწამისა რაყდენისა», რომელნიც დაბეჭდილ სა დ ლ ე ს ა ს წ ა უ ლ ო შ ი ა ც არიან შეტანილი. «ბესარიონის კმნილი კანონი კუართისა», ანტონ კათოლიკოსის სიტყვით, «არის სულით თქმული, ლუთისმეტყველ რიტორებრია (წყობილსიტყვ., სტ. 666). თუ მხედველობაში მივიღებთ ანტონისავე სიტყვებს, რომ ზრძენთაგან საქებელ არის, სხვათა შორის, ბესარიონის მიერ «ტიპიკონთ პოვა, მკობა დღესასწაულთა» (სტ. 666), ბესარიონს უნდა მივაკუთვნოთ სადღესასწაულოში ტიპიკარული შენიშვნების შეტანა.

ბესარიონი გამოჩენილი მქადაგებელიც უნდა ყოფილიყო, ვინაიდან ანტონ კათოლიკოსი მას მიმართავს: «ქადაგებანი შენნი, ნეტარ მამაო, წრფელნი ნაუბნი, ხარნა მსჯავსებანი პაულეს... საწად იყვნეს მსმენელთა (სტ. 665); ეს ქადაგებანი ჩვენამდე არ შენახულა, ყოველ შემთხვევაში ჯერ აღმოჩენილი არაა.

დიდად საყურადღებოა ბესარიონის მუშაობა აგიოგრაფიის დარგში. მის დროს იწყება ჩვენში შედგენა ქართული აგიოგრაფიული კორპუსისა, ესე იგი, ისეთი კრებულისა, რომელშიაც თავმოყრილი იქნებოდა ქართველ წმიდათა ცხოვრება-მარტვილობანი, და შეესება მისი იმ წმიდათა თავგადასავალით, რომელთა «ცხოვრება» მანამდე დაწერილი არ ყოფილა. ამ საქმეში წამყვან როლს ასრულებს

¹ ავტორი სარგებლობს ევსტრატი ნიკიელის პოლემიკური თხზულებით. ალაგ-ალაგ საბუთები საქართველოს წარსულიდანაც მოკაავს. მაგალითად, იმის დასაბტყილებლად, რომ პეტრე არ იყო თავი მოციქულთა, ის გადმოგვცემს გიორგი მთაწმიდლის პაექრობას ანტიოქიის პატრიარქთან. ანდა იმის გასათვალისწინებლად, რომ ქალებს ნება არ აქვთ ჩათლისდება შეასრულონ, უთითებს წმ. ნინოს, რომელმაც ვერ იკისრა მის მიერ მოქცეულ ქართველთა მონათვლა და საბერძნეთიდან გამოაწვევინა ამისათვის სამღვდლოებაო.

თვითონ ბესარიონი. მას დაუწერია მეტაფრასული მარტვილობანი რაედენ პირველმოწამისა, არჩილ მეფისა, ლუარსაბ მეფისა, ბიძინა ჩოლოყაშვილისა. შალვა — ელიზბარ ერისთავებისა და «ცხოვრება» ისე წილენელისა (S 3269). ანტონ კათოლიკოსი მის აგიოგრაფიულ შრომებს «ქართველ წმიდათა მოთხორობა-ისტორიას» უწოდებს (სტ. 665). ეს თხზულებანი ბესარიონს დაუწერია ოცი წლის მანძილზე, 1713 — 1733 წლებში: 1713 წლის აგიოგრაფიულ კრებულში (A 130) ისინი ჯერ არ ჩანან, ხოლო წარმოდგენილნი არიან 1733 წლის კოდექსში (A 170). რაედენ პირველმოწამისა და არჩილ მეფის მარტვილობანი რომ ბესარიონს ეკუთვნის, ეს დამოწმებულია, როგორც ამას პირველად ყურადღება მიაქცია «ხელნაწერთა ინსტიტუტის» თანამშრომელმა მ. ქავთარიაძემ. ანტონ კათოლიკოსის «მარტირიკაში». თუმცა ისიც უნდა გვახსოვდეს, რომ ფაქტი ბესარიონის მიერ არჩილ და ლუარსაბ მეფეთა მარტვილობის დაწერისა აღვნიშნავს ჯერ კიდევ მ. საბინინს (საქართვე. სამოთხე, გვ. 332, შენ. 2, 581, შენ. 1). განვიხილოთ ეს თხზულებანი ცალ-ცალკე.

რაედენ პირველმოწამის მარტვილობა. რაედენი, წარმოშობით სპარსი, რომელიც მოვიდა ქართლში ვახტანგ გორგასლის დროს, აწამეს სპარსელებმა ქრისტიანობის მიღებისათვის. როგორც ამ მარტვილობიდან ჩანს, რაედენის სიმბნე და მოთმინება ძველად აღწერილი არ ყოფილა, ამიტომ ბესარიონს ძველი მასალა კი არ გადაუკეთებია, სულ ახალი შრომა დაუწერია. ამასთან დაკავშირებით ყურადღებას იპყრობს ანტონის სიტყვები «მარტირიკაში»: «ლუაწლსა პირველ მოთხორობილსა განგვიახლებს ნეტარი ბესარიონ მამათმთავარი» რას ნიშნავს «განგვიახლებს»? აქ იგულისხმება «განახლება» იმ მოთხორობისა რაედენის შესახებ, რომელიც მოცემულია ვახტანგ გორგასლის ისტორიაში¹. გრძელი შესავალი, პათოსური ადგილები და მოთხორობის თემიდან გადახვევ-გადმოხვევა დაუახსიათებელი თვისებაა მისი, როგორც ყველა მეტაფრასული ხაწარმოებისა. ავტორს ხელთა ჰქონია ცხოვრებანი ქართველთანი, რომელსაც ის აგრეთვე ძველსმატიანეს ეძახის. აქედან მას ამოუღია უმთავრესი ფაქტები ვახტანგ გორგასლისა და სპარსელების ურთიერთშორის დამოკიდებულებისა, რომელმაც იმსხვერპლა რაედენი. ხელთა ჰქონია მას აგრეთვე დავით და კონსტანტინეს მარტვილობაც, აგრეთვე ბასილი დიდის სიტყვა 40 სებასტიელ მოწამეთა შესახებ და ადრიანესა და ნატალიას «ცხოვრება». ესენი ყველაფერი დამოწმებულია თვით თხზულებაში. გამოცემულია თხზულება მ. საბინინის «საქართველოს სამოთხეში» (გვ. 323 — 330)² და თარგმნილია ლათინურად P. Peeler-ის³ მიერ.

არჩილ მეფის მარტვილობა. როდესაც ლეონტი მროველის ლიტერატურულ მოღვაწეობას ვითვალისწინებდით, აღვნიშნეთ, რომ მას, სხვათა შორის, დაუ-

¹ ქართლის ცხოვრება მარტომ დედოფლისა, გვ. 179 — 180.

² შემოკლებით გამოცემულია სოლ. ყუბანეიშვილის «ქრესტომათიაში», I, გვ. 233 — 240.

³ Analecta Bollandiana. t. XXXIII, p. 294—317.

წერია «წამება წმიდისა და დიდებულისა მოწამისა არჩილისა»¹. ეს არის «სულ მცირედ აღწერილი» (გვ. 215) თხრობა, რომელიც მერე ბესარიონ კათოლიკოსს გაუვრცელებია და გაუმწვენებია. ამ გადაკეთებულს ან გადამეტაფრასებულ რედაქციას, რომელიც გამოცემულია ბ. ჯანაშვილის მიერ², ეწოდება «მესხაჲ და წაიყაჲ წმიდისა და დიდებულისა მოწამისა არჩილისი, მეფისა მის ქართველთაჲსა». შეესხმა იწყება ვრცელი შესავლით, რომელიც შედგენილია ექვთიმე ათონელის მიერ ნათარგმნი მაქსიმე აღმსარებელის ცხოვრების შესავლის ზეგავლენით. აქ ავტორი ვეაწვდის ისტორიულ-ლიტერატურულ ცნობას არჩილის ცხოვრების შესახებ: მისი აზრით, არჩილის ვრცელი «ცხოვრება» აუწერია მის თანამედროვე ლეონტი მროველს. მაგრამ ეს შრომა «ყამთა მოძუიერებითა» დიკარგულა და ახლა გვაქვს მხოლოდ ის, რაც ქართველთა ცხოვრებაში შენახულა «სულ მცირედ დაწერილით» (გვ. 258). ეს, რასაკვირველია, სიმართლეს არ შეესაბამება: ჩვენ ვიცით, რომ ლეონტი მროველი არ ყოფილა არჩილის თანამედროვე და მას იმის შვიტი, რაც ქართველთა ცხოვრებაშია, არაფერი არჩილის შესახებ არ დაუწერია. მერე ავტორი იწყებს არჩილის ისტორიას, რომელსაც ის აწყვეტს ფეოდალური ხანის აზროვნებისათვის დამახასიათებელი შენიშვნით მისი მოწამეობრივი ღვაწლის სიღირსის შესახებ: «არასადასაენილეს თვთმმპრობელთა მეფეთა მოწამეობაჲ, სხუაჲ არს სიბხლი მეფისა და სხუაჲ მთავრისა და სხუაჲ მონისაო» (გვ. 260—261). პირველი ნაწილი არჩილის ისტორიისა შედგენილია დავით და კონსტანტინეს მარტვილობის მიხედვით (გვ. 262 — 266). აქ თითქმის სიტყვასიტყვით გამეორებულია მურვან ყრუს საქართველოში მოსვლის შესახებ ყველაფერი ის, რაც დავით და კონსტანტინეს მარტვილობაშია მოთხრობილი. მურვან ყრუ აქაც მაჰმადის დისწულადაა გამოყვანილი, როგორც დავით და კონსტანტინეს მარტვილობაში. ამის შემდეგ მოყვანილია, თითქმის უცვლელად, ლეონტი მროველის მიერ აღწერილი «ცხოვრება არჩილისა» (გვ. 266—290). ისტორია თავდება მოკლე დასკვნებით: ვნატრიდეთ გვირგვინოსანი მეფის ღვაწლს და ვბაძავდეთ მას (გვ. 290 — 292).

ისე წილქნელის ცხოვრება. ისე წილქნელის შესახებ ბესარიონ კათოლიკოსამდე ჩვენ ვიცოდით მხოლოდ ის, რაც გადმოცემულია ასურულ მამათა «ცხოვრებაში» და რაც გამოცემულია შ. საბანიანის მიერ (საქართველოს საზოგადოება, გვ. 209—211). თავისი ბურთი აკროსტიქით შეუქცია ისე წილქნელა მეჩვიდმეტე საუკუნეში ქანის ერისთავს იესეს (იქვე, გვ. 211—212). ჩანს, ეს ცნობები არ აცოფოფილებდა მკითხველს სწოვადობას. რომელიც უფრო ვრცელ ცნობებს მოითხოვდა. ეს მოთხოვნა დაუკმაყოფილებია ბესარიონს, რომელმაც გამოიყენა ის მასალა, რაც მის ღრმადე იყო ცნობილი და ზოგი რამ თვითონაც დაუმატა. პოლემიკა, რომელსაც ისე აწარმოებს ცეცხლთაყვანისმცემლების წინააღმდეგ, და მისიონერული საქმიანობა, რომელსაც ის შთებში ეწევა, ამ შრომას ერთ-ერთ

¹ ქართლის ცხოვრება მარიაჲ დედოფლისა, გვ. 211 — 215.

² «ქართული მწერლობა» 1, 253 — 292. სოლ. ყუბანეიშვილი, ქრესტომათია 1, 247—252 (შეშოკლებით).

მნიშვნელოვან ნაწარმოებად ზღის ქართულ მწერლობაში. ეს შრომა ჯერ გამოცემული არაა. ისე წილკნელის ხსენებას წინათ ასრულებდნენ ჩვენში 18 აგვისტოს, მაგრამ კათოლიკოს ანტონს ის გადმოუტანია 2 დეკემბერს. 2 დეკემბერს წინათ დღესასწაულობდნენ პეტრე იბერიელის ხსენებას, მაგრამ, როდესაც პეტრეს ხსენება, როგორც მონოფიზიტისა, მეთვრამეტე საუკუნის პირველ მეოთხედში საეკლესიო კალენდრიდან ამოიღეს და 2 დეკემბერი განთავისუფლდა, ეს დღე დაიკავეს ისევე დღესასწაულით.

ლუარსაბ მეფის მარტვილობა. ლუარსაბ მეფე, როგორც ცნობილია, ვაზდა მსხვერპლი შაჰ-აბაზ პირველის ცბიერებისა და ძალადობისა, რომელმაც ის შირაზის ციხეში 1622 წელს მშვილდის საბლით მოაშთო. ბესარიონამდე ჩვენში ტრიალებდა სვინაქსარული რედაქცია ლუარსაბის მარტვილობისა, რომელშიაც სულ მოკლედ იყო აღწერილი ღვაწლი ლუარსაბისა (საქართველოს სამოთხე, გვ. 580 — 582). ეს ღვაწლი იმდენად დიდი, დამახასიათებელი და მნიშვნელოვანი იყო ქართველების ცხოვრებაში, რომ საჭირო გამხდარა მისი დაწერილებით გაშუქება როგორც ფაქტიური. ისე იდებური მხრით. და, აი, ბესარიონს უკისრია ამგვარი შრომის დაწერა¹. ის შეიცავს მეტად საყურადღებო ცნობებს შაჰ-აბაზის შემოსევის შესახებ აღმოსავლეთ საქართველოში. ამ ცნობათაგან ბევრი რამ უცნობია ისტორიისათვის. ზოგი რამ შესამჩნევად განსხვავდება არსებული ცნობებისაგან². თხზულება იწყება საკმაოდ გრძელი შესავალით, რომელიც აზრებითაც და ფრაზეოლოგიითაც მოგვაგონებს ბესარიონის სხვ. აგიოგრაფიულ თხზულებას — რაჟდენ პირველმოწამის და არჩილ მეფის «მარტვილობას» (საქართველ. სამოთხე, გვ. 169). ანტონ კათოლიკოსამდე ლუარსაბის ხსენებას დღესასწაულობდნენ ან 1, ან 20 მარტს, ანტონს ის გადმოუტანია 21 ივნისს, რადგანაც დიდმარხვაში, რომელიც მარტსა და აპრილში მოდის ხოლმე, ეკლესიის მამებს აო განუწესებიათ წმიდათა და მარტვილთა ხსენებანი³.

ბიძინა, შალვა და ელიზბარის მარტვილობა. ამ თხზულებაში აღწერილია ის უბედურება, რაც თავს დაატყდა აღმოსავლეთ საქართველოს მეჩვიდმეტე საუკუნის მეორე ნახევარში შაჰ-აბაზ მეორის შემოსევის გამო. აქ მრავალი საყურადღებო ცნობაა ამ უბედურების შესახებ, რაც ოფიციალურმა ისტორიამ არ იცის. დამშვიდებით არ შეიძლება დახედოს კაცმა იმ გულშემზარავ სურათს ქვეყნის გავერანებისა და ამ სამი თავდადებული პატრიოტის ტანჯვა-წამებისას, რომელიც აქ მოცემულია. ამ სამმა გმირმა თავი დადო სამშობლოსათვის. ღვაწლი მათი ავტორს აღწერია, რათა ეს გმირები «შემდგომთათვის სიმხნისა და ახოვნებისა ძეგლ იქმნნეს და ჩუენ გვიტევეს ვითარცა ხატი და სახე აღუხოცელი სიქველისა მათისა» (საქართველ. სამოთხე, 601). ავტორს, მის დროს არსებული საისტორიო მასალების გარდა გამოუყენებია, შედარების მიზნით, აგიოგრაფიული

¹ გამოცემულია სოლ. ყუ ბ ა ნ ვ ი შ ვ ი ლ ი ს მიერ, ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, 1, 407 — 416.

² შეად. კ. კ ე ე ლ ი ძ ე, ქართველი ქალები შაჰ-აბაზ პირველის კარზე, ვტიულები IV, 217 — 226.

³ კ. კ ე ე ლ ი ძ ე, ანტონ კათოლიკოსის ლიტურგიკული მოღვაწეობიდან, ვტიულები IV, 181.

ლიტერატურის ფაქტები, მაგალითად, ბიძინას გვამის ასო-ასოდ დაქრა მას აკონებს «იაკობ დაქრილს», რომელი «გამობრწყინდა მათვე სპარსთა შორის» (საქართ. სამოთხე, გვ. 607—608). შალვას შვილიშვილს იესეს (გარდ. 1739 წ.) შეუდგენია მათი «აკოლოთია» ეკლესიაში სახმარებლად¹.

ჩამოთვლილი აგიოგრაფიული თხზულებანი ბესარიონისა დაწერილია ერთი და იმავე სტილით, რომელიც მიზნად ისახავს არა ენაწყლიანობას, არამედ ისეთი სურათების დახატვას, რომელიც ადამიანის სულსა და შეგნებას აღელვებს სამშობლო ქვეყნის უბედურების წარმოდგენით, ავტორს ეს ზედმიწევნით ეხერხება, მისი ენა არის ეპიური. დარბაისლური, რომელსაც ალაგ-ალაგ ელევგიური კოლორიტი დაჰკრავს, განსაკუთრებით ქვეყნის რბევა-აოხრების და ადამიანთა ტანჯვა-წამების აღწერისას. ავტორი დიდად ნაკითხი და მკოდნე ყოფილა აგიოგრაფიულ ლიტერატურაში, მის მოთხრობასა და მსჯელობაში ყოველ ნაბიჯზე ხედვებით აგიოგრაფიული ნაწარმოებებისათვის დამახასიათებელ ფრაზებს, აზრებს და წინადადებებს, აგრეთვე მხატვრული ენის აქსესუარს და მხატვრულ სახეებს. უსაზღვრო პატრიოტიზმი დამახასიათებელია ყველა ამ თხზულებისა. ავტორი ამ შრომების ფაქტიურ მხარეზე ამყარებს თავისი ჰიმნოგრაფიული ნაწარმოებების მონაცემებს, როგორც, მაგალითად, რაქდენ პირველმონაწმისა და ისე წილკნელის სახელობის «კანონებში».

65. ტიმოთე ბაბაშვილი

ტიმოთე იყო მოწაფე ბესარიონ კათოლიკოსისა, ის ერთი საუკეთესო მღვდელმთავარია მეთვრამეტე საუკუნისა როგორც ქვეით, ისე განათლებით. თავდაპირველად მას ეკავა სამიტროპოლიტო კათედრა ქუთაისში, საიდანაც 1738 წელს მეფე ალექსანდრემ გაგზავნა რუსეთს დიპლომატიური პისიით. რომელსაც სასურველი შედეგი არ მოჰყოლია. უკან დაბრუნებული ტიმოთე ჩერქეზებს ჩაუვარდა ტყვედ და, ბევრი ვაი-ვაგლახის შემდეგ, ძლივს მოაღწია იმერეთში, საიდანაც ის შემდეგ გადავიდა ქართლში და 1743 წ. მახლობლად მიიღო კათედრა ქართლის მთავარეპისკოპოსისა, რომელსაც პირველი ადგილი ეჭირა კათოლიკოსის შემდეგ². თავისი რწმენით, მსოფლმხედველობითა და იდეალებით ის ახლოს იდგა კათოლიკოს ანტონისთან. როდესაც ანტონის პიროვნების გარშემო დიდი მიტქმა-მოთქმა და მღელვარება ატყდა, 1755 წელს, მაშასადამე ანტონის საბოლოოდ გასამართლებამდე და სამშობლოდან გაძევებამდე, ტიმოთემ (საფიქრებელია ამ ამბებთან დაკავშირებით) ეპარქია მიატოვა და აღმოსავლეთს გაემგზავრა წმიდა ადგილების მოსალოცად და მოსახილველად. აღმოსავლეთიდან დაბრუნდა 1759 წელს და ერთხანს დავითგარეჯის უდაბნოში ცხოვრობდა, რამდენიმე ხნის შემდეგ კი რუსეთს გაემგზავრა და გარდაიცვალა ასტრა-

¹ თხზულება გამოცემულია სოლ. ყუბანეიშვილის ქრესტომათიაში 1, 407—416.

² ანტონ კათოლიკოსის «სპეკალის» წინასიტყვაობაში ტიმოთე თავის თავს უწოდებს «სამთავროსა და გორისა მიტროპოლიტს».

ზანს 1764 წელს. ამის მეტი ცნობა ტიმოთეს შესახებ ჯერჯერობით არ მოგვეპოვება.

ტიმოთეს თხზულებათაგან ჩანს, რომ ის მართლაც განათლებული კაცი ყოფილა. საფუძვლიანად სკოდნია ღვთისმეტყველება და ფილოსოფია, განსაკუთრებით პროკლე დიადოხოსის კ ა ვ შ ი რ ნ ი, საეკლესიო ისტორია და ოსმალურ-თურქული ენა, საკმაოდ სკოდნია ბერძნული ენა და რამდენადმე რუსულიც. ადამიანი, უაღრესად მოყვარული თავისი სამშობლოსი, როგორც ეს ჩანს მისი «ძიმობილიდან». და ეროვნულ-კულტურული იდეალებით გატაცებული, ის ამავე დროს მატარებელი იყო კრიტიკული სულისა, რომელიც უღმობლად ამათრახებდა და აქბელდა ყოველგვარ ნაკლს თავისი სამშობლოს წარსულისა და აწმყოისას. ასეთ კრიტიციზმს ის იჩენდა განსაკუთრებით ლიტურგიკულ სფეროში. ამ მხრივ ის წინამორბედი იყო იმ შესწორება-შედარებითი მიმართულებისა, რომელიც დამყარდა ჩვენში, სამწუხაროდ, უფრო ვიწრო მასშტაბით, ალექსი მესხიშვილისა და ანტონ კათოლიკოსის დროიდან. ჩვენში რომ შესაფერისი პირობები და ნიადაგი ყოფილიყო, შესაძლოა, ტიმოთეს ჩვენს საეკლესიო-საზოგადოებრივ ცხოვრებაში ისეთივე რამ გამოეწვია, რაც გამოიწვია რუსეთში პატრიარქი ნიკონის ანალოგიურმა სულისკვეთებამ ლიტურგიკულ მწერლობასა და სფეროში.

ტიმოთეს თხზულებათაგან, პირველ ყოვლისა, უნდა დავასახელოთ «მონილვა წმიდათა და სხუათა აღმოსავლეთისა ადგილთა», გამოცემული თბილისში 1852 წელს პლ. იოსელიანის მიერ¹. ამ თხზულებას, რომელშიაც ტიმოთეს აუწერია თავისი მოგზაურობა აღმოსავლეთში, შემოკლებით ეწოდება «ტიმოთიანი». «მაწუეედა მე შინაგანთა ჩემთა სიყუარული ძმობისა და ერთსულობისა ქუეყანისაგანთა ჩუენთა და კუალად დავიწყებისათვს მათგან მპყრობელობისა წმიდათა ამათ ადგილთასა». ამბობს ავტორი შესავალში, და «ამისათვს მელმოდა თუ ვითარ მეფენი საქართველომსანი ეამთა მათ შინა მეპატრონე და მპყრობელი სრულიად იერუსალიმისა და პალესტინისა ქმნილ არიან. და მალალ და ძლიერ ყოფილ არიან აათესავნი საქართველომსანი და ესოდენ დაენიებულ არს», «რომ გარეშემონი ჩუენსა მპყრობელნი სიტყვსა რამსამე ჩუენდა მოცემად არა მკადრე არიანო» (გვ. 9 — 10). თხზულება 26 თავისაგან შედგება და შეიცავს უმთავრესად ათონისა და პალესტინის სიძველეთა აღწერილობას, განსაკუთრებით კი ქართული ნაშთებისას. გზადაგზა ავტორი აგვიწერს ყველა იმ პუნქტს, სადაც მას გაუვლია, მოგვითხრობს — თუ რა საეკლესიო-ისტორიული მოგონებაა შეერთებული ამა თუ იმ ადგილთან, აგვიწერს შესანიშნავ ტაძრებს, მონასტრებს, სკოლებს, სასახლეებს ყველგან და ყველაფერში ის იჩენს გასაოცარ ცნობისმოყვარეობას. რომლის დასაკმაყოფილებლად, ხშირად მაშინაც კი, როდესაც საკითხი თვით საქართველოს ეხება, ის საჭიროდ თელის მიმართოს თავის თანამოსაუბრე განსწავლულ ბერძნებს.

¹ მეორე მისი გამოცემა ყუთუნის ელ. მებრეველს — ტიმოთე გაბაშვილის მიმოსლვა, 1956.